BIBLIOTHECA INDICA;

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED UNDER THE SUPERINTENDENCE OF

THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES.

NOS. 51, 54, 59, 63, 68, 72 AND 73.

THE BṚHAT SAÑHITÁ

OF VARÁHA-MIHIRA.

EDITED BY DR. H. KERN,

SANSCRIT COLLEGE, BENARES.

CALCUTTA:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS.

1865.

बृहत्संहिता ।

श्रीवराहमिहिरविरचिता ।

श्रीभट्ट-कर्ण-परिशोधिता ।

कलिकातानगरे

बाप्तिस्ट-मिशन-यन्त्रे ग्रन्थोऽयं मुद्राङ्कितोऽभूत् ।

शकाब्दाः १७८६ । ई० १८६५ ॥

ERRATA.

Page	११,	line	5,	*for*	कवन्ध	*read*	कबन्ध
—	१२,	,,	18,	,,	कवन्ध	,,	कबन्ध
—	१७,	,,	6,	,,	मूर्च्छि°	,,	मूर्छि°
—	३२,	,,	15,	,,	रोगोल्व°	,,	रोगोत्व°
—	२२४,	,,	2,	,,	यद्वार्च्छि	,,	यद्धार्छि
—	२२९,	,,	6,	,,	°भाभ्यां	,,	°धोभ्यां
—	२५५,	,,	18,	,,	पार्श्वौ°	,,	पार्श्वा°
—	२५७,	,,	17,	,,	षड्भिः षड्भि°	,,	षड्‌भिः षड्‌भि°
—	२५७,	,,	20,	,,	षड्भा°	,,	षड्‌भा°
—	२५८,	,,	3,	,,	षड्भिः षड्भि°	,,	षड्‌भिः षड्‌भि°
—	२५८,	,,	17,	,,	षड्भा°	,,	षड्‌भा°
—	२५९,	,,	7,	,,	षड्भा°	,,	षड्‌भा°
—	३०५,	,,	8,	,,	स्थाप्यं	,,	स्थाप्य

VARIOUS READINGS.

CHAPTER I.

1. A प्रस्तुति वि°.—A सहस्रगतमयू°.—2. D रचनाभिर्.—4. यदि om. in A, B, C (text and commentary). A, S, B, N कृतेः, C gives and explains both rr.—5. A, D, B चालक्ष्य.—8. S चव महान्—9. B, D, S, E होराक्षो, N होराशास्त्रवि°.—S, विनयस्य.—10. S, E, N, and one Cod. of C विस्तरशस्य.—The title of this Chapter in A, B, D is: इत्याचार्यश्रीवराहमिहिरस्य कृतौ संहितायामुपनयनाध्यायः प्रथमः, in S इति श्रीव°, in N इत्याचार्यवराहमिहर (sic) शास्त्रोपनयनं नामाध्यायः प्रथमः, in C इति भट्टोत्पलरचितायां संहितावृत्तौ शास्त्रोपनयाध्यायः प्रथमः; at the end of other Chapters occurs बृहत्संहितायाम्, which, as being the most appropriate title, I have employed throughout.

CHAPTER II.

Page 3, line 11 from the top: A, C, B, D, E अननुसूयकः, S, N अनुसूयकः, which I have changed into अनसूयकः.—A सुसंहित.—Line 15: D, S, E प्रतिभावान्, so N sec. manu.—Line 16: N, and one Cod. of C परिषद्.—Line 18: S, E पौष्टिकविद्याभिचारकुशलः स्नानविद्याभिज्ञो, N पौष्टिकपराभिचारज्ञः स्नानविद्याभिज्ञो, D स्नानविधिविद्याभिज्ञे.—Line 19: ज्ञान om. in and C, A, B, D.—S, E, प्रष्टा° for इष्टा°.—Page 4, line 1: S, E रोम without क.—S, N वाग्मिष्ठ.—All but C, N सौम्यं.—Line 2: पंचसु om. in S, E.—Line 3: S, E प्रमाण for प्राण.—C in his text: त्रुटित्रुट्याद्यवयवस्य, like E, but from his explanation it seems to result that he meant, त्रुटित्रुट्याद्यवयवाद्यस्य, like S.—Line 4: A मासानानां.—Line 7: C, B, N छेद for विच्छेद.—A, S, N मासानां.—Line 9: C, N लेखा for रेखा.—Line 10: जल om. in C, N.—Line 13: C, N वर्षादिमासानां

—Line 14: One Cod. of C, and N, प्रत्येकं.—Line 15: E प्रतिच्छेद् for परिच्छेद्, D प्रतिभेद्.—Line 21: C उक्तं चात्र गर्गेण महर्षिणा, N भवतीत्युक्तं च गर्गेण.—Page 5, line 1: S, E प्रतिषिद्धं.—Line 4: N भवति for ज्ञेयः—Line 5: All but A अर्थ, A अर्थ, which I have changed into अर्थः—Line 6: All but C यत्र.—Line 8: A° योम् for° योम्.—Line 13: C आचार्य for आर्य, N उक्तं च विष्णुगुप्तेन.—Line 18: C adds च after अपि.—S द्रेःकाण, A, B, N द्रेष्काण.—C नवांश without क.—Line 20: A, D om. बल, N बलाबलनि°.—Page 6, line 2: C, N तत्काल.—A, S, B, D प्रश्नप्रतिप्रश्न.—Line 4: C यात्रायां तु.—Line 6: D, S, E चेष्टितग्रह.—Line 7: C शाकुन and शकुन- A, B, D निवेशन.—Line 8: A, S, B, D यथाकालसंप्रयोगाः, N the same, but °कालं.—A, S, B, D दुर्गोलंभ.—Line 13: N, E निष्क्रमास्.—Line 15: C, N तेषां च om. तेषु.—Line 17: C अस्तमय for अस्तमन.—Line 18: C आगस्त्य.—Line 19: N ग्रहभक्तयो.—20: A शशिग्रहसमागम, S, E राशिग्रहसमागम.—N °मो ग्रहाधिपतयो. The MSS. but C, add after गर्भलक्षण the words: धारणाप्रवर्षण; originally they were wanting also in N, where they have been added on the margin by a different hand. Line 21: S योग for योगाः—Page 7, line 2: N प्रतिमालक्षणवनसंप्रवेशप्रतिष्ठापनप्रासादलक्षण.—Line 3 N °कार्गल.—Line 4: C, N खंजनक.—S, E भूत for द्युत.—Line 5: All but C, N वृष for गो.—Line 7: C, N शयन.—S आसनकलश°.—N दंतकाष्ठप्रतिसादीपलक्षणानि। तथा शकुनरुतशुभाशुभनिमित्तानि सामान्यानि.—Line 8: A, D, S शुभाशुभनिमित्तानि.—Line 9: D, S, E प्रतिलक्षणम्, A प्रतिपलक्षणम्.—Line 9: N अन्यकर्मणा नियुक्तेन,—Line 10: N तानि चैकाकिना न.—Line 11: एव om. in C, N.—Line 12: A, S अन्येऽपि.—चत्वारो om. in N, but on the margin बहुशः, and षोडश, A, S, E, B, D षोडश.—S, E पोष्टव्याः for भर्तव्याः, C writes कर्तव्याः, but this is merely a blunder of the copyist.—Line 14: D, N add प्रतियामं before यस्माद्.—Line 15: C तस्यास्य for तेषां च.—Line 17: S before distich 7, the following: उपस्पृश्य शुचिर्भूत्वा यं यं गणयेद्ग्रहम्। तत्तत्स्थानमवाप्नोति न चासौ भूणहा भवेत्॥—The following numbers refer to the distichs. 8, E निष्प°.—N ज्योतिषांगविशारदं.—11. C अधिगम्यत्वो.—S, E °यशो.—S, E सुखं for श्रियं.—A समभोचता.—12. A, S, E °वत्सरके.—14. C writes चैनं, N चैव.—16. The MSS., but C, N, कर्णोपह्नति, C notices a v. r. पिच्छितकर्णा°, N originally संप्रश्न for पिच्छितैः—18. A, S उपवासं.—C तामिस्र.—19. All but N संविभाव्यते.—20. N संपत्स्वा°.—A, S तद्विभिन्नकथा, N विद्वद्भिर्नकथा; both originate perhaps in a v. r तद्विद्भिन्नकथा=तद्विच्छिन्नकथा.—21. N अयार्थिना.—22. वाजिनां च.—C यथैको.—23. E दुष्प्रेक्षितदुष्कृतानि.—N नाशं दृष्ट्वा कृत्वा च दैवविदं.—S, E

add the following stanza: "प्राप्तुं सिद्धिमनुत्तमां भगणकं रत्नैः सपुष्पैः फलैरभ्यर्च्याभिमुखं मनोगतमथाष्टकस्य चेदिच्छसि। दैवज्ञं नहि कोपयेत् प्रकुपितं ष्टच्छेदसावकैवल्याद्दक् तस्य मनो भवत्यवितथं प्रष्टुः फलं तादृशम्.

CHAPTER III.

1. A, B, D, N, and one Cod. of C, अश्लेषा for आश्लेषा.—All but C आसीत्कदापि नूनं.—2. E, and one Cod. of C कर्कटाद्यं.—N, and perhaps C उन्नाभाव.—4. S, E कर्कटमसंप्राप्तो, A कर्कटकमप्राप्तो.—E °रामैन्द्रोम.—6, S त्वाष्ट्रा, E दुष्ट.—N विनिघ्नंति for स नि°.—S सदा भूपान्.—7. S ख्यान for स्थान.—9. C in his text शिखरावमर्दी, like A, S, B, D, but afterwards शिखरामर्द्दी, like E.—10. A, N दाहाः.—11. E दर्शनं यदि च, N यदि चेत्.—12. All but C, N, E च वि for परि.—13. A, S, B, D मुनयो व्युत्क्र°.—14. All but N, E निश्वास.—N अच for अचि.—N चाम for सम.—15. S स्वनृपं पर°.—N, E om. च.—C, S, E, N पुराकृतं—E वावदंति, A ब्रुवंति, S संब्रुवंति.—16. S निःप°.—17. स्यात् om. in S, E.—S (च) कल्पे. 18. N धूमार्चिरभि°.—19. A, S, E, B, D (च)र्कः स्ववर्णघ्नः—20. All but C, N, E बिंबस्था स°.—22. A, S, B, D अथवा सधूम्रो, C in the text अथवातिधूम्रो, like N, but afterwards अथवाविधूम्रो.—E पृथ्वीं, C, N उर्वीम्.—23. All but C, N कपिलश्च.—N कनकनिभो.—26. C, N करोति नचिरेण.—27. E नरपतिविरोधकृत्.—28. C द्वादश वर्षाणि न करोति.—29. E श्यावे.—E, N यस्यार्चे ऽर्कं छिद्रं.—31. C जनता for नृपता.—E भयकृत्.—32. E वेपिते ऽतिरूक्षे च, N वेपने (ऽ) तिरूक्षे वा.—B, D नृपं ततः सचिवं, E ततो नृपं सचिवः, N = E, but सचिवं, C mentions the r. of B, D.—33. S विद्यात्.—S राज्य.—36. S यदृच्छमाप्नोति सुमहती पीडा.—39. C स्वर for खर (explained by शब्द), N has स्वन, in the others not clear whether ख or स्व.

CHAPTER IV.

2. C विहता, the others निहिता, which I have changed into निहता.—4. A अर्के for अर्कात्.—A, N (च) पराके, S (च) परार्द्धे.—5. The order in N is 7, 5, 6.—6. S, N पित्र्यर्क्षवि°.—8. N प्रोक्ता for चोक्ता.—11. S सुभिक्षं.—12. N युद्धानि भूभृतां यायिनो जयस्तेषां.—14. S, N अत्युच्छ्रायाद्.—15. N अत्युच्छ्रिता च रेखा.—D मंडलाश्च, S, E, N मंडले च, C in the text मंडला, afterwards मंडले.—E दंडाख्ये, the others but S, and C in his comment कुंडाख्ये.—E, N तस्मिन्.—16. C क्षेम for सस्य, but he notices also our r.—17. C, N, S° मुखं शृंगं.—21. N यथोक्तागमः—22 A भृगि, C

श्रृंगि, S, E, N शृंग.—E नवकच्छ, A मरुकच्छ, I suspect भरुकच्छ, cf. V, 40.—A पुरुषाद्, the others but D पौरुषाद्.—D, E मासान्.—23. [illegible] कौशल-विंध्येंद्रशैलद्र॰.—24. S वांधव for वाहन—N कौलींद्र.—N शूलि[illegible]श्याधिपतीन्, A, S शूलिकमत्स्यन्द्रपतीन्.—26. N मागधान्.—All but C, मधुराख्य.—29. N परिहीन.—N, and one Cod. of C, श्यामतनुः—One Cod. of C, and *secunda m.* N, चुञ्जुमर.—S चोर.—30. The order in N, E is 32, 30. 31, in C, S 30, 32, 31.—31. A मंडली संयोगी.

CHAPTER V. .

This Chapter is in N the 10th, the 5th with him being the 6th of the others, a. s. o. 5. N यदि for खलु.—8. E, N पूर्वार्द्ध.—9. C पार्श्वे च, A, B, D पार्श्वं.—N दीर्घा तु.—14. N सम् for (अ)थम्, E om., S परार्थ.—15. S, N (अ) थेन for तेन and also one Cod. of C in the text.—18. N विज्ञेयो for दिग्ज्ञेया.—S वक्तता for वलनया.—तानि om. in N, E.—19. After this S, N insert the two following stanzas: करणगता रवि-दिवसाः खयमाग (७१०) युता हृताः खवसुचन्द्रैः (१८०)। लब्धे सप्तविभक्ते शेषं ग्रहादिकं पर्व ॥ २० ॥ अथवा ॥ रविगुणिते शककाले मासखमेते ऽब्धिसागरविभक्ते यल्लब्धं ते भगणाः शेषे षड्भाजिते पर्वं ॥ २१ ॥.—N अवनीशाय शुभं, the others अवनीशानां शुभं, but C, although writing thus in the text, explains श्रेय-स्करं according to our r.—25. S, N गणितविदां.—28. S नैष्कृतिकान्, N नैःकृतिकान्.—29. E पा(षं)ड.—S द्वितीयांशे.—D खे—All but S तृतीयेंऽशे.—31. A, B, D अस्तमनकाले.—32. All but C विट्शूद्रान्.—S दक्षिणे.—33. E शस्त्र.—34. N जीव for बीज.—35. All but A, E शूरसेनाः:—D वंग, A उड्ड for उड्र—S om. ते.—36. N, and perhaps C., गामिनो.—All Mss. न before पीडां, manifestly wrong.—N अपिवा for अथवा.—C वृषस्थे, N वृषसंस्थे.—37. A, D, B व्यपमान्या.—S वाल्हिका, E वह्लिका.—A सुह्रा for सुह्मा, E पुरुदेशैः—38. S, E सवरान्.—N बल्लव for पल्लव.—A om. मल्लान्.—All but C, S write कुरून् शकान्.—E पीडयेदर्थं, N पीडयेद्ब्रह्म.—39. N गेयशक्त.—40. A, S, B, D मरुकच्छप, C मरुकच्छक, N भृगुकच्छप, the true r. only in E, cf. Hiouen-Thsang's *Po-lou-ka-chen-pa*, and *Barygaza*, now Bharoach.—श्रप for द्रुम, S कुमारयोधेय.—41. E मत्स्य for मल्ल.—S पांचालवैधेयविषायु॰—S, E ऋषि for भष, N मुनि.—E नाट for नीच.—42. N अंतर्गिरिजाग्रप,॰ C notices a v. r., which however is written in the same manner as his own. r.—S सिंहपुरष, N सिंहरुष prima m., sec. m. सिंहपुरग.—S वन्य for मान्य, a r. noticed also by C—All but S, N नारि for वारि.—44. S, N जिह्वावलेढि, C, A, B, D जिह्वोपलेढि.—N तस्करोपमर्द.—A, S, N भयाः for

भूता.—48. S, E चपमर्दम्.—C प्रधानाभपान् प्रधानदेशांश्च.—50. C दर्पणम्.—All but C, S, E निश्वास.—51. C, N, E कुशा°, S चुत्चासमयं.—52. All but C सव for स्वल्प.—S, E ईतिकरं.—53. C, N वि for च.—A, S, B, D चनल for चग्नि.—54. S हि for (च) श.—56. S कपिले.—S, E, N श्यामाभे.—58. One Cod. of C श्यावे, another श्यामे.—A, D, N चापि.—All but E, and one Cod. of C पाटल.—59. All but S, N पांसु.—61. N सस्यविपत्ति.—S, E धरित्र्याः—64. All but S, E, N चावंतका.—65. All but S चंतर्वेदी.—A, B, D शरयू, C perhaps सरयू for °यं.—66. S संस्थितानां, N संहतानां.—67. One Cod. of C दसेरक, another दासेरक, like D; S, E, N दशार्ण, but in N sec. man दाशेर.—68. N prima m. माहेंद्र for मत्रभव.—A, S, and E (a Bengali Cod.) पारियात्र.—C notices a v. r. for गोमन्त, viz. गोनर्द, or as written in another Cod. of C गोनंद, E गोमंद्र.—69. C, N कोशलान्, S om., the others कोसलान्.—All here सूरसेन.—S काशींश्च, N काशीं.—70. D कोसलकान्, N sec. man कोशलकान्, A and one Cod. of C कौसलकान्.—S, E सर्पांद्रान्.—S, E न्टप for मृग.—S, E उपरोधाः.—S विद्याद्, C both विद्याद् and विंद्याद्.—72. S, E, N वशिष्ठ.—S काशि.—73. S चावंत्यक.—S, E, N न्टत्य.—A, S, E, N धनुर्द्धर.—N चविर्यतापसानां. 74. C चैत्या°—E शक्तान, S सक्तान्, the others सक्त, but N इचसद्य.—S सूप for रूप.—D पुंड्र.—One Cod. of C उग्र for चौड्र, the others but S उड्र.—D, E चथवा.—C notices a v. r. चमरराडपि चिबवर्णी.—75 B, D, N मासे, C मास.—All but C, N कार्पास.—E, N यौधेय.—S कलाश्च for कलिंग.—76. All but E ब्येष्ठे.—E शाल्वैः—77. S सौवीर for काश्मीर.—E पुलींद्र—S, E, N चन्याद्.—78. E पुलिंद्र.—C, D, N °चेत्रजान्.—A कंबोज.—E चर्थ for चन्न.—79. C, N दरदाश्मकांश्च, and C notices a v. r. दरदांश्च गाश्च, the others °दान् श°.—80. A वह्नीक, C, D, B वाह्नीक.—82. E सस्यविनाशो.—83. A, S विद्यात्.—85. E मार्गौ निर्गता, N मार्गौश्रिता.—86. All but N write नैच्च°.—A नैच्छति.—87. S चापसर्पेद्यत्.—A, B, D चार्द्र, S चेमसुभिच्चदं.—88. E च for तु.—C, D, N, E न for च्च.—90. S, and perhaps C बहुलं.—All but C चंत्यदर्शा.—91. A, B, D रवेः for रवौ.—All but C शशिनि.—94. E परिवेशो.—A, S न्टपवधं.—E विधत्ते.—95. E सुरचापो.—All ग्रहयुद्धं.—S, D तदेव, E तथैव.—96. S, E, N पातैः—C, S, E चायाति.—97. S, E चामयः—98. A ग्रहणाच्छ्रिशिनो.—E तदा for ततो.

CHAPTER VI.

D, N, E begin this Chapter with the following çloka: उष्णामच्छ्रमुखं व्यालं लोहिताननमेव च। निस्निंशमुशलं च पंच वक्राः कुजस्य तु॥, with the v. r. in

N चापि वक्रं पंचावमोद्य(ते); it is probably taken from the Commentary, in which the v. r. चेति वक्राणि चितिजस्य तु ॥.—3. C in the text, and S, N वापि पच्यते, but C afterwards वा विपच्यते, A वा निवर्तते, D वा निवर्तते, E वापि वक्रिते.—4. A, B, D चादेश्यं for चावस्यति.—5. A च for स.—All but E ॰भयं.—6. E भाग्यार्यम्णोदितो, D भाग्यार्यमणोदितो, A भाग्या- र्यम्णावदितो.—C, A, S देवते.—N विनाशयति.—8. D मघाया, A मघायां.—10. S विपच्छत.—E (in Bengali character) पारिपात्र, in A, S not clear whether य or प.—11. B, D, N विषु चोत्तरासु, C, E त्रिषु चोत्तरेषु, but C notices also our r.—C, N ब्राह्मे वा.—E चितितनयः—12. C, N, S, E श्वसमूलेषु.—13. After this there are two çlokas more in N, containing in substance the same as 11 and 12.—The title in A is अंगारकचारः—

CHAPTER VII.

1. A वृद्धि for विवृद्धि.—S. N च for वा.—2. All, but C, write ॰रत्न् अ॰.—All वैश्व, but as देव belongs as well to इन्द्र, as to the following, the required r. is विश्व.—S, E देवानि, A मत्राणि, D, E वैश्वदेवानि। मैत्रं चित्रकरतनयः, the same in one Cod. of C, in another वैश्वदेवानि सद्रूनू; in the commentary of both Codd. however Utpala explains as if he read like D, E. This explanation is certainly wrong because मैत्रं (Anurâdhâ) is included in श्वसादीनि षड्चाणि of vs. 4.—N भिंद्न् for सद्रून्.—3. N मघांतानि चाश्रिते.—D निघात.—4. E प्रभुतार्था.—5. E भाद्रपदां s—6. C and A चश्विन, N चश्विनि.—A, D उपमर्दन्, S अवम ... —7. A, B, D (च) पि for (च) भि, N, E (च) ति.—9. A, S, N, ar ... in the text देवानि.—10. All but A फाल्गुनी.—D, E भाद्र.—A, S, N ब्रह्म.— A ॰श्वियक, D ॰श्वियोक्.—11. N श्रवण, the others, but S, श्रवणं.—S वसुदैवं. —12. C चेन्द्र for ब्रह्म.—15. E चश्वनुवक्रा.—E उक्ताः for रताः—16. E चनुवक्र.—C, E चर्धे for चर्घे, N चर्धं.—N inserts after 16, and S after 18 a stanza containing in other words the substance of 18.—19. D, E, N चस्तगते, A चस्तवाते.—S उद्गमे.—20. E ब्रस्तकेन.—A, B, D श्रियाय.

CHAPTER VIII.

1. One Cod. of C, and N नचत्रेण सहोदयमस्तं वा येन याति सुरमंत्री, but other Codd. the common r.—E देवमंत्री.—3. C, S उपजीविक.—A द्रव्य for कुसुम.—4. C here ब्रह्म.—S inserts after 4 this çloka, from Garga: प्रवासांते सहर्चेण नूदितो युगपचरेत्। तस्मात्कालाह्यपूर्वो गरोरब्दः

प्रवतन ॥.—5. A, S, N पौषे.—6. A, S, B, D वृद्धिषान्य.—A, B, D संप्रहे.—7. S विद्यात्.—E, N वृष्टि for वृद्धि, C once the former, once the latter.—S क्षेमसस्यानां.—8. N कोश.—9. A, B, D प्रवृद्धि, S निवृत्ति.—10. All, but G, ज्येष्ठे.—E कुलधर्मजाति.—S रुक्मा for स्त्रिया.—C कंकुं, S कंगु.—N, E समोजाति, a r. noticed also by C; S समोजातिम्.—11. N राजानः—12. S, E, N पार्षंडाश्च; the same om. ये; and E स for च.—14. S चाश्वयुजे, A चाश्वयुगे, E चाश्वयुजे.—17. A, S, D च for तु.—18. A, S, D नृपाः for प्रजाः; the same noticed by C.—19. S, E रोहिण्याननभं.—21. C, N, लभ्येन for फलेन, E लभ्याब्द्.—22. All but D, N, E द्वादशकक्रमेण.—A च्चाणि for उडूनि.—23. C, N उत्तरा°.—All but S प्रोष्ठपदा°, N °पदाप-तिश्च.—24. The Codd. of C vary between इद्रादिक and इन्द्रादिक, B, D, E have the former, N originally the latter, S मद्रादिक, A, G उद्रादिक.—E उद्वत्सर.—A, B, D सुताधिपश्च.—25. S, N प्रमुखा.—C पंचमवर्षमुक्तं, G पंचमवर्षमाक्षः—26. S चान्य for चांत्य.—S विद्यात्.—27. C in his text चाभिप्र-वृत्ता, like S, E, N, but C afterwards चभिप्रपन्नो (expl. by तत्रस्थितः).—C, S, E, N प्रपद्यते for प्रवर्तते.—C तथा for तदा.—29. C. S फलान्यथैषां, A, B, D फलानि तेषां.—30. A, S, C write निःपन्न.—S उपयात for उपशांत.—31. All but C, A भावसंज्ञो.—C तु for (च)श्च in his text, afterwards सु, like N.—32. C त्रिष्वाद्यवर्षेषु.—C, N, E भयस्य लोकः—A चथ द्वये; N (चां) ते.—33. S इति for चापि.—A चथोन्यद् E चतोन्यं.—A वर्षं for वृषं.—34. A, D च शुभे (ऽ) च, C, N, S तु शुभे तु.—C, N, S विक्रमो च.—35. A, B, D, G च for तु.—N ततश्च for न तश्च, C नतं च, which is explained as a Noun Proper.—36. B, D वृद्धिमुदितं च. S वृद्धिद्मतश्च A वृद्धितमतश्च, E वृद्धिसमतश्च, G वृद्धिमुदितश्च and पार्थिवाः, C, N वृद्धिमुदितानि पार्थिवं, explained as follows: मुदितो हृष्टो ऽतीवात्यर्थं पार्थिवो राजा यत्र: this expl. shows such a degree of ignorance of grammar and of the subject in hand, that I suspect the passage to be vitiated.—The original r. may have been वृद्धिमद्तश्च.—38. A पुरतश्च, N परतो ऽथ.—C notices a r. कांतमत्र युगमादितश्चये, the r. of G.—40. G प्रायाः, the others but S प्राया.—41. C, B, E, G शोकक्षद्; it seems that Utpala knew another r. also; here are his words: चाद्यः प्रथमः संवत्सरो ऽब्दः शोकहृदिति पठन्ति शोकं छन्नति छिनत्तीति शोकक्षत्। यतस्तस्य शोभनं फलमाचार्यो वदयिष्यति पूर्वापरो प्रीतिकरो प्रजानामिति तस्माच्छोकक्षदिति निःसंदेहः पाठः.—C, A, D चंयो for चतो.—A, D, and some Codd. of C परावसुश्च, for पराभवश्च.—42. All but S, E, N पराभवो ऽग्नेः.—43. C, N, E, G चथैवं for चथाब्दः, S चथैव.—44. All but C यत्पंचमं—चब्दं.—45. All but C, G चाद्यमब्दं.—S देव for दैव.—C, G तत्राद्यवर्षं.—A, B, D प्रमाथिनं विक्रममथ्यथान्यत्, C, E प्रमाथिनं

विक्रममित्यतोऽन्यत् N the same but °थान्यत् G °प्रमाथि चानन्दमतः परः स्यात्, and sec. manu प्रमाथि चानन्दनमित्यथान्यत्, S प्रमाथ्यथानन्दमतः परं यत्; the first word is wrong in all, for the name of the year is प्रमादिन्; even the words चलसर्व जनः in 46 prove that the author must have meant प्रमादिन्. Further I have adopted the r. of S. The origin of the false r. in C, A, B, D, E, N is that this vs. has been confounded with vs. 33.—A, B, D, संज्ञकं for संज्ञितं.—47. C, B, D, N, E विक्रमः for तत्परः A om. the word.—A (च)थ for (च)च.—48. A त्ववृष्टि, D च इति.—A, B, D, G, N कामः—50. E चंगारि for उद्गारि, C, A, B, D चंगार.—51. All but S, G तस्मिन् for यस्मिन्.—52. S वक्रचानां for विट्कूद्राणां, the others with ग्र, not क्र.

CHAPTER IX.

1. S, N च्यम.—C प्रोक्ताः in the text, but afterwards कथिताः, expl. by प्रोक्ताः—2. S द्वेधापि.—C, S भाद्रपदे.—3. C in the text, D, E चजेत्य°, the others, as well as C in the comment चजाल°.—E दृश्नाः—4. All but C, E उदग्मा°.—All but N, E, G दक्षिणेन स्थि°.—5. S यथास्थितानमार्गस्थाः, the others यथास्थितान् भमार्गस्थ, changed by me into स्थिता.—6. S, N भाग्याद्य—8. S, E वीथिषु सितः, A वीथीषु सितः—S, G शुभकृद्—S मध्यमफलः, A मध्यफलः—9. S, N मध्यं न्यूनमधमकष्टकष्टतमम्। उदगाद्यासु यथाक्रममेवं फलनिश्चयं ब्रूयात्, G मध्यन्यूनमधमकष्टतमम्, and further like S; E like S, but कुर्यात् for ब्रूयात्; D मध्यमकष्टफलं, C in the text चनि[illegible], but in his comment he explains it by चनिष्ट, so he must have r. [illegible].—A, D चतिकष्ट for कष्टतम.—A वीथीषु फलं.—10. E मगधवल्हिक for मद्रिष°.—C in the text वाह्लिक, after वाह्लीक.—11. All but E शूरसेन.—A, D यौधेयक.—13. C कां चजो°, A, S कांसजो°, G काम् खजो°.—C, N, A गोनंद.—S चौन for नीच.—14. A, S, D शंकर.—15. N पैचाद्ये, the others पिचाद्यै, changed by me into पित्र्याद्ये.—E चंत्यचकनाविकान्, D चंत्यकनाविकान्.—All but C कान् ग्र°.—S, E पौंड्र.—A, D, E मौलिक, B मौलिव, C in one Cod. शूलिक, in another तूलिक; the original r. seems to have been मौलिक.—16. S, D ऽमित्र.—17. A, D टंकणान्.—G, N शूर°, C only कूर°, the others ग्रूर°.—18. G प्रवाधयति, N प्रबाधाय, E प्रबाधते.—A सचारोचदेवीम्, D, E, N सचावदेवीम्, B सचारेदेवीम्, S सवाग्देवीम्.—All but A, C चवंतीं च.—19. C, S चचारोद्धे द्रविडाभीरा°, G चचारूढो द्रविडाभीरा°, A, D चरोद्द्राभीरद्रविड°, B चारोद्देणाभारा (sic).—20. N चानल्पमन्नं.—N क्वचिच भयं.—21. A चारोद्धेत्.—A, C शूलिक, E मौलिक.—22.

All पिचाद्यं.—A पूर्वायां.—23. N, G (च) नक्षमिते.—All दिवसे, changed by me into the Accus.—24. G भित्वा.—25. C कापालिकमिव व्रतं, A कापाल-व्रतमिव.—26. C, S उन्नताः—N चानि for निकर.—27. C रण for गण, N ॰चरणवि॰, G ॰चराणां वि॰.—28. All but S चस्ते॰.—S पोडावहः शुक्रः, the others, but C, write चरन् शु॰.—29. E पंचाल, C once the same, once पा॰.—31. A, B, D, S ऐंद्राग्न्ये, E ऐन्द्राग्नेये, a misread ॰ग्नेऽपि; C, G च for (च) पि.—32. E मित्रविरोधो.—33. N, E, G पाषंड.—34. N म्रोंडिक.—S, G, E चशैकभे.—C, E पंचाल.—S स्थित for सित.—35. S, E चश्विबुंभे.—E ह्रयपीडा, D ह्रययायिनां.—36. All but A, E, चतुर्दशीं-पंचदशीं-चष्टमीं, and (with exception of N) तिथिं, N तिथौ, although चतुर्दशीं etc.—A (च) यथा for तथा.—C, S, N, G एव वा for एति वा.—39 A निरता, C in his text न रता, but after विरता.—41. All, except C in the text, प्रजां.—D, E रजोल्काद्ध्वनैश्च for दिग्दा॰.—42. All but E सुरालयं.—43. C पित्तज-कामलांश्च, our r. is the r. of S, *prima manu*, for S *sec. manu* = C, the others कामलपित्तजांश्च.—S, G दैष्मिकान्, C once ग्रैष्मकान्, another time ग्रीष्मकान्.—A, S द्दाटक.—G उपजीवान्.—N प्रीनाति (sic) for पीनाति, G, E म्हट्राति.—44. C, D, E प्रकोपाः, N प्रकोपा.—45. A, S, G कुसुम for कुमुद.—After this stanza D and N have: प्राहृषि शुक्रः प्राच्यां दिशि स्थि-तो ऽल्पं जलं सृजति नित्यम्। धान्यं च भूरि कुरुते तृणं च बहु जायते तत्र। अपरां निषेवमाणः काष्ठां शुक्रो जलं सृजति भूरि। धान्यं कुरुते चाल्पं तृणं च बहु जायते तत्र॥.—N भृगुचारः

CHAPTER X.

2. A सुभिक्षचेमन्न, S सुभिचं चेमकृन्न; E च for सु—3. N नर्मन.—D नैःऋ॰, E निऋ॰; all but C चा for कान्.—4. S बहुलाख्ये.—S, E, G च भू for चम.—S कौशलभद्र.—C पंचाल.—5. E चायतन for चार्यजन.—G पारद.—C, A, S रमठ.—A तैलक.—D रंजक.—6. A पांचनद, N पांचनादः—E घोषक, B, D, G घैषिक.—7. C, N सार्ष्य or सार्ष्य.—N पैत्र्य.—S वालडीक, the others, but N, वाङ्कोक.—E मैालिक, one Cod. of C सूलिक.—8. All but C, N तचशिलाः—9. E, G सैाचिक.—C in the text वंधक्या (sic) कौशलानां, but he explains as if he r. like the others; A, B, D, S, and once C कोशलका.—11. S ऐंद्राग्न्याख्ये, the others, barring N *prima manu*, ऐन्द्राग्न्याख्ये.—A, G चीण.—A, B, D, E कुंकुम.—E लाचाः, D लाचः—S यांति.—12. B ठकण, D, E टंकन.—S वर्बर for खस, A वर्व, N om., but *sec. manu* खश.—A, S काश्मीरमंचि॰.—D यांति जना भवति वि॰.—13. B पूजित for सत्कृत, D, पूज्यश्रेष्ठकुलगणभे॰ E. A, D सुरगण.—C, B पंचाल.—

14. A, D, S कोशल.—C, N शको, the others शजमाग०.—C, D, N, G तार्वलिप्त्यां.—15. C once, N *prima manu*, and S उज्जयनी, the others उज्जयिनी, all but N om. Anusvára.—S, E पारिपात्रकान्.—N कुंत्य.—16. S विप्राश्रमिणिभि०; N श्रग्नि for श्रघ्य.—17. C हवीनां for वार्त्तानां.—S, E बभ्रु, C once the same, once बभ्र्यु.—18. All श्टतः, changed by me into श्टताः—S inserts after 18, E after 19, and D after 20, the following meaningless distich: एकर्क्षचरो वर्षाच्छुभप्रदो द्विभगतिश्च मध्यफलदः। [illegible]तिरशुभकरो दिनकरतनयो विनिर्दिष्टः.—19. A, S (च) तिरोद्र for [illegible] तिघार, G विरोध.—21. S, G वैडूर्य.—C शुभकृत्.

CHAPTER XI.

4. A ०राद्ये ऽस्मरि०, B ०द्येषु ये ऽस्मरि०.—S om. ते.—6. B, D, N श्राधूमितै, E श्राधूपनै.—7. G इष्टः फलपाकस्तस्य तावतो मासान्; E ०पाकाः—A, S वर्षाणि for श्रब्दांश्च, D, N श्रब्दानि.—S. C, N स्निग्ध श्टजु, G स्निग्धरुचिर, the others स्रगधसु श्टजु.—E शुक्तः—E श्रतिवृद्धिः, the others but N, G श्रभिवृद्धः—9. D, E चूडा.—12. A, S (श्र) पि for च.—14. C हिमरजत.—16. एतद् om. in E, N, G;—D has एकं.—17. A, S, N सैाम्येशा०.—18. C once कनिक, once कनक, G नरक, E जनक.—19. S श्रधिकाः—20. G सूक्ष्म for शुक्ल.—G पापाः सुस्ले०.—21. D, E कुंकुम.—24. S, E श्यावारुणा.—S, G वायुसुताः, A originally the same, but *sec. manu* ०स्ते वायोः, like B, N.—G पापाख्ये सप्तसप्ततिः; A om. सप्त.—25. A, S, B, D, N द्वे तु.—N, S चतुरस्रा.—27. All but A, S पुंड्रा for चंडा; C takes पुंड्र for the name of the people, but in a quotation from Garga it is manifest that पुंड्र is another name for these Ketus; hence the error.—30. A on the margin, and S पठित for प्रोक्त.—31. N, E, G सधूम.—33. A, S, and G *prima manu*, अलकेतुः, N वलकेतुः.—A, S दैर्घाम् (sic).—A, S उपयाति.—34. A, C एव, om. च, S इव om. च.—35. N देवकाम्.—36. A, S, E रोगवृष्टिदुर्भिक्षैः.—38. C, A, S, G ०द्वे तथाधिकं.—39. B, N, E, and once C, गतिः—40. E च for तु G (श्र) पि.—A on the margin, and N दृष्ट—41. S दिव्यंतरिचभमो, A the same but दिव्यां० —42. G तरुशिखरेषु.—A, S दर्शनमुपैति, E दर्शनमुपयाति.—43. All but C शिखो.—44. B, and once C सस्रूच.—46. E, and N *sec. manu* चानतया.—52. All but C पान् श०.—After 52 the following is inserted by A, and after 53 by G, S: गगनार्द्धचारी (A० रात्) सद्यः प्रधानदेशान्विनाशयेदचिरात्। सकल (G निखिल) गगनानुचारी त्रैलोक्यविनाशनः (G ०शकः) केतुः—54. A, S घ्नंति.—All but S सूर०.—55. A, S जलचरजीवाधिपं.—S श्वोशीनरपं, om. श्रपि.—56. G

अग्निकोणं.—E पैचे.—D, S उज्जयनिक, A चोज्जयिनिक, E चोज्जयनोयक, G उज्जयिनिक.—57. A, S, B, D प्राज्ञ for तज्ज्ञ.—A कंबोजौ.—58. G कुकुल for रलक, S, and C in the text वलक, but C afterwards considers it to be अलक, and r. with B नाथच उन्यते.—S सैव्ये.—A, S पौंड्रा०.—59. D जलदेवे.—C, A, S, G वेद्य.—A विश्वदेवे.—60. G केकय.—D सौहला०.—A, S, G चांगं, D वंगं.—61. E (च) तिष्टो, the others but S, D (च) भिष्टो.—D, E चोलावगाण, C in one Cod. चोलावकाण, in another चोलावंगण, S चोलवंगकोंकन, A चोलावलकोंकन, G originally चूलावंगामा, changed afterwards into चोलाकांकणा०.—62. C, A, S, हृतो.—G तत्प्रभवांश्च.—S विगत, A विनिहत.—A, S, D, and G in the margin have one stanza more: दृष्टः षोडश वासरान्न शुभदः केचित्प्रदिष्टः शिखी सर्वारम्भफलप्रदो हि नियतं चैत्रे ऽथवा माधवे। श्वेतं यत्परिभुक्तपीडित (D भुक्तधूमित) दृतं यद्वा (D दग्धं) शिखाभेदितं तत्सर्वं परिवर्ज्य शुद्धमपरं पाणिग्रहे वास्तुषु ॥

CHAPTER XII.

The opening stanza is wanting in C, B, E and originally also in G. It is to be found in C only as a quotation from the author's Samâsa-Sanhitâ. v. rr. are: (C,) D, G वातापी.—(C) कुक्षिभिः, G निजकुक्षिणा.—D पीला लम्बुनिधेः पयांसि विपुला याम्या च.—(C) पयोद्युतिक्षतिचारः D पयोथ्यतिक्षतचारः, A, S, G मयाद्य सुक्षतचारः; क्षत : is Genit. case.—1. E समुद्गाते:—G निकर for नखर.—S मुक्ता० for रत्ना०.—3. S लंभित for यापित, A *prima manu* लंवित.—6. A प्रियाभूषणाव्यपदतांगदेहा०.—E लंबाद्धाराम्बु०;—C अति for अभि.—D ध्वजोच्छ्रायशोभितं, S ध्वजोच्छ्रायशोभं पुरा, E the same, but om. पुरा.—N करिकरट.—A मदमोदमिश्रि०.—A *sec. manu*, and B द्विरेफालिगीतसंद्रस्वनैः, G *prima manu* द्विरेफावलीसंहृष्टसंद्रस्वनैः, *sec. manu* added गीत before सं०, N द्विरेफावलीगीतसंहृष्टमंद्र०, S the same, but मंद्र, E द्विरेफावलीमंद्रगीतस्वनैः, C द्विरेफालिसंहृष्टसंद्रस्वनैः.—A om. शार्दूल.—A, S, D सुरस्त्रीसमाध्यासि०, N सुरस्त्रीसमाध्यासि०.—A अंभोशनानासन्नमू० D अंभोऽशनाशमू०, E अंतोशनानंदविप्राश्रमैघाम्बितं.—S अर्चित for अन्वित.—7. All but C कुसुमा०.—8. E वाकम्.—C आपूष्यतीं, expl. by आपोष्यमानाम्!, A आपुष्यतीं.—A रक्तोद्भवित.—S सरत्, the others शरत्, which I have changed into सरित्.—9. All शरद्, changed by me into सरिद्.—11. E, G कीर्ण for चूर्ण.—S अद्रीम.—A नाक्त:.—13. All but A, S, N अर्थ for अर्घ.—14. A तथा for तच.—All but E उज्जयिन्यां.—15. C विभागो.—C once अर्घ्य, once अर्घ.—16. C, N, G भक्ष्ये०, although C expl by अपूपादिभिः—17. C, D दृढसंघ.—All but C, N दृढाम:.—All but G

च यदि.—G एति for याति.—18. All but C, G गा.—A सम्यक् for सर्वे.—20. C mentions the r. किरणौघैः but he and all the others r. किरणाग्रैः—21. N वा for च.—D भाग्य for वस्त.

CHAPTER XIII.

1. A °ज्ञौ वि°.—च om. in A.—N, S द्विजैः, E द्विवरैः, A द्विगधिपैः—2. S नरीन°.—3. S, N, D राज्यस्य.—D inserts after 3 this: वर्षसहस्रवितयं शतमेकं सप्ततिर्नवाग्रा च। शककालयातमिश्रं कलेर्गतं धर्मपुत्रात्तु ॥—4. D वर्षाणि.—In C the latter hemistich is so corrupt that I cannot make out his meaning; he writes: प्रागुदयतोप्यविचारा (or विवरा) हजु (or ऋजु) मयं (or नयं) तत्र संयुक्ताः, expl. by यस्य नक्षत्रस्य प्रागुदयतः सप्तर्षिपंक्तिः ऋजु भवति तस्मिन्नेव स्थिताः; at the same time he mentions and explains the other r.—5. N वशिष्ठो.—6. N, S वशिष्ठ.—A उपासिता, N उपासता, once उपाश्रिता.—7. A सस्वं.—9. S वशिष्ठा.—E पारद्.—A निस्ता ... —11. G गुह्यक for दानव.—S क्रतोश्च.—All but C, N यज्ञहतः—

CHAPTER XIV.

2. C सत्त्व, the others but N शाल्व.—G °पौरिज्ञ°.—All but A, S, N मध्य°.—3. G चौपज्योतिष.—All सूर°.—A °वोदेहि°, C, S °वोदे ह°, D °वोदेहि°.—4. S, E पारिपात्र.—C उदुंवरकापिष्ठक.—5. A बर्बर for कर्वट.—E, G चंद्र°.—All MSS. सूर्प or सूर्प्य.—6. C. खष, D, S खस.—A शवरगिरि—C, A, S, D °टोंत्र, perhaps a misread °टोत्र.—S कंदुरगाः.—C, D, E लोहित्य; A, S °त्यगद.—S कोरोद.—7. A कासि.—S, and once C मेखल.—A, S नाम.—C once लिप्तक, once लिप्तिक, A लिप्तक, S लिप्त.—C, A, B, E कोश°.—S °लिका.—C, A, D, N वर्द्धमानाश्च.—8. S कौशल.—D शूलि, C सूलि, A, B, S मौलि, G कौलि.—A, S वेदि° for चेदि, D चैदि°, even C writes the same, but from a quotation from Parâçara, viz. विन्ध्यान्तवासिनश्चेदिकवत्स°, it is clear that व is only a copyist's blunder.—N कर्ण for कंठ. 9. S नारिकेर.—G त्रिपुरा, C once र, once री.—S हेमकूट, A, D, E °कुया, N °कुया, C seems to read °कुच. and calls it *a place* (स्थानं),—10. A, S स्थली.—C in the text पटिक, afterwards पुरिक, S, E पूरिक.—All but D, N दशार्णाः.—C in the text शिविर, afterwards शवर. which latter is also the form in a quotation from Parâçara.—All चक्षे°.—11. D कालञ्जन.—C once सैरि, like E, once सैरि, like D, B, N.—S, N

कर्ण for कोण.—A ताल, G तापितटाः—S मालिंद, A the same or मालिंड.—S मवकचाः, G मवकचाः, A भृगुकचाः.—C, E कर्कोट, S कक्षोट for कंकट, G कर्कोटक, om. टंकण.—C once टंकन, N कंकण, A टंकणक.—S कर्णिकार.—G कुंकण, the others but A, B कोंकण.—C in the text पुष. C गोनंद.—13. S चोलाः.—A, B, D, E चम्य, C in the text रिष्य.—A, B, N मूकाष.,—14. All but A, S पत्तन.—C perhaps राष्ट्र.—C once वेलूर, once वेलर, A वकूर, D वक्षर, G वेडूर, N वेक्षिर.—C, N पिपिक, D ग्निबिकं.—A सूर्यांद्रि, S सूर्यांद्रि, the others, it seems, सूर्यांद्रि, which I have changed into शूर्पाद्रि, as the MSS. elsewhere write सूर्प for शूर्प.—15. A तुपवन.—A ऋषिकाः for चषिकाः, B चविक्राः—S पुर, for मव.—S चार, for चौ, D चौन, E चोनक.—All but A, S पत्तन.—A देवर्षिसंवसा, C चर्यकर्षकसिंहल, E वर्षकसंहल, B चेपर्षिक, N चेड्डार्षक, D वर्षार्षकसिंहल, S वर्षायेकसिंहल, G चर्वेश्चोसिंहल our r. चेर्य (=चेर) is conjectural.—D भाषभा.—16. All but A, C पत्तन.—A, S वनं.—B तिलेंगल, C, D तिलिंगिल, C सना भद्राः, expl. by सनाः and भद्राः, S तिलिंगनाम्रनभद्राः.—D कच्चो.—17. S कंबोज.—A °वर्णाः—18. C फण, S, N फेन.—C in the text मार्गर, like N, G, and a quotation from Parâçara; afterwards C writes माकर like B, S; E माकुर, A मर्गण, D मांव.—A कर्णप्रदेय, B, S, E कर्णप्रावरण.—B, S शवरकाः for पारशव, A, S पारसव.—C, D, E षंड, N षंढ.—A क्रव्याद्दानाभीर, all others क्रव्याच्छाभीर, for which I have adopted by conjecture क्रव्याश्वाभीर, i. e. क्रव्याशिन् and चाभीर.—N चंपूकाः.—20. G वनौकः—A, N °रांतिक.—C once शान्तक, once शान्तृक, and in a quotation from Parâçara सांतक, D शांतक, E, G, N शांतिक, A शौतिक, B चोलिक, S वाहचौक.—A °द्रिचोणवो,° D °द्रिचोत्काणाः—21. D, S पांचनद.—E पारद.—E भारचुति C तारचुति like D and another time °चुवि, Parâçara in C तिरिचिति, B, S तार-चिक, N तारचुभि.—C, B जंग, A जांग, D, B, S झंग, G *prima manu* छाङ्गि, *sec. manu* व्हंगि, N इंग, Parâçara स्लिंगि, I suspect शृंगि.—22. All but E तुषार.—C, B लह for हल.—A लहर, C, D, E लडह, S कलह.—23. A फलगुका, G फलगुलिका, S, N फलगुलका, B फलगुगुलका.—A गुलहा, C, E गलुहा, G गुरूह, N om.—A मवकच, D मुरकुच, G मुरुकु, B मरूह तुवकच, E, भवकक, S नुवक, N *prima manu* मवकस्थ, *sec. manu* पुरकुत्स, C in the text गुरकुत्स, afterwards परमुष, Parâçara मरकुच.—C, B, D, S, N सूलिक.—24. All but C, S कैलाशो.—A, B, D वसुवान्.—25. E, G वश्राति.—E चर्मोत्था, the others but A चर्मोत्थाः—E चंतर्द्वीपि, A द्वीप.—26. D दाश्रे°.—C °रिक.—A, C तचशिला.—C पुष्करावर्त्त, D, E पुष्करावत.—A °तैकलावत, N कैरातक, S कैतावक.—27. S पैलव.—N, G °मान.—G क्लन.—C कोशल.—S, N सातक, the others but D शातक.—28. S, D, G यौधेय.—29. A, D, S टंकण.—C once सैरिन्ध्र, once सैरित्य, like D, E; A सैरिंध्र, N

सैरिध, G सैरिंध्र, S शैरिस.—30. All but A द्वामर.—C चीण.—A, B कालिंद, E कैलिंद्र.—A, B भिल्लप० S, E पल्लव N पह्लव.—S, E जटाधर, om. कुनट.—D, E कुमठ, N कुनट, C, G कुनच, A, (B?) कुणप.—G खस, N खग.—A, N, and *sec. manu* G कुशिका०.—31. All ०श्वा without visarga.—C भू.—A वनविदिक्संस्थाश्च.—C, D, S वसुधना.—C, D, E चीवर, A वार.—C, A, B, D पुञ्जाद्रि.—33. N, E श्वावंत्या.—C, B, S श्वावर्त्ता.—A हरो, E होरो.—C, E, S कैालिंदः.—The title in C is नचत्रकूर्म, G कूर्मनचत्रदेशनामाध्याय, S कूर्णचार (sic.)

CHAPTER XV.

2. E, G भोगयुक्ता.—4. S शाप for शाव.—A धर्म, D सं कर्म.—5. S, D, N नि for अभि.—A शिल्प.—6. S इक्षुवेलानि.—S, N स्र.—7. E सर्प for सर्व.—9. All but S फाल्गुनी.—S मद्यानि for पण —D, E, G कार्पास.—A, G कुमारिक.—10. D, E, G, S पाषंड.—11. S *na manu*, and G शिल्प.—E श्रुति.—12. A शालक्यो.—13. D वाद्य for C notices a v. r. वस्त्र.—14. A पुष्कलतक्ष०.—15. E, S, G पान.—G ः—16. S सैन्यानां.—17. D, N मूलफल, A, S कुसुमफल, G फलकुसुम.— C, A, B, G सक्त for भक्त.—21. C, S सैाहृदः.—S स्त्रिया, the others but E स्त्रियो.—A अमरत, B, C, S अमपर.—22. E फाणिक for पाशिक.—All but C, N शैाकरिक.—24. All but D, N वृक्षे.—29. All but N विष्णुतायाः—30. All सैाम्येन्द्र, but C once as we.—N श्रवणा.—D, E, G चांडाल.—A अभिनिर्विशन्ति, the others अभिनिर्दिशन्ति, which I have changed into इति निर्दिशन्ति.—31. S शिखि for रवि.—A, D, E उखकर.—32. All but D जातमेव.—A दूषितं.—The title in A इति नचत्रभक्तयः—

CHAPTER XVI.

1. All but D, E प्राग्र०.—G शोणोत्कल.—C वाल्हीक, S वाल्हिक.—A चीण.—2 C once चिटिका, once विकटा, B विकट, the others but A पारत, A विटकपारता.—C once अंतर.—3. C चव and वच for चंप.—S उडुंबर.—S कोशा०.—C, N, G वेदि.—S पैांड्रां.—All गोलांगूलाः—All but E, G वर्द्धमानानि.—4. A वीजानि.—5. E, S पापि.—6. A, S सलिलकोशसदुर्ग.—A, S मरुकच्छ.—All तुषाराः.—One Cod. of C तंकण, S तंकनक, G *prima manu* तगुण, *sec. manu* तकण.—7. S श्रैाषध.—S कंद for ०कंद.—9. A, C रथ्याया०.—All but N, E, G चिपा.—E देवाः—11. A भासपुर, C

and *sec. manu* N भासापर, E भाषापरं, D, G द्रासपुर.—11. A, S मंचिम्रि-खाः, मचिषिकाः, N भंचि, the rest being effaced, D माच्छिषकाः, G पारसीकाः, E मंयुषिकाः.—C, N, G, E संकरिणः.—12. om. in C, E, and originally in G; in N it follows vs. 17.—S, D वराट.—13. A खर्वट.—16. C, D, N लोहित्यः—All but N युग॰.—C गंभीरका, A गभीरिका.—A रथाक्राख, S रथांका च, B रथांगा च, C रथसाय (?)—18. S ॰काः पुष्पम्रित्य॰.—19. All but C वर for चर.—20. S, and once C चारचिक.—A ब्रतधारि.—C वेम्रर. 21. A शुम्र, D सुम्र.—All but C म्राल्वाः.—22. G पारद.—N योधेयाः.—24. विदुषो in the Nomin. case is strange.—25. A टगर.—All but A कुष्ठतगर. —S, E, G चोर.—26. A, and *prima manu* G, मौक्तिकावम.—A पुष्करावतकाः—A, N दशार्ण.—A श्रवराः.—28. S मिष्टाम्र, A स्पष्टाम्र, D, N इष्यम्र, C इष्याम्र, E वृषाम्र, G विषाम्र, the form मिष्ट being more common than स्पष्ट, the r. of S is allowable, although not likely the original one.—30. A पत्तोर्णक, C पत्तोर्णिक, G पत्तोर्णिक, S पत्तोणिकः.—D, B, E, S गंधपवाणि for पवचोचानि. A मोच for चोच.—S चंदनख.—31. D मैाद्रा.—32. C once भूमिका, like S, once भूमिजाः.—C, S नदीतट.—A पुंस्काः, E पुंष्काः—33. All but C, D, N म्रैाकरि॰.—34. C वातल.—C निःपाव.—35. C सुलिक, S म्रैालिक.—C, D चोक्काण, A, S वोष्काण, G कांकण, N चोचण.—38. C, A क्रून.—D चैाल. —C in one Cod. चावगान, in another चाबकाण, like S; D वोक्काण.—39. A परवाद, D परिवाद.—S घर्मि॰.—40. S निर्यात.—A म्रभस्तेषां.—41. C, S, N लचपो.—S परिक्षेद.—C गदभय.—42. C (?), N वापि for चापि.—The title in all but S, N is ग्रहभक्तयः

CHAPTER XVII.

1. C, N यदा यथा वा.—All but, A, E भविष्यम्.—C सिद्धांते, but he notices also the other r.—2. A दिग्विषये.—3. B, D, E, S चपसव्येः—A inserts after vs. 3: हस्तमात्रे भवेद्युद्धं बाहुमात्रे समागमः। वितस्तिमात्रे तूल्लेखो भेदश्चैव निरङ्गुलः॥.—4. A मित्र for मंचि.—5. D, E, N, S चंशुविमर्द.—D, E चुदुपमर्दाः—7. A हताः परे ग्रहा, D, S om. परे ग्रहा, N ग्रहा हता.—C घ्नंति for हन्युः—8. C याम्यात्मंदात्.—All but A, S एवं for एव.—After vs. 8 A inserts: युद्धमुदितमुल्लेखे ताराग्रस्पर्शातु भेदतो भेदः। स्यादंशुविमर्दाख्यमथात स्वल्पे ग्रहांतरे समागमाख्यम्॥.—9. All but A चधिरूढो, cf. however Sûrya-Siddh. VII, 19.—All but E निःप्रभो.—11. C, D, E, S, N युक्ता for इक्ता.—12. D चव्यक्तेन लचपेन.—N तदा for तथा.—13. S वाल्हिका.—A, C, N सूर॰ —All but C, N म्राल्व.—16. A जिते ग्रम्रिसुते.—17. D, E भृगणाग्निग्रस्तकोपः, S, N, the same but कोपाः—18. S केकयाः—All but C, N म्राल्व॰.—19,

N, S भ्रिते for स्त्ते.—20. S थांति.—21. C भ्रिते for स्त्ते.—D, N याथि.—D अश्वा.—D वासयः स्त्रजति.—22. N कैाम्रल.—C, A, S, N स्तर॰.—23. C सैासेन.—A (च)र्थवृद्धि, C once the same, once (च)र्घ॰, expl. it by सर्वेंद्र-याणां सुखभत्वं, of course wrong.—A तंगण, C तंगन, B तंकण.—A पैाड्र for थंभ्रोड्र, S थंभ्रोड.—S वाल्होक.—26. S, D माद्दिषकर्षकाख, E माद्दिषमकाख.

CHAPTER XVIII.

2. In N follows Grahaçrngâtakam (the 20th Chapter of the others) and then this Chapter.—All but A स्नभद्रं स्त्रपाणां.—All but C, E न शुभः for न शिवः—2. A, E ॰ताख यायिनो.—After vs. 2 N inserts a stanza for which see next chapter, vs. 1.—3. D स्तार्दि, A स्तार्दी, S स्तार्द [illegible] E स्तार्दिः —6. S वाल्हिक, the others but N वाह्निक.—A, N मुद्भाजो, S सुखभाजो. 7. D तांख for ताांन.—8. A प्रतोपात्.—D समवायः कार्तितो [illegible] राणां.—N सार्द्दम् for साकम्.—The title in C is समागमाध्यायः, in S चं[illegible]गमः, in N चंद्रग्रहसमागमः

CHAPTER XIX.

1. D opens with the following, which N inserts after vs. 2. of XVIII and repeats here again: संप्राप्ते चैत्रमासे शशिनि कृशतनो वासरे शुक्लपूर्वे था वारो वत्सरस्य प्रभवति स शिवोऽशोभनो वा फलेशः। तद्वर्णं सर्वसस्यं फलति बलयुते चेत्तदेशे स्वकीये तस्मिन् (D यस्मिन्) यद्यक्ति वृद्धिः चपयति दुरितं सूर्य (N सैाम्य)भैामार्कजानाम्॥ Then follows in D कर्कं सूर्यो (MS. सस्या) ऽधिपः प्रोक्ता मेषे मन्त्री प्रकीर्तितः। चैत्रप्रतिपदादैा यः स वै वर्षाधिपो भवेत्॥; in N: मीनं भुक्ता रविर्मेषे येन वारेण गच्छति। तं तु करणाधिपं विन्द्याचैत्रादैा वर्षाधिपो (Sic); in S the 1st vs. is: शुक्ले प्रतिपदि चैत्रे यस्य क्रमागतो वारः। स स्याद्वर्षाधिपतिः करोति सदसत्फलं स्वाब्दे॥.—N नद्यश्च नैव हि पयः प्रचुरं स्रवंति for स्यन्दन्ति—स्रवन्त्यो.—3. S ॰ज्ञादिधराश्चरंति.—D पदानुचरैश्च.—4. S, D शवल for गवल, A गवय.—A, B, and N *sec. manu* उत्कांठलेन, S उत्कंठि-देव, D उत्कंठदेव.—5. D पूर्ण for फुल्ल.—D पुंसो, N नाना for रामा.—S थविरते.—D, N रामाः for रामान्.—6. A वरेंदुवाटे.—7. C, S वातोद्धत.—C, A, N ॰थिच्चुः for ॰थच्चुः—A निःश्री॰, the others write निश्री॰.—8. A, D, N थत्युन्नता.—C, D, N, S कुत्रचिद् for न क्वचिद्.—S सोम्नः, D सिम्ने, E दिम्ने, which latter r. is mentioned also by C.—9. D थभिपालनसंप्रसक्ताः—10. S, D नर्त्तक for नागर.—A गंधर्व.—A, and N *sec. manu* तुष्टिजनितानि.—

11. A, D, S, N अध्यवराखमि,० a r. which seems to be noticed also by C, although he writes अध्यवरावमि०.—C (अ)पि for (अ)म.—A ०चकोष. —12. A पाल for बाल.—C द्विजे for (अ)थवा.—13. A षु for द्यु.—A मुखानि for मनांसि—14. A प्रहृष्टा—15. S खके ऽथ वर्षे.—16. S ०भरांभो०, the others but C ०धराभा०.—18. A पंप्रीयते.—A, N वीणां.—S घोषाः—20. C, E, N आवग्र, D आभग्ण, S आभग्र.—S रजोपिनद्धा.—21. All but A, N हत्रभुक्वं०, but C notices also our r.—22. C, N पुष्टिदातान्यथा.—The title in S is वर्षाधिपलक्षणं, in N वर्षाधिपत्यध्यायः

CHAPTER XX.

This ch. is in N the 18th.—1. A दिग्शोचमाणा (sic.)—2. B, and one Cod. of C कुंत for प्रास.—4. D, N, S, E मेदिनः—7. D, E समाज for संगम. —9. A, D ०संज्ञे तु समाः, N *sec. manu* ०संज्ञे तु समा, *prima manus* effaced, the others ०संज्ञे सुसमाः, and all प्रदिष्टा, I have changed the whole into ०संज्ञः सुसमः प्रदिष्टा.—A ०पातः—The title in A is शृंगाटकलक्षणं.

CHAPTER XXI.

1. A, D तस्माद् for यस्माद्.—2. N पराभर.—A वत्स. E वात्स, C, D, B वत्र. S, N भ्रष्टा०.—3. C अविहतचित्त (expl. by अविचिन्नचित्त), S अविहित. —A लक्षणो.—4. A, D, S, N किं चातः—E किं वान्यत्परमस्ति शास्त्रं.—A तद् for यद्.—A, D, S, E एवं for एव.—B नरो for कलौ.—A रंचति for भवति. —6. D, E, N, S ०शिरः सितपक्ष, C ०शिरसितपक्ष.—7. S भवेच्च चंद्र०.—D पंचनवतिशतदिवसे.—8. E कार्ष्णी for कृष्णा, certainly preferable, but doubtful whether from the hand of the author, who may have written कृष्णं, S कृष्णोद्भवा ग्रसंराचो (sic).—9. D मार्गशीर्षाद्या, E मार्गशिराद्या, N मार्गसिताद्या.—D पौषसित, E पौषशुक्र—S पक्षे विनिर्दि०, A, B पक्षे निर्दि०. —10. A प्रसवम् for प्रसूतिम्.—All but A, N कृष्णपक्षे विनिर्दि०.—A ०दस्य सितम्.—11. D, S, N च for तु.—12. A (अ)श्चिरुजस्य.—14. S स्त्रादि.—All but C श्रिव for शिव.—All but N वहुल for बहुल—15. B, S, E वहुल, C once वहुल, once बहुल.—16. C, A प्रतिसूर्यका, C explaining the whole as an Adjective!—D, E शुभाः संध्याः—17. E निरुपहताः for निरुपसर्गाः— A निरुपसर्गांकुरा.—18. All but E विद्दष्टी.—19. E (अ)थ मार्गमासे.—E मृगशिरे.—D पौषे शीतं न हि०, E, S, N तु for (अ)ति.—21. E कपिलभासा. —23. C भासा, meaning either भासाः, or it is a misread भासः—26. C, A, B, D एते for एभि.—D, E त्रिविधैर्हता, A त्रिविधै र्गार्हता.—28. A पितामहे०.

A ऽधिकतोयदो.—29. The MSS. चस्लेषा.—30. N मार्गशिरादिष्व॰.—S युक्ताः—31. The order of the distichs in C is thus: 30, 35, 36, 31, 32, 33, 34; in D: 30, 35, 36, 31, 32, then four distichs manifestly taken from another astrological work: गर्भा निरीचणीया दिच्वशेषास्वपि (a fault in the metre) पृथक् पृथक् सुनिशम्। ज्योतिःशास्त्रविधिज्ञैरष्टासां वर्तते संख्या॥ संध्या गर्जितविद्युत्प्रतिसूर्यैरवेन्द्रपरिधिपरिवेषैः। वातानुलोमजैरपि गर्भाणां भद्रमाणा (?) मिदम्॥ Then a distich, occurring also in N after 36; सत्संध्यासंलग्ना वर्षति (N प्रसवति) गर्भस्तु योजनं (N ॰स्वयो॰) लेकम्। सदृगर्जितं द्विगुणितं (D द्वियोजनं) षद्योजनिका भवेद्विद्युत्॥ प्रतिसूर्यकेण वर्षत्येकादश योजनानि गर्भस्तु। सत्परिवेषो द्वादश समीरणे त्रिंशतस्त्यधिकाः॥ Then follow in D: 32, 33, 37.—32. N ॰शाभ्यधिके.—S गर्भस्युता.—34. S स्तत for घृत.—35. B पंचनिमित्तः, N पंचनिमित्तं.—A तदर्द्धमेकता द्दा॰.—vs. 35. and vs. 36. om. in E.—36. N द्रोणे.—D, S, E आढकानि.—S प्रसवेत्, C प्रसवः—37. N सीकरा॰.—The title in S is दृष्टिगर्भलचणं.

CHAPTER XXII.

1. A, C, B, S ज्येष्ठ.—2. All श्रुत for सुत.—3. S, N वाशिष्टाः, A निर्दिष्टाः—4. E परिच्छिन्न.—5. S वा for तु —D पर्यवस्थिताः—6. N क्रियापिवा.—C पतत्रिणां सुस्वना वाक्.—7. C, D, N सर्वसस्यार्थसाधिका.—8. N गतिप्रियाः—C, D, N ऽस्यार्भिष्टद्वये, A ॰र्थसाधका, S ॰प्रसाधिका.—The title in D, E is वायुधारणा, in S दृष्टिधारणा, in the opening of this Ch. it was called by C गर्भधारणाध्यायः, by D गर्भवायुधारणाध्यायः

CHAPTER XXIII.

1. C, N ज्येष्ठां.—3. S दृष्टेन.—N चांभसः for वारिणः—4. E, and perhaps C, in his text ॰दृष्टिं.—N, E एके for अन्ये.—S, N वशिष्ट.—5. A कमकेष्व॰ for च भेष्व॰.—7. All but N श्रवणमघा॰, perhaps the original was श्रवणासघा॰.—All but S फाल्गुन्यां.—All but S विंशतिद्रो॰.—8. All ऐंद्राग्न्या॰.—A, E आश्विर्वभा॰.—9. C षोडश for ऽष्टादश.—E निरवपद्रतेष्वेव, like C in the text, but C afterwards निरुपद्रवेष्वेव.—The title in E is प्रवर्षणनिर्णयः

CHAPTER XXIV.

1. S शिलोच्चय.—All but E, and N *sec. manu* कुसुमासंग.—2. A बर्गपराशरवसिष्ठकश्यपपचात्शिष्य॰, C in the text गर्गवसिष्ठपराशरकश्यपच मा

र्षां शिष्य°, afterwards गर्गपराशरकश्यपश्च शिष्य°, D, S गर्गपराशरकाश्यपाश्च यान् शिष्य°, E गर्गपराशरवसिष्ठकाश्यपसंवाद्य शिष्य,° our r. is that of N.—3. D, S योगार्थं, like C in the text.—4. A, D, S तमिश्र.—5. A, N निगद्यं, E निगम्यं.—6. C, B, D, S, N यत् or य त्, A याम्यरतो.—7. S °वालोपचितैः मधूपितैः—E श्वकांडमूलैः—C आवश्चेद्, A, N आविश्चेद्, B, D, E अभ्युषेद्, S अभ्युषेद्.—8. C mentions a v. r. धाम्यचरवीर°.—9 A सुदर्णीं, S सूक्ष्मां.—A चिगुणोत्तरां.—10. C notices a v. r. तेनाच मासाः—C in the text, and E मध्येन, but C expl. by प्रादक्षिण्येन, so that he must have r. like the others सव्येन.—All but C write गच्छन् ग्रु°.—11. All but C, N इष्टेंदुयोगे.—C, D, E स्थितानि for भूतानि.—A, B तेषां तु यो.—A तेषां त्वा ? सद्दिं, C, N, E तेषां तु वृद्धिं.—12. C, D, S रोहिणीगते.—13. A गाच for माच.—14. S खमिव (i. e. खचितमिव ?) for कुरितमिव.—S, N किंशुककुंकुमा°.—15 S स्फुरित for चलित.—A विचिच for चिचित.—17. A °ाद्धम°, the others, but C, °द्धेम°.—B, D, E कच्चै°, A पद्दै°.—19. All but S निस्वनै°.—S मंद°.—21. A सवर्ण for सरूप, E स्वरूप.—22. S सुदृष्टिः—23. A संपत्ति for निष्पत्ति.—N आग्नेय्या°.—S, N °र्के, the others, but C, °र्षे for °र्ष.—24. S वायव्यस्थे°.—S पुष्ट for श्रेष्ठ.—S दत्ते for धत्ते.—26. and 27. S श्रुत for सुत.—29. S तदात्पदृष्टि°.—N समेति.—C शिवां.—30. N, E प्रजाः for जनाः, which r. is also noticed by C.—31. A, B, D कामवर्षे.—32. S पीडित for खेदित.—S वनितानां for प्रम°.—33. D, E. S विलयं for निधनं.—S शस्यानि.—C, B, D प्राजेश्या°.—All सस्यार्थवृष्ट्यादयः, which I have changed into सस्यार्घवृद्ध्यादयः—35. D प्रविशतां यदि राज्यां for गोप्र° etc.—A दृष्यत्ते.—C, B, D, E, N भवति for याति.—C, B परा for परः—D प्रचुरमंबु for भूरि वारि.—N, D न for तु —A मध्यं.—All but A, N, S न च सिते.—36. N om. सस्य and r. संयुता तदा.

CHAPTFR XXV.

2. A सर्वाणि सस्यानि च यांति.—S सिद्धिं for वृद्धिं.—C मौर्यं —S न शारदं स्यात्.—3. S (अ)तिवृष्टि for सुवृष्टि.—4. A शिवसुभिक्षाय, E शिवं सुभिक्षं.—5. N माघपाक्षं धकारे (intended for °पक्षे ऽन्ध°), S °मासधकारे.—6. A °खस्य सिते.—S, E च for वा.—A आषाढस्य, S आषाढे ऽपि.—N om. the whole çloka, and C remarks: अनार्षो ऽयं श्लोकः

CHAPTER XXVI.

In A follows वातचक्रं, which in the other MSS. is Ch. XXVII, (q. v.) ; the आषाढीयोग is exhibited by A in his 27th Ch.—A सस्यं for बीजं.

—A, S, N मंत्रणार्थे.—2. A has two çlokas numbered 2, the former of which is like vs. 2 in the others, the latter (occurring also in S after vs. 4) is as follows: त्वं तुले सत्यधामासि पुरा देवैर्विनिर्मिता। तत्सत्यं वद कल्याणि संशयान्मे विमोचय॥—3. S गत्वैः सह.—N हि for च.—4. All but C, B सर्वदेवेषु.—A दृश्यते.—5. A चासि for चैवं.—6. A मक्षवस्त्रम्.—S वस्त्रसंस्थाः—S शिक्य for सूत्र.—S षडेव शिक्योभयकक्षमध्ये.—All but N (and S) कक्ष्योः॰ for कक्षो॰.—A, and *prima manu* N मक्ष्यमध्ये.—7. A मक्षे.—N चैव.—S सारसैः स्वदिग्भिश्च.—C in the text इष्टि for इष्टि. but in his expl. he reads इष्टि, and notices as v. r. इष्टि, disapproving of it.—8. S गोजया-ण्यादि.—S, N शिक्यकेन.—9. E तयोरभावे.—D, E, N, S प्रम गां च.—10. S ह्य॰ for श्य॰.—N प्रजायां for तुलायां.—11. A उपैाश्च.—12. (अ)ध्यधिकं C, S निगाद्यं.—13. This is the last distich in A.—14 is A the 1st distich of another Chapter; the 2nd distich with A is = 15, in B, D, E, S, omitted by me; it is as follows: नष्टचंद्रार्क[illegible] नष्टतारं न चेन्नभः। न तां भाद्रपदां मन्ये यत्र देवो न वर्षति॥. The two [illegible]hs दृष्टायाम् दृ. षा. and नष्ट॰ दृ. षा. are found in C between Ch. XX[illegible] (वातचक्रं) and Ch. XXVIII (सद्योदृष्टिलक्षणं); about the latter [illegible]e two he remarks: अनार्षौ ऽयं श्लोकः. S *repeats* these two distichs b[illegible]n XXVII and XXVIII, and they form there like in A, the भाद्रप[illegible]—Our vs. 15 (being the 16th in B, D, E, S) is the 1st of Ch. X[illegible]II in C, N, and the 1st also in the 26th Ch. of A (which, however, [illegible]n its contents is = XXVII of C).—The title of this Ch. in S is आषा[illegible]भाद्रपदयोगः

CHAPTER XXVII.

This Chapter (वातचक्रं) is the 26th Ch. of A. The Commentator remarks that the वातचक्रं is not from the author's hand, but as it is met with in many copies, and contains a nice piece of poetry, he deems it deserving of an explanation. He says: अतः परं केचिद्वातचक्रं पठन्ति। तद्वराहमिहिरकृतं न भवति यतो निष्पत्तिरग्निकोपो वृष्टिर्मन्दा च (sic) मध्यमा श्रेष्ठा। बहुजलपवना पुष्टा शुभा च पूर्वादिभिः पवनैरित्यनेन पौनरुक्त्यं भवति। बहुष्वादर्शेषु तु दृश्यते ऽतो ऽस्माभिः सरसत्वाद्व्याख्यायते॥. Besides the alleged ground, the difference of style and the disorder in the MSS. render it all but certain that Ch. is an interpolated one.—The 1st distich in C, N is = XXVI, 1 of A, and is the 16th of the foregoing Ch. in B, D, E, S (the 15th in our text). Cf. the remarks at the end of XXVI.—The 1st stanza in B, D, S is: पार्वत्या धर्वादिग्भवः प्रचलितः सप्ताश्वगे ऽस्तंगते कर्पूरागुरुपारिजातसुरभिः खेदापनोदो यदा। हृष्टोद्धृष्टविनष्टदुष्ट (D ॰कुष्ट॰, S

°तुष्ट°) वनिता (D °चकिता°) संतुष्टप्रजा सस्योद्भासितगोकुलाकुलतरा चोर्वी तदा लच्यते॥.—1. C, E प्रटा°.—C, B, D कलाप for अभिघात, S अभिवात. —All but C, D यद्राकाशते.—C, E पटला, D पटलां, A, B पटलः—A संवर्द्धिता, E संवर्द्धिता, B, D, N संपन्निद्रां.—C, E सर्वा मत्ता ग्रेभते for विद्यात् इ. आ. of the others.—2. A यदाग्नेय्यां, C यदा वार्क्षा.—C, B, D वायुर्वहति गगने ऽखंडिततनुः—E मलटविष्फलिततनुः.—D भवति for स्रवति.—A तदा नित्योच्छ्रासैर्.—D निकरान्.—3. E लतावतान.—All but C सुरभिः for तरुभिः—E, S ध्वनंश्च, C, N ध्वनिः सुपवनो, A ध्वनिश्च पवनो.—C, A, S, E तद्वद्योगसमुत्थितास्तु. D like B, N (our text), but °तो ऽपि.—A संद्धारिकचिता.—4. C, E, S हृष्यादृत.—5. In A this is numbered 3, a. s. o.—C, B, D, E, N प्रविचलसटा.—C, A, B, S पश्चाचेद् D पश्चाद्ये.—D, N प्रचुर for प्रवर.—C, A, S निकर for स्वर.—C चितिः for धरा.—N अविरल.—6. All but C दिवसपते for किरणपते.—B, D, N असकाले प्रपन्ने.—B, D तीव्रवेगः, A, S द्दृढ्योगः—C पवन for स्रवति.—C, D, N घनवपुः—C पन्नगार्द्धानुकारी, noticing also our r. (that of B, E), A, S पन्नगार्द्धावलीढः, D पन्नगार्धावलीढः—S धारां समुदित°; B, D, N समुद्य for प्रमुदित.—C मत्तमंडूककंठां, B मत्तमंडूकनाद्, D, N मत्तमंडूकनादां.—B सस्याद्भाविक°, A, S सस्योद्भारिक°.—7. B, D स्निग्धा° for वात्या°.—C, A, S, N आमोद°.—B, D, N कलमोन्मत्ता°, C कलनान्मत्ता°, S कलभामत्ता, A कलभासन्ना, E कलिनामत्ता.—S, N किरणा.—8. om. in C, B.—A, S ईशाना.—E (अ)निलः for भवेत्.—D अगुरुगंधि वाति सुर°, E पद्मगंधि सुर°, N हव्यगंध सुर°.—E वाति for वायुः—E परिता for यौवना.—B, D, N यौवनां, and the two following words in the Accusative.—E om. संपन्न, and r. सस्याकुला लच्यते.—The number of this Ch. in C, B, D, E, S is 27, in A 26, no number in N.

CHAPTER XXVIII.

In B, D, N follows रजोलचणं, which follows after XXXVII in our text. After the रजोलचणं B, D, N have this Ch. (सद्योवृष्टिलचणं).—1. All but D वर्षप्र°.—A सलिलनिचयं.—A सौम्यद्द°.—2. A शृष्टो for प्रष्टा.—3. A, S, N (अथ) दोप्ता.—D, E चोच्चैः—4. N, S प्रोत्सूधंते.—A स्थलजलगामिनो.—5. D निचयाः—C, N विश्व —D, E गंधाः—B, D, E शिग्रुरचितास्च.—A पारघाः (intended for परिघाः) मतिकरस्य for परिवेषाः etc.—C, B, D, E, N (अं)जनचूर्णसं°.—8. C स्थितिदृष्टि.—9. N श्रवणं.—B, E, S कुकुरा, C one time कुकुरा, another कुर्कुरा.—10. S कुकुरा, N कुकुरा.—C, D, N स्वंति, S, E वदंति, for भवंति, B om.—C, N विधन्मुखाः—C, E समेव, which gives no sense, समेव would be unobjectionable.—11. C, E तदापि चिराञ्च च, B, D तदा त्वरितं महत्—12. S तदा समागमः, A तदा समागमो भवेत्, B

सदागतो भवेत्.—14. Whether अपा or अथा is doubtful in all but E, who has यथा (i. e. अथा).—All but C, S, N नचिरेण.—15. A, S स्निग्धानेक°, C once नेक°, once नैक°.—C, B प्रागंबुपाश्राभवा, E प्रागंबुपाशोद्भवा, N प्राग्वांबुपाशोद्भवा, A प्राक्चांबुपाशोपमा.—A दिवि for भुवि.—16. D (च)पि for (च)य.—E writes here and in the seq. परिवेश.—17. This stanza is spurious according to the Comm. "अनार्षो ऽयं श्लोकः;" it is om. in N. —D तिमिरि.—B, D त्वचिरेण तद्दा विसृजंति जलं, E त्वरितेन घना विसृजंति जलं.—19. B सूर्यपचान्, A, S रवितनयान्.—A सप्तगस्.—20. N तीव्रकरा°. —A नियमे च चन्द्रे.—21. All but A, S च्छद° for न छ°; चछ° would do as well, the preceding syllable being reckoned as long at the end of the *páda*.—22. C, N इति for इव, E अतो.—A has one stanza more, the same with III, 37.—The title of this Ch. in A, S is सद्योवृष्टि, in D सद्योवर्षणं, in C सद्योवर्षालक्षणं, in E सद्योवर्षणलक्षणं. The number in E is 28, in B, D 29, in C, S, N omitted, in A 27.

CHAPTER XXIX.

1. A कुसुमफल.—A, S निःपत्ति°.—2. E चोरकया.—All but C, B मूक°.—A, S, E, N °रिकः—4. C आंबू°.—C कंकु°.—A मधूकैः पव°.—5. S, E कार्पासं.—A विर° for चिर°.—D कंगून् for मुद्गान्, B कंगूनां.—6. C, N शणा.—8. S कुरवक, N कुवबक.—A कदलाभि°.—9. S वियात्—A, S पिंधुवा°.—C, B, E कावकाः for कुंकुमं.—10. A, B, D श्रेष्ठा.—C seems to r. सुवर्णपुष्पात्.—E बर for बल.—11. A चामैः— S हेमं for चेमं.— ?. A, S अति for अथ.—E om. भवति.—C कुटजकुसुमेन.—13. A बंधवो ' बंधक्या. —14. om. in E.—C, B, D काले for देशे.—All but N, S निश्छिद्र.—A कृच्छ्रैः, D कृच्छ्र, N कृच्छ्रे, C in the text कृच्छ्रः, afterwards कृच्छ्रैः—The title in A is कुसुमलतानाम(ा)ध्यायः—The number in C, A is 28, in E 29, in B, D 30, in S एकात्रिंशः—

CHAPTER XXX.

1. All agree in r. अर्द्धास्त°, which I have changed into आर्धास्त°, i. e. आ + अर्धा°.—S °मितादुदि°,—2. S प्रकृति.—After this distich D inserts a çloka taken from Garga's Sanhitâ: अहोरात्रस्य यः संधिः सा च संध्या प्रकीर्तिता। द्विनाडिका भवेत् सा तु यावदा ज्योतिदर्शनम्॥—3. C, D सहस्मृगो, B क्रोशत्सहस्मृगो, N वासन्सहस्मृगो.—4. A, S सेनागमः, N सेनागमस्तथा.—5. C takes प्राक् संध्या for a compound.—6. A, S सवले.—7. B घट्टन, D पवपरिधिघट्टन.—8. A om. चाग्र.—10. All write उद्योति°.—11.

C द्विवादि, like A, S, B, D, or द्विवादि, like N ; E द्विवादि.—All but S तु for च.—12. C notices a v. r. प्रबला वा.—A, B, C ऽष्टष्टे.—13. B, D, E, S चव्यसनं, a r. noticed also by C.—A, and C in the text, घृष०.—14. C in the text and S संजिष्ठा०.—A, S विषमं.—C, B, D न तु भावं, which C expl. by अभाव ; E तद्भावं.—15. C, B, D, E संध्यारक्ता.—16. B, D, N, E विदिक्स्थो.—C writes द्विजातीनां, but from his explan. it results, that he r. द्विजादीनां, like B, D.—17. A प्राक्, C, D प्राग्.—A, S यद्भिमुखं.—A om. नि.—S दिशं चंति.—19. A, S प्रतिरूपे.—21. C, E धूमपांशु.—23. E निद्राभं (i. e. छिद्राभं) for छिद्राभं.—24. B सितासिता०, C, N सितसिता०.—S ०वरणो.—26. All but A, S नायकरो.—S, E, N परिवारिणः, A परिकारिणः—29. E श्रिया न.—30. S दुष्ट, N पुष्ट for घुष्ट.—31. N च for (च)य.—33. E संज्ञा.—C, A, B, S योजनाभः—The number of this Ch. in A, C is 29, in E 30, in B, D 31, no number in N̄, S.

CHAPTER XXXI.

1. C च for स.—2. E स for सः—3. A सद्दैर्यैः—All but C पुरुषेषु.—4. A वणिजकाय, D ०नः सुवर्णिजय, E वाणिजिकाय.—E शैव्यां.—A has for title इति दिग्दाहचिंहलक्षणः; the number in C, A is 30, in E 31, in B, D 32, in N, S no number.

CHAPTER XXXII.

1. All but C मरुदंत०.—A ०भिवारिः.—3. C notices a v. r. सव्रीडा.—5. A स्फुटिता०.—6. A चिप्रं for चिप.—C, B, D, E भैरोर.—7. A, S द्विवसनिशोः, the original having perhaps द्विवनिशोः—D inserts after vs. 7. this distich : पर्वद्विनार्धे वायव्य आग्नेयो ऽर्धे ऽथ पश्चिमे। ऐन्द्रः (Cod. ऐांद्रः) पूर्वे तु रात्र्यर्धे पश्चिमार्धे तु वारुणः—8. S कृत्तिका for चंति.—9. All but E, N have विभजन् for विरुजन्; the former, although ungrammatical for विभञ्जन्, may nevertheless have been the original r.—10 C, A, B काश, E काष.—C, D, E भवो for भवा.—11. E सौराष्ट्र, A, S सौराष्ट्रिक.—14. S दद्दर्वि०.—C, A ०षर्पिका.—E रोगाय.—15. S वाल्हीक, the others but N वाह्लीक.—D, B, E तंकण.—16. A विश्व for वैश्व; S द्रुद्रविश्वमित्राणि; N ०मित्राणि.—D, E चाप्यस्य कपाणि.—18. A om. श्रुति, C once श्रुति, like N, once श्रुत, B, D, S, E इयु for श्रुति.—D जनित for जाति, B जात om. ख्याति.—S गणकध्वंसि, A गणप्रध्वंसि, D गणकविध्वंसि.—A अतिसागरग्रह.—A वद्दनराक्ष० (sic) ; B, D, E रोगक्ष०.—All but C प्रकोपाय.—19. A युधंगर.—C, E अतिसार for अभिसार.—C लव for दल, E तव.—C अयुत for

चर्वेद्.—All but C सुराष्ट्र for सुवास्तु.—20. A om. चाप्य.—A ०च्छिर्यत्र, E ०च्छिर्यत्र.—N, S दैवानि E दैवतानि.—21. A ०लिमिर्भंगलि०, S ०लिनिभंज-बलि०.—D वस्तलाः, C, E वस्तलाः—All but E धारांकुर.—22. C चेदि or वेदि, D वेदि, A पेचि.—N वैदेहि०.—23. This and the three following stanzas are taken from the author's Samâsa-Sanhitâ, and are wanting in B, D, E, N, and quoted in C; A, S समाससंहितायाम् ॥ उल्का etc.—A ककुप्प्रविदाहाः—24. A दिव्याभ.—C चातिदृष्टिर्—A, C ऽनग्नि.—A वन्यस-त्वं.—C ऐन्द्रः कार्मुकः—25. C वज्र for सूर्यं—A निगदं.—28. B, D, S, E, N उपतप्यन्ते, A उपयतयन्ते.—29. N प्रामदृष्टि, A सुदृष्टि.—30. C, E देवराट् तु.—31. C, D (च)त्यधिकं, S (च)प्यधिकं.—D, E षड्भिः, S षष्ठिनः—32. All but C वा for च.—The title in S भूकंप०, in D क्षितिकंपाध्यायः.—The number in C is 31, in E 32, in B, D 33, in S, N none, in A 30, but this is a mistake. Immediately after it, A has: शिखायाः फलं पराशरतंत्रे ॥ Then follow two distichs, quoted also by C: आवन्तकान् पुलिन्दान् विदेहकाश्मीरदरदवासातान् (C वासांताः, A वाचांसा)। वल्लार्यितांश्च वायव्य-वारुणे प्राप्नुयात्पीडा ॥ ऐक्ष्वाकवाश्मरथ्यान् पटचराभोरचीनमरुकुत्सान् (A चरम-नुक्रयान्)। ऐन्द्राग्नेये कम्पो हिनस्ति राज्ञश्च समद्रोणान् ॥—After this A repeats vs. 1, 2, 3, 4 of Ch. XXX: दाहा दिशां etc.; at the end इति श्री०दिग्दाहलक्षणमेकत्रिंशत्तमः!

CHAPTER XXXIII.

2. C तारा पा०.—3. A, S विद्युत्तयो०.—6. D, E, N दृश धनुषो.—7. A तांतु.—D यथो ऽधश्चोर्ध्वं याति.—S ऊद्ध्व०.—A, B, D, E एव for इव.—9. once लांगूल, once as in the text—All but C ०गाभा without Visarga.—S रूपा.—10. C, E गिरिकरि.—C in the text श्रीवत्स, afterwards श्रीदृत्त like all the others. I suspect that श्रीदृत्त is a corrupted form, perhaps from श्रीवत्सः, which may be the original of श्रीवत्स.—11. S, N विभ्रमती.—12. The MSS. but C तन्निरता.—13. A दिवाकराद्, D दिवा यातुर्जिगमिषोः पुरतः पतिता वा.—14. C ०म्नाः, D, E म्ना.—A वन्युध्येया मू०.—16. C once श्यावा, once श्यामा.—C वारुणी.—All संनिभा, changed by me into निभा.—D सांध्या.—E ज्वलिता for दलिता.—17. A रवींद्वोः—B, D, N च for वा.—18. N दैवेषु.—19. A सुदारुणेषु.—20. All पीडा.—21. S, N देशानां.—23, All उत्कष्ट for उत्कृष्ट.—25. D तिर्यग्गा, E तिर्यग्स्था (sic).—C नृपांगनां.—26. D, E प्रसर्पती.—28. All but C शूकर.—A, S गताथवा.—A, B, D S have after vs. 23 this: प्रेतवत् प्रदृश्यते यंति नायकं नृपं। कबंधवच्च दृश्यते मल्लकोपमादिशेत् ॥.—30. C रिपून्प्रचरात्—The number of this Ch. in A, C is 32, in E 33, in B, D 34, in S, N om.

CHAPTER XXXIV.

1. E परिवेश, here and in the sequel.—2. S ह्रित.—Only E has °ह्राग्निक्षताः, C, B, D, N, S °ह्रांबुक्षताः, A °ह्रानुक्षताः—3. E ऋपिजीयते.—5. S ऋनघारी.—7. C, D, E, S वह्लः—S चराश्व°.—E °भ्रसंकीर्णः—9. All but S, E लग्नास्तमयस्थयोस्, C however mentions our r., that of S; E has उदयास्तमयांतयोस्, in A there is a break in the MS., from लग्नास्त till राजभयं in the following distich; very likely he r. like S.—11. S चाग्रभा, D वाग्रभं राज्ञां.—14. A राज्ञा पौ°, B राज्ञं पौ°, the others राज्ञो पौ°, my r. is conjectural.—19. All but C write ग्रूद्र.—22. B, D नागरि° all MSS. °कानां for °काणां.—The number of this Ch. in A, C is 33, in E 34, in B, D 35, in S, N om.

CHAPTER XXXV.

2. All MSS. here निश्चास.—3. N अवनिगूढ.—D अनिलोपमं.—A तत् for च.—4. B, D विदिग्गुद्भवं तत्, A, S the same, but च for तत, E the same, but om. तत् or च.—5. D, E, N तत्त.—N वाल्मीके.—8. A, S, N तद्देशं.—The title in A, S is इंद्रधनुः—The number in A, C is 34, in E 35, in B, D 36, om. in S, N.

CHAPTER XXXVI.

2. E, N शांतायां दिशि.—3. S, D, E °चापनिभं, A °चापानिभं.—5. A, S, N °क्षतिरेव राजते.—S पुरः—The title of this Ch. in N is गंधर्वपुर, in A, S गंधर्वनगरं.—The number in A, C is 35, in E 36, in B, D 37, om. in S, N.

CHAPTER XXXVII.

1. B वर्णसमप्रभः, A, S, N वर्णसंनिभः—S वैदूर्य.—3. This vs. is a repetition of III, 37.—All but C, S, E दक्षिणस्थितो.—After vs. 3 all MSS., but C, N repeat XXX, 26. A, S r. here तोयकरो, and further the same ककुप्सु विचारिणः—The number of this Ch. in A, C is 36, in E 37, in B, D 39.

CHAPTER XXXVIII.

This Ch. is wanting in C, E. In B, D, N it forms the 28th Ch. (9. cf). The style is different from our author's. 1. D, N क्षमा दिशः सर्वाः

—2. N यस्यां वा.—A, S तथैव, D, N तेनैव, changed by me into तत्रैव.—D, N प्रदेशेन for न संदेहः—3. D, N श्वसिते for श्वेते.—A, S om. रजो, and r. further घनोपपीडां स्वपमंचिजनांश्च नाशयेद्रक्तः; N जनपदादीनां; not being able to trace the true r. in A, S, I give the other, although likely not the original one.—D, N अचिरात्.—N आयांति.—N शस्त्रं विसंतानां, D शस्त्रमपि मगुलसंताने; A, S संकुलं, changed by me into संकुला.—4. D, N द्वयं चयं वापि for द्विनद्वयं वापि.—A, S °दद्दो.—A, N, S ध्वंता.—D पंडितकानां for विच°.—6. N रजो बहुलतमम्, D रजोघमतिबहुलम्. D, N तस्मिन्देशे नि°.—7. A रजनिभवे for रजसि भवेत्.—S पंचरात्र.—The substance of this distich is contained in two distichs with D, N, viz. पतति (MSS. पतिते) चिरात्रमथाहतं यदा यस्य नरपतेर्नगरे (D °भोगात्) । दुर्भिक्षमतुलमभिभवति तत्र चौराकुललं च (D चौरकुलं चेति) ॥ ७ ॥ चणदाश्वतस्र एव पतति परागो (D रजनीचतुष्कमभिभवति) यदा स्वपरसैन्यैः (D स्वपरसेनाभिः) । सैन्यक्षोभं विद्यान्महाभयं (D सैन्यक्षोभकरमपि महद्भयं) पंचरात्रभवे.—8. (in D, N 9) D, N तीव्रफलदाह्न.

CHAPTER XXXIX.

A, S समुपयाति.—A पतति for भवति.—B, D, N खगविरुतः—3. D, E, N राजोपजीविनो.—A, S (अ)पि, D तु for च.—4. E रात्रेर्.—N °च सत्वान्.—The title in A, S is निर्घातफलं.—The number in A, C is 37, in B, D 39, in E अष्टादशविंशः—

CHAPTER XL.

2. C, B, D, N निरीचिते.—3. A, S निःपत्ति°.—A अतीव ग्रीष्मसस्यानां, the last word also in S; D, E ग्रैष्मसस्यस्य.—4. A, S गतयोर्वा तन्निःपत्तिर्.—9. A, S निःपादयेद्.—10. S, E यामित्र.—A, S सस्यविनाश.—11. S अर्ध for अर्घ, but if the former was meant, he would write अर्द्ध.—12. After this distich A, S, N insert: एतेनैव तु विधिना मिथुनस्थे भास्करे परिज्ञेयं । प्रावृट्कालसलिलं बलाबलज्ञैः प्रयत्नेन (N परिज्ञेयं) ॥—13. S, E, N समर्घम्, in C not clear, but he explains it by स्वल्पमूल्य.—D अभयो°, E उपयो°, C knows both r. अभयो° and उभयो°, the rest उभयो°.—The number of the Ch. in A, C is 38, in E 39, in B, D 40, in S, N om.

CHAPTER XLI.

2. N चनक, E चणक for रालक; S रालयवकानां.—4. A, D पत्रकंद.—5. A °सी कुलत्थाः, S °सी कुलित्थाः—A कुलाय.—A निःपावाः—C, D, E

यवगोधूमसर्षपाश्चैव, N यवगोधूमा ससिद्धार्थाः—6. N लोह,—S लवण for तिल.—7. A शैक्य.—8. C त्वनेक.—C perhaps ०ख्यातं.—9. A पंचसंस्थितो, S पंचसमंस्थितो.—11. S यस्याः—12. A तत्प्रोक्तद्रव्याणां.—N सामर्थ्यं, E सामान्यं.—N सुलभता चैव, E सुलभत्वं च, D, C वल्लभत्वं च.—The number of this Ch. in C, A is 39, in E 40, in B, D 41, in S, N om.

CHAPTER XLII.

1. D, E पौर्णमास्यां.—2. A, S विशेषं.—A, क्रमत, N, E राशिसंक्रमात. A, S, B, D, N इमराय; A, N, S न्धपतीनां, B भूपानां, D शल्लभपानां.—3. C in the text ग्रैष्म, afterwards ग्रीष्मज, B, D, E, N ग्रैष्मिक.—C, B, D, E कृत्वा for कुर्यात्.—4. A उपनीय.—All but A, S विक्रीता for विक्रीणन्.—5. S फानि०.—A छेदे.—6. D ०न्यदा.—N अथो छेदः—7. N प्राप्नोति, E चाप्नोति, C uncertain.—8. C, E वर्षाद्वाद्.—D, N लब्धि for वृद्धि.—9. A, S कंदकफ०, C, E फलकंदमूलं.—D ०मूलकंदवि०, N फलकंदकविविधरत्नमूलानि.—10. E रत्नानि for काचानि.—11. C, N मृगघटसंस्थे सवितरि-शल्योयाद्.—12. A, S कंदफलमूलधान्यर०.—13. E विनिर्दिष्टः, the others दृष्टः for दिष्टः, but as C explains it by अभिहित, he must of course have r. दिष्टः—14. This stanza is divided into two in the MSS. which number their stanzas.—D (अ)र्घस्य, S (अ)र्द्धस्य for अर्घस्य.—A, S प्रतिग्रहगतान् बुध्वा.—N सकलं फलं.—The number of this Ch. in C, A is 40, in E 41, in B, D 42, in N, S om.

CHAPTER XLIII.

In S follows Ch. XLVI, the Chapters between being wanting, though the MS. shows no break.—1. All but C write भगवन् श०.—D, E शरणं शरणं, N शरणं शरणं.—2. E शेते for स वः—4. E सर्वदेवानां.—5. E, N तेषां for चैषां.—7. All write राट्.—9. A वसुमद्, N प्रचुरवसु०.—10. E शोक for रोग.—E प्रभूतार्थाः—11. E, N पूर्वः—13. A ०गर्यशभूमिजाताः—N ०र्गविज्ञाताः, E ०र्गाभिजाताः—14. A केलर्थं.—15. C (अ)जकर्णः—C वध for धव.—17. E उपचारं.—18. A वारयते, N वरयति.—19. E पदुषे for परशोर्.—22. A, N आरभंगे.—A, and perhaps C नेम्यां.—23. E पचेष्वष्ट०, the others, but A, पच्चे ष्वष्ट०.—26. E निर्घोषैः—27. D जयदासु.—28. E प्रविशमानां निपातयंती, N प्रविशंतीं भुवि.—A, तलशब्दे, N बलशब्दे.—29 A om. विधिवद्.—D पुनस्तब्ध्वा वि०.—N निवेशयेद्यंत्रे.—A, N चास्य, D चास्या, E चास्यां.—31. A सुगंधो for स्निग्धो.—All but A, C (अ)निष्टो.—32. A समुद्रवसनां.—32. N, E कुरंड.—34. C घटावघटिता.—36 A, N घृतमधु.

नोष.—A सुगंधे.—A पुर, N पुरः—37. A शुक्रमरीचि.—39. C, A च ध्वजोक्ष्रायात्, N पादेनार्द्धध्वजोच्छ्रायात्.—42. A धरा.—44. A, D मांजिष्ठाभं.—45. A द्त्ते for द्त्तं.—46. E द्दौ चान्यत्। अथ चक्रा०.—47. E उत्तंसं for उद्वंशं.—For निवंशं B निर्विशंक, D निवेशकस्तथयो, E निर्विंशकस्तथयो, N निवेशं स्तथयो.—48. A, N अधोर्द्धविनिर्मितम्, C, D अध ऊर्द्धविनिर्मितम्, E द्वोर्द्धविनिर्मितम्; the r. in our text is conjectural.—A द्धतुः—50. A परिणाहत्र्यंशः—E त्तानः स्यात्.—51. D प्रयतः.—52. A पाशवद्भिः—B, D महर्षिमुख्येः—53. A यथावद्.—54. A पतत्सुः—55. The metre in this stanza appears to be corrupted. A इंद्रसवितारं—E त्वां क्रयामि.—A उत्तरे जयिनो.—57. C हल for फल, but he mentions also our r.—58. N, E कार्तिकं.—59. A शुचिविहित.—A पाठवद्भिय, D पाठद्भिश्च, N संपठद्भिश्च.—C, E अशुभरहितशब्दैः, A अशुभविहतशब्दं, D शुभमभिहितशब्दैः, N अशुभविहितशब्दं.—D, E ०येश्च, C ०येत, but the so-called Epic forms are not infrequent in our author.—60. D, E संस्तवद्भिश्च.—C, D, E हत for घृत.—All ईशं, but C explains as if he r. ईशः—62. E भयमुपैति मह्नृपस्य.—A, D स्यपाणां.—E करोति for वदंति.—D, E श्येनापि लो०.—63. N, E स्थपस्त्यं, C once the Nomin., once the Accus.—65. A पीडंति, N स्नार्यंति, E नश्यंति for शार्यंति.—D भंशे तु.—A and N *sec. manu* वर्धकि; it must be observed that generally they would write this word वर्द्धकि.—66. N रज्जुत्सर्गे.—D बालिका.—67. N उच्छ्रितम्.—D विधिवद्दिज्य for समभिपूज्य.—A सवलाभिहृद्धये.—68. E शिरसितम् for विधिमिमम्.—A अनगम्य.—C, D, B क्वचित् for इति.—The title in A, E is इंद्रध्वजलचणं, in N इंद्रध्वजोच्छ्रायविधिः—The number of the Ch. is 41 in E, 43 in A, B, D, om. in C, N.

CHAPTER XLIV.

1. A, B, E कमलनाभौ, N कमलनाभेः—A, C नीरांजनं.—2. C नीरांजन.—A संज्ञकां.—3. E कुर्यात्.—5. A च ब० for नि.—6. N, E च तुरगाणां, the others तुरंगानां.—7. A वितूर्यभयैः, E वियुतभयैः—10. A सपर्णकाशां.—A कडंभरां or perhaps कटंभरां, the others but C कटंभरां.—C, D, E सहदेवां, A, N सहदेवीं, which I have changed to सहदेवीः—A नागकुसुमा, N नागकुसुमां.—E सुगन्धां.—D सोमवल्लीं.—11. D द्त्वा for कृत्वा.—A भक्ष्यैर्.—13. A अनिलसमीपे.—14. A तदेवगधार्यं.—15. After this A inserts the following çloka: कुलाभिजात्य त्वं लचणव्यंजनान्वितः। भर्तारमभिरच त्वं शिवं तव भवोद्दति.—16. A मूले.—A, D, N write शनैर्.—All but C, D निस्वना०.—17. A यथायुक्त्या, E यथायुक्तं.—18. A विपरीतस्त्वन्यथा, N वि(प)रीतोतान्यथा कथितः, *sec. manu* ०तेमान्यथा.—D विहतः—20. All but D, E ०योदुम्बरीं.—D तुरगं.—21. A ०भिचारणैर्.—The MSS. write उरस्थले.—22. A

आरोह्य.—E गच्छन्नीराजकः—23. A सुगंध.—All but A, E प्रांत for व्रात.—26. A नरः for नृपः—27. E ज्वलः for (अ)थवा.—28. A सप्रहृष्ट.—The number of this Ch. in C, E is 42, in A only in figures १४, intended for ४२ perhaps.

CHAPTER XLV.

1. N प्रवक्ष्ये ऽहं.—2. For स्थूलो one expects rather स्थूलाः.—N ह्युन्नत.—E मण्डमुखात्.—6. A समीप.—9. N शर्करागमस्थः, E शर्करासंस्थः—10. C mentions a v. r. वारिवाहस्थः—A निष्फलः—A ॰सुसमये.—11. C once नीरांजन, once निराजन.—A तथा for तया.—12. C काचं, A कानः.—A च for ऽस्य.—14. A, N धूम.—All but A, N अर्घ्यं—15. N बंधु for साधु.—E यदि न.—A, E om. च before सप्त.—16. A दिनशेषांत.—E मुहूर्तलग्न॰, A लग्नार्कं.—The title of the Ch. in C is खंजनकलक्षणं, in N खंजनकाध्यायः—The number in C, A, E is 43, in B, D 45, in N om.

CHAPTER XLVI.

2. All but C, E तस्म for तद्.—E आंतरीक्ष, also in the sequel.—5. D, E चरति न दिव्यम.—6. A om. मर्त्ये.—7. C, D, B लोके च.—8. A चलनभंग.—A नरेंद्र.—9. C mentions as v. r. सुरयात्रा, which is against the metre. C, D, E समपर्यासन (expl. by परिवर्तितं), B समपर्याशन, A समर्पयानासन, S प्रसर्पयानाशन, I thought सम्यर्यासन was required.—12. S वैकृते, A omits the word.—A, S निर्देश्य.—15. S दैवविकारं.—16. D भक्ष्यै॰.—A, S संवसु.—इति लिंगवैकृतं not in C.—18. C, N तस्य च राष्ट्रस्य.—19. A, S सौम्यग्राम॰.—20. E केलादिषु चानलेन; thus too the r. of a second hand in N; A, S ॰ध्वनलेन.—21. C, B, and correction in N चाक्निजं, A, D S चाग्निजं, E मध्याक्नजं. Cf. this çloka from Garga's Sanhitâ: अनेशानि (C अनि॰) चर्पासि (C तमांसि) स्युर्यदि चापांशवो रजः। धूमस्थानग्निजो यत्र तत्र विद्यान्महद्भयं.—D अपि वा—22. D, E, S पुरनगर.—S चतुःपदांड॰, A चतुष्पयांड॰, C, B, E चतुष्पादंड॰.—A शाद्या॰, E शय्या॰, N, C सय्या॰, the latter expl. it by आस्तरणं.—23. A ॰नानि वा.—A, S यदि वा.—A युद्धे.—No Avagraha in the MSS.—24. C, E, and *sec. manu* N चाग्नेः, A, S, B अग्नेः—Only A, S, N add इत्यग्निवैकृतं.—26. A, S, B, D, E विभेदो ह्यन्ते—27. A, E संग्रामं.—28. E वीथीर्थसंचयः—29. om. in C.—S पूजितहष्टे ह्य॰, A पूजितं ह्य॰.—E विकृतं वा for निर्दिष्टं, D विकृतिं च. 30. A, S चापि.—33. A, S, N विधायो॰.—N ध्यात्वा for ज्ञात्वा.—E इत्येव—All but A, S षडेव होमः and होमाः—32. D, E, N ॰चतार्थिभिः for महर्षिभिः

—33. A, S, N संभवे, in C uncertain whether this or संभवो.—34. A, S परबलमायात्यसंदेहात्.—35. E मुद्गेन for अर्धेन.—A, D अतैलभावः स्यात्.—S विद्याद्.—36. A, S, N विकृतं कुसुमफलं—37. C, N विकृतं.—D, E, N तत्क्षेत्र मध्ये.—C दोषं—तज्ज्ञं.—38. C, N अनादृष्टावतिदृष्टौ.—C, E परभयं च, D परचक्रभयं च, N *prima manu* as A, but *sec. manu* च परचक्रं.—E व्यभजा°.—39. A, S न सम्यग्, D, E, S ऋतुषु न सम्यक्, N यथाक्रमं for सम्यग्.—A, S, D, E प्रवृत्तेषु. None has च, which I have inserted for completing the verse.—40. A, D सप्राद्दात् or मप्राद्दान्.—D रक्तैरस्रोद्योगो.—A मरकं.—41. C, E and *prima manu* N वर्षिते.—S विद्याद्.—D, E, N उपयाति for आयाति.—42. C once छिद्र, once छिन्न.—D वात्यप्रतिदृष्टौ;—A चाप्य°.—43. Is found only in A, S.—44. A, D, N आयातं.—45. A, E नभसि सुरधनुर्.—D यदा दिवा.—47. N शोषाय.—A, S चाशोषाणाम्.—48. All but N, S अल्पमांस.—A वाहाः—A, S कलुष.—49. A, S धूमः—S दीपप्रज्वलितानि, A गीतप्रज्वलितानि.—D मरणाय.—C कार्योपदिष्टानि.—50. All but A, S सलिलोत्पत्तिर्.—N अगाधे for अखाते—C, N शांतिमिमाम्.—51. N सलिलस्य for वरुणस्य.—A, S इति नद्यादिवैकृतं.—After this N inserts: माघे बुधे च सद्दिषौ। श्रावणे वडवा दिवा स्वामिनो वधमिच्छंति सिंहे गावः प्रसूतिका (?)। तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि सर्वोपद्रवनाशनीं॥ शतमष्टोत्तरं कृत्वा वारुणं पायसं चरुं। ॐ वरुणाय स्वाहा॥ वरुणा इच्छं दश — — स्वाहा॥ ॐ अद्भ्यः स्वाहा। पुरुत्तमर्मामितिव्यर्षं साविता हव्यङ्गतिं। इति सिंहादिप्रतिशांति.—52. E प्रसूतिर्, D प्रसूतौर्.—A स्व for च.—A संक्षेपो.—53. C वोष्ट्रो.—C, A महिषौ, E महोष.—E आमां for एषां.—D गार्थोक्तौ.—54. D योषितः परदेशेषु.—E देशेषु.—All but C, E तु for ता.—A, S हितैषिणा, B हि [illegible]र्थि-भिः, D हि पार्थिवैः, in N a part of the leaf torn off.—C स तर्पये —55. A, S अन्यथा नाशयन्ति ते; the others as in the text, but तु for हि, the latter, however, is the r. of the Gârgî Sanhitâ.—56. All but A, N उच्चाणो.—D वाप्यन्योन्यं.—E याने for पिबति.—57. S विद्यात्.—58. A, S शुभावहं.—59. A, N पशूनां, N तु for च.—All, but D, S °दक्षिणां.—A, S इति तिर्यक्चतुष्पदवैकृतं, N इति प्रसववैकृतं.—60. A वियुत for वियुक्त, N विमुक्त.—C सादनभंगे, A स्यादभंगे, E पादभंगे.—S वा for च.—61. A शब्दो ताडि°, om. वा.—A उत्पत्तौ, S उत्पत्तौ.—62. E शब्द for नाद.—A, D, E विस्वरं.—After this A, exhibit the following: यत्संवृतं भवति चैवमपावृतं वा द्वारे (r. द्वारं) भवेद्विवृतं (A भवेत् विवृतं, r. भवेत्तु वि°) यदि संवृतं स्यात्। शय्यासनेषु यदिवापि भृशं विकारे तदा स्वदेवमरणं च वाच्यम्॥६२॥—63. The MSS. write सूर्पा°.—A इति वाद्यवैकृतं.—64. A जाप्याश्च, C जप्याश्च, D, E, N जप्रव्याः—65. N तोषयेत् for तर्पयेत्.—After this A वायव्यवात-वैकृतं.—66. E निर्भयं.—D अक्षि.—67. E वासंतः for क्रोशंतः, N वा (sic).—

68. S, N श्येनाः for श्वानः—E प्ररुदन्ति पुरे द्वारे.—C क्रोशंतो, the others वाश्यंति.—After this A, S insert: प्रदोषे कुक्कुटारावो निशीथे सुरभिध्वनिः। अन्यं स्वामिनमिच्छन्ति अकालफलिता द्रुमाः॥—70 D °पातः—D °भवः—After this A, S insert: स्थलसलिलचराणां व्यत्ययो मेघकाले बहुसलिलविधायी ग्रीष्मकाले ऽभवाय (S भयाय)। मधु भवनविलीनं तत् करोत्याशु शून्यं मरणमपि निलीना मक्षिका मूर्ध्नि नीला॥—72. S द्विनैः for द्विजैः—73. A, S, D दक्षिणाः—D, E मनोर्वेद्.—The words इति स्व° only in A, S.—75. C writes भूमेर्म्मरणं, but explains by स्फोटनं; D द्रवणं, it seems—76. A पाषांडानां.—A इंद्रः—D, E लोकः for राजा.—77. A ब्रिद्धि भिद्धि.—78. E प्रभ ति for प्रेत.—In A चये has been changed into गृहे; E चयः—79. A लूटा.—E पतंग.—E नित्याच्छिद्रमस्तोकं.—D यच्च गृहं.—80. A मरणम्, D मरणरकम्.—81. A, C माहेंद्री च, E माहेंद्रैभिः—The words इति श्र° only in A, S, and the margin of N.—82. This distich is numbered also 82 in A.—83. N उत्पातांस्तान्, and so, it seems, also C.—A, D, E विंद्याद्.—84. D कंपाः—C, S निस्वनाः—C, N °मर्योदयाः—85. D, S, N मधु for बहु.—D °माधवं.—86. A अग्नि°.—D, E °ज्वलनास्फोट, S *prima manu* नास्फोट, *sec. manu* as our text.—A अनल.—B, D संकुल for आहत.—A अरुणसंध्यां; N *prima manu* संध्यां, in C uncertain, a part of the explanation being omitted.—D ग्रीष्मं, A ग्रीष्म.—88. All but C, N, S परिवेष.—89. D, E. नद्युदपानसरसां.—A हृद्यार्द्रपूरण, N *prima manu* हृद्यार्द्र, the following illegible, but *sec. manu* हृद्यार्द्रतरणं, like C; D हृद्यार्द्रपूरणं, E हृद्यार्द्रचरणं, S हृद्यार्द्रापूरण.—N द्वारणं, D दरणं.—E चापि गेहानां.—91. A, S निर्घोषो—A अपापा.—93. D सूर्योदये ऽस्ते.—N भत for सुत.—94. A उत्पातविरूप°.—95. N, E चित्रा, A चित्रं.—N स्त्रीणां.—S गोजाविस्तृग.—96. N शुभा सुताः—A, S, N, E ऋतावन्यच.—C ते चातिदारुणाः—97. All but C, E गाथा.—D, E, S, N चेष्टितं च यत्.—D र्त्वातिक्रमः—The last distich is numbered 99. in A, though it ought to be 104 with him, like in S.—In C the number is 99, in D 98.—The title in C is उत्पाताध्यायः—The number of the Ch. in A, E is 45, in B, D 46, no number in N, S, in C 44.

CHAPTER XLVII.

2. C वराहमिहरस्य, N वराहस्य.—3. A तस्यैतत्—E नात्र for मे ऽत्र.—The 4th in S is the 9th of the others, but A, and of our text. In A the 4th is om. wholly, and vs. 3 is followed by vs. 5.—7. A, S, N write प्रोह्य, the others प्रोह्य.—S दिनांताः—D, E N रुचिरमयू°, A कविरैर्मयू°.—8. D किरणैः शुभान्वितं.—9. This distich is the 4th in S.—10. C, B, D, N विस्फुलिंगाश्च येषां.—N न चैव यांति ध्वंसं.—D ध्वंसं यायाति.—

11. A द्दिव, D, and C in the text द्दिवि विभाति.—B, D तदा सुशुभा, C तदा शुभदा.—12. A, S भुजंगमथ संस्पृशेद्.—In C not clear whether विद्रुत or विस्रुत, expl. by चलित.—13. A छचरन्.—14. N, S प्रशी for प्रश्नो.—17. E नागवीथ्याः—D विप्रमुक्तो.—18, D, N, and once C, मैत्र.—C एति, but expl. by प्राप्य.—19. A याम्बिथंग.—21. N परिन्हाणि.—22. D, E अस्मिन् स°.—23. N मन्दां का°.—24. C, D, N, E तस्याभावः—25. A युयत्सुतः—26. N भयदं for सभयं.—The title in E is वार्हचित्र, (a misread वर्हिचित्र).—The number of the Ch. in C, E is 45, in A 46, in B, D 47, in S, N om.—S inserts after it a Mayûra-citrakam taken from another work: मयूरचित्रकमशेषभूतं शास्त्रांतरोक्तं ग्रहचारफलं यथा ॥; then follow 22 stanzas, at the end of which: इति ग्रंथांतरात् ॥.

CHAPTER XLVIII.

1. A, S, B, D उपघातसंस्थानात्.—A चिंतं.—2. N, E शृणु तां, B, D पुरतः, which is also in the margin of A.—3. It is impossible to make out whether the MSS. intend पुष्य or पुष्य; the only Bengâli Cod. E gives here पुष्य, afterwards पुष्य. Utpala most decidedly says: पुष्यस्नानं पुष्यनचत्रेण स्नपनं; nevertheless at vs. 38 he expl. the word by औषधिस्नानं. It remains doubtful to me what is the form of the word, as written by Varâha Mihira, but there is no doubt about the original form, which is पुष्यस्नानं, as appears from vs. 82, where its synonym is पौषी शांतिः. still more explicit is a quotation from Vrddha-Garga: पुरंदराभिषेकार्थं बृहस्पतिरकल्पयत्। शांतिमाग्नेयनक्षत्रं यस्य देवो बृहस्पतिः॥ (v in another Cod. नचत्रं पुष्यमाग्नेयं यस्य देवो बृहस्पतिः ॥) तेन देवो ऽभि[illegible]क्तः स देवराजः पुरंदरः। ततो बलं समारूढो नाशयामास दानवान्॥ देवाश्च हृष्टमनसः पुरीं प्राप्यामरावतीम्। पुष्यस्नानं बलकरं तदारभ्य प्रवर्तितम्॥.—5. C, N प्रतानान्विते.—6. C परापत.—7. A कोकिलादि°.—E चैत्यागारेषु चाप्यथवा.—8. A, D विचित्रेषु, S वीचित्तेषु.—All but S हंसमनसोः—A, S, and *sec. manu* N, प्रोत्फुल्लहंस. one Cod. of C प्रोन्नतहंस, another as in our text, D प्रोद्भूत.—E कुरर.—A स्फुल्लेन्दीवर.—10. D काण for स्वन.—B, D प्रोद्भिन्नकु°, C notices a v. r. प्रोद्बुद्धकु°.—11. E वंदित for वल्गित, the others, barring N, वलित, but C expl. by क्रीडित.—12. C, N रत्नपात.—13. E म्रगा°, S म्रगया°.—C, D, E येषु for यत्र.—14. E वर्ण for वल्गु.—16. One Cod. of C स्वप्र? for श्वभ, expl. by खडा, another Cod. however श्वभ्र, expl. by गर्त; B स्वभ or खभकर्करा°.—D श्राविट, A, N श्राविष्ण, S श्राविद्रा.—C, E मूषिक.—17. C, N एषा for एवं, D, E एषां.—All but C, N यथायोग्यं.—18. C, A, E, at the end च for वा.—20. D द्विजा नगाश्चैव, E द्विजाः सनागाश्च.

N as in our text, but नगा.—D, E, N ये चाप्यन्येऽ प्रभा०, C the same or य वाप्यन्येऽ प्रभा०.—21. A om. स्वः, the others but C, स्वपू०.—A प्राप्या०.—22. A, S पूजां कृत्वा.—A प्रवरं.—25. A गंधर्वान्सरसश्चैव.—26. A, S समुद्रांश्चैव मातरः, D रुद्रं मातृगणान्वितं, N the same but रुद्रमा०.—A, S कृष्णं for विष्णुं, N विद्दंसं.—27. All but C यथासं.—A, S विप्रान् for विद्वान्.—28. All but N, S भक्षै०, although C explains it by मोदकोल्लोपिकापूपादिभिः—C, B, D, E पानैश्च वि०.—29. A, S, D, E तस्मिन् for अस्मिन्, B पूजान्यस्मिन्.—31. B, D, N मुनय ऋग्मिर्, A, S मुनयस्तु ऋग्मिर्, C it seems, the same, E corrupt.—A, S अक्षुक्ष्मककुवर्णैः०.—A ०रेणा चार्थये०, S ०रेण चार्चये०.—32. A, S धूपाद्या०.—C, N गंधर्वाप्सरसां.—A, S सुगंधकैः, E सुमनोज्ञैः—33. A, S सर्व for सार्वं, the latter being expl. in C as बहुभिर्वर्णकैर्विरचितानां.—34. A आद्ध्यात्.—35. D, E, N धूपाः, C धूपः—A, S तिला, the others तिलाः, I think the Accus. is required.—36 A, S सघृतपायसस्य.—All but C, E या for मा.—37. A, S फलापिधानानि वस०, D ०नांश्च वस्त्राण्य, B, N ०नान्यवस्त्राण्य.—38. A विमिश्रिणा.—A आद्ध्याद्, S दद्याद्.—39. A ज्योतिष्मंतां.—A, S, N समगां.—40. D, E सहदेवां.—C, E, N अरिष्टकां.—D निक्षिपेत्, N निःक्षिपेत्.—41. A, B, D क्षेमां वचां, C notices another v. r. ऐडिकाक्षीं.—N, E सर्वौषध्यो, all have the unclassic, but very common Vaidic form of the Accus.—43. A, S आनडुहं चर्म, E आनडुहचर्म. —A, S संहृतायुषः—45. C, E चत्वारि तानि.—N, S समास्तरेत्, D, E, N उपस्तरेत्.—46. S विन्यस्य च, A विन्यस्यं च, D विन्यस्येचर्म०, N विन्यसेच्चर्म०.—48. B, E, N ०वाग्रपुरुष.—All but C दैवज्ञ.—49. D, N हृष्टानिष्टः—50. C, A, S, B पूजां.—E सर्पिषश्च.—51. A, S चापि.—A, S अधिकगु०, D अधिकगुणो हि यथोत्तरं, B the same, but गुणे, and also N, except गुणं, E अधिकगुणा यथा गुणोत्तरं.—52. C, N आचारम्.—53. All but A, S द्विवं वा. —C, B, D, N, कल्मषम्, E कलुषम्.—54. D अभिषेचेन्, N, E अभिषिंचन्. —57. C, N लक्ष्मी.—A, S द्युति for धृति.—D कुडस्, E कुड़—D, E, N दिति for दनु.—A, वभ्रु, S वभ्र for कद्रू.—58. D, E, N शुभाश्च for दिव्याश्च.—59. All but D कलाकाष्ठाक्षणा.—60. From this distich there is a discrepancy in the MSS. as to the order of the çlokas. In our text (= A, S) 60 = N 60; 61 — 66 = N 62 — 67; 67 = N 61; further the same. In C, B, E the order is thus: our 60, a = 60, a in C; our 60, b = 61, b in C; 61 = 63 C; 62 — 65, a = 64 — 67, a in C; 65, b = 60, b in C; 66, a = 61, a, in C; 66, b = 67, b in C; 67 = 62, C; 68 = 68 C; 69 = 69 C. Our 60 = 60 D; 61 — 65 = 63 — 67 D; 67 = 62, D.—62. A भमंदरः, C भनंदनः, D ०ब्योसनंदरः, E ०व्याभनंदरः, N ०व्यः सनंदनः—63. D, E, N काश्यपो.—64. A विश्वरथः, C, B विदूरितः—A ऊर्ध्वः, the others but C, ऊर्ध्वः—65. C seems to r.

सत्त्वानुजाः—66. N ॰ ष्याश्वाभिषिंचतु.—D, N ॰राः सुतपोधनाः—All but E शुभैः—70. C in C, D, E यथाभिषिक्तो मघवानेतैर्मं दितमानसैः, N the same but स्त्वेतैर्.—71. C om. इति ; A, S इत्येतैस्त्वाथर्वे, N ॰रन्यैरप्यथर्वे, D इत्येतैरन्यैश्चाथर्वे.—C कल्याद्दितैः—A, S समरुद्गणैः—D कुष्मांड, one Cod. of C कूष्मांड.—D, S, N रोहिण, E रोहिणि.—All but A, S हृदयैः, and E त्वामभिषिंचंतु.—A, S समध्या.—A य for च.—72. All but A, S इति ति॰.—E जप्त्वा.—E बिभ्रत्—73. D, N तूर्यं for शंख.—A, S ततश्च पूजां.—74. A, S, D ॰पोषाद्दिद्दिभिर्, E ॰षेमि॰, and N ॰षाषि॰.—79. A, S पार्थिवौम्.—C, A, S तु वि॰, E सुविमलां.—C, A, S च for वै.—80. C, A, S यथोचितं, E यथार्हान्.—C श्रोष्य.—81. A, S, D अवान्स्थान.—E मोचणं.—D, S वर्ज्यं.—82. E अश्व for पुष्य.—C, D, E, N फलदं.—D पैष्या, N पैष्यां, E पुष्या.—All but A, S परा for पुरा.—83. D, E, N धूमकेतोश्च.— E, N ग्रहोपमर्दने, D ग्रहापमर्दने.—84. A, S समुत्पाता.—D, E शाम्यते.—D वापरं.—85—C, D, N पि for च, E न.—A शस्यते, S प्रशस्यते.—86. D, S वृद्धिः—E ॰करमुत्तमं.—87. N अनेनैव तोयेन, E व तोयेन, D वतोयेयेन.—N स्नापयेतुं यः The so-called Archaic forms are not rare in Varâha-mihira.—D, E विनियुंक्ते.—The title of this Chapter in D, N is पुष्यस्नानविधिः, in E पुष्याभिषेकः—The number in C is 46, in A, E 47, in B, D, N 48, om. in S.

CHAPTER XLIX.

1. C, D, N विस्तरतो.—D, N संक्षेपात्.—D, N तु for अत्र.—D, N संपन्नं.—2. E सचिवस्य for महिष्याः—3. E भवेत्.—A, S प्रकीर्त्तिताः—4. A om. from अर्धेन till the end of the hemistich.—N, S ॰र्णः—D, N विशु॰ for च शु॰, E तनुकांचन.—5. All but S महिष्याः—6. In A, S om. च, but S सत्त्वं संपत.—8. D, N राज्ञां, A, S राज्ञः—The number of this Chapter in C is 47, in 48, in E 18, intended for 48, in B, D, N 49, in S om.

CHAPTER L.

1. All but C उत्तममूनः, E अधमम् for उत्तम.—All पंचविंशतिः, changed by me into the required Accusative.—E ज्ञेयः समांगुलस्थो व्रणः शुभदः—2. For श्रीष्टच one is tempted to suppose that the original had श्रीवत्स, of which श्रीवत्स would be a modified form.—C notices a v. r. शराव, it would seem for वर्धमान.—A ॰लांजानां, A S लाक्षाणाम्.—3. S खड्गव्रणा.—4. E स्फुटितं, and throughout he exhibits the neuter gender.—The MSS. but S, N write हग् for हङ्.—S वा नेष्टः, A वा नष्टः, D also वा for च.—5. E त्रुटितं for क्षणितं.—E उद्दीर्णे.—A, S पि जयो.—7 and 8. E also

here has the neuter gender.—8. A, S निःपक्षा.—E तत् for सः, N ०क्रोसो —D चिपेता.—9. N यस्मिन् सवः, C perhaps श्रव, but more likely स्रव.—E खङ्गे ऽपि.—D वेद्यो for वाच्यो.—10. A, D, E अवधार्य्य.—S कोशस्थ-स्यादेश्या, A कोशस्थः स्यादादेश्यो.—C, D आस for अस्ति.—A, S एवं for इदं —11. E both times तु for च.—12. C, E, N नासैाष्ठ.—All but A write अंशक, C once with स, another time with श —A, S संस्थ, C uncertain. —D, E चपोदशः—A, S कुचयो.—13. N कुक्षि.—D, N नाभिषु.—D०विंशा-द्याः, E विंशे च.—14. E पुनम् for व्रणस्.—15. D, N पार्ष्णाः—A, S पादत-लांगुलाग्र०.—A, S षड्विंशतिमाद्याद्यावत्, E षड्विंशकां यावत्, E षड्विंशादिषु.—E खङ्गस्य for गर्गस्य.—17. A, S धनलाभाः—18. A, S, N लब्धि०.—S, N हानिः—19. C, E write अनिर्वाणिर्, which C explains by मृत्युः—S. त्रिंशतिं यावत्, E त्रिंशतं यावत्.—21. A, S कुंकुमघृत.—A, S, N सुगंधः E, सगंधिः—E मेदपंकामिषसगंधः, D, N गोमूत्रहरितालपंकामिषविगंधिः—A, S मद् for मेदः, and गंधिः for गंधः—22. In E consistently the neuter gender, instead of the masculine.—S वशा.—A, S om. भय.—S वैदूर्ये.—24. S, N E पानेन for पापेन.—A मृगाश्ववदुस्तः, S मृगाश्वत्वदुग्धः—A हस्ति.—A, S छदये, B छेदये.—25 and 26. recur in LIV, 118 and 119.—25. A, and one Cod. of C छड, S छत्र, B कुंड, E गड, N only छ, om. the second syllable.—All but D, N युतः—D, N प्रलेपं.—A, S पद्मात्स्थितस्य.—26. S चारे.—A, S पार्थिवम्.—A, S स्थितं, D, N स्रितं.—D, E अन्यलोहैर्.—All लोह, where one would expect लोह.—E कोठम्.—In A at the end of the Chapter are the following words इति वरा० संहि० चतुःसाहस्र्यां.—The number of this Chapter in C is 48, in A, E 49, in B, D, N 50, in S om.

CHAPTER LI.

This Ch. is wanting in E. Utpala says that not all MSS. have it, but he explains it because the अङ्गविद्या makes part of a Sanhitâ, according to Varâha-mihira's own words in Chapter II. Utpala says: अतः केचिदंगविद्यां पठंति । आचार्येण प्रागेवोक्तं वास्तुविद्यांगविद्येति । तस्मादस्मा-भिर्व्याख्यायते.—1. All but S प्रष्टु.—2. D, N सस्तोषितं, S सस्याम्मितं.—S साधु for स्वादु.—A, S जनितानंदं.—3. A खट, S खादित.—A, N दग्ध for प्लुष्ट.—S वच.—A कुचैलैः, D कुलोः—B, N चर्मभिः—4. S चतुःपथं.—5. A, D सैानिकेस्, D, N सूनिकेस्.—6. N ०क्षते.—8. N पादास्य, D पादाशनाः—S पार्ष्णी द०.—A, S नास.—9. S पिंडके, D पिंडक.—S अचि, D अचिणा, N अचिन्, C writes अचि स्यान्, but it is very doubtful whether he had this really before him.—10. N नपुंसक स्थे.—B, D, N रूचैः, S रूच.—11.

श्लोकं ought to be श्लोकः—12. S पादयोर्यतः, A पादयोर्यतः—13. All but C द्रासोक्तता, which in C is the explanation for द्रासोमया.—14. D पच for पट.—15. N प्रुटि.—A, S लोभ्र.—S श्लक्ष्णस्.—All MSS. तगरकेन.—A, S चिंतितं.—16. C पद for भ्रफ.—C in his text सर्वार्थ, afterwards सर्याक्ष, but he gives no explanation, and therefore the r. is not quite certain, N सर्वाघ.—N चतुष्पद, C चतुःभ्रफ.—A, S विनाश्रमिष्ट.—A, S कौर्त्तनैर्.—17. A, S मधूकं.—D जंबु.—A, S बद्र.—All but C, S जातफलैः—A, S om. कनक.—20. D प्रु॰ for सु॰.—All ॰भ्राट्.—A, S दूर्भमैर्.—21. D, N चोर.—22. A योषितः—A विपन्नतो.—23. C, N द्रष्टुं for प्रष्टुं.—24. A निगदिते.—B जयार्थजा, D जयार्थं या, C, जयाध्वजा.—A, S मध्यमं.—25. A, S छूच.—26. N च, and D व for अथ.—D दृष्ट्वैवं.—A एव for एवं.—S, N चोरम्.—27. C, D, N बाह्यगं, A वाह्य.—D, N अथो for अधः—A, S भ्रक्षतं.—28. D, N स्थ॰ for प्य॰.—N, S चोरजनं.—29. A भुक्ता संस्थितः—30. A ॰जोटलं.—All यवागूः, changed by me into यवाग्वः—S आस्वादयितु॰.—A, S, N चोष्टौ.—32. A विसृक्के, C once the same, another time विहक्के, like B; D has विहक्के, N विसक्के.—A वक्र.—C, B, D, N कटुके ऽस्मो कषाये ऽथ चिक्कत.—33. A, C गंडाद्यः—N भक्त for भुक्तं.—34. C, A, B, D, N जंघं च.—A वस्तिं यः, S वस्तिं च यः, N बस्तिं स्पृ॰—A, S स्वगमद्दिषमांसयुतं.—N भक्तं for भुक्तं.—35. All, but C, N एव for एवं.—37. N भाल for मा[illegible].—38. D, and perhaps C स्या for स्याद्.—C उद्गाश्रः—A, S करगेघ करे [illegible]—39. C ब्द्वौ for द्वौ, A द्वै.—S स्था for मा.—C, N चतुर्ध्न—40. A, S [illegible]स.—All but S अंगुष्ठांतं.—S पाणियुग्मे.—D, N च कन्या for ऽपि कन्या [illegible]41. C गंडं.—All जानु.—जंघे ऽथ shows a grammatical blunder, but ev[illegible]ntly the author's own; such an error is scarcely to be expected fr[illegible]m Varâhamihira.—44. B, D, N अभिमतास्ते, clearly; A, S अभिमतास्थै.—The title of this Chapter in D is अंगविधानाध्यायः—The num[illegible]r in A is 50, in B, D, N 51, no number in C, because its authenticity is doubtful, nor in S.

CHAPTER LII.

The Commentary intimates that this also is met with only in some MSS.—In E it is wanting.—1. C, B, D, N नाग्रजातानां, A, S अग्रजातानां, changed by me into अग्रजातानां.—2. C, D, N स्थानगारातिचिंतां, A स्थानगा अतिचिंतां, B स्थानगादतिचिंतां.—3. A, S घ्राणे.—A श्रौतद्भूषणभदि.—4. A स्कंधघट॰, S स्कंधे घटनम्.—S सिद्धार्थ.—5. C, B, D, N विनाशं for विघातं.—A, S संचयं for संयमं.—6. A, S उदरजाः—D, N सुतनयं, S सुतनयां.—7. A अनांगना for यानांगना.—8. D, N पाणि for पार्ष्णि.—B, D

N ॰नाश्रमगम्यगमनम्, A, S नाश्रो गम्यगमनम्.—9. A अंगस्फुरणं त गंडपिटका. —A, S काम for वाम.—A, B, D, N तः प्रतीघाताः, S तस्तु भोविघातः—C perhaps विपरीताच.—10. C, D, N तिलकविभागे, the same प्रकल्प्यं.—D, and once C, मषक.—A, S, N कारी.—A, S, B, D संस्थः—The number of this Chapter in A is 51, in B, D, N 52, in C, S no number.

CHAPTER LIII.

1. A यतं for यातं, S जातं.—C mentions a v. r. प्रीत्या.—2. E अभूद् for अभवद्.—S, N रोदसीं.—3. C, A, S अवस्थितः for अधिष्ठितः—5. A चतुःषष्टिः, S चतुष्षष्टिः—D, E, N विस्ताराः—A समन्वितादैर्घ्यं.—S दैर्घ्यं.—6. E अष्टांश॰.—C, B, D, E युतं, N युत for युता.—7. A, B, D, N, E अपिवर्जिता.—A, S दैर्घ्यं for दैर्घ्यं.—E सपादा for तदैर्घं.—9. E कोष.—All but C, A, B सामंत for युवराज, a v. r. mentioned also by C.—10. C, E च for तु.—C, E, N युतं, B, D युत.—C, D, N दैवज्ञभिषक्पुरोहितानां च, B the same without च, E दैवज्ञपुरोहितानानां.—11. This is the 12th vs. in A, S.—C perhaps विस्तार for विस्ताराद्.—12. (is vs. 11 in A, S). —A, S ॰वर्ण्.—All but C, E द्वाविंशः—14. E कोष.—E भवनं A भवनां.— 15. C पारशव.—E समानसंयोगे.—16. A, S, B, D, पश्चात्रयिणाम्.—17. A, S हते for हृते.—C पंचदशाहृते, A, B, N पंचदशोहृते, S पंचविंशोहृते, D पंचविंशोहृता, E पंचविंशहृता.—18. C, B, D, N हस्ता for हस्त.—E गुणास्ति- थयस् for चितयतिथि.—19. E षयाः for समाः, C notices the v. r. शयाः— C notices a v. r. युतिक्रमाद् for अयक्रमाद्.—E तृतीय for त्रितयं.—20. A, S त्रिभागा.—21. A सायाश्वयं, N सायश्वयं.—A, S च for तु.—E स्वस्तिकमिति. —22. E only once भूमो, D ज्ञेयः for the second भमो.—23. E भवेद्.— All but A, S न विकल्पः—24. A समपति for सप्रति, E समंतता.—E उछ्रायांगुलि.—25. E द्विगुण.—D, N त्रिगुणम्.—26. A om. उच्छ्राय.—17. A द्वारोछ्रायांगुल्यः सप्तगुणाद्.—N नवगुणिते.—A अग्रो for अपे—28. All but E write अस्त, अस्ति.—B, D, N, E द्वाविंशद्भिर्म॰.—29. B, D, N, E च सोत्तरोष्टं, E only ॰रोष्टं.—30. E भवेत् for भार.—S असं for आसां.—32. E त्रद्दिचि- णावर्तः—33. D, E (अ)न्यगतः—S वर्द्धमानो.—A नु for न.—34. D, E both times अन्त्य for अंत.—D, E ध्रुत, and A विद्दत्त for विहत.—All स्वस्तिकं, A, S च शुभं, the others शुभदं, I have changed it into स्वस्तिके ऽशुभदं; the r. of A, S, however, seems to be corrupted from न शुभं.— 35. D, E अंत्य for अंत.—E शुभानि for शस्तानि.—37. A, S हिरण्यलाभं, E हिरण्यभाभं.—A चन्यं, B, S धान्यं for धन्यं.—S विमुक्तं.—38. S चुल्ही.—A सुतघ्नं स॰.—D, N, S वैरिकरं.—39. C यमसूर्य्य; so too in vs. 40, probably only a copyist's blunder.—40. E च for तु.—S चुल्ही.—41. S चुल्ह्यां.—

42. S ०रावता for ०रायता.—All but C, N लेखाः for रेखाः—E द्वाविंशद्.—43. C notices a v. r. शिव for शिखि.—S भ्रतो, E भ्रयो.—E अंतरीच्चं.—A, S ईशान्याद्याः—C notices a v. r. अनल for अनिल.—[illegible] S, N वितथा.—C notices a v. r. गृहचत.—D न्टपाः for म्टगाः—S [illegible]पस्त्वतुराः—45. C, N शेषा for शोषा.—46. All but C, N कोष्ठ for कोष्ठक.—C writes एकांतरिताः, A, S एकांतराः—47. D पृथिवी, C पृथवी.—48. D, N, E इति without च.—A, S रुद्रयाभिले, D, N, E रुद्रस्त्वनिले.—51. A, B, D दिग् and अवाग्.—A, S आपवत्सस्थं, corrupted, perhaps, from आपवत्सो ऽस्य.—52. S उरस्थल, E उरुस्थल.—All but C, N अंश.—53. A स्वे स्थाने ह्यवं च वामापार्श्वे जठरस्थिता, S like the others, but जठर for जठरे, like A.—S, E गृहचत, D गृहत्चत.—C, B, D, N जानु च, E जानुक, A, S जानू च, by me च has been omitted.—A परिचटहोताः—54. C, N पार्श्वे for पार्श्व.—N जयाख्या.—S पितृभिरंघ्रो, A पितृभिरंह्रो. E च पितरो ऽङ्घ्रौ.—55. D, E, N चतुष्प०.—56. अपदा for अर्धपदा, E अपरा.—E has वाह्या before ये.—57. This and part of the following om. in C, there being a gap in the copies of it.—S विद्यान्.—58. A, S विभांडककौलक.—59. C, B, D, E, N गृहभर्तुर्, A गृहपतिनार्त्तु.—A, B, D, E, N यत्र च for यत्र वा.—60. The verses in brackets are wanting in all MSS., except A. S.—A, S अस्थिमये.—61. A, S निर्दिशेत्, changed by me into विनिर्दिशेत्.—62. S निरुणद्धि.—66. S गृहान्तगतम्.—67. E दोषः—E वामेषु धा०.—D, N ०र्थभाग्यहानिः—69. E एव for एवं, further प्रतिष्ठितं वास्तु.—S वेदाः for देवाः—S तु for च.—71. A, S, E चतुःषष्टे.—A येषां for तेषां.—72. S नरता for धनता.—A, S वल्लभता.—S क्रोधः परतं चत्वं क्रौर्य्यं.—73. A, S अल्पश्रुतत्वं.—C, B, S प्रेष्यं.—E भच्च, C भच्च and भच्य, the others भच्य.—E सुतघ्न for हतघ्न.—74. In S om. the second hemistich.—75. In S om. the first hemistich.—B, D, N बंधुवधो.—A सुतार्थवत्तसंपत्.—S for the second half धनलाभः पुत्रप्राप्ति वैर०.—A, S सुतेनाप्यथ दाषाः—B, N स्त्रियो, C स्त्रियां.—D, S, E नःखं, C, A, B नैस्व्यं.—76. N श्वभ्र for भ्रम.—77. A विद्धद्वारं.—A कोण for पंक.—A स्रावणि.—78. E देवगृहविद्धे.—A, N ब्रह्मणे.—79. N उन्मादः—A, S, B, D उद्घटिते.—अथ om. in all except C, but च before कुल.—80. C writes अव्यात्तं and आव्यत्तं, explained by मध्यविपुलं मुरजाकारं, A आव्यातं, S, B, D, N आध्यातं, in E one hemistich is omitted.—81. D, N बाह्यावनते, S both times वितते.—82. C रूपध्यं, A रूपध्यां, S रूपर्ध्या, B, D रूपर्ध्या.—83. C writes विदारनाम, his expl. is wanting, E विदारौ.—84. D, N नगर for भवन.—85. A प्रदक्षिणेनैव, S प्रदक्षिणे च.—87. D, E ततो ऽन्तरे.—D, N बकुलाशोकशिरीषारिष्टप्रियंगुपुन्नागान्.—88. E उपासतानां.—A प्रस्रुत.—89. C, A, S चतुःपथे.—90. A, S कूर्मांधारे.—91. A, S प्रदक्षिणे चैवं.—93. A शुभं.—S न न्यनं.—C पलान्याढकं, A पलान्यपां चाढकं, S

पलानि पंचाढकं, D पलान्यपां वालिक, B पलान्यपां चाधिकं, E पलान्यपामढकं, N पलान्यपचतु°.—96. A om. भवति.—D, N यस्यां.—A, S समा.—97. N शव for शर.—98. A, S कृष्णां for ह्रष्टां.—99. E भचैर.—D, N, E गंधैः for धूपैः—100. All but N चोक्त.—101. D, N, E अथवा for च शुभं, C in the text चापि, but this as results from the explanation must be an error of the copyist.—102. A, S काष्ठोल्लिखनेन, E काष्ठल्लिखनेन च, D, N काष्ठाल्लिखनं चाग्निभयं, C काष्ठाल्लिखिता.—103. E वक्रपादेन, D, N पादाल्लिखिता, A, S पदा.—A विरूषा.—C, E, D, N भर्तुर् for कर्तुर्.—104. C, D, E प्रदच्चिण.—D, N निष्ठीवनं.—A, D, E वाशुभं, in C uncertain whether च or वा.—N प्रोक्तं for कथितं.—105. A, S प्रविशति, D, N प्रविशत्, C प्रविशंस्य°.—A, S स्थपतिरट°.—A, S संश्रितः—106. A च रौति, D, E रौति. —E रवं.—E निर्देशः—107. N अनुवासंति.—108. A, S शब्दो for रावो.—A, S ऽस्थिशल्यं, twice.—109. A, S च for वा.—110. N वा for च.—A, S गृहपति.—111. S रुग्ने, A रुग्ने (intended for रुग्ण) for भग्न.—A करात् च्छा, S गृहाद्.—112. C notices a v. r. उत्तरपूर्वे कोणे.—All but E प्रथमं.—A, S च before स्तंभ.—114. A, S तत्तस्मिन्नेव शुभाशुभं विनिर्दिष्टं, D, N तत्तस्मिन्नेव विनिर्दिष्टं, E like A, S, only निर्दिष्टं.—115. C सुक्तचयः—C, D, N, E सुतवधस्तु.—E नश्यंति for न संति.—E दिग्भष्टे.—117. All but A, S विद्धे for विद्धौ.—119. C प्राच्यादिकस्थे, A, B, D प्राच्यादिदिकस्थे, N the same, only स्थ for स्थे.—C, B, D, A नैस्वं.—D, N, E विद्धो.—120. A संशुष्ट.—D, N श्मशानोत्थान्.—121. C, A, S पूजां, B, D, N, E पूजान्, changed by me into पूजं.—B, D, N, E दृष्टान्.—122. S वेद्यो.—C, B, D, S, N गृहोपधिकं.—A, S ति for तु.—123. D, N मांजिष्ठाभे.—E मूषिको.—124. C, N संविशेद् for न स्वपेद्.—A, S वापि, N नावपि, for नापि.—D, E नापि for नैव.—The name of this Chapter in E is वास्तुलक्षणाध्यायः—The number of it in A, S is 52, in B, D, N 53, in C 49, the two preceding Chapters not being taken into the account.

CHAPTER LIV.

In A this Chapter is introduced by the words: उदगार्गलनामाध्याय (in C अथ दगार्गलं व्याख्यायते).—3. D, N, E नैर्ऋत, C the same in the text, afterwards निर्ऋति.—A, S, B, N पूर्वादीनां, D, E पूर्वाद्यानां.—4. D, N नाम्ना, S निम्ना.—S विनिःश्रिता.—5. C seems to r. ऊर्ध्वशिरा.—All but C, N न शुभा.—7. A चिक्कपिशाचार्द्ध.—D वार्द्ध for चार्ध.—A पुरट, S पुर for पुट.—E भेद for भेदक.—8. This distich is wanting in C.—All but B उदक् चस्ते.—N पांडुरो, S पांडुरः—D, E च for (अ)थ, N om.—D, N तु for च, E om.—A जंबु.—All but S N प्राक.—N वाल्मीको.—10. D

चाम for चाव.—All but E च before बज्ञ, not after it.—11. E श्चिराः—A सुजलाः—12. D, N पार्श्वे for दृश्य.—13. E मधुरा for धूसरा.—14. E पूर्वेण यदि वदर्या वल्मीको दृश्यते करैः कथितैः पुरुष etc.—15. All but D, E सिकताः—C writes सशर्करायः (sic), and his explanation is सकणिका, thus his r. probably was सशर्कराश or सशर्कराधः, A सशर्करोयाः, B सशर्कराधः, S सशर्करोटाः, D सशर्कराटा, N ॰राध, E रा च.—17. E यदि वदरी च.—D दुण्डुभि, A, S दुन्दुभि, E बज्ञताद्यं, C once distinctly दुन्दुभि, another time as distinctly दुण्डुभ, expl. by निर्विषः सर्पः—18. A छष्टा.—19. A शिरा.—A पश्चिमा.—E भवति for वहति.—20. E मूषिको, C once the same, once मूषको.—21. E दृश्येत.—N, E दक्षिणे, D दक्षिणेन.—22. C दृश्यते ततस् for चैव दृश्यते.—A, S गंधको मत्स्यकः पयो, C गंधो मत्स्यकः पयो.—23. E श्योणाक.—N कुमदो.—25. E पश्चिमस्यां.—D, N om. दिशि.—D, N, E यदि for यदा.—D दृश्यते for भवेत्.—D, N, E समीपस्थः for हस्ते.—26. All but A, S विष्कंभरकः—A, S पुरुषे च.—D, N प्रुष्यति, B प्रुष्यति.—A om. खतीत.—27. A शकुशः, N सकुशोसित, the others, but D, सकुशः सित.—N कोविदारस्य.—28. A, S, D, N कुरविंदः—S तानि for एतानि.—29. A, S तत्रोत्तरे, C ततोत्तरे (sic), expl. by तस्मादुत्तरस्यां दिशि, therefore it is probably a copyist's blunder for तत उत्तरे.—30. A om. हरिता.—C, D, N हरितो दर्दुरो ऽत्र.—A सोम्या, B, N सौम्यां.—S रक्ता for वक्ता.—31. In all but C, E तु om., in S च after भवति.—33. E दृश्येत भुजंगनिलयश्चेद्.—D, N दृष्टो.—E करंजवृक्षस्य.—34. C writes in the text कच्छपः पुरुषार्द्धे तु प्रथमकोद्भिद्यते, in his explanatory part however like in our text, D, N प्रथमा चोत्पद्यते.—35. A, S पश्चिमोत्तरे, E पश्चिमोत्तरततस्, D, N पश्चिमे ततस्.—C, D, N, E पौरुषं.—36. C सफेणं.—A, S तदा for सदा.—37. E सुस्निग्धो.—38. दक्षिणे.—40. A नालिकेरि, E नारिकेलो.—43. E उदगस्य.—45. C चेज्जलं भवति पूर्वं, E the same, but om. चेत्, D, N चेज्जलं पूर्वे.—47. C जलरहिते देशे ऽनूपजानि दृश्यंते चेन्निमित्तानि, E the same, only दृश्यंते, which is against the metre, A, S यदि जलरहिते देशे दृश्यंते ऽनूपजानि चिह्नानि, A adds दृश्या चेन्निमित्तानि, I should have adopted the r. of C, for the Passive from दृश्यंते is not surprising in our author, were it not that C stands alone in his r.—A, S पुरुषेण.—48. D भाद्रि, N भाङ्गी, the others but E भार्गी.—All सूकर.—E लक्षणा, D लक्षणानि.—N चैवं.—N नवमल्लिका, D नवमल्लि.—49. S विकट for विटप.—A, S जलेन for जलेन.—50. D तिंडुक.—A, S, D चंकोलाः—C खंडार, D डारक.—All but C पुरुषक, C परुषक, which for the sake of the metre has been changed into परूषक.—D अर्जुन, N अजन for वंजुल.—A, S भिचुलाः for (अ)तिबलाः—51. A, S एतैर्यदि.—All but D, N सुस्निग्धैः—S परिहृतस्.—D, N, E नराणां.—52. तस्मिन् शिरा is against the rules of

Sandhi, wherefore one may suspect that the author wrote सिरा.—E प्रतिष्ठा.—58. D, S खर्जुरी.—A, S चिपुरुषं, D, N चिपौरुषं.—60. D ऽथवा वारि, E om. तत्र, C perhaps यत्र for तत्र.—All but A, S युगले for युग्मे.—C, E प्रवाहेन.—61. N मच्छौशिराः—E नरयुगले.—62. A, and once C, करभानाम्.—A, S संस्था and याति, N also याति.—63. D, E विज्ञेयाः—64. All but A, S तत् for अतः—D, N, E पुरुषद्वये for च पुरुषे ऽधो.—S, D स्थानस्थ.—A जले for तले.—C ऽम्भो विनिर्दिश्यं for वारि निर्दिश्यं.—65. A, S, B D, N insert यदि before वल्मीको—C, N अधो for अतो.—S, E पंचभिः for पंचमैः—66. E हस्तमात्रे स्तच.—67. C करोरस्याद्विगटह (sic), D, N, E the same, but गटहं.—E तोयं for श्रेयं.—E अथ for अत्र.—70. E पि for तु.—E षु for स्थु.—71. D, N पश्चिमा for दक्षिणा.—72. A रोहीत.—73. A, S write स्तत् श्वेता.—76. B, D, N संस्थितो for संयुतो.—A ककुभविल्वो.—D, N विंशतिभिः—77. A वल्मीके यत्र दृश्यते दूर्वा च कुशाः पा॰.—D, N दूर्वास्व.—S om. च before पांडुराः, E om. two distichs.—78. C हस्तद्वयेन.—79. C in the text अपरैः for नाना, but from his comment it appears that he r. नाना, for he explains नानाप्रकारैर्विजातीयैः—80. C writes अतः, but explains as if he r. अधः.—E वहति for भवति.—81. A, S यस्मिन् श्मो.—A भवेत्तदुत्तरेण.—82. वल्मीको, C the same in the text, but in his comment he has the plural.—A, S मध्यगो.—A भवेत श्वेतः—A तस्मिन् शिरा.—83. D, N, E षष्ठिभिः पुरुषैः for सा॰ ष॰.—E च वालुका.—84. D, S, E रोहितक.—A, S मात्रात्.—E सप्ततिभिर्—B, D, N, E श्वंभः for श्वंब.—83. A, S om. जलं, B, D, N, E सलिलमादिशन्तेन, which exhibits a more regular construction, but just therefore looks like an emendation.—A, E जंबु.—A om. ये.—87. All जंबू, changed by me into the Nominative.—C in the text पूर्णा, afterwards मौर्वी, A, S मौर्वी.—All MSS. have च after, instead of before गरुडवेगा, but the metre requires its being transposed.—88. A सूकरिका, the others सूकरिक.—A, S, B, D व्याघ्रपदी, C seems to r. पदश्चेति, N पदो चेति.—A, S पुरुषं, D, N पुरुषके.—89. S पंचभि: for सप्तभिः—90. D परिक्षीणा.—91. A, S अर्द्धपंचमे.—92. E प्रकृतिर्यच स्यात्तद्दद॰, for हि वि॰ य॰ त॰.—93. om. in A.—94. E श्वंब for श्वंभः—E हस्तैः—95. D, N मध्याद् for पंक्त्यां.—E अभ्युत्थितः—D, N च यत्र for यस्यां च.—96. S om. the former hemistich.—A inserts हस्तैर् between चिभिः and जलं.—A om. शिरा चोदक्.—97. A, S have here vs. 123 and vs. 124; B, D, N have here vs. 98, then follows vs. 123 and vs. 124.—97. C भवेत् for भवति.—E वालविनाशः—D, N, E वनिताचयं.—All but C शेषास्तु.—99. C मुनिनोदगार्गलं.—N दकार्गलं.—100. C writes निश्छिद्र.—C in his text ततस्सिरा, afterwards शिरा.—A, S पद्मकुर, B पद्मंचर, C the same, but he explains गोक्षुर, D, N पद्मक्षुर, E पद्ममेचक.—

E कुशाः for कुशाः—A seems to write गुद्र, C गुंद्र, S गुंद्र, E गुल्म, B शरा D शराव, the two latter being clearly a gloss; N om. the wo wholly.—A नलिकथर for नलिका.—101. A नाभाः, S [illegible]भाः, D पागाः f नागाः—A शतवच.—E युक्तमासाः for नक्तमालाः—[illegible], S सिंध for सिंदु.- 102. D इमयंतिका, S तजयंतिका—D, N, E तचांबु for तचापि.—D, चये वा, E चयेण.—103. C writes मेंजवैः, E मंजकैः—A, S सरसं.—104. तासमयौ.—E सष्ट for मिष्ट.—105. E काश्न for शाक.—All but C शिंशिपास —107. A, S वैदूर्यं.—E मुक्त for मुद्र.—S षंवुज.—E पीत for पाक.—C, भंगे for भृंग.—E शिरा for शिला.—108. E समान for च तुल्या.—E विना for षचयं.—109. S षच for च.—110. A, S या चे० for यासं०.—A, स्यात्सा for स्थसाः—C in the text हिंगुलक, afterwards twice हिंगुलुक, lik B; A, S हिंगुलक, D, N हिंगुलिक.—111. S शिवाय नागेश्च कूर्मस्य.—A, न तेष्वदृष्टा भयमस्ति किंचित्.—112. A यथा for यद्.—A, D पलाश.—D, प्रज्वाल्य चैवानलं.—D शिला for सुभा.—D, N प्रविभागमेति.—115. All bu A, S श्रितं.—A ह्रतं for ह्लवः—E ततः for शर.—A, S वक्रिचि०.—114. D N कुलित्या.—A वदिराणि, C once the same.—115. E निंबं.—A तिलानि All but D श्रावितः—E चारम्.—A, S ह्रत्वा, D, N ह्रत्वसतक्नापिता, E ह्रले वः स्नापिते.—116 and 117 = Ch. L, vs. 25 and 26.—S here ऊड, N ऊड, C ऊडुविषाण.—A, N मखो, E सभी.—N युत, D युतः—A, S पश्चाचितस्य —117. A, S स्थितं for क्षितं, B, D, E श्रितं, N शतं.—All but C, E यानि for तस्य.—114. S, E वापी for पाली.—B, D, N, E आधारयेत्.—119. E कुरुवक.—A च इत, C in the text चाश्रित.—D, E तोरा.—120. A कोणा श्रितं, C once the same, once कोरास्थितं, expl. by तले व्यवस्थितं.—C कवाट.—E तत् for तम्.—121. A, S अर्जुन for अंजन.—B कातक, the others कनक, changed by me into कतक.—122. D यदि्द्वा० for यद्दिवा०, E यद्दिवा सलिलं चाप्राभ.—All but C सुगंधि for सुसुगंधि.—123 and 124 are repeated in A, S. Cf. vs. 97.—125. Is om. in C.—D, N ज्येष्ठान्.—S वद्वद, A वद्वेद्व for वलदेव of B, D, N; as the Ṛshis named in Ch. XXII. vs. 4 are alluded to, I conjecture वेदवद.—A इष्य, S इष्टा.—N दकार्गलं.—N मिचरेण.—At the end A, S have इति श्री० चतुःसाहस्र्यां दगार्गलनामाध्यायः, E उदगार्गलक्षणाध्यायः, N दकार्गलौ.—The number of the Chapter in C is 50, in E 51, in A 53, in B, D, N 54, in S om.—

CHAPTER LV.

1. A, S तस्मादतो.—2. C पुष्पितांश्च विस्टद्रोयात्, D, E पुष्पितांस्तांश्च म्हद्रीयात्.—D, N कर्म तत्, E तत्कर्म.—4. C पणस.—A पलीवत singular; D परापता०, E परावता०.—C, N चापि for चैव.—5. D, N मूले.—E

मूलच्छेदेषु without अथवा.—C, in the text, चिरंततः, E परंतपः for प्रयततः, it seems after the expl. that C r. परं ततः—6. All but C, प्राखान् शिरिमरे.—B, D, N घनागमे for हिमागमे, C notices that r.—E ग्रीष्मागमे for वर्षागमे.—All but C यथादिक्स्थान् प्ररोपयेत्.—7. S संकरेण, the others संक्रमेण, which I have changed into संक्रामण, the r. of a similar passage in Kâçyapa.—E निरोपणं.—9. D, N घर्मेता.—D वा for च, N वर्षारात्रा.—10. A जंबु.—11. C पणस.—C, N तिमिरावातकश्चैव.—A, S द्रुमे for सुताः—12. C writes विंशति for विंशतिर्.—D, N हस्तान्, E हस्तं.—B, D N अंतरं for अवरं, and C the same in his text, but after his expl. it seems that he r. अपरं, like E.—13 and 14 in inverted order in D, N.—13. E संस्पृशंति.—A, S, C सम्यगिच्छंति, E सम्यगच्छति.—14. A रसच्छिटिः, S रसस्फुटिः, N and once C रसश्रुतिः—16. A श्रित, C, D स्रुत, N स्रुत.—17. D, E आढक, N आटक.—18. A, S पुष्पाभिष्टद्वये.—19 D विचर्चितं.—A, S कृष्णसार for क्रोडमार्ग.—20. All but A, S मांस for मत्स्य.—All शूकर.—E परिकर्मत.—21. In all, but C, follow the vss. which in C and our text are vs. 27 and 28, so that vs. 21—26 in C = vs. 23—28 in the others.—All but C, N तिंतिडी च्च॰ —A, S अप for अपि.—C, S, B, E वल्लरी.—E मूल for चूर्ण.—E लोहिता for सेचिता.—22. A, S, E आस्फौत, N आस्फोट for आस्फोत; were it not that आस्फौत is wanting in the dictionaries, I should prefer आस्फौत, as it has a derivation.—E कासिकानां.—A, S, and C in the text फलाग्निनी.—23. C श्रिते, A स्रुते.—C, A, S वापि for चापि.—A सुसौते, S सतोते.—N ताली, the others but S ताला, C expl. it by तालो हस्तशब्दः, quietly substituting the mascul. gender for the feminine.—A, D, E मांस for मास.—E विचर्ण्यं.—24. E प्रदिग्धं.—C तं, D, N च for तत्.—26. A सिंचितं for सिक्तं.—A, S प्रभा.—S आतनोति for आप्नोति.—27. E अंकोटसंपूर्ण.—A, D संभूतं, N अंकोलकं भूतं.—28. C मिश्रमृदि.—S जन्मशत्.—A ॰तां शाखां, D, N भारानमशाखं, E the same, only भारन॰.—29. A, S निकुलो, C निष्फलो.—D आंकोल.—A, S, and once C विजल, D विष्कज्जल.—S छायायाः सम.—All सप्तकलेवं, changed by me into लेवं, taking सप्तकृत्तु for an Avyayîbhâva-compound, instead of सप्तकलः—30. S, N निःक्षिप्य—D, N, E करकजल॰.—D मृदायुक्तान्युप्तान्यथोऽक्ता, N like D, but उपलिप्तान्यथो, E मृदाक्तान्युप्तानि, A, S, like C but युक्तानि for न्युप्तानि.—31. All but A, S श्रवणं.—C तथाश्विनं, D, N तथाश्विनं च साविन्नं. E प्रसानि for उक्तानि.—E तानि for भानि, C notices a v. r. तानि प्रशंसितानि.—In A, S there follow three çlokas and a half, containing in other words the substance of vs. 29 and 30. अंकोलस्य सुपक्वस्य फलान्यादाय बुद्धिमान्। पिच्छिलेन (A पिच्छलेन) रसेनैषां केवलेन प्रयत्नतः ॥ ९२ ॥ श्लेष्मातकबीजानि निष्कुलो (A निःकुलो) ह्य् भावयेत्। भावितान् सप्तकृत्वश्च

शोषयित्वा पुनः पुनः ॥ १३ ॥ मज्जिष्याः शकता दृष्टा तानि निक्षिपेत् सिक्तानि करकाम्भोभि (S करभांडाद्भि) रेकेनाक्ता न संशयः ॥ १४ ॥ उत्पलानि सुगंधीनि (A सुगंधानि) भवंतीति न संशयः ॥—The number of the Chapter in C is 51, in A, 54, in B, D, N 55, in S om.

CHAPTER LVI.

2. D विभूषता —4. A, S, N सरस्सु.—C, A, S कल्हार.—C वीथी, E वीथि.—D, E सफरी.—7. A द्रुमोत्तंसाः, E द्रुमोत्तानाः—C in the text अत्युच्चतम, afterwards अत्युच्च, E अभ्युच्चित.—8. A नद, N नदि.—E वसंते for रमंते.—D पुरेषु न्यायवत् च.—10. C in the text चतुःषष्ट, but after as the others.—C तु for च.—All but A, S तस्मिन् for तत्र.—11. All but A, S तस्य for यस्य.—A, S तृतीयांशः—C मता for भवेत्.—12. E प्रशस्यते for समंततः—13. E विस्तीर्णाः शाखा°.—14. A, S शाखाश्चतु.—15. All but A, S विहगश्री°.—S शोद्दचैः—S, N प्रथमे.—D, N चापि शोभयेत्.—16. D, N, E तृतीयोंऽशस्य.—17. C, B मंदिर.—A, S, and once C, कैलाश.—A निमान.—A हंसः for हंद.—D, N, E गरुडा.—18. D द्दषा.—20. A, S, N षडश्चि, B, D षडश्चिर, E षडश्रो.—B, D भूमिर् for भौमा.—21. All but C कैलाशो.—22. All but C द्वाविंशत.—S, D, N E षोडशांशयुतः—23. C समान् for शयान्.—E तु for च.—A, S तस्याः—24. E अंशैः for अंडैः—C तु for च.—All but C विंशतिभिः—25. D, N, E समच्छिन्ना for समंतता, C notices a v. r. षोडशहस्तासु ? विस्तारो मूल्यात्.—E मूल.—E वडभी.—27. A, S द्वारैश्चतुर्भिर्.—28. A युतश्च चतुरः, S युताश्च चतुरस्राः— 30. E एतद् for एकं.—D, E पालो—31. C hesitates whether to r. संस्पृशत्प्रतिमया or प्रति मया, E has the same.—The number of the Chapter in C, E is 52, in A, S 54, in B, D, N 56.

CHAPTER LVII.

1. D, N च कपित्थं.—C, N शल्मल्याः—D बीजंच, N बीजानि त्रि.—C, A, E सक्त°; C °कानां.—All but S, E वंधन for धन्वन°.—D, N वल्का.—3. All but C, E गुग्गुल.—A कुंदरुक, C, S कुंदुरुक, D, N कुंदरूक, E कुंदरूप.—5. D कुंदुरु.—A, S गग्गुल.—D धूप.—D, N कपिक.—C नागफलनिंव, E नागफलमिश्र, C notices the r. of the others.—A मांजिष्ठाः, S मांजिष्ठा.—6. All but C रस only once.—A आनल for आमल.—A, S संयोज्यः for कार्येषु.—7. C चैव, E तु for च.—C वज्रतलो.—N सिंसक.—A कंसस्य, D, E कांस्यस्य.—S रीतिकाभागाः—D मयर्गदितो.—The title in C is वज्रलेपलक्षणं—The number of the Ch. in C is 53, in A 56, in B, D, N 57, in S, E om.

CHAPTER LVIII.

The order of this Chapter and the following is inverted in A, S.—1. All but C, E आलांतरगते.—E, N, and once C, विद्यात्.—2. A वानाग्र. ..D, N, E, S लिचा.—A, S, E चैव for चेति.—C, S संख्या for मात्रा, N मात्र, E मात्रं.—4. D मुनिना नग्नजिता.—S च for तु, A om., E ०ताचतु०.—S दैर्घेण.—5. A, S ग्रीवा चतुरंगुला.—All द्वे द्वे ऽङ्गुले, changed by me into द्वे अंगुले.—D, N त for तु, S तद्, E च, C om.—A, S प्रहतं, E विहृतं, D N विततं.—6. C अष्टांगुलविस्तरो ललाटं, D, N, E अष्टांगुलं ललाटं विस्तारो—C, E द्व्यंगुलौ.—S परो.—E गंडो for the second शंखौ.—A, S तद्, N त for तु.—C, S द्व्यंगुलौ.—7. D पंचमो, N पंचमो, A, S पंचमेन.—E दृत्तेन for सूत्रेण.—D कर्णे, E कर्णो.—E कुमारं.—A, N om. यन in नयन, C नेत्र for नयन.—8. S वशिष्ठः—C उत्तरौष्ठ.—9. S गोंचा, C once गेंको, once गोक्वा.—All but E अंगुलमध्य०.—A मध्यांत, S मध्यांतत, D, E मध्यांतं, N मध्यातं, C uncertain, he writes मध्यान्तव्याप्तं, wholly corrupt.—A, S व्याप्तं, N व्यतं, D, E व्यांतं, the original had, of course, व्यात्तं.—10. E तुल्या.—S तुल्यौ च नासा सपुटाग्रतो.—D, N तु for च.—A, S उच्छ्रायं.—11. E कोषो.—N पंचमांशो.—12. A, S भ्रुवोरर्द्ध०.—D, N, E भ्रद्धांगुला.—All भ्रू for भ्रूर्.—A दैर्घ्यणांगुलि.—13. A, S नेत्रांतरे for नेत्रांते.—E अंगुलेन मितं.—14. E परिणाहे, D, N परिणाहं.—E अत्र for तु.—A, S अदृश्या.—15. A दैर्घेण.—C, D, N प्रोक्तं.—C परिणाहो.—16. C नाभौ च.—D, N नाभेर्मध्या०.—17. S पित्त्ये for पित्त्ये.—18. D द्वादशदैर्घ्यौ.—A, S श्वंगुलदैर्घ्यौ.—19. All but A, S शेषांगुल्यः—E उच्छेदो, A, S उत्सेधांगु०.—A, S उक्ताः—20. E प्रोक्त for कथित.—D किंयद् for किंचिद्.—21. D, N, E विस्तारात्, the others विस्तरात्, changed by me into विस्तरः—D, N मध्ये च.—B, D, E विपुलाः—D चिगुणाः, A चिगुणितो, C, S त्रिगुणिता.—22. All but C, E अष्टकं for अष्टकं.—E च for तु.—D, N विपुलाश्च.—जरू om. in E.—E द्विगुणा.—D, N तु for च.—23. E नाभी.—24. C writes द्विगुणता for द्वियुता.—C स्तनयोरंतरं षोडश.—All but A, S अंगुलके.—25. A, S अष्टावष्टावंशौ द्वादश बाहू प्रबाहू च, E विपुलावष्टावंशौ द्वादश बाहू तथा प्रतिबाहू, C अष्टावंसौ द्वादश बाहू कार्यौ तथा प्रबाहू च, B, D, N the same as C, but without कार्यौ.—26. E बाक्कार्.—All परिणाहो, changed by me into परिणाहे—A, S हस्तेन.—27. All but C, E कनिष्ठिका.—28. All but A अंगुल्यः—D विपर्विका शेषाः, N the same but om. वि, for त्रिभिस्त्रिभिः कार्याः—E पार्वैः for कार्याः—29. D, E वेश.—D, N, E प्रमाणयुक्ता.—30. A वैरोचनः—E विंशत्या for विंशं.—A, S हान्य, E हीनाः—31. A भगवान्.—32. प्रवसन for निवसन.—All but C, N अंश for अंस.—33. D, N, E सर for शर.—34. All but, N om. च after अथ, but from the comment in C it appears that he r. अथ तु.—

D, N इति for इत्थति.—B, D, N दक्षिणपाणौ चैवं.—C, E लेवं, A, S घेवं. changed by me into श्लेवं.—C शंखं चक्रं च, D शंखचक्रं च, N शंखखङ्गं च.—35. C तु for च.—D शंखकरः—E भूतिकामेन.—36. All but A, S तनुः for वपुः—37. D, N एकानंदा, A, S एकारम्या for एकानंशा.—E चोद्वहंती.—38, as well as 39, are om. in B, D, N.—E कार्यं, A, S कुर्याच्, C in the text कार्या, but afterwards कुर्याच, it seems.—E om. अपि च.—A अक्षर-सूत्रं, S अष्टसूत्रं.—39. C वामेऽष्टभु°.—E om. अष्टभुजायाः—A, C कमंडलुं, S कमंडलुमंबुजं, E कमंडलु, then om. some words.—C चापं —A, S शस्त्रं for शास्त्रं.—C खूचा च.—41. E कमंडलुधर.—42. S शक्र for —All but C write तिर्यक्. 43. A, S इषे.—च after अपि om. in all but A, S.—All but A, S अपि च for अपि.—C वामेऽर्द्धे.—C सुताद्धे, A सुतार्घ.—44. C writes सुनीव, but he must have meant सुनीच, for he explains by अत्यल्प; he mentions besides a v. r. केचित्सुनीलकेशश्चेति पठंति । सुनीता अतिनियमिताः etc., सुनील appears therefore to be a mere blunder of the copyist; but at the same time सुनील is the r. of A, S, B, N, E.—केशरच.—A पाशासन.—All but A, S भवति for भवेत्.—45. S लंबि, A तंबि for लंब.—D, N प्रसन्नमूर्त्तिः—D, N कार्यौ हि देवोधेन, B देवो देन 46.—E वेशं.—D, N गूढौ पादौ च जानुनी यावत्, E गूढा पादावचो यावत्.—47. C बाहुभ्यां for पाणिभ्यां.—E चारो इषाङ्ग, S चारः प्रियाङ्ग, A चारः (sic.) तुरग, B, D, N चारस्तुरंग, C in one Cod. in the text चारो वियांग or विपांग, afterwards it is written विघोग, and another time वियङ्ग, the word being explained by सारसनम्, in another Cod. of C वियंगभृतः, the latter word being explained by युक्त, as if हत or भृत could mean वेष्टित.—Not aware that there is any word like वियंग, in the sense of girdle, I have taken वियङ्ग.—48. D, N द्युतिनिभः—A कंच.—D, N (अ)केंश.—49. All but D, N वा for या.—50. A चात, C ज्ञात, E चाम, D, N शांत.—All but A, S कशांगायां, without च.—51. E वामेविनता, C originally perhaps वामेऽव-नता.—52. E अव्जमूर्द्धदृष्टिः—S दृष्टां.—53. C दीर्घेण.—E °णासूत्र्य तं one Cod. of C the same, A °ण सूत्र्य तम्, B, D, N °ण सूचितं, S °ण सूत्रतम्, another Cod. of C like our text.—A विविधा.—B, D, N, S अस्त्रं and अस्त्रि.—A, S मध्ये ऽस्थापि कला सुदृष्णमतः—54. B, D, N, S अस.—S मध्ये.—A, S om. तु, E च for तु.—A अधं, B, D, N, E गर्भे for अधे.—A समाः—55. A, S चलं च.—B, D, N भवति.—D, N देशविनाशाय.—56. D स्वदेवनाम, B, N स्वदेशनाम.—57. E इच्चमौलिः—58. om. in all but A, S.—A om. इत्.—The number of this Chapter in C is 54, in N 56, in A, B, D 58, in E, S no number.

CHAPTER LIX.

This Chapter as mentioned at the beginning of the preceding Chapter, precedes in A, S the प्रतिमालक्षणं.—1. N, E वनप्रवेशः, D वनसंनिवेशः —3. A, S वल्मीकिःपीडिता.—E पृष्ट for सृष्टः—4. S स्निग्धाः स्युः for शुभदाः स्युः, A स्निग्धाः स्युः शुभदाः स्युः—5. C, D, S समौ.—E चंद्रकैवर्णौ.—A, S शुभदा. —6. E वैश्यस्य.—A सिशिंशिपक for सिंधुक, S शिंशिपाः, B, D, N शिंशपाः, E सिंधुक.—S खर्जूर, A सर्जूर for सर्ज.—C, E सालास.—8. A, S उक्षपिका, E उक्षसिक, D फललोलुपिका, N फललोलूपक.—All but A, S भक्ष्यैः—E भक्ष्यैः for भक्ष्यैः—A, S गंधैर्धूपैश्च.—All but A, S पूजां रात्रा.—10. D, N प्रति॰ for संप्र॰.—11. A, S चाभ्यंतु.—12. C, E दिग्धेन for लिप्तेन, D, N युक्तेन.—All MSS. कुठारकेन.—C, E विछन्यात्.—13. C, D, N वग् for चुद्, E वक्त्रद्वयं. —A दारो.—E वाजिगजक्षयं च.—14. A वनप्रवेशे.—E चे for च.—S तु for चच.—The title of this Chapter in A, S is वनप्रवेशः, in D, N वनप्रवेशनं. —The number of the Chapter in A is 57, in B, D, N 59, in C, S, E no number, but it would be 55 in C.

CHAPTER LX.

1. C, E याम्यायां for सौम्यायां, but C notices also our r.—E अधिवास. —E पश्चात् for बुधः प्राग्वा.—E पल्लप.—2. E स्रजश्च.—C नैर्ऋत्योः—3. All but C वायव्यां.—A, S चापि for तु, D, N, E om.—A पूर्वोत्तर.—C, E कार्याः. for कोणे.—4. E धन for बल.—5. C, N प्रजावृद्धिं.—B, D, N तथा for अथवा.—6. A, S both times उपस्थित for उपहत.—A, S नाशयति for घातयति.—E च चयाय, S चाभयान्.—7. All but E मंडलमध्ये, C in his text मंडल, but in his comment अधिवासनमंडप.—9. C perhaps उद्धृत for उद्धृत.—S सरस्सुच, D, N सरःशुचि.—10. A सुगंधैः, C, D, N सुसुगंधैः— D, N वाद्य for वेद.—11. C writes प्राग्दक्षिणा, E प्रदक्षिणा.—C, B, D, N वक्तव्या for जप्तव्या, but C mentions also the latter r.—12. A, S तल्लिंगैः for तन्मंत्रैः—C, E, N ध्वजोत्थाने, B, D ध्वजस्थाने.—13. C ॰पसव्यः सुकुसुकुशब्दः स्फुलिंगक्षन्, D at first the same, then शब्दो स्फुलिंगस्फुलिंगक्षन, N ॰पसव्यः सुकुशब्दैः कुलिंगक्षन्, E सुकुसुकुशब्दक्षन्.—All but D, N चाशुभं.—14. E वर्णौ.—A, S प्रपूजितां.—E चास्तीर्णायां for स्वास्तीर्णायां.—15. B, D, N सुप्तस्त.—A, S जागरिकैः, C जागरणैः—S, D एवाधिवास्य, E एव समधिवास्य.— 16. D गंध for वस्त्र, N, E धूप.—A, S प्राग्दक्षिणेन.—17. All but C अभ्यर्च्य for संपूज्य.—S विनिःक्षिपेत्पिडिकाश्वम्.—18. D, N, E सभ्यान्.—19. S ब्राह्मणाः for ब्राह्मणः—A, S शक्यान्.—S स्वविधिनोक्तस्य.,—A कार्याः—A, S क्रियाः—20. D, N (अ)नुकूले for स्थिरांशे. –D, N केंद्रस्थैः—20 and 21 om.

.in E.—21. S वासु for वायु.—D, N विकुजे दिने सुराणां कुर्यात् प्रतिष्ठानं.—A, S insert after this distich the following çloka: द्रव्यक्रियाहीना प्रतिष्ठा न शुभप्रदा। देशस्य स्थपतेःकर्तुः संपूर्णा च शुभप्रदा॥.—22. S समाप्तमिदं.—E लोकप्रस्तानुमतं.—D, N च्छितकाम्यया.—The title of this Chapter in A, S is प्रतिष्ठा.—The number in A, S is 59, in B, D, N 60, in C 56.

CHAPTER LXI.

2. All but E वच.—All but A, S चचाः for अच्चः—A, S and once C मूषिक.—D करटकच०.—3. D, N तुंड for मुड.—D, N दृष्टः for दृष्टाः—A हृस्वा, E हृस्वाः—4. All but C, E श्याम for श्याव.—C in his text अत्यन्तनैरतिदर्घैर्द्भिर्वा, but in his comment he explains as if he had our r., A अतितनुभिर्दैर्घैर्द्भिर्वा, S the same, but om. अति, B, D अतितनुदर्घैर्द्भिर्वा, E अतितनुभिरतिमर्द्भिर्वा.—5. D स्थूलातिदीर्घदृषणो दृषभो ऽथैवं, in N several distichs are omitted.—A शिराचितक्रोडः, S शिरान्वितक्रोडः—S (in A a gap from स्थूल till the end of the first hemistich of vs. 6) स्थूलशिरान्वितगंड.—B, D तत for चित.—S त्रिस्थूलं मेहने यस्य.—6. C, E, S एव for दृष्टः—E कृष्णोष्ठ.—B, D वसन for असन, C in his text सुसनो, afterwards प्रसंनो, explained by the equally corrupt स्कंधांसयुक्तः—10. C, D, N ताम्रोष्ठ, E दृष्टा.—E स्फिचस्.—B पुष्ट for स्पष्ट, N दृष्ट.—11. E शुद्ध for स्नच्ण.—12. A स्फिग् for भूस्पृग्.—D, N सुगमाः—13. After वामे C stops and goes on with the beginning of the following Chapter.—A, S भाग for पार्श्वे.—E दृषा for अनडुहो.—A चैडक, S, E चेक.—14. A वर्त्मनः, D वर्ष्माणः, E पक्ष्माणः—D, N च for अपि, E ते.—S भारवहाः—16. A वंच्चण, D, N चरण, B om.—17. सितवर्णः om. in E.—S, E पिंगल, B, N ताम्र for पिंग.—A, S दृषभ for प्रोक्त.—18. The first hemistich om. in E.—D, N विषाणो for वंच्चणो.—B, D, N ककुद्मांश्च.—19. A, S शुभफलद् for प्रस्तफल.—E मिचफल for मिश्रफल.—The number of this Chapter in A is 60, in B, D, N 61, in C it would have been 57, in S om.

CHAPTER LXII.

1. All but A, S ताम्रोष्ठ.—E आस्य for अग्र.—A चालंबो, S विलंबो.—D, N स्युः for स्यात्.—E पुष्ट.—2. A, S पक्ष्मखा, E पक्ष्मुखा.—A, S मक्षिकाक्षी, E मल्लीका.—E कर्णौ.—S राष्ट्रे.—The number of this Chapter in A is 61, in B, D, N 62, in C 58, in S, E om.

CHAPTER LXIII.

In E there are three Chapters between the preceding (अश्वलक्षणं) and this (कुक्कुटलक्षणं), viz. अश्वलक्षणं or Ch. LXVI. गजलक्षणं or Ch. LXVII. and कूर्मलक्षणं or Ch. LXIV.—1. A, S तु वज.—A चंगुलिता०.—E वक्षः for सितः—A, S राज्य, E राज.—2. D, N बहुभिश्चापि, E बहुभिश्चैव for बहुभिर्थश्च.—S प्रस्तो ऽतो यो ऽन्यः, A om. अतो, D, N प्रस्तो यो ऽसो ऽन्यः—3. C कुर्कटी, D पक्षिणी.—A, S रुचिरेक्षणानना.—A, S रुचिरं for सुचिरं, C the same in his text, but not in his comment.—The title of this Chapter in E is छकवाकुलक्षणं, C writes कुर्कुटलक्षणं.—The number of it in C is 59, in A, S 62, in B, D, N 63.

CHAPTER LXIV.

See remarks at the beginning of foregoing Chapter.—1. E स्फटिकसदृशवक्षो.—D, N स for च.—E स किल for सकल.—2. E श्यावतनुर्यो.—C, A, S शिरो.—3. S, E वैदूर्य.—E गुडश्चित्रश्चा०.—S चानुवंश.—The number of this Chapter in C is 60, in A 63, in B, D, N 64, in S, E om.

CHAPTER LXV.

1. D, N ये for ते.—2. A, S, B, D, N चच, E हृष्या for चष्य.—E इति for अपि, C, D, N अति.—3. A स्तनद्वगले ऽवलंबते, S स्तमय गले ऽवलंबते, B, D स्तन इव गले ऽवलंबति यस्त्वागानां, E स्तनचनुगले मद्यछागानां.—A, S शुभहृद्.—E धन्यतरा.—C inserts at the end वक्षाः—4. A, S चर्हाःसिता.—5. C, E वांभो.—A, S विगाश्रते.—E सितवर्णा.—A टिक्किका, B ढिक्किका, D, N टिक्किका, C छतिका or च छतिका, E om.—6. A शिरो.—E तिलपुष्प.—A, S श्वेतवर्ण for श्वेतचरण.—7. A, S गलकेन for पद्टेन, D, E पादेन.—A, S समब्दो.—A, S वा for च स.—8. All but C चरच for चष्य.—A, S सरोरुह.—9. A कंडुक for कुट्टक, E कटक.—A कुड्कि for कुटिल.—10. N विछस.—A, S ये वा.—The number of this Chapter in C is 61, in A 64, in B, D, N 65, in S, E om.

CHAPTER LXVI.

1. C, D कर्णाष्ठ, E कंठोष्ठ.—2. A अश्वपात.—E आमुष.—C mentions a v. r. अलुमे for गुदे, and expl. it by गलसन्धिः—E (अ)थवा for तथा.—A ससर्व for सव्य.—C, B, D चरणे तथा, A, S चरणेषु वा.—3. S प्रयाम, E प्राण, the others प्रपाण.—A, and C in his text गम for गल.—E कंठ for कर्ण.—

S, and once C प्रकथि.—4. C, B, D, N प्रमाण, A, S प्रपाम; C expl. as if he r. प्रपाण; it is probably a miswritten प्रपाण.—B उपरपार्श्वे for उपरंभ्र.—5. D, N, E अंत for अंत्य.—*D* *विचतुःपंचकः स्यात्.—A परिगुणिता,* *the others परिगुणिताः,* changed by me *into परिगणिताः—All but C* *कालिकापीत.—S काक for काच.—The number of this Chapter in C* is 62, in A 65, in B, D, N 66, in S, E om.

CHAPTER LXVII.

1. *E दृश्न for जघन.—A, S वचोपक॰.—A, S वलय.—D सव for सत्व.* —A, S फेचके च for पेचकेन.—N हङ्.—3. S मेढ्र for मेढ्रास्.—D, N, E अंघ्रि.—E तेऽपि for चेति.—4. D. E माणं for मानं.—S हह्यात्.—5. All but C in his text मद्स for मद्स्य.—6. All but N, S ताचोष्ठ.—7. D, N, E कूर्मोन्नतैर्.—D, N लेखा.—E सुगंध.—A मधु for मद्.—8. S पुष्कलाः—A, इंखिणः, S *prima manu* इंखणः, *sec. manu* इंखिणः—9. A दस्य, N दृश्या for हस्य.—10. C, A शंढान्.—A, S इति for अति.—The title of this Chapter in C, B, D, N is स्त्रीलक्षणं.—The number of it in C is 63, in A 66, in B, D, N 67, in S, E om.

CHAPTER LXVIII.

1. A वर्णः—E सत्व for क्षेत्र.—D, N सत्वमथो ह्यनूकं, E om. some lines, C notices a v. r. प्रकृतयश्च ततो ह्यनूकं, which is wrong, he says, because the Accusative, not the Nominative is required. The v. r. is cer[tai]nly wrong, but it may be a corruption of a r. प्रकृतिस्त्वसमतो ह्यनू[कं] which would nearly coincide with D, N; in O सत्वततोल्पमूनं.—N मृजां.—D, N, O विलोक्य.—A, S सामुद्रवद्.—All but D, N अनागतं वा.—2. C mentions a v. r. रुधिरपार्श्वनखा.—All but A, S च निगूढं for सुनिगूढं.—E मनुजेश्वराणां.—3. All but N स्तूपाकार.—A दारिद्र.—S मार्गाव for मार्गाय.—4. C, E प्रतिमाभिरूक्षभिश्च.—5. D, N कूपिके.—D, N, E रोमणी for क्षेत्रे, O रोमे.—C, D, E निस्व.—A केशा पैस्वैवं.—6. A, S स्त्रीवर्जितास्थापि.—7. O मृदुतरो मृत्युः प्र॰.—8. E कोष, A केश.—9. C, A write स्त्रीवंचल.—A, S उद्बंधैः—A, S वृषणश्च प्र॰.—10. A, S सुप्रब्दमुचा.—11. A, S चतुर्भिर्धाराभिः —A, S चलित for वलित.—C om. च.—All but A, S धनविहीनाः—12. A, S चलिता.—A, S, O दुःखप्रदान सुखदायी, D, N, E रूपप्रधानसुतदायी, a. r. noticed also by C.—13. D निम्नमध्यैः—C in his text बहुपत्रभाजो, but in his comment clearly बहुपत्र॰.—14. C. E शीर्षा.—15. S मत्स्यस्यगंधे. —S मांसमगंधे.—16. A, S चारगंधे, N, O चारसुगंधे.—17. C सुमांसल.—S आम्रांतोध्वैर्द्वस्फिक्, O आश्रियुतोध्वर्द्वस्फिक, N स्याम्नातोर्द्व्यास्फिक्.—A, S नराधिपो

भवति.—18. E परिक्षीनः—19. D, N समकुक्षिर्, C समकक्षा.—D, N भोगाढ्यो.—C, E संत्यक्त for परिक्षीन.—20. A, S उन्नतकुक्ष्याः, C, E, O उन्नतकक्षा.—C, E, O कठिन for कुटिल.—A वि (मकुक्ष्याः, S विषमाः, O विषमकुक्ष्यः C, E विषमकक्षाः—A, S वक्राश्चनाश्चैव.—D, N चैवं.—21. E क्षितिपाः for सुखिनः—C अल्पा.—C, A अदृश्या.—22. C, A, O नैस्वं.—A, S, E प्रदक्षिणावर्ता.—23. E नाभौ.—24. C, A, D विंद्यान्.—27. A, S अनुबद्ध, C अनद्धत, which he explains by अनुद्धत and अनूर्ध्वप्रेक्षक, E अनूर्ध्वं.—A, S चूचका, E चिवुका O भ्रूभङ्गो.—A, S चूचकैः, E चिवुकैः, O भ्रूबुकैः—28. S पृथुतरं वेपनं, A पृथुतरमवेपनं, E पृथुविपुलं.—29. E, and C, erroneously, in the text, ते निर्धनाः, S ते ऋस्वाः—30. A, S om. विषमो.—31. D विपट for चिपिट.—D, N, E, O मृग for वृष.—32. S पृष्ठ for पृष्ठ,—33. D, N अस्वेद. —A, S अर्थविक्षीनानां.—34. S अंश.—A विपुले च ह्यच्छिन्नौ, C O ०लावत्युच्छि०, S विपुलौ चाव्युच्छि०.—D, E श्रैार्थविचवतां, N श्रो ऋस्वे (sic).—35. All but A, S आजानुविलंबिनौ.—All but A, S अधनानां.—36. D, N, E सुवलिताश्च, A अवलंविताश्च.—E सु for च before स्वक्ष.—E रत for निरत.—38. दृढैः om. in D, N, in E दृप्तैः—N सुस्निग्धसंधिभिर्.—A, S स्निष्ट for श्लथ, O श्लृन्थ. —39. O प्रोन्नत for प्रोत्तान.—40. A, S, O om. च.—O पानितलैर्.—A, S om. तु, O च for तु.—41. D चिपट.—B, D, N, E परतर्कक, S परंतक.—C, B, D चमू for चभू०.—42. C, D, N, O मूलश्चैव, E स्फुलमूलयवैः—N चैवं.—43. S स्वस्वा for निःस्वा.—44. A सत्य for सत्त्व, E ऋस्व.—45. E वस्त्राकारैर्धनिनो विद्यावंतश्च.—C च for तु.—E निभैः—N येते for नृपतेः—46. A, S भू for त्रिधि, O अवनि.—O चेमनिभाश्च गवाद्याः.—E गोमानः for चाद्याः—47. S, E कुंभ for कुंत.—A चमूनाथं.—A. S उडूखल.—48. A, S उपगत for उपेत.—50. D, N रेखा.—D, N गता सती.—C, O गताः—A बद्धरक्षिणो.—52. A, S समाः सुशुभाः—53. C, E, O स्वच्छा for श्लक्ष्णा.—C भोगिनो, E भोगिनौ.—C, D, N, E, O तालु.—54. A संहतम्, E सुहतम्.—O स्वच्छं for श्लक्ष्णं.—E om. समं च.—E नृपानां.—All दुर्भगानां.—56. All but C, चतुरस्रं.—C, E वक्रं.—57. E संवृतं for संनतं, C notices a v. r. मृदु समन्नितं (r. समुन्नतं).—E चोराः, O घोराः—58. A, S चिपिट for चर्पट.—E क्षपणा ऋस्व.—C, B, D, O चमू for च भू, E च नृपतयः—59. A, S लोमश.—C च for तु, om. in S, E.—E om. धन.—D, N, E भोगिनो for भागिनो.—A, S पि after भागिनो.—62. C in his text दक्षिणविनत, but afterwards like the others.—C writes प्रदक्षिण, but this appears to be a copyist's blunder for प्रभक्षण, B प्रक्षण, D, N प्रदक्षिण, A, S प्रभक्षक.—A विपुटा, S विपुला, N मृष्टा.—All but C, E सुभाग्यानां.—63. D, N, E, O ऋादि.—N सानुनासं. —O प्रयुक्तं, E प्रशस्तं.—C in his text संवृत, afterwards संवृत, O संचित.—C चैवं.—65. O घोराः for चौराः—A, S केकरमेचाः क्रूराः—C, A, S विलोचना for दृश, D, N लोचना, O दृशा.—C, A, N चमूपतयः, E च यूथपतयः—67.

A शाम्ब for श्याव, S श्याव, D, N, E श्याम.—68. A, S चति for चभि.—S दारिद्रं for दरिद्राः—69. E दीर्घाखंडाभिर्.—70. C, E धनिनो for धन्या.—E सुख for सुत.—A, S स्युः संकट for विषम.—72. A, S रत for निरत.—E चत्युन्नत.—C, D, E, O चमूपाः—O चसंहत, the others, but A, S संहत for संकट.—73. C, D, E द for प्रद.—74. D, E संमीलित, N संनिमीलित, the others सुनिमीलित, changed by me into सनिमीलित.—C तु for च.—A, S पृष्ठस्थ, the others दुष्ठस्थ, changed by me into पृष्ठस्थ.—76. A, S भवंति चाग्यरेखेण.—A कर्णं for केश.—All but N, E ॰ भिर्लेखाभिर्.—A, S वर्षाणि for वर्षायुः—77. A, S एकाग्राभिरवस्थिताभिर्.—E, O तु for च.—78. A, S विंशतिको, O विंशतिश्चैव, E विंशतिकं चैव, D विंशतिमितं, in C the text om. by the copyist, but as all events विंशतिकः in the mascul. gender.—D, N, E, O चतोऽन्तरे for चांतरे.—79. A, S धन for गव, O यव, E कुल.—D, N करोटसदृशं.—80. A स्तन for ध्वान, S श्वान.—A, S धनैः परित्यक्तः, C perhaps ॰क्ताः—E मद्दा for बद्ध.—81. C चकुंचित for चाकुंचित.—82. D, N कपिलस्थ॰.—E स्थूलाः—85. All but A, S, E नाभौ.—All but A, S प्रशस्तं for प्रदिष्टं.—86. O कचौ.—D, N चलार्धेय.—E लिंगपृष्ठे.—87. C, A चधरोष्ठ.—E सुखावद्दा स्युः—E संधि for पर्व.—A, S दुःखभाजां.—88. A, S नासिकं, the rest नासिका.—O एव for चच.—D, N चर्ति for इति.—The words इति चेन्नं are taken from the commentary.—89. A, S लच्चा.—90. E, O केशाश्छाया, the others केशा छाया.—A, S मद्दती for चमत्ती.—O पुष्टि for तुष्टि.—A, S वाहन्य॰.—S प्रवृद्धिः, the others, except C, प्रवृद्धिं, which r. is mentioned also by C.—91. A, D चभ्युदयं.—92. D, N पृष्ठा for पृथ्या, C writes चपृच्चा, which must be a copyist's blunder.—E च for इति—A, S वांछिताश्च च.—93. S वंधं, D, N, E, O शोक.—A, S नाशं.—, S गमन for गगन.—E श्रेयसे.—94. All छाया.—C, B, D, N चंजनाभ, E चञ्जनाश.—95. All but A वृषभ, in C however thus only in the text.—S शंखाः for भूपाः—E भोग for सौख्य.—98. A, S लचा, D, N लग्भिर्.—D मित्रपुत्र for पुत्रवित्त.—99. D बंधन for विद्या.—100. A, S, B, N, E, O संहत for संघात, D संचित.—A इति तनवः—च om. in all but A.—A सुश्लिष्टसंधिकाः, S the same only ॰का, B सुश्लिष्टाश्च संधिनः, D, N, O सुश्लिष्टाश्च संधयः, C सुश्लिष्टाः सुसंधयः—C, S, E भाजो for भजो.—All ज्ञेयाः—102. Codex E goes not beyond द्युतिमान् the other part is lost.—103. A वक्त्रं, S वक्त्रव.—D गौ.—107. C वर्षपंचविंशत्या.—108. O पिशाचतिर्यक्, C mentions a v. r. पिशाचतिर्यंचं.—All but A, S भवति तेषाम्.—109. D, N, O संभोगी भवि सुश्लिरश्च.—C प्रियाभिभाषी.—C, B, D रसभाजन, but C notices also the other r., S बहुभोजन.—110. A, S चिप्रं प्रकोपस्य.—A, S स याति for प्रयाति.—111. D, N, O शब्दगतो, a r. noticed also by C, but he himself, as well as S, writes शब्दगते.—A, B, D शुषिर, S सुचिर.—D, N, O

रतोऽथ.—113. S समुज्ज्वलांगः—115. O सिंह for हंस, a r. noticed also by C.—O प्रयातं for च यातं, it is not clear whether some MSS. mean यातं or यानं.—A स्रुत for द्रुत, S has only स्रुतगा, om. the rest.—116. C पानं च हृष्टपरि°.—O भयेन रचा.—117. This stanza om. in C.—B, D, N हि for च.—The number of this Chapter in C is 64, in A 67, in B, D, N 68, in S om.

CHAPTER LXIX.

In A, S follows स्त्रीलक्षणं (Ch. LXX.) and then this Chapter.—2. S भाद्रा.—B, D, N भवति शुक्रेण for दैत्यपूज्येन.—4. A, S सलवर्णे—A रूपाद्याः, S रूपाद्याः, N, O रूपाद्यं.—A ते for तैः—D संकीर्णं.—5. A, S येषां for एषां.—6, A, S रिपुपक्ष.—All but A, S भेदाः—8. D, N, O सत्यार्जवं.—A भक्ताः, S भक्तः—A, S कुल for क्रतु.—9. D क्रोधरता.—S, O षष्ठसप्तभेदैः, which r. is mentioned, but disapproved of by C.—10. A, S नागनासा, C mentions a v. r. नागनासो, a very absurd one.—C श्रवण for श्रुति, D, N श्रवणविवरयोस्थ्य°, O श्रवणविवरयोरंगु°.—O रक्ता for दीप्त.—All but C, N, O अधरोष्ठं. 11. In A, O, S is the following stanza: स्निग्धतनुर्बहुशुक्रसमेतः कुंचितकेशरो बहुसुखयोषित् ह्यपदयगामी करिरथगो वा पादतलेप्सय चिक्कं ॥ In S the former half is wanting, and the place for it left in blank.—O सुत for सुख.—C only in his text भक्त, the others मक्त, except O, who has सुभद्र.—S कच्छ for कक्ष, N कक्ष.—D पारिजाच, S पारिजात.—A, S निलयान्, a r. mentioned also by C; O निलये.—12. D, N, O मुंचति for त्यजति.—A, S तीर्थे प्राणान्.—13. A, S वद्ध for नद्ध.—14. D, N धमापरो.—D, N धर्मरता.—B, D, N, O गुणज्ञो.—15. C writes पादो यस्य योगी, probably a copyist's blunder for पादो योगी, A, S पादो भोगी, D, N, O पादस्त्यागी.—S संयत.—16. All but A, S गंधिता.—S कृष्ण for कृष्ण.—A, S नाम for नाग.—A गुप्तगूढता, S गुह्यगूढता, like C in his comment; in the text C has our r., being that of B, D, N, O.—17. All but C, A write अंघ्रि.—19. All but A, N सौर्येण.—20. O पिंगेक्षणः—A, S श्रोप्रणो.—O अभिरत for निरत, D, N निपुण.—C, A, S सेनानी.—A चित्तरक्त.—B, D वीरमतिर् for मातृहिता, N वीरप्रीतिर्.—S ग्रक्तः, O सदा.—21. D अस्थि for अस्य, N om.—24. A आरक्तं.—A नद्दसं for नसं, S रसं.—A, S युगलैः—S कुञ्जांग for क्लमंग.—O प्रचरणा, N सचरणो.—25. D द्विगुणामष्टशतो, N the same, but तौ, C, O द्विगुणामष्टशतैः—C, A मितिः (explained by मानं), S originally मितः, which has been changed into मितः, B, D, N मितः—26. A खस, O सुख.—C, O स्वर°.—C, A, S, O सेन.—O सौराष्ट्र for गांधार.—All but C यमुनांतराणि.—27. A, S रक्तः श्यामः—S व्याघ्रदौं, C व्याष्टदौं.—The words of the second

hemistich are in A, S arranged thus: 3, 4, 5, चोरः स्वामी, 2, 1; both have भरा for शूरो; in D, N 2, 1, 5, 3, 4; both have चोर.—A, S, and perhaps C वा for च.—28. A, S, N चतुरस्रनासा.—29. A, S, स्वङ्गंग.—C, B स्यात् सत्त्वमानः—30. All but C in the text, and O उज्जयिनीं.—C, B जलेन for अनलेन.—31. C, N कुब्जो ऽथवा.—D मांडलीको, O मांडलिको.—A, O सार्वो, S, N सावी for स्वामी.—S संज्ञान्.—32, C, B, D चाल्म°, N चोल्म°, O चोलो.—A, S राज्ञां श्लेष, N राज्ञाभेष, D, O राजा श्लेष.—A. S, N राजा for दाता.—33. C in the text सुसंधिः, in the comment सुगंधिः, like A, S; he mentions also a v. r. सुगंधः; it is not clear what he had before him; B, D, N, O have सुमत्वः—O शूरोत्कटः स्यात्.—34. All but C, A (अं)घ्रि.—A, S पाशः—A परस्वधा.—35. D, N, O नामा.—A, S यश्च for यः स.—C seems to have (अ)स्थि for स्थि.—B, D कायोन्नतः—36. O प्रिय for जित.—A कृष्टा for कुब्जा, and S व्हृयो.—37. C मंडलकलक्षणमतो स°, D, N, O the same, but मांडलिक.—All but O वेताल.—38. All but A, S पवष for रूच.—All but A, S दान for योग.—39. A भावो, D सांवो, S, N, O साची.—There follows in all the MSS., except A, S, O a 40th stanza, the same as vs. 117 of the preceding Chapter; here, however, निरीक्ष्य for अवलोक्य, and B, D सर्वजगत्.—The title of this Ch. in C is पंचमहापुरुषानुचरलक्षणं, in A, S, N पंचपुरुषल°.—The number in C is 65, in A, B, D 69, om. in S, N.

CHAPTER LXX.

In N Ch. LXVIII. is repeated here, but from another hand In A, S this Ch. precedes the foregoing.—2. A, S, N अस्वेदिनौ.—3. A, S ललाटमृदु, N ललाटगुरु.—A, S, N गंभीरनाभिर्.—D, O च मता.—5. D, O त्रिवलिनाढ्यं.—C, A अरोमस.—C, D, O रोमप्रवर्जितम्.—6. D उपमाधरा.—D सुखार्थमांतिदाः—7. S इन्द्रनीला.—9. N चारु for युक्त.—D, O शुभकराः—10. S अंगाराग्नि.—D, N, O ओवस्त्र for ओष्ठ.—A, S स्थितैर् for अपिवा, C, B, D अथवा.—B, D, O नरपतेर्योषि स्त्रियो राज्ञितां, N नृपतयो यांति स्त्रियो राज्ञतां.—C writes राज्ञां पदं, probably a copyist's blunder.—11. B, D अथवा for अति न.—A, S सुखसुत, O सुखरत, N पति for सुत.—12. All but C write अंगुली.—D, O ऊर्द्धा.—B, D (अ)थ यस्याः, O च यस्याः—13. A, S प्रमाणहीना, in C the text is omitted by inadvertence, but he must have r. like N, our r., or like D, O प्रमाणमूनाय.—14. D वृत्त्यः—A, S सुतन्व्यः—C, N अच्छिन्नमध्या, and C mentions also a v. r. इतिच्छिन्नमूला (अविच्छिन्नमूला ?).—16. S, O तदनंतरं.—B, D, N, O सुभगे ऽङ्गनायाः, C, A सुभगे.—D प्रदिष्टा for अतिपापा.—17. A रोमसे.—18. C, A, S चयं.—A

श्यूलया, N श्यूम्रया.—19. A, S पिंगले केकरे वा.—A श्याव, N श्याव, S साव for श्याव.—A, S कूपे.—C, A, N बंधुकीं.—C, A, N write खसुर, D, S, O श्वसुर.—A, S, N स्फिजे.—21. D कंकैः, C probably the same.—A ग्रुक्त for ग्रुष्क.—23. N रूचैश्च कैशैः—D भवंति for वसंति.—24. A प्रदिष्टं.—A, S द्वितीये.—C तु for च.—A, S जानुवक्त्रे.—26. All but A, S, N अथ for अतः—S अंग्र.—A जङ्घूणी.—D, O कंधरं.—The title of this Ch. in C is कन्यालक्षणं.—The number in C is 66, in A 68, in B, D 70, om. in S, N.

CHAPTER LXXI.

In A, S follows चामरलक्षणं (Ch. 72), then कम्बलक्षणं (Ch. 73), then वस्त्रच्छेदलक्षणं (Ch. 71).—1. In C the 1st stanza is what in the other MSS. and in our text is vs. 6; his 7th stanza is our vs. 14.—A, S निशाचरांताम्, B, D निशाचराश्च.—2. A, S कर्दमगोमय.—S चिन्ने for छिन्ने. —S प्रदिग्धे.—S, N स्फटिते.—A नचे for नवे, D, N नवे चाल्पतरं.—A, S भुंक्ते—All but C, D चाधिकं.—3. C, A अस्य for अपि.—A भागवृद्धिः—B तोरणाद्यां, D, and N *prima manu* तोरणाद्या.—B, D क्षतो राक्षसभागगापि. —D सूचिरेण.—6. A, S अर्थ for अथ.—7. C मूषिक.—A लसुभत्वं for वसुत्वं, S शुभत्वं, D वसुत्वं.—D अन्य for अथ.—A युतः—8. D विलुप्यते.—9. D धर्म for कर्म.—A आनले.—All but C, D द्विदेवते.—10. C तद्वषभे for पुरंदरे.—A, S श्रुतिस्.—11. N, and once C मृष्ट for मिष्ट.—C, D, N अन्नमपि.—C, D, N वैश्वद्देवते, A वैश्वदेवते.—12. D रक्तयुतं, C the same, but probably erroneously, for he explains as if he r. द्युतिं.—13. In all but A, S omitted.—14. Contains substantially the same as vs. 13; therefore either this or the foregoing stanza is an interpolation. Judging by the style, I think the latter to be taken from elsewhere.—C सन्माने.—A, S have three stanzas more, viz. जीर्यते तु दिवसे सहस्रगोः शीतगोः सततमार्द्रमम्बरा। शोककारि कुजवासरे ऽम्बरं बोधनस्य दिवसे धनप्रदम् ॥ १५ ॥ ज्ञानलब्धिकरमङ्गिरोदिने भार्गवस्य दिवसे नवाम्बरम्। यच्छति प्रियसमागमं मुडः सूर्यजस्य मलिनं दिने भवेत् ॥ १ ॥ पाणिसङ्गमविधौ तु योषितां प्रीतिदत्तमथवा मचीभुजा। ब्राह्मणस्य वचसा ऽशुभे ऽपि मे नूतनाम्बरविधारणं शुभम् ॥ १७ ॥ The title in S is वस्त्रच्छेदलक्षणनक्षत्रयोगफलानि, A the same, but नक्षत्रयोग्यायोग्यफलानि.—The number in C is 67, in A, S 72, in B, D 71.

CHAPTER LXXII.

See remarks at the beginning of the preceding Chapter.—1. B, D आपीतगंगाजललोहिताश्च श्मया ला°.—2. D बहुभारयुक्तिः समाल्याश्यिनिबंधनत्वं. —S गौरकी.—3. D समो ऽथ कार्यः, one Cod. of C in the text समश्च कार्यः,

but it appears from the comment that he r. like the others.—C in the text रत्नैश्च सर्वैश्च, in two Codd., but in the comment like the others.—4. S व्यापोच्च, N व्यापोत, B व्यपोच.—D ताचा for तंत्रो.—5. A, S द्विकविवर्द्धिभिः—The title in A, S is चामरादिदंडलचणं.—The number in C is 68, in A, S 70, in B, D 72.

CHAPTER LXXIII.

1. A, S दुकूलेन.—2. C explains चाविलं by समंततो युक्तं, one would expect मालावलि for मालाविलं, but all the MSS. agree in the r.—2. D, N तु for च, C, S om.—All कृतार्धे changed by me into कृतार्धं.—6. C तु for च, om. in B, D, N; in A the last word of vs. 5, and the whole of vs. 6, except विप्राणां omitted.—S च वि॰ for तु वि,॰ B, D, N om.—The number of this Ch. in C is 69, in A, S 71, in B, D 73.

CHAPTER LXXIV.

1. One Cod. of C both times सारं in the text, and सारः in the comment, like another Cod. One Cod. of C वेश्मनि for सद्मनि.—N वरस्त्री.—D, N सारं for सारः—2. All but C, N वनिताश्च for वनिता न.—A, S चंगनाभिसंगम.—3. A, S चित्रं for तंत्रं.—C, D चाशंकतां.—5. A, S, N कथयंति दोषान्.—6. D यथातथा वै for गुणाधिकास्ते.—A, S मनुनापि च.—7. C, D दृष्टो, N श्रोत्रं दृष्टावासां गंधर्वाश्च गिरं शुभां.—A, S निःक.—8. All but D, N च सर्वतः—9. C, D मासे मासे.—A, S यासां.—11. All but स्त्रियो for तयोर्.—C कृतः शुभं, N सुखं कृतः—12. D अपेच्चंते, the o[illegible]s, but N, write चवेच्यंते.—15. D, N चोराणाम्.—D तिष्ठ तिष्ठेति भाषतां.—16. B, D स्मृतं तमवगृह्य.—A, S छव्यवाचं for सप्तजिह्वं.—17. One Cod. of C स्वांप्रति, another मां प्रति, the expl. shows that मां प्रति is meant; C mentions besides a v. r. संप्रति, the r. of A, S, B, D; in N तं प्रतिः it has been changed by me into स्वं प्रति.—S चनलाद्दीपित.—18. D पीडम.—20. D, N जगत्समग्रं.—The number of this Ch. in C is 70, in A 73, in B, D 74, in S, N om.

CHAPTER LXXV.

1. S ज्ञातं.—D कामयति.—A, S यस्य.—2. S, and once C भक्ता.—B, D and one Cod. of C चास्यां, N तस्यां.—A, S नोऽन्यताम.—3. A, S चतिक्रम.—S, D एव for एष.—D यस्य स चाद्यं for तत्र गतोऽयमात्मा.—After vs. 3 A, S have: यथा मधुकरीं ध्यायन्नीलकस्तन्मयो भवेत्। तद्ध्यानाच्च तथा नारीगर्भं

स्यात् नरापमः ॥ A गर्भस्थाक. S गर्भस्थांत.—6. D संसाधयतीति भामी.—7 S, and perhaps A कृत्वा for गत्वा.—8. D परोक्षं.—D सतता for असता. -9. D जनस्य for नरस्य.—10. D सर्वं जगद् for स केवलं.—D, N हर्तुं for हर्तुं.—The number of this Ch. in C is 71, in A 74, in B, D 75, in S, N om.

CHAPTER LXXVI.

2. N स्त्रियः for प्रिया.—B, D वल्लको शुभरवा.—3. N चूर्ण.—N गङ्गान्विता. A, S सागीतिका.—4. C, D श्रितं.—D कपिकच्छ, N कपिच्छ.—A, S पा for वा. A, D, N पच्मास for पञ्चास, S पच्चाष.—N मावैश.—D पानं, the others पानात or पानान्.—5. and 6 are transposed in D.—N शुष्कितं च.—C once श्रित, once श्रुत, D हृत. N घृत.—6 C perhaps तु for च.—D पथः स्वशतया.—D निसेवत.—7. S वास्तांड.—D श्रित, C once श्रित, once श्रुत.—N संशापितान्.—8. B, D ते पुनः for तासु ते.—9. S, N च्याच्यन.—A, S, N पक्वा, C in the text पक्वा, but afterwards पक्वा.—B and one Cod. of C कक्कलिका.—S अतिदृद्धा, N अतिधृष्टा, D om.—10. D स for (अ)स्य.—12. All but C दृकशुक्र.—After vs. 12 A, S, N have इति कांदर्पिकं, and after it insert the following stanzas, the text of which is so corrupt that many passages remain obscure: विकाशयति लोचने स्पृशति पाणिना कुञ्चिते विदूरमवलोकयत्यतिसमीपसंस्थं पुनः। बहिर्व्रजति सातपे स्मरति नैव (--) पुमान् जराप्रमुखसंस्थितः समवलोकयन् पुस्तकम् ॥ बालस्यैव मम क्वचित्क्वचिदिमे याताः सितत्वं कचाः कामं वातहरं च तैलमिति वा तीचणस्वभावो ह्ययम्। ज्येष्ठोऽसौ मम यो युवा शिरसि स योगः कृतः सर्पिषा इत्येवं प्रलपत्यवाप्य शिरसः केशग्रहं मानवः ॥ वृद्धोऽतिवृद्धैः सह याति सख्यं पतिव्रताख्यानकथां करोति। पत्न्याः पुरो वक्त्यभिधारकस्य व्रतस्य चार्वङ्गि करोमि योग्यम् ॥ न मम सदृशः कश्चित्साधुर्नरेषु महापुमान् न च तव समा साध्वी लोकस्त्वया विजितोऽनघे। रतिरविरला धर्मेष्वेव प्रगल्भमतोऽधिकं प्रलपति पुमान् प्रायेणैवं जरंस्तरुणीपुरः ॥ कोपं यात्यनिमित्ततः प्रकुपितां चोपेक्षते मानिनीम्। अन्यस्त्रीप्रणयी भवानिति वचः प्रोक्ता वदत्यामिति ॥ पर्वाद्याद्यशिरोरुगद्य मनसस्तापोऽद्य निद्रा मम। प्रायेणैव पुमान् जरां गमयति प्राप्याङ्गनां कर्कशाम् ॥ The v. r. are: N कुंचितं.—N स्मरति नचवर्तिः—N यत्पुस्तकान् S यत्युष्पकम्.—A पारा, S यामा for याताः—A, S वातं for कामं.—A, S इति चा.—S भोक्षणस्व°.—N ह्यहम्.—N सर्पपत्येवं.—N वृद्धोऽपि वृ°, A, S वृद्धोतिवृ°.—A, S पत्यावरो वक्त्यभिख्यां करोति व्रतस्य दार्ढ्यं करकोऽपि योग्यं.—From प्रायेणैव till भवानिति om. in A, S.—After this the title इति कांदर्पिकं repeated.—The number of this Ch. in C is 72, in A 75, in B, D 76, in S, N om.

CHAPTER LXXVII.

2. C, A, N लोके.—N पक्वा.—All but A, S सार्धम्.—B, D and one Cod. of C. पिष्टा.—A, S, N रूक्ष for रूक्ष.—One Cod. of C शुक्लाम्ल, A, S

शुक्लान् स्व, N शुक्लाम्व.—N केशे.—All but A, S चार्द्रपत्रैः—3. S वल्कः for पत्रैः—4. A, S स्नानमपैति for स्नानसुगंध.—One Cod. of C लोहासुगंध, another लोहांबुगंध (?).—D ह्रद्यैश्च धूपैः कुसुमैश्च गंधैर्.—C, B, D निषेव्यं.—After vs. 4 A, S, N insert the following stanzas : जंबूत्वक्पुष्पवेगाविषमधुकलतालाक्षलोलोहनीलीपाठात्वक्पुष्परामाकुवलयकुसुमाम्रास्थिकासीसभृङ्गैः । निर्गुण्डीबीजपुष्पस्वरस (N पुष्पांबररसर) तिलाचीवनेत्राभिरामाक्रांत्याद्रावंध्यपुष्पाक्षतमर (N पुष्पाचरक) मदनाकाकिनाबीजमूलैः ॥ ५ ॥ मांजिष्ठाकण्टकारीकपिजप (or जय) सुमनाधूमरमध्यजाताश्रीपर्णीवर्षसाह्वाह्वितयसहचर (N रा) त्रैफलशस्त (N मध्य, A om.,) पुष्पैः । कृष्णैर्वाराहबीजैरालिरससहितैः किंशुकाभोजपत्रः कृष्णाङ्गैः (N पंकैः for पत्रैः etc.) सिन्दुवारैरिति सम (A om.) धृतैः क्वाथवद्भिः सकल्कैः ॥ ६ ॥ तैलं पक्वाचताजं (N पक्वार्कजं, S क्वाथचताजं) द्रुतभुजि शनकैरायसे शुद्धपात्रे स्थाप्यं चैतत्प्रयत्नाद्सनतरमये भाजने वा समासं (A, S सपात्र)। पश्चात्कृत्वा विशुद्धिं शुभदिनसमये नस्यमेतद्विदध्यात् (N प्रदद्यात्) केशानुद्धृत्य शुक्लान् बहुदिनमथवा रोमकूपेषु दद्यम् ॥ ७ ॥ अद्याचान्नं सतैलं शिखिगलसदृशैः (A, S मल for गल) शुद्धमाषैर्विमिश्रं स्निग्धं माषोत्कटं वामद्दद्य क्षशरान् केवलाम्नित्यकालं। येषां हंसेन्दुतारासितचमरसिता संहतिर्मूर्धजानां तेषामभ्यङ्गयोगादलिकलभनिभा जायते केशपंक्तिः ॥ ८ ॥ ये चान्ये शुक्लसृव्यतिकरविरलखस्तरूक्षाग्रकेशाः सोत्कृष्टाः केशपाशैः सरभसमदयं क्रीडया कामिनीभिः। तेषां नीलाञ्जनालिद्विपकलभकुलध्वान्तपुञ्जप्रभाणामाविर्स्तीर्णो ऽवलम्बो भवति च विपुलश्चक्रवालः (N वालो) कचानाम् ॥ ९ ॥ यस्माद्गोऽजाविजातं सितमथ तुरगं राजहंसं शुभं वा यच्चान्यद्वस्तु किंचित्सितमथ मनुजाश्चित्रिणो वक्रिदन्धाः। कृत्वा तेनाशु कृष्णान् भुवि विगतभयाश्चारयन्तीह चौरास्तस्माद्गोचोरकाख्यं (A, S गोरोचनाख्यं) तदिदमिह जनैः कथ्यते वर्णतैलम् ॥ १० ॥ N has one stanza more : त्रिफलातिलास्त्रिकटका सर्पिर्भल्लातकं सिता क्षौद्रं सप्तसमः कामचा... कर्तव्यः श्लोसहायेन नाशयति सर्वविलां (वेलां?) पलितं मेधामावहति शुक्रवृद्धिं च दशकाश्लूकास्लूकाश्लूकं - - कुष्ठं हन्यान्मासप्रयोगेण ॥ इति केशकृष्णीकरणं ॥.—5. (in A, S 11). All but one Cod. of C स्पृक्का.—S वल्लिका.—S केशर.—6. A, N मांजिष्ठया.—S व्याघ्रमुखेन.—A, N and C in the text चूर्ण.—All but C, B चंपकगंध.—7. A, D, N तुरुष्क.—A, S सध्यामो.—A, S ऐक, B, D एन for एव.—A, S प्रधूमान्वितः—A, S कुस्तुंवरः, D कुस्तुम्बरः, N कुस्तुम्बरु.—8. S सतुष्पा.—A कंदुरक, one Cod. of C कंदुवक, S कुंदुरक.—A, N तुरुष्क.—A, S, N धूपो.—9. All but D गुग्गुल.—N वालुक.—All शर्करा.—A, S वालकमांसी.—10. and 11 transposed in A, S.—10. A, S नव, C वन, and once in one Cod. घन, he gives no explanation, saying only वनं (thus neuter) प्रसिद्धं. I think that त्वक् is meant; cf. vs. 13 and 29.—N पादाभागविवर्धितैर्भवंति.—A. S मनोरमाः—11. All but C, N गुग्गुलो, only one Cod. of C in his text गुग्गुलं.—12. A, S, N संयुतसूर्णः—C पुटवासः, but he mentions and explains also the other r.—N प्रवरो, A, S

प्रचुरे.—13. A, S नव, C, B, N वन, where C again only says प्रसिद्धं.—All but S, D सूक्ता.—A तगरनख, S तदनख—A चोर, S चाव.—A, S परिवर्तने, D परिवर्धिते, N परिकल्पिते.—15. A, S, N तद्रूनो.—20. A, S षोडशकेद्रव्यगणेषु°.—A, S युक्तानि for मिलितानि.—22. A, S इच्छाविनोदैः—N विनोय.—23. D कंशः, the others, C however only in the text, कंशाः—24. A, S कुंदुरकरा.—25. D मिश्रित.—D द्रव्ये.—A, S, N यवाद्याद्ध्.—26. N, A तुरष्क.—A, S धूपा.—27. D बद्धवध.—28. C सर्वधूपास्ते or °पास्च for धूपयोगास्ते; ते has been changed by me into तैः—29. A, S लोघ्र.—A, S लता for नत, N नख.—All वन, except one Cod. of C in the text घन (sic), explained by परिपेलवं, perhaps here also घन is meant.—All कोष्ठाः and पुटा, but C only in the text.—30. A, S च for तु.—C, D हिंगुल.—All but C, D धूपाः and कंशर.—31. A, S गंधोदकषु.—32. A, S, N किंचित्.—33. A, S कर्पूराः—A, S युग for यम.—34. D सुगंधतां.—N संसेवतः—A, S भवानि.—35. D सुगंधतां.—36. A, S विगंधि.—37. A, S, D वर for दित.—A, N कंकोल.—A, S मृद् for मद.—The number of this Ch. in C is 73, in A 76, in B, D 77, in S, N om.

CHAPTER LXXVIII.

2. D रतार्थं, N अतार्थं.—3. D वामा for भावा.—5. C विवाद्.—6. A, S प्रथमाभियोगे.—7. All but one Cod. of C दुःप°.—D तोषिता, N तोषणं.—N पटुषं तु.—9. A, S भिक्षुकिका.—10. A, S चेतार्.—11. A, S रात्रौ.—A, S ईर्षाणिका (singular).—12. C, N write अप्युपरमे.—All but N अभिनवं, but C explains as if he had our r.—14. N मद् for मल.—A काये, S, N कार्येर्.—C, B, D निःसंगसंबंधकथां न कुर्यात्; the r. of C is extremely doubtful, as the expl. of मलदिग्धकाया निःसंग° etc. is left out.—15. S सुप्त सुसुप्ता, A सुप्ते न सप्यात्, C, B, D सुप्ते न सुप्ता, C, however, according to his explanation must have r. सुप्तऽनुसुप्ता, N has सुप्ते प्रसुप्ता.—A विबुध्यात, S विद्ध्यात्, the original may have had विबुध्येत्—After vs. 15 A, S insert: रूपान्वितं करणवेदिनमल्परोषं सत्याभिभाषिनमनिष्ठुरमिष्टगंधं। स्रोगुष्प्ररचणपरं सुरतानुकूलं अन्यांस्त्ररर्थ्यपि नरं प्रमदाः स्मरन्ति॥ S r. अल्पदोषम्, and सुरतानकपं.—16. A, S अद्रवा.—17. D स्वप्नसक्ता.—C, D रक्तापीता.—C once प्रवाहिनी, once प्रवाहिणी; he mentions a v. r. प्रदाहिनी.—N मद्यासवा, D मद्यासवना.—B, D कपिलान्विता.—18. C, B, D यस्याः प्रचलंति, N यस्यास्य भवंति.—S खिंखिणिनी, A खिंखिनी, one Cod. of C in the text खिखिनी, N खिक्रिखिनी, B, D नेत्रवती, it is explained by C as meaning अव्यक्तभाषा.—19. C, D स्यात् for यत्—20. A, S संयोगाद्.—21. C, B, D निषेव्यं.—C, B, D स्त्रोभिः without च.—N स्नायीत चतुर्थदिने.—22. पुष्य may

be read also पुष्प.—C, B, D या: प्रेोक्तास्.—D ताभिर्विमि°.—N स्नायीत चाच:—A, S तु तत्र.—After vs. 22 N inserts one, and A, S three stanzas या (A य, N स) लक्ष्मणान् रक्तपुटांकुरांश्च सरेणुकं साम्बरकं च रोध्रम् (N रोध्री वन्ध्या पिबेत् चीरघृतावसिक्तं पुत्रं प्रसूयात् स्वपितुः समानम् (N स्वपितृतुल्यरूपं) ॥ वाराहीं शतवीर्यां च तथा ऋषभजीवकौ। अनन्तां सहदेवीं (A वां) च कथितां पयसा सह ॥ निशासु प्रमदा पीत्वा भर्तारमुपसञ्चरेत्। मेधाविनं प्रजायेत पुत्रमपि कुलोचनम् ॥.—23. A, S भवंत्यशुभास्.—A सरूप —S विकृष्टपर्वास्.—24 A, S मध्यापनतं —26. All but D विकृतानि.—B, D चितये.—C, B, D om. तत्र.—The title of this Ch. in A, S is रक्ताविरक्तादिलक्षणं, in N पुरुषयोग, in C, B, D पुंस्त्रीसमागमो, but at the beginning of the Chapter it is called by C स्त्रीसमायोगाध्यायः—The number of this Ch. in C is 74, in A, S 77, in B, D 78, in N om.

CHAPTER LXXIX.

2. B अशन.—A, S कासमर्यांजन.—C शाकी.—N शिंशिपा, B शोकघ्ना, A, S शिंशिपाश्च.—3. C प्रयातित.—4. C, D, N ये च for वा ये.—5. All but C सेविनां.—A, S विनाशः स्यात्—A, S om. भय.—C, B, D अनर्घा अनेक.—7. D मांगल्य.—9. A, S त्रिषष्टस्रीना.—10. A, S, N आयामस्तंभः—11. D श्रीपर्ण्याः—B चंपककृतो.—12. A, S शिंशिपया.—S, D बहुविध.—A, S सर्वार्द्धिकरः—13. B, D पाद्मपर्यंङ्कः श्रियमायुर्दीर्घं श्रुतं शुभं वित्तं, in C, N the same, but पद्म°, S यः पद्मप°, A, S सुतं for श्रुतं.—14. B, D अध्यास्य च, an attempt to avoid the less common Active form.—15. न before [illegible] om. in A, S.—S शिंशिपया, one Cod. of C perhaps शिंशपाश्च 16. A साल.—D दृथक्त च, N दृथक्तेन.—17. D प्राणान्निहंति.—All but C चासकृत.—17. C, in the text only, रोगान् for दोषान्.—18. A श्वास for श्वभ्र, S आसन, D आस, N अश्व.—D उदुंबर for स्यन्दन.—A, S स्यन्दनाश्च शुभपदाः—A, S फलतरूणां — सर्वेषां.—21. All श्रीटत्त, but see Ch. 94, vs. 2.—22. One Cod. of C क्रदेष्.—N प्रणष्ट.—C, N (श्व)स्र, A (श्व)र्य, S (श्व)य, D (श्व)रि, changed by me into स्व.—S धन, A धरण for निधि.—24. N, and one Cod. of C रिपुवधिशल्यं, A, S रिपुवकुल्लं.—25. D, and one Cod. of C विपच्कृते.—26. N शुष्क for शुक्ल.—A, S अशुभशुभा ये केदाः—27 D दृष्या, N दृर्ण्या.—D दिशाये.—28. D, and one Cod. of C अर्चाक.—All but C write शिरसा.—29. N शुषिर.—B, D, and one Cod. of C यस्य for यस्य, N पादे यस्य ग्रन्थौ कुम्भ°.—30. A, S भयं कुरुते.—A, S चाधोरोधः—31. D दृर्षा, N दृर्ष्या.—32. A, and one Cod. of C निःकुट.—A, S, N कोलाख्यं.—All but one Cod. of C शूकर.—One Cod. of C, B, D कीलक.—All but C वंधुकम्.—33. C पुटवत्.—N शुषित.—A, S मध्यं.—A, B, D and one Cod. C

भि:कुट.—One Cod. of C, D निःपाव.—C, A, S नीलछिद्रं.—A कोणाख्यं, the others but one Cod. of C कोलाख्यं.—34. After this A, S insert: शिरो मूलं च द्दत्ताणामग्रपादाः प्रकीर्तिताः। असनादिणदण्डेषु यतो मूलं ततः शिरः॥.—35. B, D and one Cod. of C कौलक.—All but C वंधुकम्.—36. A, one Cod. of C, N निःकुट.—All but one Cod. C शूकरके.—D कालाख्ये.—37. D कालक.—C, A काल, S, N काले.—All but C वंधुक.—A, S om. न.—D, N सर्वग्रन्थ.—The title of this Ch. in A, S, N is शय्यालक्षणं.—The number in C is 75, in A, S 78, in B, D 79, in N om.

CHAPTER LXXX.

In A, S this Ch. is preceded by दीपलक्षणं (with us Ch. 84), and दन्तकाष्ठलक्षणं (with us Ch. 85).—3. One Cod. of C दधीचितो, N दधीचिनो.—4. S रुचिराख्याः—S वैदूर्य्यं.—A, S विपुलक.—A विषमक for विमलक, S om.—5. A, S मुक्ताफलप्र°.—6. A, S वेणातटे, one Cod. of C वेणास्तटे; the r. of A, S would be correct if they had वेणातट.—All but C, N काशलकं, C कोसलकं.—A, S सौराष्ट्रकं.—D साप्पारके, one Cod. of C सौर्पारके, another शूर्पारके.—7. D, and one Cod. of C मातंगं.—D वभ्रपुष्प.—D कालिंगं.—8. A, S षडस्रं.—A, S सर्वरूपसंस्थानं, N only संस्थानं.—10. All but one Cod. C write श्रोतः—D आकरसंनिभ.—11. D शिनिभं, A चासितनिभं, S वार्सितनिभं; a plainer r. would be ऽसितभं.—13. D पंचांशर्घति, N like D, but च for चेति, A, S षोडशांशस्य.—A, S भागस्य.—15. A, S युक्तं, N युक्तं स.—C शर्करं.- All द्रग्धं, changed by me into दिग्धं.—One Cod. of C खस्त for वस्त.—A, S शुभदानि.—17. B, D च किंचिद्, and also C in his text, but in the comment न.—N श्रोणीनिभं हितकरं.—18. C, B, D भयविष.—B, D अधि for अरि.—C, B, D शुभमुपभोग, but he mentions also the r. शुभमरुभोग, which has been corrupted in A, S to शुभगुरुभोग, in N to शुभसुरभोग.—The title of this Ch. in C is वज्रमणिलक्षणं, in N वज्रलक्षणं.—The number in C is 76, in B, D 80, in A, S, N om.

CHAPTER LXXXI.

1. All but one Cod. of C शूकर.—All but one Cod. of C सौराष्ट्रिक.—2. D, N पारसवाः—S पांडवाटक—A, S हैमक.—N आगरा.—All but A, S तु for हि.—3. S बहुशः स्थानक्लि°.—A स्थान for स्थानाः—4. N पारलौकिक.—5. A, S om. अति before महा.—D पारसवाः, N पारशसवाः—C seems to r. बृहद्वृद्धिसंस्थानम्.—6. A, S त्रिपट, the syllable before त्रि is reckoned short.—7. D शशांकरश्मिनिभं.—8. B, and one Cod. C गुडिका, another Cod. of C गुडका, A, S कलिका.—S प्रभं च.—D अग्निदैवत्यं.—9. N हत्त for

भृत.—10. All but D विंशति च°.—10. च in A before शतानि, it is om. in S, D, N.—11. All पंचविंशच्छतं.—D, N छव्यला भवति मूल्यं. -S रूप्यम for रूपम, N सप्ततिरूपा हतं मूल्यं.—14. D विंशता सहितं.—15. A, S सप्ततिमूल्यं. —C, A, S again मूल्यं, D मूल्याच.—N पंचकरहिता for पंचोना वा.—B, D पंचाष्टकं मूल्यात्.—16. All but N अशीत्या for अशीत्यास्.—C विंशच्छतस्य, equally correct, but not so clear as our r.—A, S स for सा.—17. A पिक्कापिचार्थाद्वारवकसिकथं. S the same but पिच्छा, D पिक्कापिवार्धरवकः सिद्वा, B the same but रिवकः, N क्कापिचार्धचरिवकः सिक्वास्, one Cod. of C in the text पिक्कापिचार्चारकपिक्का, afterwards पिक्का, पिचा, अर्चा, अङ्गा, रयक, पिक्का, another in the text पिक्कापिच्छावारवसित्या, afterwards पिच्छा, पिच्छा अर्श, अर्धा, रव, सित्या; a third like D.—A निगडा°.—18. A, S परिचयः—19. A, S विंशानं.—22. N हिता for भृता.—S राज्ञा.—23. A, S शशिकान्त.—D मत्स्याच.—24. B साम्रमाद्, A ससमाद्, S समा.—B, D खलु for किल.—27. A भृतं.—28. A, S वेणुसंभूतं.—29. A अनर्घः om. न.—30. All but C शाक.—D, and C स्थ्रेणि.—33. A, S द्विविंशद्विगु°.—34 N मुक्ता. —35. All but A, S and C in the text, गुलकैर्वा.—A, S मध्यांत तद्.—D, N विज्ञेयस्या°.—S चावुकारम्, N चाडुकार, one Cod. of C चाटुकारम्, another चाटुकार इति; the mascul. gender seems preferable.—36. D मणिनाविमुक्ता, one Cod. of C मणिविप्रमुक्ता.—The title of this Ch. in C, N is मुक्ताफललक्षणं; in D रत्नपरीक्षा.—The number in C is 77, in the others om.

CHAPTER LXXXII.

1. One Cod. of C कुरुविंदु, D, N कुरविंद.—2. D, N कुरविंद.—D भवाश्च धवला.—3. S स्निग्धप्र°.—N प्रभानुपीत.—A अंतःप्रभा.—5. A, S om. मणि.—N मूर्ध्नि.—6. A, S प्रज्वल्विनाशयति.—7. All विंशतिस°.—9. A, S, D सदृश°.—All write चय for क्रय, but the explan. in C shows that he r. क्रय.—10. One Cod. of C वर्णं.—11. A वर्णवकुलं.—A, S मूल्यगुणं.— One Cod. of C विंशतभागं, another Cod. and N, विंशभागं, S विंशतिभागं.—The title of this Ch. in C, B, D is पद्मरागलक्षणं, in S पद्मरागमूल्यं.—The number in C is 78, in B, D 82.

CHAPTER LXXXIII.

1. A, S पद्म for कुसुम.—C, B, D विहित for विधृतं.—The title in A, S is मरकतमणिपरीक्षा, the other मरकतलक्षणं. At the end A, S have एवं रत्नपरीक्षाध्यायो ऽशीतितमः— The number in C is 79, in B, D 83.

CHAPTER LXXXIV.

This Ch. precedes in A, S our 80th Ch.—2. D वैडूर्य.—S रुचिरं, C, B, D, N सुचिरं.—After vs. 2 A, S, N add : आतप्रकाचितकणाम्बुवर्षा-वदातो यस्यानलो ज्वलति वेदिगतो स्वपक्ष्य। तस्यां नवांबुवलयाभरणा नयंती वीर्यानुजार्लावशता (A द्रा) स्वतराजशब्दाः ॥.—The number of this Ch. in C is 80, in A 79, in B, D 84.

CHAPTER LXXXV.

1. N अपि for अति.—A अथो वक्ष्य, N वचति.—All but C कानि कानि for कामिकानि.—2. B त्वचानि, D त्वचा च.—3. C सगुणाः, the others but A, S सुगणाः for ककुभे.—4. A, S शिरोषेषु.—S समभोम्मितार्थान्, A समभोम्नि-तार्थान्.—N जात्या.—5. C (in one Cod.) in the text लब्धिः, but afterwards वृद्धिः, A, S सिद्धः—6. All but A, S नापे, A, S निंबे नापे.—All अन्नमेव, changed by me into इदमेव.—B, D, N उपवंत.—7. C साल.—8. C writes once अष्ट, once सर्वं for वार्द्धं, but he expl. वार्षिक, N चाष्ट. A, S प्राङ्मुखसंस्थिता वा स्वस्थवणं तत्र वितस्तिमात्रं । अद्याद्.—All but A, S शुचौ.—9. S संस्थितं च, A the same adding यत्.—A, S अशुभमतो.—D चितपतितं.—All but C, D, N मिष्टम्.—The number in C is 81, in A 72, no number in the others.

CHAPTER LXXXVI.

1. C, B, D शक्रशुक्र.—N कापिष्टल, A, S कापिंजल, B, D कापिष्ठल.—One Cod. of C ०श्च स्वृषभः प्राह, A, S प्राज्ञ ऋषयो.—2. C in the text श्रीद्रव्य-वर्द्धनः, but afterwards in one Cod. श्रीवर्द्धमानकः—C, B आवंतकः, D आवर्तकः—N राजः, one Cod. C, and A, S राजजः—3. N मतं सप्तर्षीणां च, in one Cod. of C परमर्षीणां मतं च, in other Codd. of C like N.—D शास्त्रं for यच.—One Cod. of C तथा for च यत्.—A, S, N सूरिभिः for भूरिभिः—4. C, N मिश्रदः—6. A, S उक्तेन.—7. S एषा.—S लभ्यते.—A, S उद्दशस्ता०, N उद्देशः—8. S, N अंश.—A, S प्रशस्त.—11. D दैवतं.—All साम्य, changed by me into साम्यं.—12. N प्राप्यैषद्.—D एषसूर्थास्.—N प्राप्य for फलं.—A तथाधिकं.—All अंगार, changed by me into अंगारि.—N दिप्त.—13. A, S फलं for शुभं.—14. D, N बुधः for पुनः—17. D, N मांगल्य.—18. A, S चैवं, D ज्ञेया for चैषां.—19. A, S च for सुः—N विनिर्जिताः—20. One Cod. of C only पिरित्यस्य, the other Codd. परित्यस्य, like B, D, S; A has मत्त्रिपौष, N पटलस्य. Cf. vs. 44.—N विष्किराः, the others write किकराः—22. D, N लोमास, one Cod. of C लोमाश, another like D, N; A, S, B लोमांश; although the original form is undoubtedly लोपाश,

I did not venture any change, none of the MSS. exhibiting the latter form.—23. N शिल्पिक for शल्यक.—25. C, D अर्दिताम्.—A, S, N बस्तक॰.—26. All but N, and one Cod. of C निःफल.—A, S, N शशाः—27. All but C शूकर.—28. All but N and one Cod. of C निःफल.—N (च)पि for वि.—29. N ऐन्द्यानिल.—A ॰चा.—A, S जीवी.—All but C शुक्राः—N प्रदक्षिणाः—30. D शिल्पिभित्.—32. A, S ततःपरं.—33. C, B, D द्वात्रिंशद्दव भेदाः स्युः—34. N दिशः—35. N दिगेन, meant perhaps दिग्गेन.—36. All but D शांतहृ॰.—B, D तुष्ट for हृष्ट.—A, S पूजिताः—33. A कुकु, the others but N कुकु without Visarga.—C, D, N गोधिकाः—38. C, D क्षिकराः, N क्षिकराः—39. S, N निखनाः—40. A, S यामो.—A, N यज्ञ, both times.—C, D गांधार कृ॰.—S कृषभाय.—41. one Cod. of C कोल, another क्रोल for क्रोड.—43. All अपराकृतः—After vs. 43, A, S have: नप्तृकालूकशूकर्यो दक्षिणा निशि पूजिताः। वामाः सिंहबिडालाखुदर्दुरव्याघ्रसारसाः ।—44. N क्षिकारः, C, B, D क्षिकरः—One Cod. of C परिल्ला, others पिरिल्ली, B पिल्लली, D पिरिल्ली, N पिरिक्ली, A चिरिल्ली, S पिप्पली.—46. N खंडो, one Cod. of C शण्ढो.—47. B, D व्यत्यासनाद्.—48. D कुर्कुटाः, S कुकुराः—49. C शर्वरीपश्चिमे भागे.—A साथिषु, B, D, and one Cod. of C in the text सर्वेषु.—N योजितः—50. All but A, S पु for च.—51. B, D संज्ञकौ.—53. B चेष्टेर, N चेष्टाभिराभितः—55. All but C, N पश्चाद् for पुनः—B, D, N विपर्ययात्.—56. B, D यातुः प्राहरणे.—A, S, B, D एव च.—57. B, D च for तद्, one Cod. of C in the text वर्षान्ते ऽपि.—61. A, S अप्रसिद्धं.—62. D, and one Cod. of C निर्हार, A, S नोहार, N निराहारादिहारणो.—A, S, N वामो (but A in the margin क्रोशन्), C, B, D ब्रुवन् for स्वन्.—A, S, N व्रजन्.—63. B, D ध्वनि for स्वर.—64. N चरन् for स्वन्.—नृपाणां च कृत्व॰.—65. C, and *prima manu* N मूषिक.—66. C, B, A ना, S वे for चा॰.—67. A, S अतिग for अंतिग.—D अपार्थ्यपि॰, N आग्न्यास्यपि॰, A अभरुत्र्यपि॰, S अतिचपि॰.—A, S अन्नाशैर.—A, S मोचकत.—68. S क्रूरोग्रहापदुष्टैस्य.—S नृपहत्तकौ, A नृपमृत्यवेकौ, C हत्तकः in the text, in the comment is found हन्तकेन (= भावकेण), but this seems to have been a v. r. mentioned by him, N वित्तगैः—69. A, S हर्षिकृत.—70. All but one Cod. of C वासितः—D खिया, A, S खियः—71. A, S शांतप॰.—A, S विरुते.—72. D स्वपरतो.—73. A, S अग्र for अग्र.—D पाद for नर.—74. A, S संयुतिः—76. A, S पट्टचर्मपट्टरेखाः—D तानि for तेषु.—77. C, B, D तु for च, N स्युः—79. A, S प्रदीप्ता for प्रदीप्ता.—D तासु for तास्य.—80. A, S इच्छा तु, one Cod. C इच्छासु.—A, S कामिनीनां.—All but A, S सपाद्य.—N हृष for कुल.—All have संश्रयाय, changed by me into संश्रयासु.—D शाकुने for सर्वशाकुने.—The title in C is मिश्रकं नामाध्यायः—The number in A, S is 1, in B, D 86, in C, N om.

CHAPTER LXXXVII.

1. A वाविद्वन्, N वासन्.—N संहृत, S संस्थित.—All but A, S शकुनः —3. A, S द्विज.—A संदर्शयतु०.—5. A, S कोणस्थ.—A चतुर्थे.—6. A, S वारण, N वारणशिवाः—7. N संवर्त्त for कैवर्त.—N तित्तिरावाप्तिः—9. C, N हतौषेऽश्मे.—10. A, S क्रमशो ऽतः—A, S संगः—12. A, S दंडि, N डिंभ for डिंडि.—25. A, S परेण, N परं for परे.—A, S चित्रवस्त्र, N चित्रवस्त्रु.—16. A बंधुक्या.—17. A वन for धन.—18. N वास्तुवत्सरे प्रोक्तं, C, B, D वास्तुवत्सनेम्युक्तं. 19. A, S चरित for चरे, N अंतरे.—20. All but S, N कौलिक.—22. S दुग्धा for उखा, D कुलित्थ.—26. A, S, N ईशाने.—28. A, S, N वायव्य for ०व्या.—N नैर्ऋत्ययोर्.—A, S चनयोः for उभयोः—31. D, N चाग्नेय्यां.—33. S, N नारोत्तत.—A, S सगंधानां, N सगेंबानां, B, D च डुंबानां, one Cod. of C also seems to mean डुंब for डांब.—34. D निर्ग्रंथ.—35. All but A and one Cod. of C श्राव.—A अपरार्द्धे.—A धर्मक्रतं.—A, S विनश्यात.—36. All but one Cod. of C write श्रवण.—A, S, N च for श्व.—38. All but C स्व for (च)श्व.—39. A शस्त्रपाताव०, S शस्त्रघाता च०.—N inserts तस्य before च श्व०, S च स्व, B दस्यु, A रवि.—40. A, N ईशान.—41. All स्त्रियो.—One Cod. of C कालिकानां, but that is a copyist's blunder, for it is expl. by गंधभोजिन्. B, D कारुकानां (sic), S कौशिकानां, A काकानां.—43. A, S चौर for चोच, C once भोच; he expl. it by धूर्त, taking perhaps धर्त in the sense of दच.—C, D वधः—44. A, N विष्टूचिका.—45. A, S भवति च for च तत्र.—The number of this Ch. in A, N is 2, in C 83, in B, D 87, in S om.

CHAPTER LXXXVIII.

1. A, S, N त्रयः wrongly, C, D, N त्रये, allowable.—N फेटाः, A केटा, S फेंटा.—D कर्कुट.—A, S चटकाः प्रोक्ता.—2. All लोमासिका, cf. Ch. 86, 22.—A, S, N छिप्पिकाख्या.—3. All but C श्वाविधाख्य.—All but C, S घूकर.—4. D कबक, S कवक.—S उलूकचेष्टाद्याः, A उलूकचेष्टाः द्याः—A, S पिंगलका पिचिकाचिक्का.—5. All but A, S पोतकी, om. क.—6. All but one Cod. of C श्रोतस्.—D भद्याः क०, N भेद्योक०.—N कल्लिकारिका.—C विरुवति, afterwards वासते.—A, S व्यंगुल.—7. N ०कोचंडोकः (sic), one Cod. of C बांडोकः, B भंडोकः, A, S ०कसंडोकः—D दक्षिण, S दक्षिणतः—N छिंकारो, A छिकारो, D छिकिरको.—8. All but C, S गर्त्ताकुक्कुटस्य.—9. A, S धन्विन, C, B, D वम्भन.—A, S, N कोल for क्रोड.—All but C घूकरो.—D चटिकस्य.—D घूकरिकः, the others but C घूकरिका.—10. A, S, N विद्वद्भः—11. A तित्तिरिरौति, S तत्तिरोति.—A किलिकिलोति.—12. N जातिविशेषेण.—A, S, N कालो स्य.—14. A, S चिचिवि, C चिंचिदिति, D विग्विति, D धिग्विति, N चिर्चिति.—C, B, D चंचेति.—C स्वप्रियलाभाय, N

the same, only स्त for स्व.—One Cod. of C चिंचिगिति, another चिकचिकिति, B धिकधिगिति, N चिक्किकीति, A, S चित्किकिति.—15. C गड्डु:, B, D गड्डु, A, S गुग्गुल.—16. A, S किष्किसि, C किष्किम्रि, N किंकिम्रि, B, D किल्किलि.—A, S केवलः—N न च for न तु.—17. A हृदये, S हृदये.—One Cod. of C प्रांकतः, another सुंक्तः, D घुंक्तः—18. D, and apparently C प्रोन्नतस्थः—N धात्रीं सागरांतां करोति.—21. A, S किलिकिल्विलि, N किलिकिल्विति, D किलिकिंकिलि.—C, D तित्तिर.—C क्रोशन, the others वासन्.—N शस्त for स्व०.—22. A, S शुभप्रदं—N उशंति तज्ज्ञाः—A, S याने for यातुः—A, S चुग्घु, one Cod. of C चुह्नु, another ग्टभु D घुघ्न, N गुग्गु—25. A, S स उक्तः for तदा स्यात्.—26. S टिट्टिटि, A टिटिटि.—S, D फेट.—All but one Cod. C वासिते.—A विकाश for विशेष, S विनाश.—27. D श्रोकंठ.—S च for तु, D प्र.—A, S कक्काकेति.—A, S चिंचि चीति.—All but one Cod. of C and N निःफल.—28. All but C दुर्बलैरपि.—S चिरिचिल्विति, A विरिल्विति, D विरिल्लिरिल्विति.—29. A, S चिकिचिकि, D चिक्किकि, N चित्किकि.—All but one Cod. of C वासितम्.—N, D and one Cod. of C एष for एव.—All but A, N क्रकेति.—All but C वर्त for वृतं.—A, N चेल, D श्वभ, one Cod. of C like D, another श्वेकचे, a third चेचे, N चेचे, my reading is conjectural. A, S विश्रुतं, D विश्रुतिं, N विस्मृतिं.—31. C in the text फेंटक, one Cod. of it afterwards फिंटिक, N कंटक.—B, D सिरिल्लिरिल्विति.—32. All but C, B, D स्यातुर् for स्यात्सुम्.—33. C चकार.—C, N उकार.—35. C once क्षिप्यिका, another time चिप्यिका.—36 A, S ङुंङुंगलुगु, C text, B, D ङुंङुंचुह्नुग, C afterwards ङुंङुंघुगिगु, N ङुंङुंतुगिग्लिति.—One Cod. of C, text, and the others, but A, S वासति for क्रोशति.—One Cod. . C किलिवषा, another किलिविति, D किल्कसः, B किल्किमः, N किश्रि.— . All प्रविरौति, changed by me into प्रतिरौति—A न चिरेण, S अचिरेण.—39. C दृषि, A, S दृति.—A, S क्रुप्राक्रुप्रा.—41. A, S ०तपर्वमेवम्, C तमर्थसिद्धिम्.—43. A, S आश्वक्राय, B, D, and it seems one Cod. of C आश्वक्राय.—B, D विदितः, and C the same in the text, but afterwards गमितः, like A, S; I have changed it into वेदितः—44. N प्रनोद्यामि, A, S प्रणोद्यामि.—45. D चिरिल्लिरिल्लिति.—A, S अव्याकुलत्वं क्षिद्कार.—All but one Cod. of C कुर्वीति.—A, S च for वा.—46. C, N पि हितार्थं (expl. अभीष्टार्थः), B, D (अ)भिमतार्थः A, S अतोन्यत्.—D, N वरमध्यहोनं.—47. N भागैः—The title in C, N is विरुताध्यायः, in B, D शकुनविरुताध्यायः—The number in C is 84, in B, D 88, in A, S, N om.

CHAPTER LXXXIX.

1. (*a*). C, N शादलं.—A वान्देशं, S चावदेशं for वा प्रदेशं.—A, S भवेश्चार्द्रके.—D, N स्ट for मिष्ट.—(*b*). B, D, and perhaps C श्मशान्यवमूत्र्य,

N श्मशानानि वा श्वावमृश्य, the r. of the text is irregular, but any change is against the metre.—D वावमृचयन—S, D दुष्टता.—(c). A, S वास्था for च स्था.—C संग्रटस्थ for संप्रग्रटस्थ.—A, S साग्निलातेन.—D श्वपिघातो.—All but A, S भवो ऽथ्यागमो.—N वापदं (i. e. व्यापदं).—(d). D शृंखलासिंधुविशोर्ण, N *prima manu* शृंषलानिसिंदूरं शीर्ण.—D श्वा ग्रटस्थ.—The MSS. °श्वकर्णाव् and °श्वकर्णाव्.—A, S om. विरोधे.—A, S तदा for तथा.—2. D, N देशाधिपस्तत्यम्.—3. All but one Cod. of C, and S श्वपराह्णे.—4. N दिग्मुखस्थो, D दिग्मुखो वा.—5. All but one Cod. of C, and S शिवदिग्.—A, S, N शिवादिग्मुखस्थः—All but A, S पाताः—6. C, B, D रुजं च.—7. B, D प्रत्यावर्त्त, one Cod. of C in the text प्रत्यावृत्ते, but in the comment C r. like B, D; A, S have प्रत्यावृत्तै, N प्रवृत्ते.—8. S, N वह्निमुखं—C °मुखो वह्नि च.—9. S खातक.—B, D धान्यवृद्धिम्.—One Cod. of C अथ for अपि.—11. One Cod. of C perhaps जिघ्रन् जान्.—All but B, N सार्धं for साकं, C however has the former only in the text.—A, S अर्थोपयोगः—12. A, S पादो जिघ्रज्जान् वित्तागमाय, B, D यातुः पादो जिघ्रत चेद्याचां. D जिघ्रते चेत् for चेद्विजिघ्रेत्.—13. A, S भक्ष्यं.—A, S, D विंद्यात्.—16. One Cod. C शंखेति, the other खंखेति, changed by me into षंखेति.—A, S, N ये वासंति.—A, S काष्ठैरिव—B, D हन्यमानाः, C वध्यमानाः—17. A स्तकणो, S स्तंक्कणो. D, N and one Cod. C स्रष्ट for मिष्ट.—N न for (अ)पि.—18. B, D रुवंति.—A तत for ते, S त.—19. A, S हस्तोपरि.—B, D वासति for क्रोशति.—N वायर्ह°.—S शस्य, D सस्यविनाशकः स्यात्, B seems to have the same.—20. A व्यासन°.—The title of this Ch. in A, S is श्वरुतं, in B, D श्वचेष्टा.—The number in B, D is 89, in A 4 of the Sarva-çákuna, no number in the others.

CHAPTER XC.

1. S, D टाटाः, N भयाय.—A, S कथितास्य दोषाः—2. N, and one Cod. of C कर्क, another Cod. of C कंक, B, D क्रक्र.—3. A, S, N शिवाः, and farther the Plural.—A धूपिता°.—The 4th vs. in the MSS. is a repetition of 86, 34; it it left out in our text.—4. A, S, N शुभा for अशुभा.—5. C टटेति, D टालादति.—B, D स्तिदा शिवा, C notices a v. r. स्रत, but so he r. himself, स्तिं seems to be meant.—7. A, S वारुणान्°, C वारुण्यान्°, N वारुण्याभि°.—N चैव.—11. All but A, S वाजिभिः—12. A, S श्वसैा for च सा, N सदा.—D, N स्तत.—D वेदनी.—One Cod. C writes फिफ्फे for फिफे.—B, D °ह्वितः—खरः—13. A शांतात्पव°, S शांतात्मव°.—N वर्णपरगो.—All but C वासमाना.—All but B, D टेटेति.—B, D षेषे.—A, S तस्याम्.—S रुतन्तत्.—14. N, D वासेत्.—S प्राप्ति.—N च for वा.—The number of this Ch. in B, D is 90, in the others om.

CHAPTER XCI.

1. C here and in the sequel श्टगाल.—N भषंतः for रुवंतः—All but A, S म्टगविरुतं, although C at the beginning of the Ch. calls it म्टगचेष्टितं.—The number in C is 87, in B, D 91, om. in the others.

CHAPTER XCII.

1. A, S रोगं.—B, D दुःखं for पत्युर्.—S भिनित्त॰.—S, D तस्कराणां स॰.—2. D, and perhaps C अकारणं.—D, N वार्मति चेद्.—N सरभा॰, B, D सरघा॰ for सरमा॰.—3. C notices a v. r आगव्यते for आगच्छंत्यो.—C, A, S भंभारवेण.—N भवंति for गवां गाः—A, S रामप्र॰.—The title in A, S is गोमहिष्यादिचेष्टितं, N गोरुतं.—The number in C is 88.

CHAPTER XCIII.

1. A, S आसनात्परस्थं—A, S अतःपरं.—A द्दर.—3. A, S पराभवाय.—5. C, N विरोधिनां, D विरोधतां.—B, D सादो दुर्मनसां.—7. S क्ष्वेषितं, noticed also by C.—N सौत्सुकं.—9. C once भच, once भच्य, the others but N भच्य.—A, S अभिनंदनः—N नंदनो.—10. All but C पत्युः for भर्तुः—11. A, S खन for खर.—N पांसुं.—12. A, S, N पादं.—B, D उद्धृत्य.—13. C, N हेषितं, D हेषिता, A हेषिते.—15. A, S स्थान for स्नान.—The title in C, B, D, N is अश्वेंगितं.—The number in C is 89, in B, D 93.

CHAPTER XCIV.

From vs. 1—7 = Ch. 80, 20—26.—1. N प्रोच्च.—A, S क्रम for [illegible].—S गिरिकरिणां.—2. N om. छेदं,—A, S om. दष्टेषु, B, D क्छेदेषु दृष्टेषु.—3. C, D, N प्रणष्ट.—4. All MSS. here श्व for स्व, cf. Ch. 88. 23.—A, S धन for निधि.—A, S तु for च.—5. All but A, S वल्मिलम्.—6. D कृते, S श्रुते.—A, S श्यामे.—7. A, S सुखावहो.—8. The two last *pâdas* transposed in A, S.—9. A हितेभपाद्, S हितोभयाद्, D हितभयं.—10. C, D वदेत् for भवेत्.—11. All but A, S स्पृष्ट for हृत्त.—N पादपेऽथाप॰, D पादपत्याप॰.—A, S, N विषइनेन.—12. All but C अष्टकशकच.—13. A, S उन्नम्य.—A, S सोकरं.—C, D तत्काले.—D, and it seems also C वेष्टेद्.—The title in A, S is हस्तिचेष्टितं, in B, D गजेंगितं.—The number in C is 90, in B, D 94.

CHAPTER XCV.

3. All but C प्राक्शा॰.—D मध्ये, N मध्यात्.—4. One Cod. of C मूषिक. All but A, S च for तु.—5. S डमर for चोर.—7. All but C, N गौरक

for चोरक.—10. A, S अव्याकुलं.—A, S भवेत.—11. N परितोषम्.—12. All but C अन्मान्यथांगनायाः—15. C, B, D पीतद्रव्यैः, N ०व्ये.—16. A, S om. पुलिन.—D अन्यतो.—18. B, D विटपं.—A, S रक्तं कृष्णं द्रव्यं.—19. All but A, S चोर.—20. A, S अवलोक्य रुवन्.—N रुवन्, the others, but C, ब्रुयाद् for रुयाद्.—B, D अवाप्तिः for आप्तिश्च.—21. A, S अनलोपजौ०. D अनलजौ०.—D ०विनां.—D कुलित्या.—One Cod. of C गांधर्वकैर्.—23. A, S तुरंगम.—25. A, S सिद्धिदो.—26. N वासयेद्.—27. D, N वासति for विरुयान्.—28. C, B, D विरुवन्, the others वासन्.—29. B वाशते, D वासते for विरुयाद्, N वासेद्वामे.—A, S, N इतमार्गं, B, D अग्रतो इतं याति यातुर् for पुरो etc.—30. All but A, S चतजकारी.—B अग्रे for पुरो. D भवेद्.—31. A, S यथा for यदा.—32. D, N वासति and वासन्.—33. S फलापन्नसु०.—C, D संस्थित for सुस्थित.—34. All but D, N and one Cod. of C निःपन्न.—C धन्योच्छ्रय.—D मांगल्य.—35. B, D, N वास्ति, B वाशति.—36. All but A, S (अ)म्बु for (अ)स्थि.—37. A, S कंटकमिश्रैः सौम्यैः—38. The two hemistichs are transposed in B, D; they om. ध्वांच, and insert भवेद् before धन.—39. C, A, B (अ)तिविरुवन्.—C, A, B विरुवन्त्य.—40. C, A, D निस्सार.—41. C, B, D पक्षौ धुन्वन्न०.—B, D मुहुर्मुहुर्ध्वनति.—42. A, and perhaps C ०पूर्वाधिकारयु०, N ०पूर्वोध्वगयु०.—43. C विरुवतोर्.—44. C, B, D शिरोपगत, A, S शीर्षोपगते, N शीर्षो कु०, changed by me into शिरउपगत.—C, A घटापघट्टन, D घटापट्टनने.—45. D, N अन्यत स्थानं.—46. S काक, A कंक for ध्वांच.—47. A, S द्विपे for द्विके, D द्विज.—One Cod. of C चेमश्च.—One Cod. of C खरोष्ट्रोपगते, another खरोष्ट्रगते.—A, S च for तु.—48. B, D, N वासति for विरुवति.—49. A, S यत्तत्तथा.—A अभिप्रेयं.—50. All but N, and one Cod. of C write निःफलं.—D, N ज्ञेयं for प्रोक्तं, S वक्तुं.—51. A कुकुरु, S कुरुकुरु, C, D, N कुरुकुरुश्च.—All but N केकव विरुते.—A, S काकवा.—B, D यायिनामाङः, and all but N प्राङः or आङः—52. A, S खरकुकुविरुते, D खरखरति, N खरचच, one Cod. of C once खरक, once खरचच, another Cod. of C खरथैथै, my reading is a conjecture.—A, S, N कगाखेति, B, D खगाखति.—A, S प्रतिषधकामाखलखल, N ०धिकमाखखला शाद्या, B, D ०धिकमाखयला, C one Cod. ०धिकमाखयल, in another ०धिकमाखल.—53. All विघातः, changed by me to विघातं.—One Cod. of C कगाखेति, another and N काकि टौति.—B, D प्रीतिश्च दम्पतीनां, and C notices a v. r. प्रीत्याश्च दम्पती.—All but A, S बंध एवं.—D अपि for इति.—54. D करकोविरुते, N करकोतिरुते.—N गन्नवासाय.—C वदिति.—A, S सार्द्धम्.—55. A, S फलदाद्धि, N फलदायि.—C, D टय इति, the others ट इति, changed by me to टड इति.—One Cod. of C प्रहराः—56. C once टाकुटागिति, once like the others.—C once गुरु, D कुरु, S गुरु.—C कटंकटे.—One Cod. of C, and B, D चिटिकिकेकेकेति, another

Cod. of C चिविण्टिविकेकेति, S चिटिचिकेकेभेति, A चिटिचिटिकेरेभेटि.—57. C, B, D काका for काके.—A, S धन्याश्ववन्योप°, N धन्याश्ववचोप°, B वन्याः श्ववद्दोप°.—59. A, S तत्.—60. C विद्यात्.—N समये च.—A, S तदा for तथा.—D, N चुतं न च शुभं.—61. C, B, N दुष्टस्य for दृष्टस्य.—62. N शकुन, C once thus, once शकुनि.—All but N and one Cod. of C write निःफल. —C in the text षड्वा, like N, but in his comment षट्च (expl. by एकादश).—D अवहितमना for न्वपतिरशुभे.—The title in N is वायसलचणं. —The number in A is सर्वशाकुने सप्तमः, in B, D 95.

CHAPTER XCVI.

1. D कृतज्ञः—2. N स्थिरसंस्थितं.—A, S °घातस्व°.—A, S संगमाख्यं.— 3. D, N विद्यात्.—4. D चलानि.—5. A रलेषु for जलेषु, S वलेषु, D गतेषु.— 6. All but one Cod. of C, and D, N write निःपच.—7. B, D नैर्कतं.—A स्थिता सवन्, S स्थिरो स्वंस्थत.—8. A, S लग्नेष चन्द्रार्.—D भृगुजांश.—N याद्य लेथा वि°, C notices a v. r. योन्याऽनुयायादिशि संप्रदिष्टः—A, S पि for वि.—9. A, S षंढक.—10. N (अ)भिवासन, C विरौति, the others (अ)भिवासं, changed by me to विवासं—11. B, D विपचापि.—12. A, S, N एवं for एव.—13. N विलग्ने.—C, D, N व्रणोऽस्य.—After vs. 13 A, S insert two stanzas from the Bṛhaj-jātaka, which are quoted in the Comm., and D inserts two stanzas from Yavaneçvara, also quoted in the Comm.—14. N चरगृहोदयांशके.—D द्विमूर्त्तिके.—After vs. 16 S inserts a stanza from Bṛh. Ját., introducing it by पाठांतरं; A omits some lines till vs. 6 of the following Chapter.—The title in B is उत्तरलग्नसंप्रयोगः, S (and at the beginning of the Ch.) लग्नप्रशंसा, N इति शाकुनं.—The number is given only in B, D viz. 96.

CHAPTER XCVII.

1. From vs. 1—6 in A in the margin.—C writes चक्रान्तः—All but N दर्शनात्स्वपाको.—2. S, D लष्ट.—5. A, S हरिद्रं for दुरिष्टं.—N, S श्रोता. —C, N तु for the last च.—6. S, N कुशल.—7. C, D, N विहंगविरुतं.— 9. A, S आक्रुष्टफलं पचाद्.—All but A, S मषि°.—A भंगस्य भवति S भंग्रस्य भवति, C, D भंगेन भ°, B °केनाहिमाशंकस्य.—14. A नवकेकाषट्चक°, S नवकेकाष्टदशैकेकषट्चिक°, N the same but °दशैकष°, one Cod. of C writes नवकेकाष्टदशैकषट्चिक°, another नवकेकाष्टादशकैकषट्चित्रिक°, B नवेकेकाष्टदशैकषट्चिक°, D नकेकाष्टदशैकषट्चिक°, my r. is in accordance with the Comm. in C.—C, B, D संख्यानि.—C अश्लेषाः—15. A, चयोऽर्द्धाष्टो, S चयोष्टार्द्धा.—A, S त्रिषट्द्विकेकेकाः, D षट्कैकेकः, N त्रिषट्ककेकेकाः; all

but A, S om. च before त्रि ; C त्रिषटकैक०, changed by me to त्रषडक०.—17. A, S गोमहोप्र०.—The title in D is उत्पाताध्यायः—The number in C is 93, in B, D 97.

CHAPTER XCVIII.

1. N यम for वसु.—2. C notices a v. r. शर for शत.—After vs. 3 N has इति तारकापाकाध्यायः—In A, S follow 13 vss., taken from the 7th Chapter of Varáha-Mihira's Yátrá; at the end A, S have इति नक्षत्रकैटभं, the same title as in the Yátrá. There A, S close the Chapter, so that vs. 4 of the others and of our text, is with them vs. 1 of a following Chapter.—5. A, S इन्द्र for शक्र.—D (अ)श्विबुध्नः—7. A, S, B, D अभिचार for अभिघात.—A वैताल.—8. D, N पूर्वा.—A, S उच्छेद, N उद (sic).—A, S, N om. बंध.—9. All but C अश्विनि for आश्विन.—A, S, D शिल्पौषधि.—A, S अभिजिद्यत्र for प्रदिष्टानि, C remarks केचिदभिजित चाप्यत्रेच्छंति, but from this it does not follow that he knew a r., in which अभिजित was found.—10. All but A, S वर्गो ह्य०.—11 and 12 are transposed in A, S.—12. All but A, S च for वा.—D, N यदि शस्ततारा for शुभ०.—13. C गमनोन्मुख.—A, S, N निराशनानां.—C निशा शनिकुजार्कतिथौ, D निशा कुजादिने ऽथ तिथौ, N कुजार्कतिथौ, C notices a v. r., apparently च नवमे ऽह्नि न चापि षष्ठ्यां.—After 13 N has: चौरे तु मासं चपर्वदिनेशः शनैश्वरः सप्त कुजस्तथाष्टौ। आचार्यशुक्रेन्दुबुधाः क्रमेण एकादशैकादश सप्त पंच॥—14. All but C, D संमतेन.—C, D सूतके वा.—A संमतेन वृद्धस्य मोक्षे क्रतुदीक्षणासु। विवाहकाले मृतसूतके च.—D कार्यं for शस्तं.—15. is om. in C.—A, N श्रवण, D श्रवणः—D हितानि for शुभानि.—16. D, N सावित्र्य.—All but D तिष्य.—D मेखलायाः, the others but C मेखलायान्.—17. is wanting in C, D, N at this place, and occurs as vs. 8 of Ch. 99.—A, S पापैस्त्रिषष्ठायगतैर्विलग्ने for पापैर्विहीने शुभराशिलग्ने.—A, S, D, N अमरेज्य for त्रिदशेज्य.—The title of this Ch. in A, S, N is नक्षत्रकर्मगुणाः, in C नक्षत्रगुणाः कर्माध्यायः—The number in C is 94, in B 98, in D 98 (in figures) and 99 (in words).

CHAPTER XCIX.

A, S अथ तिथिकरणगुणाः—N begins with: शिवभुजगमित्रपित्र्यवसुतलविश्वविरंचिपंकप्रभवाः। इन्द्राग्नीन्द्रनिशाचरवरुणार्यमयोनयश्चाह्नि॥ रुद्राजाहिर्बुध्न्या पूषा दस्रांतकाग्निधातारः। इन्द्रादितिगुरुहरिरविरवष्टृतानिलाश्चाह्ना क्षणा रात्रौ॥ मुहूर्तसंख्या॥ Then vs. 1.—2. D, N ०मावास्यायां.—A, S ज्ञेयाः for संज्ञाः—D, N सदृशा—क्रिया—कार्या.—C, S पूर्णाख्य.—3. C नक्षत्रेश०.—After

vs. 3 a Chapter is at an end in C, B, D, N, the title of which in C is: इति तिथिकर्मगुणाध्यायः पंचनवतितमः, in B, D, N इति तिथिगुणाः, the number in B, D is 99.—vs. 4 is in all but A, S vs. 1 of Ch. 100. 4. All but D, N वव and वाल०.—D बालव—All but N कौलव.—5. A, N शकुनि च०.—S चतुःप०.—D पदो नागः—A, S, D अपिच for इति च.—6. All but N ववे.—All but N वाल०.—D बालव.—D भिचकर०.—7. D, N वणिजे.—A, S परिघात.—8. om. in S, and originally in A, where it is written in the margin —D, N औषधानि.—A द्विजपतीन्.—N याज्यानि for राज्यानि.—A सौभाग्य.—A शुभकर्मेष्टद्विकरणं मांग०.—N शुद्धि for सिद्धि.—After vs. 8 follows in C, D, N vs. 17. of Ch. 98.—The Chapter closes only in A, S as in our text.

CHAPTER C.

Vs. 1. All but C तैतिलिषष्ठ.—A, S द्विचिगैः—2. D संचित for रचित.—One Cod. of C, A, D चारान्०.—Uncertain whether चार्क or वार्क.—D, N रचिते for विरचे.—The title in C is करणगुणविवाहपटलं, in N तिथिकरणगुणविवाहपटलं, in D करणाध्यायः—The number in C is 96, in D 100.

CHAPTER CI.

This Ch. is also to be found in the Bṛhaj-Jātaka, as Ch. 16.—N inserts some stanzas at the end of which इति चन्द्रवेषः—1. A सत्यरतः one Cod. of C सत्यरोगदच्चः, another, and D, N सत्यारोगदच्चः, S सत्र [illegible] दच्चः, our r. is from the Bṛh. J.—2. All but C स्थिरः—3. A, S चतुरश्रपलो.—D ०विंतानि च्चैसः क्षतघ्नपा०, all च्चिसः with Visarga, which is left out by me; Bṛh. J. has ०विंतः क्षतघ्नो च्चिंसः पा०.—5. Bṛh. J. has संहतः—All शठः—7. All but one Cod. of C, and N फाल्गु०, S फाल्गुण्यां.—8. C त्यपालु for कृपालु, but he notices the latter as v. r. but in the Bṛh. J. Utpala r. कृपालु, noticing त्यपालु as v. r.—9. C ईर्ष्यी (probably a mis-written ईर्ष्यी), the others ईर्ष्या, our text follows Bṛh. J.—All but C अर्थ for वचन.—10. A, S, D सुखितो for सुखी न.—11. N धोरो for वीरो, C notices a v. r. मानी, the r. of Bṛh. J.—All but C विश्व.—12. All but C श्रवणे.—A, S, D, and one Cod. of C in the text, श्रुतिमान् afterwards C श्रुतवान्, like Bṛh. J., N सुतवान्.—All दाताढ्यः—C, N शूरो, A, S, B, D सुरत. changed by me into शूर.—13. C शतभिषासु.—S, D भाद्र०.—A, S मधु for पटु.—14. A शुभदा भवति for सुभगः शूरः, S सुभगो भवति.—A, S शुचिस्था०.—A ०र्थमान्.—The title in A, S is जन्मनचत्रजातकाध्यायः, D नचत्रप्रजातकाध्यायः, N नचत्रजातकगुणाः—The number in C is 97, in D 101.

CHAPTER CII.

2. A, S, D मृगशिरोऽर्द्धं.—C मिथुनः—D om. पादश्च पुन, having only र्वसुभपुष्या, A, S पादः पुनर्वसुभवः पुष्या, C in his text पादः पुनर्वसुसतिष्या, afterwards पुनर्वसुसुतः, expl. by पुनर्वसोः, whence it appears that he r. पुनर्वसुतस्तिष्या. N पादः पुनर्वसुतः पुष्या, changed by me into पादश्च पुनर्वसोः सतिष्या.—A, S तु for च.—3. C text फाल्गु°, S फाल्गुणी.—All but C, N पादमु°.—D चित्राद्यार्द्धं, N चित्रार्द्धं.—4. S स्वाती.—C text विशाखयोः—6. S, D भाद्र°.—All but C रेवती मीनः—7. A, S पिष्ट.—D धनुर् for हय.—The title in A, S राश्यध्यायः, in N राशयः.—The number in A, S is 102, in C 98.

CHAPTER CIII.

2. N, and once C दारिद्र.—C once वित्तेश्वराम्.—3. C व्यक्तां, expl. कीर्तियुक्तां.—All but C, D चर्च for मृत्युं.—4. One Cod. of C, D, N write अवर्ति.—All but one Cod. of C सपत्नम्.—5. C विनाशं for प्रसूतिं.—6. C च सुरेषु, A, N श्वसुरेषु, S श्वशुरेषु, D has अनुगां च भर्तुः—A, S रक्त for भक्त.—N कुर्यात् for श्रद्धां.—7. A, S °नाशव्याधि°.—8. All but C, D तथैव भौमः for तथैव राज्ञः, and सुभगां च राज्ञः for सलज्जां भर्त्सजः, सलज्जां changed by me into सलज्जं.—C notices a v. r. सुभगां भर्तृवल्लभां, I cannot make out whether he means सुभगां for सलज्जां and भर्तृवल्लभां for पतिवल्लभां, or not.—9. C, D धर्मस्थिता.—C, D, N अटनां, expl. भ्रमणशीलां, A, S अधनां.—10. C, S नभस्थल.—11. C सधनां for धनिनीं.—13. N या च —A, S विहृतधनतनारोग्यसौ° —S न च तिथि.—A, S रजश्च.—D has seven stanzas more: कुलिकं क्रांतिसाम्यं च मुक्त्वा षष्ठाष्टमःशशी। पंच दोषान् परित्यज्य ततो गाधूलिकं शुभं ॥ १४ ॥, and six more in the same strain.—The title in N is विवाहपटलः—The number in C is 98, in A, S, D 103.

CHAPTER CIV.

2. C व्यावहार्यतमस्तफ°, व्यावहारी expl. by व्यवहारशीलः, A, S व्यवहार्यस्तमस्तफ°, N व्यवहार्यः सदसत्फ°, D व्यवहार्यस्तफ°, our r. is conjectural.—3. D तथापि नृणां for (अ)थवा नैवं, N (अ)थ वागवं.—4. All but C, N सौम्यः षट्त्रि°.—5. D शोक for कोष्ठ.—All but C द्वितीयो.—All but C, D मनसि for दिशति.—D बंधनं for वंचनां, the others but C वंचना.—All but C हतीयो.—All but C चतुर्थो.—6. A रोगसंघारिजनिता, S रोगसंघारिजनिताः, N रोगाशोकोध्वजाताः—All but C षष्ठो.—A रिपुं, S, D रिपून् शो°, N रोगशो°.—C वक्त्राशो, D वक्त्राशो.—A, S सुवदनो.—7. All but A वित्तचेष्टा.—C जयस्थानं.—4. D अन्नप्रचुर°.—All but D द्वितीयो.—C, D विजय for

निचय.—9. All but A, S, and perhaps C पंचमो and षष्ठो.—S चित्ते for वित्तं—D शुभं for सुखं.—D सप्तगे, N सप्तमो.—All but C, D भवति for फणिनि.—10. D राज्ञा for चाज्ञा.—S चरिताद्.— D चंत्ये.—C, it seems, च for हि.—11. D क्षयम् for भ्रमं च.—D विन्न, N पीडा for पित्त.—C, D चौररोगैः.—12. S सकोप्रात्.—A, S प्रदीप्तम्.—A, S तथा for किल.—13. D अनितासु.—A, S ऋपि प्रकरोति, D ऋभिकरोति.—S वाशुभं.—14. A, S च पंचमे.—A, S भवेच्चिरं.—15. A, S विवर्जितो ऽसौ स॰.—D ईक्षते.—16. All but C क्रमैः—17. A, S सपुष्पि॰.—18. All but C, S संतप्यते.—A, S वित्ते for पित्ते.—19. D स्वागता.—20. A, S भयांकित.—21. D श्रियं for स्त्रियं.—22. N सप्तमो.—S ज्ञ.—N शुभ for सुत. A वित्तवस्त्र, S om. वित्त.—N लाभो, like one Cod. of C; another Cod. of C, and D लाभान्.—A, S वैवर्ण्यं for नैपुण्यं.—D मतेः—23. A तद्वृद्दोषथकुथास्तरणं च, S तद्वृद्दो ऽथ कुथास्तरणं च, N तद्वृद्दोषकुलाशास्तरणं च, D तद्वृद्दोथषकुशास्तरणं च, C, although writing in the text in one Cod. तद्वृद्दोषकथास्तरणं च, must clearly have intended तद्वृद्दोऽथ कथास्तरणं च, as written in another Cod., he notices as v. r. the r. of S, our r.; he explains: यद्वृद्धं वेश्म तद्ददाति ऋथशब्द्स्यार्थे। कथां ऐतिहासिकं ददाति। आस्तरणं शय्याद्दष्ठं च ददाति। केचित् कुथास्तरणमितीच्छन्ति। कुथा ऊर्णकम्बलस्तदेवास्तरणं। दोथकवृत्तमेतत् ॥ In the dictionaries the name of the metre is given as दोधक, whether this be right, or Utpala's दोथक, I have no means to decide; but the explanation, and especially the words ऋथशब्द्स्यार्थे, leave no doubt that Utpala called the metre दोथक; if the v. r. I have preferred, be correct, the author called the metre दोध.—24. One Cod. of C सुतसुख.—All but C क्रमं for बाह्य.—S भिष्ट, the others but C नष्ट for मृष्ट.—A, S न सहति परि॰.., D नहि घटयति भोक्तुं.—D भाग for योग.—25. All but C, D मुनि for ऋरि.—A कांता तस्याआग्रे ऽमरविलसितं.—26. One Cod. of C, S, D (ऋ)नेकैः—D संविदेन, S स विदेम्.—All but C, D मयूरैः—27. N सुतसुख तुरगकरि.—28. A, S सारस॰, for शाववि॰, N सारचि॰.—S चिक्षितं for चिचितं.—29. A, N बाह्य.—C राशिसमेतो, but noticing also our r.—30. A, S कामार्थसिद्धिं.—N ऋवे.—S, D लाभः—31. A, S कर्म for कल्य.—33. All but C, D नृपालसंततिः—34. A, S भूमि for भूति.—D मित्र for वस्त्र.—A, S ऋयं.—D वस्त्रोपमितां.—35. D जन for धन, and so one Cod. of C in the text, but erroneously, for he expl. विज्ञानां.—36. C, A (ऋ)हमे, N (ऋ)हमो.—37. A (ऋ)पमान.—A, S चन for वदन्.—38. N स्थिरसुतांबरागमः, D स्थिरस्सुतावनागमः, A स्थिरसूनांबरागमः, S स्थिरसूणांवरागमः—39. D बंधुवधः—A, S, N उपेत्यसुहृद्दियुतो.—40. A, S ॰वस्र.—S सुखायव॰.—N चंबनि व॰, A चंवित व॰.—A om. पच.—41. A, S ऋपरमं.—A, S शास्ति for प्रशास्ति.—N धोर for वीर, C expl. distinctly शूराणां, the dictionary has धीरशान्ति.—A

संलिलैः, S सलीलैः for ललितैः—42. Whether प्रपात or प्रयात, is not discernible, C however expl. by गमनं.—43. All but N °द्दीनः—All but C, D विनिश्चित.—All but one Cod. of C, and N पदृष्ट.—44. D वैश्वदेव.—45. All but N परिज्ञानिषु.—A, S, N तैक्ष्णं for तैच्छ्य.—One Cod. of C once लाभांश्चा°, once लाभाश्चा°, another and N लाभश्चा°, A, S लाभान°, changed by me into लाभा श्च°.—D श्चंत्ये.—46. S, D, and one Cod. of C in the text श्चचेष्ट्य.—A तैरश्वकुंडमेव, N कं कुटके व, D, and one Cod. of C कं कुडवे वा, another Cod. of C the same, but गडवे; I have changed वा into च.—C apparently विद्दजन्नपि.—All but C, D वितानं.—47. A divides this stanza in two.—C तैरः—All but C, D तिलकबकुलैर्गुरुः—A, S, N उश्वा यदि.—48. A, S समयो°.—All but D, and perhaps C दृष्टि for दृष्टि.—49. N श्वनुगीत्योर्.—50. N श्वनुगोतिमा°, D उपगीतिर्मा°, A उपगीतेमा°, one Cod. of C in the text उपगीतमा°.—D सम्यकप्रयोगो for सत्संप्रयोगो, A, S, N सम प्रयोगो.—51. A, S, D, N षष्ठ्.—A, S जयति for नयति, N न यदि.—52. S निरीचितो ऽशुभ°.—A, S वलिनि for बलिना.—A, S नकुटकं.—53. A, S नीचे ऽरिभस्थे चारि°, C, D नीचे ऽरिभे ऽस्ते ऽरि°, N नीचे ऽरिभे सूरि°.—S यामिन्याः, C, D, N कामिन्याः—A, S निरीचितं.—54. A समच°.—A, S सुतः सदतः समुपयाति, N सुतस्समनुयाति.—D स्कंधक.—A गाथायोः, S गाथायां, N यथायोः, D गाथा.—55. A, S न च यथा, N तरस्तथा, D तु न तथा.—59. A, S प्रारब्धसमुपस्थि°.—All बुधैः, changed by me into (श्व)बुधैः—D निघ्नंति.—A, S तदेव.—D तद् for तान्.—60. N श्वपेक्ष्य.—One Cod. of C, text, कंदस्य, afterwards कंदकस्य, another कंदसकस्य, A, S कंदं सकलस्य—61. (*a*). All but C चर्मार्णिका°.—A, S श्वायुधायाट°.—C notices for पण्यादि a v. r. वन्यादि.—C याय्यग्नि, D ग्रष्याग्न.—All but A, S कर्माणि for कार्याणि.—61. (*b*). A, S भूषणशंख°.—A, S श्वंबुजस्नेच. C मातुल्य for मातंग, D मानुष्य.—61. (*c*). श्वग्नि om. in C, D, N.—A, S °र्जितस्य, N °र्जितश्चा, one Cod. of C °र्जितस्वः, another °र्जितस्व—A भिषट्शा°, S भिषक् शा°.—All, but one Cod. of C write चुपाद्दर्ति, but C expl. रात्रिवर्तनं.—C writes कोशेश, but expl. as if he r. कोशेश्य, for the first part is expl. as गंज, the second as ईश्वलं and नायकता; he notices also our r., D, N कोशेशसाध्यानि.—61. (*d*). N om. मद्दो.—S, N, and one Cod. of C गंधानि.—S विज्ञानि.—D om. वाद्, N has वाग्.—C, D, N पुण्य for पण्य.—All but C वा for च before कंदन—C, A कराणि for करोणि.—S वा कारयेत, A only कारयेत्.—62. All but C श्वौषध°.—D, N गुरु for सुर.—All but D write पुरस्थित.—All but C, D धर्म for घर्म.—N प्रेत्यभुवन for प्रतद्दवन.—A, S च वर्ण°, C च तथा वर्ण°, N तथा वर्ण°.—All but C, D दृढवत्.—63. A, S इष्य, D, and one Cod. of C (but only in the text and by an error of the scribe) पष्य.—N श्वश्य.—63. D °ज्ञानि चाद्दरेत् for

०जानि च.—D, N पासिकान्.—N हस्तुपेच.—A, S अपां करणं, N उपांशुकरणं.—64. C, N मिश्वरो.—N (च)च for (च)तः—The title in A, S is गोचरफलं.—The number in C is 100, in D 104.—Some Codd. of C close with this Chapter.

CHAPTER CV.

A, opens the Ch. with: अथ रूपसत्रद्वादशीनामनुकीर्त्तनं नामाध्यायः, S अथ नक्षत्रपुरुषव्रतरूपद्वादशीनामानुकीर्तननामाध्यायः, C अथ रूपसत्रं व्याख्यायते.—1. A फाल्गु०.—All ०गुणौ.—C, B द्वितयं for युग्मं.—2. S, D भाद्र०.—3. A, B धनिष्ठां.—All विशाखा, which ought to be विशाखाः, or विशाखां or विशाखे.—All but C करौ स्मृतौ.—All write अश्लेषा.—5. N, and once C आर्द्राः—A, S समुपोष्यो for कर्तव्यो.—B मूर्तिम् for रूपं.—6. B सप्तम्यां for षष्ठ्यां, C om. च्छि.—C, S write धिष्णं.—7. A, S च for वा, C doubtful.—8. A, S दत्त्वा for दद्यात्.—B, D सुवर्णवस्त्ररजतं, A, S भूरिरजतं.—A न्यासर्च्चं, S मासर्च्चं for अंगर्च्चं.—C, S धिष्ण्यस्य.—9. This vs. and vs. 13 have interchanged places in A, S. In A a second hand has written in the margin the same stanzas (vs. 9—vs. 13) in the same order as in the other MSS. and our text.—11. A *prima manu*, S नेत्र, N वर्ण for पत्र.—S, N भारनमित.—12. A *prima manu*, S स्तंभ for कांड.—S ०भोरुः, A, B ०भोरु, C, D ०भोरू.—A, D, and C text कर्कुंदरा.—C मनुष्यस्य.—After vs. 13 B has इति रूपशत्रं (sic), N इति वाराहोसंहितायां नक्षत्रपुरुषः—In the only Cod. of C at my disposal, which goes beyond Ch. CIV. there is a ga[illegible] till vs. 6 of the next Ch.—14. B, D स्फुटनाख्यलि०.—D, N चैति for चै[illegible]—15. A, S, B तस्माद्रूपोकेशस्य.—16. N प्रकीर्तयेत.—After this vs. B, D, N add some stanzas numbered in D 17, 18, 19, in B 33, 34, 35, viz. धूपस्रग्दीपाद्यैर्भूपः संपूजयेद् द्विजानन्नैः । संपूर्णदक्षिणाभिः सुमनोभिः (? B सुमनाभिः, D सुतामिभिः, N स्वनामभिः) प्रीणयेत क्रमशः ॥ प्रतिमासमश्वमेधा रूपस्त्रयो वाजपेयमतिरात्रं । उकथ्यमग्निष्टोमो गवामयनं पुरुषमेधस्य ॥ सौत्रामणिस्तथान्यः सपंचयज्ञः सहेमगोलक्षः (N सहेमलांगूलः) सर्वसुखान्याप्यंते नित्यस्मरणाच्च तन्नाम्नः ॥ N has three stanzas more.—The title in B is पुरुषे रूपसत्रव्रताध्यायः, in D नक्षत्रपुरुषे रूपसत्रव्रताध्यायः, in N श्रीविष्णोर्द्वादश नामानि.—The number is 105 in D.

CHAPTER CVI.

Vs. 1 is vs. 4 in A, S.—A एव for अथ.—3. B गुणान्.—D, N विपरीतं.—B, D सा प्रकृतिः सा०.—4. A, S उपयाति.—5. This and the following vs. are transposed in A, S, and occur also at the end of Bṛh. Ját.—B

प्रचुरता.—D लेखाद्.—B कुशलकल्पम्.—6. A, S मुनि om.—After vs. 6 A, S have: अन्यानि शास्त्राणि विवादमात्रं सांदृष्टिकं तेषु फलं न किंचित्। साक्षात्फलं ज्योतिषमेवमेव रात्र्यर्थदृश्यागमनेन सत्यं॥ In N follows the 5th Ch. of Varáha-mihira's Yatrá.—In C the colophon is इति भट्टोत्पलविरचितायां संहितावृत्तावुपसंहाराध्यायः। वाराही टीका संपूर्णा.—There follows however a शास्त्रानुक्रमणी.

ANUKRAMANI'.

2. D चागस्ति.—C, D ॰भक्तिप॰.—C ॰द्रास्र.—3. B नक्षत्रग्रहाणां च for ग्रहाणां च, D नक्षत्रेषु ग्रहाणां च.—All but C शृंगाटकस्थितानां.—D सगर्भ॰.—A धारणं, S, N धारणं च, C लक्षणं च.—4. A, S, N धान्य before धारण.—B वातधूलि for आषाढ.—B, D योगाश्च, the others योगः—All लता.—C, A दाहाः—6. A, S अखिलचणांगपिटकवास्तु, B अंगविद्यापिटकलक्षणं चिह्नं च सर्पदृज्ञानं, D as in our text, but adding at the end of the çloka अंगविद्या वातचक्रं पिटकानां लक्षणं चैव.—7. D उदकार्गे॰.—A, S प्रतिष्ठानम्.—D गवाश्वदंतिमनुजानां for पुरुषचिह्नं च, C, B स्त्रियोभपुरुषचिह्नं च, C om. कूर्मलक्षणं.—After vs. 8 B at an end.—9. After परीक्षा a gap in D until मौक्तिक in vs. 10.—10. D, N अश्व for दंत.—D सर्वशाकुनं.—11. N वासित for विरुतमथ.—D अश्वेङ्गितं वा शिवाभगजं for अथ etc.—D गव for मृग.—N मृगस्य लक्षणमथ गोमहिष्यादेः विरुतं गवां मृगाश्वकरिणां वाय(स)विद्योत्तरं च ततः for चरितं etc.—12. A, S कैटभ for पाको, D पाकर्क्षगुणा.—N om. तिथिकरण.—A, S धिष्ण्यगुणाः, N चरण्यगुणाः, D जन्मर्क्षगुणराशया विवाहविधिः, in C a gap, the r. of our text is conjectural.—The second hemistich in A, S is गोचरमथ ग्रहाणामुचनरो द्वादशोकल्पः, D गो॰ अ॰ ग्र॰ कथिता नक्षत्रपुरुषश्च, N ग्रहगोचरो ऽतः पुरुषो नारायणकथनं, तथा is a conjecture of mine for ॰मथ.—After vs. 12 A, S repeat the substance of it in another form: पाको ऽथर्क्षगुणास्तिथिकरणगुणाः संरक्षजन्मगुणाः। गोचरः प्रथमग्रहाणां कथितो नक्षत्रपुरुषश्च.—13. N श्लोकसहस्रचत्वारः प्रतिनिबद्धा॰.—A, S, N ऊनानि for ऊन.—A, S after vs. 13 ग्रंथसंख्या ३९०० ॥.—A, S, D, N add अत्रैवांतर्भूतंपरिशेषं निगदितं च यात्रायां। बह्वाश्चर्यं जातकमुक्तं करणं च बहुधेति (D, N बहुधेत्यं).—Then in A, S इति ग्रंथानुक्रमणी नामाध्यायः सप्तोत्तरशततमः —After it is added in A, S a division of India into *mandalas*, similar to that in Ch. XXXII. it is left out here.—D adds बिभ्राणः शरदिन्दुकोटिधवलां दंष्ट्रामिवार्चिर्मितिं (?) क्ष्मावाहः फणिमंडलेष्विव पदं रत्नावलीभानुषु। यः सप्तोदमहोदधेः कुमतजग्राहात् समाकृष्टवान् ज्योतिर्गां रुचिरां वराहमिहिरक्ष्मा हरिः पातु वः॥ N adds vs. 9 of the last chapter of Bṛh. Ját. आदित्यदास॰ etc.—For the colophon of the MSS. see Preface.

PREFACE.

THE name of Varáha-mihira must be familiar to every Sanskrit scholar from the writings of Colebrooke, Davis, Sir William Jones, Weber, Lassen, and, not least, from the writings of Albírúní, brought to public notice by Reinaud. But, however well known the name of the Hindu astronomer and astrologer may be, his works are disproportionally less generally known, because with one exception they existed only in Manuscripts and were consequently accessible to comparatively few. It is with the desire of extending that knowledge that I have undertaken the editing of the most celebrated of Varáha-mihira's works, the Bṛhat-Sanhitá.

Varáha-mihira, or, as the name is also written, Varáha-mihara, was a native of Avanti and the son and pupil of A'dityadása, likewise an astronomer.* The statement of Utpala that he was a Magadha Brahman† must most likely be understood in this sense, that his family derived its origin from

* We have for this his own testimony in the Bṛhaj-játaka, Ch. 26, 5:

आदित्यदासतनयस्तदवाप्तबोधः
कापित्थके सवितृलब्धवरप्रसादः ।
आवन्तिको मुनिमतान्यवलोक्य सम्यग्
होरां वराहमिहिरो रुचिरां चकार ॥

"Varáha-mihira, a native of Avanti, the son of A'dityadása and instructed by him, having obtained the gracious favour of the sun, at Kápitthaka, composed this elegant work on Horoscopy, after making himself duly acquainted with the doctrines of the ancient sages." It may be also that Kápitthaka is the place where he received his education; it is the name of a village, according to Bhaṭṭa Utpala, the excellent commentator of Varáha-mihira's works.

† Cf. Colebrooke, Algebra, p. XLV. foot-note.

Magadha; up to the present day it is a common practice in India, for Brahmans to be distinguished by the name of the country whence they themselves or their forefathers have come; so that, in Benares for instance, there are Kányakubja Brahmans, Mahratta Brahmans, Drávida Brahmans, &c., many of whom have never seen the country of their forefathers. As Utpala repeats his statement, I think it improbable that the words Magadha Brahman are an error of the MSS. for Maga Brahman, the name given to the sun-worshippers, although this would not unnaturally suggest itself at first sight.

No information is to be found in the works of our author which have come to us, about the year of his birth, nor could we expect to find it but in his astronomical treatise Pancasiddhántiká, which unhappily seems to be lost beyond hope of recovery. There is every reason to believe that we should find the author's date in that treatise, because it is the all but universal practice of the *scientific* Hindu astronomers to give their own date. In one way or another the Hindu astronomers at Ujjayani must have had means to know the date of Varáha-mihira, for in a list furnished by them to Dr. Hunter and published by Colebrooke,* the date assigned to him is the year 427 of the S'áka-era, corresponding to 505 A. D.

It is not added to what period of his life this date refers. The trustworthiness of the Ujjayaní list is not only exemplified by the fact that others of its dates admit of verification, but also in a striking manner by the information we get from Albírúní. This Arabian astronomer gives precisely the same date† as Dr. Hunter's list eight centuries afterwards, from which it is evident that the records of the Hindu astronomers have remained unchanged during the lapse of more centuries than there had elapsed from Varáha-mihira till Albírúní. The latter adds, what is not stated distinctly in the Ujjayaní list, that 505 A. D. refers to the author's Pancasiddhántiká. This state-

* Algebra, p. XXXIII. * Reinaud, Mémoire sur l' Inde, p. 336.

ment would, on ground of analogy, seem to be corroborated by Dr. Hunter's list, for two other dates at least, those of Bhaṭṭa-Utpala and Bháskara-ácárya admit of being verified, and as they refer to some works of these authors, not to the year of their birth, it is but natural to suppose that the same holds good in reference to Varáha-mihira. There are, however, two facts that make the date assigned to the Pancasiddhántiká, not indeed incredible, but improbable. The first is the date of Varáha-mihira's death, as recently ascertained by Dr. Bhau Daji, viz. 587 A. D. The second difficulty is the fact that Varáha-mihira quotes Áryabhaṭa in a work which cannot have been any other but the Pancasiddhántiká.* Now, as Árya-bhaṭa was born 476 A. D., it is unlikely that 29 years after, in 505 A. D., a work of his would have become so celebrated as to induce Varáha-mihira to quote it as an authority. It is of course not impossible, but not probable, while on the other hand the error of Albírúní in taking 505 A. D. for the date of the Pancasiddhántiká, while it really was the date of the author's birth, may be readily explained. The inferences from astronomical data, although proving indisputably that Varáha-mihira cannot have lived many years before 500 A. D., are not numerous enough, nor precise enough to determine the date with more precision, it being impossible to eliminate from one or two data the errors of observation, and sometimes necessary to make suppositions in order to arrive at any conclusion at all. For a discussion of these data I refer the reader to Colebrooke's Algebra.†

* More about this in the sequel.

† The trustworthiness of the *scientific* Hindu astronomers may now-a-days be considered to be above suspicion. Not so in the days of Colebrooke and Bentley, and we are largely indebted to the former for his indefatigable researches in the history of Hindu astronomy. The worth of Bentley's results in determining the age of Varáha-mihira is perspicuous from the fact that he places this author in the 16th century of our era, that is, 500 years after Albírúní. The main argument of Bentley, wholly worthless in itself, may serve as a curious specimen of his method. Colebrooke having tried to

Although not able, as yet, to fix the date of Varáha-mihira's birth with precision, we know with certainty that the most flourishing period of his life falls in the first half of the 6th century of our era. This point, important in itself, has the additional value that it serves to determine the age of other Hindu celebrities whom tradition represents as his contemporaries. The trustworthiness of the tradition will form matter for discussion afterwards; let us assume at the outset that the tradition is right, then it will follow that his contemporaries were Vikramáditya, the poets and literati at the court of this king, especially Kálidása and Amara-sinha, and it may be added from another source, the author of the Pancatantra. We shall begin with Vikramáditya, and since there are more princes than one who bore that name, or title, we shall have to enquire, which of them may have a claim to be considered the contemporary of Varáha-mihira.

It is generally assumed that the first Vikramáditya known in the history of India, was a king reigning in the century before the Christian era, and that he was the founder of the Indian era, generally denoted by *Samvat*. The objections that may be raised against this opinion are so many and formidable, that no critical man can adopt the fact without submitting the

deduce some data from the time of the heliacal rising of Canopus, as stated in Ch. 12, vs. 14, of the Bṛhat-Sanhitá, is literally abused by Bentley, because he, Colebrooke, holds the heliacal rising to imply the star being visible. Bentley argues that the Sanskrit word for heliacal rising always means cosmical rising and never implies the star being visible, that Colebrooke therefore had wilfully misrepresented the passage of the Bṛhat-Sanhitá. Now be it assumed for a moment that Bentley was right in his opinion about the meaning of the Sanskrit word for heliacal rising, although he is wholly wrong, even then the passage, mistranslated and misrepresented by Colebrooke according to him, is in itself sufficient to give him the lie. The word namely, translated rightly by Colebrooke with heliacal rising, is fortuitously *sandarçanam.* Thus then Bentley heaps abuse upon a man who takes the unwarrantable liberty of taking for granted that "being visible" means "being visible."

varying testimonies of Hindu authors to a severe scrutiny. This has been done by Prof. Lassen, more fully, so far as I know, than by any other. But notwithstanding the care bestowed by that distinguished scholar on the subject, his conclusions seem to me utterly inadmissible; it is therefore my duty to state the reasons why I cannot adopt the received opinion.

Lassen, well aware that weighty testimonies place Vikramáditya, the conqueror of the S'akas or Scythians, *after* not *before*, our era, and that the same testimonies make him the founder of the S'áka era, not of the *Samvat*, examines more than once their worth. In a foot-note to p. 50, of Vol. II. of his "Indische Alterthumskunde," he says:

"The astronomer Varáha-mihira calls this era the time of the kings of the S'akas; see Colebrooke's Misc. Ess. II. p. 475." The commentator explains: "The time when the S'aka kings were conquered by Vikramáditya." A later astronomer, Brahmagupta makes, in reference to this epoch, use of the expression "the end of the S'aka kings," which passage is explained by a commentator of Bháskara, a still more modern astronomer, in this way: "The end of the life or of the reign of Vikramáditya, the destroyer of the Mlecha tribe, called S'aka." The commentator of Varáha-mihira, *consequently*, as Colebrooke remarks, considers the era used by him to be that of Vikramáditya, which every where else (*sic.*) is called Samvat. Brahmagupta reckons from S'álivahana's era, so that the commentator here also wrongly brings forward Vikramáditya. I cite this because it shows that in after times they confounded the two kings and their history. Of the two astronomers the former lived in the beginning of the 6th century, the latter in the beginning of the 7th. The name of the S'áka era clearly explains its origin, and in this sense the expression of Varáha-mihira will have to be taken."

So far Lassen. The objections to the foregoing are many and obvious; leaving out less important points, my first remark refers to Colebrooke's startling conclusion, that Utpala

(for he is the commentator in view) uses the *Samvat* era *because* he, Utpala, considers Vikramáditya S'akári to be contemporaneous with the beginning of the S'áka era. What kind of weight has to be attached to such a conclusion, will be clear from an example nearer home. Let us suppose that some European considers, however erroneously, that the beginning of the Emperor Augustus' reign and the beginning of the Christian era are contemporaneous facts; would then the only possible conclusion be this, that the man thinks that he lives in the year of grace 1896, instead of 1865? It is imaginable, certainly, that one might make such a mistake, imaginable, although it would be an abuse of language to call it possible. But let it be possible, it is not the only possibility; the man may have forgotten the precise date of Augustus' reign, a much more probable contingency. Thirdly, it is again, imaginable, that the man places the two not contemporaneous facts, wrongly supposed contemporaneous by him, in a time which is wrong for both, say at the time of Pericles. The first and third conclusions are, to use a mild term, so extremely improbable that only the second is left. Let us apply it to the case of Utpala; and we shall find that the only, not preposterous, conclusion is, that Utpala places Vikramáditya 78 A. D., not 57 B. C. What is *a priori* the only admissible conclusion, becomes *a posteriori* quite certain, because happily Utpala gives us his own date, and in so doing affords us the means of ascertaining what he means by the S'áka era. At the end of his commentary on Varáha-mihira's Bṛhaj-játaka we read:

चैत्रमासस्य पञ्चम्यां सितायां गुरुवासरे ॥
वस्वष्टाष्टमिते शाके कृतेयं विवृतिर्मया ॥

"This commentary was finished by me on the 5th day of the light half of Caitra, on a Thursday, in the year 888 S'áka." Now the specified date falls on a Thursday and could only do so, if the S'áka era is taken as the era which *Anglice*, not in Sanskrit, is called S'áliváhana era.*

* Not trusting myself only in calculating back the given date, I had it

I have assumed throughout, for argument's sake, that Utpala was wrong in making Vikramáditya the founder of the S'áka era because I had to show that, whether rightly or wrongly, he placed Vikramáditya 78 A. D., not 57 B. C. Whether he is right in doing so is a question apart which we shall discuss afterwards; first we have to revert to Lassen's remarks concerning Brahmagupta. This astronomer, says Lassen, reckons from the S'áliváhana era; that is true, but apt to mislead; he reckons from the S'áka era, which Europeans persist in calling S'áliváhana era. Moreover not only does Brahmagupta reckon from the S'áka era, but all other astronomers do so. The only inference from the facts, that Brahmagupta reckons from 78 A. D. and that the same Brahmagupta places in that year the end of the S'aka kings, is that his testimony agrees with that of Utpala, barring that he does not give the name of their conqueror. The stricture upon the commentator, who erroneously brings forward Vikramáditya, is begging the question; it ought precisely to be shown that Vikramáditya did *not* live at that time. Arguments of a different kind are required, before the authority of the Hindu astronomers is shaken.

As harmless as this attack upon them, is the attack upon Kalhaṇa-Paṇḍita, the historian of Kashmere. Let us see what charges are brought against him.

Lassen,* after premising that Kalhaṇa-Paṇḍita sees the real conqueror of the S'akas, not in Pratápáditya, who is said to have reigned 167—135 B. C., but in the king, who placed Mátṛgupta from 118—123 A. D. on the throne of Kashmere, tries to controvert this statement, firstly by referring to the arguments we have disposed of, and secondly by the following remarks:

"The first objection to his (Kalhaṇa's) assertion is its being in conflict with the perfectly certain (*sic.*) chronology after the

also calculated by the well known mathematician and astronomer Bápu-Deva S'ástrí, one of the ornaments of India.

* Indische Alterthumskunde, Vol. II. p. 399, sq.

favour, and the chronology of the Ceylonese Buddhists has been preferred to it. The Ceylonese annals ought to bear an unusual stamp of trustworthiness, since they are extolled at the expense, not only of the Northern Buddhistical writings, but also of the Brahmanical records, which, although silent on Buddha's date, agree in other respects with the Northern Buddhists' works. So, for example, neither the Brahmans, nor the Northern Buddhists, know anything about a Káláçoka, who is said by the Ceylonese to have lived one hundred years after the Nirváṇa, and under whom a second convocation was held, a convocation the Northern Buddhists know nothing about. Again, the lists of Indian Kings, said to have reigned before Buddha, coincide pretty well in the writings of Brahmanic and of Northern Buddhistic origin, but vary greatly with the succession, as given in the Mahávanso. Let us see whether the Mahávanso really deserves so much credit as has been given to it. We read on p. 42 (Turnour's translation): "In the seventeenth year of the reign of this king (Açoka), this all-perfect minister of religion (Tisso Moggaliputto), aged seventy-two years, conducted in the utmost perfection this great convocation on religion." This convocation, the third, according to the Mahávanso (the second according to the Northern Buddhists), took place in the seventeenth year of Açoka's reign, *i. e.* 263 — 17 = 246 B. C. Now the same Mahávanso tells us (p. 28), that the theros who held the second convocation ordered Siggavo to initiate Tisso Moggaliputto, who as yet had to be born. As this second convocation is said to have been held 100 years after Buddha's death, or in the tenth year of king Káláçoka (ib. p. 15, 19), and as Buddha's death is said to have occurred 543 B. C., it follows that Siggavo received the order 443 B. C., at which time he must have been at least twenty years old; he was eighteen when he was converted to Buddhism by Sonako (ib. p. 30); so he cannot have been born later than 443 + 20 = 463 B. C. This same Siggavo initiates Tisso Moggaliputto when the latter was 20

years of age (p. 31). Tisso, being 72 years in 246 B. C., was born 319 B. C., and was twenty years of age 298 B. C. Consequently Siggavo, being born 463 B. C., iniates Tisso 299 B. C., when he himself was a man of 165 years. Professor Max Müller has shown in his own lucid way* "that 477 B. C. is far more likely" the conventional date of Buddha's death than 443 B. C. But even if we take this date, we shall find that Siggavo must have been flourishing at the age of 98 years! This is by no means the only example in the Mahávanso to show that its authority is not a whit higher than that of the Brahmans and Northern Buddhists, and it seems to me that Max Müller has convincingly shown, how hypothetical or conventional the date of the Nirváṇa is. I must confess, however, that in my opinion the Chinese chronology is some degrees more probable; at least the relative positions are right in Hiouen-Thsang, viz. that Kanishka reigned about 300 years after Açoka, for 263 B. C. + 300 leads to 37 A. D., and it is proved that Kanishka's reign must have extended till after 33 A. D. at least; secondly, Buddha's death is placed 1000 years before about 635, which again gives for the Nirváṇa about 363 B. C. I see no reason, why Hiouen-Thsang should be correct for 900 years, and err at 1000. But even if Hiouen-Thsang might be supposed to err in the date he assigns to Buddha, he is demonstratively right in the relative dates assigned by him to Açoka and Kanishka, and as the nearer we come to his own times the greater the probability is for his being correct, it is allowed to assert that his testimony about Vikramáditya, combined with the testimony of the astronomers and of Kalhaṇa-Paṇdita greatly enhances the value of the Hindu authorities.

One might reasonably have expected, that some sources would have been quoted, so reliable as to put at naught the combined authority of Utpala, Kalhaṇa-Paṇdita, Brahmagupta, Albírúni and Hiouen-Thsang. Far, however, from this being

* History of ancient Sanskrit Literature, p. 263-263, and p. 299.

the case, not any source, good, bad or indifferent, has been adduced to support the extraordinary, howbeit common, theory, that Vikramáditya S'akári lived 57 B. C. The nearest approach to quoting sources in order to support the theory, is, so far as I know at least, to be found in the grotesque speculations of Wilford. It is but fair to say, however, that Wilford is the only one who really might have adduced *one* source, for he certainly used it. The work in question is more than once mentioned and parts of it made subject of discussion by others; I mean the astrological book Jyotirvidábharaṇa. The author of this production places, indeed, Vikramáditya S'akári at 57 B. C., but I shall show that he is an impostor, and a very clumsy one, so that his word cannot carry much weight. To those who know the work, such a task may seem not requisite, but as the spuriousness of the Jyotirvidábharaṇa has been inferred from other grounds, a new discussion on its merits will not be deemed wholly superfluous.

The author professes to be no less a person than the renowned Kálidása. It would be a tedious task to enumerate all the reasons, why the work *must* be an impudent fabrication, although every line affords examples "*nauseam usque*;" moreover one passage decides all. The passage is given at full length by Fitz-Edward Hall* whose remarks may be compared. There the Pseudo-Kálidása tells us, that he lived at the court of Vikramáditya, the king of Málava, who slew 555555555 S'akas;† that amongst others, at the same court, lived Varáha-mihira. Further it is said that the Jyotirvidábharaṇa is written in the

* Wilson's translation of the Vishṇupuráṇa, ed. by F. E. Hall, preface p. viii. footnote. The readings agree exactly with those of a manuscript before me.

† At another passage the number of S'akas whom a king is required to kill before he can claim the title of S'aka-destroyer, and has the right to found an era, is given as 5500000000, at least in figures, but in words *sapancakoṭyabjadala (pramáḥ)*, which is 5050000000; manifestly the figures represent the poetaster's meaning, and the words are at fault.

year 3068 of the Kali-yuga, or 33 B. C. This is enough; a man, living 33 B. C., calls himself the contemporary of Varáha-mihira, who lived more than 500 years afterwards. As if to assist us in the discovery of his forgery, the Pseudo-Kálidása does not only say, Varáha-mihira, but he adds also the epithet *khyáta* "the celebrated," so that how many other Varáha-mihira's there may have been, he at all events means the author of the Bṛhat-Sanhitá. I fully agree with F. E. Hall, when he says: "There is every reason for believing the Jyotirvidábharaṇa to be not only pseudonymous, but of recent composition." He does not state his reasons; amongst the many reasons I have for concurring in his opinion, are: 1° the absurdity of the language;* 2° he calls the S'aka-prince king of Rúma, for which the Sanskrit equivalent, at least in form, would be Romaka; I subjoin the stanzas where the word occurs:

यो रूमदेशाधिपतिं शकेश्वरं
जित्वा गृहीत्वोज्जयिनीं महाहवे ।
आनीय संभ्राम्य मुमोच तं त्वहो
श्रीविक्रमार्कः समसह्यविक्रमः ॥
तस्मिन् सदा विक्रममेदिनीशे
विराजमाने समवंतिकायाम्
सर्वप्रजामंगलसौख्यसंपद्
बभूव सर्वत्र च वेदकर्म ॥†

The story told here of the S'aka-king of Rúma reminds one strongly of what befel the Turkish emperor of Rúm when defeated and captured by Timur. But to say that the fabrication is composed after that event, would give no adequate

* The poetaster is very partial to the word *sam*, which he uses as an adverb, foisting it in wherever he has to fill up a gap in the metre. Did he suppose, that because *sam* in composition is paraphrased with *samyak*, it could stand alone in that sense?

† The word *babhúva* to denote a present action is very amusing.

idea of its real date; the impression the reading of it makes upon me is, that it may have been written a hundred years ago, it can not be much more modern, for Wilford knew the work.

The Jyotirvidábharaṇa then is the only work, as yet brought to public knowledge, which contains the information that Vikramáditya S'akári lived before our era and was the founder of the *samvat*. If there exist other works giving the same information, they ought to be brought forward, the sooner the better.

The information we derive from the other sources, cited above, may be stated briefly to be this: as early as the time of Kalhaṇa-Paṇḍita and Albírúní, (the eleventh century) some held the opinion that there had been a king Vikramáditya before the Christian era, the historian of Kashmere identifying him with Pratápáditya, the Arab on the other hand calling him a king of Málava; both assert that Vikramáditya, the conqueror of the S'akas lived 78 A. D. So had Utpala done nearly a century before, 966 A. D. Three centuries before, about 640 A. D., Brahmagupta, one of the greatest of Hindu astronomers, places the defeat of the S'akas 78 A. D., and Hiou Thsang places Vikramáditya, a mighty conqueror whose sway extended even over foreign countries, in the first half of the second century of our era. It must be admitted that the authorities of all these men is not sufficient to render the epoch of Vikramáditya's reign and his chief achievements, historically certain, for not one of them is a contemporary witness. At the same time it will be granted that they may have seen, and part of them very likely had seen, original documents, of whatever description these may have been. To declare their testimony to be of less value than that of a liar, like the Pseudo-Kálidása, is an undertaking nobody is likely to attempt. I will not deny that there may have been some king before our era, called Vikramáditya, but the authenticity of the story is many degrees lower than the authenticity of the stories about

Romulus; the latter are at least genuine myths, the former does not deserve even that name. Whatever doubts may linger about the date of Vikramáditya, the conqueror of the S'akas and the founder of the S'áka era, it is certain that *he* cannot have been the contemporary of Varáha-mihira, nor, if tradition speaks truth, of Kálidása and Amara-Sinha. Who was it then?

In the S'atrunjaya Máhátmya* a king Vikramáditya is said to have ascended the throne in the year 466 of the S'áka or 544 A. D. As we have seen before, Varáha-mihira's life must have extended over that time. On the other hand Kálidása's patron is not called Vikramáditya, but Bhoja by Ballála-Miçra, the author or compiler of the Bhojaprabandha. Now Bhoja is held to have ascended the throne 483 A. D. or, with a discrepancy of 84 years, 567 A. D.† Wilford states that a tradition in the Dekkan ascribes to Bhoja a reign of fifty years and some months, whereas in the Bhojaprabandha it is 55 years, 7 months and three days.

पंचाशत्ंच वर्षाणि सप्तमासान् दिनत्रयम् ।
भोजराजेन भोक्तव्यः सगौडो दक्षिणापथः ॥§

If we assume the date 483 A. D. for Bhoja's ascending the throne to be correct, he must have reigned, according to this stanza, till 538 A. D. This tallies well enough with what we know about Varáha-mihira. The question now is, whether Bhoja be really the same with Vikramáditya. Notwithstanding the discrepancy between the different records and the silence of Ballála-Miçra about Bhoja bearing the title of Vikramáditya, such an hypothesis is far from inadmissible. It might be supposed too, that Kálidása and Varáha-mihra found two

* Not having the S'atrunjaya-Máhátmya at hand, I must rely upon the statements of Wilford, As. Res. IX, p. 156.

† Prinsep's Useful Tables, ed. Thomas, p. 250, and As. Res. l. c.

‡ The residence of Bhoja is said to be Dhárá.

patrons first in Bhoja, afterwards in Vikramáditya. With the materials as yet at our disposal, nothing conclusive is to be said in either way. The problem which remains to be solved may be stated thus: can it be gathered from various sources in Sanskrit literature whether Bhoja and Vikramáditya are only two names for one and the same person? If so, which of the three dates 483 A. D., or 544 A. D., or 567 A. D. is to be preferred? As my endeavours to find this out have failed, I hope that others may be more successful.

Throughout the foregoing I have assumed that it was the great Kálidása, who found a patron in Bhoja, or as he is also called, S'rí-Sáhasánka. This has been denied or doubted, on the ground that the morals of Kálidása, as drawn in the Bhojaprabandha are inconsistent with the purity and tenderness of the feelings in his works. But it has been remarked by Weber* that contrasts between theory and practice are not uncommon in every clime and at all times. One might even go farther, and contend that the character of Kálidása, save one single blemish, is represented as amiable and generous. At all events Ballála-Mis'ra intends to draw the portrait of the great Kálidása, and that is the only point of importance for our purpose, not whether the portrait looks "respectable" or not, nor whether it is faithful or the reverse. As to the general trustworthiness of the Bhojaprabandha, I cannot look down on it so contemptuously as others do. The style is so unequal, that it looks more like a patchwork than like the composition of one man. The framework in prose, and perhaps part of the metrical passages are from the hand of Ballála-Mis'ra himself, but there are stanzas scattered over the whole of the work that would do credit to the best of Indian poets. The motley character of these stanzas enhances, in my opinion, the value of the work, because it scarcely can be explained, but on the supposition that Ballála-Mis'ra strung together sundry authentic verses of the wits at Bhoja's court, whether they had come down to him

* See Preface to his translation of the Málavikágnimitram.

by tradition or in works, now unknown. The work is moreover, for an Indian production, so remarkably free of extravagance, that on internal grounds few charges can be brought against it. I am far from asserting that no objections may be raised against it; I must myself point out that it appears strange that the author never mentions Varáha-mihira or Amara-Sinha; but on the other hand Sanskrit literature is so poor in historical works, that one ought not to despise any bit of information which is not manifestly wrong.

The Bhojaprabandha is silent about the well known so-called *nine gems*, of whom Kálidása was one; we have to look elsewhere for the authority from which our knowledge of the *nine gems* is derived.

The tradition, if this be the word, about the *nine gems* has recently been assailed by F. E. Hall.* He points out that the stanza:

धन्वन्तरिः क्षपणको ऽमरसिंहशङ्कु-
वेतालभट्टघटकर्परकालिदासाः ।
ख्यातो वराहमिहिरो नृपतेः सभायां
रत्नानि वै वररुचिर्नव विक्रमस्य ॥

makes part of the Jyotirvidábharaṇa; he argues that such a book has no authority, and adds that, barring this single passage, nobody has seen the "authorities" spoken of, but never seen by Prof. Wilson. This statement of Hall's, if it were true in every respect and did not need some qualification, would render the so-called tradition next to worthless. But Hall has overlooked an important fact, to be mentioned afterwards, so that his assertion is only partially true. True it is that *the stanza in which the names of the nine gems individually occur* has, as yet, only been found in the Pseudo-Kálidása. Happily this forger had too little skill to conceal that the stanza, as it stands in the Jyotirvidábharaṇa, is singularly out of

* Preface to his edition of Wilson's translation of the Vishṇupuráṇa, p. viii. note.

place, and I wonder that any one who reads the passage is not startled by the intrusion of the stanza. Out of the *nine gems* six are given in the verses immediately before; this might be explained. One may give the names of all the poets, and afterwards repeat the name of a picked number out of them, adding that, amongst all, such and such are the chief ones. But then all the names of the rank and file would be given, and nobody would in the list of the whole leave out some of the first rank, at the same time that others of the first rank are duly registered. One sees how the Psendo-Kálidása is struggling to bring in the stanza, and he succeeds at last, but only by violence. The reason why he takes so much pains to intrude the stanza is, I should say, this: wishing to give to his forgery the semblance of antiquity, and knowing or supposing, that the stanza was current in the mouth of the pandits, but not found in writings, he practised the trick of inserting it in the bulk of his work. Such a trick would not be a stroke of genius, but it was sufficient for the purpose of imposing upon those for whom he intended it.* One thing is certain, the stanza *is* in the mouth of every pandit, and *was* so half a century ago. Now if we consider that pandits very seldom read books on astrology, much less derive their knowledge of topics wholly unconnected with astrology from astrological books, if we farther bear in mind that the Jyotirvidábharaṇa is of recent composition, it is next to impossible to account for the popularity of the memorial verse. And apart from this, the notice we have of the existence of the *nine gems* at the court of Vikramáditya is not derived from oral tradition or the Jyotirvidábharaṇa, as Hall supposed. In the inscription of Buddha Gayá, a translation of which is given by Wilkins, (As. Res. Vol. I. p. 286) we find the following: "Vikramáditya was certainly a king renowned in the world." So in his

* The Pseudo-Kálidása has even found a commentator, unless the commentary be fabricated by himself, which would be another trick quite worthy of the first.

court were nine learned men, *celebrated under the epithet of the Nava-ratnáni or nine jewels;* one of whom was Amara-Deva, who was the king's counsellor, a man of great learning, and the greatest favourite of his prince." The inscription is from *Samvat* 1015 or 948 A. D. So the antiquity of the tradition is fully vindicated, and at the same time additional strength is given to the assertion that the stanza is intruded into the Jyotirvidábharaṇa.

It is at the same Buddha Gayá that General Cunningham has found a corroboration of the tradition that Amara-Sinha was contemporary, or at all events nearly contemporary, with Varáha-mihira. The learned archæologer shows* that the Buddhist temple at Gayá, the remains of which he has surveyed, is the same as the one seen by Hiouen-Thsang between 629—642 A. D.; he shows farther that the temple did not yet exist at the time of Fa-Hian's visit between 399 and 414 A. D. As the temple, according to the inscription before mentioned, was erected by Amara-Deva, one of the nine gems at the court of Vikramáditya, he concludes that Amara-Deva is the same with Amara-Sinha, the author of the Amara-Kosha, and that the same Amara-Sinha must have lived between 400 and 600 A. D.; taking the mean, we get 500 A. D., which again coincides with what we should expect in regard to Varáha-mihira.

It remains to make some remarks about the date of the Pancatantra. Colebrooke argues from Varáha-mihira being quoted in that work,† that he must have been anterior to or contemporary with the celebrated Shah Nushirvan, in whose reign, 531—579 A. D., the translation of the Pancatantra into Pehlevi was made. Bentley makes the objection that Colebrooke's argument does not hold good, unless the name of Varáha-mihira be proved to occur also in the Pehlevi translation, on

* Archæological Survey Report (Journ. As. Soc. B. Vol. XXXII). p. vii. sqq.

† Pancatantra, (ed. Kosegarten,) p. 50.

the specious ground that the passage in the Pancatantra, as it stands now, might be an interpolation. Bentley's objection seems to me utterly nugatory, and, well analysed, amounts to this, that the interpolation of passages is a physical possibility, which is true enough, but of no use in argument. It is not enough to say that a passage may be an interpolation; any passage in any book, which is in disagreeable conflict with one's crotchets, may then be called an interpolation. One has to give at least plausible arguments that there is something suspicious about it. Bentley has failed to do so, and wisely, for the passage in the Pancatantra has nothing suspicious about it. If one wishes to be sceptical, one had better doubt the whole story about the translation into Pehlevi by the command of Shah Nushirván. It is many degrees less improbable that a poet, like Firdúsí, invents or modifies a story than that an appropriate, almost necessary, passage is to be held spurious.* In short, I think Colebrooke was perfectly right in placing the composition of the Pancatantra in the first half of the 6th century.

The results of the foregoing disquisitions may be summed up as follows: the first half of the 6th century, say 500—550 A. D., is in reality the most illustrious period of Sanskrit literature; at that time the *nine gems* flourished under the patronage of an art-loving prince, and contemporaneous with them, probably in the Dekkan, lived the author of the Pancatantra. The prince is either Bhoja, or Vikramáditya, or both names have to be considered as denoting the same person.—And now we have to return to our author and his works.

The whole of the astronomical and astrological science of the Hindus, as fixed at the time of Varáha-mihira, and indeed long

* The same Bentley could be childishly credulous, when it suited his purpose. So he gravely asserts that the Egyptians ascribed the origin of their astronomical science to Abraham, but that Abraham is nothing else but an involuntary or more likely a wilful corruption of Brahma!

before him, was divided into three branches.* So we know from Bṛh. Sanh. Ch. I. vs. 9:

ज्योतिःशास्त्रमनेकभेदविषयं स्कन्धत्रयाधिष्ठितं
तत्कार्त्स्न्योपनयस्य नाम मुनिभिः सङ्कीर्त्यते संहिता ।
स्कन्धेऽस्मिन् गणितेन या ग्रहगतिस्तन्त्राभिधानस्त्वसौ
होरान्योऽङ्गविनिश्चयश्च कथितः स्कन्धस्तृतीयोऽपरः ॥

"The Jyotiḥçástra, treating of several subjects, is contained in three branches. The treatment of the whole is called by sages Sanhitá. In the Jyotiḥçástra in one branch are to be found the movements of the heavenly bodies, as determined by calculation (*gaṇita*); this is called Tantra. The second branch is horoscopy or the casting of the horoscope.† Different from both is the third branch."

Here then the whole of the Jyotiḥçástra or astronomical and astrological science bears the name of Sanhitá, the first branch Gaṇita or Tantra, the second Horá, the third is left unnamed. Elsewhere the name for the last is S'ákhá; so, e. g., in a distich of Garga:

गणितं जातकं शाखां यो वेत्ति द्विजपुङ्गवः ।
त्रिस्कन्धज्ञो विनिर्दिष्टः संहितापारगश्च सः ॥

"The excellent Brahman who knows the Gaṇita, the Játaka (nativity) and the S'ákhá, is called learned in the three branches, and has completed the study of a Sanhitá."

The same term is used by Varáha-mihira at the end of his Bṛhaj-Játaka:

* Cf. Colebrooke's account, derived from the same sources, in his Algebra, p. XLV. sqq.

† *Angaviniçcaya* means literally "the determination of the first astrological mansion or horoscope." *Anga*, as all other words for body, e. g. *tanu*, *múrti*, etc., denotes the first mansion or sign just rising; another name for it is *lagna*, which strictly speaking is the initial point of the first mansion, but in a wider acceptation is a term for the whole, the sign being considered as a whole. The same applies to the Gre[illegible] ὡροσκόπος.

विवाहकालः करणं ग्रहाणां
प्रोक्तं पृथक् तद्विपुला च शाखा ॥
स्कन्धैस्त्रिभिर्ज्योतिषसङ्ग्रहो ऽयं
मया कृतो दैवविदां हिताय ॥

"The time for marriages and the Karaṇa of the planets have been propounded by me separately, as well as the extensive S'ákhá. I have composed this Jyotisha-sangraha (encyclopedia of astronomical and astrological science) in three branches for the benefit of astrologers."

It is at variance with the definition of Sanhitá, as given above, when in Ch. II. of the Bṛh. Sanhitá, p. 3, it is made one of the requisites of a well-trained astronomer-astrologer, that he ought to be conversant with the texts and to understand the meaning of the Grahagaṇita (astronomy properly so called), of the Horá and of the Sanhitá "ग्रहगणितसंहिताहोराग्रन्थार्थवेत्ता." Here Sanhitá does not comprehend the whole of the science, but is only one of the three parts, and it is synonymous with *phalagrantha*," or the knowledge of celestial and earthly omina and portents. This indeed is the common acceptation of the term Sanhitá up to the present day. The subjects of Sanhitá are detailed Bṛh. Sanhitá p. 6, and are the same as are met with in the work itself and in other Sanhitás. And Varáha-mihira was not the first to take the word in its limited sense; Garga had said already :*

यस्तु सम्यग्विजानाति होरागणितसंहिताः ।
अभ्यर्च्यः स नरेन्द्रेण स्वीकर्तव्यो जयैषिणा ॥

"But one who knows properly the Horá, Gaṇita and Sanhitá, him ought the king to honour and to secure his service, if he wishes to be victorious."

Thus we see that Sanhitá sometimes includes a complete course of the science, and sometimes denotes only one of its three branches. In the first acceptation it is synonymous with

* Quoted Bṛh. Sanh. Ch. II. vs. 21.

the more appropriate term Jyotisha-sangraha, although etymologically the one is as proper as the other. In the second acceptation it is synonymous with Phalagrantha and S'ákhá.* I think we may account for the ambiguity in this way. The whole knowledge of celestial phenomena, of measuring time, of omina and portents, of augury, in short, natural astrology went under the name of Sanhitá, before each of the three branches attained its full development. When in course of time the Hindus, through the Greeks, became acquainted with two separate branches of the knowledge of the stars, (the one really scientific, the others quasi-scientific), they must have felt some difficulty in incorporating the mathematical astronomy and the so-called judicial astrology into their Sanhitá. In keeping distinct the divisions, among which the second and third are different from each other not so much in matter as in method, they continued to feel, it is not unnatural to suppose, too well the etymological meaning of Sanhitá not to apply it occasionally to the whole course of the Jyotiḥçástra or Jyotisha-sangraha.†

Varáha-mihira distinguished himself in all the three branches of the Jyotiḥçástra. Before writing the Bṛhat-Sanhitá he had composed a work on pure astronomy, and one on horoscopy, as we learn from Brh. Sanh. Ch. I. vs. 10.‡

* The origin of the term S'ákhá is not clear to me. Does it imply that it is the crowning part of the whole science, the two other divisions being compared to the root and the stem? This does not tally with the fact that each of the three divisions is called a *skandha* or stem. Or is it called *S'ákhá*, because it comprehends so many apparently slightly connected subjects? But then the plural might be expected.

† Concerning the three divisions of a Jyotiḥçástra one may compare a passage in the Jnána Bháskara, as published by Weber in his Catalogue of the Berlin Skr. MSS. 287.

‡ In the passage from the Bṛh. Ját. cited above, he says that he wrote the third part or S'ákhá, so that at first sight, it would appear that he wrote the passage after having *finished* the Bṛh. Sanhitá, not before it. But, sup-

His first and astronomical work is always designated by himself as his *Karaṇa* or *Karaṇa grahánám*, and we know only from Bhaṭṭa Utpala, Albírúní, and others, that its title was Pancasiddhántiká, a name derived from its being founded upon the five Siddhántas. Albírúní in speaking of *Karaṇas*, as a kind of astronomical work, defines them as works forming a sequel to the Siddhántas, or as Reinaud seems to interpret the Arabic word *tábi*, being subservient to the Siddhántas.* That, however, is not the common acceptation of the term; a *Karaṇa* differs from a *Siddhánta*, in this respect, that in the latter the calculations refer to the beginning of the Yuga, in the former to the S'áka era. As to the word itself, it means simply, "calculation," as is proved by the juxtaposition of *grahánám*, one might say "mathematical operation."—About the contents of the Karaṇa Pancasiddhántiká Albírúní (Mém. sur l' Inde, p. 332) expresses himself thus: "Varáha-mihira has composed astronomical tables, in a small volume, to which he has given the title of Pancasiddhántiká. One would be led to suppose that these tables contained the substance of the five forementioned works *(the 5 Siddhántas)*, and that they are substitutes for those; but that is by no means the case." Now, the manner in which Varáha-mihira speaks of his treatise,† and the numerous quotations from it, given by Utpala, leave not the slightest doubt about the nature of the work, and show that it was, like other Karaṇas, a book with a regular text, in his favourite A'ryá metre.‡ The tables Albírúní mentions may

posing even that the passage stands at its right place, which is far from certain, it is readily explained by the supposition that he edited the Horá and the Sanhitá, as a whole, at the same time, or that he wrote after completing the whole at the end of each part, or volume, those notices which, in a certain manner, correspond to our prefaces.

* Reinaud, Mémoire sur l' Inde, p. 335.

† See Bṛh. Sanh. I. 10; V. 18; XVII. 1; XXIV. 5.

‡ Cf. Colebrooke, Algebra, p. XLVII. and note. In passing, it may be remarked that the A'rya metre seems to have been in general favour in the days

have formed an appendix to the work, but were certainly not the whole work. There is nothing in this to surprise us. Highly valuable as Albírúní's information about Indian astronomy is, so far as actual knowledge of texts is concerned we know now a great deal more of them than he did; there were only a few books he had read himself, because, as he says himself, he could not get them; in most cases his knowledge is derived from the Hindu astronomers of his own days. The wonder is, that he, a hated Musulman, *did* get so much reliable information, greatly to the credit of his zeal and sagacity.—The contents of a Karaṇa, essentially the same as those of a Siddhánta, are given Bṛh. Sanh. p. 4.—Of the date of the Pancasiddhántiká, according to Albírúní 505 A. D., we have had occasion to speak before.

After having completed his astronomical treatise, Varáhamihira composed works on the second branch of a Jyotihçástra. This part, called by him in a loose way Horá and Casting of the horoscope, contains three subdivisions, the first on nativity, named Játaka or Janma; the second on prognostics for journeys, and especially for the march of princes in war, under the title of Yátrá or Yátrika; the third contains horoscopy for weddings, as its name Viváháh "nuptials" or Viváhapaṭala* shows. Here again Horá is sometimes synonymous with Játaka, whereas at other times it is the general name for all kinds of horoscopy. The works of our author on horoscopy are in a double form.

of our author; Kálidása uses it more frequently than any other dramatist, so far as I know; A'ryabhaṭa handled the metre with great felicity. The Anushṭub on the contrary appears to have been used much more sparingly. If this generalization seems too sweeping and the facts not fully established, it may be excused as a guess; it can do no harm to draw the attention to a peculiarity in some authors whom there is every reason to believe to have been contemporaneous.

* I cannot say with certainty what the word paṭala means in this combination; I think "section," viz. on weddings. Another name is Viváhakála, "the time (lucky or ill-fated) for weddings."

Besides the Bṛhaj-Játaka, the Bṛhad-Yátrá and the Bṛhad-Viváhapaṭala, there is, in an abridged form, a Laghu or Svalpa-Játaka, a Svalpa-Yátrá and a Svalpa-Viváhapaṭala. The works written before the Bṛhat-Sanhitá (see Bṛh. Sanh. Ch. I. vs. 10) are the larger ones, as may be inferred from the word *vistarataḥ* "copiously," and Utpala says the same, whether he inferred it, as we ourselves can do, or knew it otherwise.

The Bṛhaj-Játaka is among all the productions of our author the most generally known and studied in India. There exist three editions of it, I understand; I have seen two, one printed at Benares, the other at Bombay, and both accompanied with the excellent commentary of Utpala. Another commentary on the Bṛh. Ját., more succinct than Utpala's, is known *to me only from MSS. It is the work of a certain Mahidhara; the text belonging to it is very good.** *The abridged book on* nativity, the Laghu or Svalpa-Játaka, also possesses a commentary by Utpala, and is, although not so common as its larger namesake, not rarely met with. It was translated by Albírúní into Arabic. I am not aware that there exists an edition, with the exception of the two first chapters, which have been edited and accompanied with a translation by Weber.†

The Yátrá or Yátrika existed also in a double form, as we know from Utpala. I possess a MS. of it, with Utpala's commentary, but it seems to be incomplete, as it contains only seven chapters, out of double that number. Curiously enough all the MSS. I have seen end after the 7th chapter, and there is no trace of a break. It is uncertain whether it be the Svalpa or the Bṛhad-Yátrá, as no indication of it is to be found; the title of the work is Yoga-Yátrá. About the Viváha-paṭala I can give no information at all.

* Albírúní (see Mém. sur l' Inde, p. 336) knows a commentary by Balabhadra; that work never came to my notice.

† Indische Studien, vol. II. 277 sqq.

The last part of the Jyotihçástra, the Sanhitá, is delivered by the author in the work just published by me. It is commonly called Várâhí Sanhitá, but it being desirable to distinguish it from the Samása-Sanhitá or succinct Sanhitá of the author, the first title is preferable. The Samása-Sanhitá has not been recovered as yet, and is known to me only from the quotations of Bhaṭṭa Utpala.

The Bṛhat-Sanhitá is now-a-days little studied, if at all, in Northern India, however popular it may have been in former times. This is but natural ; it teaches so many things of exceptional use and it is so pre-eminently a manual for court astrologers, that village astrologers are wise in their generation to confine themselves to their horoscopes for marriages. Now that the palmy days of petty princes are gone, a study of such works as the Bṛhat-Sanhitá would not pay. For us it is exactly the richness in details to which Hindus, as a rule, are entirely indifferent, which constitutes the chief attraction of the work ; for the same reasons it was so highly valued by Albarúní. Although an astrological book, it contains important astronomical data, and its value for geography, architecture, sculpture, etc. is unequalled by any Sanskrit work as yet published. Nor is it of slight importance as regards mere Sanskrit philology.

The merits of Varáha-mihira as an astronomer cannot be adequately inferred from the present publication ; we ought to possess the whole of his treatise before we could do him justice. In the Bṛhat-Sanhitá he is in the awkward position of a man who has to reconcile the exigencies of science and the decrees, deemed infallible, of the Ṛshis.* The result of such an attempt is not satisfactory. Thus much is to be gathered from his writings, especially from the fragments of the Pancasiddhántiká, that he belongs to the class of Âryabhaṭa, Brahmagupta, Bháskara. It has been supposed that he was the first to fix the Hindu sphere at the beginning of Açviní, but this does not

* For some curious examples see Brh. Sanh. V. 1—17 ; IX. 6, sq.

appear from his works, so far as they have come to [illegible] From the manner in which he expresses himself in a passage Bṛh. Sanh. Ch. III. vs. 1 sq. connected with the ancient and actual position of the colures, one is even tempted to infer that he had no theory whatever as to the cause of the fact; he knows that the position of the colures was different in former times, but he alleges no other ground for explaining the fact, but the one "because it was declared to be so in ancient books." For aught we know, the observation which put the naxatra Açviní at the head of the series, may have been made some generations before 500 A. D. If we knew the relative position of the star in the lunar mansion at the time of Varáhamihira, a somewhat more precise result might be arrived at, but that is not the case.

As an author he has deservedly been held high by his countrymen. His style, although here and there obscure, and not always graceful, is pithy, never childish, bearing throughout the stamp of individuality, something not very common among Hindu authors, allowance being made for brilliant exceptions. His language shows decided affinity with Suçruta; compared with that of Kálidása and Amara-Sinha it looks archaical, only however in the use of some grammatical forms and the choice of words. This peculiarity must, I think, be ascribed to his conscious or unconscious imitation of more ancient writings. Another peculiarity, a merely accidental one, is the great number of Greek terms in his works; in no other author have so many of these been found together; but we should find the same number in many other works, had they been preserved.*

* Their number is 36, viz. *Kriya*, *Táuri*, *Jituma*, *Leya*, *Pâthena* (*Pâthona* is a corrupt reading, the best MSS. have *Pâthena*, which is evidently the original one, for it corresponds to παρθενος), *Dyúka* or *Júka*, *Kaurpya*, *Tauxika*, *A'kokera*, *Hṛdroga*, *It tham*, *Heli*, *Himna*, *A'ra*, *Jyau*, *Koṇa*, *A'sphujit*, *horá*, *kendra*, *dresh káṉa or drekkáṉa*, *liptá*, *anaphá*, *sunaphá*, *durudhara*, *kemadruma*, *veçi*, *ápoklima*, *paṇaphara*, *hibuka*, *jámitra* *meshúraṇa*, *dyunam*, *dyutam*, *riḥpha*. Weber, who gives this list (Indische

I forbear here to enter into a description of the contents of the Bṛhat-Sanhitá, because it can be done much more conveniently in the translation which is in preparation. Besides, the text itself is now accessible to all; as a substitute I shall give as many particulars as I have been able to collect about the authorities whom Varáha-mihira mentions in his works. The information is chiefly taken from Utpala's commentaries which, with one exception, are not accessible to every body.

Taking only the Bṛhat-Sanhitá we find mentioned Paráçara, Garga (Vṛddha.Garga), Káçyapa, Nárada, the Paitámaha-Siddhánta, the Saura-Siddhánta, the Pauliça-Siddhánta, the Vasishṭha-Siddhánta, the Romaka-Siddhánta, Vishṇugupta, Asita-Devala or Asita and Devala, Ṛshiputra, S'ukra or Uçanas or Bhṛgu, Maya, Bṛhaspati, S'akra, Garutmat, the seven Ṛshis (the Great Bear,) Bádaráyaṇa, Nagnajit, Sárasvata, a work called Sávitra, another named Shashṭyabda, Manu, Viçvakarman, Vajra (or Vátsa, Vátsya,) S'rí-Dravyavardhana (or S'rí-Vardhamánaka,) Kapishṭhala, Bháradvája, and incidentally Kapila and Kaṇabhuj. To these may be added those which are quoted in other works of our author, namely Satya or Bhadatta, Maṇittha, Devasvámin, Siddhasena, the Greek authors, Jívaçarman, Láṭa-ácárya, Sinha-ácárya and Áryabhaṭa.

Many of the Ṛshis upon whose authority the doctrines of astronomy and astrology are held to be founded are pure myths.*

Literaturgeschichte, p. 227) adds *kulíra* and *trikoṇa*, but these seem to be genuine Sanskrit words. On the other hand ought to be added *harija* = *ὁρίζων*. In the Súrya-siddhánta, V. vs. 1, this word means "longitudinal parallax," but Varáha-mihira and Utpala never use it in that sense. That it means horizon is clear, e. g. from Bṛh. Ját. 5, 17: यद्वद्राशिर्व्रजति हरिजम् "in the manner in which a sign comes to the horizon," i. e. "rises," where the comment: उदयलेखां परित्यजति, and further on: यत्राकाशं भूम्या सहासक्तं समन्ताद् दृश्यते तद्धरिजं.

* By myth here is meant the personification of any natural phenomenon, or of any moral, historical, social fact; in many cases it is the embodiment of a rude philosophical theory in a poetical shape. Take the example of a modern myth, the existence of "Company Bahadoor." One, unacquainted with the

In the case of some, as Súrya, S'ukra, Garutmat, Bṛhaspati, Vasishṭha, S'akra, Pitámaha, the Great Bear, it is so evident that few would deny it. But there is no difference of character between the sun, &c., and Garga, Paráçara, Káçyapa, Vajra, &c. If to the generality of Hindus Garga, Paráçara, Nárada are persons, instead of personifications, it is because Súrya, Indra and Pitámaha are persons in the same manner. They have the merit of being at least consistent. That there were historical persons bearing patronymics derived from Vasishṭha, Garga, Bharadvája and *tutti quanti*, proves as little for the historical existence of those Ṛshis, as the undoubtedly historical existence of the Heraclidæ proves Hercules to have been a person, instead of the sun in his yearly course. Paráçara, Garga and Vajra are, so far as I am able to see, nothing else but synonyms of Bṛhaspati. Whatever opinion one may en-

history of the English East India Company, on hearing the brilliant achievements of Company Bahadoor from the time of his birth till his death, during a life of about 250 years, would smile in unbelief at the absurdity of the story. Yet there is nothing absurd, nay more, the story is strictly true, provided one substitute a personification for a person. The whole of religious and not-religious mythology (for myths are by no means exclusively religious) would be perfectly true, if we had the key to them. But this is not the case as yet. The key to mythology in general has been found long ago, but not to every myth, because they were exposed to the modifications and corruptions by more or less rationalizing influences. A curious example of a palpably corrupted myth, struck me in Cardwell's excellent Dravidian Grammar, p. 80, where it is stated that Agastya (Canopus) is believed by the majority of orthodox Hindus to be still alive, *although invisible to ordinary eyes.*" The first part is a true myth, Canopus does exist, but the second part of the myth is adulterated, it ought to be: "although not always *visible*," i. e. during the time of its heliacal setting Agastya is invisible.

There are many who are in the habit of calling the natural explanation of myths an attempt on the part of *destructive* criticism. To those it seems perfectly natural that generations after generations of individuals and nations have quietly sat down to frame fables which would be most stupid, preposterous and immoral, unless their meaning is unriddled by *destructive* criticism. Happily criticism, whether right or wrong, has the merit of holding the more charitable view.

tertain about their mythical or historical character, it is necessary to keep in view that the books which profess to derive their authority from those Ṛshis are composed sundry thousands of years after the supposed age of the sages. For shortness sake one may say Garga instead of the book bearing his name, where no ambiguity can be the result.

To begin with Paráçara, he is a prominent figure in some Puráṇas. Some information about him is gathered in Wilson's translation of the Vishṇu-puráṇa (ed. F. E. Hall, p. 8.) In the Mahá-Bhárata (I. Ch. 176) his name is S'aktiputra;* Varáha-Mihira in the Bṛh. Ját. VII. 1. calls him S'aktipúrva. Both names convey the same meaning, S'aktiputra being "the son of strength," the latter "originating in, or resulting from strength." Weber† remarks that Paráçara is considered to be the most ancient of Hindu astronomers, and that the second in order of time is Garga. Upon what this notice is based, I do not know, but he is certainly not generally so represented. All those mythical astronomers derive their knowledge immediately from Pitámaha or Bṛhaspati, and it is far from the intention of the epic poems, I dare say, to distinguish the Ṛshis in time. Where poets ascribe to their Ṛshis or other personifications a life of many thousand years, they think or care little about chronology. This much is certain, if one wishes to classify Paráçara, Garga, the sun, &c., according to the time at which they are fancied to have lived, one must acknowledge Pitámaha as the first astronomer, he being the fountain head of the science. That the name of Paráçara has become in Sanskrit literature prominent above other Ṛshi astronomers is due to his being a proclaimer of Puráṇas. The frequency of his name in the writings of scholars who have occupied themselves with Hindu astronomy is due to Utpala. The latter in commenting upon the passage Bṛh. Sanh. III. 1, where Varáha-

* F. E. Hall, (l. c.) remarks that S'akti is "hardly the name of a male." As if a male were intended! S'akti is the heavenly power of Indra-Agni.

† Indische Liter. p. 225.

mihira compares the ancient and actual position of the solstices, quotes some lines from Paráçara; he might have quoted many others, especially the Veda calendar, but one was sufficient. Varáha-mihira himself had, of course, not only Paráçara in view, for he says "*púrvaçástreshu,*" in ancient works. The work that professes to contain Paráçara's teachings, is generally called Paráçara-tantra. It was certainly held in high esteem, and Varáha-mihira borrows largely from him, although far less than from Garga, who is the great authority.* I have not been so fortunate as to see the Paráçara-tantra, nor have I heard from anybody else that he knew it. To judge from very numerous quotations, the greater part, at least a large part, of it is written in prose, a striking peculiarity amongst the works of its class. A pretty large part is in Anushṭub, and it contains also Áryás. Interesting for the geography of India is an entire chapter which Varáha-mihira, only changing the form, but leaving the matter almost intact, has given in the 14th Ch. of the Bṛh.-Sanhitá; therefore we have to consider that chapter as really representing the geography of the Paráçara-tantra or perhaps yet more ancient works, and not as the actual map of India in Varáha-mihira's time. As the Yavanas or Greeks† are placed by Paráçara in Western India

* Garga is quoted in the Brh. Sanh. fifteen times against Paráçara five times; in the Bṛh. Ját. the latter is named twice, the former not at all. Utpala on Brh. J. VII. 9, says that he never had seen a Paráçara-Horá, and only knew from actual inspection a Páráçaríyá Sanhitá, (*i. e.* the Paráçara-tantra), but that he was told the work of Paráçara existed in three branches *(skandhas)*. I have seen a Paráçara-Horá; it is one of the innumerable astrological fabrications.

† That the Yavanas originally denoted the Greeks and only the Greeks will appear from the sequel. To assert that Yavanas (in ancient times) may denote any kind of people under the sun is so wonderful an assertion that one ought to have some reasons given why the Hindus should give the name of Ionians to nations who were no Ionians nor had anything in common with Ionians. It is not so strange that after the conquests of the Islam, Mohammedans were called Yavanas. The Yavanas were the foremost, the most dreaded of the Mlechas, so that Yavana and Mlecha became synony-

in S. W. direction from Madhyadeça, we are able to draw a certain limit, but an ill-defined one. From the occurrence of the Áryá-metre, I suspect that it is of later origin than the Gárgí-Sanhitá, to which we shall now turn our attention.

I can give details about the Gárgí-Sanhitá, as I happen to have at my disposal a part of this extremely rare work. The copy is only a fragment, the first 41 leaves being lost and the manuscript not going beyond leaf 91, where it abruptly ends. It contains nearly half the number of the chapters contained in the Bṛhat-Sanhitá, under the same or synonymous titles, as *grahayuddham, grahaçṛngáṭakam, pushpalatáḥ, indradhvajocchráya, naralaxaṇam, strílaxaṇam, gajalaxaṇam, kúrmalaxaṇam, mayúracitrakam, ulkálaxaṇam, sandhyálaxaṇam*, etc. The title of the work, as given at the end of each chapter, is generally इति वृद्धगार्गीये or वृद्धगार्गीयायां ज्योतिषसंहितायाम्, sometimes इति गार्गीये ज्योतिषे, and at leaf 78, a, वृद्धगार्गी (sic) तन्त्रे सांवत्सरसूत्रं समाप्ता चेयं गार्गी संहिता; then follows a Mayúracitrakam (a different chapter of the same name having preceded already) in several sub-divisions with a particular number, but without a particular name for each sub-division; the title of the book to which this second Mayúracitrakam belongs, as given at the end of each sub-division, is इति वृद्धगार्गीये ज्योतिःशास्त्रे. These particulars are necessary for the following reason: Varáha-mihira mentions Garga several times, and inserts even whole çlokas in his own work; Utpala's quotations amount to more than two hundred çlokas; now those quotations recur in my copy of the Gárgí Sanhitá, not all, of course, for the copy is only a fragment, but as some eighty çlokas have been verified, it suffices to show, that wherever Varáha-mihira and his commentator say simply

mous. When the Mohammedans trod in the steps of the Greeks, they became the chief Mlechas, consequently Yavanas. Yavana, however, never denotes an Arab as such, neither formerly nor now-a-days; it is never a name for a *nation*. The only *nation* called Yavanas, were the Greeks.

Garga, they mean this work. We have seen that the full title exhibits the epithet *Vṛddha,* and in the work itself, as well as in the verses quoted by Utpala, he is as often called *Vṛddha Garga,* as simply *Garga, e. g.*

आसीनं हिमवत्पार्श्वे वृद्धगर्गं महामुनिम्।
क्रोष्टुकिः परिपप्रच्छ विनयात् संश्रितव्रतम्॥

and without the epithet:

विनयादुपसंगम्य गर्गं क्रोष्टुकिरब्रवीत्।

Thus it is manifest that by Garga and Vṛddha-Garga the same mythical person is meant; but the case is different in regard to the works which are quoted under the name of Garga and Vṛddha Garga, respectively. This does not appear from the Bṛhat-Sanhitá, where Vṛddha-Garga occurs twice* and no verses are quoted, but from quotations in Utpala's commentary. More than once the opinion of Vṛddha-Garga is set against that of Garga; *e. g.* when at the beginning of Chap. XXXI. of Bṛh. Sanh. the dissentient views of the Sages about the cause of earthquakes are noticed, the commentator *cites some verses of Vṛddha-Garga, who represents earthquakes as caused by the gods to show their* satisfaction or dissatisfaction with the conduct of the mortals; Garga on the contrary sees the cause of earthquakes in the heaving sighs of the tired elephants of the four quarters. This is not the only passage. *Sometimes Garga and Vṛddha-Garga—i. e. the works quoted under these names—are both cited as authorities for some opinion in which both agree. Here we have two facts:* Garga and Vṛddha-Garga, considered as persons, are one and the same, but where Utpala quotes Vṛddha-Garga he has another work than the Gárgí-Sanhitá in view. How to explain it? Considering that after the words "*iti Vṛddha-Gárgí-tantra, &c.*" there follows a Mayúracitrakam of a *Vṛddha-Gárgíyam Jyotiḥçástram,*" and that at least one çloka, adduced by Utpala

* Bṛh-Sanh. XIII. 2, XLVIII. 2.

from Vṛddha-Garga really occurs there, I guess that Vṛddha-Garga (*i. e.* the book) either formed a kind of *pariçishṭa* or appendix to Garga, or that both works did not differ more from each other than different redactions of old Sanskrit books occasionally do. It must be remarked that many quotations from Vṛddha-Garga in Utpala do not recur in the Mayúracitrakam appended to the Gárgí-Sanhitá.

My codex is not only mutilated, but also extremely incorrect and carelessly copied; the omission of words and whole passages is of but too frequent occurrence. The verses of Garga found in the commentary to the Veda-calendar and published by Prof. Max Müller in the preface to the 4th Vol. of the Ṛgveda, are not to be found in my fragment, and could not indeed have made part of it, because their place would be in the earlier part, precisely that which is lost; there is, however, reason to believe that they are taken from the Gárgí-Sanhitá.*

For ascertaining the approximate date of the Gárgí-Sanhitá we have in the first place the well known verse :†

म्लेच्छा हि यवनास्तेषु सम्यक् शास्त्रमिदं स्थितम् ।
ऋषिवत्तेऽपि पूज्यन्ते किम्पुनर्दैवविद् द्विजः ॥

"The Greeks are Mlecchas, but amongst them this science is duly established; therefore even they (although Mlecchas) are honoured as Ṛshis; how much more then an astrologer who is a Brahman."

Still more valuable is a whole chapter in the Gárgí-Sanhitá containing some historical accounts, more explicit in regard to

* The objection that may be raised, is that the verses in the commentary to the Jyautisha are not of astrological character; the objection would be unanswerable if Sanhitá in this case has to be taken in its limited sense.

† It is a mistake of Colebrooke to ascribe these lines to Varáha-mihira; I should not have remarked this, were it not that the mistake has been repeated again and again, long after Weber had given the correct statement.

the Greeks than any other Sanskrit book I know of. The chapter bears the title of "Yugapuráṇam," and exhibits in the fashion of other Puráṇas a quasi-anticipated history of the Four Ages or Yugas. The three first Ages are disposed of very briefly, and only of the Kali-yuga a somewhat detailed account is set forth, the whole in prophetic style. I shall pass over the three first Ages, only noticing that it records the great war at the close of the Dvápara Age and the reign of Yudhishṭhira the righteous, and that it mentions a host of names familiar from the Mahábhárata.* After speaking of Párixit Janamejaya, his quarrel with the Brahmans and his death, it goes on in the following verses:

ततः कलियुगे राजा शिशुनागात्मजो बली ।
उदधीर्नाम धर्मात्मा पृथिव्यां प्रथितो गुणैः ॥
गङ्गातीरे स राजर्षिर्दक्षिणे समानाना चरो (?) ।
स्थापयेन्नगरं रम्यं पुष्पारामजनाकुलम् ॥
ते ऽथ पुष्पपुरे रम्ये नगरे पाटलीसुते ।
पञ्च वर्षसहस्राणि स्थास्यन्ते नात्र संशयः ॥
वर्षाणां च शतपञ्चं पञ्चसंवत्सरांस्तथा ।
मासपञ्चमहोरात्रं मुहूर्तान् पंच एव च ॥
तस्मिन् पुष्पपुरे रम्य जनशजा (? राज ?) शताकुले ,
ऋतुत्वा— कर्मसुतः शालिशूको भविष्यति ॥
स राजा कर्मसूतो— दुष्टात्मा प्रियविग्रहः ।
स्वराष्ट्रमर्दते घोरं धर्मवादी अधार्मिकः ॥
स ज्येष्ठभ्रातरं साधुं केतिति (? हत्वा वि ?) प्रथितं गुणैः ।
स्थापयिष्यति मोहात्मा विजयं नाम धार्मिकम् ॥

This translated, so far as the wretched state of the text allows it, is: "After that, in the Kali-yuga there will be a king righteous and renowned in the world for his virtues, the powerful son of S'içunága, Udadhí by name. That Royal Sage

* It is curious that no mention is made of Ráma, the son of Daçaratha. The story of Paraçu-Ráma (here simply called Ráma) destroying twenty-one times the Kshatriyas at the end of the Tretá-Yuga, is shortly narrated.

will build on the right bank of the Ganges a lovely city, full of flower-gardens and inhabitants. They (the S'aiçunágas) will then remain in the lovely city of flowers, at Páṭalíputra, 5505 years, 5 months, five days and five muhúrtas, undoubtedly." The following is, unhappily, wholly corrupt. This much is clear that "there will be S'áliçúka, the son (?) of (?), a wicked, quarrelsome king. Unrighteous, although theorizing on righteousness, he cruelly oppresses his country." The former half of the next çloka is again sadly mutilated; it may mean that S'áliçúka murders his eldest brother; the second half says that "he will establish his virtuous brother Vijaya" as governor or successor. The name, but nothing more of S'áliçúka is known from other sources, where he is the fourth in succession from Açoka. That the same is meant here, seems to be countenanced by the next çlokas:

ततः साकेतमाक्रम्य पञ्चालान् मथुरां तथा ।
यवना दुष्टविक्रान्ताः प्राप्स्यन्ति कुसुमध्वजम् ॥
ततः पुष्पपुरे प्राप्ते कर्दमे (?) प्रथिते हिते (?) ।
व्याकुला विषयाः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ॥

"Then the viciously valiant Greeks, after reducing Sáketa, Pancála-country and Mathurá, will reach (or take) Kusumadhvaja (Palibothra); Pushpapura (Palibothra) being reached (or taken) all provinces will be in disorder, undoubtedly."

So then we see, in a Sanskrit work, the confirmation of the records of the Greek historians, that the Bactrian Kings led their victorious armies far into the heart of Hindustan. If the account of Garga is true, the extent of the Greek conquests is considerably greater than Greek historians tell us. For they made themselves at least masters of Sáketa, and this can scarcely be any other city but Ayodhyá, agreeably to general opinion, indeed, but doubted now and then.* Another Hindu

* In the Bṛh. Sanh. Ch. XIV. Sáketa is most certainly Ayodhyá or rather the kingdom.

witness for Sáketa being, at least, besieged by the Greeks, is Patanjali in a passage, which Prof. Th. Goldstücker has made known, and most ingeniously applied to fix the date of the Mahábháshya.* The words *kardame,* &c., look as if they contain the name of the Greek King, and it is most tantalizing that they are so badly preserved.

The next following is a complaint against the heretics *(páshaṇḍas,)* described as चीरावल्कलसंवीता जटावल्कलधारिणः। भिक्षुका वृषला लोके भविष्यन्ति, from which it is clear that the Buddhist monks are intended. After some more complaints in the same style, it proceeds:

मध्यदेशे न स्थास्यन्ति यवना युद्धदुर्मदाः ॥
तेषामन्योन्यसंभावा (?) भविष्यन्ति न संशयः ।
आत्मचक्रोत्थितं घोरं युद्धं परमदारुणम् ॥
ततो युगवशात्तेषां यवनानां परिक्षये ।
संकेते (?) सप्त राजानो भविष्यन्ति महाबलाः ॥

"The fiercely fighting Greeks will not stay in Madhyadeça; there will be a cruel, dreadful war in their own kingdom, caused (?) between themselves. Then, in the course of the Yuga, at the end of the Greek reign, seven mighty kings will be in alliance (? or have we to read *Sáketa,*" in Sáketa?)

After some wars, it is said that the Agnivaiçya-kings will fall in battle.

शकानां च ततो राजा ह्यर्थलुब्धो महाबलः ।
दुष्टभावस्य पापस्य विनाशे समुपस्थिते ।

* See his "Páṇini," p. 230. The Mádhyamikas, who are said by Patanjali to have been besieged by the Greeks, are a people of Madhyadeça, and can have nothing to do with the homonymous Buddhist sectarians. They are enumerated as a people in Madhyadeça in Bṛh. Sanh. Ch. XIV. 2. In the Mahábhárata we find the Madhyamakeyas (preferable v. r. Mádhyamakeyas) see M. Bh. II. Ch. 32, vs. 8. Here they are placed N. W. from Indraprastha, and must have been the neighbours of the Trigartas. The Buddhistic sect, called Mádhyamikas, may have derived their name from the country.

कलिंगा शतराजार्थं (?) विनाशं वै गमिष्यति ।
कोचद्रकंडैः (?) शबलैर्विलुपन्तो गमिष्यति ।
कनिष्ठास्तु हताः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ।
विनष्टे शकराजे च शून्या पृथ्वी भविष्यति ।

I shall not attempt to translate these verses, from which it appears that for a time after the Greeks, a rapacious S'aka or Scythian king was most powerful. In the sequel, the only facts distinguishable in the hopelessly corrupt MS. are the reigns of a king Ábhráṭa or Ámráṭa Lohitáksha, of Gopála, of Pushyaka, of Savila (?) all extending only over a few years. Agnimitra is mentioned as the king of a country Bhadrapáka; he will have a beautiful daughter, who will be the cause of a quarrel between him and the Brahmans. Then farther, an Agniveçya will be king and reign for 20 years over a prosperous country. After him bad times return, and the S'akas repeat their depredations. At last the Yugapuráṇam winds up with a description of the end of the world, much in the fashion of the Vishṇupuráṇa, Ch. XXIV.

The information we get from the Gárgí-Sanhitá about the Greeks is summarily, that a short time, perhaps immediately, after S'áliçúka, the Greeks made themselves master of a part of Madhyadeça. As the Greek historians ascribe the greatest conquests to Demetrius and Menander, Demetrius reigning according to Lassen 205—165 B. C. or thereabout, and as S'áliçúka is in the middle between Açoka's death, 226 B. C., and Bṛhadratha's death 178 B. C., it would not appear far from the truth to place the conquest of the Greeks about 195 B. C. The Gárgí-Sanhitá however goes farther; the Scythian king, who comes after, but not immediately after, the withdrawal of the Greeks, may be placed approximately 130 B. C., the aggregate of the reigns of the kings mentioned subsequently brings us down to the 1st century before our era. The only Greek word in the Sanhitá before me is Horá; the development of astrology among the Greeks falling between

300 and 200 B. C., this gives no additional datum for the age of the Sanhitá. Not having found any allusion in it to the signs of the Zodiac, I should be inclined to place the work before the Rámáyaṇa* and contemporary, or nearly so, with the Mahábhárata; the approximate date I assign to it is 50 B. C. It is certainly not older, and scarcely much more modern. I see no reason why the Yugapuráṇam should not go as far as other Puráṇas in its prophetic history. We may therefore adopt as the date of the book the period where the prophetic branch comes suddenly to an end. The principal Puráṇas go considerably farther. At the time of the composition of the Gárgí-Sanhitá Páṭaliputra must have been the imperial city of Hindustán.

Another Sanhitá, the Náradí-Sanhitá or rather professing to be so, exists in many MSS. In the Catalogue of the Sanskrit MSS. of the Berlin Library (257,) Weber has given the opening lines of the work. Those lines would suffice to raise serious doubts whether the Náradí-Sanhitá, now passing as such in India, be the same with the book meant by Varáhamihira, who mentions Nárada twice (Bṛh.-Sanh. Ch. XI. 5; Ch. XXIV. 2.) Amongst the 18 authorities whose names occur in the opening lines of the so-called Náradí-Sanhitá we find a Yavana, a Paulastya and a Romaça. All three names are blunders; there is not one Yavana only, but there are many, the word is never used in the singular in any other work of some value. Farther Paulastya is in sundry MSS. a quasi corrected form for Pauliça-(Siddhánta); the work before us improves upon it by confounding Puliça with his adjective Pauliça, and making from an adjective a man.

* It must in all fairness be added that all the MSS. of the Rámáyaṇa do not exhibit the chapter where the names of the signs of the Zodiac occur. By the way, it may be noticed that Java and the country, called Chryse by the Greeks, now-a-days Malacca (?) are mentioned in the Râmâyaṇa, IV. 40, 30 (ed. Bombay). Gorresio's text has Jaladvîpa, a stupid would-be correction of some MSS. for Javadvipa. Such would-be corrections are very common; e. g. Bharukaccha, the Sanskrit form of Barygaza, now Bharoach, is generally corrupted to Marukaccha.

Romaka is again corrected into Romaça. It was to be expected beforehand that the quotations from Nárada would not be found in the book in question; they *do* not recur in it. In short the Náradí-Sanhitá current now-a-days, is a cento of older Sanhitás, not genuine, and worthless into the bargain.

Asita-Devala, (or, as Utpala seems to mean, Asita and Devala,) is one of the most celebrated of Ṛshi astronomers, celebrated even among Buddhists. Hiouen Thsang knows him under the name of *O-si-ti*, as the astrologer who cast the horoscope for the nativity of Buddha; he was not aware that no horoscopy was known in India at the time of S'ákyamuni. The work ascribed to Asita-Devala has never come to my notice; from quotations I know that Asita-Devala, or at all events Devala, was acquainted with the signs of the Zodiac, from which it is to be inferred that he (I mean his work) was posterior to Garga.

Ṛshiputra seems to have been one of the chief authorities in astrological science. He is never called by any other name. From the manner in which the word is used in the Rámáyaṇa, I suspect that Ṛshyaçṛnga is the mythical person intended.

A high authority is also Káçyapa, as the name is written throughout in the best MSS., whilst others now and then exhibit Kaçyapa. As Kaçyapa is the twilight,* especially the

* That Kaçyapa is twilight appears from the word itself and from his myth. *Kaçyapa* or *Kacchapa* stands for *Kaxapa*, from the same root which has formed *xapá* in Sanskrit; it is bodily the Greek κεκρωψ and allied to Latin *crepusculum*. From Kaçyapa, as the morning twilight, it is said that the lights ṛise; see Taittir. A'raṇy. I. 8. The morning twilight precedes the sun; the evening twilight comes after the sun, therefore Kaçyapa is also called the son of Maríci, the ray of the parting sun. Precisely so Cecrops is as well the father of Pandion, the All-bright or All-shining, (from παν and *dí*, *dídí*; cf. Aphrodite) as the son of Pandion. The wife of Kaçyapa is Aditi (from *a* not and "*diti*"), the wife of Cecrops Aglaura (from *a* "not" and a word identical with Lat. *gloria*, allied to Skr. *glau*.) Aditi, seemingly the reverse of Diti, is in nature and mythology scarcely

morning twilight, it seems not proper to make him a propounder of the science of sun and stars which he precedes; in modern fabrications the form Kaçyapa is a favourite one, perhaps to compensate for their making Pauliça and Paulastya out of Puliça! A Kaçyapa (*sic.*) known to Balabhadra, (Ind. Studien, II. 247,) cannot be the Káçyapa of Varáha-mihira and Utpala. The quotations given by the latter are numerous, and show that the work was of the same kind with the Gárgí-Sanhitá. In the commentary on Bṛh. Sanh. Ch. XVI. a whole chapter is quoted. One circumstance deserves mentioning, that where Varáha-mihira enumerates the Romans amongst those who stand under the influence of the Moon (Bṛh. Sanh. Ch. XVI. 6,) the corresponding passage of Káçyapa passes them in silence.

Another mythical authority in astronomy and astrology is Manu. Although Manu is the personification of mankind, especially in its social relations, and therefore with the Hindus bears pre-eminently the character of a Lawgiver, and with the Greeks exclusively so, yet as the ideal man he must be acquainted with all things that the human mind has discovered.

distinguishable from her, because the light gradually fades into darkness, and the reverse. All words therefore denoting light, occasionally denote w[illegible] of light, if not actually privation of light; *Ushas* is dawn, *ushá* is "night;" *ushásau* "day and night;" so *aktu;* so the German "schimmer" means "darkness of twilight" in Dutch; so *xap* "night," (although not always "night" in the Vedas) goes over into *crepusculum.* Aditi as deficiency of light differs little, if at all, from Diti, considered as the beginning of gleam; yet the balance turns to making Aditi especially the beginning of light, the morning gleam, or even night, therefore she is the mother of the sun in all his forms; Diti "daylight" precedes the stars; the former is the mother of the Ádityas, the latter of the Daityas, the brightest amongst the latter being Uçanas or Venus, or in mythological phrase he is the wisest, (the brightest fellow) of the Daityas, he is their Master. Many other traits common to Cecrops and Kaçyapa cannot be pointed out here. The Hindu commentators were not unaware of *Kaçyapa* meaning "grey, darkish," for although the word is explained by "*çyávadanta*" it is evident that this is only the application of the signification to a special case and that the broad meaning is *çyáva.*

He is enumerated as one of the eighteen Sanhitá proclaimers in many works of otherwise questionable value, but giving in their enumeration certainly a faithful account of the existing most esteemed works. Manu is represented as an authority in astrology even in so old a book as the Gárgí-Sanhitá, but that does not mean that there existed a regular book emanating from his transcendental wisdom. Varáha-mihira, though mentioning Manu several times, once only refers to the Mánava-Dharmaçástra, viz. Bṛh. Sanh. Ch. LXXIV. 6, sqq. and it is curious that only a part of the lines quoted by him recur in Manu, as we know him now. Another passage of the Bṛh. Sanh. Ch. LIV. 99, shows that there was a work derived from Manu, or rather a part of such a work, treating of the Dagárgalam or exploration of the fitness of the soil for digging wells. As the Dagárgalam constitutes regularly one of the chapters of a Sanhitá, it is not hazardous to assume that Manu's Dagárgalam made part of a Mánava-Sanhitá. Of the existence of such a work at the present day I know nothing; probably it has shared the fate of so many works of the recovery of which there are but faint hopes.

A new era in Hindu astronomy is marked by the composition of the Siddhántas. Three out of the five standard works of that name existing previously to Varáha-mihira, are ascribed to mythical authors, and there is little doubt that in their character also, they would show the traces of a period of transition from myth to science properly so called. This assertion, however, cannot be proved from the materials we have at our command.

The Paitámaha-Siddhánta seems to have been entirely superseded by the revised edition of it by the celebrated Brahmagupta. Even Utpala, so well-read in old astronomical and astrological literature, quotes only from the Sphuṭa Brahma or Bráhma-Siddhánta,* although he does not add the word *Sphuṭa*, as if it were a matter of course. If at the time of.

* This has been remarked already by Colebrooke, Algebra, p. XXX.

Utpala the Paitámaha-Siddhánta had fallen into oblivion, it is not strange that Albírúní had no knowledge of it; see Reinaud's Mémoire, p. 332.

The Saura, or Súrya-Siddhánta is mentioned by Varáha-mihira, Bṛh. Sanh. p. 4, and Ch. XVII. vs. 1. As in the latter passage we are informed* that the treatise Pancasiddhántiká followed the doctrine of the Súrya-Siddhánta in respect to the *grahayuddham*, an astrological name for conjunction, we may conclude that the Súrya-Siddhánta contained some matter which would find a place more appropriately in an astrological work. It was at least not wholly free of astrological influence, in so far that in some respects it did not disregard the terminology of the Sanhitás. The Súrya-Siddhánta, current in the days of Albírúní, is ascribed by him to Láṭa, and as the Arab expresses the received opinion of the native astronomers, unless where he intimates his dissent, there is every reason to believe that Láṭa was really, if not the original author, at least the author of the recast, as it was current in the first half of the eleventh century. Láṭa being anterior to Varáha-mihira, as we shall see hereafter, it may be that Varáha-mihira means by Súrya-Siddhánta Láṭa's work, but for aught we know it may as well have been a still older *edition*, to [illegible] a not very adequate but sufficiently clear expression. Bhaṭṭa Utpala mentions* the Súrya-Siddhánta comparatively very seldom, only six çlokas are quoted, which I subjoin in the foot-note,† because not one of them recurs in the Súrya-Sid-

* q. v. Instead of *Súrya-siddhántát*, a v. r. has *Súrya-siddhánte;* in the latter *Siddhánte* has to be taken in the same construction and sense, as if it were *mate* "opinion, doctrine:" *siddhánta* is in fact nothing else but proved, well-established opinion. It may be also that the author had divided his treatise into chapters, each of which treated of the five Siddhántas severally, instead of giving an eclectic view of his own, based upon the study of the groundworks.

† They are:

तेजसां गोलकः सूर्यो ग्रहर्क्षाण्यम्बुगोलकाः ।
प्रभावन्तो हि दृश्यन्ते सूर्यरश्मिविदीपिताः ॥

dhánta in its present shape. Five of the six verses must, to all appearance, have belonged to the same chapter, and the substance of two, at least, is found in the present Súrya-Siddhánta in rather different words, so that it is impossible to admit their being perchance various readings or interpolations. The conclusion we have to draw from the preceding is, however, by no means that arrived at by Bentley. He places indeed, the Súrya-Siddhánta in the 11th century of our era, but we have to take his words in the meaning he attached to them, and the only meaning which is consistent with the other conclusions he thought himself justified in drawing from the discoveries he boasts of. According to Bentley's view, no Surya-Siddhánta whatever existed before the 11th century, a view controverted by Whitney* by many arguments, any one of which by itself would be sufficient to upset Bentley's theory. Whitney has shown, moreover, that even the fact of the Súrya-Siddhánta in its present shape dating from the 11th century admits of serious doubt. Strictly speaking we do not know at all at what time the last recast of the work was made, and whether the undoubted alterations of the text have been made gradually, or whether the work went through a limited number of improved and modernized editions. That our Súrya-Siddhanta, however it may have been modified (and Utpala's quotations go far to prove that the modifications

महतस्याप्यधःस्थस्य नित्यं भासयते रविः ।
अर्धं शशाङ्कबिम्बस्य न द्वितीयं कथञ्चन ॥
विप्रकर्षं यथा याति ह्यधस्ताच्चन्द्रमा रवेः ।
तथा तस्य च भूदृश्यमंशं भासयते रविः ॥
भूच्छायां शशिकच्छाया रवौ भाधान्तरस्थिते (MSS. भावा० भागा०) ।
यदा विशत्यविच्छिन्नश्चन्द्रः स्यात्तद्ग्रहस्तदा ॥
इन्दुनाच्छादितं सूर्यमधोऽविच्छिन्नगामिना ।
न पश्यन्ति यदा लोके तदा स्याद्भास्करग्रहः ॥

The nearest approach in the present Súrya-siddhánta to these lines, is IV. 6 to the fifth, and IV. 9 to the sixth; but the distance is great.

* Súrya-Siddhánta, transl. p. 21, sqq.

exceed all moderation according to European ideas,) nevertheless resembles in its features and structure the original Saura, or Súrya-Siddhánta, seems to me very probable. A little higher up, I hinted that the old Súrya-Siddhánta was not emancipated from astrology; we might *a priori* expect as much, because it must have been one of the first works of the scientific period of Hindu astronomy. In some other Siddhántas we find some few names reminding us of the Sanhitá period, in others all traces of astrology are lost. Now, what do we find in our present Súrya-Siddhánta? A much larger portion of astrological or half-astrological matter than in any other Siddhánta, in such as I know at least; see its Ch. VII., 18-24, the *grahayuddham*, the very same term we found above; see also Ch. XI. Further, while in some Siddhántas the *naxatras* are scarcely more than mentioned, in Áryabhaṭa's work not even so much, the present Súrya-Siddhánta treats of them comparatively copiously. Add to this the circumstance that all the Siddhántas since Áryabhaṭa are in the Áryá, but the work in question is in Anushṭubh,* the same metre in which Utpala's quotations are composed, and it will be difficult to avoid the conclusion that the Súrya-Siddhánta in its present edition is a lineal and legitimate descendant of the work mentioned by Varáha-mihira as one of his authorities.

The Vasishṭha or Vásishṭha-Siddhánta was known to Albírúní only as the work of Vishṇucandra, but his statement is evidently not so exact as Brahmagupta's, who ascribes only the revision to Vishṇucandra†. As the latter borrowed from Áryabhaṭa, (see Colebrooke l. c.) and this astronomer was contemporary with Varáha-mihira, the Vásishṭha-siddhánta mentioned in the Bṛhat-Sanhitá must have been the older one. The metre of the work, cited as such by Utpala, is in Anushṭubh. There exists a certain Vasishṭha-siddhánta, a very short

* Only the decidedly old Siddhántas, like the Vásishṭha and Romaka-siddhántas, and the *original* Pauliça-siddhánta, are in Anusṭhubh.

† Mém. sur l' Inde, p. 332, and Colebrooke's Algebra, p. XLIV. & XLVII

work, in 94 çlokas, proclaimed by Vasisṭha, the son of Brahma, to Máṇḍavya. It unequivocally lays claim to being the old genuine Vasishṭha-siddhánta, and is as unequivocally a forgery. Both facts are clear from the 80th çloka, containing the stereotype prophecy :

इत्थं माण्डव्य संक्षेपादुक्तं शास्त्रं मयोत्तमम् ।
विस्तृतिर्विष्णुचन्द्राद्यैर्भविष्यति युगे युगे ॥

The framers of the work knew at least that Vishṇucandra was one of the revisers of the Vasishṭha-siddhánta. Whether Utpala's quotations are from Vishṇucandra, or from the older edition, is uncertain, but this much is sure that they are not to be found in this would-be Vasishṭha-siddhánta.

The Romaka-siddhánta is ascribed, both by Brahmagupta and Albirúni, to S'rí-sheṇa. Except the quotations given by Utpala, which again are in Anushṭubh, and therefore bespeak a certain antiquity, I am not able to give any further detail about it. Whether it is still in existence is extremely doubtful; it must have been scarce, if, indeed, not wholly lost, long ago, for there exists a spurious Romaka-siddhánta, and it is hardly to be supposed that the experiment of fabricating one would have been deemed safe, if the old genuine work had been known to be extant. A MS. making the pretension of being *the* (or at least *a*) Romaka-siddhánta, belongs to the I. O. Library in London. It is a purely astrological, not astronomical work, written in a mongrel Sanskrit which defies all description and does not deserve any. Amongst other curious things, curious in their way, it contains a horoscope of Jesus! As it speaks of the kingdom of Baber and mentions, prophetically of course, as it befits an astrologer, the overthrow of the kingdom of Sindh, which was conquered by Akbar in 1572, A. D., it dates from 1600 A. D. or later. The author cannot have been a Hindu, because any Hindu, when learning Sanskrit, is taught in such a way that he may write a very incorrect Sanskrit occasionally, but never the hybrid

language of the pseudo Romaka-siddhánta. From a certain expression, not to dwell longer upon this theme, I guess that the scribbler was a Parsee ; he calls namely Kerman S'rí-Karmáṇa ; now, it is hard to conceive, how it could enter one's head to call Kerman the "blessed," unless one be a Parsee ; he must moreover have been an inhabitant of the former kingdom of Sindh.

The Pauliça-siddhánta, although not procurable now-a-days, is much better known than the foregoing, being largely quoted by several astronomers and their commentators. It stood manifestly in high favour as late as the days of Albírúní, and was, barring the Sphuṭa Brahma-siddhánta, the only siddhánta he could procure for himself (Reinaud, p. 334.) The name of its author Puliça* points clearly to a foreigner, a Greek or Roman ; Albírúní calls him Paules the Greek and gives the name of the Greek's birth-place in a form which seems corrupt. His testimony is, of course, the testimony of the Hindu astronomers at his time, and there is not the slightest reason to doubt its accuracy. Weber has made the suggestion that Puliça the Greek may be identical with Paulus Alexandrinus, the author of an astrological work of the title of Eisagoge. In this Eisagoge, so he argues, (Ind. Stud. II. 260) there is a passage which agrees "almost literally" with one found in a modern Hindu book on Nativity, the Háyana-ratna, by a certain Balabhadra, not to be confounded with his much more ancient namesake. Weber's surmise is scarcely admissible ; for the passage alluded to will be found in all works on Nativity almost literally the same, because it is a simple enumeration of the mansions and their lords ; two lists, if their

* In a MS. of the Comm. on Bṛhat-Sanhitá it has been corrected by some *lepidum caput* into Pulastya ; such quasi-corrections are very common, Romaka becomes Romaça, or Somaka, and Sphujidhvaja, as Utpala calls Yavaneçvara, is "translated," in the manner of Bottom, into S'ucidhvaja. I confess that I cannot see what Sphujidhvaja represents. Is it Aphrodisius ?

contents are the same, cannot differ in form, nor can they be said to bear greater resemblance to each other than to other lists containing the same. Besides, there is no indication that Balabhadra has taken this passage from Puliça, which must be established before any conclusion can be drawn. The strongest argument, however, against the supposition is the fact that the Pauliça-siddhánta is no work on Nativity, but an astronomical work, in which the original of the passage in Balabhadra could not find place. It may be that, besides the Pauliça-siddhánta, there existed another work of Puliça's on Nativity, but nobody has met with any notice of it, and unless Paulus Alexandrinus has written, besides his Eisagoge, a book on astronomy, which again is unknown, we have no right whatever to infer that he and Puliça are one and the same, for identity of name is too slender a ground, especially when the name happens to be a common one. On the other hand, that Puliça was a Greek, I do not doubt for a moment, notwithstanding that the Pauliça-siddhánta, judging from quotations, and rather numerous ones, is so thoroughly Hinduised that few or no traces of its Greek origin are left. It may be deemed a trace of foreign origin that Puliça calls "solar" (*saura)* time, what otherwise is always called "civil" *(sávana)* time, or as Utpala puts and exemplifies it, "what with us is 'civil time' is with Puliça-ácárya 'solar time,' a solar day being with him the interval from midnight till midnight, or from sunrise till sunrise." We should meet, perhaps, with a few more traces of Greek influence, if we had the whole work before us, but nobody who is acquainted with the Hindu mind would ever expect a translation. The history of the Súrya-siddhánta is only one of the examples, how works, more or less held to be inspired, were remodelled and altered to such an extent that the original well-nigh vanished; and why should foreign works be treated otherwise? And in no branch of Sanskrit literature have changes been made so freely as in astronomical works. Not from unworthy motives; on the con-

trary, the Hindu astronomers were the only class of learned men in their country who had an idea of science being progressive, not stationary or retrogressive. Therefore they thought themselves not only allowed, but called upon, to modify what by observation or otherwise could be proved to be erroneous.

To return to the Pauliça-Siddhánta, it must have existed, like some of the other Siddhántas, in two editions. All the quotations from it are again in A'ryá, which to my mind renders it probable that it was not long, say at the utmost 100 years, prior to A'ryabhaṭa and Varáha-mihira. Now it is interesting that Utpala quotes a Múla-Puliça-Siddhánta, an "original Puliça-Siddhánta," and that this time the verse is in Anushṭubh. It is only one verse,* but quite enough to prove that even this "original" work had been adapted to the exigencies of Hindu science, for it gives the number of revolutions of the fixed stars during the Four Ages. Here too we must leave it undecided whether Albírúní had the Múla-Puliça-Siddhánta in view, or the recast.

It would be extremely rash to deduce from these scanty details concerning the five first standard works of Hindu astronomical science any inference as to the probable period of their first composition. As an hypothesis, however, serves to direct the attention to a more definite sphere of investigation, we may roughly date the beginning of the Siddhánta period at 250 A. D., about half way between Garga and Varáha-mihira.

Among the remaining authorities mentioned in the Bṛhat-Sanhitá there are no more astronomers. A'rya-Vishṇugupta is considered to be the author or publisher of a book on Nativity. He is also called Cáṇakya, so that the fiery minister of Candra-

* It is as follows :

खखाष्टमुनिरामाश्विनेत्राष्टशररात्रयः ।
भानां चतुर्युगेणैते परिवर्ताः प्रकीर्त्तिताः ॥

The number is 1582237800, which diminished by the number of the revolutions of the sun during the same period (4320000) gives 1577917800, being the number of the civil days.

gupta is meant. That Vishṇugupta cannot in reality have been the author is sufficiently evident, because the method of horoscopy is thoroughly Greek, and not older than 300 B. C. At the same time, one ought not to call it a forgery without further proof; its style is not that of a bungler.

Bádaráyaṇa is likewise the professed author or teacher of a Játaka, and often quoted by Utpala in his commentary on the Bṛhaj-Játaka. The work is in Áryá and exhibits many Greek words, amongst which are *ápoklima* and *paṇaphara*.

Nagnajit composed a work on architecture, sculpture, painting and kindred arts; Viçvakarman inspired a book on architecture; so, it seems, also Maya.—S'rí-Dravyavardhana,* a prince of Avanti, evidently an historical person, was celebrated as an author on augury or çákuna.—About the rest I have nothing to offer.

In the Bṛhaj-Játaka, we find, besides some of those named above, Satya "the truthful," another name of whom, according to Utpala is Bhadatta "given by the stars," the latter formed after the analogy of Devadatta, Yajnadatta, etc. Both appellations look as if they were fictitious. His work, although prior to Varáha-mihira's, seems not to have been much older; the metre is Áryá; it seems moreover to have been a genuine Indian production (if any book on Nativity may be called so), for his opinions now and then are contrasted with those of the Greeks. Concerning Jívaçarman, Siddhasena, Devasvámin, I have found nothing worth mentioning. The writings of the Greeks, "the ancient Greeks," as Utpala qualifies them, in contradistinction to Yavaneçvara Sphujidhvaja, were so rare already in the days of the forementioned commentator, that he had never seen them. It may be questioned whether books in Sanskrit are meant, and not in Greek. Utpala knew from other sources that the "ancient Greeks" did not reckon from the S'áka era, naturally enough, and thinks that Yavaneçvara was the first to use the S'áka. The latter statement seems

* A doubtful v. r. has S'rí-Vard amánaka.

very problematical, for it would follow that Yavaneçvara preceded Varáha-mihira, of which there is no indication whatever. In the first place, the work of Yavaneçvara, which is extant, bears no internal evidence of being more ancient, quite the reverse. Secondly, if he was prior in time, it is hardly to be explained why an author held so high amongst Hindu astrologers, is never noticed, nor alluded to by Varáha-mihira.

A curious name is Maṇittha, whom Weber suspects to be Manetho, the author of the Apotelesmata. I thought for a moment of Manilius, but, after all, Weber's conjecture is decidedly more plausible. Maṇittha, *i. e.* the book, being of foreign origin, would seem to be countenanced by the fact that in one of his opinions he agrees with the "ancient Greeks," and disagrees with Satya and Varáha-mihira. If I had been able to get the Apotelesmata, I should have compared the quotations from Maṇittha. It will be always worth while doing so, although it is not to be expected that the marked and special coincidences will be numerous or conclusive. In the same manner as a few traditions sufficed to enable Hindu astrologers to father the children of their own brains on their holy sages, so, I strongly suspect, they also did with the more renowned of the Greek astrologers. The notion of the productions of a man's mind being his property, a notion carried to such a ridiculous extent in Europe, was unknown to them. Unhappily, the opposite extreme they fell into, is much more pernicious. In Maṇittha, as quoted by Utpala, there is an extremely absurd passage, where the author ascribes antiquity to himself! "*iti brúmas' cirantanáh ;*" that shows the spirit.*

The three astronomers Láṭa-ácárya, Sinha-ácárya and Árya-bhaṭa are mentioned by Varáha-mihira in a passage for the preservation of which we are indebted to Utpala. Although

* Balabhadra, the younger, in the Háyana-ratna, quotes a Maṇittha who uses Arabic words (see Ind. Stud. II. 251 and 275.) Weber was too cautious, when he only hesitatingly pronounced such a book to be a fabrication.

the work from which it is taken is not specified, there can be no doubt, that it is from the treatise Pancasiddhántika, and for an obvious reason. The passage speaks for itself in so far as it shows that it is taken from a *ganita* or astronomical work, and whatever works our author may have written which nobody ever heard of, thus much is certain that Utpala knows only one astronomical work, and that the Pancasiddhántika. A part of the passage, published by me *in extenso* at another place,* may stand here :

द्युगणाद्दिनवारास्मिन्द्युगणोऽपि हि देशकालसम्बद्धः ।
लाटाचार्येणोक्तं यवनपुरेऽर्धास्तगे सूर्ये ॥
रव्युदये लङ्कायां सिंहाचार्येण दिनगणोऽभिहितः ।
यवनानां निशि दशभिर्मुहूर्तैश्च तद्ग्रहणात् ॥
लङ्कार्धरात्रसमये दिनप्रवृत्तिं जगाद चार्यभटः ।
भूयः स एव चार्कोदयात्प्रवृत्त्याह लङ्कायाम् ॥

"The day of the week is to be determined from the sum of days; now the sum of days stands in connexion with situation and day-time. Láṭa-ácárya says that the days are to be reckoned from sunset in the city of the Yavanas. Sinha-ácárya states the sum of days (to begin) from sunrise at Lanká, and, if we adopt this, they must begin, in the country of the Yavanas, at the time that ten *muhúrtas* of the night are past. A'ryabhaṭa has stated that the days begin at midnight at Lanká, but elsewhere he says that the days commence from sunrise at Lanká."†

A little further on Varáha-mihira actually quotes a stanza which is taken either from Láṭa-ácárya or from Sinha-ácárya, viz.

मध्याह्नं भद्राश्वेष्वस्तमयं कुरुषु केतुमालायाम् ।
कुरुते ऽर्धरात्रमुद्यन् भारतवर्षे युगपदर्कः ॥

"The sun, while rising in India, at the same moment causes midday in the region of the Bhadráçvas, sunset in that of

* Journal R. A. Soc. of Great Britain and Ireland, for the year 1863.

† This must be one of the instances of inconsistency for which A'ryabhaṭa is criticised by Brahmagupta.

the Kurus, midnight in Ketumálá." The next following verse is intended to be a quotation from Áryabhaṭa and really makes part of one of Áryabhaṭa's works, so that the foregoing necessarily must be a quotation, and not Varáha-mihira's own words, but how far he has changed the form, and, as observed before, whether it be from Láṭa or Sinha, is uncertain. Albírúní who, as we know, ascribes to Láṭa the Súrya-siddhánta, informs us that Láṭa held the view expressed in the verse adduced (Reinaud, p. 341); but that proves nothing, for the same view is held by all astronomers; and in the words only could there be any difference.

It may be observed *en passant*, that, in the opinion of Varáha-mihira, the meridian of Yavana-pura is considered to have a longitude west from the meridian of Lanká, of 60 degrees; for ten *muhúrtas* in the night are said to correspond to sunrise, *i. e.* six o'clock in the morning, at Lanká,* and, as the night is reckoned from six o'clock in the evening, ten *muhúrtas* later gives two o'clock after midnight. Rome was supposed to be 90 degrees west from the meridian of Lanká, so that the longitude of Yavana-pura is ⅔ of that of Rome, and this, however erroneously the absolute longitude is given, suits approximately the situation of Alexandria, which accordingly may be understood by Yavana-pura.†

Sinha-ácárya may, or may not, be the same as Durga-sinha, mentioned by Colebrooke (Alg. XLIV). I have never lighted upon any other passage where the name occurs.

Far more renowned than Láṭa and Sinha is Áryabhaṭa,

* Albírúní is at much pains to prove that Lanká is not Ceylon. That shows that he had a correct idea about the latitude of Ceylon, but if he had known that even Ptolemy commits the same error in supposing the equator to cut Ceylon, he would not have wondered at the Hindu astronomers committing, or perhaps repeating, the wrong estimation.

† So far as the longitude is concerned, Constantinople would answer as well as Alexandria, but I am not aware that any astronomer drew his first meridian over Constantinople, and without that it would not be taken as the point of departure.

usually, but erroneously, called Áryabhaṭṭa. The manuscripts in which the name occurs prove nothing; they will in one line write Áryabhaṭa and Áryabhaṭṭa, and would, if we had no other means of arriving at the truth, balance each other. Happily the word occurs in verses, and the metre decides the question at once. The Arabic form Arjabhar would, if necessary, have been sufficient to show that the MSS. giving Áryabhaṭa are right, and wrong in the opposite case, for a single *ṭ* may become in the mouth of the people *r* or something like it, but never *ṭṭ*. Albírúní writes the name with *t*, instead of with *r*, as other Arabs used to do, because being conversant with Sanskrit he gives not the popular or Prákrit pronunciation, but the approximately more correct one with *t*, in the same way as he writes the name of Láṭa with *t*. It may seem unnecessary to dwell upon a seeming trifle, but error, be it ever so small, ought not to be sanctioned.

Colebrooke was aware that Varáha-mihira must have been acquainted with Áryabhaṭa's writings, from which he concluded that the latter astronomer was prior to the former (see Alg. XLIV), admitting that at the latest he must have lived at the commencement of the 6th century. Colebrooke did not know that Varáha-mihira actually mentions Áryabhaṭa's name, still less that he quotes one verse in full from his works, neither had the great scholar been able to acquire MSS. of Áryabhaṭa's works. Such MSS. are indeed, it would seem, very rare, and in Hindustán proper unheard of; nevertheless they exist, and had it not been for a wrong title two of the works of Áryabhaṭa would have been recognized as such long ago. The title of a certain MS. in the Berlin Library* bears: Áryabhaṭa-Siddhánta vyákhyáne Bhaṭapradípe Daçagítibháshyam." Weber misled, as any other would be, by the title, took the whole for a Daçagíti-bháshyam or commentary on the Daçagíti. Whitney in the Journ. Amer. Or. Soc. 6th Vol., p. 560, sqq. proved that the doctrines in it contained

* Weber's Catalogue, p. 232.

all the peculiar features by which A'ryabhaṭa was distinguished, as we know from the many notices about these doctrines to be found in astronomical writings. I have made known* that the quotations in Utpala's commentary on the Bṛhat Sanhitá occurred in it, and was rather puzzled that Utpala simply treats those quotations as if they were the productions of A'ryabhaṭa himself, notwithstanding the work from which they were taken is called a commentary. Neither Professor Whitney nor myself took the simple course of saying that the so-called Daçagíti-bháshyam was no *bhâshyam* at all; seeing we did not see. At last I succeeded in obtaining the Daçagíti and the A'ryabhaṭíyam or Siddhánta† and learnt that, barring various readings, it is identical with the MS. of the Berlin Library, so oddly called Daçagíti-bháshyam. The Berlin MS. has only one stanza more,—the concluding stanza,—translated by Whitney thus: "Bhúta-vishṇu hath thus comprehensively explained—having learned it by the favour of his teacher—the Daçagíti text-book (Daçagíti-sútram), of very obscure meaning, formerly promulgated by Bhaṭṭa." This stanza combined with the title of the Berlin MS. leads me to surmise that its copyist was ordered to copy only the text of A'ryabhaṭa from another MS. containing text and commentary, and that he has blundered in the title and added the concluding stanza, because he thought it to make part of the text, it being in verse, while the commentary was in prose. The Daçagíti, and no doubt the Siddhánta, were known also to Whish, as he gives the text and translation of the first stanzas of the Daçagíti. One of his statements that the A'ryabhaṭíyam is a treatise on arithmetic and mathematics, and not on astronomy, is wrong, however. A'ryabhaṭíyam is very surely a name of the Siddhánta, although it may be that all the works of the author are designated under that name.

* Journ. R. A. S. of Great Br. and Irel. for the year 1863.

† I must here acknowledge my gratitude to my friend Dr. G. Bühler in Bombay to whose kindness and unremitting zeal I am indebted for these MSS. of A'ryabhaṭa and for another MS., about which in the sequel.

A'ryabhaṭa's Siddhánta gives us the author's date and his native city. We read at the opening of the work :

ब्रह्मकु[ज]शशिबुधभृगुरविकुजगुरुकोणभगणान्नमस्कृत्य ।
आर्यभटस्त्विह गदति* कुसुमपुरेऽभ्यर्च्यं तज्ज्ञानम् ॥

" After prostration to Brahma, the Earth, the Moon, Mercury, Venus, the Sun, Jupiter, Saturn, and the Ecliptic (or the stars), with reverence for the knowledge of Truth, A'ryabhaṭa, at Kusumapura, teaches, (viz. the following)."

A'ryabhaṭa gives his own date, vs. 12 of the 2nd chapter :

षष्ट्यब्दानां षष्टिर्यदा व्यतीतास्त्रयश्च युगपादाः ।
त्र्यधिका विंशतिरब्दास्तदिह मम (r. ममा) जन्मनोऽतीताः ॥

" When three of the four ages were past, and 60 times 60 years, then 23 years *from my birth were past,*" *i. e.* 3600—3101—23=476 A. D.—This date was not unknown to me before, but I hesitated between Bhúta-Vishṇu and A'ryabhaṭa. Quite independently of me Dr. Bhau Daji found out this very date, so that to him belongs the honour of having first made known the year of the birth of one of the greatest among Hindu astronomers.

The fact that A'ryabhaṭa was born 476 A. D. makes it a little doubtful whether Albírúní is right in assigning the year 505 A. D. as the date of the Pancasiddhántiká. The verse actually quoted in the treatise of Varáha-mihira is the following:

उदयो यो लङ्कायां सोऽस्तमयः सवितुरेव सिद्धपुरे ।
मध्याह्नो यमकोट्यां रोमकविषयेऽर्धरात्रः स्यात् ॥

" At the time of the sun's rising at Lanká, he is setting in the city of the Blessed *(insulae fortunatae)* ; it is midday in Yamakoṭi and midnight in the land of the Romans."† It is vs. 13 of Ch. 3 in the Siddhánta.

* There is one short syllable wanting here, most probably we have to read निगदति. In the former half the ज is evidently to be rejected.

† This very stanza I have met with in Sáyaṇa's commentary on the Ṛgveda. I have forgotten exactly where.

The Daçagíti contains twelve stanzas, but we have to deduct the invocation and the colophon, so that the remainder corresponds to the name "Ten stanzas." It is a common, if not universal practice, not to take into account the invocation, nor the colophon, although in our MSS. such verses are numbered as if they formed part of the body of the work. To give one out of many instances, the Sánkhya-Káriká is said in the colophon to contain seventy stanzas, but with the addition of matter unconnected with the Káriká, as such, the number of the stanzas is seventy-two.*

The Áryabhaṭa-Siddhánta or Áryabhaṭíyam is a very concise book, for the whole is complete in 111 stanzas in Áryá metre. If we deduct from this number the opening and closing stanzas, and also the invocation, placed at the beginning of the 2nd chapter and identical with that of the Daçagíti, we get 108. This number coincides so exactly with one of the two significations in which the numeral *ashṭaçatam* may be taken, that there can be no hesitation in pronouncing Áryáshṭaçatam "the hundred and eight stanzas" to be identical with the Áryabhaṭa-Siddhánta. Colebrooke never having seen a MS. of it, rendered Áryáshṭaçatam by "eight-hundred couplets" (Alg. XXXII.) and certainly *ashṭaçatam* may mean 800, but does not necessarily do so. That in this case it has to be taken in the other sense, is now decided by the testimony of the MS. itself.

* Wilson finds it difficult to explain why the Sánkhya-Káriká should be said to contain seventy, instead of sixty-nine verses. The reason is obvious enough; vs. 71 and 72 have nothing whatever to do with Sánkhya philosophy; it is wholly fortuitous and indifferent to that philosophy that a certain Içvara-Kṛshṇa composed a poem in 70 verses, but the authority for the Sánkhya doctrine is to be sure something connected with that doctrine. This explanation is properly speaking superfluous, for it matters not at all whether Içvara-Kṛshṇa is right or wrong in deeming vs. 70 essentially different from vs. 71 and 72, he *does* so. I wish only to point out that in doing so he is logical, and that the difficulty is of Wilson's own making; so it could not be expected any commentator would deem it necessary to explain what needs no explanation.

The Áryáshṭaçata contains all the leading features of a system the difference of which from the commonly received opinions was known to us from the accounts given of it by many of the Hindu astronomers. Áryabhaṭa's curious system of arithmetical notation is taught in the Daçagíti, his theory of the earth revolving on its axis in the Siddhánta, and now that we know his date, we know at the same time that a Hindu astronomer had the boldness, as Whitney puts it, to withhold his assent from the commonly received theory. Another remarkable feature of the book is that the lunar mansions or *naxatras* are not taken notice of. The only word which reminds us of their existence is Áçvayuja, not referring to the *naxatra,* but taken as the name of the first year in the revolution of Jupiter, whence further it may be deduced that Açviní was the first in the order of the lunar mansions at the time the work was composed.

As yet only the two forenamed works of Áryabhaṭa have been recovered, but we may reasonably hope that others will turn up in time. Albírúní (Mém. sur l' Inde, p. 371) quotes a whole passage from Áryabhaṭa "le Cousoumapourien," which must have made part of a book different from the Daçagíti and the Áryáshṭaçata, it not being found in those two. It has been surmised by Fitz Edward Hall that there must have been two astronomers of the name of Áryabhaṭa, a surmise which want of materials only prevented him from raising to a certainty. By my possessing a copy of an Áryabhaṭakṛta-Mahásiddhánta or Áryabhaṭákhyo Mahásiddhánta, I am in a position positively to prove the correctness of Hall's shrewd guess. The Mahásiddhánta is an astronomical work in 18 Chapters, and more than 600 verses in Áryá and Upagíti in irregular succession. The verses are altogether lame and pithless. The author distinctly states that he has written his work mainly on the principles of the "old" Áryabhaṭa, and the truth of his assertion is born out, partly at least, by his employing the great Áryabhaṭa's peculiar system of arithmetical notation. He informs us further that he had introduced corrections of his

own; the necessity of applying such corrections to the old Áryabhaṭa's works being one of the reasons that he, the younger, wrote his book. Another reason, so he adds, was the scarcity of those works. Let us hear himself.

एवं परोपकृतये स्वोक्त्योक्तं खेचरानयनम् ।
किंचित्पूर्वागमसमसममुक्तं* विप्राः पठन्त्विदं नान्ये ॥

"Thus I have given for the benefit of others, the calculation of the planets on my own authority, it being a little different (?) from ancient authorities. Brahmans, no others, should study it."

वृद्धार्यभटप्रोक्तं सिद्धान्ताद्यं महाकालात् ।
पाठैर्गतमुच्छेदं विशेषितं तन्मयोक्त्या ॥

"The Siddhánta and other works of the old Áryabhaṭa are in the long course of time worn out by the study of them; they *(i. e. Siddhántádyam)* have been modified by me on my own authority."

The author certainly calls himself Áryabhaṭa, but it is so extremely unlikely that two astronomers, one being the professed imitator of the other, should bear the same name, that it is far more natural to think Áryabhaṭa to be only the younger astronomer's *nom de plume*. It is by no means to be inferred that by assuming the name of the celebrated astronomer he intended any fraud; since the adoption of a pseudonym in writing is in India a mark of respect and an intimation that the former bearer of the adopted name is set up as a model. That Áryabhaṭa the younger did not attempt to impose upon others is perfectly clear from the account given about himself. I fear that it would be very difficult to show that he was as clever as he was candid. The whole book is a poor performance. The contents have been known long ago, for it is the work that Bentley pronounced to be the real Áryabhaṭa-Siddhánta, the other works being only fabrications. As Bentley

* There is something wrong in *samasama;* I cannot make a verse out of it, for *ágamásamam uktam* will not do.

knew no Sanskrit, it is but charitable to try to believe that he had not seen or heard of the passage communicated above. Davis also knew the book, but he must have had a corrupt MS., for he calls it Ársha-Siddhánta. So much about the Mahá-Áryabhata-Siddhánta, containing the lucubrations of some astronomer, who wished to imitate Áryabhaṭa of Kusumapura, and followed him at a great distance, both of time and merit.

We owe the knowledge of nearly all the particulars about the predecessors of Varáha-mihira to Bhaṭṭa Utpala. This astronomer who, as we have had occasion to notice, flourished in the middle of the 10th century of our era, seems to have earned his great reputation* less by his original compositions than by his commentaries on Varáha-mihira. An original work of his is the Bhaṭṭotpala-Horáçástra, a very short treatise in 75 stanzas; a MS. of which is in possession of the Berlin Library, (see Weber's Catalogue 863). Not having this Horáçástra at hand, I cannot affirm whether it be identical with a work sometimes quoted by Utpala as his own, and called Khaṇḍa-khádaka; very likely it is the same book under another title. A greater reputation has been earned by him in his capacity of commentator. It is not known if he has written a commentary on all the works of Varáha-mihira, but as many of these as have been brought to light are provided with one. Those I have seen myself are the Sanhitávivṛti or Sanhitávṛtti, the Bṛhaj-Játaka-vivṛti, that on the Laghu-Játaka, and that on the Yogayátrá. Besides these, there is extant and frequently met with, a commentary on the Shaṭpançáçiká, a work by Pṛthuyaças, the son of Varáha-mihira.

The merits of Bhaṭṭa Utpala as a commentator are held

* Colebrooke (Alg. p. XLVI.) mingles his praise with a little censure, saying that the commentator, "in several places of his commentary names himself Utpala, quibbling with simulated modesty on his appellation, for the word signifies stone." The taunt is undeserved and rests upon some misconceptions: 1° Utpala means no quibble; 2° Utpala is to be taken as a proper noun, not as an appellative; 3° even if it were an appellative, it would not mean *stone*, but *nymphæa;* Colebrooke confounds it with *upala;* 4° there is no trace of simulation; 5° there is no trace of modesty.

high, and, methinks, deservedly so. To an unusual knowledge of the astronomical and astrological writings before his time, he adds the acquaintance with some authors in other branches of learning, like Caraka; with a stupendous memory, he combines judgment. Where he knows his deficiency, he tells us so with a candour rarely met with amongst persons of his class. So he admits, for instance, that he is only superficially acquainted with the technicalities of perfumery *(gandhayukti)*. With a profound reverence for his author, whom he considers to be an incarnation of the sun, he earnestly endeavours to explain and to elucidate the text, without taking it as a mere pretext for pouring forth his own wisdom. When a passage is ambiguous, he has recourse to the sound method of comparing the words of Varáha-mihira with those passages of more ancient authors whom he thinks him to have immediately imitated. This method has the additional value that thereby precious fragments of authors now utterly forgotten, and perhaps never to be recovered, have been preserved. The commentary on the Bṛhat-Sanhitá would be well worthy of being separately edited; unhappily, it is rather bulky, containing the substance of somewhat more than twenty-thousand çlokas; and a still greater barrier to such an undertaking is offered by the horrible state of all the Codices. In a certain sense, the merely explanatory part will find a substitute in the translation of the text, which is in preparation, and the more valuable portion of the additional matter may be inserted.

The MSS. made use of in preparing this edition of the Bṛhat-Sanhitá are:

A, a MS. in the Library of Berlin, No. 849 (Chambers 484), text.

B, do. No. 851 (Chambers 291), text.

C denotes the text followed by Utpala, and embodied in his commentary; different MSS. of this work have been consulted, so that C does not mark a particular Codex. In most cases the reading of Utpala can be ascertained with tolerable certainty, because the text, as adduced by him, and the follow-

ing explanations verify each other. The difference between the different MSS. consists generally in clerical errors. The principal Codex of C, regularly collated with the MSS. containing only the text, is a MS. of the Benares College Library, written *Samvat* 1839 (A. D. 1782). A direct or indirect copy, but at all events a copy, is Codex 854 (Chambers 819) in the Berlin Library, written *Samvat* 1844 (A. D. 1787). Another copy again is a Codex of Fort William, dated *Samvat* 1878 (A. D. 1821). The Codices of the I. O. in London have been compared only partially. A Codex from Kashmere, which a Kashmere Brahman had the kindness to send for my use, came too late to be compared throughout; its deviations, so far as the text is concerned, are noticed from Chapter LXXVIII. Amongst all the Codices of C, the Benares Codex, and consequently also those of Fort William and Berlin, are the most corrupt, and at the same time the best, because they are least adulterated by half-competent hands, and their errors are only due to the scribes.

For particulars about A, B, C (Berlin Codd.) see Weber's Catalogue.

D, a MS. in the I. O. Library No. 2294, text; date *Samvat* 1870 (A. D. 1818).

E, do., No. 812, text; incomplete; in Bengali character.

G, do., used only occasionally.

O, do., No. 2219, contains only the three chapters, Purushalaxaṇam, Panca-Mahápurusha-laxaṇam, Strílaxaṇam.

N, a MS. of the Benares College Library, text; date *Samvat* 1691 (A. D. 1634).

S, a MS. of the As. Soc. Bengal, No. 626, text; date *Samvat* 1857 (A. D. 1800).

Out of these MSS. A and S agree closely with each other, from Chapter XXXI.; so do B and D, from Ch. XXVII. N agrees with B, D, from about the middle of Ch. XLVIII till nearly the end of Ch. LXIX, but this part is written by a different hand and on different paper from the rest. E is the most modernized and adulterated, and stands perhaps al-

although it shows many striking coincidences with S in that part of S where S does not coincide with A. B and D, and partly N, show manifest traces of being influenced by the commentary; A and S show, it would seem, a total independence of C, and may be considered as constituting a class apart, which can scarcely be said of B, D, N, E. The differences of C and A, S are here and there so remarkable that one might think them to exhibit different redactions, perhaps different editions issued by the author. As a general remark, applying to all the MSS. it may be said that all of them are worse than indifferent.

It is no mock modesty that prompts me to say that, having such materials at my disposal, I look upon this first edition of the Bṛhat-Sanhitá as an essay of an edition, rather than an edition which would require but few occasional corrections from future editors. The bad condition of the MSS. is so bewildering, the great number of the subjects treated of is so distracting, the class of works to which the Sanhitá belongs, is so little explored, that, it is hoped, a large allowance will be made for the difficulties I had to cope with. After all, Varáha-mihira's work is so interesting that the shortcomings of the editor cannot rob it of its value.

I cannot conclude without offering my sincere thanks to Prof. E. B. Cowell who was not only instrumental in furthering the publishing of the work, but, with his well-known kindness, furnished me with MSS. from Calcutta.

Nor must I omit to say that I owe the first hint of editing Varáha-mihira to my honoured friend Prof. A. Weber. If the Bṛhat-Sanhitá proves a useful addition to the store of Sanskrit literature, Sanskrit scholars will, therefore, have to thank him in the first place. Had it not been for his suggestion, it would, perhaps, never have been undertaken, and but for his steadfast encouragement, it would certainly never have been brought to a close.

Benares, 23rd March, 1865.

अनुक्रमणिका।

श्रीगणेशाय नमः।

जयति जगतः प्रसूति-
र्विश्वात्मा सहजभूषणं नभसः।
द्रुतकनकसदृशदशशत-
मयूखमालार्चितः सविता॥ १॥

प्रथममुनिकथितमवितथ-
मवलोक्य ग्रन्थविस्तरस्यार्थम्।
नातिलघुविपुलरचना-
भिरुद्यतः स्पष्टमभिधातुम्॥ २॥

मुनिविरचितमिदमिति यच्-
चिरन्तनं साधु न मनुजग्रथितम्।
तुल्ये ऽर्थे ऽक्षरभेदा-
दमन्त्रके का विशेषोक्तिः॥ ३॥

क्षितितनयदिवसवारो
न शुभकृदिति यदि पितामहप्रोक्ते।
कुजदिनमनिष्टमिति वा
कोऽत्र विशेषो नृदिव्यकृते॥ ४॥

B

आब्रह्मादिविनिःसृत-
मालोक्य ग्रन्थविस्तरं क्रमशः ।
क्रियमाणकमेवैतत्
समासतोऽतो ममोत्साहः ॥ ५ ॥

आसीत्तमः किलेदं
तत्रापां तैजसे ऽभवद्धैमे ।
स्वर्भूशकले ब्रह्मा
विश्वकृदण्डे ऽर्कशशिनयनः ॥ ६ ॥

कपिलः प्रधानमाह
द्रव्यादीन् कणभुगस्य विश्वस्य ।
कालं कारणमेके
स्वभावमपरे जगुः कर्म ॥ ७ ॥

तदलमतिविस्तरेण
प्रसङ्गवादार्थनिर्णयो ऽतिमहान् ।
ज्योतिःशास्त्राङ्गानां
वक्तव्यो निर्णयो ऽत्र मया ॥ ८ ॥

ज्योतिःशास्त्रमनेकभेदविषयं स्कन्धत्रयाधिष्ठितम्
तत्कार्त्स्न्योपनयस्य नाम मुनिभिः सङ्कीर्त्यते संहिता ।
स्कन्धेऽस्मिन् गणितेन या ग्रहगतिस्तन्त्राभिधानस्त्वसौ
होरान्योऽङ्गविनिश्चयश्च कथितः स्कन्धस्तृतीयोऽपरः॥ ९॥

वक्रानुवक्रास्तमयोदयाद्या-
स्ताराग्रहाणां करणे मयोक्ताः ।

होरागतं विस्तरतश्च जन्म
याचाविवाहैः सह पूर्वमुक्तम् ॥ १० ॥
प्रश्नप्रतिप्रश्नकथाप्रसङ्गान्
स्वल्पोपयोगान् ग्रहसम्भवांश्च ।
संत्यज्य फल्गूनि च सारभूतं
भूतार्थमर्थैः सकलैः प्रवक्ष्ये ॥ ११ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामुपनयनाध्यायः प्रथमः ॥ * ॥

अथातः सांवत्सरसूत्रं व्याख्यास्यामः ।

तत्र सांवत्सरोऽभिजातः प्रियदर्शनो विनीतवेषः सत्यवागनसूयकः समः सुसंहतोपचितगात्रसन्धिरविकलश्चारुकरचरणनखनयनचिबुकदशनश्रवणललाटभ्रूत्तमाङ्गो वपुष्मान् गम्भीरोदात्तघोषः । प्रायः शरीराकारानुवर्तिनो हि गुणाश्च दोषाश्च भवन्ति ॥

तत्र गुणाः । शुचिर्दक्षः प्रगल्भो वाग्मी प्रतिभानवान् देशकालवित्सात्त्विको न पर्षद्भीरुः सहाध्यायिभिरनभिभवनीयः कुशलोऽव्यसनी शान्तिपौष्टिकाभिचारस्नानविद्याभिज्ञो विबुधार्चनव्रतोपवासनिरतः स्वतन्त्राश्चर्योत्पादितज्ञानप्रभावः पृष्टाभिधाय्यन्यत्र दैवात्ययाद्ग्रहगणितसंहिताहोराग्रन्थार्थवेत्ता ॥

तत्र ग्रहगणिते पौलिशरोमकवासिष्ठसौरपैतामहेषु पञ्चस्वेतेषु सिद्धान्तेषु युगवर्षायनर्तुमासपक्षाहोरात्रयाममुहूर्तनाडीविनाडीप्राणत्रुटित्र्यवयवाद्यस्य कालस्य क्षेत्रस्य च वेत्ता। चतुर्णां च मासानां सौरसावननाक्षत्रचान्द्राणामधिमासकावमसम्भवस्य च कारणाभिज्ञः। षष्ट्यब्दयुगवर्षमासदिनहोराधिपतीनां प्रतिपत्तिविच्छेदवित्। सौरादीनाञ्च मानानां सदृशासदृशयोग्यायोग्यत्वप्रतिपादनपटुः। सिद्धान्तभेदेऽप्ययननिवृत्तौ प्रत्यक्षं सममण्डलरेखासम्प्रयोगाभ्युदितांशकानाञ्च छायाजलयन्त्रदृग्गणितसाम्येन प्रतिपादनकुशलः। सूर्यादीनाञ्च ग्रहाणां शीघ्रमन्दयाम्योत्तरनीचोच्चगतिकारणाभिज्ञः। सूर्यचन्द्रमसोश्च ग्रहणे ग्रहणादिमोक्षकालदिक्प्रमाणस्थितिविमर्दवर्णदेशानामनागतग्रहसमागमयुद्धानामादेष्टा। प्रत्येकग्रहभ्रमणयोजनकक्षाप्रमाणप्रतिविषययोजनपरिच्छेदकुशलो भूभगणभ्रमणसंस्थानाद्यक्षावलम्बकाहर्व्यासचरदलकालराश्युदयच्छायानाडीकरणप्रभृतिषु क्षेत्रकालकरणेष्वभिज्ञो नानाचोद्यप्रश्नभेदोपलब्धिजनितवाक्सारो निकषसन्तापाभिनिवेशैर्विशुद्धस्य कनकस्येवाधिकतरममलीकृतस्य शास्त्रस्य वक्ता तन्त्रज्ञो भवति॥

उक्तञ्च।

न प्रतिबद्धं गमयति
वक्ति न च प्रश्नमेकमपि पृष्टः।
निगदति न च शिष्येभ्यः
स कथं शास्त्रार्थविज्ञेयः ॥ १ ॥
ग्रन्थो ऽन्यथान्यथार्थः
करणं यश्चान्यथा करोत्यबुधः।
स पितामहमुपगम्य
स्तौति नरो वैशिकेनार्याम् ॥ २ ॥
तन्त्रे सुपरिज्ञाते
लग्ने छायाम्बुयन्त्रसंविदिते।
होरार्थे च सुरूढे
नादेष्टुर्भारती वन्ध्या ॥ ३ ॥

उक्तञ्चार्यविष्णुगुप्तेन।

अप्यर्णवस्य पुरुषः प्रतरन् कदाचि-
दासादयेदनिलवेगवशेन पारम्।
न त्वस्य कालपुरुषाख्यमहार्णवस्य
गच्छेत् कदाचिदनृषिर्मनसापि पारम् ॥ ४ ॥

होराशास्त्रेऽपि राशिहोराद्रेक्काणनवांशकद्वादशभागत्रिंशद्भागबलाबलपरिग्रहो ग्रहाणां दिक्स्थानकालचेष्टाभिरनेकप्रकारबलनिर्धारणं प्रकृतिधातुद्रव्यजातिचेष्टादिपरिग्रहो निषेकजन्मकालविस्मापनप्रत्ययादेशसद्योमरणायुर्दायदशान्तर्दशाष्टकवर्गराजयोग-

चन्द्रयोगद्विग्रहादियोगानां नाभसादीनाञ्च योगानां फलान्याश्रयभावावलोकननिर्याणगत्यनूकानि तात्कालिकप्रश्नशुभाशुभनिमित्तानि विवाहादीनाञ्च कर्मणां करणम्। यात्रायाञ्च तिथिदिवसकरणनक्षत्रमुहूर्तविलग्नयोगदेहस्पन्दनस्वप्नविजयस्नानग्रहयज्ञगणयागाग्निलिङ्गहस्त्यश्वेङ्गितसेनाप्रवादचेष्टादिग्रहषाड्गुण्योपायमङ्गलामङ्गलशकुनसैन्यनिवेशभूमयोऽग्निवर्णा मन्त्रिचरदूताटविकानां यथाकालं प्रयोगाः परदुर्गलम्भोपायाश्चेत्युक्तं चाचार्यैः।

जगति प्रसारितमिवा-
लिखितमिव मतौ निषिक्तमिव हृदये।
शास्त्रं यस्य सभगणं
नादेशा निःफलास्तस्य॥ ५॥

संहितापारगश्च दैवचिन्तको भवति। यत्रैते संहितापदार्थाः। दिनकरादीनां ग्रहाणां चारास्तेषु च तेषां प्रकृतिविकृतिप्रमाणवर्णकिरणद्युतिसंस्थानास्तमनोदयमार्गमार्गान्तरवक्रानुवक्रर्क्षग्रहसमागमचारादिभिः फलानि नक्षत्रकूर्मविभागेन देशेष्वगस्तिचारः सप्तर्षिचारो ग्रहभक्तयो नक्षत्रव्यूहग्रहशृङ्गाटकग्रहयुद्धग्रहसमागमग्रहवर्षफलगर्भलक्षणरोहिणीस्वात्याषाढीयोगाः सद्योवर्षकुसुमलतापरिधिपरिवेषपरिघपवनोल्कादिग्दाहक्षितिचलनसन्ध्यारागगन्धर्वनगरर-

ज्ञोनिर्घातार्घकाण्डसस्यजन्मेन्द्रध्वजेन्द्रचापवास्तुविद्या-
ङ्गविद्यावायसविद्यान्तरचक्रमृगचक्राश्वचक्रवातचक्रप्रा-
सादलक्षणप्रतिमालक्षणप्रतिष्ठापनवृक्षायुर्वेदोदगार्ग-
लनीराजनखञ्जनोत्पातशान्तिमयूरचित्रकघृतकम्बल-
खङ्गपट्टकृकवाकुकूर्मगोऽजाश्वेभपुरुषस्त्रीलक्षणान्यन्तः-
पुरचिन्तापिटकलक्षणोपानच्छेदवस्त्रच्छेदचामरदण्ड-
शय्यासनलक्षणरत्नपरीक्षा दीपलक्षणं दन्तकाष्ठाद्या-
श्रितानि शुभाशुभानि निमित्तानि सामान्यानि च जग-
तः प्रतिपुरुषं पार्थिवे च प्रतिक्षणमनन्यकर्माभियुक्तेन
दैवज्ञेन चिन्तयितव्यानि। न चैकाकिना शक्यन्तेऽह-
र्निशमवधारयितुं निमित्तानि। तस्मात् सुभृतेनैव दै-
वज्ञेनान्ये तद्विदश्चत्वारो भर्तव्याः। तत्रैकेनैन्द्री चा-
ग्नेयी च दिगवलोकयितव्या। याम्या नैर्ऋती चान्ये-
नैवं वारुणी वायव्या चोत्तरा चैशानी चेति। यस्मादु-
ल्कापातादीनि निमित्तानि शीघ्रमुपगच्छन्तीति। तेषां
चाकारवर्णस्नेहप्रमाणादिग्रहर्क्षाभिघातादिभिः फला-
नि भवन्ति। उक्तञ्च गर्गेण महर्षिणा।

कृत्स्नाङ्गोपाङ्गकुशलं होरागणितनैष्ठिकम्।
यो न पूजयते राजा स नाशमुपगच्छति ॥ ७ ॥
वनं समाश्रिता येऽपि निर्ममा निःपरिग्रहाः।
अपि ते परिपृच्छन्ति ज्योतिषां गतिकोविदम् ॥ ८ ॥
अप्रदीपा यथा रात्रिरनादित्यं यथा नभः।

तथासांवत्सरो राजा भ्रमत्यन्ध इवाध्वनि ॥ ९ ॥
मुहूर्तं तिथिनक्षत्रमृतवश्चायने तथा।
सर्वाण्येवाकुलानि स्युर्न स्यात् सांवत्सरो यदि ॥ १० ॥
तस्माद्राज्ञाभिगन्तव्यो विद्वान् सांवत्सरोऽग्रणीः।
जयं यशः श्रियं भोगान् श्रेयश्च समभीप्सता ॥ ११ ॥
नासांवत्सरिके देशे वस्तव्यं भूतिमिच्छता।
चक्षुर्भूतो हि यत्रैष पापं तत्र न विद्यते ॥ १२ ॥
न सांवत्सरपाठी च नरकेषूपपद्यते।
ब्रह्मलोकप्रतिष्ठाञ्च लभते दैवचिन्तकः ॥ १३ ॥
ग्रन्थतश्चार्थतश्चैतत्कृत्स्नं जानाति यो द्विजः।
अग्रभुक् स भवेच्छ्राद्धे पूजितः पङ्क्तिपावनः ॥ १४ ॥
म्लेच्छा हि यवनास्तेषु सम्यक् शास्त्रमिदं स्थितम्।
ऋषिवत्तेऽपि पूज्यन्ते किं पुनर्दैवविद्द्विजः ॥ १५ ॥
कुहकावेशपिहितैः कर्णोपश्रुतिहेतुभिः।
कृतादेशो न सर्वत्र प्रष्टव्यो न स दैववित् ॥ १६ ॥
अविदित्वैव यः शास्त्रं दैवज्ञत्वं प्रपद्यते।
स पङ्क्तिदूषकः पापो ज्ञेयो नक्षत्रसूचकः ॥ १७ ॥
नक्षत्रसूचकोद्दिष्टमुपहासं करोति यः।
स व्रजत्यन्धतामिस्रं सार्धमृक्षविडम्बिना ॥ १८ ॥
नगरद्वारलोष्टस्य यद्वत् स्यादुपयाचितम्।
आदेशस्तद्वदज्ञानां यः सत्यः स विभाव्यते ॥ १९ ॥
सम्पत्त्या योजितादेशस्तद्विच्छिन्नकथाप्रियः।

मत्तः शास्त्रैकदेशेन त्याज्यस्तादृग्महीक्षिता ॥ २० ॥
यस्तु सम्यग्विजानाति होरागणितसंहिताः ।
अभ्यर्च्यः स नरेन्द्रेण स्वीकर्तव्यो जयैषिणा ॥ २१ ॥
न तत्सहस्रं करिणां वाजिनां वा चतुर्गुणम् ।
करोति देशकालज्ञो यदेको दैवचिन्तकः ॥ २२ ॥

दुःस्वप्नदुर्विचिन्तित-
दुःप्रेक्षितदुःकृतानि कर्माणि।
क्षिप्रं प्रयान्ति नाशं
शशिनः श्रुत्वा भसंवादम् ॥ २३ ॥
न तथेच्छति भूपतेः पिता
जननी वा स्वजनोऽथवा सुहृत्।
स्वयशोऽभिविवृद्धये यथा
हितमाप्तः सबलस्य दैववित् ॥ २४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां सांवत्सरसूत्रं द्वितीयोऽध्यायः ॥ * ॥

आश्लेषार्धाद्दक्षिण-
मुत्तरमयनं धनिष्ठाद्यम्।
नूनं कदाचिदासीद्
येनोक्तं पूर्वशास्त्रेषु ॥ १ ॥

साम्प्रतमयनं सवितुः
कर्कटकाद्यं मृगादितश्चान्यत् ।
उक्ताभावो विकृतिः
प्रत्यक्षपरीक्षणैर्व्यक्तिः ॥ २ ॥
दूरस्थचिह्नवेधा-
दुदये ऽस्तमये ऽपि वा सहस्रांशोः ।
छायाप्रवेशनिर्गम-
चिह्नैर्वा मण्डले महति ॥ ३ ॥
अप्राप्य मकरमर्को
विनिवृत्तो हन्ति सापरां याम्याम् ।
कर्कटकमसम्प्राप्तो
विनिवृत्तश्चोत्तरां सैन्द्रीम् ॥ ४ ॥
उत्तरमयनमतीत्य
व्यावृत्तः क्षेमसस्यवृद्धिकरः ।
प्रकृतिस्थश्चाप्येवं
विकृतगतिर्भयकृदुष्णांशुः ॥ ५ ॥
सतमस्कं पर्व विना
त्वष्टा नामार्कमण्डलं कुरुते ।
स निहन्ति सप्त भूपान्
जनांश्च शस्त्राग्निदुर्भिक्षैः ॥ ६ ॥
तामसकीलकसञ्ज्ञा
राहुसुताः केतवस्त्रयस्त्रिंशत् ।

वर्णस्थानाकारै-
स्तान्दृष्ट्वार्कें फलं ब्रूयात् ॥ ७ ॥
ते चार्कमण्डलगताः
पापफलाश्चन्द्रमण्डले सौम्याः।
ध्वाङ्क्षकबन्धप्रहरण-
रूपाः पापाः शशाङ्केऽपि ॥ ८ ॥
तेषामुदये रूपा-
ण्यम्भः कलुषं रजोवृतं व्योम।
नगतरुशिखरविमर्दी
सशर्करो मारुतश्चण्डः ॥ ९ ॥
ऋतुविपरीतास्तरवो
दीप्ता मृगपक्षिणो दिशां दाहः।
निर्घातमहीकम्पा-
दयो भवन्त्यत्र चोत्पाताः ॥ १० ॥
न पृथक् फलानि तेषां
शिखिकीलकराहुदर्शनानि यदि।
तदुदयकारणमेषां
केत्वादीनां फलं ब्रूयात् ॥ ११ ॥
यस्मिन् यस्मिन् देशे
दर्शनमायान्ति सूर्यबिम्बस्थाः।
तस्मिंस्तस्मिन् व्यसनं
महीपतीनां परिज्ञेयम् ॥ १२ ॥

क्षुत्प्रम्लानशरीरा
मुनयो ऽप्युत्सृष्टधर्मसच्चरिताः।
निर्मांसबालहस्ताः
कृच्छ्रेणायान्ति परदेशान्॥ १३॥
तस्करविलुप्तवित्ताः
प्रदीर्घनिःश्वासमुकुलिताक्षिपुटाः।
सन्तः सन्नशरीराः
शोकोद्भववाष्परुद्धदृशः॥ १४॥
क्षामा जुगुप्समानाः
स्वनृपतिपरचक्रपीडिता मनुजाः।
स्वनृपतिचरितं कर्म च
पराकृतं प्रब्रुवन्त्यन्ये॥ १५॥
गर्भेष्वपि निष्पन्ना
वारिमुचो न प्रभूतवारिमुचः।
सरितो यान्ति तनुत्वं
क्वचित् क्वचिज्जायते सस्यम्॥ १६॥
दण्डे नरेन्द्रमृत्यु-
र्व्याधिभयं स्यात् कवन्धसंस्थाने।
ध्वाङ्क्षे च तस्करभयं
दुर्भिक्षं कीलके ऽर्कस्थे॥ १७॥
राजोपकरणरूपै-
श्छत्रध्वजचामरादिभिर्विद्धः।

राजान्यत्वकृदर्कः
स्फुलिङ्गधूमादिभिर्जनहा ॥ १८ ॥
एको दुर्भिक्षकरो
द्याद्याः स्युर्नरपतेर्विनाशाय।
सितरक्तपीतकृष्णै-
स्तैर्विद्धोऽर्कोऽनुवर्णघ्नः ॥ १९ ॥
दृश्यन्ते च यतस्ते
रविबिम्बस्योत्थिता महोत्पाताः।
आगच्छति लोकानां
तेनैव भयं प्रदेशेन ॥ २० ॥
ऊर्ध्वकरो दिवसकर-
स्ताम्रः सेनापतिं विनाशयति।
पीतो नरेन्द्रपुत्रं
श्वेतस्तु पुरोहितं हन्ति ॥ २१ ॥
चित्रोऽथवापि धूम्रो
रविरश्मिर्व्याकुलां करोति महीम्।
तस्करशस्त्रनिपातै-
र्यदि सलिलं नाशु पातयति ॥ २२ ॥
ताम्रः कपिलो वार्कः
शिशिरे हरिकुङ्कुमच्छविश्च मधौ।
आपाण्डुकनकवर्णो
ग्रीष्मे वर्षासु शुक्लश्च ॥ २३ ॥

शरदि कमलोदराभो
हेमन्ते रुधिरसन्निभः शस्तः।
प्रावृट्काले स्निग्धः
सर्वर्तुनिभोऽपि शुभदायी॥ २४॥
रूक्षः श्वेतो विप्रान्
रक्ताभः क्षत्रियान्विनाशयति।
पीतो वैश्यान् कृष्ण-
स्ततोऽपरान् शुभकरः स्निग्धः॥ २५॥
ग्रीष्मे रक्तो भयकृ-
द्वर्षास्वसितः करोत्यनावृष्टिम्।
हेमन्ते पीतोऽर्कः
करोत्यचिरेण रोगभयम्॥ २६॥
सुरचापपाटिततनु-
र्नृपतिविरोधप्रदः सहस्रांशुः।
प्रावृट्काले सद्यः
करोति विमलद्युतिर्वृष्टिम्॥ २७॥
वर्षाकाले वृष्टिं
करोति सद्यः शिरीषपुष्पाभः।
शिखिपत्त्रनिभः सलिलं
न करोति द्वादशाब्दानि॥ २८॥
श्यामेऽर्के कीटभयं
भस्मनिभे भयमुशन्ति परचक्रात्।

यस्यर्क्षे सच्छिद्र-
स्तस्य विनाशः क्षितीशस्य ॥ २९ ॥
शशरुधिरनिभे भानौ
नभस्तलस्थे भवन्ति सङ्ग्रामाः।
शशिसदृशे नृपतिवधः
क्षिप्रं चान्यो नृपो भवति ॥ ३० ॥
क्षुन्मारकृद्घटनिभः
खण्डो नृपहा विदीधितिर्भयदः।
तोरणरूपः पुरहा
छत्रनिभो देशनाशाय ॥ ३१ ॥
ध्वजचापनिभे युद्धानि
भास्करे वेपने च रूक्षे च।
कृष्णा रेखा सवितरि
यदि हन्ति नृपं ततः सचिवः ॥ ३२ ॥
दिवसकरमुदयसंस्थित-
मुल्काशनिविद्युतो यदा हन्युः।
नरपतिमरणं विन्द्यात्
तदान्यराजप्रतिष्ठां च ॥ ३३ ॥
प्रतिदिवसमहिमकिरणः
परिवेषी सन्ध्ययोर्द्वयोरथवा।
रक्तोऽस्तमेति रक्तो-
दितश्च भूपं करोत्यन्यम् ॥ ३४ ॥

प्रहरणसदृशैर्जलदैः
स्थगितः सन्ध्याद्वयेऽपि रणकारी।
मृगमहिषविहगखर-
करभसदृशरूपैश्च भयदायी ॥ ३५ ॥
दिनकरकराभितापा-
द्वृक्षमवाप्नोति सुमहतीं पीडाम्।
भवति च पश्चाच्छुद्धं
कनकमिव हुताशपरितापात् ॥ ३६ ॥
दिवसकृतः प्रतिसूर्यो
जलकृदुदग्दक्षिणे स्थितोऽनिलकृत्।
उभयस्थः सलिलभयं
नृपमुपरि निहन्त्यधो जनहा ॥ ३७ ॥
रुधिरनिभो वियत्यवनिपान्तकरो नचिरात्।
परुषरजोऽरुणीकृततनुर्यदि वा दिनकृत् ॥ ३८ ॥
असितविचित्रनीलपरुषो जनघातकरः।
खगमृगभैरवखररुतैश्च निशाद्युमुखे ॥ ३९ ॥
अमलवपुरवक्रमण्डलः
स्फुटविपुलामलदीर्घदीधितिः।
अविकृततनुवर्णचिह्नभृ-
ज्जगति करोति शिवं दिवाकरः ॥ ४० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामादित्य-
चारस्तृतीयोऽध्यायः ॥ ॥

नित्यमधःस्थस्येन्दो-
र्भाभिर्भानोः सितं भवत्यर्धम् ।
स्वच्छाययान्यदसितं
कुम्भस्येवातपस्थस्य ॥ १ ॥
सलिलमये शशिनि
रवेर्दीधितयो मूर्च्छितास्तमो नैशम् ।
क्षपयन्ति दर्पणोदर-
निहता इव मन्दिरस्यान्तः ॥ २ ॥
त्यजतो ऽर्कतलं शशिनः
पश्चादवलम्बते यथा शौक्ल्यम् ।
दिनकरवशात्तथेन्दोः
प्रकाशते ऽधःप्रभृत्युदयः ॥ ३ ॥
प्रतिदिवसमेवमर्कात्
स्थानविशेषेण शौक्ल्यपरिवृद्धिः ।
भवति शशिनो ऽपराह्णे
पश्चाद्भागे घटस्येव ॥ ४ ॥
ऐन्द्रस्य शीतकिरणो
मूलाषाढाद्वयस्य वा यातः ।
याम्येन बीजजलचर-
काननहा वह्निभयदश्च ॥ ५ ॥
दक्षिणपार्श्वेन गतः
शशी विशाखानुराधयोः पापः ।

मध्येन तु प्रशस्तः
पित्र्यस्य विशाखयोश्चापि ॥ ६ ॥
षडनागतानि पौष्णाद्
द्वादश रौद्राच्च मध्ययोगीनि ।
ज्येष्ठाद्यानि नवर्क्षा-
ण्युडुपतिनातीत्य युज्यन्ते ॥ ७ ॥
उन्नतमीषच्छृङ्गं
नौसंस्थाने विशालता चोक्ता ।
नाविकपीडा तस्मिन्
भवति शिवं सर्वलोकस्य ॥ ८ ॥
अर्धोन्नते च लाङ्गलमिति
पीडा तदुपजीविनां तस्मिन् ।
प्रीतिश्च निर्निमित्तं
मनुजपतीनां सुभिक्षं च ॥ ९ ॥
दक्षिणविषाणमर्धो-
न्नतं यदा दुष्टलाङ्गलाख्यं तत् ।
पाण्ड्यनरेश्वरनिधनकृ-
दुद्योगकरं बलानां च ॥ १० ॥
समशशिनि सुभिक्षक्षेम-
वृष्टयः प्रथमदिवससदृशाः स्युः ।
दण्डवदुदिते पीडा
गवां नृपश्चोग्रदण्डोऽच ॥ ११ ॥

कार्मुकरूपे युद्धानि
यत्र तु ज्या ततो जयस्तेषाम्।
स्थानं युगमिति याम्यो-
त्तरायतं भूमिकम्पाय ॥ १२ ॥
युगमेव याम्यकोट्यां
किञ्चित्तुङ्गं स पार्श्वशायीति।
विनिहन्ति सार्थवाहान्
वृष्टेश्च विनिग्रहं कुर्यात् ॥ १३ ॥
अभ्युच्छ्रायादेकं
यदि शशिनोऽवाङ्मुखं भवेच्छृङ्गम्।
आवर्जितमित्यसुभिक्ष-
कारि तद्गोधनस्यापि ॥ १४ ॥
अव्युच्छिन्ना रेखा
समन्ततो मण्डला च कुण्डाख्यम्।
अस्मिन्माण्डलिकानां
स्थानत्यागो नरपतीनाम् ॥ १५ ॥
प्रोक्तस्थानाभावा-
दुदगुच्चः सस्यवृद्धिवृष्टिकरः।
दक्षिणतुङ्गश्चन्द्रो
दुर्भिक्षभयाय निर्दिष्टः ॥ १६ ॥
शृङ्गेणैकेनेन्दुं
विलीनमथवाप्यवाङ्मुखमशृङ्गम्।

सम्पूर्णं चाभिनवं
दृष्ट्वैको जीविताङ्गम्येत् ॥ १७ ॥
संस्थानविधिः कथितो
रूपाण्यस्माद्भवन्ति चन्द्रमसः।
स्वल्पो दुर्भिक्षकरो
महान् सुभिक्षावहः प्रोक्तः ॥ १८ ॥
मध्यतनुर्वज्राख्यः
क्षुद्भयदः सम्भ्रमाय राज्ञां च।
चन्द्रो मृदङ्गरूपः
क्षेमसुभिक्षावहो भवति ॥ १९ ॥
ज्ञेयो विशालमूर्ति-
र्नरपतिलक्ष्मीविवृद्धये चन्द्रः।
स्थूलः सुभिक्षकारी
प्रियधान्यकरस्तु तनुमूर्तिः ॥ २० ॥

प्रत्यन्तान् कुनृपांश्च हन्त्युडुपतिः शृङ्गे कुजेनाहते
शस्त्रक्षुद्भयकृद्यमेन शशिजेनावृष्टिदुर्भिक्षकृत्।
श्रेष्ठान् हन्ति नृपान्महेन्द्रगुरुणा शुक्रेण चाल्पान्नृपान्
शुक्ले याप्यमिदं फलं ग्रहकृतं कृष्णे यथोक्तागमम् ॥२१॥
भिन्नः सितेन मगधान्यवनान् पुलिन्दान्
नेपालभृङ्गिमरुकच्छसुराष्ट्रमद्रान्।
पाञ्चालकैकयकुलूतकपूरुषादान्
हन्यादुशीनरजनानपि सप्त मासान् ॥ २२ ॥

गान्धारसौवीरकसिन्धुकीरान्
धान्यानि शैलान्द्रविडाधिपांश्च।
द्विजांश्च मासान्दश शीतरश्मिः
सन्तापयेद्वाक्पतिना विभिन्नः॥ २३ ॥

उद्युक्तान् सह वाहनैर्नरपतींस्त्रैगर्तकान्मालवान्
कौलिन्दान् गणपुङ्गवानथ शिबीनायोध्यकान् पार्थिवान्।
हन्यात् कौरवमत्स्यशुक्त्यधिपतीन् राजन्यमुख्यानपि
प्रालेयांशुरसृग्ग्रहे तनुगते षण्मासमर्यादया॥ २४ ॥

यौधेयान् सचिवान् सकौरवान्
प्रागीशानथ चार्जुनायनान्।
हन्यादर्कजभिन्नमण्डलः
शीतांशुर्दशमासपीडया॥ २५ ॥

मगधान्मथुरां च पीडयेद्
वेणायाश्च तटं शशाङ्कजः।
अपरत्र कृतं युगं वदेद्
यदि भित्त्वा शशिनं विनिर्गतः॥ २६ ॥

क्षेमारोग्यसुभिक्षविनाशी
शीतांशुः शिखिना यदि भिन्नः।
कुर्यादायुधजीविविनाशं
चौराणामधिकेन च पीडाम्॥ २७ ॥

उल्कया यदा शशी ग्रस्त एव हन्यते।
हन्यते तदा नृपो यस्य जन्मनि स्थितः॥ २८ ॥

भस्मनिभः परुषो ऽरुणमूर्तिः
शीतकरः किरणैः परिहीणः।
श्यावतनुः स्फुटितः स्फुरणो वा
क्षुत्समरामयचौरभयाय॥ २९॥
प्रालेयकुन्दकुमुदस्फटिकावदातो
यत्नादिवाद्रिसुतया परिमृज्य चन्द्रः।
उच्चैःकृतो निशि भविष्यति मे शिवाय
यो दृश्यते स भविता जगतः शिवाय॥ ३०॥
यदि कुमुदमृणालहारगौर-
स्तिथिनियमात् क्षयमेति वर्धते वा।
अविकृतगतिमण्डलांशुयोगी
भवति नृणां विजयाय शीतरश्मिः॥ ३१॥
शुक्ले पक्षे सम्प्रवृद्धे प्रवृद्धिं
ब्रह्मक्षत्रं याति वृद्धिं प्रजाश्च।
हीने हानिस्तुल्यता तुल्यतायां
कृष्णे सर्वं तत्फलं व्यत्ययेन॥ ३२॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां चन्द्रचारश्चतुर्थोऽध्यायः॥ *॥

अमृतास्वादविशेषा-
च्छिन्नमपि शिरः किलासुरस्येदम्।
प्राणैरपरित्यक्तं
ग्रहतां यातं वदन्त्येके ॥ १ ॥
इन्द्वर्कमण्डलाकृति-
रसितत्वात् किल न दृश्यते गगने।
अन्यच्च पर्वकालाद्
वरप्रदानात् कमलयोनेः ॥ २ ॥
मुखपुच्छविभक्ताङ्गं
भुजङ्गमाकारमुपदिशन्त्यन्ये।
कथयन्त्यमूर्तमपरे
तमोमयं सैंहिकेयाख्यम् ॥ ३ ॥
यदि मूर्तो भविचारी
शिरो ऽथवा भवति मण्डली राहुः।
भगणार्धेनान्तरितो
गृह्णाति कथं नियतचारः ॥ ४ ॥
अनियतचारः खलु चेद्
उपलब्धिः सङ्ख्यया कथं तस्य।
पुच्छाननाभिधानो
ऽन्तरेण कस्मान्न गृह्णाति ॥ ५ ॥
अथ तु भुजगेन्द्ररूपः
पुच्छेन मुखेन वा स गृह्णाति।

मुखपुच्छान्तरसंस्थं
स्थगयति कस्मान्न भगणार्धम् ॥ ६ ॥
राहुद्वयं यदि स्याद्ग्रस्ते
ऽस्तमिते ऽथवोदिते चन्द्रे ।
तत्समगतिनान्येन
ग्रस्तः सूर्यो ऽपि दृश्येत ॥ ७ ॥
भूच्छायां स्वग्रहणे
भास्करमर्कग्रहे प्रविशतीन्दुः ।
प्रग्रहणमतः पश्चा-
न्नेन्दोर्भानोश्च पूर्वार्धात् ॥ ८ ॥
वृक्षस्य स्वच्छाया
यथैकपार्श्वेन भवति दीर्घा च ।
निशि निशि तद्वद् भूमे-
रावरणवशाद्दिनेशस्य ॥ ९ ॥
सूर्यात् सप्तमराशौ
यदि चोदग्दक्षिणेन नातिगतः ।
चन्द्रः पूर्वाभिमुख-
श्छायामौर्वीं तदाविशति ॥ १० ॥
चन्द्रो ऽधःस्थः स्थगयति
रविमम्बुदवत्समागतः पश्चात् ।
प्रतिदेशमतश्चित्रं
दृष्टिवशाद्भास्करग्रहणम् ॥ ११ ॥

आवरणं महदिन्दोः
कुण्ठविषाणस्ततोऽर्धसञ्छन्नः।
स्वल्पं रवेर्यतोऽत-
स्तीक्ष्णविषाणो रविर्भवति॥ १२॥
एवमुपरागकारण-
मुक्तमिदं दिव्यदृग्भिराचार्यैः।
राहुरकारणमस्मि-
न्नित्युक्तः शास्त्रसद्भावः॥ १३॥
योऽसावसुरो राहु-
स्तस्य वरो ब्रह्मणायमाज्ञप्तः।
आप्यायनमुपरागे
दत्तहुतांशेन ते भविता॥ १४॥
तस्मिन् काले सान्निध्य-
मस्य तेनोपचर्यते राहुः।
याम्योत्तरा शशिगति-
र्गणितेऽप्युपचर्यते तेन॥ १५॥
न कथञ्चिदपि निमित्तै-
र्ग्रहणं विज्ञायते निमित्तानि।
अन्यस्मिन्नपि काले
भवन्त्यथोत्पातरूपाणि॥ १६॥
पञ्चग्रहसंयोगान्
न किल ग्रहणस्य सम्भवो भवति।

तैलं च जले ऽष्टम्यां
न विचिन्त्यमिदं विपश्चिद्भिः ॥ १७ ॥
अवनत्यार्कौ ग्रासो
दिग्ज्ञेया वलनयावनत्या च।
तिथ्यवसानाद्वेला
करणे कथितानि तानि मया ॥ १८ ॥
षण्मासोत्तरवृद्ध्या
पर्वेशाः सप्त देवताः क्रमशः।
ब्रह्मशशीन्द्रकुबेरा
वरुणाग्नियमाश्च विज्ञेयाः ॥ १९ ॥
ब्राह्मे द्विजपशुवृद्धि-
क्षेमारोग्याणि सस्यसम्पच्च।
तद्वत्सौम्ये तस्मिन्
पीडा विदुषामवृष्टिश्च ॥ २० ॥
ऐन्द्रे भूपविरोधः
शारदसस्यक्षयो न च क्षेमम्।
कौबेरेऽर्थपतीना-
मर्थविनाशः सुभिक्षं च ॥ २१ ॥
वारुणमवनीशाशुभ-
मन्येषां क्षेमसस्यवृद्धिकरम्।
आग्नेयं मित्राख्यं
सस्यारोग्याभयाम्बुकरम् ॥ २२ ॥

याम्यं करोत्यवृष्टिं
दुर्भिक्षं सङ्क्षयं च सस्यानाम् ।
यदतः परं तदशुभं
क्षुन्मारावृष्टिदं पर्व ॥ २३ ॥
वेलाहीने पर्वणि
गर्भविपत्तिश्च शस्त्रकोपश्च ।
अतिवेले कुसुमफल-
क्षयो भयं सस्यनाशश्च ॥ २४ ॥
हीनातिरिक्तकाले
फलमुक्तं पूर्वशास्त्रदृष्टत्वात् ।
स्फुटगणितविदः कालः
कथञ्चिदपि नान्यथा भवति ॥ २५ ॥
यद्येकस्मिन् मासे
ग्रहणं रविसोमयोस्तदा क्षितिपाः ।
स्वबलक्षोभैः सङ्क्षय-
मायान्त्यतिशस्त्रकोपश्च ॥ २६ ॥
ग्रस्तावुदितास्तमितौ
शारदधान्यावनीश्वरक्षयदौ ।
सर्वग्रस्तौ दुर्भिक्ष-
मरकदौ पापसन्दृष्टौ ॥ २७ ॥
अर्धोदितोपरक्तो
नैकृतिकान् हन्ति सर्वयज्ञांश्च ।

अग्न्युपजीविगुणाधिक-
विप्राश्रमिणो ऽयुगाभ्युदितः ॥ २८ ॥
कर्षकपाषण्डवणिक्-
क्षत्रियबलनायकान् द्वितीये ऽंशे ।
कारुकशूद्रम्लेच्छान्
स्वतृतीयांशे समन्त्रिजनान् ॥ २९ ॥
मध्याह्ने नरपति-
मध्यदेशहा शोभनश्च धान्यार्घः ।
तृणभुगमात्यान्तःपुर-
वैश्यघ्नः पञ्चमे स्वांशे ॥ ३० ॥
स्त्रीशूद्रान् षष्ठे ऽंशे
दस्युप्रत्यन्तहास्तमयकाले ।
यस्मिन् स्वांशे मोक्ष-
स्तत्प्रोक्तानां शिवं भवति ॥ ३१ ॥
द्विजनृपतीनुदगयने
विट्शूद्रान् दक्षिणायने हन्ति ।
राहुरुदगादिदृष्टः
प्रदक्षिणं हन्ति विप्रादीन् ॥ ३२ ॥
म्लेच्छान् विदिक्स्थितो
यायिनश्च हन्याद्धुताशसक्तांश्च ।
सलिलचरदन्तिघाती
याम्येनोदग्गवामशुभः ॥ ३३ ॥

पूर्वेण सलिलपूर्णां
करोति वसुधां समागतो दैत्यः।
पश्चात्कर्षकसेवक-
बीजविनाशाय निर्दिष्टः॥ ३४॥
पाञ्चालकलिङ्गशूरसेनाः
काम्बोजोड्रकिरातशस्त्रवार्ताः।
जीवन्ति च ये हुताशवृत्त्या
ते पीडामुपयान्ति मेषसंस्थे॥ ३५॥
गोपाः पशवोऽथ गोमिनो
मनुजा ये च महत्त्वमागताः।
पीडामुपयान्ति भास्करे
ग्रस्ते शीतकरेऽथवा वृषे॥ ३६॥
मिथुने प्रवराङ्गना नृपा
नृपमात्या बलिनः कलाविदः।
यमुनातटजाः सबाह्लिका
मत्स्याः सुह्मजनैः समन्विताः॥ ३७॥
आभीराञ्छबरान् सपह्लवान्
मल्लान् मत्स्यकुरूञ्छकानपि।
पाञ्चालान्विकलांश्च पीडय-
त्यन्नं चापि निहन्ति कर्कटे॥ ३८॥
सिंहे पुलिन्दगणमेकलसत्त्वयुक्तान्
राजोपमान्नरपतीन् वनगोचरांश्च।

षष्ठे तु सस्यकविलेखकगेयसक्तान्
हन्त्यश्मकत्रिपुरशालियुतांश्च देशान्॥ ३९॥
तुलाधरेऽवन्त्यपरान्त्यसाधून्
वणिग्दशार्णान् *भरुकच्छपांश्च।
अलिन्यथोदुम्बरमद्रचोलान्
द्रुमान् सयौधेयविषायुधीयान्॥ ४०॥
धन्विन्यमात्यवरवाजिविदेहमल्लान्
पाञ्चालवैद्यवणिजो विषमायुधज्ञान्।
हन्यान् मृगे तु झषमन्त्रिकुलानि नीचान्
मन्त्रौषधीषु कुशलान् स्थविरायुधीयान्॥ ४१॥
कुम्भेऽन्तर्गिरिजान् सपश्चिमजनान् भारोद्वहांस्तस्करान्
आभीरान्दरदार्यसिंहपुरकान् हन्यात्तथा बर्बरान्।
मीने सागरकूलसागरजलद्रव्याणि मान्यान् जनान्
प्राज्ञान्वार्युपजीविनश्च भफलं कूर्मोपदेशाद्वदेत्॥ ४२॥
सव्यापसव्यलेह-
ग्रसननिरोधावमर्दनारोहाः।
आघ्रातं मध्यतम-
स्तमोऽन्त्य इति ते दश ग्रासाः॥ ४३॥
सव्यगते तमसि जग-
ज्जलप्लुतं भवति मुदितमभयं च।
अपसव्ये नरपति-
तस्करावमर्दैः प्रजानाशः॥ ४४॥

* भरोछ इति भाषायां यन्नगरमभिधीयते तस्यैव प्राचीननामैतत्।
इति टिका।

जिह्वेव लेढि परित-
स्तिमिरनुदो मण्डलं यदि स लेहः।
प्रमुदितसमस्तभूता
प्रभूततोया च तत्र मही ॥ ४५ ॥
ग्रसनमिति यदा त्र्यंशः
पादो वा गृह्यते ऽथवाप्यर्धम्।
स्फीतनृपवित्तहानिः
पीडा च स्फीतदेशानाम् ॥ ४६ ॥
पर्यन्तेषु गृहीत्वा
मध्ये पिण्डीकृतं तमस्तिष्ठेत्।
स निरोधो विज्ञेयः
प्रमोदकृत् सर्वभूतानाम् ॥ ४७ ॥
अवमर्दनमिति निःशेष-
मेव सञ्छाद्य यदि चिरं तिष्ठेत्।
हन्यात् प्रधानदेशान्
प्रधानभूपांश्च तिमिरमयः ॥ ४८ ॥
वृत्ते ग्रहे यदि तम-
स्तत्क्षणमावृत्य दृश्यते भूयः।
आरोहणमित्यन्योऽन्य-
मर्दनैर्भयकरं राज्ञाम् ॥ ४९ ॥
दर्पण इवैकदेशे
सवाष्पनिःश्वासमारुतोपहतः।

दृश्येताघ्रातं तत्
सुवृष्टिवृद्ध्यावहं जगतः ॥ ५० ॥
मध्ये तमः प्रविष्टं
वितमस्कं मण्डलं च यदि परितः।
तन्मध्यदेशनाशं
करोति कुक्ष्यामयभयं च ॥ ५१ ॥
पर्यन्तेष्वतिबहुलं
स्वल्पं मध्ये तमस्तमोऽन्त्याख्ये।
सस्यानामीतिभयं
भयमस्मिंस्तस्कराणां च ॥ ५२ ॥
श्वेते क्षेमसुभिक्षं
ब्राह्मणपीडां च निर्दिशेद्राहौ।
अग्निभयमनलवर्णे
पीडा च हुताशवृत्तीनाम् ॥ ५३ ॥
हरिते रोगोल्बणता
सस्यानामीतिभिश्च विध्वंसः।
कपिले शीघ्रगसत्त्व-
म्लेच्छध्वंसोऽथ दुर्भिक्षम् ॥ ५४ ॥
अरुणकिरणानुरूपे
दुर्भिक्षावृष्टयो विहगपीडा।
आधूम्रे क्षेमसुभिक्ष-
मादिशेन्मन्दवृष्टिं च ॥ ५५ ॥

कापोतारुणकपिल-
श्यावाभे क्षुद्भयं विनिर्देश्यम् ।
कापोतः शूद्राणां
व्याधिकरः कृष्णवर्णश्च ॥ ५६ ॥
विमलकमणिपीताभो
वैश्यध्वंसी भवेत् सुभिक्षाय ।
सार्चिष्मत्यग्निभयं
गैरिकरूपे तु युद्धानि ॥ ५७ ॥
दूर्वाकाण्डश्यामे
हारिद्रे वापि निर्दिशेन्मरकम् ।
अशनिभयसम्प्रदायी
पाटलिकुसुमोपमो राहुः ॥ ५८ ॥
पांशुविलोहितरूपः
क्षत्रध्वंसाय भवति वृष्टेश्च ।
बालरविकमलसुरचाप-
रूपभृच्छस्त्रकोपाय ॥ ५९ ॥
पश्यन् ग्रस्तं सौम्यो
घृतमधुतैलक्षयाय राज्ञां च ।
भौमः समरविमर्दं
शिखिकोपं तस्करभयं च ॥ ६० ॥
शुक्रः सस्यविमर्दं
नानाक्लेशांश्च जनयति धरित्र्याम् ।

रविजः करोत्यवृष्टिं
दुर्भिक्षं तस्करभयं च ॥ ६१ ॥
यदशुभमवलोकनाभिरुक्तं
ग्रहजनितं ग्रहणे प्रमोक्षणे वा ।
सुरपतिगुरुणावलोकिते त-
च्छममुपयाति जलैरिवाग्निरिद्धः ॥ ६२ ॥
ग्रस्ते क्रमान्निमित्तैः
पुनर्ग्रहो मासषट्कपरिवृद्ध्या ।
पवनोल्कापातरजः-
क्षितिकम्पतमोऽशनिनिपातैः ॥ ६३ ॥
आवन्तिका जनपदाः
कावेरीनर्मदातटाश्रयिणः ।
दृप्ताश्च मनुजपतयः
पीड्यन्ते क्षितिसुते ग्रस्ते ॥ ६४ ॥
अन्तर्वेदीं सरयूं
नेपालं पूर्वसागरं शोणम् ।
स्त्रीन्नृपयोधकुमारान्
सह विद्वद्भिर्बुधो हन्ति ॥ ६५ ॥
ग्रहणोपगते जीवे
विद्वन्नृपमन्त्रिगजहयध्वंसः ।
सिन्धुतटवासिना-
मप्युदग्दिशं संश्रितानां च ॥ ६६ ॥

भृगुतनये राहुगते
दसेरकाः कैकयाः सयौधेयाः।
आर्यावर्ताः शिबयः
स्त्रीसचिवगणाश्च पीड्यन्ते ॥ ६७ ॥
सौरे मरुभवपुष्कर-
सौराष्ट्रा धातवोऽर्बुदान्त्यजनाः।
गोमन्तपारियात्रा-
श्रिताश्च नाशं व्रजन्त्याशु ॥ ६८ ॥

कार्त्तिक्यामनलोपजीविमगधान् प्राच्याधिपान् कोशलान्
कल्माषानथ शूरसेनसहितान् काशींश्च सन्तापयेत्।
हन्याच्चाशु कलिङ्गदेशनृपतिं सामात्यभृत्यं तमो
दृष्टं क्षत्रियतापदं जनयति क्षेमं सुभिक्षान्वितम् ॥ ६९ ॥

काश्मीरकान् कौशलकान् सपुण्ड्रान्
मृगांश्च हन्यादपरान्तकांश्च।
ये सोमपास्तांश्च निहन्ति सौम्ये
सुवृष्टिकृत् क्षेमसुभिक्षकृच्च ॥ ७० ॥
पौषे द्विजक्षत्रजनोपरोधः
ससैन्धवाख्याः कुकुरा विदेहाः।
ध्वंसं व्रजन्त्यत्र च मन्दवृष्टिं
भयं च विन्द्यादसुभिक्षयुक्तम् ॥ ७१ ॥
माघे तु मातृपितृभक्तवसिष्ठगोत्रान्
स्वाध्यायधर्मनिरतान् करिणस्तुरङ्गान्।

वङ्गाङ्गकाशिमनुजांश्च दुनोति राहु-
र्वृष्टिं च कर्षकजनानुमतां करोति ॥ ७२ ॥
पीडाकरं फाल्गुनमासि पर्व
वङ्गाश्मकावन्तकमेकलानाम् ।
नृत्तज्ञसस्यप्रवराङ्गनानां
धनुष्करक्षत्रतपस्विनां च ॥ ७३ ॥
चैत्रे तु चित्रकरलेखकगेयसक्तान्
रूपोपजीविनिगमज्ञहिरण्यपण्यान् ।
पौण्ड्रौड्रकैकयजनानथ चाश्मकांश्च
तापः स्पृशत्यमरपोऽत्र विचित्रवर्षी ॥ ७४ ॥
वैशाखमासि ग्रहणे विनाश-
मायान्ति कर्पासतिलाः समुद्गाः ।
इक्ष्वाकुयौधेयशकाः कलिङ्गाः
सोपद्रवाः किन्तु सुभिक्षमस्मिन् ॥ ७५ ॥
ज्यैष्ठे नरेन्द्रद्विजराजपत्न्यः
सस्यानि वृष्टिश्च महागणाश्च ।
प्रध्वंसमायान्ति नराश्च सौम्याः
साल्वैः समेताश्च निषादसङ्घाः ॥ ७६ ॥
आषाढपर्वण्युदपानवप्र-
नदीप्रवाहान् फलमूलवार्त्तान् ।
गान्धारकाश्मीरपुलिन्दचीनान्
हतान् वदेन् मण्डलवर्षमस्मिन् ॥ ७७ ॥

काश्मीरान् सपुलिन्दचीनयवनान् हन्यात् कुरुक्षेत्रकान्
गान्धारानपि मध्यदेशसहितान् दृष्टो ग्रहः श्रावणे।
काम्बोजैकशफांश्च शारदमपि त्यक्त्वा यथोक्तानिमान्
अन्यत्र प्रचुरान्नहृष्टमनुजैर्धात्रीं करोत्यावृताम्॥७८॥

कलिङ्गवङ्गान् मगधान् सुराष्ट्रान्
म्लेच्छान् सुवीरान् दरदाञ्छकांश्च।
स्त्रीणां च गर्भानसुरो निहन्ति
सुभिक्षकृद्भाद्रपदे ऽभ्युपेतः॥ ७९ ॥

काम्बोजचीनयवनान् सह शल्यहृद्भि-
र्वाल्हीकसिन्धुतटवासिजनांश्च हन्यात्
आनर्तपौण्ड्रभिषजश्च तथा किरातान्
दृष्टो ऽसुरो ऽश्वयुजि भूरिसुभिक्षकृच्च॥ ८० ॥

हनुकुक्षिपायुभेदा
द्विर्द्विः सञ्छर्दनं च जरणं च।
मध्यान्तयोश्च विदरण-
मिति दश शशिसूर्ययोर्मोक्षाः॥ ८१ ॥

आग्नेय्यामपगमनं
दक्षिणहनुभेदसञ्ज्ञितं शशिनः।
सस्यविमर्दो मुखरुग्
नृपपीडा स्यात् सुवृष्टिश्च॥ ८२ ॥

पूर्वोत्तरेण वामो
हनुभेदो नृपकुमारभयदायी।

मुखरोगं शस्त्रभयं
तस्मिन् विन्द्यात् सुभिक्षं च ॥ ८३ ॥
दक्षिणकुक्षिविभेदो
दक्षिणपार्श्वेन यदि भवेन्मोक्षः।
पीडा नृपपुत्राणा-
मभियोज्या दक्षिणा रिपवः ॥ ८४ ॥
वामस्तु कुक्षिभेदो
यद्युत्तरमार्गसंस्थितो राहुः।
स्त्रीणां गर्भविपत्तिः
सस्यानि च तत्र मध्यानि ॥ ८५ ॥
नैर्ऋतवायव्यस्थौ
दक्षिणवामौ तु पायुभेदौ द्वौ।
गुह्यरुगल्पा वृष्टि-
र्द्वयोस्तु राज्ञीक्षयो वामे ॥ ८६ ॥
पूर्वेण प्रग्रहणं
कृत्वा प्रागेव चापसर्पेत।
सञ्छर्दनमिति तत्
क्षेमसस्यहार्दिप्रदं जगतः ॥ ८७ ॥
प्राक्प्रग्रहणं यस्मिन्
पश्चादपसर्पणं तु तज्जरणम्।
क्षुच्छस्त्रभयोद्विग्नाः
क्व शरणमुपयान्ति तत्र जनाः ॥ ८८ ॥

मध्ये यदि प्रकाशः
प्रथमं तन्मध्यविदरणं नाम ।
अन्तःकोपकरं स्यात्
सुभिक्षदं नातिवृष्टिकरम् ॥ ८९ ॥
पर्यन्तेषु विमलता
बहुलं मध्ये तमो ऽन्तदरणाख्ये ।
मध्याख्यदेशनाशः
शारदसस्यक्षयश्चास्मिन् ॥ ९० ॥
एते सर्वे मोक्षा
वक्तव्या भास्करेऽपि किन्त्वत्र ।
पूर्वा दिक् शशिनि यथा
तथा रवौ पश्चिमा कल्प्या ॥ ९१ ॥
मुक्ते सप्ताहान्तः
पांशुनिपातो ऽन्नसङ्क्षयं कुरुते ।
नीहारो रोगभयं
भूकम्पः प्रवरनृपमृत्युम् ॥ ९२ ॥
उल्का मन्त्रिविनाशं
नानावर्णा घनाश्च भयमतुलम् ।
स्तनितं गर्भविनाशं
विद्युन्नृपदंष्ट्रिपरिपीडाम् ॥ ९३ ॥
परिवेषो रुक्पीडां
दिग्दाहो नृपभयं च साग्निभयं ।

रूक्षो वायुः प्रबल-
श्चौरसमुत्थं भयं धत्ते ॥ ९४ ॥
निर्घातः सुरचापं
दण्डश्च क्षुद्भयं सपरचक्रम् ।
ग्रहयुद्धं नृपयुद्धं
केतुश्च तदैव सन्दृष्टः ॥ ९५ ॥
अविकृतसलिलनिपाते
सप्ताहान्तः सुभिक्षमादेश्यम् ।
यच्चाशुभं ग्रहणजं
तत् सर्वं नाशमुपयाति ॥ ९६ ॥
सोमग्रहे निवृत्ते
पक्षान्ते यदि भवेद्ग्रहोऽर्कस्य ।
तत्रानयः प्रजानां
दम्पत्योर्वैरमन्योऽन्यम् ॥ ९७ ॥
अर्कग्रहात्तु शशिनो
ग्रहणं यदि दृश्यते ततो विप्राः ।
नैकक्रतुफलभाजो
भवन्ति मुदिताः प्रजाश्चैव ॥ ९८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां राहुचारः पञ्चमोऽध्यायः ॥ * ॥

यद्युदयर्क्षाद्वक्रं
करोति नवमाष्टसप्तमर्क्षेषु।
तद्वक्रमुष्णमुदये
पीडाकरमग्निवार्त्तानाम्॥ १॥
द्वादशदशमैकादश-
नक्षत्राद्वक्रिते कुजेऽश्रुमुखम्।
दूषयति रसानुदये
करोति रोगानवृष्टिं च॥ २॥
व्यालं त्रयोदशर्क्षा-
च्चतुर्दशाद्वा विपच्यते ऽस्तमये।
दंष्ट्रिव्यालमृगेभ्यः
करोति पीडां सुभिक्षं च॥ ३॥
रुधिराननमिति वक्रं
पञ्चदशात् षोडशाच्च विनिवृत्ते।
तत्कालं मुखरोगं
सभयं च सुभिक्षमावहति॥ ४॥
असिमुशलं सप्तदशा-
दष्टादशतोऽपि वा तदनुवक्रे।
दस्युगणेभ्यः पीडां
करोत्यवृष्टिं सशस्त्रभयाम्॥ ५॥
भाग्यार्यमोदितो यदि
निवर्तते वैश्वदैवते भौमः।

प्राजापत्ये ऽस्तमित-
स्त्रीनपि लोकान्निपीडयति ॥ ६ ॥
श्रवणोदितस्य वक्रं
पुष्ये मूर्धाभिषिक्तपीडाकृत्।
यस्मिन्नृक्षेऽभ्युदित-
स्तद्दिग्व्यूहान् जनान् हन्ति ॥ ७ ॥
मध्येन यदि मघानां
गतागतं लोहितः करोति ततः।
पाण्ड्यो नृपो विनश्यति
शस्त्रोद्योगाद्भयमवृष्टिः ॥ ८ ॥
भित्त्वा मघां विशाखां
भिन्दन् भौमः करोति दुर्भिक्षम्।
मरकं करोति घोरं
यदि भित्त्वा रोहिणीं याति ॥ ९ ॥
दक्षिणतो रोहिण्या-
श्चरन् महीजो ऽर्घवृष्टिनिग्रहकृत्।
धूमायन् सशिखो वा
विनिहन्यात् पारियात्रस्थान् ॥ १० ॥
प्राजापत्ये श्रवणे
मूले तिसृषूत्तरासु शाक्रे च।
विचरन् घननिवहाना-
मुपघातकरः क्ष्मातनयः ॥ ११ ॥

चारोदयाः प्रशस्ताः
श्रवणमघादित्यमूलहस्तेषु ।
एकपदाश्विविशाखा-
प्राजापत्येषु च कुजस्य ॥ १२ ॥
विपुलविमलमूर्तिः किंशुकाशोकवर्णः
स्फुटरुचिरमयूखस्तप्ततामप्रभाभः ।
विचरति यदि मार्गं चोत्तरं मेदिनीजः
शुभकृदवनिपानां हार्दिदश्च प्रजानाम् ॥ १३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां भौमचारः षष्ठोऽध्यायः ॥ * ॥

नोत्पातपरित्यक्तः
कदाचिदपि चन्द्रजो व्रजत्युदयम् ।
जलदहनपवनभयकृ-
द्धान्यार्घक्षयविवृद्धौ वा ॥ १ ॥
विचरञ्छ्रवणधनिष्ठा-
प्राजापत्येन्दुविश्वदैवानि ।
मृद्नन् हिमकरतनयः
करोत्यवृष्टिं सरोगभयाम् ॥ २ ॥
रौद्रादीनि मघान्ता-
न्युपाश्रिते चन्द्रजे प्रजापीडा ।

शस्त्रनिपातक्षुद्भय-
रोगानावृष्टिसन्तापैः ॥ ३ ॥
हस्तादीनि विचरन्
षड्‌ऋक्षाण्युपपीडयन् गवामशुभः ।
स्नेहरसार्घविवृद्धिं
करोति चोर्वीं प्रभूतान्नाम् ॥ ४ ॥
आर्यम्णं हौतभुजं
भद्रपदामुत्तरां यमेशं च ।
चन्द्रस्य सुतो निघ्नन्
प्राणभृतां धातुसङ्क्षयकृत् ॥ ५ ॥
आश्विनवारुणमूला-
न्युपमृद्नन् रेवतीं च चन्द्रसुतः ।
पण्यभिषग्नौजीविक-
सलिलजतुरगोपघातकरः ॥ ६ ॥
पूर्वाद्यृक्षचितया-
प्येकमपीन्दोः सुतोऽभिमृद्नीयात् ।
क्षुच्छस्त्रतस्करामय-
भयप्रदायी चरन् जगतः ॥ ७ ॥
प्राकृतविमिश्रसङ्क्षिप्त-
तीक्ष्णयोगान्तघोरपापाख्याः ।
सप्त पराशरतन्त्रे
नक्षत्रैः कीर्तिता गतयः ॥ ८ ॥

प्राकृतसञ्ज्ञा वायव्य-
याम्यपैतामहानि बहुलाश्च।
मिश्रा गतिः प्रदिष्टा
शशिशिवपितृभुजगदैवानि ॥ ९ ॥
सङ्क्षिप्तायां पुष्यः
पुनर्वसुः फल्गुनीद्वयं चेति।
तीक्ष्णायां भद्रपदा-
द्वयं सशाक्राश्वयुक् पौष्णम् ॥ १० ॥
योगान्तिकेति मूलं
द्वे चाषाढे गतिः सुतस्येन्दोः।
घोरा श्रवणस्त्वाष्ट्रं
वसुदेवं वारुणं चैव ॥ ११ ॥
पापाख्या सावित्रं
मैत्रं शक्राग्निदैवतं चेति।
उदयप्रवासदिवसैः
स एव गतिलक्षणं प्राह ॥ १२ ॥
चत्वारिंशत्त्रिंशद्
द्विसमेता विंशतिर्द्दिनवकं च।
नव मासार्धं दश चैक-
संयुताः प्राकृताद्यानाम् ॥ १३ ॥
प्राकृतगत्यामारोग्य-
वृष्टिसस्यप्रवृद्धयः क्षेमम्।

सङ्क्षिप्तमिश्रयोर्मिश्र-
मेतदन्यासु विपरीतम् ॥ १४ ॥
ऋज्व्यतिवक्रा वक्रा
विकला च मतेन देवलस्यैताः ।
पञ्चचतुर्द्व्येकाहा
ऋज्व्यादीनां षडभ्यस्ताः ॥ १५ ॥
ऋज्वी हिता प्रजाना-
मतिवक्रार्थं गतिर्विनाशयति ।
शस्त्रभयदा च वक्रा
विकला भयरोगसञ्जननी ॥ १६ ॥
पौषाषाढश्रावण-
वैशाखेष्विन्दुजः समाघेषु ।
दृष्टो भयाय जगतः
शुभफलकृत् प्रोषितस्तेषु ॥ १७ ॥
कार्त्तिके ऽश्वयुजि वा यदि मासे
दृश्यते तनुभवः शिशिरांशोः ।
शस्त्रचौरहुतभुग्गदतोय-
क्षुद्भयानि च तदा विदधाति ॥ १८ ॥
रुद्धानि सौम्येऽस्तमिते पुराणि
यान्युद्गते तान्युपयान्ति मोक्षम् ।
अन्ये तु पश्चादुदिते वदन्ति
लाभः पुराणां भवतीति तज्ज्ञाः ॥ १९ ॥

हेमकान्तिरथवा शुकवर्णः
सस्यकेन मणिना सदृशो वा।
स्निग्धमूर्तिरलघुश्च हिताय
व्यत्यये न शुभकृच्छशिपुत्रः ॥ २० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां बुधचारः सप्तमोऽध्यायः ॥ * ॥

नक्षत्रेण सहोदय-
मुपगच्छति येन देवपतिमन्त्री।
तत्संज्ञं वक्तव्यं
वर्षं मासक्रमेणैव ॥ १ ॥
वर्षाणि कार्त्तिकादी-
न्याग्नेयाद्भद्वयानुयोगीनि।
क्रमशस्त्रिभं तु पञ्चम-
मुपान्त्यमन्त्यं च यद्वर्षम् ॥ २ ॥
शकटानलोपजीवक-
गोपीडा व्याधिशस्त्रकोपश्च।
वृद्धिस्तु रक्तपीतक-
कुसुमानां कार्त्तिके वर्षे ॥ ३ ॥
सौम्येऽब्देऽनावृष्टि-
र्मृगाखुशलभाण्डजैश्च सस्यवधः।

व्याधिभयं मित्रैरपि
भूपानां जायते वैरम् ॥ ४ ॥
शुभकृज्जगतः पौषो
निवृत्तवैराः परस्परं क्षितिपाः।
द्वित्रिगुणो धान्यार्घः
पौष्टिककर्मप्रसिद्धिश्च ॥ ५ ॥
पितृपूजापरिवृद्धि-
र्माघे हार्दिश्च सर्वभूतानाम्।
आरोग्यवृष्टिधान्या-
र्घसम्पदो मित्रलाभश्च ॥ ६ ॥
फाल्गुनवर्षे विन्द्यात्
क्वचित् क्वचित् क्षेमवृद्धिसस्यानि।
दौर्भाग्यं प्रमदानां
प्रबलाश्चौरा नृपाश्चोग्राः ॥ ७ ॥
चैत्रे मन्दा वृष्टिः
प्रियमन्नं क्षेममवनिपा मृदवः।
वृद्धिस्तु कोशधान्यस्य
भवति पीडा च रूपवताम् ॥ ८ ॥
वैशाखे धर्मपरा विगत-
भयाः प्रमुदिताः प्रजाः सनृपाः।
यज्ञक्रियाप्रवृत्ति-
र्निष्पत्तिः सर्वसस्यानाम् ॥ ९ ॥

ज्यैष्ठे जातिकुलधन-
श्रेणीश्रेष्ठा नृपाः सधर्मज्ञाः।
पीड्यन्ते धान्यानि च
हित्वा कङ्गुं शमीजातिम्॥ १०॥
आषाढे जायन्ते
सस्यानि क्वचिदवृष्टिरन्यच।
योगक्षेमं मध्यं
व्यग्राश्च भवन्ति भूपालाः॥ ११॥
श्रावणवर्षे क्षेमं
सम्यक् सस्यानि पाकमुपयान्ति।
क्षुद्रा ये पाषण्डाः
पीड्यन्ते ये च तद्भक्ताः॥ १२॥
भाद्रपदे वल्लीजं
निष्पत्तिं याति पूर्वसस्यं च।
न भवत्यपरं सस्यं
क्वचित् सुभिक्षं क्वचिच्च भयम्॥ १३॥
आश्वयुजेऽब्दे ऽजस्रं
पतति जलं प्रमुदिताः प्रजाः क्षेमम्।
प्राणचयः प्राणभृतां
सर्वेषामन्नबाहुल्यम्॥ १४॥
उदगारोग्यसुभिक्ष-
क्षेमकरो वाक्पतिश्चरन् भानाम्।

याम्ये तद्विपरीतो
मध्येन तु मध्यफलदायी ॥ १५ ॥
विचरन् भद्वयमिष्ट-
स्तत्सार्धं वत्सरेण मध्यफलः।
सस्यानां विध्वंसी
विचरेदधिकं यदि कदाचित् ॥ १६ ॥
अनलभयमनलवर्णे
व्याधिः पीते रणागमः श्यामे।
हरिते च तस्करेभ्यः
पीडा रक्ते तु शस्त्रभयम् ॥ १७ ॥
धूमाभे ऽनावृष्टि-
स्त्रिदशगुरौ नृपवधो दिवा दृष्टे।
विपुले ऽमले सुतारे
रात्रौ दृष्टे प्रजाः स्वस्थाः ॥ १८ ॥

रोहिण्यो ऽनलभं च वत्सरतनुर्नाभिस्त्वषाढाद्वयं
सार्पं हृत्पितृदैवतं च कुसुमं शुद्धैः शुभं तैः फलम्।
देहे क्रूरनिपीडिते ऽग्न्यनिलजं नाभ्यां भयं क्षुत्कृतम्
पुष्पे मूलफलक्षयो ऽथ हृदये सस्यस्य नाशो ध्रुवम् ॥ १९ ॥

गतानि वर्षाणि शकेन्द्रकाला-
द्धतानि रुद्रैर्गुणयेच्चतुर्भिः।
नवाष्टपञ्चाष्टयुतानि कृत्वा
विभाजयेच्छून्यशरागरामैः* ॥ २० ॥

* ३७५०.

फलेन युक्तं शकभूपकालं
संशोध्य षष्ट्या विषयैर्विभज्य।
युगानि नारायणपूर्वकाणि
लब्धानि शेषाः क्रमशः समाः स्युः ॥ २१ ॥
एकैकमब्देषु नवाहतेषु
दत्त्वा पृथग्द्वादशकं क्रमेण।
हृत्वा चतुर्भिर्वसुदेवताद्या-
न्युडूनि शेषांशकपूर्वमब्दम् ॥ २२ ॥
विष्णुः सुरेज्यो बलभिद्धुताश-
स्त्वष्टोत्तरप्रोष्ठपदाधिपश्च।
क्रमाद्युगेशाः पितृविश्वसोमाः
शक्रानलाख्याश्विभगाः प्रदिष्टाः ॥ २३ ॥
संवत्सरोऽग्निः परिवत्सरोऽर्क
इद्रादिकः शीतमयूखमाली।
प्रजापतिश्चाप्यनुवत्सरः स्या-
दिद्वत्सरः शैलसुतापतिश्च ॥ २४ ॥
वृष्टिः समाद्ये प्रमुखे द्वितीये
प्रभूततोया कथिता तृतीये।
पश्चाज्जलं मुञ्चति यच्चतुर्थं
स्वल्पोदकं पञ्चममब्दमुक्तम् ॥ २५ ॥
चत्वारि मुख्यानि युगान्यथैषां
विष्णिन्द्रजीवानलदैवतानि।

चत्वारि मध्यानि च मध्यमानि
चत्वारि चान्त्यान्यधमानि विन्द्यात् ॥ २६ ॥
आद्यं धनिष्ठांशमभिप्रपन्नो
माघे यदा यात्युदयं सुरेज्यः ।
षष्ट्यब्दपूर्वः प्रभवः स नाम्ना
प्रवर्त्तते भूतहितस्तदाब्दः ॥ २७ ॥
क्वचित्त्ववृष्टिः पवनाग्निकोपः
सन्तीतयः श्लेष्मकृताश्च रोगाः ।
संवत्सरे ऽस्मिन् प्रभवे प्रवृत्ते
न दुःखमाप्नोति जनस्तथापि ॥ २८ ॥
तस्माद्द्वितीयो विभवः प्रदिष्टः
शुक्लस्तृतीयः परतः प्रमोदः ।
प्रजापतिश्चेति यथोत्तराणि
शस्तानि वर्षाणि फलानि चैषाम् ॥ २९ ॥
निष्पन्नशालीक्षुयवादिसस्यां
भयैर्विमुक्तामुपशान्तवैराम् ।
संहृष्टलोकां कलिदोषमुक्तां
क्षत्रं तदा शास्ति च भूतधात्रीम् ॥ ३० ॥
आद्योऽङ्गिराः श्रीमुखभावसाह्वौ
युवाथ धातेति युगे द्वितीये ।
वर्षाणि पञ्चैव यथाक्रमेण
त्रीण्यत्र शस्तानि समे परे द्वे ॥ ३१ ॥

चित्रङ्गिराद्येषु निकामवर्षी
देवो निरातङ्कभयाश्च लोकाः।
अब्दद्वये ऽन्त्येऽपि समा सुवृष्टिः
किन्त्वत्र रोगाः समरागमश्च ॥ ३२ ॥
शाक्रे युगे पूर्वमथेश्वराख्यं
वर्षं द्वितीयं बहुधान्यमाहुः।
प्रमाथिनं विक्रममप्यतोऽन्य-
द्वृषं च विन्द्याद्गुरुचारयोगात् ॥ ३३ ॥
आद्यं द्वितीयं च शुभे तु वर्षे
कृतानुकारं कुरुतः प्रजानाम्।
पापः प्रमाथी वृषविक्रमौ तु
सुभिक्षदौ रोगभयप्रदौ च ॥ ३४ ॥
श्रेष्ठं चतुर्थस्य युगस्य पूर्वं
यच्चित्रभानुं कथयन्ति वर्षम्।
मध्यं द्वितीयं तु सुभानुसञ्ज्ञं
रोगप्रदं मृत्युकरं न तच्च ॥ ३५ ॥
तारणं तदनु भूरिवारिदं
सस्यवृद्धिमुदितं च पार्थिवम्।
पञ्चमं व्ययमुशन्ति शोभनं
मन्मथप्रबलमुत्सवाकुलम् ॥ ३६ ॥
त्वाष्ट्रे युगे सर्वजिदाद्य उक्तः
संवत्सरोऽन्यः खलु सर्वधारी।

तस्माद्विरोधी विकृतः खरश्च
शस्तो द्वितीयोऽत्र भयाय शेषाः ॥ ३७ ॥
नन्दनोऽथ विजयो जयस्तथा
मन्मथोऽस्य परतश्च दुर्मुखः ।
कान्तमत्र युग आदितस्त्रयं
मन्मथः समफलोऽधमोऽपरः ॥ ३८ ॥
हेमलम्ब इति सप्तमे युगे
स्याद्विलम्बि परतो विकारि च ।
शर्वरीति तदनु प्लवः स्मृतो
वत्सरो गुरुवशेन पञ्चमः ॥ ३९ ॥
ईतिप्रायः प्रचुरपवना वृष्टिरब्दे तु पूर्वे
मन्दं सस्यं न बहुसलिलं वत्सरेऽतो द्वितीये ।
अत्युद्वेगः प्रचुरसलिलः स्यात्तृतीयश्चतुर्थो
दुर्भिक्षाय प्लव इति ततः शोभनो भूरितोयः ॥ ४० ॥
वैश्वे युगे शोभकृदित्यथाद्यः
संवत्सरोऽतः शुभकृद्द्वितीयः ।
क्रोधी तृतीयः परतः क्रमेण
विश्वावसुश्चेति पराभवश्च ॥ ४१ ॥
पूर्वापरौ प्रीतिकरौ प्रजाना-
मेषां तृतीयो बहुदोषदोऽब्दः ।
अन्त्यौ समौ किन्तु पराभवेऽग्निः
शस्त्रामयार्तिर्द्विजगोभयं च ॥ ४२ ॥

आद्यः प्लवङ्गो नवमे युगे ऽब्दः
स्यात्कीलको ऽन्यः परतश्च सौम्यः ।
साधारणो रोधकृदित्यथाब्दः
शुभप्रदौ कीलकसौम्यसञ्ज्ञौ ॥ ४३ ॥
कष्टः प्लवङ्गो बहुशः प्रजानां
साधारणे ऽल्पं जलमीतयश्च ।
यः पञ्चमो रोधकृदित्यथाब्द-
श्चित्रं जलं तत्र च सस्यसम्पत् ॥ ४४ ॥
इन्द्राग्निदैवं दशमं युगं यत्
तत्राद्यमब्दं परिधाविसञ्ज्ञम् ।
प्रमाद्यथानन्दमतः परं यत्
स्याद्राक्षसं चानलसञ्ज्ञितं च ॥ ४५ ॥
परिधाविनि मध्यदेशनाशो
नृपहानिर्जलमल्पमग्निकोपः ।
अलसस्तु जनः प्रमादिसञ्ज्ञे
डमरं रक्तकपुष्पबीजनाशः ॥ ४६ ॥
तत्परः सकललोकनन्दनो
राक्षसः क्षयकरो ऽनलस्तथा ।
ग्रीष्मधान्यजननो ऽत्र राक्षसो
वह्निकोपमरकप्रदो ऽनलः ॥ ४७ ॥
एकादशे पिङ्गलकालयुक्त-
सिद्धार्थरौद्राः खलु दुर्मतिश्च ।

आद्ये तु वृष्टिर्महती सचौरा
श्वासो हनूकम्पयुतश्च कासः ॥ ४८ ॥
यत्कालयुक्तं तदनेकदोषं
सिद्धार्थसञ्ज्ञे बहवो गुणाश्च ।
रौद्रो ऽतिरौद्रः क्षयकृत्प्रदिष्टो
यो दुर्मतिर्मध्यमवृष्टिकृत्सः ॥ ४९ ॥
भाग्ये युगे दुन्दुभिसञ्ज्ञमाद्यं
सस्यस्य वृद्धिं महतीं करोति ।
उद्गारिसञ्ज्ञं तदनु क्षयाय
नरेश्वराणां विषमा च वृष्टिः ॥ ५० ॥
रक्ताक्षमब्दं कथितं तृतीयं
यस्मिन् भयं दंष्ट्रिकृतं गदाश्च ।
क्रोधं बहुक्रोधकरं चतुर्थं
राष्ट्राणि शून्यीकुरुते विरोधैः ॥ ५१ ॥
क्षयमिति युगस्यान्त्यस्यान्त्यं बहुक्षयकारकं
जनयति भयं तद्विप्राणां कृषीवलवृद्धिदम् ।
उपचयकरं विट्छूद्राणां परस्वहृतां तथा
कथितमखिलं षष्ट्यब्दे यत्तदत्र समासतः ॥ ५२ ॥
अकलुषांशुजटिलः पृथुमूर्तिः
कुमुदकुन्दकुसुमस्फटिकाभः ।
ग्रहहतो न यदि सत्पथवर्ती
हितकरो ऽमरगुरुर्मनुजानाम् ॥ ५३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां बृहस्पतिचारो ऽष्टमोऽध्यायः ॥ * ॥

नागगजैरावतवृषभगो-
जरद्गवमृगाजदहनाख्याः।
अश्विन्याद्याः केश्चित्
त्रिभाः क्रमाद्वीथयः कथिताः॥ १॥
नागा तु पवनयाम्या-
नलानि पैतामहात्त्रिभास्तिस्रः।
गोवीथ्यामश्विन्यः
पौष्णं द्वे चापि भद्रपदे॥ २॥
जारद्गव्यां श्रवणात्
त्रिभं मृगाख्या त्रिभं च मैत्राद्यम्।
हस्तविशाखात्वाष्ट्रा-
ण्यजेत्यषाढाद्वयं दहना॥ ३॥
तिस्रस्तिस्रस्तासां
क्रमादुदङ्मध्ययाम्यमार्गस्थाः।
तासामप्युत्तरमध्य-
दक्षिणावस्थितैकैका॥ ४॥
वीथीमार्गानपरे
कथयन्ति यथा स्थिता भमार्गस्य।
नक्षत्राणां तारा
याम्योत्तरमध्यमास्तद्वत्॥ ५॥
उत्तरमार्गो याम्यादि
निगदितो मध्यमस्तु भाग्याद्यः।

दक्षिणमार्गो ऽषाढादि
कैश्चिदेवं कृता मार्गाः ॥ ६ ॥
ज्योतिषमागमशास्त्रं
विप्रतिपत्तौ न योग्यमस्माकम्।
स्वयमेव विकल्पयितुं
किन्तु बहूनां मतं वक्ष्ये ॥ ७ ॥
उत्तरवीथिषु शुक्रः
सुभिक्षशिवकृन्नतो ऽस्तमुदयं वा।
मध्यासु मध्यफलदः
कष्टफलो दक्षिणस्थासु ॥ ८ ॥
अत्युत्तमोत्तमोनं
सममध्यन्यूनमधमकष्टफलम्।
कष्टतमं सौम्याद्यासु
वीथिषु यथाक्रमं ब्रूयात् ॥ ९ ॥
भरणीपूर्वं मण्डल-
मृक्षचतुष्कं सुभिक्षकरमाद्यम्।
वङ्गाङ्गमहिषवाह्लिक-
कलिङ्गदेशेषु भयजननम् ॥ १० ॥
अत्रोदितमारोहे-
द्ग्रहो ऽपरो यदि सितं ततो हन्यात्।
भद्राश्वशूरसेनक-
यौधेयककोटिवर्षन्नृपान् ॥ ११ ॥

भचतुष्टयमार्द्राद्यं
द्वितीयममिताम्बुसस्यसम्पत्त्यै।
विप्राणामशुभकरं
विशेषतः क्रूरचेष्टानाम्॥ १२॥
अन्येनाचाक्रान्ते
म्लेच्छाटविकाश्वजीविगोमन्तान्।
गोनर्दनीचशूद्रान्
वैदेहांश्चानयः स्पृशति॥ १३॥
विचरन् मघादिपञ्चक-
मुदितः सस्यप्रणाशकृच्छुक्रः।
क्षुत्तस्करभयजननो
नीचोन्नतिसङ्करकरश्च॥ १४॥
पित्र्याद्ये ऽवष्टब्धो
हन्त्यन्येनाविकाञ्छबरशूद्रान्।
पुण्ड्रापरान्त्यशूलिक-
वनवासिद्रविडसामुद्रान्॥ १५॥
स्वात्याद्यं भत्रितयं
मण्डलमेतच्चतुर्थमभयकरम्।
ब्रह्मक्षत्रसुभिक्षा-
भिवृद्धये मित्रभेदाय॥ १६॥
अत्राक्रान्ते मृत्युः
किरातभर्तुः पिनष्टि चेक्ष्वाकुम्।

प्रत्यन्तावन्तिपुलिन्द-
तङ्गणाञ्छूरसेनांश्च ॥ १७ ॥
ज्येष्ठाद्यं पञ्चर्क्षं
क्षुत्तस्कररोगदं प्रबाधयते।
काश्मीराश्मकमत्स्यान्
सचारुदेवीनवन्तींश्च ॥ १८ ॥
आरोहेऽप्याभीरान्
द्रविडाम्बष्ठत्रिगर्तसौराष्ट्रान्।
नाशयति सिन्धुसौवीरकांश्च
काशीश्वरस्य वधः ॥ १९ ॥
षष्ठं षण्नक्षत्रं
शुभमेतन्मण्डलं धनिष्ठाद्यम्।
भूरिधनगोकुलाकुल-
मनल्पधान्यं क्वचित् सभयम् ॥ २० ॥
अत्रारोहे शूलिक-
गान्धारावन्तयः प्रपीड्यन्ते।
वैदेहवधः प्रत्यन्त-
यवनशकदासपरिवृद्धिः ॥ २१ ॥
अपरस्यां स्वात्याद्यं
ज्येष्ठाद्यं चापि मण्डलं शुभदम्।
पित्र्याद्यं पूर्वस्यां
शेषाणि यथोक्तफलदानि ॥ २२ ॥

दृष्टो ऽनस्तगते ऽर्कं
भयकृत् क्षुद्रोगकृत् समस्तमहः।
अर्धदिवसं च सेन्दु-
र्नृपबलपुरभेदकृच्छुक्रः॥ २३॥
भिन्दन् गतो ऽनलर्क्षं
कूलातिक्रान्तवारिवाहाभिः।
अव्यक्ततुङ्गनिम्ना
समा सरिद्भिर्भवति धात्री॥ २४॥
प्राजापत्ये शकटे
भिन्ने कृत्वेव पातकं वसुधा।
केशास्थिशकलशबला
कापालमिव व्रतं धत्ते॥ २५॥
सौम्योपगतो रसस्य-
सङ्क्षयायोशना समुद्दिष्टः।
आर्द्रागतस्तु कोशल-
कलिङ्गहा सलिलनिकरकरः॥ २६॥
अश्मकवैदर्भाणां
पुनर्वसुस्थे सिते महानयः।
पुष्ये पुष्टा वृष्टि-
र्विद्याधरगणविमर्दश्च॥ २७॥
आश्लेषासु भुजङ्गम-
दारुणपीडावहश्चरञ्छुक्रः।

भिन्दन् मघां महामात्र-
दोषकृद्भूरिवृष्टिकरः ॥ २८ ॥
भाग्ये शबरपुलिन्द-
प्रध्वंसकरोऽम्बुनिवहमोक्षाय।
आर्यम्णे कुरुजाङ्गल-
पाञ्चालघ्नः सलिलदायी ॥ २९ ॥
कौरवचित्रकराणां
हस्ते पीडा जलस्य च निरोधः।
कूपकृदण्डजपीडा
चित्रास्थे शोभना वृष्टिः ॥ ३० ॥
स्वातौ प्रभूतवृष्टि-
र्दूतवणिग्नाविकान् स्पृशत्यनयः।
ऐन्द्राग्नेऽपि सुवृष्टि-
र्वणिजां च भयं विजानीयात् ॥ ३१ ॥
मैत्रे क्षत्रविरोधो
ज्येष्ठायां क्षत्रमुख्यसन्तापः।
मौलिकभिषजां मूले
त्रिष्वपि चैतेष्वनावृष्टिः ॥ ३२ ॥
आप्ये सलिलजपीडा
विश्वेशे व्याधयः प्रकुप्यन्ति।
श्रवणे श्रवणव्याधिः
पाषण्डिभयं धनिष्ठासु ॥ ३३ ॥

शतभिषजि शौण्डिकाना-
मजैकपे द्यूतजीविनां पीडा।
कुरुपाञ्चालानामपि
करोति चास्मिन् सितः सलिलम्॥ ३४॥
अहिर्बुध्न्ये फलमूल-
तापकृद्यायिनां च रेवत्याम्।
अश्विन्यां हयपानां
याम्ये तु किरातयवनानाम्॥ ३५॥
चतुर्दशे पञ्चदशे तथाष्टमे
तमिस्रपक्षस्य तिथौ भृगोः सुतः।
यदा व्रजेद्दर्शनमस्तमेति वा
तदा मही वारिमयीव लक्ष्यते॥ ३६॥
गुरुर्भृगुश्चापरपूर्वकाष्ठयोः
परस्परं सप्तमराशिगौ यदा।
तदा प्रजा रुग्भयशोकपीडिता
न वारि पश्यन्ति पुरन्दरोज्झितम्॥ ३७॥
यदा स्थिता जीवबुधारसूर्यजाः
सितस्य सर्वे ऽग्रपथानुवर्तिनः।
नृनागविद्याधरसङ्गरास्तदा
भवन्ति वाताश्च समुच्छ्रितान्तकाः॥ ३८॥
न मित्रभावे सुहृदो व्यवस्थिताः
क्रियासु सम्यग्न रता द्विजातयः।

न चाल्पमप्यम्बु ददाति वासवो
भिनत्ति वज्रेण शिरांसि भूभृताम् ॥ ३९ ॥
शनैश्चरे म्लेच्छबिडालकुञ्जराः
खरा महिष्यो ऽसितधान्यशूकराः।
पुलिन्दशूद्राश्च सदक्षिणापथाः
क्षयं व्रजन्त्यक्षिमरुद्गदोद्भवैः ॥ ४० ॥
निहन्ति शुक्रः क्षितिजे ऽग्रतः प्रजा
हुताशशस्त्रक्षुदवृष्टितस्करैः।
चराचरं व्यक्तमथोत्तरापथं
दिशो ऽग्निविद्युद्रजसा च पीडयेत् ॥ ४१ ॥
बृहस्पतौ हन्ति पुरःस्थिते सितः
सितं समस्तं द्विजगोसुरालयान्।
दिशं च पूर्वां करकास्रजो ऽम्बुदा
गले गदा भूरि भवेच्च शारदम् ॥ ४२ ॥
सौम्योऽस्तोदययोः पुरो भृगुसुतस्यावस्थितस्तोयकृद्
रोगान् पित्तजकामलां च कुरुते पुष्णाति च ग्रैष्मिकम्।
हन्यात् प्रव्रजिताग्निहोत्रिकभिषग्रङ्गोपजीव्यान् हयान्
वैश्यान् गाः सह वाहनैर्नरपतीन् पीतानि पश्चाद्दिशम् ॥
[॥ ४३ ॥
शिखिभयमनलाभे शस्त्रकोपश्च रक्ते
कनकनिकषगौरे व्याधयो दैत्यपूज्ये।
हरितकपिलरूपे श्वासकासप्रकोपः
पतति न सलिलं खाद्भस्मरूक्षासिताभे ॥ ४४ ॥

दधिकुमुदशशाङ्ककान्तिभृत्
स्फुटविकसत्किरणो बृहत्तनुः।
सुगतिरविकृतो जयान्वितः
कृतयुगरूपकरः सिताह्वयः॥ ४५॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां शुक्रचारो नवमोऽध्यायः॥ *॥

श्रवणानिलहस्तार्द्रा-
भरणीभाग्योपगः सुतोऽर्कस्य।
प्रचुरसलिलोपगूढां
करोति धात्रीं यदि स्निग्धः॥ १॥
अहिवरुणपुरन्दर-
दैवतेषु सुक्षेमकृन्न चाति जलं।
क्षुच्छस्त्रावृष्टिकरो
मूले प्रत्येकमपि वक्ष्ये॥ २॥
तुरगतुरगोपचारक-
कविवैद्यामात्यहार्कजोऽश्विगतः।
याम्ये नर्तकवादक-
गेयज्ञक्षुद्रनैकृतिकान्॥ ३॥
बहुलास्थे पीड्यन्ते
सौरेऽग्न्युपजीविनश्चमूपाश्च।

रोहिण्यां कोशलमद्र-
काशिपाञ्चालशाकटिकाः ॥ ४ ॥
मृगशिरसि वत्सयाजक-
यजमानार्य्यजनमध्यदेशाश्च ।
रौद्रस्थे पारतरामठ-
तैलिकरजकचौराश्च ॥ ५ ॥
आदित्ये पञ्चनद-
प्रत्यन्तसुराष्ट्रसिन्धुसौवीराः ।
पुष्ये घाण्टिकघोषिक-
यवनवणिक्कितवकुसुमानि ॥ ६ ॥
सार्पे जलरुहसर्पाः
पित्र्ये बाह्लीकचीनगान्धाराः ।
शूलिकपारतवैश्याः
कोष्ठागाराणि वणिजश्च ॥ ७ ॥
भाग्ये रसविक्रयिणः
पण्यस्त्रीकन्यका महाराष्ट्राः ।
आर्य्यम्णे नृपगुडलवण-
भिक्षुकाम्बूनि तक्षशिला ॥ ८ ॥
हस्ते नापितचाक्रिक-
चौरभिषक्सूचिकद्विपग्राहाः ।
बन्धक्यः कौशलका
मालाकाराश्च पीड्यन्ते ॥ ९ ॥

चित्रास्थे प्रमदाजन-
लेखकचित्रज्ञचित्रभाण्डानि।
स्वातौ मागधचरदूत-
सूतपोतप्लवनटाद्याः ॥ १० ॥
ऐन्द्राग्नाख्ये त्रैगर्त-
चीनकौलूतकुङ्कुमं लाक्षा।
सस्यान्यथ माञ्जिष्ठं
कौसुम्भं च क्षयं याति ॥ ११ ॥
मैत्रे कुलूततङ्गण-
खसकाश्मीराः समन्त्रिचक्रचराः।
उपतापं यान्ति च
घाण्टिका विभेदश्च मित्राणाम् ॥ १२ ॥
ज्येष्ठासु नृपपुरोहित-
नृपसत्कृतशूरगणकुलश्रेण्यः।
मूले तु काशिकोशल-
पाञ्चालफलौषधीयोधाः ॥ १३ ॥
आप्येऽङ्गवङ्गकोशल-
गिरिव्रजा मगधपुण्ड्रमिथिलाश्च।
उपतापं यान्ति जना
वसन्ति ये तामलिप्त्यां च ॥ १४ ॥
विश्वेश्वरेऽर्कपुत्र-
श्चरन्दशार्णान्निहन्ति यवनांश्च।

उज्जयनीं शबरान्
पारियात्रिकान् कुन्तिभोजांश्च ॥ १५ ॥
श्रवणे राजाधिकृता-
न्विप्राग्र्यभिषक्पुरोहितकलिङ्गान् ।
वसुभे मगधेशजयो
वृद्धिश्च धनेष्वधिकृतानाम् ॥ १६ ॥
सार्पे शतभिषजि भिषक्-
कविशौण्डिकपण्यनीतिवार्त्तानाम् ।
आहिर्बुध्न्ये नद्यो
यानकराः स्त्रीहिरण्यं च ॥ १७ ॥
रेवत्यां राजभृताः
क्रौञ्चद्वीपाश्रिताः शरत्सस्यम् ।
शबराश्च निपीड्यन्ते
यवनाश्च शनैश्चरे चरति ॥ १८ ॥
यदा विशाखासु महेन्द्रमन्त्री
सुतश्च भानोर्दहनर्क्षयातः ।
तदा प्रजानामनयोऽतिघोरः
पुरप्रभेदो गतयोर्भमेकम् ॥ १९ ॥
अण्डजहा रविजो यदि चित्रः
क्षुद्भयकृद्यदि पीतमयूखः ।
शस्त्रभयाय च रक्तसवर्णो
भस्मनिभो बहुवैरकरश्च ॥ २० ॥

वैडूर्यकान्तिरमलः शुभदः प्रजानाम्
वाणातसीकुसुमवर्णनिभश्च शस्तः।
यञ्चापि वर्णमुपगच्छति तत्सवर्णान्।
सूर्यात्मजः क्षपयतीति मुनिप्रवादः॥२१॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां शनैश्चरचारो दशमोऽध्यायः॥ *॥

गार्गीयं शिखिचारं
पाराशरमसितदेवलकृतं च।
अन्यांश्च बहून्दृष्ट्वा
क्रियते ऽयमनाकुलश्चारः॥१॥
दर्शनमस्तमयो वा
न गणितविधिनास्य शक्यते ज्ञातुम्।
दिव्यान्तरिक्षभौमा-
स्त्रिविधाः स्युः केतवो यस्मात्॥२॥
अहुताशे ऽनलरूपं
यस्मिंस्तत् केतुरूपमेवोक्तम्।
खद्योतपिशाचालय-
मणिरत्नादीन् परित्यज्य॥३॥
ध्वजशस्त्रभवनतरु-
तुरगकुञ्जराद्येष्वथान्तरिक्षास्ते।

दिव्या नक्षत्रस्था
भौमाः स्युरतोऽन्यथा शिखिनः ॥ ४ ॥
शतमेकाधिकमेके
सहस्रमपरे वदन्ति केतूनाम् ।
बहुरूपमेकमेव
प्राह मुनिर्नारदः केतुम् ॥ ५ ॥
यद्येको यदि बहवः
किमनेन फलं तु सर्वथा वाच्यम् ।
उदयास्तमयैः स्थानैः
स्पर्शैराधूमनैर्वर्णैः ॥ ६ ॥
यावन्त्यहानि दृश्यो
मासास्तावन्त एव फलपाकः ।
मासैरब्दांश्च वदेत्
प्रथमात्पक्षत्रयात् परतः ॥ ७ ॥
ह्रस्वस्तनुः प्रसन्नः
स्निग्धस्त्वृजुरचिरसंस्थितः शुक्लः ।
उदितो वाप्यभिदृष्टः
सुभिक्षसौख्यावहः केतुः ॥ ८ ॥
उक्तविपरीतरूपो
न शुभकरो धूमकेतुरुत्पन्नः ।
इन्द्रायुधानुकारी
विशेषतो द्वित्रिचूलो वा ॥ ९ ॥

हारमणिहेमरूपाः
किरणाख्याः पञ्चविंशतिः सशिखाः।
प्रागपरदिशोर्दृश्या
नृपतिविरोधावहा रविजाः॥ १०॥
शुकदहनबन्धुजीवक-
लाक्षाक्षतजोपमा हुताशसुताः।
आग्नेय्यां दृश्यन्ते
तावन्तस्तेऽपि शिखिभयदाः॥ ११॥
वक्रशिखा मृत्युसुता
रूक्षा कृष्णाश्च तेऽपि तावन्तः।
दृश्यन्ते याम्यायां
जनमरकावेदिनस्ते च॥ १२॥
दर्पणवृत्ताकारा
विशिखाः किरणान्विता धरातनयाः।
क्षुद्भयदा द्वाविंशति-
रैशान्यामम्बुतैलनिभाः॥ १३॥
शशिकिरणरजतहिम-
कुमुदकुन्दकुसुमोपमाः सुताः शशिनः।
उत्तरतो दृश्यन्ते
त्रयः सुभिक्षावहाः शिखिनः॥ १४॥
ब्रह्मसुत एक एव
त्रिशिखो वर्णैस्त्रिभिर्युगान्तकरः।

अनियतदिक्सम्प्रभवो
विज्ञेयो ब्रह्मदण्डाख्यः ॥ १५ ॥
शतमभिहितमेकसमेत-
मेतदेकेन विरहितान्यस्मात्।
कथयिष्ये केतूनां
शतानि नव लक्षणैः स्पष्टैः ॥ १६ ॥
सौम्यैशान्योरुदयं
शुक्रसुता यान्ति चतुरशीत्याख्याः।
विपुलसिततारकास्ते
स्निग्धाश्च भवन्ति तीव्रफलाः ॥ १७ ॥
स्निग्धाः प्रभासमेता
द्विशिखाः षष्टिः शनैश्चराङ्गरुहाः।
अतिकष्टफला दृश्याः
सर्वचैते कनकसञ्ज्ञाः ॥ १८ ॥
विकचा नाम गुरुसुताः
सितैकताराः शिखापरित्यक्ताः।
षष्टिः पञ्चभिरधिका
स्निग्धा याम्याश्रिताः पापाः ॥ १९ ॥
नातिव्यक्ताः सूक्ष्मा
दीर्घाः शुक्ला यथेष्टदिक्प्रभवाः।
बुधजास्तस्करसञ्ज्ञाः
पापफलास्त्वेकपञ्चाशत् ॥ २० ॥

श्वेतजानलानुरूपा-
स्त्रिचूलताराः कुजात्मजाः षष्टिः।
नाम्ना च कौङ्कुमास्ते
सौम्याशासंस्थिताः पापाः ॥ २१ ॥
त्रिंशत्त्र्यधिका राहो-
स्ते तामसकीलका इति ख्याताः।
रविशशिगा दृश्यन्ते
तेषां फलमर्कचारोक्तम् ॥ २२ ॥
विंशत्याधिकमन्य-
च्छतमग्नेर्विश्वरूपसञ्ज्ञानाम्।
तीव्रानलभयदानां
ज्वालामालाकुलतनूनाम् ॥ २३ ॥
श्यामारुणा वितारा-
श्चामररूपा विकीर्णदीधितयः।
अरुणाख्या वायोः
सप्तसप्ततिः पापदाः परुषाः ॥ २४ ॥
तारापुञ्जनिकाशा
गणका नाम प्रजापतेरष्टौ।
द्वे च शते चतुरधिके
चतुरस्रा ब्रह्मसन्तानाः ॥ २५ ॥
कङ्का नाम वरुणजा
द्वात्रिंशद्वंशगुल्मसंस्थानाः।

शशिवत् प्रभासमेता-
स्तीव्रफलाः केतवः प्रोक्ताः ॥ २६ ॥
पञ्चवतिः कालसुताः
कबन्धसञ्ज्ञाः कबन्धसंस्थानाः ।
चण्डा भयप्रदाः स्यु-
र्विरूपताराश्च ते शिखिनः ॥ २७ ॥
शुक्लविपुलैकतारा
नव विदिशां केतवः समुत्पन्नाः ।
एवं केतुसहस्रं
विशेषमेषामतो वक्ष्ये ॥ २८ ॥
उदगायतो महान्
स्निग्धमूर्तिरपरोदयी वसाकेतुः ।
सद्यः करोति मरकं
सुभिक्षमप्युत्तमं कुरुते ॥ २९ ॥
तल्लक्षणोऽस्थिकेतुः
स तु रूक्षः क्षुद्भयावहः प्रोक्तः ।
स्निग्धस्तादृक् प्राच्यां
शस्त्राख्यो डमरमरकाय ॥ ३० ॥
दृश्योऽमावास्यायां
कपालकेतुः सधूम्ररश्मिशिखः ।
प्राग्नभसोऽर्धविचारी
क्षुन्मरकावृष्टिरोगकरः ॥ ३१ ॥

प्राग्वैश्वानरमार्गे
शूलाग्रः श्यावरूक्षताम्रार्चिः।
नभसस्त्रिभागगामी
रौद्र इति कपालतुल्यफलः॥ ३२॥
अपरस्यां चलकेतुः
शिखया याम्याग्रयाङ्गुलोच्छ्रितया।
गच्छेद्यथा यथोदक्
तथा तथा दैर्घ्यमायाति॥ ३३॥
सप्तमुनीन् संस्पृश्य
ध्रुवमभिजितमेव च प्रतिनिवृत्तः।
नभसोऽर्धमाचमित्वा
याम्येनास्तं समुपयाति॥ ३४॥
हन्यात् प्रयागकूलाद्
यावदवन्तीं च पुष्करारण्यम्।
उदगपि च देविकामपि
भूयिष्ठं मध्यदेशाख्यम्॥ ३५॥
अन्यानपि च स देशान्
क्वचित् क्वचिद्धन्ति रोगदुर्भिक्षैः।
दश मासान् फलपाको
ऽस्य कैश्चिदष्टादश प्रोक्तः॥ ३६॥
प्रागर्धरात्रदृश्यो
याम्याग्रः श्वेतकेतुरन्यश्च।

क इति युगाकृतिरपरे
युगपत्तौ सप्तदिनदृश्यौ ॥ ३७ ॥
स्निग्धौ सुभिक्षशिवदा-
वथाधिकं दृश्यते कनामा यः ।
दश वर्षाण्युपतापं
जनयति शस्त्रप्रकोपकृतम् ॥ ३८ ॥
श्वेत इति जटाकारो
रूक्षः श्यावो वियत्त्रिभागगतः ।
विनिवर्तते ऽपसव्यं
त्रिभागशेषाः प्रजाः कुरुते ॥ ३९ ॥
आधूम्रया तु शिखया
दर्शनमायाति कृत्तिकासंस्थः ।
ज्ञेयः स रश्मिकेतुः
श्वेतसमानं फलं धत्ते ॥ ४० ॥
ध्रुवकेतुरनियतगति-
प्रमाणवर्णाकृतिर्भवति विष्वक् ।
दिव्यान्तरिक्षभौमो
भवत्ययं स्निग्ध इष्टफलः ॥ ४१ ॥
सेनाङ्गेषु नृपाणां
गृहतरुशैलेषु चापि देशानाम् ।
गृहिणामुपस्करेषु च
विनाशिनां दर्शनं याति ॥ ४२ ॥

कुमुद इति कुमुदकान्ति-
र्वारुण्यां प्राक्छिखो निशामेकाम्।
दृष्टः सुभिक्षमतुलं
दश किल वर्षाणि स करोति ॥ ४३ ॥
सकृदेकयामदृश्यः
सुसूक्ष्मतारोऽपरेण मणिकेतुः।
ऋज्वी शिखास्य शुक्ला
स्तनोद्गता क्षीरधारेव ॥ ४४ ॥
उदयन्नेव सुभिक्षं
चतुरो मासान् करोत्यसौ सार्धान्।
प्रादुर्भावं प्रायः
करोति च क्षुद्रजन्तूनाम् ॥ ४५ ॥
जलकेतुरपि च पश्चात्
स्निग्धः शिखयापरेण चोन्नतया।
नव मासान् स सुभिक्षं
करोति शान्तिं च लोकस्य ॥ ४६ ॥
भवकेतुरेकरात्रं
दृश्यः प्राक् सूक्ष्मतारकः स्निग्धः।
हरिलाङ्गूलोपमया
प्रदक्षिणावर्तया शिखया ॥ ४७ ॥
यावत एव मुहूर्तान्
दर्शनमायाति निर्दिशेन्मासान्।

तावदतुलं सुभिक्षं
रूक्षे प्राणान्तिकान् रोगान् ॥ ४८ ॥
अपरेण पद्मकेतु-
र्मृणालगौरो भवेन्निशामेकाम्।
सप्त करोति सुभिक्षं
वर्षाण्यतिहर्षयुक्तानि ॥ ४९ ॥
आवर्त इति निशार्धे
सव्यशिखोऽरुणनिभोऽपरे स्निग्धः।
यावत्क्षणान् स दृश्य-
स्तावन्मासान् सुभिक्षकरः ॥ ५० ॥
पश्चात् सन्ध्याकाले
संवर्तो नाम धूम्रताम्रशिखः।
आक्रम्य वियत्त्र्यंशं
शूलाग्रावस्थितो रौद्रः ॥ ५१ ॥
यावत एव मुहूर्तान्
दृश्यो वर्षाणि हन्ति तावन्ति।
भूपाञ्छस्त्रनिपातै-
रुदयर्क्षं चापि पीडयति ॥ ५२ ॥
ये शस्तास्तान् हित्वा
केतुभिराधूमिते ऽथवा स्पृष्टे।
नक्षत्रे भवति वधो
येषां राज्ञां प्रवक्ष्ये तान् ॥ ५३ ॥

अश्विन्यामश्मकपं
भरणीषु किरातपार्थिवं हन्यात्।
बहुलासु कलिङ्गेशं
रोहिण्यां शूरसेनपतिम्॥ ५४॥
औशीनरमपि सौम्ये
जलजाजीवाधिपं तथार्द्रासु।
आदित्येऽश्मकनाथं
पुष्ये मगधाधिपं हन्ति॥ ५५॥
असिकेशं भौजङ्गे
पित्र्येऽङ्गं पाण्ड्यनाथमपि भाग्ये।
औज्जयनिकमार्यम्णे
सावित्रे दण्डकाधिपतिम्॥ ५६॥
चित्रासु कुरुक्षेत्रा-
धिपस्य मरणं समादिशेत्तज्ज्ञः।
काश्मीरककाम्बोजौ
नृपती प्राभञ्जने न स्तः॥ ५७॥
इक्ष्वाकुरलकनाथौ
हन्येते यदि भवेद्विशाखासु।
मैत्रे पुण्ड्राधिपति-
र्ज्यैष्ठास्वथ सार्वभौमवधः॥ ५८॥
मूलेऽन्ध्रमद्रकपती
जलदेवे काशिपो मरणमेति।

यौधेयकार्जुनायन-
शिबिचैद्यान् वैश्वदेवे च ॥ ५९ ॥
हन्यात् कैकयनाथं
पाञ्चनदं सिंहलाधिपं वाङ्गम्।
नैमिषनृपं किरातं
श्रवणादिषु षट्स्विमान् क्रमशः ॥ ६० ॥
उल्काभिताडितशिखः
शिखी शिवः शिवतरोऽभिवृष्टो यः।
अशुभः स एव चोला-
वगाणसितहूणचीनानाम् ॥ ६१ ॥
नम्रा यतः शिखिशिखाभिसृता यतो वा
धूम्रं च यत् स्पृशति तत्कथितांश्च देशान्।
दिव्यप्रभावनिहतान् स यथा गरुत्मान्
भुङ्क्ते गतो नरपतिः परभोगिभोगान् ॥ ६२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां केतुचार एकादशोऽध्यायः ॥ * ॥

[भानोर्वर्त्मविघातवृद्धशिखरो विन्ध्याचलः स्तम्भितो
वातापिर्मुनिकुक्षिभित् सुररिपुर्जीर्णश्च येनासुरः।
पीतश्चाम्बुनिधिस्तपोऽम्बुनिधिना याम्या च दिग्भूषिता
तस्यागस्त्यमुनेः पयोद्युतिकृतश्चारः समासादयम् ॥]

समुद्रोऽन्तः शैलैर्मकरनखरोत्खातशिखरैः
कृतस्तोयोच्छित्त्या सपदि सुतरां येन रुचिरः।
पतन्मुक्तामिश्रैः प्रवरमणिरत्नाम्बुनिवहैः
सुरान् प्रत्यादेष्टुं सितमुकुटरत्नानिव पुरा ॥ १ ॥

येन चाम्बुहरणेऽपि विद्रुमै-
र्भूधरैः समणिरत्नविद्रुमैः।
निर्गतैस्तदुरगैश्च राजितः
सागरोऽधिकतरं विराजितः ॥ २ ॥

प्रस्फुरत्तिमिजलेभजिह्मगः
क्षिप्तरत्ननिकरो महोदधिः।
आपदां पदगतोऽपि यापितो
येन पीतसलिलोऽमरश्रियम् ॥ ३ ॥

प्रचलत्तिमिशुक्तिजशङ्खचितः
सलिलेऽपहृतेऽपि पतिः सरिताम्।
सतरङ्गसितोत्पलहंसभृतः
सरसः शरदीव बिभर्ति रुचम् ॥ ४ ॥

तिमिसिताम्बुधरं मणितारकं
स्फटिकचन्द्रमनम्बुशरद्युति।
फणिफणोपलरश्मिशिखिग्रहं
कुटिलगेशवियच्च चकार यः ॥ ५ ॥

दिनकररथमार्गविच्छित्तये ऽभ्युद्यतं यच्चलच्छृङ्गम्
उद्भ्रान्तविद्याधरांसावसक्तप्रियाव्यग्रदत्ताङ्क-

देहावलम्बाम्बराभ्युच्छ्रितोद्धूयमानध्वजैः शोभितम्।
करिकटमदमिश्ररक्तावलेहानुवासानुसारि-
द्विरेफावलीनोत्तमाङ्गैः कृतान्वाणपुष्पैरिवोत्तंसकान्
धारयद्भिर्मृगेन्द्रैः सनाथीकृतान्तर्दरीनिर्झरम्।
गगनतलमिवोल्लिखन्तं प्रवृद्धैर्गजाकृष्टफुल्लद्रुम-
चासविभ्रान्तमत्तद्विरेफावलीगीतमन्द्रस्वनैः
शैलकूटैस्तरक्ष्वृक्षशार्दूलशाखामृगाध्यासितैः।
रहसि मदनसक्तया रेवया कान्तयेवोपगूढं
सुराध्यासितोद्यानमम्भोऽशनानन्नमूलानिलाहार-
विप्रान्वितं विन्ध्यमस्तम्भयद्यश्च तस्योदयः श्रूयताम्॥ ६॥

उदये च मुनेरगस्त्यनाम्नः
कुसमायोगमलप्रदूषितानि।
हृदयानि सतामिव स्वभावात्
पुनरम्बूनि भवन्ति निर्मलानि॥ ७॥

पार्श्वद्वयाधिष्ठितचक्रवाका-
मापुष्णती सस्वनहंसपङ्क्तिम्।
ताम्बूलरक्तोत्कपिताग्रदन्ती
विभाति योषेव सरित्सहासा॥ ८॥

इन्दीवरासन्नसितोत्पलान्विता
सरिद्भ्रमत्षट्पदपङ्क्तिभूषिता।
सभ्रूलताक्षेपकटाक्षवीक्षणा
विदग्धयोषेव विभाति सस्मरा॥ ९॥

इन्दोः पयोदविगमोपहितां विभूतिम्
द्रष्टुं तरङ्गवलया कुमुदं निशासु।
उन्मीलयत्यलिनिलीनदलं सुपक्ष्म
वापी विलोचनमिवासिततारकान्तम् ॥ १० ॥
नानाविचित्राम्बुजहंसकोक-
कारण्डवापूर्णतडागहस्ता।
रत्नैः प्रभूतैः कुसुमैः फलैश्च
भूर्यच्छतीवार्घमगस्त्यनाम्ने ॥ ११ ॥
सलिलममरपाज्ञयोज्झितं
यद्वनपरिवेष्टितमूर्तिभिर्भुजङ्गैः।
फणिजनितविषाग्निसम्प्रदुष्टं
भवति शिवं तदगस्त्यदर्शनेन ॥ १२ ॥
स्मरणादपि पापमपाकुरुते
किमुत स्तुतिभिर्वरुणाङ्गरुहः।
मुनिभिः कथितोऽस्य यथार्घविधिः
कथयामि तथैव नरेन्द्रहितम् ॥ १३ ॥
सङ्ख्याविधानात् प्रतिदेशमस्य
विज्ञाय सन्दर्शनमादिशेज्ज्ञः।
तच्चोज्जयन्यामगतस्य कन्यां
भागैः स्वराख्यैः स्फुटभास्करस्य ॥ १४ ॥
ईषत्प्रभिन्नेऽरुणरश्मिजालै-
र्नैशे ऽन्धकारे दिशि दक्षिणस्याम्।

सांवत्सरावेदितदिग्विभागे
भूपोऽर्घमुर्व्यां प्रयतः प्रयच्छेत् ॥ १५ ॥
कालोद्भवैः सुरभिभिः कुसुमैः फलैश्च
रत्नैश्च सागरभवैः कनकाम्बरैश्च ।
धेन्वा वृषेण परमान्नयुतैश्च भक्ष्यै-
र्दध्यक्षतैः सुरभिधूपविलेपनैश्च ॥ १६ ॥
नरपतिरिममर्घं श्रद्दधानो दधानः
प्रविगतगददोषो निर्जितारातिपक्षः ।
भवति यदि च दद्यात् सप्त वर्षाणि सम्यग
जलनिधिरसनायाः स्वामितां याति भूमेः ॥ १७ ॥
द्विजो यथालाभमुपाहृतार्घः
प्राप्नोति वेदान् प्रमदाश्च पुत्रान्
वैश्यश्च गां भूरिधनं च शूद्रो
रोगक्षयं धर्मफलं च सर्वे ॥ १८ ॥
रोगान् करोति परुषः कपिलस्त्ववृष्टिं
धूम्रो गवामशुभकृत् स्फुरणो भयाय ।
माञ्जिष्ठरागसदृशः क्षुधमाहवांश्च
कुर्यादणुश्च पुरोधमगस्त्यनामा ॥ १९ ॥
शातकुम्भसदृशः स्फटिकाभ-
स्तर्पयन्निव महीं किरणौघैः ।
दृश्यते यदि ततः प्रचुरान्ना
भूर्भवत्यभयरोगजनाढ्या ॥ २० ॥

उल्कया विनिहतः शिखिना वा
क्षुद्भयं मरकमेव च धत्ते।
दृश्यते स किल हस्तगते ऽर्कें
रोहिणीमुपगते ऽस्तमुपैति ॥ २१ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामगस्त्यचारो द्वादशोऽध्यायः ॥ * ॥

सैकावलीव राजति
ससितोत्पलमालिनी सहासेव।
नाथवतीव च दिग्यैः
कौबेरी सप्तभिर्मुनिभिः ॥ १ ॥
ध्रुवनायकोपदेशा-
न्नरिनर्त्तीवोत्तरा भ्रमद्भिश्च।
यैश्चारमहं तेषां
कथयिष्ये वृद्धगर्गमतात् ॥ २ ॥
आसन्मघासु मुनयः
शासति पृथ्वीं युधिष्ठिरे नृपतौ।
षड्द्विकपञ्चद्वियुतः
शककालस्तस्य राज्ञश्च ॥ ३ ॥
एकैकस्मिन्नृक्षे
शतं शतं ते चरन्ति वर्षाणाम्।

प्रागुत्तरतश्चैते
सदोदयन्ते ससाध्वीकाः ॥ ४ ॥
पूर्वे भागे भगवान्
मरीचिरपरे स्थितो वसिष्ठोऽस्मात् ।
तस्याङ्गिरास्ततोऽत्रि-
स्तस्यासन्नः पुलस्त्यश्च ॥ ५ ॥
पुलहः क्रतुरिति भगवा-
नासन्नानुक्रमेण पूर्वाद्याः ।
तत्र वसिष्ठं मुनिवर-
मुपाश्रितारुन्धती साध्वी ॥ ६ ॥
उल्काशनिधूमाद्यै-
र्हता विवर्णा विरश्मयो ह्रस्वाः ।
हन्युः स्वं स्वं वर्गं
विपुलाः स्निग्धाश्च तद्वृद्ध्यै ॥ ७ ॥
गन्धर्वदेवदानव-
मन्त्रौषधिसिद्धयक्षनागानाम् ।
पीडाकरो मरीचि-
र्ज्ञेयो विद्याधराणां च ॥ ८ ॥
शकयवनदरदपारत-
काम्बोजांस्तापसान् वनोपेतान् ।
हन्ति वसिष्ठोऽभिहतो
विवृद्धिदो रश्मिसम्पन्नः ॥ ९ ॥

अङ्गिरसो ज्ञानयुता
धीमन्तो ब्राह्मणाश्च निर्दिष्टाः।
अत्रेः कान्तारभवा
जलजान्यम्भोनिधिः सरितः॥ १० ॥
रक्षःपिशाचदानव-
दैत्यभुजङ्गाः स्मृताः पुलस्त्यस्य।
पुलहस्य तु मूलफलं
क्रतोस्तु यज्ञाः सयज्ञभृतः॥ ११ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां सप्तर्षिचारस्त्रयोदशोऽध्यायः॥ * ॥

नक्षत्रत्रयवर्गै-
राग्नेयाद्यैर्व्यवस्थितैर्नवधा।
भारतवर्षे मध्यात्
प्रागादि विभाजिता देशाः॥ १ ॥
भद्रारिमेदमाण्डव्य-
साल्वनीपोज्जिहानसङ्ख्याताः।
मरुवत्सघोषयामुन-
सारस्वतमत्स्यमाध्यमिकाः॥ २ ॥
माथुरकोपज्योतिष-
धर्मारण्यानि शूरसेनाश्च।

गौरग्रीवोद्देहिक-
पाण्डुगुडाश्वत्थपाञ्चालाः ॥ ३ ॥
साकेतकङ्ककुरुकालकोटि-
कुकुराश्च पारियात्रनगः।
औदुम्बरकापिष्ठल-
गजाह्वयाश्चेति मध्यमिदम् ॥ ४ ॥
अथ पूर्वस्यामञ्जन-
वृषभध्वजपद्ममाल्यवद्गिरयः।
व्याघ्रमुखसुह्मकर्वट-
चान्द्रपुराः शूर्पकर्णाश्च ॥ ५ ॥
खसमगधशिबिरगिरि-
मिथिलसमतटोड्राश्ववदनदन्तुरकाः।
प्राग्ज्योतिषलौहित्य-
क्षीरोदसमुद्रपुरुषादाः ॥ ६ ॥
उदयगिरिभद्रगौडक-
पौण्ड्रोत्कलकाशिमेकलाम्बष्ठाः।
एकपदतामलिप्तिक-
कोशलका वर्धमानश्च ॥ ७ ॥
आग्नेय्यां दिशि कोशल-
कलिङ्गवङ्गोपवङ्गजठराङ्गाः।
शौलिकविदर्भवत्सान्ध्र-
चेदिकाश्चोर्ध्वकण्ठाश्च ॥ ८ ॥

वृषनालिकेरचर्मद्वीपा
विन्ध्यान्तवासिनस्त्रिपुरी।
श्मश्रुधरहेमकूट्य-
व्यालग्रीवा महाग्रीवाः॥ ९॥
किष्किन्धकण्टकस्थल-
निषादराष्ट्राणि पुरिकदाशार्णाः।
सह नग्नपर्णशबरै-
राश्लेषाद्ये त्रिके देशाः॥ १०॥
अथ दक्षिणेन लङ्का
कालाजिनसौरिकीर्णतालिकटाः।
गिरिनगरमलयदर्दुर-
महेन्द्रमालिन्द्यभरुकच्छाः॥ ११॥
कङ्कटटङ्कणवनवासि-
शिबिकफणिकारकोङ्कणाभीराः।
आकरवेणावन्तक-
दशपुरगोनर्दकेरलकाः॥ १२॥
कर्णाटमहाटविचित्रकूट-
नासिक्यकोल्लगिरिचोलाः।
क्रौञ्चद्वीपजटाधर-
कावेर्यो रिष्यमूकश्च॥ १३॥
वैडूर्यशङ्खमुक्ता-
त्रिवारिचरधर्मपट्टनद्वीपाः।

गणराज्यकृष्णवेल्लूर-
पिशिकशूर्पाद्रिकुसुमनगाः ॥ १४ ॥
तुम्बवनकार्मणेयक-
याम्योदधितापसाश्रमा ऋषिकाः।
काञ्चीमरुचीपट्टन-
चेर्यार्यकसिंहला ऋषभाः ॥ १५ ॥
बलदेवपट्टनं दण्डका-
वनतिमिङ्गिलाशना भद्राः।
कच्छो ऽथ कुञ्जरदरी
सताम्रपर्णीति विज्ञेयाः ॥ १६ ॥
नैर्ऋत्यां दिशि देशाः
पह्लवकाम्बोजसिन्धुसौवीराः।
वडवामुखारवाम्बष्ठ-
कपिलनारीमुखानर्ताः ॥ १७ ॥
फेणगिरियवनमाकर-
कर्णप्रावेयपारशवशूद्राः।
बर्बरकिरातखण्ड-
क्रव्याश्याभीरचञ्चूकाः ॥ १८ ॥
हेमगिरिसिन्धुकालक-
रैवतकसुराष्ट्रबादरद्रविडाः।
स्वात्याद्ये भचितये
ज्ञेयश्च महार्णवो ऽचैव ॥ १९ ॥

अपरस्यां मणिमान्
मेघवान् वनौघः क्षुरार्पणो ऽस्तगिरिः।
अपरान्तकशान्तिक-
हैहयप्रशस्ताद्रिवोक्काणाः॥ २०॥
पञ्चनदरमठपारत-
तारक्षितिजृङ्गवैश्यकनकशकाः।
निर्मर्यादा म्लेच्छा
ये पश्चिमदिक्स्थितास्ते च॥ २१॥
दिशि पश्चिमोत्तरस्यां
माण्डव्यतुखारतालहलमद्राः।
अश्मककुलूतलहड-
स्त्रीराज्यनृसिंहवनखस्थाः॥ २२॥
वेणुमती फल्गुलुका
गुरुहा मरुकुच्चचर्मरङ्गाख्याः।
एकविलोचनशूलिक-
दीर्घग्रीवास्यकेशाश्च॥ २३॥
उत्तरतः कैलासो
हिमवान्वसुमान् गिरिर्धनुष्मांश्च।
क्रौञ्चो मेरुः कुरव-
स्तथोत्तराः क्षुद्रमीनाश्च॥ २४॥
कैकयवसातियामुन-
भोगप्रस्थार्जुनायनाग्नीध्राः।

आदर्शान्तद्वीपि-
त्रिगर्ततुरगाननाश्वमुखाः ॥ २५ ॥
केशधरचिपिटनासिक-
दासेरकवाटधानशरधानाः ।
तक्षशिलपुष्कलावत-
कैलावतकण्ठधानाश्च ॥ २६ ॥
अम्बरमद्रकमालव-
पौरवकच्छारदण्डपिङ्गलकाः ।
माणहलहूणकोहल-
शीतकमाण्डव्यभूतपुराः ॥ २७ ॥
गान्धारयशोवति-
हेमतालराजन्यखचरगव्याश्च ।
यौधेयदासमेयाः
श्यामाकाः क्षेमधूर्ताश्च ॥ २८ ॥
ऐशान्यां मेरुकनष्टराज्य-
पशुपालकीरकाश्मीराः ।
अभिसारदरदतङ्गण-
कुलूतसैरिन्ध्रवनराष्ट्राः ॥ २९ ॥
ब्रह्मपुरदार्वडामर-
वनराज्यकिरातचीनकौणिन्दाः ।
भल्लापलोलजटासुर-
कुनठखषघोषकुचिकाख्याः ॥ ३० ॥

एकचरणानुविश्वाः
सुवर्णभूर्वसुवनं दिविष्ठाश्च।
पौरवचीरनिवसन-
त्रिनेत्रमुञ्जाद्रिगन्धर्वाः ॥ ३१ ॥
वर्गैराग्नेयाद्यैः
क्रूरग्रहपीडितैः क्रमेण नृपाः।
पाञ्चालो मागधिकः
कालिङ्गश्च क्षयं यान्ति ॥ ३२ ॥
आवन्तो ऽथानर्तो
मृत्युं चायाति सिन्धुसौवीरः।
राजा च हारहौरो
मद्रेशो ऽन्यश्च कौणिन्दः ॥ ३३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां कूर्मविभागो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ * ॥

आग्नेये सितकुसुमा-
हिताग्निमन्त्रज्ञसूत्रभाष्यज्ञाः।
आकरिकनापितद्विज-
घटकारपुरोहिताब्दज्ञाः ॥ १ ॥
रोहिण्यां सुव्रतपण्य-
भूपधनियोगयुक्तशाकटिकाः।

गोवृषजलचरकर्षक-
शिलोच्चयैश्वर्यसम्पन्नाः ॥ २ ॥
मृगशिरसि सुरभिवस्त्रा-
ब्जकुसुमफलरत्नवनचरविहङ्गाः।
मृगसोमपीथिगान्धर्व-
कामुका लेखहाराश्च ॥ ३ ॥
रौद्रे वधबन्धानृत-
परदारस्तेयशाठ्यभेदरताः।
तुषधान्यतीक्ष्णमन्त्रा-
भिचारवेतालकर्मज्ञाः ॥ ४ ॥
आदित्ये सत्यौदार्य-
शौचकुलरूपधीयशोऽर्थयुताः।
उत्तमधान्यं वणिजः
सेवाभिरताः सशिल्पिजनाः ॥ ५ ॥
पुष्ये यवगोधूमाः
शालीक्षुवनानि मन्त्रिणो भूपाः।
सलिलोपजीविनः
साधवश्च यज्ञेष्टिसक्ताश्च ॥ ६ ॥
अहिदैवे कृत्रिम-
कन्दमूलफलकीटपन्नगविषाणि।
परधनहरणाभिरता-
स्तुषधान्यं सर्वभिषजश्च ॥ ७ ॥

पित्र्ये धनधान्याढ्याः
कोष्ठागाराणि पर्वताश्रयिणः।
पितृभक्तवणिक्शूराः
क्रव्यादाः स्त्रीद्विषो मनुजाः॥ ८॥
प्राक्फल्गुनीषु नट-
युवतिसुभगगान्धर्वशिल्पिपण्यानि।
कर्पासलवणमाक्षिक-
तैलानि कुमारकाश्चापि॥ ९॥
आर्यम्णे मार्दवशौच-
विनयपाषण्डिदानशास्त्ररताः।
शोभनधान्यमहाधन-
धर्मानुरताः समनुजेन्द्राः॥ १०॥
हस्ते तस्करकुञ्जर-
रथिकमहामात्रशिल्पिपण्यानि।
तुषधान्यं श्रुतयुक्ता
वणिजस्तेजोयुताश्चात्र॥ ११॥
त्वाष्ट्रे भूषणमणि-
रागलेख्यगान्धर्वगन्धयुक्तिज्ञाः।
गणितपटुतन्तुवायाः
शालाक्या राजधान्यानि॥ १२॥
स्वातौ खगमृगतुरगा
वणिजो धान्यानि वातबहुलानि।

अस्थिरसौहृदलघुसत्त्व-
तापसाः पण्यकुशलाश्च ॥ १३ ॥
इन्द्राग्निदैवते रक्त-
पुष्पफलशाखिनः सतिलमुद्गाः।
कर्पासमाषचणकाः
पुरन्दरहुताशभक्ताश्च ॥ १४ ॥
मैत्रे शौर्यसमेता
गणनायकसाधुगोष्ठियानरताः।
ये साधवश्च लोके
सर्वं च शरत्समुत्पन्नम् ॥ १५ ॥
पौरन्दरेऽतिशूराः
कुलवित्तयशोऽन्विताः परस्वहृतः।
विजिगीषवो नरेन्द्राः
सेनानां चापि नेतारः ॥ १६ ॥
मूले भेषजभिषजो
गणमुख्याः कुसुममूलफलवार्त्ताः।
बीजान्यतिधनयुक्ताः
फलमूलैर्ये च वर्तन्ते ॥ १७ ॥
आप्ये मृदवो जलमार्ग-
गामिनः सत्यशौचधनयुक्ताः।
सेतुकरवारिजीवक-
फलकुसुमान्यम्बुजातानि ॥ १८ ॥

विश्वेश्वरे महामात्र-
मल्लकरितुरगदेवताभक्ताः।
स्थावरयोधा भोगान्विताश्च
ये चौजसा युक्ताः ॥ १९ ॥
श्रवणे मायापटवो
नित्योद्युक्ताश्च कर्मसु समर्थाः।
उत्साहिनः सधर्मा
भागवताः सत्यवचनाश्च ॥ २० ॥
वसुभे मानोन्मुक्ताः
क्लीबाश्चलसौहृदाः स्त्रियां द्वेष्याः।
दानाभिरता बहुवित्त-
संयुताः शमपराश्च नराः ॥ २१ ॥
वरुणेशे पाशिकमत्स्यबन्ध-
जलजानि जलचराजीवाः।
सौकरिकरजकशौण्डिक-
शाकुनिकाश्चापि वर्गेऽस्मिन् ॥ २२ ॥
आजे तस्करपशुपाल-
हिंस्रकीनाशनीचशठचेष्टाः।
धर्मव्रतैर्विरहिता
नियुद्धकुशलाश्च ये मनुजाः ॥ २३ ॥
आहिर्बुध्न्ये विप्राः
क्रतुदानतपोयुता महाविभवाः।

आश्रमिणः पाषण्डा
नरेश्वराः सारधान्यं च ॥ २४ ॥
पौष्णे सलिलजफलकुसुम-
लवणमणिशङ्खमौक्तिकाब्जानि ।
सुरभिकुसुमानि गन्धा
वणिजो नौकर्णधाराश्च ॥ २५ ॥
अश्विन्यामश्वहराः
सेनापतिवैद्यसेवकास्तुरगाः ।
तुरगारोहाश्च वणि-
ग्रूपोपेतास्तुरगरक्षाः ॥ २६ ॥
याम्ये ऽसृक्पिशितभुजः
क्रूरा वधबन्धताडनासक्ताः ।
तुषधान्यं नीचकुलो-
द्भवा विहीनाश्च सत्त्वेन ॥ २७ ॥
पूर्वात्रयं सानलमग्रजानां
राज्ञां तु पुष्येण सहोत्तराणि ।
सपौष्णमैत्रं पितृदैवतं च
प्रजापतेर्भं च कृषीवलानाम् ॥ २८ ॥
आदित्यहस्ताभिजिदाश्विनानि
वणिग्जनानां प्रवदन्ति भानि ।
मूलत्रिनेत्रानिलवारुणानि
भान्युग्रजातेः प्रभविष्णुतायाम् ॥ २९ ॥

सौम्यैन्द्रचित्रावसुदैवतानि
सेवाजनस्वाम्यमुपागतानि।
सार्पं विशाखा श्रवणो भरण्य-
श्चण्डालजातेरिति निर्दिशन्ति॥ ३०॥
रविरविसुतभोगमागतं
क्षितिसुतभेदनवक्रदूषितम्।
ग्रहणगतमथोल्कया हतं
नियतमुषाकरपीडितं च यत्॥ ३१॥
तदुपहतमिति प्रचक्षते
प्रकृतिविपर्ययमातमेव वा।
निगदितपरिवर्गदूषणं
कथितविपर्ययगं समृद्धये॥ ३२॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां नक्षत्रव्यूहः पञ्चदशोऽध्यायः॥ * ॥

प्राङ्नर्मदार्धशोणोड्र-
वङ्गसुह्माः कलिङ्गबाह्लीकाः।
शकयवनमगधशबर-
प्राग्ज्योतिषचीनकाम्बोजाः॥ १॥
मेकलकिरातविटका
बहिरन्तःशैलजाः पुलिन्दाश्च।

द्रविडानां प्रागर्धं
दक्षिणकूलं च यमुनायाः ॥ २ ॥
चम्पोदुम्बरकौशाम्बि-
चेदिविन्ध्याटवीकलिङ्गाश्च।
पुण्ड्रा गोलाङ्गूल-
श्रीपर्वतवर्धमानाश्च ॥ ३ ॥
इक्षुमतीत्यथ तस्कर-
पारतकान्तारगोपबीजानाम्।
तुषधान्यकटुकतरुकनक-
दहनविषसमरशूराणाम् ॥ ४ ॥
भेषजभिषक्चतुष्पद-
कृषिकरनृपहिंस्रयायिचौराणाम्।
व्यालारण्ययशोयुत-
तीक्ष्णानां भास्करः स्वामी ॥ ५ ॥
गिरिसलिलदुर्गकोशल-
भरुकच्छसमुद्ररोमकतुखाराः।
वनवासितङ्गणहल-
स्त्रीराज्यमहार्णवद्वीपाः ॥ ६ ॥
मधुररसकुसुमफलसलिल-
लवणमणिशङ्खमौक्तिकाब्जानाम्।
शालियवौषधिगोधूम-
सोमपाक्रन्दविप्राणाम् ॥ ७ ॥

सितसुभगतुरगरतिकर-
युवतिचमूनाथभोज्यवस्त्राणाम् ।
शृङ्गिनिशाचरकर्षक-
यज्ञविदां चाधिपश्चन्द्रः ॥ ८ ॥
शोणस्य नर्मदाया
भीमरथायाश्च पश्चिमार्धस्थाः ।
निर्विन्ध्या वेत्रवती
सिप्रा गोदावरी वेणा ॥ ९ ॥
मन्दाकिनी पयोष्णी
महानदी सिन्धुमालतीपाराः ।
उत्तरपाण्ड्यमहेन्द्राद्रि-
विन्ध्यमलयोपगाश्चोलाः ॥ १० ॥
द्रविडविदेहान्ध्राश्मक-
भासापुरकौङ्कणाः समन्त्रिषिकाः ।
कुन्तलकेरलदण्डक-
कान्तिपुरम्लेच्छसङ्करजाः ॥ ११ ॥
[नासिक्यभोगवर्धनविराट-
विन्ध्याद्रिपार्श्वगा देशाः ।
ये च पिबन्ति सुतोयां तापीं
ये चापि गोमतीसलिलम् ॥ १२ ॥]
नागरकृषिकरपारत-
हुताशनाजीविशस्त्रवार्त्तानाम् ।

आटविकदुर्गकर्वट-
वधकन्टशंसावलिप्तानाम् ॥ १३ ॥
नरपतिकुमारकुञ्जर-
दाम्भिकडिम्भाभिघातपशुपानाम्।
रक्तफलकुसुमविद्रुम-
चमूपगुडमद्यतीक्ष्णानाम् ॥ १४ ॥
कोशभवनाग्निहोत्रिक-
धात्वाकरशाक्यभिक्षुचौराणाम्।
शठदीर्घवैरबह्वाशिनां च
वसुधासुतोऽधिपतिः ॥ १५ ॥
लौहित्यः सिन्धुनदः
सरयूर्गम्भीरिका रथाह्वा च।
गङ्गाकौशिक्याद्याः
सरितो वैदेहकाम्बोजाः ॥ १६ ॥
मथुरायाः पूर्वार्धं
हिमवद्गोमन्तचित्रकूटस्थाः।
सौराष्ट्रसेतुजलमार्ग-
पण्यबिलपर्वताश्रयिणः ॥ १७ ॥
उदपानयन्त्रगान्धर्व-
लेख्यमणिरागगन्धयुक्तिविदः।
आलेख्यशब्दगणित-
प्रसाधकायुष्यशिल्पज्ञाः ॥ १८ ॥

चरपुरुषकुहकजीवक-
शिशुकविशठसूचकाभिचाररताः।
दूतनपुंसकहास्यज्ञ-
भूततन्त्रेन्द्रजालज्ञाः॥ १९॥
आरक्षकनटनर्तक-
घृततैलस्नेहबीजतिक्तानि।
व्रतचारिरसायनकुशल-
वेसराश्चन्द्रपुत्रस्य॥ २०॥
सिन्धुनदपूर्वभागो
मथुरापश्चार्धभरतसौवीराः।
स्रुघ्नोदीच्यविपाशा-
सरिच्छतद्रू रमठसाल्वाः॥ २१॥
त्रैगर्तपौरवाम्बष्ठ-
पारता वाटधानयौधेयाः।
सारस्वतार्जुनायन-
मत्स्यार्धग्रामराष्ट्राणि॥ २२॥
हस्त्यश्वपुरोहितभूप-
मन्त्रिमाङ्गल्यपौष्टिकासक्ताः।
कारुण्यसत्यशौच-
व्रतविद्यादानधर्मयुताः॥ २३॥
पौरमहाधनशब्दार्थ-
वेदविदुषोऽभिचारनीतिज्ञाः।

मनुजेश्वरोपकरणं
छत्रध्वजचामराद्यं च ॥ २४ ॥
शैलेयकमांसीतगर-
कुष्ठरससैन्धवानि वल्लीजम्।
मधुररसमधूच्छिष्टानि
चोरकश्चेति जीवस्य ॥ २५ ॥
तक्षशिलमार्तिकावत-
बहुगिरिगान्धारपुष्कलावतकाः।
प्रस्थलमालवकैकय-
दाशार्णोशीनराः शिबयः ॥ २६ ॥
ये च पिबन्ति वितस्ता-
मिरावतीं चन्द्रभागसरितं च।
रथरजताकरकुञ्जर-
तुरगमहामात्रधनयुक्ताः ॥ २७ ॥
सुरभिकुसुमानुलेपन-
मणिवज्रविभूषणाम्बुरुहशय्याः।
वरतरुणयुवतिकामो-
पकरणमृष्टान्नमधुरभुजः ॥ २८ ॥
उद्यानसलिलकामुक-
यशःसुखौदार्यरूपसम्पन्नाः।
विद्वदमात्यवणिग्जन-
घटकृच्चित्राण्डजास्त्रिफलाः ॥ २९ ॥

कौशेयपट्टकम्बल-
पत्रौर्णिकरोध्रपत्रचोचानि।
जातीफलागुरुवचा-
पिप्पल्यश्चन्दनं च भृगोः॥ ३०॥
आनर्तार्बुदपुष्कर-
सौराष्ट्राभीरशूद्ररैवतकाः।
नष्टा यस्मिन्देशे
सरस्वती पश्चिमो देशः॥ ३१॥
कुरुभूमिजाः प्रभासं
विदिशा वेदस्मृती महीतटजाः।
खलमलिननीचतैलिक-
विहीनसत्त्वोपहतपुंस्त्वाः॥ ३२॥
बन्धनशाकुनिकाशुचि-
कैवर्तविरूपवृद्धसौकरिकाः।
गणपूज्यस्खलितव्रत-
शबरपुलिन्दार्थपरिहीनाः॥ ३३॥
कटुतिक्तरसायनविधव-
योषितो भुजगतस्करमहिष्यः।
खरकरभचणकवातुल-
निष्पावाश्चार्कपुत्रस्य॥ ३४॥
गिरिशिखरकन्दरदरी-
विनिविष्टा म्लेच्छजातयः शूद्राः।

गोमायुभक्षशूलिक-
वोक्काणाश्वमुखविकलाङ्गाः ॥ ३५ ॥
कुलपांसनहिंस्रकृतघ्न-
चौरनिःसत्यशौचदानाश्च।
खरचरनियुद्धवि-
त्तीव्ररोषगर्भाशया नीचाः ॥ ३६ ॥
उपहतदाम्भिकराक्षस-
निद्राबहुलाश्च जन्तवः सर्वे।
धर्मेण च सन्त्यक्ता
माषतिलाश्चार्कशशिशत्रोः ॥ ३७ ॥
गिरिदुर्गपह्लव-
श्वेतहूणचोलावगाणमरुचीनाः।
प्रत्यन्तधनिमहेच्छ-
व्यवसायपराक्रमोपेताः ॥ ३८ ॥
परदारविवादरताः
पररन्ध्रकुतूहला मदोत्सिक्ताः।
मूर्खाधार्मिकविजिगीषवश्च
केतोः समाख्याताः ॥ ३९ ॥
उदयसमये यः स्निग्धांशुर्महान् प्रकृतिस्थितो
यदि च न हतो निर्घातोल्कारजोग्रहमर्दनैः।
स्वभवनगतः स्वोच्चप्राप्तः शुभग्रहवीक्षितः
स भवति शिवस्तेषां येषां प्रभुः परिकीर्तितः ॥४०॥

अभिहितविपरीतलक्षणैः
क्षयमुपगच्छति तत्परिग्रहः ।
डमरभयगदातुरा जना
नरपतयश्च भवन्ति दुःखिताः ॥ ४१ ॥
यदि न रिपुकृतं भयं नृपाणां
स्वसुतकृतं नियमादमात्यजं वा ।
भवति जनपदस्य चाप्यवृष्ट्या
गमनमपूर्वपुराद्रिनिम्नगासु ॥ ४२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां ग्रह-भक्तयो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ * ॥

युद्धं यथा यदा वा
भविष्यदादिश्यते त्रिकालज्ञैः ।
तद्विज्ञानं करणे
मया कृतं सूर्यसिद्धान्तात् ॥ १ ॥
वियति चरतां ग्रहाणा-
मुपर्युपर्यात्ममार्गसंस्थानाम् ।
अतिदूराद्दृग्विषये
समतामिव सम्प्रयातानाम् ॥ २ ॥

आसन्नक्रमयोगा-
द्भेदोल्लेखांशुमर्दनासव्यैः।
युद्धं चतुःप्रकारं
पराशराद्यैर्मुनिभिरुक्तम् ॥ ३ ॥
भेदे वृष्टिविनाशो
भेदः सुहृदां महाकुलानां च।
उल्लेखे शस्त्रभयं
मन्त्रिविरोधः प्रियान्नत्वम् ॥ ४ ॥
अंशुविरोधे युद्धानि
भूभृतां शस्त्ररुक्क्षुदवमर्दाः।
युद्धे चाप्यपसव्ये भवन्ति
युद्धानि भूपानाम् ॥ ५ ॥
रविराक्रन्दो मध्ये
पौरः पूर्वेऽपरे स्थितो यायी।
पौरा बुधगुरुरविजा
नित्यं शीतांशुराक्रन्दः ॥ ६ ॥
केतुकुजराहुशुक्रा
यायिन एते हता ग्रहा हन्युः।
आक्रन्दयायिपौरान्
जयिनो जयदा स्ववर्गस्य ॥ ७ ॥
पौरे पौरेण हते
पौराः पौरान् नृपान् विनिघ्नन्ति।

एवं याय्याक्रन्दौ
नागरयायिग्रहाश्चैव ॥ ८ ॥
दक्षिणदिक्स्थः परुषो
वेपथुरप्राप्य सन्निवृत्तो ऽणुः।
अधिगूढो विकृतो
निष्प्रभो विवर्णश्च यः स जितः ॥ ६ ॥
उक्तविपरीतलक्षणसम्पन्नो
जयगतो विनिर्दिष्टः।
विपुलः स्निग्धो द्युतिमान्
दक्षिणदिक्स्थोऽपि जययुक्तः ॥ १० ॥
द्वावपि मयूखपृक्तौ
विपुलौ स्निग्धौ समागमे भवतः।
तत्रान्योऽन्यप्रीति-
र्विपरीतावात्मपक्षघ्नौ ॥ ११ ॥
युद्धं समागमो वा
यद्यव्यक्तौ तु लक्षणैर्भवतः।
भुवि भूभृतामपि तथा
फलमव्यक्तं विनिर्देश्यम् ॥ १२ ॥
गुरुणा जितेऽवनिसुते
वाह्लीका यायिनोऽग्निवार्त्ताश्च।
शशिजेन शूरसेनाः
कलिङ्गसाल्वाश्च पीड्यन्ते ॥ १३ ॥

सौरेणारे विजिते
जयन्ति पौराः प्रजाश्च सीदन्ति।
कोष्ठागारम्लेच्छ-
क्षत्रियतापश्च शुक्रजिते ॥ १४ ॥
भौमेन हते शशिजे
वृक्षसरित्तापसाश्मकनरेन्द्राः।
उत्तरदिक्स्थाः क्रतु-
दीक्षिताश्च सन्तापमायान्ति ॥ १५ ॥
गुरुणा बुधे जिते
म्लेच्छशूद्रचौरार्थयुक्तपौरजनाः।
त्रैगर्तपार्वतीयाः
पीड्यन्ते कम्पते च मही ॥ १६ ॥
रविजेन बुधे ध्वस्ते
नाविकयोधाब्जसधनगर्भिण्यः।
भृगुणा जिते ऽग्निकोपः
सस्याम्बुदयायिविध्वंसः ॥ १७ ।
जीवे शुक्राभिहते
कुलूतगान्धारकैकया मद्राः।
साल्वा वत्सा वङ्गा
गावः सस्यानि नश्यन्ति ॥ १८ ॥
भौमेन हते जीवे
मध्यो देशो नरेश्वरा गावः।

सौरेण चार्जुनायन-
वसातियौधेयशिबिविप्राः ॥ १९ ॥
शशितनयेनापि जिते
बृहस्पतौ म्लेच्छसत्यशस्त्रभृतः।
उपयान्ति मध्यदेशश्च
सङ्क्षयं यच्च भक्तिफलम् ॥ २० ॥
शुक्रे बृहस्पतिहते
यायी श्रेष्ठो विनाशमुपयाति।
ब्रह्मक्षत्रविरोधः
सलिलं च न वासवस्त्यजति ॥ २१ ॥
कोशलकलिङ्गवङ्गा
वत्सा मत्स्याश्च मध्यदेशयुताः।
महतीं व्रजन्ति पीडां
नपुंसकाः शूरसेनाश्च ॥ २२ ॥
कुजविजिते भृगुतनये
बलमुख्यवधो नरेन्द्रसङ्ग्रामाः।
सौम्येन पार्वतीयाः
क्षीरविनाशोऽल्पवृष्टिश्च ॥ २३ ॥
रविजेन सिते विजिते
गणमुख्याः शस्त्रजीविनः क्षत्रम्।
जलजाश्च निपीड्यन्ते
सामान्यं भक्तिफलमन्यत् ॥ २४ ॥

असिते सितेन निहते
ऽर्घटृङ्करहिविहगमानिनां पीडा।
क्षितिजेन टङ्कणा-
न्ध्रोड्रकाशिबाह्लीकदेशानाम् ॥ २५ ॥
सौम्येन पराभूते
मन्दे ऽङ्गवणिग्विहङ्गपशुनागाः।
सन्ताप्यन्ते गुरुणा
स्त्रीबहुला महिषकशकाश्च ॥ २६ ॥
अयं विशेषोऽभिहितो हतानां
कुजज्ञवागीशसितासितानाम्।
फलं तु वाच्यं ग्रहभक्तितोऽन्यद्
यथा तथा घ्नन्ति हताः स्वभक्तीः ॥ २७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां ग्रहयुद्धं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ * ॥

भानां यथासम्भवमुत्तरेण
यातो ग्रहाणां यदि वा शशाङ्कः।
प्रदक्षिणं तच्छुभकृन्नराणां
याम्येन यातो न शिवः शशाङ्कः ॥ १ ॥

चन्द्रमा यदि कुजस्य यात्युदक्
पार्वतीयबलशालिनां जयः।
क्षत्रियाः प्रमुदिताः सयायिनो
भूरिधान्यमुदिता वसुन्धरा ॥ २ ॥
उत्तरतः स्वसुतस्य शशाङ्कः
पौरजयाय सुभिक्षकरश्च।
सस्यचयं कुरुते जनहार्दिं
कोशचयं च नराधिपतीनाम् ॥ ३ ॥
बृहस्पतेरुत्तरगे शशाङ्के
पौरद्विजक्षत्रियपण्डितानाम्।
धर्मस्य देशस्य च मध्यमस्य
वृद्धिः सुभिक्षं मुदिताः प्रजाश्च ॥ ४ ॥
भार्गवस्य यदि यात्युदक् शशी
कोशयुक्तगजवाजिवृद्धिदः।
यायिनां च विजयो धनुष्मतां
सस्यसम्पदपि चोत्तमा तदा ॥ ५ ॥
रविजस्य शशी प्रदक्षिणं
कुर्याच्चेत्पुरभूभृतां जयः।
शकबाह्लिकसिन्धुपह्लवा
मुद्राजो यवनैः समन्विताः ॥ ६ ॥
येषामुदग्गच्छति भग्रहाणां
प्रालेयरश्मिर्निरुपद्रवश्च।

तद्द्व्यपीरेतरभक्तिदेशान्
पुष्णाति याम्येन निहन्ति तानि ॥ ७ ॥
शशिनि फलमुदक्स्थे यद्ग्रहस्योपदिष्टं
भवति तदपसव्ये सर्वमेव प्रतीपम्।
इति शशिसमवायाः कीर्त्तिता भग्रहाणां
न खलु भवति युद्धं साकमिन्दोर्ग्रहर्क्षैः ॥ ८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां शशि-ग्रहसमागमो ऽष्टादशो ऽध्यायः ॥ * ॥

सर्वत्र भूर्विरलसस्ययुता वनानि
दैवाद्विभक्षयिषुदंष्ट्रिसमावृतानि।
स्यन्दन्ति नैव च पयः प्रचुरं स्रवन्त्यो
रुग्भेषजानि न तयातिबलान्वितानि ॥ १ ॥
तीक्ष्णं तपत्यदितिजः शिशिरे ऽपि काले
नात्यम्बुदा जलमुचो ऽचलसन्निकाशाः।
नष्टप्रभर्क्षगणशीतकरं नभश्च
सीदन्ति तापसकुलानि सगोकुलानि ॥ २ ॥
हस्त्यश्वपत्तिमदसह्यबलैरुपेता
बाणासनासिमुशलातिशयाश्चरन्ति।
घ्नन्तो नृपा युधि नृपानुचरैश्च देशान्
संवत्सरे दिनकरस्य दिने ऽथ मासे ॥ ३ ॥

व्याप्तं नभः प्रचलिताचलसन्निकाशै-
र्व्यालाञ्जनालिगवलच्छविभिः पयोदैः।
गां पूरयद्भिरखिलाममलाभिरद्भि-
रुत्कण्ठकेन गुरुणा ध्वनितेन चाशाः॥ ४॥
तोयानि पद्मकुमुदोत्पलवन्त्यतीव
फुल्लद्रुमाण्युपवनान्यलिनादितानि।
गावः प्रभूतपयसो नयनाभिरामा
रामा रतैरविरतं रमयन्ति रामान्॥ ५॥
गोधूमशालियवधान्यवरेक्षुवाटा
भूः पाल्यते नृपतिभिर्नगराकराढ्या।
चित्यङ्किता क्रतुवरेष्टिविघुष्टनादा
संवत्सरे शिशिरगोरभिसम्प्रवृत्ते॥ ६॥
वातोद्धतश्चरति वह्निरतिप्रचण्डो
ग्रामान् वनानि नगराणि च सन्दिधक्षुः।
हाहेति दस्युगणपातहता रटन्ति
निःस्वीकृता विपशवो भुवि मर्त्यसङ्घाः॥ ७॥
अभ्युन्नता वियति संहतमूर्तयोऽपि
मुञ्चन्ति न क्वचिदपः प्रचुरं पयोदाः।
सीम्नि प्रजातमपि शोषमुपैति सस्यं
निष्पन्नमप्यविनयादपरे हरन्ति॥ ८॥
भूपा न सम्यगभिपालनसक्तचित्ताः
पित्तोत्थरुक्प्रचुरता भुजगप्रकोपः।

एवंविधैरुपहता भवति प्रजेयं
संवत्सरे ऽवनिसुतस्य विपन्नसस्या ॥ ९ ॥
मायेन्द्रजालकुहकाकरनागराणां
गान्धर्वलेख्यगणितास्त्रविदां च वृद्धिः।
पिप्रीषया नृपतयो ऽद्भुतदर्शनानि
दित्सन्ति तुष्टिजननानि परस्परेभ्यः ॥ १० ॥
वार्त्ता जगत्यवितथाविकला त्रयी च
सम्यक् चरत्यपि मनोरिव दण्डनीतिः।
अध्यक्षरं त्वभिनिविष्टधियो ऽत्र केचिद्
आन्वीक्षिकीषु च परं पदमीहमानाः ॥ ११ ॥
हास्यज्ञदूतकविबालनपुंसकानां
युक्तिज्ञसेतुजलपर्वतवासिनां च।
हार्दिं करोति मृगलाञ्छनजः स्वके ऽब्दे
मासे ऽथवा प्रचुरतां भुवि चौषधीनाम् ॥ १२ ॥
ध्वनिरुच्चरितो ऽध्वरे द्युगामी
विपुलो यज्ञमुषां मनांसि भिन्दन्।
विचरत्यनिशं द्विजोत्तमानां
हृदयानन्दकरो ऽध्वरांशभाजाम् ॥ १३ ॥
क्षितिरुत्तमसस्यवत्यनेक-
द्विपपत्त्यश्वधनोरुगोकुलाढ्या।
क्षितिपैरभिपालनप्रवृद्धा
द्युचरस्पर्धिजना तदा विभाति ॥ १४ ॥

विविधैर्वियदुन्नतैः पयोदै-
र्वृतमुर्वीं पयसाभितर्पयद्भिः।
सुरराजगुरोः शुभे ऽत्र वर्षे
बहुसस्या क्षितिरुत्तमर्द्धियुक्ता॥ १५॥

शालीक्षुमत्यपि धरा धरणीधराभ-
धाराधरोज्झितपयःपरिपूर्णवप्रा।
श्रीमत्सरोरुहततताम्बुतडागकीर्णा
योषेव भात्यभिनवाभरणोज्ज्वलाङ्गी॥ १६॥

क्षत्रं क्षितौ क्षपितभूरिबलारिपक्षम्
उद्घुष्टनैकजयशब्दविराविताशम्।
संहृष्टशिष्टजनदुष्टविनष्टवर्गां
गां पालयन्त्यवनिपा नगराकराढ्याम्॥ १७॥

पेपीयते मधु मधौ सह कामिनीभि-
र्जेगीयते श्रवणहारि सवेणुवीणम्।
बोभुज्यते ऽतिथिसुहृत्स्वजनैः सहान्नम्
अब्दे सितस्य मदनस्य जयावघोषः॥ १८॥

उद्वृत्तदस्युगणभूरिरणाकुलानि
राष्ट्राण्यनेकपशुवित्तविनाकृतानि।
रोरूयमाणहतबन्धुजनैर्जनैश्च
रोगोत्तमाकुलकुलानि बुभुक्षया च॥ १९॥

वातोद्धताम्बुधरवर्जितमन्तरिक्षम्
आरुग्णनैकविटपं च धरातलं द्यौः।

नष्टार्कचन्द्रकिरणातिरजोऽवनद्धा
तोयाशयाश्च विजलाः सरितोऽपि तन्व्यः॥२०॥
जातानि कुचचिदतोयतया विनाशम्
गच्छन्ति पुष्टिमपराणि जलोक्षितानि।
सस्यानि मन्दमभिवर्षति वृत्रशत्रौ
वर्षे दिवाकरसुतस्य सदा प्रवृत्ते॥ २१ ॥
अणुरपटुमयूखो नीचगोऽन्यैर्जितो वा
न सकलफलदाता पुष्टिदोऽतोऽन्यथा यः।
यदशुभमशुभेऽब्दे मासजं तस्य वृद्धिः
शुभफलमपि चैवं याप्यमन्योऽन्यतायाम्॥२२॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां ग्रहवर्षफलमेकोनविंशतितमोऽध्यायः॥ *॥

यस्यां दिशि दृश्यन्ते
विशन्ति ताराग्रहा रविं सर्वे।
भवति भयं दिशि तस्या-
मायुधकोपक्षुधातङ्कैः॥ १ ॥
चक्रधनुःशृङ्गाटक-
दण्डपुरप्रासवज्रसंस्थानाः।
क्षुद्वृष्टिकरा लोके
समराय च मानवेन्द्राणाम्॥ २ ॥

यस्मिन् खांशे दृश्या
ग्रहमाला दिनकरे दिनान्तगते।
तत्रान्यो भवति नृपः
परचक्रोपद्रवश्च महान्॥ ३॥
यस्मिन्नृक्षे कुर्युः
समागमं तज्जनान् ग्रहा हन्युः।
अविभेदनाः परस्पर-
ममलमयूखाः शिवास्तेषाम्॥ ४॥
ग्रहसंवर्तसमागम-
सम्मोहसमाजसन्निपाताख्याः।
कोशश्चेत्येतेषा-
मभिधास्ये लक्षणं सफलम्॥ ५॥
एकर्क्षे चत्वारः
सह पौरैर्यायिनो ऽथवा पञ्च।
संवर्तो नाम भवे-
च्छिखिराहुयुतः स सम्मोहः॥ ६॥
पौरः पौरसमेतो
यायी सह यायिना समाजाख्यः।
यमजीवसङ्गमे ऽन्यो
यद्यागच्छेत्तदा कोशः॥ ७॥
उदितः पश्चादेकः
प्राक् चान्यो यदि स सन्निपाताख्यः।

अविकृततनवः स्निग्धा
विपुलाश्च समागमे धन्याः ॥ ८ ॥
समौ तु संवर्तसमागमाख्यौ
सम्मोहकोशौ भयदौ प्रजानाम्।
समाजसञ्ज्ञः सुसमः प्रदिष्टो
वैरप्रकोपः खलु सन्निपाते ॥ ९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां ग्रहशृङ्गाटकं नाम विंशतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

अन्नं जगतः प्राणाः
प्रावृट्कालस्य चान्नमायत्तम्।
यस्मादतः परीक्ष्यः
प्रावृट्कालः प्रयत्नेन ॥ १ ॥
तल्लक्षणानि मुनिभि-
र्यानि निबद्धानि तानि दृष्ट्वेदम्।
क्रियते गर्गपराशर-
काश्यपवात्स्यादिरचितानि ॥ २ ॥
दैवविदवहितचित्तो
द्युनिशं यो गर्भलक्षणे भवति।
तस्य मुनेरिव वाणी
न भवति मिथ्याम्बुनिर्देशे ॥ ३ ॥

किं वातः परमन्य-
च्छास्त्रं ज्यायो ऽस्ति यद्विदित्वैव ।
प्रध्वंसिन्यपि काले
चिकालदर्शी कलौ भवति ॥ ४ ॥
केचिद्वदन्ति कार्त्तिक-
शुक्लान्तमतीत्य गर्भदिवसाः स्युः ।
न तु तन्मतं बहूनां
गर्गादीनां मतं वक्ष्ये ॥ ५ ॥
मार्गशिरशुक्लपक्ष-
प्रतिपत्प्रभृति क्षपाकरे ऽषाढाम् ।
पूर्वां वा समुपगते
गर्भाणां लक्षणं ज्ञेयम् ॥ ६ ॥
यन्नक्षत्रमुपगते
गर्भश्चन्द्रे भवेत् स चन्द्रवशात् ।
पञ्चनवते दिनशते
तत्रैव प्रसवमायाति ॥ ७ ॥
सितपक्षभवाः कृष्णे
शुक्ले कृष्णा द्युसम्भवा रात्रौ ।
नक्तंप्रभवाश्चाहनि
सन्ध्याजाताश्च सन्ध्यायाम् ॥ ८ ॥
मृगशीर्षाद्या गर्भा
मन्दफलाः पौषशुक्लजाताश्च ।

पौषस्य कृष्णपक्षेण
निर्दिशेच्छ्रावणस्य सितम् ॥ ९ ॥
माघसितोत्था गर्भाः
श्रावणकृष्णे प्रसूतिमायान्ति ।
माघस्य कृष्णपक्षेण
निर्दिशेद्भाद्रपदशुक्लम् ॥ १० ॥
फाल्गुनशुक्लसमुत्था
भाद्रपदस्यासिते विनिर्देश्याः ।
तस्यैव कृष्णपक्षो-
द्भवास्तु ये ते ऽश्वयुक्शुक्ले ॥ ११ ॥
चैत्रसितपक्षजाताः
कृष्णे ऽश्वयुजस्य वारिदा गर्भाः ।
चैत्रासितसम्भूताः
कार्त्तिकशुक्ले ऽभिवर्षन्ति ॥ १२ ॥
पूर्वोद्भूताः पश्चा-
दपरोत्थाः प्राग्भवन्ति जीमूताः ॥
शेषास्वपि दिक्ष्वेवं
विपर्ययो भवति वायोश्च ॥ १३ ॥
ह्लादिमृदूदकशिव-
शक्रदिग्भवो मारुतो वियद्विमलम् ।
स्निग्धसितबहुल-
परिवेषपरिवृतौ हिममयूखार्कौ ॥ १४ ॥

पृथुबहुलस्निग्धघनं
घनसूचीक्षुरकलोहिताभ्रयुतम्।
काकाण्डमेचकाभं
वियद्विशुद्धेन्दुनक्षत्रम्॥ १५॥
सुरचापमन्द्रगर्जित-
विद्युत्प्रतिसूर्यकाः शुभा सन्ध्या।
शशिशिवशक्राशास्थाः
शान्तरवाः पक्षिमृगसङ्घाः॥ १६॥
विपुलाः प्रदक्षिणचराः
स्निग्धमयूखा ग्रहा निरुपसर्गाः।
तरवश्च निरुपसृष्टाङ्कुरा
नरचतुष्पदा हृष्टाः॥ १७॥
गर्भाणां पुष्टिकराः
सर्वेषामेव योऽत्र तु विशेषः।
स्वर्तुस्वभावजनितो
गर्भविवृद्धौ तमभिधास्ये॥ १८॥
पौषे समार्गशीर्षे
सन्ध्यारागोऽम्बुदाः सपरिवेषाः।
नात्यर्थं मृगशीर्षे
शीतं पौषेऽति हिमपातः॥ १९॥
माघे प्रबलो वायु-
स्तुषारकलुषद्युती रविशशाङ्कौ।

अतिशीतं सघनस्य च
भानोरस्तोदयौ धन्यौ ॥ २० ॥
फाल्गुनमासे रूक्ष-
श्चण्डः पवनोऽभ्रसम्प्लवाः स्निग्धाः ।
परिवेषाश्चासकलाः
कपिलस्ताम्रो रविश्च शुभः ॥ २१ ॥
पवनघनवृष्टियुक्ता-
श्चैत्रे गर्भाः शुभाः सपरिवेषाः ।
घनपवनसलिलविद्युत्-
स्तनितैश्च हिताय वैशाखे ॥ २२ ॥
मुक्तारजतनिकाशा-
स्तमालनीलोत्पलाञ्जनाभासः ।
जलचरसत्त्वाकारा
गर्भेषु घनाः प्रभूतजलाः ॥ २३ ॥
तीव्रदिवाकरकिरणा-
भितापिता मन्दमारुता जलदाः ।
रुषिता इव धाराभि-
र्विसृजन्त्यम्भः प्रसवकाले ॥ २४ ॥
गर्भोपघातलिङ्गा-
न्युल्काशनिपांशुपातदिग्दाहाः ।
क्षितिकम्पखपुरकीलक-
केतुग्रहयुद्धनिर्घाताः ॥ २५ ॥

रुधिरादिवृष्टिवैकृत-
परिघेन्द्रधनूंषि दर्शनं राहोः।
इत्युत्पातैरेभि-
स्त्रिविधैश्चान्यैर्हतो गर्भः॥ २६॥

स्वर्तुस्वभावजनितैः
सामान्यैर्यश्च लक्षणैर्वृद्धिः।
गर्भाणां विपरीतै-
स्तैरेव विपर्ययो भवति॥ २७॥

भद्रपदाद्वयविश्वा-
म्बुदैवपैतामहेष्वथर्क्षेषु।
सर्वेष्वृतुषु विवृद्धो
गर्भो बहुतोयदो भवति॥ २८॥

शतभिषगाश्लेषार्द्रा-
स्वातिमघासंयुतः शुभो गर्भः।
पुष्णाति बहून्दिवसान्
हन्त्युत्पातैर्हतस्त्रिविधैः॥ २९॥

मृगमासादिष्वष्टौ
षट् षोडश विंशतिश्चतुर्युक्ता।
विंशतिरथ दिवसत्रय-
मेकतमर्क्षेण पञ्चभ्यः॥ ३०॥

क्रूरग्रहसंयुक्ते
करकाशनिमत्स्यवर्षदा गर्भाः।

शशिनि रवौ वा शुभ-
संयुतेक्षिते भूरिवृष्टिकराः ॥ ३१ ॥
गर्भसमये ऽतिवृष्टि-
र्गर्भाभावाय निर्निमित्तकृता ।
द्रोणाष्टांशेऽ भ्यधिके
वृष्टे गर्भः स्रुतो भवति ॥ ३२ ॥
गर्भः पुष्टः प्रसवे
ग्रहोपघातादिभिर्यदि न दृष्टः ।
आत्मीयगर्भसमये
करकामिश्रं ददात्यम्भः ॥ ३३ ॥
काठिन्यं याति यथा
चिरकालधृतं पयः पयस्विन्याः ।
कालातीतं तद्वत्सलिलं
काठिन्यमुपयाति ॥ ३४ ॥
पञ्चनिमित्तैः शतयोजनं
तदर्धार्धमेकहान्यातः ।
वर्षति पञ्च समन्ता-
द्रूपेणैकेन यो गर्भः ॥ ३५ ॥
द्रोणः पञ्चनिमित्ते
गर्भे चोण्याढकानि पवनेन ।
षड् विद्युता नवाभ्रैः
स्तनितेन द्वादश प्रसवे ॥ ३६ ॥

पवनसलिलविद्युद्गर्जिताभ्रान्वितो यः
स भवति बहुतोयः पञ्चरूपाभ्युपेतः।
विसृजति यदि तोयं गर्भकालेऽतिभूरि
प्रसवसमयमित्वा शीकराम्भः करोति ॥ ३७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां गर्भलक्षणमेकविंशोऽध्यायः ॥ * ॥

ज्यैष्ठसिते ऽष्टम्याद्या-
श्चत्वारो वायुधारणादिवसाः।
मृदुशुभपवनाः शस्ताः
स्निग्धघनस्थगितगगनाश्च ॥ १ ॥
तत्रैव स्वात्याद्ये वृष्टे
भचतुष्टये क्रमान्मासाः।
श्रावणपूर्वा ज्ञेयाः
परिस्रुता धारणास्ताः स्युः ॥ २ ॥
यदि ताः स्युरेकरूपाः
शुभास्ततः सान्तरास्तु न शिवाय।
तस्करभयदाः प्रोक्ताः
श्लोकाश्चाप्यत्र वासिष्ठाः ॥ ३ ॥

सविद्युतः सपृषतः सपांशूत्करमारुताः।
सार्कचन्द्रपरिच्छन्ना धारणाः शुभधारणाः ॥ ४ ॥

यदा तु विद्युतः श्रेष्ठाः शुभाशाप्रत्युपस्थिताः।
तदापि सर्वसस्यानां वृद्धिं ब्रूयाद्विचक्षणः॥ ५॥
सपांशुवर्षाः सापश्च शुभा बालक्रिया अपि।
पक्षिणां सुस्वरा वाचः क्रीडा पांशुजलादिषु॥ ६॥
रविचन्द्रपरिवेषाः स्निग्धा नात्यन्तदूषिताः।
वृष्टिस्तदापि विज्ञेया सर्वसस्याभिवृद्धये॥ ७॥
मेघाः स्निग्धाः संहताश्च प्रदक्षिणगतिक्रियाः।
तदा स्यान्महती वृष्टिः सर्वसस्यार्थसाधिका॥ ८॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां धारणा नाम द्वाविंशो ऽध्यायः॥ * ॥

ज्यैष्ठ्यां समतितायां
पूर्वाषाढादिसम्प्रवृष्टेन।
शुभमशुभं वा वाच्यं
परिमाणं चाम्भसस्तज्ज्ञैः॥ १॥
हस्तविशालं कुण्डक-
मधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्देशः।
पञ्चाशत्पलमाढक-
मनेन मिनुयाज्जलं पतितम्॥ २॥
येन धरित्री मुद्रा
जनिता वा विन्दवस्तृणाग्रेषु।

वृष्टेन तेन वाच्यं
परिमाणं वारिणः प्रथमम् ॥ ३ ॥
केचिद्यथाभिवृष्टं
दशयोजनमण्डलं वदन्त्यन्ये।
गर्गवसिष्ठपराशर-
मतमेतद्द्वादशान्न परम् ॥ ४ ॥
येषु च भेष्वभिवृष्टं
भूयस्तेष्वेव वर्षति प्रायः।
यदि नाप्यादिषु वृष्टं
सर्वेषु तदा त्वनावृष्टिः ॥ ५ ॥
हस्ताप्यसौम्यचित्रा-
पौष्णधनिष्ठासु षोडश द्रोणाः।
शतभिषगैन्द्रस्वातिषु
चत्वारः कृत्तिकासु दश ॥ ६ ॥
श्रवणे मघानुराधा-
भरणीमूलेषु दश चतुर्युक्ताः।
फल्गुन्यां पञ्चकृतिः
पुनर्वसौ विंशतिर्द्रोणाः ॥ ७ ॥
ऐन्द्राग्नाख्ये वैश्वे च
विंशतिः सार्पभे दश त्र्यधिकाः।
आहिर्बुध्न्यार्यम्ण-
प्राजापत्येषु पञ्चकृतिः ॥ ८ ॥

पञ्चदशाजे पुष्ये च
कीर्तिता वाजिभे दश द्वौ च।
रौद्रे ऽष्टादश कथिता
द्रोणा निरुपद्रवेष्वेषु ॥ ९ ॥
रविरविसुतकेतुपीडिते भे
क्षितितनयत्रिविधाद्भुताहते च।
भवति हि न शिवं न चापि वृष्टिः
शुभसहिते निरुपद्रवे शिवं च ॥ १० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां प्रवर्षणं नाम त्रयोविंशो ऽध्यायः ॥ ० ॥

कनकशिलाचयविवरज-
तरुकुसुमासक्तिमधुकरानुरुते।
बहुविहगकलहसुरयुवति-
गीतमन्द्रस्वनोपवने ॥ १ ॥
सुरनिलयशिखरिशिखरे
बृहस्पतिर्नारदाय यानाह।
गर्गपराशरकाश्यप-
मयाश्च याञ्छिष्यसङ्घेभ्यः ॥ २ ॥

तामवलोक्य यथावत्
प्राजापत्येन्दुसम्प्रयोगार्थान्।
स्वल्पग्रन्थेनाहं
तानेवाभ्युद्यतो वक्तुम्॥ ३॥
प्राजेशमाषाढतमिस्रपक्षे
क्षपाकरेणोपगतं समीक्ष्य।
वक्तव्यमिष्टं जगतोऽशुभं वा
शास्त्रोपदेशाद्ग्रहचिन्तकेन॥ ४॥
योगो यथानागत एव वाच्यः
स धिष्ण्ययोगः करणे मयोक्तः।
चन्द्रप्रमाणद्युतिवर्णमार्गै-
रुत्पातवातैश्च फलं निगाद्यम्॥ ५॥
पुरादुदग्यन् पुरतोऽपि वा स्थलं
त्र्यहोषितस्तत्र हुताशतत्परः।
ग्रहान् सनक्षत्रगणान् समालिखेत्
सधूपपुष्पैर्बलिभिश्च पूजयेत्॥ ६॥
सरत्नतोयौषधिभिश्चतुर्दिशं
तरुप्रवालापिहितैः सुपूजितैः।
अकालमूलैः कलशैरलङ्कृतं
कुशास्तृतं स्थण्डिलमावसेद्द्विजः॥ ७॥
आलभ्य मन्त्रेण महाव्रतेन
बीजानि सर्वाणि निधाय कुम्भे।

श्राव्यानि चामीकरदर्भतोयै-
र्होमो मरुद्वारुणसौम्यमन्त्रैः ॥ ८ ॥
श्लक्ष्णां पताकामसितां विदध्याद्
दण्डप्रमाणां त्रिगुणोच्छ्रितां च ।
आदौ कृते दिग्ग्रहणे नभस्वान्
ग्राह्यस्तया योगगते शशाङ्के ॥ ९ ॥
तत्रार्धमासाः प्रहरैर्विकल्प्या
वर्षानिमित्तं दिवसास्तदंशैः ।
सव्येन गच्छञ्छुभदः सदैव
यस्मिन्प्रतिष्ठा बलवान् स वायुः ॥ १० ॥
वृत्ते तु योगे ऽङ्कुरितानि यानि
सन्तीह बीजानि धृतानि कुम्भे ।
येषां तु यो ऽंशो ऽङ्कुरितस्तदंश-
स्तेषां विवृद्धिं समुपैति नान्यः ॥ ११ ॥
शान्तपक्षिमृगराविता दिशो
निर्मलं वियदनिन्दितो ऽनिलः ।
शस्यते शशिनि रोहिणीयुते
मेघमारुतफलानि वच्मि तः ॥ १२ ॥
क्वचिदसितसितैः सितैः क्वचिच्च
क्वचिदसितैर्भुजगैरिवाम्बुवाहैः ।
वलितजठरपृष्ठमाचदृश्यैः
स्फुरिततडिद्रसनैर्वृतं विशालैः ॥ १३ ॥

विकसितकमलोदरावदातै-
ररुणकरद्युतिरञ्जितोपकण्ठैः।
छुरितमिव वियद्घनैर्विचित्रै-
र्मधुकरकुङ्कुमकिंशुकावदातैः॥ १४॥
असितघननिरुद्धमेव वा
चलिततडित्सुरचापचित्रितम्।
द्विपमहिषकुलाकुलीकृतं
वनमिव दावपरीतमम्बरम्॥ १५॥
अथवाञ्जनशैलशिलानिचय-
प्रतिरूपधरैः स्थगितं गगनम्।
हिममौक्तिकशङ्खशशाङ्ककर-
द्युतिहारिभिरम्बुधरैरथवा॥ १६॥
तडिद्धेमकक्षैर्बलाकाग्रदन्तैः
स्रवद्वारिदानैश्चलत्प्रान्तहस्तैः।
विचित्रेन्द्रचापध्वजोच्छ्रायशोभै-
स्तमालालिनीलैर्वृतं चाब्दनागैः॥ १७॥
सन्ध्यानुरक्ते नभसि स्थितानाम्
इन्दीवरश्यामरुचां घनानाम्।
वृन्दानि पीताम्बरवेष्टितस्य
कान्तिं हरेश्चोरयतां यदा वा॥ १८॥
सशिखिचातकदर्दुरनिःस्वनै-
र्यदि विमिश्रितमन्द्रपटुस्वनाः।

खमवतत्य दिगन्तविलम्बिनः
सलिलदाः सलिलौघमुचः क्षितौ ॥ १९ ॥
निगदितरूपैर्जलधरजालै-
स्त्र्यहमवरुद्धं द्व्यहमथवाहः।
यदि वियदेवं भवति सुभिक्षं
मुदितजना च प्रचुरजला भूः ॥ २० ॥
रूक्षैरल्पैर्मारुताक्षिप्तदेहै-
रुष्ट्रध्वाङ्क्षप्रेतशाखामृगाभैः।
अन्येषां वा निन्दितानां सरूपै-
र्मूकैश्चाब्दैर्नो शिवं नापि वृष्टिः ॥ २१ ॥
विगतघने वा वियति विवस्वान्
अमृदुमयूखः सलिलकृदेवम्।
सर इव फुल्लं निशि कुमुदाढ्यं
खमुडुविशुद्धं यदि च सुवृष्ट्यै ॥ २२ ॥
पूर्वोद्भूतैः सस्यनिष्पत्तिरब्दै-
राग्नेयाशासम्भवैरग्निकोपः।
याम्ये सस्यं क्षीयते नैरृते ऽर्धं
पश्चाज्जातैः शोभना वृष्टिरब्दैः ॥ २३ ॥
वायव्योत्थैर्वातवृष्टिः क्वचिच्च
पुष्टा वृष्टिः सौम्यकाष्ठासमुत्थैः।
श्रेष्ठं सस्यं स्याणुदिक्सम्प्रवृद्धै-
र्वायुश्चैवं दिक्षु धत्ते फलानि ॥ २४ ॥

उल्कानिपातास्तडितो ऽशनिश्च
दिग्दाहनिर्घातमहीप्रकम्पाः।
नादा मृगाणां सपतत्रिणां च
ग्राह्या यथैवाम्बुधरास्तथैव ॥ २५ ॥
नामाङ्कितैस्तैरुदगादिकुम्भैः
प्रदक्षिणं श्रावणमासपूर्वैः।
पूर्णैः स मासः सलिलस्य दाता
स्रुतैरवृष्टिः परिकल्प्यमूनैः ॥ २६ ॥
अन्यैश्च कुम्भैर्नृपनामचिह्नै-
र्देशाङ्कितैश्चाप्यपरैस्तथैव।
भग्नैः स्रुतैर्न्यूनजलैः सुपूर्णै-
र्भाग्यानि वाच्यानि यथानुरूपम् ॥ २७ ॥
दूरगो निकटगो ऽथवा शशी
दक्षिणे पथि यथातथा स्थितः।
रोहिणीं यदि युनक्ति सर्वथा
कष्टमेव जगतो विनिर्दिशेत् ॥ २८ ॥
स्पृशन्नुदग्याति यदा शशाङ्क-
स्तदा सुवृष्टिर्बहुलोपसर्गाः।
असंस्पृशन्योगमुदक् समेतः
करोति वृष्टिं विपुलां शिवं च ॥ २९ ॥
रोहिणीशकटमध्यसंस्थिते
चन्द्रमस्यशरणीकृता जनाः।

क्वापि यान्ति शिशुयाचिताशना:
सूर्यतप्तपिठराम्बुपायिनः ॥ ३० ॥
उदितं यदि शीतदीधितिं
प्रथमं पृष्ठत एति रोहिणी।
शुभमेव तदा स्मरातुराः
प्रमदाः कामिवशे च संस्थिताः ॥ ३१ ॥
अनुगच्छति पृष्ठतः शशी
कामी वनितामिव प्रियाम्।
मकरध्वजवाणखेदिताः
प्रमदानां वशगास्तदा नराः ॥ ३२ ॥
आग्नेय्यां दिशि चन्द्रमा यदि भवेत्तत्रोपसर्गो महान्
नैर्ऋत्यां समुपद्रुतानि निधनं सस्यानि यान्तीतिभिः।
प्राजेशानिलदिक्स्थिते हिमकरे सस्यस्य मध्यश्चयो
याते स्थाणुदिशं गुणाः सुबहवः सस्यार्घवृद्ध्यादयः॥३३॥
ताडयेद्यदि च योगतारकाम्
आवृणोति वपुषा यदापि वा।
ताडने भयमुशन्ति दारुणं
छादने नृपवधोऽङ्गनाकृतः॥ ३४ ॥
गोप्रवेशसमये ऽग्रतो वृषो
याति कृष्णपशुरेव वा पुरः।
भूरि वारि शबले तु मध्यमं
नो सिते ऽम्बुपरिकल्पनापरैः ॥ ३५ ॥

दृश्यते न यदि रोहिणीयुत-
श्चन्द्रमा नभसि तोयदावृते।
रुग्भयं महदुपस्थितं तदा
भूश्च भूरिजलसस्यसंयुता ॥ ३६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां रोहिणीयोगो नाम चतुर्विंशो ऽध्यायः ॥ * ॥

यद्रोहिणीयोगफलं तदेव
स्वातावषाढासहिते च चन्द्रे।
आषाढशुक्ले निखिलं विचिन्त्यं
यो ऽस्मिन् विशेषस्तमहं प्रवक्ष्ये ॥ १ ॥
स्वातौ निशांशे प्रथमे ऽभिवृष्टे
सस्यानि सर्वाण्युपयान्ति वृद्धिम्।
भागे द्वितीये तिलमुद्गमाषा
ग्रैष्मं तृतीये ऽस्ति न शारदानि ॥ २ ॥
वृष्टे ऽह्नि भागे प्रथमे सुवृष्टि-
स्तद्वद्द्वितीये तु सकीटसर्पा।
वृष्टिस्तु मध्यापरभागवृष्टे
निश्छिद्रवृष्टिर्द्युनिशं प्रवृष्टे ॥ ३ ॥
सममुत्तरेण तारा
चित्रायाः कीर्त्यते ह्यपांवत्सः।

तस्यासन्ने चन्द्रे
स्वातेर्योगः शिवो भवति ॥ ४ ॥

सप्तम्यां स्वातियोगे यदि पतति हिमं माघमासान्धकारे
वायुर्वा चण्डवेगः सजलजलधरो वापि गर्जत्यजस्रम्।
विद्युन्मालाकुलं वा यदि भवति नभो नष्टचन्द्रार्कतारं
विज्ञेया प्रावृडेषा मुदितजनपदा सर्वसस्यैरुपेता ॥ ५ ॥

[तथैव फाल्गुने चैत्रे वैशाखस्यासिते ऽपिवा।
स्वातियोगं विजानीयादाषाढे च विशेषतः॥ ६ ॥]

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां स्वातियोगो नाम पञ्चविंशो ऽध्यायः ॥ * ॥

आषाढ्यां समतुलिताधिवासितानाम्
अन्येद्युर्यदधिकतामुपैति बीजम्।
तद्वृद्धिर्भवति न जायते यदूनं
मन्त्रो ऽस्मिन् भवति तुलाभिमन्त्रणाय ॥ १ ॥

स्तोतव्या मन्त्रयोगेन सत्या देवी सरस्वती।
दर्शयिष्यसि यत्सत्यं सत्ये सत्यव्रता ह्यसि ॥ २ ॥

येन सत्येन चन्द्रार्कौ ग्रहा ज्योतिर्गणास्तथा।
उत्तिष्ठन्तीह पूर्वेण पश्चादस्तं व्रजन्ति च ॥ ३ ॥

यत्सत्यं सर्ववेदेषु यत्सत्यं ब्रह्मवादिषु।
यत्सत्यं त्रिषु लोकेषु तत्सत्यमिह दृश्यताम् ॥ ४ ॥

ब्रह्मणो दुहितासि त्वमादित्येति प्रकीर्तिता।
काश्यपी गोत्रतश्चैव नामतो विश्रुता तुला॥ ५॥

क्षौमं चतुःसूत्रकसन्निबद्धं
षडङ्गुलं शिक्यकवस्त्रमस्याः।
सूत्रप्रमाणं च दशाङ्गुलानि
षडेव कक्षोभयशिक्यमध्ये॥ ६॥

याम्ये शिक्ये काञ्चनं सन्निवेश्यं
शेषद्रव्याण्युत्तरे ऽम्बूनि चैवम्।
तोयैः कौप्यैः स्यन्दिभिः सारसैश्च
वृष्टिर्हीना मध्यमा चोत्तमा च॥ ७॥

दन्तैर्नागा गोहयाद्याश्च लोम्ना
हेम्ना भूपाः सिक्थकेन द्विजाद्याः।
तद्वद्देशा वर्षमासा दिशश्च
शेषद्रव्याण्यात्मरूपस्थितानि॥ ८॥

हैमी प्रधाना रजतेन मध्या
तयोरलाभे खदिरेण कार्या।
विद्धः पुमान्येन शरेण सा वा
तुला प्रमाणेन भवेद्वितस्तिः॥ ९॥

हीनस्य नाशो ऽभ्यधिकस्य वृद्धि-
स्तुल्येन तुल्यं तुलितं तुलायाम्।
एतत्तुलाकोशरहस्यमुक्तं
प्राजेशयोगे ऽपि नरो विदध्यात्॥ १०॥

स्वातावषाढास्वथ रोहिणीषु
पापग्रहा योगगता न शस्ताः।
ग्राह्यं तु योगद्वयमप्युपोष्य
यदाधिमासो द्विगुणीकरोति ॥ ११ ॥
त्रयो ऽपि योगाः सदृशाः फलेन
यदा तदा वाच्यमसंशयेन।
विपर्यये यत्त्विह रोहिणीजं
फलं तदेवाभ्यधिकं निगद्यम् ॥ १२ ॥
निष्पत्तिरग्निकोपो
वृष्टिर्मन्दाथ मध्यमा श्रेष्ठा।
बहुजलपवना पुष्टा
शुभा च पूर्वादिभिः पवनैः ॥ १३ ॥
वृत्तायामाषाढ्यां
कृष्णचतुर्थ्यामजैकपादर्क्षे।
यदि वर्षति पर्जन्यः
प्रावृट् शस्ता न चेन्न ततः ॥ १४ ॥
[आषाढ्यां पौर्णमास्यां तु यद्यैशानो ऽनिलो भवेत्।
अस्तं गच्छति तीक्ष्णांशौ सस्यसम्पत्तिरुत्तमा ॥ १५ ॥]

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामाषाढी-
योगो नाम षड्विंशो ऽध्यायः ॥ * ॥

[पूर्वः पूर्वसमुद्रवीचिशिखरप्रस्फालनाघूर्णित-
श्चन्द्रार्कांशुसटाभिघातकलितो वायुर्यदाकाशतः।
नैकान्तस्थितनीलमेघपटलां शारद्यसंवर्धितां
वसन्तोत्कटसस्यमण्डिततलां विद्यात्तदा मेदिनीम्॥१॥
यदाग्नेयो वायुर्मलयशिखरास्फालनपटुः
स्रवत्यस्मिन्योगे भगवति पतङ्गे प्रवसति।
तदा नित्योद्दीप्ता ज्वलनशिखरालिङ्गिततला
स्वगात्रोष्मोच्छ्वासैर्वमति वसुधा भस्मनिकरम्॥ २॥
तालीपत्रलतावितानतरुभिः शाखामृगान्नर्तयन्
योगे ऽस्मिन् स्रवति ध्वनन्सुपरुषो वायुर्यदा दक्षिणः।
सर्वोद्योगसमुन्नताश्च गजवत्तालाङ्कुशैर्घट्टिताः
कीनाशा इव मन्दवारिकणिकान्मुञ्चन्ति मेघास्तदा॥३॥
सूक्ष्मैलालवलीलवङ्गनिचयान् व्याघूर्णयन् सागरे
भानोरस्तमये स्रवत्यविरतो वायुर्यदा नैर्ऋतः।
क्षुत्तृष्णामृतमानुषास्थिशकलप्रस्तारभारच्छदा
मत्ता प्रेतवधूरिवोग्रचपला भूमिस्तदा लक्ष्यते॥ ४॥
यदा रेणूत्पातैः प्रविकटसटाटोपचपलः
प्रवातः पश्चार्धे दिनकरकरापातसमये।
तदा सस्योपेता प्रवरन्टवराबद्धसमरा
धरा स्थाने स्थानेष्वविरतवसामांसरुधिरा॥ ५॥
आषाढीपर्वकाले यदि किरणपतेरस्तकालोपपत्तौ
वायव्यो दृढवेगः स्रवति घनरिपुः पन्नगादानुकारी ।

जानीयाद्वारिधाराप्रमुदितमुदितां मुक्तमण्डूककण्ठां
सस्योल्लासैकचिह्नां सुखबहुलतया भाग्यसेनामिवोर्वीम्
मेरुग्रस्तमरीचिमण्डलतले ग्रीष्मावसाने रवौ [॥६॥
वात्यामोदिकदम्बगन्धसुरभिर्वायुर्यदा चोत्तरः।
विद्युद्भ्रान्तिसमस्तकान्तिकलनामत्तास्तदा तोयदा
उन्मत्ता इव नष्टचन्द्रकिरणां गां पूरयन्त्यम्बुभिः॥७॥
ऐशानो यदि शीतलोऽमरगणैः संसेव्यमानो भवेत्
पुन्नागागुरुपारिजातसुरभिर्वायुः प्रचण्डध्वनिः।
आपूर्णोदकयौवना वसुमती सम्पन्नसस्याकुला
धर्मिष्ठाः प्रणतारयो नृपतयो रक्षन्ति वर्णांस्तदा॥ ॥]

[इति वातचक्रं नाम सप्तविंशोऽध्यायः॥ * ॥]

वर्षाप्रश्ने सलिलनिलयं राशिमाश्रित्य चन्द्रो
लग्नं यातो भवति यदि वा केन्द्रगः शुक्लपक्षे।
सौम्यैर्दृष्टः प्रचुरमुदकं पापदृष्टोऽल्पमम्भः
प्रावृट्काले सृजति नचिराच्चन्द्रवद्भार्गवोऽपि॥ १॥
आर्द्रं द्रव्यं स्पृशति यदि वा वारि तत्सञ्ज्ञकं वा
तोयासन्नो भवति यदि वा तोयकार्योन्मुखो वा।
प्रष्टा वाच्यः सलिलमचिरादस्ति निःसंशयेन
पृच्छाकाले सलिलमिति वा श्रूयते यत्र शब्दः॥ २॥

उदयशिखरिसंस्थो दुर्निरीक्ष्योऽतिदीप्त्या
द्रुतकनकनिकाशः स्निग्धवैडूर्यकान्तिः।
तदहनि कुरुते ऽम्भस्तोयकाले विवस्वान्
प्रतपति यदिवोच्चैः खं गतोऽतीव तीक्ष्णम् ॥ ३ ॥
विरसमुदकं गोनेत्राभं वियद्विमला दिशो
लवणविकृतिः काकाण्डाभं यदा च भवेन्नभः।
पवनविगमः पोप्लूयन्ते झषाः स्थलगामिनो
रसनमसकृन्मण्डूकानां जलागमहेतवः ॥ ४ ॥
मार्जारा भृशमवनिं नखैर्लिखन्तो
लोहानां मलनिचयः सविस्रगन्धः।
रथ्यायां शिशुनिचिताश्च सेतुबन्धाः
सम्प्राप्तं जलमचिरान्निवेदयन्ति ॥ ५ ॥

गिरयोऽञ्जनपुञ्जसन्निभा
यदि वा वाष्पनिरुद्धकन्दराः।
कृकवाकुविलोचनोपमाः
परिवेषाः शशिनश्च वृष्टिदाः ॥ ६ ॥
विनोपघातेन पिपीलिकाना-
मण्डोपसङ्क्रान्तिरहिव्यवायः।
द्रुमाधिरोहश्च भुजङ्गमानां
वृष्टेर्निमित्तानि गवां प्लुतं च ॥ ७ ॥
तरुशिखरोपगताः कृकलासा
गगनतलस्थितदृष्टिनिपाताः।

यदि च गवां रविवीक्षणमूर्ध्वं
निपतति वारि तदा नचिरेण ॥ ८ ॥
नेच्छन्ति विनिर्गमं गृहा-
द्धुन्वन्ति श्रवणान् खुरानपि ।
पशवः पशुवच्च कुक्कुरा
यद्यम्भः पततीति निर्दिशेत् ॥ ९ ॥
यदा स्थिता गृहपटलेषु कुक्कुरा
भवन्ति वा यदि विततं दिवोन्मुखाः ।
दिवा तडिद्यदि च पिनाकिदिग्भवा
तदा क्षमा भवति समातिवारिणा ॥ १० ॥
शुककपोतविलोचनसन्निभो
मधुनिभश्च यदा हिमदीधितिः ।
प्रतिशशी च यदा दिवि राजते
पतति वारि तदा नचिराद्दिवः ॥ ११ ॥
स्तनितं निशि विद्युतो दिवा
रुधिरनिभा यदि दण्डवत् स्थिताः ।
पवनः पुरतश्च शीतलो
यदि सलिलस्य तदागमो भवेत् ॥ १२ ॥
वल्लीनां गगनतलोन्मुखाः प्रवालाः
स्नायन्ते यदि जलपांशुभिर्विहङ्गाः ।
सेवन्ते यदि च सरीसृपास्तृणाग्रा-
ण्यासन्नो भवति तदा जलस्य पातः ॥ १३ ॥

मयूरशुकचाषचातकसमानवर्णा यदा
जपाकुसुमपङ्कजद्युतिमुषश्च सन्ध्याघनाः।
जलोर्मिनगनक्रकच्छपवराहमीनोपमाः
प्रभूतपुटसञ्चया न तु चिरेण यच्छन्त्यपः॥१४॥

पर्यन्तेषु सुधाशशाङ्कधवला मध्ये ऽञ्जनालित्विषः
स्निग्धा नैकपुटाः क्षरज्जलकणाः सोपानविच्छेदिनः।
माहेन्द्रीप्रभवाः प्रयान्त्यपरतः प्राक् चाम्बुपाशोद्भवा
ये ते वारिमुचस्त्यजन्ति नचिरादम्भः प्रभूतं भुवि॥१५॥

शक्रचापपरिघप्रतिसूर्या
रोहितो ऽथ तडितः परिवेषाः।
उद्गमास्तसमये यदि भानो-
रादिशेत् प्रचुरमम्बु तदाशु॥ १६॥

[यदि तित्तिरपत्रनिभं गगनं
मुदिताः प्रवदन्ति च पक्षिगणाः।
उदयास्तमये सवितुर्द्युनिशं
विसृजन्ति घना नचिरेण जलम्॥ १७॥]

यद्यमोघकिरणाः सहस्रगो-
रस्तभूधरकरा इवोच्छ्रिताः।
भूसमं च रसते यदाम्बुद-
स्तन्महद्भवति वृष्टिलक्षणम्॥ १८॥

प्रावृषि शीतकरो भृगुपुत्रात्
सप्तमराशिगतः शुभदृष्टः।

सूर्यसुतान्नवपञ्चमगो वा
सप्तमगश्च जलागमनाय ॥ १९ ॥
प्रायो ग्रहाणामुदयास्तकाले
समागमे मण्डलसङ्क्रमे च।
पक्षक्षये तीक्ष्णकरायनान्ते
वृष्टिर्गतेऽर्के नियमेन चार्द्राम् ॥ २० ॥
समागमे पतति जलं ज्ञशुक्रयो-
र्ज्ञजीवयोर्गुरुसितयोश्च सङ्गमे।
यमारयोः पवनहुताशजं भयं
न दृष्टयोरसहितयोश्च सद्ग्रहैः ॥ २१ ॥
अग्रतः पृष्ठतो वापि ग्रहाः सूर्यावलम्बिनः।
यदा तदा प्रकुर्वन्ति महीमेकार्णवामिव ॥ २२॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां सद्यो-
वृष्टिलक्षणं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ * ॥

फलकुसुमसम्प्रवृद्धिं
वनस्पतीनां विलोक्य विज्ञेयम्।
सुलभत्वं द्रव्याणां
निष्पत्तिश्चापि सस्यानाम् ॥ १ ॥
शालेन कलमशाली
रक्ताशोकेन रक्तशालिश्च।

पाण्डूकः क्षीरिकया
नीलाशोकेन सूकरकः ॥ २ ॥
न्यग्रोधेन तु यवक-
स्तिन्दुकवृद्ध्या च षष्टिको भवति।
अश्वत्थेन ज्ञेया
निष्पत्तिः सर्वसस्यानाम् ॥ ३ ॥
जम्बूभिस्तिलमाषाः
शिरीषवृद्ध्या च कङ्गुनिष्पत्तिः।
गोधूमाश्च मधूकै-
र्यववृद्धिः सप्तपर्णेन ॥ ४ ॥
अतिमुक्तककुन्दाभ्यां
कर्पासं सर्षपान्वदेदश्वैः।
बदरीभिश्च कुलत्थां-
श्चिरबिल्वेनादिशेन्मुद्गान् ॥ ५ ॥
अतसी वेतसपुष्पैः
पलाशकुसुमैश्च कोद्रवा ज्ञेयाः।
तिलकेन शङ्खमौक्तिक-
रजतान्यथ चेङ्गुदेन शणः ॥ ६ ॥
करिणश्च हस्तिकर्णै-
रादेश्या वाजिनोऽश्वकर्णेन।
गावश्च पाटलाभिः
कदलीभिरजाविकं भवति ॥ ७ ॥

चम्पककुसुमैः कनकं
विद्रुमसम्पच्च बन्धुजीवेन ।
कुरुवकवृद्ध्या वज्रं
वैडूर्यं नन्दिकावर्तैः ॥ ८ ॥
विन्द्याच्च सिन्दुवारेण
मौक्तिकं कुङ्कुमं कुसुम्भेन ।
रक्तोत्पलेन राजा
मन्त्री नीलोत्पलेनोक्तः ॥ ९ ॥
श्रेष्ठी सुवर्णपुष्पैः
पद्मैर्विप्राः पुरोहिताः कुमुदैः ।
सौगन्धिकेन बलपति-
रर्केण हिरण्यपरिवृद्धिः ॥ १० ॥
आम्रैः क्षेमं भल्लातकै-
र्भयं पीलुभिस्तथारोग्यम् ।
खदिरशमीभ्यां दुर्भिक्ष-
मर्जुनैः शोभना वृष्टिः ॥ ११ ॥
पिचुमन्दनागकुसुमैः
सुभिक्षमथ मारुतः कपित्थेन ।
निचुलेनावृष्टिभयं
व्याधिभयं भवति कुटजेन ॥ १२ ॥
दूर्वाकुशकुसुमाभ्या-
मिक्षुर्वह्निश्च कोविदारेण ।

श्यामालताभिवृद्ध्या
बन्धक्यो वृद्धिमायान्ति ॥ १३ ॥
यस्मिन्देशे स्निग्धनिश्छिद्रपत्राः
सन्दृश्यन्ते वृक्षगुल्मा लताश्च।
तस्मिन् वृष्टिः शोभना सम्प्रदिष्टा
रूक्षैश्छिद्रैरल्पमम्भः प्रदिष्टम् ॥ १४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां कुसुमलताध्याय एकोनत्रिंशो ऽध्यायः ॥ * ॥

आर्धास्तमितानुदितात्
सूर्यादस्पष्टभं नभो यावत्।
तावत् सन्ध्याकाल-
श्चिह्नैरेतैः फलं चास्मिन् ॥ १ ॥
मृगशकुनपवनपरिवेष-
परिधिपरिघाभ्रवृक्षसुरचापैः।
गन्धर्वनगररविकर-
दण्डरजःस्नेहवर्णैश्च ॥ २ ॥
भैरवमुच्चैर्विरुवन्
मृगो ऽसकृद् ग्राममघातमाचष्टे।
रविदीप्तो दक्षिणतो
महास्वनः सैन्यघातकरः ॥ ३ ॥

अपसव्ये सङ्ग्रामः
सव्ये सेनासमागमः शान्ते।
मृगचक्रे पवने वा
सन्ध्यायां मिश्रगे वृष्टिः॥ ४॥
दीप्तमृगाण्डजविरुता
प्राक् सन्ध्या देशनाशमाख्याति।
दक्षिणदिक्स्थैर्विरुता
ग्रहणाय पुरस्य दीप्तास्यैः॥ ५॥
गृहतरुतोरणमथने
सपांशुलोष्टोत्करेऽनिले प्रबले।
भैरवरावे रूक्षे
खगपातिनि चाशुभा सन्ध्या॥ ६॥
मन्दपवनावघट्टित-
चलितपलाशद्रुमा विपवना वा।
मधुरस्वरशान्तविहङ्ग-
मृगरुता पूजिता सन्ध्या॥ ७॥
सन्ध्याकाले स्निग्धा
दण्डतडिन्मत्स्यपरिधिपरिवेषाः।
सुरपतिचापैरावत-
रविकिरणाश्चाशु वृष्टिकराः॥ ८॥
विच्छिन्नविषमविध्वस्त-
विकृतकुटिलापसव्यपरिवृत्ताः।

तनुह्रस्वविकलकलुषाश्च
विग्रहादृष्टिदाः किरणाः ॥ ९ ॥
उद्योतिनः प्रसन्ना
ऋजवो दीर्घाः प्रदक्षिणावर्ताः ।
किरणाः शिवाय जगतो
वितमस्के नभसि भानुमतः ॥ १० ॥
शुक्लाः करा दिनकृतो
दिवादिमध्यान्तगामिनः स्निग्धाः ।
अव्युच्छिन्ना ऋजवो
वृष्टिकरास्ते ह्यमोघाख्याः ॥ ११ ॥
कल्माषबभ्रुकपिला
विचित्रमाञ्जिष्ठहरितशबलाभाः ।
त्रिदिवानुबन्धिनो
वृष्टये ऽल्पभयदास्तु सप्ताहात् ॥ १२ ॥
ताम्रा बलपतिमृत्युं
पीतारुणसन्निभाश्च तद्व्यसनम् ।
हरिताः पशुसस्यवधं
धूमसवर्णा गवां नाशम् ॥ १३ ॥
माञ्जिष्ठाभाः शस्त्राग्नि-
सम्भ्रमं बभ्रवः पवनवृष्टिम् ।
भस्मसदृशास्त्ववृष्टिं
तनुभावं शबलकल्माषाः ॥ १४ ॥

बन्धूकपुष्पाञ्जनचूर्णसन्निभं
सान्ध्यं रजो ऽभ्येति यदा दिवाकरम्।
लोकस्तदा रोगशतैर्निपीड्यते
शुक्लं रजो लोकविवृद्धिशान्तये॥ १५॥
रविकिरणजलदमरुतां
सङ्घातो दण्डवत् स्थितो दण्डः।
स विदिक्स्थितो नृपाणा-
मशुभो दिक्षु द्विजातीनाम्॥ १६॥
शस्त्रभयातङ्ककरो
दृष्टः प्राङ्मध्यसन्धिषु दिनस्य।
शुक्लाद्यो विप्रादीन्
यदभिमुखस्तां निहन्ति दिशम्॥ १७॥
दधिसदृशाग्रो नीलो
भानुच्छादी खमध्यगो ऽभ्रतरुः।
पीतच्छुरिताश्च घना
घनमूला भूरिवृष्टिकराः॥ १८॥
अनुलोमगे ऽभ्रवृक्षे
समुन्नते यायिनो नृपस्य वधः।
बालतरुप्रतिरूपिणि
युवराजामात्ययोर्मृत्युः॥ १९॥
कुवलयवैडूर्याम्बुज-
किञ्जल्काभा प्रभञ्जनोन्मुक्ता।

सन्ध्या करोति वृष्टिं
रविकिरणोद्भासिता सद्यः ॥ २० ॥
अशुभाकृतिघनगन्धर्वनगर-
नीहारपांशुधूमयुता।
प्रावृषि करोत्यवग्रह-
मन्यर्तौ शस्त्रकोपकरी ॥ २१ ॥
शिशिरादिषु वर्णाः
शोणपीतसितचित्रपद्मरुधिरनिभाः।
प्रकृतिभवाः सन्ध्यायां
स्वर्तौ शस्ता विकृतिरन्या ॥ २२ ॥
आयुधभृन्नररूपं
छिन्नाभ्रं परभयाय रविगामि।
सितखपुरे ऽर्काक्रान्ते
पुरलाभो भेदने नाशः ॥ २३ ॥
सितनितान्तघनावरणं रवे-
र्भवति वृष्टिकरं यदि सव्यतः।
यदि च वीरणगुल्मनिभैर्घनै-
र्दिवसभर्तुरदीप्तदिगुद्भवैः ॥ २४ ॥
नृपविपत्तिकरः परिघः सितः
क्षतजतुल्यवपुर्बलकोपकृत्।
कनकरूपधरो बलवृद्धिदः
सवितुरुद्गमकालसमुत्थितः ॥ २५ ॥

उभयपार्श्वगतौ परिधी रवेः
प्रचुरतोयकृतौ वपुषान्वितौ।
अथ समस्तककुप्परिवारिणः
परिधयो ऽस्ति कणो ऽपि न वारिणः॥ २६॥
ध्वजातपत्रपर्वतद्विपाश्वरूपधारिणः।
जयाय सन्ध्ययोर्घना रणाय रक्तसन्निभाः॥ २७॥
पलालधूमसञ्चयस्थितोपमा वलाहकाः।
बलान्यरूक्षमूर्तयो विवर्धयन्ति भूभृताम्॥ २८॥
विलम्बिनो द्रुमोपमाः खरारुणप्रकाशिनः।
घनाः शिवाय सन्ध्ययोः पुरोपमाः शुभावहाः॥२९॥
दीप्तविहङ्गशिवामृगघुष्टा
दण्डरजःपरिघादियुता च।
प्रत्यहमर्कविकारयुता वा
देशनरेशसुभिक्षवधाय॥ ३०॥
प्राची तत्क्षणमेव नक्तमपरा सन्ध्या त्र्यहाद्वा फलं
सप्ताहात्परिवेषरेणुपरिघाः कुर्वन्ति सद्यो न चेत्।
तद्वत्सूर्यकरेन्द्रकार्मुकतडित्प्रत्यर्कमेघानिला-
स्तस्मिन्नेव दिने ऽष्टमे ऽथ विहगाः सप्ताहपाका मृगाः॥ [॥ ३१॥
एकं दीप्त्या योजनं भाति सन्ध्या
विद्युद्भासा षट् प्रकाशीकरोति।
पञ्चाब्दानां गर्जितं याति शब्दो
नास्तीयत्ता काचिदुल्कानिपाते॥ ३२॥

प्रत्यर्कसञ्ज्ञः परिधिस्तु तस्य
त्रियोजना भा परिघस्य पञ्च।
षट् पञ्च दृश्यं परिवेषचक्रं
दशामरेशस्य धनुर्विभाति॥ ३३॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां सन्ध्यालक्षणं नाम त्रिंशत्तमोऽध्यायः॥ * ॥

दाहो दिशां राजभयाय पीतो
देशस्य नाशाय हुताशवर्णः।
यश्चारुणः स्यादपसव्यवायुः
सस्यस्य नाशं स करोति दृष्टः॥ १॥
यो ऽतीवदीप्त्या कुरुते प्रकाशं
छायामपि व्यञ्जयते ऽर्कवद्यः।
राज्ञो महद्वेदयते भयं सः
शस्त्रप्रकोपं क्षतजानुरूपः॥ २॥
प्राक् क्षत्रियाणां सनरेश्वराणां
प्राग्दक्षिणे शिल्पिकुमारपीडा।
याम्ये सहोग्रैः पुरुषैस्तु वैश्या
दूताः पुनर्भूप्रमदाश्च कोणे॥ ३॥
पश्चात्तु शूद्राः कृषिजीविनश्च
चौरास्तुरङ्गैः सह वायुदिक्स्थे।

पीडां व्रजन्त्युत्तरतश्च विप्राः
पाषण्डिनो वाणिजकाश्च शार्व्याम् ॥ ४ ॥
नभः प्रसन्नं विमलानि भानि
प्रदक्षिणं वाति सदागतिश्च।
दिशां च दाहः कनकावदातो
हिताय लोकस्य सपार्थिवस्य ॥ ५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां दिग्दाहलक्षणं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ * ॥

क्षितिकम्पमाहुरेके
बृहदन्तर्जलनिवासिसत्त्वकृतम्।
भूभारखिन्नदिग्गज-
विश्रामसमुद्भवं चान्ये ॥ १ ॥
अनिलोऽनिलेन निहतः
क्षितौ पतन् सस्वनं करोत्येके।
केचित्त्वदृष्टकारित-
मिदमन्ये प्राहुराचार्याः ॥ २ ॥
गिरिभिः पुरा सपक्षै-
र्वसुधा प्रपतद्भिरुत्पतद्भिश्च।
आकम्पिता पितामह-
माहामरसदसि सव्रीडम् ॥ ३ ॥

भगवन्नाम ममैत-
त्त्वया कृतं यदचलेति तन्न तथा।
क्रियते ऽचलैश्चलद्भिः
शक्ताहं नास्य खेदस्य ॥ ४ ॥
तस्याः सगद्गदगिरं
किञ्चित्स्फुरिताधरं विनतमीषत्।
साश्रुविलोचनमानन-
मवलोक्य पितामहः प्राह ॥ ५ ॥
मन्युं हरेन्द्र धात्र्याः
क्षिप कुलिशं शैलपक्षभङ्गाय।
शक्रः कृतमित्युक्त्वा
मा भैरिति वसुमतीमाह ॥ ६ ॥
किन्त्वनिलदहनसुरपति-
वरुणाः सदसत्फलावबोधार्थम्।
प्राग्द्विचिचतुर्भागेषु
दिननिशोः कम्पयिष्यन्ति ॥ ७ ॥
चत्वार्यार्यम्णाद्या-
न्यादित्यं मृगशिरो ऽश्वयुक् चेति।
मण्डलमेतद्वायव्य-
मस्य रूपाणि सप्ताहात् ॥ ८ ॥
धूमाकुलीकृताशे
नभसि नभस्वान् रजः क्षिपन् भौमम्।

विरुजश्चन्द्रमांश्च विचरति
रविरपटुकरावभासी च ॥ ९ ॥
वायव्ये भूकम्पे
सस्याम्बुवनौषधीक्षयो ऽभिहितः।
श्वयथुश्वासोन्माद-
ज्वरकासभवा वणिक्पीडा ॥ १० ॥
रूपायुधभृद्वैद्याः
स्त्रीकविगान्धर्वपण्यशिल्पिजनाः।
पीड्यन्ते सौराष्ट्रक-
कुरुमगधदशार्णमत्स्याश्च ॥ ११ ॥
पुष्याग्नेयविशाखा-
भरणीपित्र्याजभाग्यसञ्ज्ञानि।
वर्गो हौतभुजो ऽयं
करोति रूपाण्यथैतानि ॥ १२ ॥
तारोल्कापातावृत-
मादीप्तमिवाम्बरं सदिग्दाहम्।
विचरति मरुत्सहायः
सप्तार्चिः सप्तदिवसान्तः ॥ १३ ॥
आग्नेये ऽम्बुदनाशः
सलिलाशयसङ्क्षयो नृपतिवैरम्।
दद्रूविचर्चिकाज्वर-
विसर्पिकाः पाण्डुरोगश्च ॥ १४ ॥

दीप्तौजसः प्रचण्डाः
पीड्यन्ते चाश्मकाङ्गबाह्लीकाः।
तङ्गणकलिङ्गवङ्ग-
द्रविडाः शबराश्च नैकविधाः॥ १५॥
अभिजिच्छ्रवणधनिष्ठा-
प्राजापत्यैन्द्रवैश्वमैत्राणि।
सुरपतिमण्डलमेत-
द्भवन्ति चास्य स्वरूपाणि॥ १६॥
चलिताचलवर्ष्माणो
गम्भीरविराविणस्तडित्वन्तः।
गवलालिकुलाहिनिभा
विसृजन्ति पयः पयोवाहाः॥ १७॥
ऐन्द्रं श्रुतिकुलजाति-
ख्यातावनिपालगणपविध्वंसि।
अतिसारगलग्रहवदन-
रोगकृच्छर्दिकोपाय॥ १८॥
काशियुगन्धरपौरव-
किरातकीराभिसारहलमद्राः।
अर्बुदसुवास्तुमालव-
पीडाकरमिष्टवृष्टिकरम्॥ १९॥
पौष्णाप्यार्द्राश्लेषा-
मूलाहिर्बुध्न्यवरुणदेवानि।

मण्डलमेतद्दारुण-
मस्यापि भवन्ति रूपाणि ॥ २० ॥
नीलोत्पलालिभिन्ना-
ञ्जनत्विषो मधुररावियो बहुलाः ।
तडिदुद्भासितदेहा
धाराङ्कुशवर्षिणो जलदाः ॥ २१ ॥
वारुणमर्णवसरि-
दाश्रितघ्नमतिवृष्टिदं विगतवैरम् ।
गोनर्दचेदिकुकुरान्
किरातवैदेहकान् हन्ति ॥ २२ ॥
षड्भिर्मासैः कम्पो
द्वाभ्यां पाकं च याति निर्घातः ।
अन्यानप्युत्पातान्
जगुरन्ये मण्डलैरेतैः ॥ २३ ॥
[उल्का हरिश्चन्द्रपुरं रजश्च
निर्घातभूकम्पककुप्प्रदाहाः ।
वातो ऽतिचण्डो ग्रहणं रवीन्द्वो-
र्नक्षत्रतारागणवैकृतानि ॥ २४ ॥
व्यभ्रे वृष्टिर्वैकृतं वातवृष्टि-
र्धूमो ऽनग्नेर्विस्फुलिङ्गार्चिषो वा ।
वन्यं सत्त्वं ग्राममध्ये विशेद्वा
रात्रावैन्द्रं कार्मुकं दृश्यते वा ॥ २५ ॥

सन्ध्याविकाराः परिवेषखण्डा
नद्यः प्रतीपा दिवि तूर्यनादाः।
अन्यच्च यत्स्यात् प्रकृतेः प्रतीपं
तन्मण्डलैरेव फलं निगाद्यम् ॥ २६ ॥]
हन्त्यैन्द्रो वायव्यं
वायुश्चाप्यैन्द्रमेवमन्योऽन्यम्।
वारुणहौतभुजावपि
वेलानक्षत्रजाः कम्पाः ॥ २७ ॥
प्रथितनरेश्वरमरण-
व्यसनान्याग्नेयवायुमण्डलयोः।
क्षुद्भयमरकावृष्टिभि-
रुपताप्यन्ते जनाश्चापि ॥ २८ ॥
वारुणपौरन्दरयोः
सुभिक्षशिववृष्टिहार्दयो लोके।
गावो ऽतिभूरिपयसो
निवृत्तवैराश्च भूपालाः ॥ २९ ॥
पक्षैश्चतुर्भिरनिल-
स्त्रिभिरग्निर्देवराट् च सप्ताहात्।
सद्यः फलति च वरुणो
येषु न कालो ऽद्भुतेषूक्तः ॥ ३० ॥
चलयति पवनः शतद्वयं
शतमनलो दशयोजनान्वितम्।

सलिलपतिरशीतिसंयुतं
कुलिशधरो ऽभ्यधिकं च षष्टिकम् ॥ ३१ ॥
त्रिचतुर्थसप्तमदिने
मासे पक्षे तथा त्रिपक्षे च।
यदि भवति भूमिकम्पः
प्रधाननृपनाशनो भवति ॥ ३२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां भूमिकम्पलक्षणं नाम द्वात्रिंशो ऽध्यायः ॥ ० ॥

दिवि भुक्तशुभफलानां
पततां रूपाणि यानि तान्युल्काः।
धिष्ण्योल्काशनिविद्युत्तारा
इति पञ्चधा भिन्नाः ॥ १ ॥
उल्का पक्षेण फलं
तद्वद्धिष्ण्याशनिस्त्रिभिः पक्षैः।
विद्युदहोभिः षड्भि-
स्तद्वत्तारा विपाचयति ॥ २ ॥
तारा फलपादकरी
फलार्धदात्री प्रकीर्तिता धिष्ण्या।
तिस्रः सम्पूर्णफला
विद्युदथोल्काशनिश्चेति ॥ ३ ॥

अशनिः स्वनेन महता
नृगजाश्वमृगाश्मवेश्मतरुपशुषु।
निपतति विदारयन्ती
धरातलं चक्रसंस्थाना ॥ ४ ॥
विद्युत्सत्त्वत्रासं
जनयन्ती तटतटस्वना सहसा।
कुटिलविशाला निपतति
जीवेन्धनराशिषु ज्वलिता ॥ ५ ॥
धिष्ण्या कृशाल्पपुच्छा
धनूंषि दश दृश्यते ऽन्तराभ्यधिकम्।
ज्वलिताङ्गारनिकाशा
द्वौ हस्तौ सा प्रमाणेन ॥ ६ ॥
तारा हस्तं दीर्घा
शुक्ला ताम्राब्जतन्तुरूपा वा।
तिर्यगधश्चोर्ध्वं वा
याति वियत्युह्यमानेव ॥ ७ ॥
उल्का शिरसि विशाला
निपतन्ती वर्धते प्रतनुपुच्छा।
दीर्घा भवति च पुरुषं
भेदा बहवो भवन्त्यस्याः ॥ ८ ॥
प्रेतप्रहरणखरकरभ-
नक्रकपिदंष्ट्रिलाङ्गलमृगाभाः।

गोधाहिधूमरूपाः
पापा या चोभयशिरस्का ॥ ९ ॥
ध्वजझषकरिगिरिकमलेन्दु-
तुरगसन्तप्तरजतहंसाभाः ।
श्रीवत्सवज्रशङ्ख-
स्वस्तिकरूपाः शिवसुभिक्षाः ॥ १० ॥
अम्बरमध्याद्बह्व्यो
निपतन्त्यो राजराष्ट्रनाशाय ।
बम्भ्रमती गगनोपरि
विभ्रममाख्याति लोकस्य ॥ ११ ॥
संस्पृशती चन्द्रार्कौ
तद्विसृता वा सभूप्रकम्पा च ।
परचक्रागमनृपवध-
दुर्भिक्षावृष्टिभयजननी ॥ १२ ॥
पौरेतरघ्नमुल्का-
पसव्यकरणं दिवाकरहिमांश्वोः ।
उल्का शुभदा पुरतो
दिवाकरविनिःसृता यातुः ॥ १३ ॥
शुक्ला रक्ता पीता
कृष्णा चोल्का द्विजादिवर्णघ्नी ।
क्रमशश्चैतान् हन्यु-
र्मूर्धोरःपार्श्वपुच्छस्थाः ॥ १४ ॥

उत्तरदिगादिपतिता
विप्रादीनामनिष्टदा रूक्षा।
ऋज्वी स्निग्धाखण्डा
नीचोपगता च तद्वृद्धौ ॥ १५ ॥
श्यामा वारुणनीला-
सृग्दहनासितभस्मनिभा रूक्षा।
सन्ध्यादिनजा वक्रा
दलिता च परागमभयाय ॥ १६ ॥
नक्षत्रग्रहघाते
तद्भक्तीनां क्षयाय निर्दिष्टा
उदये घ्नती रवीन्दू
पौरेतरमृत्यवे ऽस्ते वा ॥ १७ ॥
भाग्यादित्यधनिष्ठा-
मूलेषूल्काहतेषु युवतीनाम्।
विप्रक्षत्रियपीडा
पुष्यानिलविष्णुदेवेषु ॥ १८ ॥
ध्रुवसौम्येषु नृपाणा-
मुग्रेषु सदारुणेषु चौराणाम्।
क्षिप्रेषु कलाविदुषां
पीडा साधारणे च हते ॥ १९ ॥
कुर्वन्त्येताः पतिता
देवप्रतिमासु राजराष्ट्रभयम्।

शक्रोपरि नृपतीनां
गृहेषु तत्स्वामिनां पीडाम्॥ २० ॥
आशाग्रहोपघाते
तद्देश्यानां खले कृषिरतानाम्।
चैत्यतरौ सम्पतिता
सत्कृतपीडां करोत्युल्का॥ २१ ॥
द्वारि पुरस्य पुरक्षय-
मथेन्द्रकीले जनक्षयो ऽभिहितः।
ब्रह्मायतने विप्रान्
विनिहन्याद्गोमिनो गोष्ठे॥ २२ ॥
क्ष्वेडास्फोटितवादित-
गीतोत्कृष्टस्वना भवन्ति यदा।
उल्कानिपातसमये
भयाय राष्ट्रस्य सनृपस्य॥ २३ ॥
यस्याश्चिरं तिष्ठति खे ऽनुषङ्गो
दण्डाकृतिः सा नृपतेर्भयाय।
या चोह्यते तन्तुधृतेव खस्था
या वा महेन्द्रध्वजतुल्यरूपा॥ २४ ॥
श्रेष्ठिनः प्रतीपगा तिर्यगा नृपाङ्गनाः।
हन्त्यधोमुखी नृपान् ब्राह्मणानथोर्ध्वगा॥ २५ ॥
बर्हिपुच्छरूपिणी लोकसङ्क्षयावहा।
सर्पवत् प्रसर्पिणी योषितामनिष्टदा॥ २६ ॥

हन्ति मण्डला पुरं छत्रवत् पुरोहितम्।
वंशगुल्मवत् स्थिता राष्ट्रदोषकारिणी॥ २७॥
व्यालसूकरोपमा विस्फुलिङ्गमालिनी।
खण्डशो ऽथवा गता सस्वना च पापदा॥ २८॥
सुरपतिचापप्रतिमा राज्यं
नभसि विलीना जलदान् हन्ति।
पवनविलोमा कुटिलं याता
न भवति शस्ता विनिवृत्ता वा॥ २९॥
अभिभवति यतः पुरं बलं वा
भवति भयं तत एव पार्थिवस्य।
निपतति च यया दिशा प्रदीप्ता
जयति रिपूनचिरात्तया प्रयातः॥ ३०॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामुल्का-
लक्षणं नाम त्रयस्त्रिंशो ऽध्यायः॥ ०॥

सम्मूर्छिता रवीन्द्वोः
किरणाः पवनेन मण्डलीभूताः।
नानावर्णाकृतय-
स्तन्वभ्रे व्योम्नि परिवेषाः॥ १॥
ते रक्तनीलपाण्डुर-
कापोताभ्राभशबलहरितशुक्लाः।

इन्द्रयमवरुणनिर्ऋति-
श्वसनेशपितामहाग्निकृताः ॥ २ ॥
धनदः करोति मेचक-
मन्योऽन्यगुणाश्रयेण चाप्यन्ये।
प्रविलीयते मुहुर्मुहु-
रल्पफलः सोऽपि वायुकृतः ॥ ३ ॥
चाषशिखिरजततैल-
क्षीरजलाभः स्वकालसम्भूतः।
अविकलवृत्तः स्निग्धः
परिवेषः शिवसुभिक्षकरः ॥ ४ ॥
सकलगगनानुचारी
नैकाभः क्षतजसन्निभो रूक्षः।
असकलशकटशरासन-
शृङ्गाटकवत्स्थितः पापः ॥ ५ ॥
शिखिगलसमेऽतिवर्षं
बहुवर्णे नृपवधो भयं धूम्रे।
हरिचापनिभे युद्धा-
न्यशोककुसुमप्रभे चापि ॥ ६ ॥
वर्णेनैकेन यदा
बहुलः स्निग्धः क्षुराभ्रकाकीर्णः।
स्वर्तौ सद्योवर्षं
करोति पीतश्च दीप्तार्कः ॥ ७ ॥

दीप्तविहङ्गमृगरुतः
कलुषः सन्ध्याद्वयोत्थितो ऽतिमहान्।
भयकृत्तडिदुल्काद्यै-
र्हतो नृपं हन्ति शस्त्रेण ॥ ८ ॥
प्रतिदिनमर्कहिमांश्वो-
रहर्निशं रक्तयोर्नरेन्द्रवधः।
परिविष्टयोरभीक्ष्णं
लग्नास्तनभःस्थयोस्तद्वत् ॥ ९ ॥
सेनापतेर्भयकरो
द्विमण्डलो नाति शस्त्रकोपकरः।
त्रिप्रभृति शस्त्रकोपं
युवराजभयं नगररोधम् ॥ १० ॥
वृष्टिस्त्र्यहेण मासेन
विग्रहो वा ग्रहेन्दुभनिरोधे।
होराजन्माधिपयो-
र्जन्मर्क्षे वाशुभो राज्ञः ॥ ११ ॥
परिवेषमण्डलगतो
रवितनयः क्षुद्रधान्यनाशकरः।
जनयति च वातवृष्टिं
स्थावरकृषिकृन्निहन्ता च ॥ १२ ॥
भौमे कुमारबलपति-
सैन्यानां विद्रवो ऽग्निशस्त्रभयम्।

जीवे परिवेषगते
पुरोहितामात्यनृपपीडा ॥ १३ ॥
मन्त्रिस्थावरलेखक-
परिवृद्धिश्चन्द्रजे सुवृष्टिश्च।
शुक्रे यायिक्षत्रिय-
राज्ञां पीडा प्रियं चान्नम् ॥ १४ ॥
क्षुदनलमृत्युनराधिप-
शस्त्रेभ्यो जायते भयं केतौ।
परिविष्टे गर्भभयं
राहौ व्याधिर्नृपभयं च ॥ १५ ॥
युद्धानि विजानीयात्
परिवेषाभ्यन्तरे द्वयोर्ग्रहयोः।
दिवसकृतः शशिनो वा
क्षुदवृष्टिभयं त्रिषु प्रोक्तम् ॥ १६ ॥
याति चतुर्षु नरेन्द्रः
सामात्यपुरोहितो वशं मृत्योः।
प्रलयमिव विद्धि जगतः
पञ्चादिषु मण्डलस्थेषु ॥ १७ ॥
ताराग्रहस्य कुर्यात्
पृथगेव समुत्थितो नरेन्द्रवधम्।
नक्षत्राणामथवा
यदि केतोर्नोदयो भवति ॥ १८ ॥

विप्रक्षत्रियविट्शूद्रहा
भवेत् प्रतिपदादिषु क्रमशः।
श्रेणीपुरकोशानां
पञ्चम्यादिष्वशुभकारी ॥ १९ ॥
युवराजस्याष्टम्यां
परतस्त्रिषु पार्थिवस्य दोषकरः।
पुरोधो द्वादश्यां
सैन्यक्षोभस्त्रयोदश्याम् ॥ २० ॥
नरपतिपत्नीपीडां
परिवेषो ऽभ्युत्थितश्चतुर्दश्याम्।
कुर्यात् तु पञ्चदश्यां
पीडां मनुजाधिपस्यैव ॥ २१ ॥
नागरकाणामभ्यन्तर-
स्थिता यायिनां च बाह्यस्था।
परिवेषमध्यरेखा
विज्ञेयाक्रन्दसाराणाम् ॥ २२ ॥
रक्तः श्यामो रूक्षश्च
भवति येषां पराजयस्तेषाम्।
स्निग्धः श्वेतो द्युतिमान्
येषां भागो जयस्तेषाम् ॥ २३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां परिवेषलक्षणं नाम चतुस्त्रिंशो ऽध्यायः ॥ * ॥

सूर्यस्य विविधवर्णाः
पवनेन विघट्टिताः कराः साभ्रे।
वियति धनुःसंस्थाना
ये दृश्यन्ते तदिन्द्रधनुः ॥ १ ॥
केचिदनन्तकुलोरग-
निःश्वासोद्भूतमाहुराचार्याः।
तद्यायिनां नृपाणा-
मभिमुखमजयावहं भवति ॥ २ ॥
अच्छिन्नमवनिगाढं
द्युतिमत्स्निग्धं घनं विविधवर्णम्।
द्विरुदितमनुलोमं च
प्रशस्तमम्भः प्रयच्छति च ॥ ३ ॥
विदिगुद्भूतं दिक्स्वामि-
नाशनं व्यभ्रजं मरककारि।
पाटलपीतकनीलैः
शस्त्राग्निक्षुत्कृता दोषाः ॥ ४ ॥
जलमध्येऽनावृष्टि-
र्भुवि सस्यवधस्तरौ स्थिते व्याधिः।
वल्मीके शस्त्रभयं
निशि सचिववधाय धनुरैन्द्रम् ॥ ५ ॥
वृष्टिं करोत्यवृष्ट्यां
वृष्टिं वृष्ट्यां निवारयत्यैन्द्र्याम्।

पश्चात् सदैव दृष्टं
कुलिशभृतश्चापमाचष्टे ॥ ६ ॥
चापं मघोनः कुरुते निशायाम्
आखण्डलायां दिशि भूपपीडाम्।
याम्यापरोदक्प्रभवं निहन्यात्
सेनापतिं नायकमन्त्रिणौ च ॥ ७ ॥
निशि सुरचापं सितवर्णाद्यं
जनयति पीडां द्विजपूर्वाणाम्।
भवति च यस्यां दिशि तद्देश्यं
नरपतिमुख्यं नचिराद्धन्यात् ॥ ८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामिन्द्रायुधलक्षणं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ * ॥

उदगादिपुरोहितनृप-
बलपतियुवराजदोषदं खपुरम्।
सितरक्तपीतकृष्णं
विप्रादीनामभावाय ॥ १ ॥
नागरनृपतिजयावह-
मुदग् विदिक्स्थं विवर्णनाशाय।
शान्ताशायां दृष्टं
सतोरणं नृपतिविजयाय ॥ २ ॥

सर्वदिगुत्थं सततोत्थितं च
भयदं नरेन्द्रराष्ट्राणाम्।
चौराटविकान् हन्या-
द्धूमानलशक्रचापाभम्॥ ३॥
गन्धर्वनगरमुत्थित-
मापाण्डुरमशनिपातवातकरम्।
दीप्ते नरेन्द्रमृत्यु-
र्वामेऽरिभयं जयः सव्ये॥ ४॥
अनेकवर्णाकृति खे प्रकाशते
पुरं पताकाध्वजतोरणान्वितम्।
यदा तदा नागमनुष्यवाजिनां
पिबत्यसृग्भूरि रणे वसुन्धरा॥ ५॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां गन्धर्वनगरलक्षणं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः॥ ०॥

प्रतिसूर्यकः प्रशस्तो
दिवसकृदृतुवर्णसप्रभः स्निग्धः।
वैडूर्यनिभः स्वच्छः
शुक्लश्च क्षेमसौभिक्षः॥ १॥
पीतो व्याधिं जनय-
त्यशोकरूपश्च शस्त्रकोपाय।

प्रतिसूर्याणां माला
दस्युभयातङ्कनृपहन्त्री ॥ २ ॥
दिवसकृतः प्रतिसूर्यो
जलकृदुदग्दक्षिणे स्थितोऽनिलकृत्।
उभयस्थः सलिलभयं
नृपमुपरि निहन्त्यधो जनहा ॥ ३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां प्रतिसूर्यलक्षणं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ० ॥

[कथयन्ति पार्थिववधं
रजसा घनतिमिरसञ्चयनिभेन।
अविभाव्यमानगिरिपुर-
तरवः सर्वा दिशश्छन्नाः ॥ १ ॥
यस्यां दिशि धूमचयः
प्राक् प्रभवति नाशमेति वा यस्याम्।
आगच्छति सप्ताहात्
तत्रैव भयं न सन्देहः ॥ २ ॥
श्वेते रजोघनौघे
पीडा स्यान्मन्त्रिजनपदानां च।
नचिरात् प्रकोपमुपयाति
शस्त्रमतिसङ्कुला सिद्धिः ॥ ३ ॥

अर्कोदये विजृम्भति
यदि दिनमेकं दिनद्वयं वापि ।
स्थगयन्निव गगनतलं
भयमत्युग्रं निवेदयति ॥ ४ ॥
अनवरतसञ्चयवहं
रजनीमेकां प्रधाननृपहन्तृ ।
क्षेमाय च शेषाणां
विचक्षणानां नरेन्द्राणाम् ॥ ५ ॥
रजनीद्वयं विसर्पति
यस्मिन् राष्ट्रे रजोघनं बहुलम् ।
परचक्रस्यागमनं
तस्मिन्नपि सन्निबोद्धव्यम् ॥ ६ ॥
निपतति रजनीत्रितयं
चतुष्कमप्यन्नरसविनाशाय ।
राज्ञां सैन्यक्षोभो
रजसि भवेत् पञ्चरात्रभवे ॥ ७ ॥
केत्वाद्युदयविमुक्तं
यदा रजो भवति तीव्रभयदायि ।
शिशिरादन्यत्रर्तौ
फलमविकलमाहुराचार्याः ॥ ८ ॥]

[इति रजोलक्षणम् ॥ ३८ ॥]

पवनः पवनाभिहतो
गगनादवनौ यदा समापतति।
भवति तदा निर्घातः
स च पापो दीप्तविहगरुतः॥ १॥
अर्कोदये ऽधिकरणिक-
नृपधनियोधाङ्गनावणिग्वेश्याः।
आप्रहरांशे ऽजाविक-
मुपहन्याच्छूद्रपौरांश्च॥ २॥
आ मध्याह्नाद्राजोपसेविनो
ब्राह्मणांश्च पीडयति॥
वैश्यजलदांस्तृतीये
चौरान् प्रहरे चतुर्थे च॥ ३॥
अस्तं याते नीचान्
प्रथमे यामे निहन्ति सस्यानि।
रात्रौ द्वितीययामे
पिशाचसङ्घान्निपीडयति॥ ४॥
तुरगकरिणस्तृतीये
विनिहन्याद्यायिनश्चतुर्थे च।
भैरवजर्जरशब्दो
याति यतस्तां दिशं हन्ति॥ ५॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां निर्घातलक्षणं नामैकोनचत्वारिंशो ऽध्यायः॥ * ॥

वृश्चिकवृषप्रवेशे
भानोर्ये बादरायणेनोक्ताः।
ग्रीष्मशरत्सस्यानां
सदसद्योगाः कृतास्त इमे ॥ १ ॥
भानोरलिप्रवेशे
केन्द्रैस्तस्माच्छुभग्रहाक्रान्तैः।
बलवद्भिः सौम्यैर्वा
निरीक्षितैर्ग्रैष्मिकविवृद्धिः ॥ २ ॥
अष्टमराशिगतेऽर्के
गुरुशशिनोः कुम्भसिंहस्थितयोः।
सिंहघटसंस्थयोर्वा
निष्पत्तिर्ग्रैष्मसस्यस्य ॥ ३ ॥
अर्कात्सिते द्वितीये
बुधेऽथवा युगपदेव वा स्थितयोः।
व्ययगतयोरपि तद्व-
न्निष्पत्तिरतीव गुरुदृष्ट्या ॥ ४ ॥
शुभमध्येऽलिनि सूर्या-
द्गुरुशशिनोः सप्तमे परा सम्पत्।
अल्पादिस्थे सवितरि
गुरौ द्वितीयेऽर्धनिष्पत्तिः ॥ ५ ॥
लाभहिबुकार्थयुक्तैः
सूर्यादलिगात्सितेन्दुशशिपुत्रैः।

सस्यस्य परा सम्पत्
कर्मणि जीवे गवां चाग्र्या ॥ ६ ॥
कुम्भे गुरुर्गवि शशी
सूर्यो ऽलिमुखे कुजार्कजौ मकरे।
निष्पत्तिरस्ति महती
पश्चात् परचक्ररोगभयम् ॥ ७ ॥
मध्ये पापग्रहयोः
सूर्यः सस्यं विनाशयत्यलिगः।
पापः सप्तमराशौ
जातं जातं विनाशयति ॥ ८ ॥
अर्थस्थाने क्रूरः
सौम्यैरनिरीक्षितः प्रथमजातम्।
सस्यं निहन्ति पश्चा-
दुप्तं निष्पादयेद्यत्नम् ॥ ९ ॥
जामित्रकेन्द्रसंस्थौ
क्रूरौ सूर्यस्य वृश्चिकस्थस्य।
सस्यविपत्तिं कुरुतः
सौम्यैर्दृष्टौ न सर्वत्र ॥ १० ॥
वृश्चिकसंस्थादर्कात्
सप्तमषष्ठोपगौ यदा क्रूरौ।
भवति तदा निष्पत्तिः
सस्यानामर्घपरिहानिः ॥ ११ ॥

विधिनानेनैव रवि-
र्वृषप्रवेशे शरत्समुत्थानाम्।
विज्ञेयः सस्यानां
नाशाय शिवाय वा तज्ज्ञैः॥ १२॥
त्रिषु मेषादिषु सूर्यः
सौम्ययुतो वीक्षितोऽपि वा विचरन्।
ग्रैष्मिकधान्यं कुरुते
समर्घमभयोपयोग्यं च॥ १३॥
कार्मुकमृगघटसंस्थः
शारदस्य तद्वदेव रविः।
सङ्ग्रहकाले ज्ञेयो
विपर्ययः क्रूरदृग्योगात्॥ १४॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां सस्यजातकं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः॥ * ॥

ये येषां द्रव्याणा-
मधिपतयो राशयः समुद्दिष्टाः।
मुनिभिः शुभाशुभार्थं
तानागमतः प्रवक्ष्यामि॥ १॥
वस्त्राविककुतुपानां
मसूरगोधूमरालकयवानाम्।

स्थलसम्भवौषधीनां
कनकस्य च कीर्तितो मेषः ॥ २ ॥
गवि वस्त्रकुसुमगोधूम-
शालियवमहिषसुरभितनयाः स्युः।
मिथुने ऽपि धान्यशारद-
वल्लीशालूककर्पासाः ॥ ३ ॥
कर्किणि कोद्रवकदली-
दूर्वाफलकन्दपत्रचोचानि।
सिंहे तुषधान्यरसाः
सिंहादीनां त्वचः सगुडाः ॥ ४ ॥
षष्ठे ऽतसीकलायाः
कुलत्थगोधूममुद्गनिष्पावाः।
सप्तमराशौ माषा
गोधूमाः सर्षपाः सयवाः ॥ ५ ॥
अष्टमराशाविक्षुः
सैक्यं लोहान्यजाविकं चापि।
नवमे तु तुरगलवणा-
म्बरास्त्रतिलधान्यमूलानि ॥ ६ ॥
मकरे तरुगुल्माद्यं
सैक्येक्षुसुवर्णकृष्णलोहानि।
कुम्भे सलिलजफलकुसुम-
रत्नचित्राणि रूपाणि ॥ ७ ॥

मीने कपालसम्भव-
रत्नान्यम्बूद्भवानि वज्राणि।
स्नेहाश्च नैकरूपा
व्याख्याता मत्स्यजातं च॥ ८॥
राशेश्चतुर्दशार्थाय-
सप्तनवपञ्चमस्थितो जीवः।
द्व्येकादशदशपञ्चाष्टमेषु
शशिजस्य वृद्धिकरः॥ ९॥
षट्सप्तमगो हानिं
वृद्धिं शुक्रः करोति शेषेषु।
उपचयसंस्थाः क्रूराः
शुभदाः शेषेषु हानिकराः॥ १०॥
राशेर्यस्य क्रूराः
पीडास्थानेषु संस्थिता बलिनः।
तत्प्रोक्तद्रव्याणां
महार्घता दुर्लभत्वं च॥ ११॥
इष्टस्थाने सौम्या
बलिनो येषां भवन्ति राशीनाम्।
तद्द्रव्याणां वृद्धिः
सामर्थ्यमदुर्लभत्वं च॥ १२॥
गोचरपीडायामपि
राशिर्बलिभिः शुभग्रहैर्दृष्टः।

पीडां न करोति तथा
क्रूरैरेवं विपर्यासः ॥ १३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां द्रव्यनिश्चयो नामैकचत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ * ॥

अतिवृष्ट्युल्कादण्डान्
परिवेषग्रहणपरिधिपूर्वांश्च ।
दृष्ट्वामावास्याया-
मुत्पातान् पूर्णमास्यां च ॥ १ ॥
ब्रूयादर्घविशेषान्
प्रतिमासं राशिषु क्रमात्सूर्ये ।
अन्यतिथावुत्पाता
ये ते डमरार्तये राज्ञाम् ॥ २ ॥
मेषोपगते सूर्ये
ग्रीष्मजधान्यस्य सङ्ग्रहं कुर्यात् ।
वनमूलफलस्य वृषे
चतुर्थमासे तयोर्लाभः ॥ ३ ॥
मिथुनस्थे सर्वरसान्
धान्यानि च सङ्ग्रहं समुपनीय ।
षष्ठे मासे विपुलं
विक्रीणन् प्राप्नुयाल्लाभम् ॥ ४ ॥

कर्किण्यर्के मधुगन्ध-
तैलघृतफाणितानि विनिधाय ।
द्विगुणा द्वितीयमासे
लब्धिर्हीनाधिके छेदः ॥ ५ ॥
सिंहे सुवर्णमणिचर्म-
वर्मशस्त्राणि मौक्तिकं रजतम् ।
पञ्चममासे लब्धि-
र्विक्रेतुरतो ऽन्यथा छेदः ॥ ६ ॥
कन्यागते दिनकरे
चामरखरकरभवाजिनां क्रेता ।
षष्ठे मासे द्विगुणं
लाभमवाप्नोति विक्रीणन् ॥ ७ ॥
तौलिनि तान्तवभाण्डं
मणिकम्बलकाचपीतकुसुमानि ।
आदद्याद्धान्यानि च
षण्मासाद्विगुणिता वृद्धिः ॥ ८ ॥
वृश्चिकसंस्थे सवितरि
फलकन्दकमूलविविधरत्नानि ।
वर्षद्वयमुषितानि
द्विगुणं लाभं प्रयच्छन्ति ॥ ९ ॥
चापगते गृह्णीयात्
कुङ्कुमशङ्खप्रवालकाचानि ।

मुक्ताफलानि च ततो
वर्षार्धाद्द्विगुणतां यान्ति ॥ १० ॥
मृगघटगे गृह्णीयाद्
दिवाकरे लोहभाण्डधान्यानि ।
स्थित्वा मासं दद्या-
ल्लाभार्थी द्विगुणमाप्नोति ॥ ११ ॥
सवितरि झषमुपयाते
मूलफलं कन्दभाण्डरत्नानि ।
संस्थाप्य वत्सरार्धं
लाभकमिष्टं समाप्नोति ॥ १२ ॥
राशौ राशौ यस्मिन्
शिशिरमयूखः सहस्रकिरणो वा ।
युक्तो ऽधिमित्रदृष्ट-
स्तत्रायं लाभको दिष्टः ॥ १३ ॥
सवितृसहितः सम्पूर्णो वा शुभैर्युतवीक्षितः
शशिरकिरणः सद्यो ऽर्घस्य प्रवृद्धिकरः स्मृतः ।
अशुभसहितः सन्दृष्टो वा हिनस्त्यथवा रविः
प्रतिग्रहगतान् भावान् बुद्धा वदेत्सदसत् फलम् ॥ १४॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामर्घकाण्डं नाम द्वाचत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ० ॥

ब्रह्माणमूचुरमरा
भगवञ्छक्ताः स्म नासुरान्समरे ।
प्रतियोधयितुमतस्त्वां
शरण्यशरणं समुपयाताः ॥ १ ॥
देवानुवाच भगवान्
क्षीरोदे केशवः स वः केतुम् ।
यं दास्यति तं दृष्ट्वा
नाजौ स्थास्यन्ति वो दैत्याः ॥ २ ॥
लब्धवराः क्षीरोदं
गत्वा ते तुष्टुवुः सुराः सेन्द्राः ।
श्रीवत्साङ्कं कैास्तुभ-
मणिकिरणोद्भासितोरस्कम् ॥ ३ ॥
श्रीपतिमचिन्त्यमसमं
समन्ततः सर्वदेहिनां सूक्ष्मम् ।
परमात्मानमनादिं
विष्णुमविज्ञातपर्यन्तम् ॥ ४ ॥
तैः संस्तुतः स देव-
स्तुतोष नारायणो ददौ चैषाम् ।
ध्वजमसुरसुरबधूमुख-
कमलवनतुषारतीक्ष्णांशुम् ॥ ५ ॥
तं विष्णुतेजोभवमष्टचक्रे
रथे स्थितं भास्वति रत्नचित्रे ।

देदीप्यमानं शरदीव सूर्यं
ध्वजं समासाद्य मुमोद शक्रः ॥ ६ ॥
सकिङ्किणीजालपरिष्कृतेन
सकुछत्रघण्टापिटकान्वितेन ।
समुच्छ्रितेनामरराड् ध्वजेन
निन्ये विनाशं समरेऽरिसैन्यम् ॥ ७ ॥
उपरिचरस्यामरपो
वसोर्ददौ चेदिपस्य वेणुमयीम् ।
यष्टिं तां स नरेन्द्रो
विधिवत्सम्पूजयामास ॥ ८ ॥
प्रीतो महेन मघवान्
प्राहैवं ये नृपाः करिष्यन्ति ।
वसुवद्वसुमन्तस्ते
भुवि सिद्धाज्ञा भविष्यन्ति ॥ ९ ॥
मुदिताः प्रजाश्च तेषां
भयरोगविवर्जिताः प्रभूतान्नाः ।
ध्वज एव चाभिधास्यति
जगति निमित्तैः फलं सदसत् ॥ १० ॥
पूजा तस्य नरेन्द्रै-
र्बलवृद्धिजयार्थिभिर्यथा पूर्वम् ।
शक्राज्ञया प्रयुक्ता
तामागमतः प्रवक्ष्यामि ॥ ११ ॥

तस्य विधानं शुभकरण-
दिवसनक्षत्रमङ्गलमुहूर्त्तैः।
प्रास्थानिकैर्वनमिया-
द्दैवज्ञः सूत्रधारश्च॥ १२॥
उद्यानदेवतालय-
पितृवनवल्मीकमार्गचितिजाताः।
कुब्जोर्ध्वशुष्ककण्टकि-
वल्लीवन्दाकयुक्ताश्च॥ १३॥
बहुविहगालयकोटर-
पवनानलपीडिताश्च ये तरवः।
ये च स्युः स्त्रीसञ्ज्ञा
न ते शुभाः शक्रकेत्वर्थे॥ १४॥
श्रेष्ठोऽर्जुनोऽश्वकर्णः
प्रियकधवोदुम्बराश्च पञ्चैते।
एतेषामन्यतमं
प्रशस्तमथवापरं वृक्षम्॥ १५॥
गौरासितक्षितिभवं
सम्पूज्य यथाविधि द्विजः पूर्वम्।
विजने समेत्य रात्रौ
स्पृष्ट्वा ब्रूयादिमं मन्त्रम्॥ १६॥
यानीह वृक्षे भूतानि तेभ्यः स्वस्ति नमोऽस्तु वः।
उपहारं गृहीत्वेमं क्रियतां वासपर्ययः॥ १७॥

पार्थिवस्त्वां वरयते स्वस्ति तेऽस्तु नगोत्तम।
ध्वजार्थं देवराजस्य पूजेयं प्रतिगृह्यताम्॥ १८॥

छिन्द्यात् प्रभातसमये
वृक्षमुदङ् प्राङ्मुखोऽपि वा भूत्वा।
परशोर्जर्जरशब्दो
नेष्टः स्निग्धो घनश्च हितः॥ १९॥

नृपजयदमविध्वस्तं
पतनमनाकुञ्चितं च पूर्वोदक्।
अविलग्नं चान्यतरौ
विपरीतमतस्त्यजेत्पतितम्॥ २०॥

छित्त्वाग्रे चतुरङ्गुल-
मष्टौ मूले जले क्षिपेद्यष्टिम्।
उद्धृत्य पुरद्वारं
शकटेन नयेन्मनुष्यैर्वा॥ २१॥

अरभङ्गे बलभेदो
नेम्या नाशो बलस्य विज्ञेयः।
अर्थक्षयोऽक्षभङ्गे
तथाणिभङ्गे च वर्धकिनः॥ २२॥

भाद्रपदशुक्लपक्ष-
स्याष्टम्यां नागरैर्वृतो राजा।
दैवज्ञसचिवकञ्चुकि-
विप्रप्रमुखैः सुवेषधरैः॥ २३॥

अहताम्बरसंवीतां
यष्टिं पौरन्दरीं पुरं पौरैः।
स्रग्गन्धधूपयुक्तां
प्रवेशयेच्छङ्खतूर्यरवैः॥ २४॥
रुचिरपताकातोरण-
वनमालालङ्कृतं प्रहृष्टजनम्।
सम्मार्जितार्चितपथं
सुवेषगणिकाजनाकीर्णम्॥ २५॥
अभ्यर्चितापणगृहं
प्रभूतपुण्याहवेदनिर्घोषम्।
नटनर्तकगेयज्ञै-
राकीर्णचतुष्पथं नगरम्॥ २६॥
तत्र पताकाः श्वेता
विजयाय भवन्ति रोगदाः पीताः।
जयदाश्च चित्ररूपा
रक्ताः शस्त्रप्रकोपाय॥ २७॥
यष्टिं प्रवेशयन्तीं
निपातयन्तो भयाय नागाद्याः।
बालानां तलशब्दे
सङ्ग्रामः सत्त्वयुद्धे वा॥ २८॥
सन्तक्ष्य पुनस्तक्षा
विधिवद्यष्टिं प्ररोपयेद्यन्त्रे।

जागरमेकादश्यां
नरेश्वरः कारयेच्चास्याः ॥ २९ ॥
सितवस्त्रोष्णीषधरः
पुरोहितः शाक्रवैष्णवैर्मन्त्रैः ।
जुहुयादग्निं सांवत्सरो
निमित्तानि गृह्णीयात् ॥ ३० ॥
इष्टद्रव्याकारः
सुरभिः स्निग्धो घनो ऽनलो ऽर्चिष्मान् ।
शुभकृदतो ऽन्यो नेष्टो
यात्रायां विस्तरो ऽभिहितः ॥ ३१ ॥
स्वाहावसानसमये स्वयमुज्ज्वलार्चिः
स्निग्धः प्रदक्षिणशिखो हुतभुग् नृपस्य ।
गङ्गादिवाकरसुताजलचारुहारां
धात्रीं समुद्ररसनां वशगां करोति ॥ ३२ ॥
चामीकराशोककुरण्टकाब्ज-
वैडूर्यनीलोत्पलसन्निभे ऽग्नौ ।
न ध्वान्तमन्तर्भवने ऽवकाशं
करोति रत्नांशुहतं नृपस्य ॥ ३३ ॥
येषां रथौघार्णवमेघदन्तिनां
समस्वनो ऽग्निर्यदि वापि दुन्दुभेः ।
तेषां मदान्धेभघटाविघट्टिता
भवन्ति याने तिमिरोपमा दिशः ॥ ३४ ॥

ध्वजकुम्भहयेभभूभृता-
मनुरूपे वशमेति भूभृताम्।
उदयास्तधराधराधरा
हिमवद्विन्ध्यपयोधरा धरा ॥ ३५ ॥
द्विरदमदमहीसरोजलाजै-
र्घृतमधुना च हुताशने सगन्धे।
प्रणतनृपशिरोमणिप्रभाभि-
र्भवति पुरस्फुरितेव भूर्नृपस्य॥ ३६ ॥
उक्तं यदुत्तिष्ठति शक्रकेतौ
शुभाशुभं सप्तमरीचिरूपैः।
तज्जन्मयज्ञग्रहशान्तियात्रा-
विवाहकालेष्वपि चिन्तनीयम् ॥ ३७ ॥
गुडपूपपायसाद्यै-
र्विप्रानभ्यर्च्य दक्षिणाभिश्च।
श्रवणेन द्वादश्याम्
उत्थाप्यो ऽन्यत्र वा श्रवणात् ॥ ३८ ॥
शक्रकुमार्यः कार्याः
प्राह मनुः सप्त पञ्च वा तज्ज्ञैः।
नन्दोपनन्दसञ्ज्ञे
पादेनार्धेन चोच्छ्रायात् ॥ ३९ ॥
षोडशभागाभ्यधिके
जयविजये द्वे वसुन्धरे चान्ये।

अधिका शक्रजनित्री
मध्ये ऽष्टांशेन चैतासाम् ॥ ४० ॥
प्रीतैः कृतानि विबुधै-
र्यानि पुरा भूषणानि सुरकेतोः ।
तानि क्रमेण दद्यात्
पिटकानि विचित्ररूपाणि ॥ ४१ ॥
रक्ताशोकनिकाशं
चतुरस्रं विश्वकर्मणा प्रथमम् ।
रसना स्वयम्भुवा
शङ्करेण चानेकवर्णधरी ॥ ४२ ॥
अष्टास्रि नीलरक्तं
तृतीयमिन्द्रेण भूषणं दत्तम् ।
असितं यमश्चतुर्थं
मस्तरकं कान्तिमद्यच्छत् ॥ ४३ ॥
मञ्जिष्ठाभं वरुणः
षडस्रि तत्पञ्चमं जलोर्मिनिभम् ।
मायूरं केयूरं
षष्ठं वायुर्जलदनीलम् ॥ ४४ ॥
स्कन्दः स्वं केयूरं
सप्तममदद्बहुवर्णचित्रम् ।
अष्टममनलज्वाला-
सङ्काशं हव्यभुग्दत्तम् ॥ ४५ ॥

वैडूर्यसदृशमिन्द्र-
र्नवमं ग्रैवेयकं ददावन्यत्।
रथचक्राभं दशमं
सूर्यस्त्वष्टा प्रभायुक्तम्॥ ४६॥
एकादशमुडुंशं
विश्वे देवाः सरोजसङ्काशम्।
द्वादशमपि च निवंशं
मुनयो नीलोत्पलाभासम्॥ ४७॥
किञ्चिदधऊर्ध्वनिर्णत-
मुपरि विशालं त्रयोदशं केतोः।
शिरसि बृहस्पतिशुक्रौ
लाक्षारससन्निभं ददतुः॥ ४८॥
यद्यद्येन विनिर्मित-
ममरेण विभूषणं ध्वजस्यार्थे।
तत्तत्तद्दैवत्यं
विज्ञातव्यं विपश्चिद्भिः॥ ४९॥
ध्वजपरिमाणत्र्यंशः
परिधिः प्रथमस्य भवति पिटकस्य।
परतः प्रथमात्प्रथमा-
दष्टांशाष्टांशहीनानि॥ ५०॥
कुर्यादहनि चतुर्थे
पूरणमिन्द्रध्वजस्य शास्त्रज्ञः।

मनुना चागमगीतान्
मन्त्रानेतान् पठेन्नियतः ॥ ५१ ॥
हरार्कवैवस्वतशक्रसोमै-
र्धनेशवैश्वानरपाशभृद्भिः ।
महर्षिसङ्घैः सदिगप्सरोभिः
शुक्राङ्गिरःस्कन्दमरुद्गणैश्च ॥ ५२ ॥
यथा त्वमूर्जस्कर नैकरूपैः
समर्चितस्त्वाभरणैरुदारैः ।
तथेह तान्याभरणानि देव
शुभानि सम्प्रीतमना गृहाण ॥ ५३ ॥
अजोऽव्ययः शाश्वत एकरूपो
विष्णुर्वराहः पुरुषः पुराणः ।
त्वमन्तकः सर्वहरः कृशानुः
सहस्रशीर्षा शतमन्युरीड्यः ॥ ५४ ॥
कविं सप्तजिह्वं त्रातारम्
इन्द्रमवितारं सुरेशम् ।
ह्वयामि शक्रं वृत्रहणं सुषेणम्
अस्माकं वीरा उत्तरे भवन्तु ॥ ५५ ॥
प्रपूरणे चोच्छ्रयणे प्रवेशे
स्नाने तथा माल्यविधौ विसर्गे ।
पठेदिमान्नृपतिः सोपवासो
मन्त्राञ्छुभान् पुरुहूतस्य केतोः ॥ ५६ ॥

छत्रध्वजादर्शफलार्धचन्द्रै-
र्विचित्रमालाकदलीक्षुदण्डैः।
सव्यालसिंहैः पिटकैर्गवाक्षै-
रलङ्कृतं दिक्षु च लोकपालैः ॥ ५७ ॥
अच्छिन्नरज्जुं दृढकाष्ठमातृकं
सुश्लिष्टयन्त्रार्गलपादतोरणम्।
उत्थापयेल्लक्ष्म सहस्रचक्षुषः
सारद्रुमाभग्नकुमारिकान्वितम् ॥ ५८ ॥
अविरतजनरावं मङ्गलाशीःप्रणामैः
पटुपटहमृदङ्गैः शङ्खभेर्यादिभिश्च।
श्रुतिविहितवचोभिः पापठद्भिश्च विप्रै-
रशुभरहितशब्दं केतुमुत्थापयीत ॥ ५९ ॥
फलदधिघृतलाजाक्षौद्रपुष्पाग्रहस्तैः
प्रणिपतितशिरोभिस्तुष्टुवद्भिश्च पौरैः।
धृतमनिमिषभर्तुः केतुमीशः प्रजानाम्
अरिनगरनताग्रं कारयेद्विद्विधाय ॥ ६० ॥
नातिद्रुतं न च विलम्बितमप्रकम्पम्
अध्वस्तमाल्यपिटकादिविभूषणं च।
उत्थानमिष्टमशुभं यदतो ऽन्यथा स्यात्
तच्छान्तिभिर्नरपतेः शमयेत्पुरोधाः ॥ ६१ ॥
क्रव्यादकौशिककपोतककाककङ्कैः
केतुस्थितैर्महदुशन्ति भयं नृपस्य।

चापेण चापि युवराजभयं वदन्ति
श्येनो विलोचनभयं निपतन् करोति ॥ ६२ ॥

छत्रभङ्गपतने नृपमृत्यु-
स्तस्करान्मधु करोति निलीनम् ।
हन्ति चाप्यथ पुरोहितमुल्का
पार्थिवस्य महिषीमशनिश्च ॥ ६३ ॥

राज्ञीविनाशं पतिता पताका
करोत्यवृष्टिं पिटकस्य पातः ।
मध्याग्रमूलेषु च केतुभङ्गो
निहन्ति मन्त्रिक्षितिपालपौरान् ॥ ६४ ॥

धूमावृते शिखिभयं तमसा च मोहो
व्यालैश्च भग्नपतितैर्न भवन्त्यमात्याः ।
ग्लायन्त्युदकप्रभृति च क्रमशो द्विजाद्या
भङ्गे च बन्धकिवधः कथितः कुमार्याः ॥ ६५ ॥

रज्जूत्सङ्गच्छेदने बालपीडा
राज्ञो मातुः पीडनं मातृकायाः ।
यद्यत्कुर्युर्बालकाश्चारणा वा
तत्तत्ताहग्भावि पापं शुभं वा ॥ ६६ ॥

दिनचतुष्टयमुत्थितमर्चितं
समभिपूज्य नृपोऽहनि पञ्चमे ।
प्रकृतिभिः सह लक्ष्म विसर्जयेद्
बलभिदः स्वबलाभिविवृद्धये ॥ ६७ ॥

उपरिचरवसुप्रवर्तितं
नृपतिभिरप्यनु सन्ततं कृतम्।
विधिमिममनुमन्य पार्थिवो
न रिपुकृतं भयमाप्नुयादिति॥ ९८॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामिन्द्रध्वजसम्पन्नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ०॥

भगवति जलधरपक्ष्म-
क्षपाकरार्केक्षणे कमलनाभे।
उन्मीलयति तुरङ्गम-
करिनरनीराजनं कुर्यात्॥ १॥
द्वादश्यामष्टम्यां
कार्त्तिकशुक्लस्य पञ्चदश्यां वा।
आश्वयुजे वा कुर्या-
न्नीराजनसञ्ज्ञितां शान्तिम्॥ २॥
नगरोत्तरपूर्वदिशि
प्रशस्तभूमौ प्रशस्तदारुमयम्।
षोडशहस्तोच्छ्रायं
दशविपुलं तोरणं कार्यम्॥ ३॥
सर्जोदुम्बरशाखा-
ककुभमयं शान्तिसद्म कुशबहुलम्।

वंशविनिर्मितमत्स्य-
ध्वजचक्रालङ्कृतद्वारम् ॥ ४ ॥
प्रतिसरया तुरगाणां
भल्लातकशालिकुष्ठसिद्धार्थान्।
कण्ठेषु निबध्नीयात्
पुष्ट्यर्थं शान्तिगृहगानाम् ॥ ५ ॥
रविवरुणविश्वदेव-
प्रजेशपुरुहूतवैष्णवैर्मन्त्रैः।
सप्ताहं शान्तिगृहे
कुर्याच्छान्तिं तुरङ्गाणाम् ॥ ६ ॥
अभ्यर्चिता न परुषं
वक्तव्या नापि ताडनीयास्ते।
पुण्याहशङ्खतूर्य-
ध्वनिगीतरवैर्विमुक्तभयाः ॥ ७ ॥
प्राप्ते ऽष्टमे ऽह्नि कुर्या-
दुदङ्मुखं तोरणस्य दक्षिणतः।
कुशचीराहतमाश्रम-
मग्निं पुरतो ऽस्य वेद्यां च ॥ ८ ॥
चन्दनकुष्ठसमङ्गा-
हरितालमनःशिलाप्रियङ्गुवचाः।
दन्त्यमृताञ्जनरजनी-
सुवर्णपुष्पाग्निमन्थाश्च ॥ ९ ॥

श्वेतां सपूर्णकोशां
कटम्भराचायमाणसहदेवीः।
नागकुसुमं स्वगुप्तां
शतावरीं सोमराजीं च ॥ १० ॥
कलशेष्वेतान् कृत्वा
सम्भारानुपहरेद्बलिं सम्यक्।
भक्ष्यैर्नानाकारै-
र्मधुपायसयावकप्रचुरैः ॥ ११ ॥
खदिरपलाशोदुम्बर-
काश्मर्यश्वत्थनिर्मिताः समिधः।
स्रुक्कनकाद्रजताद्वा
कर्तव्या भूतिकामेन ॥ १२ ॥
पूर्वाभिमुखः श्रीमान्
वैयाघ्रे चर्मणि स्थितो राजा।
तिष्ठेदनलसमीपे
तुरगभिषग्दैववित्सहितः ॥ १३ ॥
यात्रायां यदभिहितं
ग्रहयज्ञविधौ महेन्द्रकेतौ च।
वेदीपुरोहितानल-
लक्षणमस्मिंस्तदवधार्यम् ॥ १४ ॥
लक्षणयुक्तं तुरगं
द्विरदवरं चैव दीक्षितं स्नातम्।

अहतसिताम्बरगन्ध-
स्रग्धूपाभ्यर्चितं कृत्वा ॥ १५ ॥
आश्रमतोरणमूलं
समुपनयेत्सान्त्वयञ्छनैर्वाचा ।
वादित्रशङ्खपुण्याह-
निःस्वनापूरितदिगन्तम् ॥ १६ ॥
यद्यानीतस्तिष्ठेद्
दक्षिणचरणं हयः समुत्क्षिप्य ।
स जयति तदा नरेन्द्रः
शत्रूनचिराद्विना यत्नात् ॥ १७ ॥
त्रस्यन्नेष्टो राज्ञः
परिशेषं चेष्टितं द्विपहयानाम् ।
यात्रायां व्याख्यातं
तदिह विचिन्त्यं यथायुक्ति ॥ १८ ॥
पिण्डमभिमन्त्र्य दद्यात्
पुरोहितो वाजिने स यदि जिघ्रेत् ।
अश्नीयाद्वा जयकृ-
द्विपरीतोऽतोऽन्यथाभिहितः ॥ १९ ॥
कलशोदकेषु शाखा-
माप्लाव्यौदुम्बरीं स्पृशेत्तुरगान् ।
शान्तिकपौष्टिकमन्त्रै-
रेवं सेनां सन्दपनागाम् ॥ २० ॥

शान्तिं राष्ट्रविवृद्धौ
कृत्वा भूयो ऽभिचारकैर्मन्त्रैः।
मृन्मयमरिं विभिन्द्या-
च्छूलेनोरःस्थले विप्रः ॥ २१ ॥
खलिनं हयाय दद्या-
दभिमन्त्र्य पुरोहितस्ततो राजा।
आरुह्योदक्पूर्वां
यायान्नीराजितः सबलः ॥ २२ ॥
मृदङ्गशङ्खध्वनिहृष्टकुञ्जर-
स्रवन्मदामोदसुगन्धिमारुतः।
शिरोमणिव्रातचलत्प्रभाचयै-
र्ज्वलन्विवस्वानिव तोयदात्यये ॥ २३ ॥
हंसपङ्क्तिभिरितस्ततो ऽद्रिराट्
सम्पतद्भिरिव शुक्लचामरैः।
मृष्टगन्धपवनानुवाहिभि-
र्धूयमानरुचिरस्रगम्बरः ॥ २४ ॥
नैकवर्णमणिवज्रभूषितै-
र्भूषितो मुकुटकुण्डलाङ्गदैः।
भूरिरत्नकिरणानुरञ्जितः
शक्रकार्मुकरुचं समुद्वहन् ॥ २५ ॥
उत्पतद्भिरिव खं तुरङ्गमै-
र्दारयद्भिरिव दन्तिभिर्धराम्।

निर्जितारिभिरिवामरैर्नरैः
शक्रवत्परिवृतो व्रजेन्नृपः ॥ २६ ॥
सवज्रमुक्ताफलभूषणो ऽथवा
सितस्रगुष्णीषविलेपनाम्बरः।
धृतातपत्रो गजपृष्ठमाश्रितो
घनोपरीवेन्दुतले भृगोः सुतः ॥ २७ ॥
सम्प्रहृष्टनरवाजिकुञ्जरं
निर्मलप्रहरणांशुभासुरम्।
निर्विकारमरिपक्षभीषणं
यस्य सैन्यमचिरात्स गां जयेत् ॥ २८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां नीराजनविधिर्नाम चतुश्चत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ * ॥

खञ्जनको नामायं
यो विहगस्तस्य दर्शने प्रथमे।
प्रोक्तानि यानि मुनिभिः
फलानि तानि प्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥
स्थूलो ऽभ्युन्नतकण्ठः
कृष्णगलो भद्रकारको भद्रः।
आ कण्ठमुखात् कृष्णः
सम्पूर्णः पूरयत्याशाम् ॥ २ ॥

कृष्णो गले ऽस्य विन्दुः
सितकरटान्तः स रिक्तकृद्रिक्तः ।
पीतो गोपीत इति
क्लेशकरः खञ्जनो दृष्टः ॥ ३ ॥
अथ मधुरसुरभिफलकुसुम-
तरुषु सलिलाशयेषु पुण्येषु ।
करितुरगभुजगमूर्ध्नि
प्रासादोद्यानहर्म्येषु ॥ ४ ॥
गोगोष्ठसत्समागम-
यज्ञोत्सवपार्थिवद्विजसमीपे ।
हस्तितुरङ्गमशाला-
च्छत्रध्वजचामराद्येषु ॥ ५ ॥
हेमसमीपसिताम्बर-
कमलोत्पलपूजितोपलिप्तेषु ।
दधिपात्रधान्यकूटेषु च
श्रियं खञ्जनः कुरुते ॥ ६ ॥
पङ्के स्वाद्वन्नाप्ति-
र्गोरससम्पच्च गोमयोपगते ।
शाड्वलगे वस्त्राप्तिः
शकटस्थे देशविभ्रंशः ॥ ७ ॥
गृहपटले ऽर्थभ्रंशो
वध्रे बन्धो ऽशुचौ भवति रोगः ।

पृष्ठे त्वजाविकानां
प्रियसङ्गममावहत्याशु ॥ ८ ॥
महिषोष्ट्रगर्दभास्थि-
श्मशानगृहकोणशर्कराद्रिस्थः ।
प्राकारभस्मकेशेषु
चाशुभो मरणरुग्भयदः ॥ ९ ॥
पक्षौ धुन्वन्न शुभः
शुभः पिबन् वारि निम्नगासंस्थः ।
सूर्योदये ऽथ शस्तो
नेष्टफलः खञ्जनो ऽस्तमये ॥ १० ॥
नीराजने निवृत्ते
यया दिशा खञ्जनं नृपो यान्तम् ।
पश्येत्तया गतस्य
क्षिप्रमरातिर्वशमुपैति ॥ ११ ॥
तस्मिन्निधिर्भवति मैथुनमेति यस्मिन्
यस्मिंस्तु छर्दयति तत्र तले ऽस्ति काचः।
अङ्गारमप्युपदिशन्ति पुरीषणे ऽस्य
तत्कौतुकापनयनाय खनेद्धरित्रीम् ॥ १२ ॥
मृतविकलविभिन्नरोगितः
स्वतनुसमानफलप्रदः खगः ।
धनकृद्भिनिलीयमानको
वियति च बन्धुसमागमप्रदः ॥ १३ ॥

नृपतिरपि शुभं शुभप्रदेशे
खगमवलोक्य महीतले विदध्यात्।
सुरभिकुसुमधूपयुक्तमर्घं
शुभमभिनन्दितमेवमेति वृद्धिम्॥ १४॥
अशुभमपि विलोक्य खञ्जनं
द्विजगुरुसाधुसुरार्चने रतः।
न नृपतिरशुभं समाप्नुयान्
न यदि दिनानि च सप्त मांसभुक्॥ १५॥
आ वर्षात् प्रथमे दर्शने
फलं प्रतिदिनं तु दिनशेषे।
दिक्स्थानमूर्तिलग्नर्क्ष-
शान्तदीप्तादिभिश्चोह्यम्॥ १६॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां खञ्जन दर्शनं नाम पञ्चचत्वारिंशो ऽध्यायः॥ *॥

यानत्रेरुत्पातान्
गर्गः प्रोवाच तानहं वक्ष्ये।
तेषां सङ्क्षेपो ऽयं
प्रकृतेरन्यत्वमुत्पातः॥ १॥
अपचारेण नराणा-
मुपसर्गः पापसञ्चयाद्भवति।

संहृचयन्ति दिव्या-
न्तरिक्षभैामास्तदुत्पाताः ॥ २ ॥
मनुजानामपचारा-
दपरक्ता देवताः सृजन्त्येतान् ।
तत्प्रतिघाताय नृपः
शान्तिं राष्ट्रे प्रयुञ्जीत ॥ ३ ॥
दिव्यं ग्रहर्क्षवैकृत-
मुल्कानिर्घातपवनपरिवेषाः ।
गन्धर्वपुरपुरन्दरचापादि
यदान्तरिक्षं तत् ॥ ४ ॥
भैामं चरस्थिरभवं
तच्छान्तिभिराहतं शममुपैति ।
नाभसमुपैति मृदुतां
शाम्यति नो दिव्यमित्येके ॥ ५ ॥
दिव्यमपि शममुपैति
प्रभूतकनकान्नगोमहीदानैः ।
रुद्रायतने भूमैा
गोदोहात् कोटिहोमाच्च ॥ ६ ॥
आत्मसुतकोशवाहन-
पुरदारपुरोहितेषु लोकेषु ।
पाकमुपयाति दैवं
परिकल्पितमष्टधा नृपतेः ॥ ७ ॥

अनिमित्तभङ्गचलन-
स्वेदाश्रुनिपातजल्पनाद्यानि।
लिङ्गार्चायतनानां
नाशाय नरेशदेशानाम् ॥ ८ ॥
दैवतयात्राशकटा-
क्षचक्रयुगकेतुभङ्गपतनानि।
सम्पर्यासनसादन-
सङ्गाश्च न देशनृपशुभदाः ॥ ९ ॥
ऋषिधर्मपितृब्रह्म-
प्रोद्भूतं वैकृतं द्विजातीनाम्।
यद्रुद्रलोकपालोद्भवं
पशूनामनिष्टं तत् ॥ १० ॥
गुरुसितशनैश्चरोत्थं
पुरोधसां विष्णुजं च लोकानाम्।
स्कन्दविशाखसमुत्थं
माण्डलिकानां नरेन्द्राणाम् ॥ ११ ॥
वेदव्यासे मन्त्रिणि
विनायके वैकृतं चमूनाथे।
धातरि सविश्वकर्मणि
लोकाभावाय निर्दिष्टम् ॥ १२ ॥
देवकुमारकुमारी-
वनिताप्रेष्येषु वैकृतं यत्स्यात्।

तन्नरपतेः कुमारक-
कुमारिकास्त्रीपरिजनानाम्॥ १३॥
रक्षःपिशाचगुह्यक-
नागानामेतदेव निर्देश्यम्।
मासैश्चाप्यष्टाभिः
सर्वेषामेव फलपाकः॥ १४॥
बुद्धा देवविकारं
शुचिः पुरोधास्त्र्यहोषितः स्नातः।
स्नानकुसुमानुलेपन-
वस्त्रैरभ्यर्चयेत् प्रतिमाम्॥ १५॥
मधुपर्केण पुरोधा
भक्ष्यैर्बलिभिश्च विधिवदुपतिष्ठेत्।
स्थालीपाकं जुहुया-
द्विधिवन्मन्त्रैश्च तल्लिङ्गैः॥ १६॥
इति विबुधविकारे शान्तयः सप्तरात्रं
द्विजविबुधगणार्चा गीतनृत्योत्सवाश्च।
विधिवदवनिपालैर्यैः प्रयुक्ता न तेषां
भवति दुरितपाको दक्षिणाभिश्च रुद्धः॥ १७॥

इति लिङ्गवैकृतम्॥

राष्ट्रे यस्यानग्निः
प्रदीप्यते दीप्यते च नेन्धनवान्।

मनुजेश्वरस्य पीडा
तस्य सराष्ट्रस्य विज्ञेया ॥ १८ ॥
जलमांसार्द्रज्वलने
नृपतिवधः प्रहरणे रणो रौद्रः ।
सैन्यग्रामपुरेषु च
नाशो वह्नेर्भयं कुरुते ॥ १९ ॥
प्रासादभवनतोरण-
केत्वादिष्वनलेन दग्धेषु ।
तडिता वा षण्मासात्
परचक्रस्यागमो नियमात् ॥ २० ॥
धूमोऽनग्निसमुत्थो
रजस्तमश्चाह्निजं महाभयदम् ।
व्यभ्रे निश्युडुनाशो
दर्शनमपि चाह्नि दोषकरम् ॥ २१ ॥
नगरचतुष्पादाण्डज-
मनुजानां भयकरं ज्वलनमाहुः ।
धूमाग्निविस्फुलिङ्गैः
शय्याम्बरकेशगैर्मृत्युः ॥ २२ ॥
आयुधज्वलनसर्पणस्वनाः
कोशनिर्गमनवेपनानि वा ।
वैकृतानि यदि वायुधेऽपरा-
ण्याशु रौद्ररणसङ्कुलं वदेत् ॥ २३ ॥

मन्त्रैर्वारुणैः क्षीरवृक्षात्समिद्भि-
र्होतव्योऽग्निः सर्षपैः सर्पिषा च ।
अग्न्यादीनां वैकृते शान्तिरेवं
देयं चास्मिन् काञ्चनं ब्राह्मणेभ्यः ॥ २४ ॥

इत्यग्निवैकृतम् ॥

शाखाभङ्गेऽकस्माद्
वृक्षाणां निर्दिशेद्रणोद्योगम् ।
हसने देशभ्रंशं
रुदिते च व्याधिबाहुल्यम् ॥ २५ ॥
राष्ट्रविभेदस्त्वनृतौ
बालवधोऽतीव कुसुमिते बाले ।
वृक्षात् क्षीरस्रावे
सर्वद्रव्यक्षयो भवति ॥ २६ ॥
मद्ये वाहननाशः
सङ्ग्रामः शोणिते मधुनि रोगः ।
स्नेहे दुर्भिक्षभयं
महद्भयं निःसृते सलिले ॥ २७ ॥
शुष्कविरोहे वीर्या-
न्नसङ्क्षयः शोषणे च विरुजानाम् ।
पतितानामुत्थाने
स्वयं भयं दैवजनितं च ॥ २८ ॥

पूजितवृक्षे ह्यनृतौ
कुसुमफलं नृपवधाय निर्दिष्टम्।
धूमस्तस्मिन् ज्वालाथवा
भवेन्नृपवधायैव ॥ २९ ॥]
सर्पत्सु तरुषु जल्पत्सु वापि
जनसङ्क्षयो विनिर्दिष्टः।
वृक्षाणां वैकृत्ये
दशभिर्मासैः फलविपाकः ॥ ३० ॥
स्रग्गन्धधूपाम्बरपूजितस्य
छत्रं निधायोपरि पादपस्य।
कृत्वा शिवं रुद्रजपोऽत्र कार्यो
रुद्रेभ्य इत्यत्र षडङ्गहोमः ॥ ३१ ॥
पायसेन मधुना च भोजयेद्
ब्राह्मणान् घृतयुतेन भूपतिः।
मेदिनी निगदिताच दक्षिणा
वैकृते तरुकृते महर्षिभिः ॥ ३२ ॥

इति वृक्षवैकृतम् ॥

नालेऽब्जयवादीना-
मेकस्मिन् द्वित्रिसम्भवो मरणम्।
कथयति तदधिपतीनां
यमलं जातं च कुसुमफलम् ॥ ३३ ॥

अतिवृद्धिः सस्यानां
नानाफलकुसुमभवो वृक्षे।
भवति हि यद्येकस्मिन्
परचक्रस्यागमो नियमात् ॥ ३४ ॥
अर्धेन यदा तैलं
भवति तिलानामतैलता वा स्यात्।
अन्नस्य च वैरस्यं
तदा च विन्द्याद्भयं सुमहत् ॥ ३५ ॥
विकृतकुसुमं फलं वा
ग्रामादथवा पुराद्बहिः कार्यम्।
सौम्यो ऽत्र चरुः कार्यो
निर्वाप्यो वा पशुः शान्त्यै ॥ ३६ ॥
सस्ये च दृष्ट्वा विकृतिं प्रदेयं
तत् क्षेत्रमेव प्रथमं द्विजेभ्यः।
तस्यैव मध्ये चरुमत्र भौमं
कृत्वा न दोषान् समुपैति तज्जान् ॥ ३७ ॥
इति सस्यवैकृतम् ॥

दुर्भिक्षमनावृष्ट्या-
मतिवृष्ट्यां क्षुद्भयं सपरचक्रम्।
रोगो ह्यनृतुभवायां
नृपवधो ऽनभ्रजातायाम् ॥ ३८ ॥

शीतोष्णविपर्यासे
नो सम्यगृतुषु च सम्प्रवृत्तेषु ।
षण्मासाद्राष्ट्रभयं
रोगभयं दैवजनितं च ॥ ३९ ॥
अन्यर्तौ सप्ताहं
प्रबन्धवर्षे प्रधानन्टपमरणम् ।
रक्ते शस्त्रोद्योगो
मांसास्थिवसादिभिर्मरकः ॥ ४० ॥
धान्यहिरण्यत्वक्फल-
कुसुमाद्यैर्वर्षितैर्भयं विन्द्यात् ।
अङ्गारपांशुवर्षे
विनाशमायाति तन्नगरम् ॥ ४१ ॥
उपला विना जलधरै-
र्विकृता वा प्राणिनो यदा दृष्टाः ।
छिद्रं वाप्यतिवृष्टौ
सस्यानामीतिसञ्जननम् ॥ ४२ ॥
[क्षीरघृतक्षौद्राणां
दध्नो रुधिरोष्णवारिणां वर्षे ।
देशविनाशो ज्ञेयो
ऽसृग्वर्षे चापि न्टपयुद्धम् ॥ ४३ ॥]
यद्यमले ऽर्के छाया
न दृश्यते दृश्यते प्रतीपा वा ।

देशस्य तदा सुमह-
द्भयमायातं विनिर्देश्यम् ॥ ४४ ॥
व्यभ्रे नभसीन्द्रधनु-
र्दिवा यदा दृश्यते ऽथवा रात्रौ ।
प्राच्यामपरस्यां वा
तदा भवेत् क्षुद्भयं सुमहत् ॥ ४५ ॥
सूर्येन्दुपर्जन्यसमीरणानां
योगः स्मृतो वृष्टिविकारकाले ।
धान्यान्नगोकाञ्चनदक्षिणाश्च
देयास्ततः शान्तिमुपैति पापम् ॥ ४६ ॥
इति वृष्टिवैकृतम् ॥

अपसर्पणं नदीनां
नगरादचिरेण शून्यतां कुरुते ।
शोषश्चाशोष्याणा-
मन्येषां वा ह्रदादीनाम् ॥ ४७ ॥
स्नेहासृङ्मांसवहाः
सङ्कुलकलुषाः प्रतीपगाश्चापि ।
परचक्रस्यागमनं
नद्यः कथयन्ति षण्मासात् ॥ ४८ ॥
ज्वालाधूमक्वाथा
रुदितोत्क्रुष्टानि चैव कूपानाम् ।

गीतप्रजल्पितानि च
जनमरकाय प्रदिष्टानि ॥ ४९ ॥
तोयोत्पत्तिरखाते
गन्धरसविपर्यये च तोयानाम्।
सलिलाशयविकृतौ वा
महद्भयं तच शान्तिरियम् ॥ ५० ॥
सलिलविकारे कुर्यात्
पूजां वरुणस्य वारुणैर्मन्त्रैः।
तैरेव च जपहोमं
शममेवं पापमुपयाति ॥ ५१ ॥

इति जलवैकृतम् ॥

प्रसवविकारे स्त्रीणां
द्वित्रिचतुःप्रभृतिसम्प्रसूतौ वा।
हीनातिरिक्तकाले च
देशकुलसङ्क्षयो भवति ॥ ५२ ॥
वडवोष्ट्रमहिषगो-
हस्तिनीषु यमलोद्भवे मरणमेषाम्।
षण्मासात्सूतिफलं
शान्तौ श्लोकौ च गर्गोक्तौ ॥ ५३ ॥
नार्यः परस्य विषये त्यक्तव्यास्ता हितार्थिना।
तर्पयेच्च द्विजान् कामैः शान्तिं चैवाच कारयेत् ॥ ५४ ॥

चतुष्पदाः स्वयूथेभ्यस्त्यक्तव्याः परभूमिषु।
नगरं स्वामिनं यूथमन्यथा हि विनाशयेत् ॥ ५५ ॥
इति प्रसववैकृतम् ॥

परयोनावभिगमनं
भवति तिरश्चामसाधु धेनूनाम्।
उक्षाणो वान्योऽन्यं
पिबति श्वा वा सुरभिपुच्चम् ॥ ५६ ॥
मासत्रयेण विन्द्यात्
तस्मिन्निःसंशयं परागमनम्।
तत्प्रतिघातायैतौ
श्लोकौ गर्गेण निर्दिष्टौ ॥ ५७ ॥
त्यागो विवासनं दानं तत्तस्याशु शुभं भवेत्।
तर्पयेद्ब्राह्मणांश्चात्र जपहोमांश्च कारयेत् ॥ ५८ ॥
स्थालीपाकेन धातारं पशुना च पुरोहितः।
प्राजापत्येन मन्त्रेण यजेद्बह्वन्नदक्षिणम् ॥ ५९ ॥
इति चतुष्पदवैकृतम् ॥

यानं वाहवियुक्तं
यदि गच्छेन्न व्रजेच्च वाहयुतम्।
राष्ट्रभयं भवति तदा
चक्राणां सादभङ्गे च ॥ ६० ॥

अनभिहततूर्यनादः
शब्दो वा ताडितेषु यदि न स्यात्।
व्युत्पत्तौ वा तेषां
परागमो नृपतिमरणं वा ॥ ६१ ॥
गीतरवतूर्यनादा
नभसि यदा वा चरस्थिरान्यत्वम्।
मृत्युस्तदा गदा वा
विस्वरतूर्ये पराभिभवः ॥ ६२ ॥
गोलाङ्गलयोः सङ्गे
दर्वीशूर्पाद्युपस्करविकारे।
क्रोष्टुकनादे च तथा
शस्त्रभयं मुनिवचश्चेदम् ॥ ६३ ॥
वायव्येष्वेषु नृपतिर्वायुं शक्तुभिरर्चयेत्।
आ वायोरिति पञ्चर्चो जाप्याश्च प्रयतैर्द्विजैः ॥ ६४ ॥
ब्राह्मणान् परमान्नेन दक्षिणाभिश्च तर्पयेत्।
बह्वन्नदक्षिणा होमाः कर्तव्याश्च प्रयत्नतः ॥ ६५ ॥
इति वायव्यवैकृतम् ॥

पुरपक्षिणो वनचरा
वन्या वा निर्भया विशन्ति पुरम्।
नक्तं वा दिवसचराः
क्षपाचरा वा चरन्त्यहनि ॥ ६६ ॥

सन्ध्याद्वयेऽपि मण्डल-
माबभ्रन्तो मृगा विहङ्गा वा।
दीप्तायां दिश्यथवा
क्रोशन्तः संहता भयदाः ॥ ६७ ॥
श्वानः प्ररुदन्त इव
द्वारे वाशन्ति जम्बुका दीप्ताः।
प्रविशेन्नरेन्द्रभवने
कपोतकः कौशिको यदिवा ॥ ६८ ॥
कुक्कुटरुतं प्रदोषे
हेमन्तादौ च कोकिलालापाः।
प्रतिलोममण्डलचराः
श्येनाद्याश्चाम्बरे भयदाः ॥ ६९ ॥
गृहचैत्यतोरणेषु
द्वारेषु च पक्षिसङ्घसम्पाताः।
मधुवल्मीकाम्भोरुह-
समुद्भवाश्चापि नाशाय ॥ ७० ॥
श्वभिरस्थिशवावयव-
प्रवेशनं मन्दिरेषु मरकाय।
पशुशस्त्रव्याहारे
नृपमृत्युर्मुनिवचश्चेदम् ॥ ७१ ॥
गपक्षिविकारेषु कुर्याद्धोमान् सदक्षिणान्।
ताः कपोत इति च जप्तव्याः पञ्चभिर्द्विजैः ॥ ७२ ॥

सु देवा इति चैकेन देया गावश्च दक्षिणा ।
जपेच्छाकुनसूक्तं वा मनोवेदशिरांसि च ॥ ७३ ॥

इति मृगपक्ष्यादिवैकृतम् ॥

शक्रध्वजेन्द्रकील-
स्तम्भद्वारप्रपातभङ्गेषु ।
तद्वत्कपाटतोरण-
केतूनां नरपतेर्मरणम् ॥ ७४ ॥
सन्ध्याद्वयस्य दीप्ति-
र्धूमोत्पत्तिश्च कानने ऽनग्नौ ।
छिद्राभावे भूमे-
र्दरणं कम्पश्च भयकारी ॥ ७५ ॥
पाषण्डानां नास्तिकानां च भक्तः ।
साध्वाचारप्रोज्झितः क्रोधशीलः ।
ईर्ष्युः क्रूरो विग्रहासक्तचेता
यस्मिन् राजा तस्य देशस्य नाशः ॥ ७६ ॥
प्रहर हर छिन्द्धि भिन्द्धी-
त्यायुधकाष्ठाश्मपाणयो बालाः ।
निगदन्तः प्रहरन्ते
तत्रापि भयं भवत्याशु ॥ ७७ ॥
अङ्गारगैरिकाद्यै-
र्विकृतप्रेताभिलेखनं यस्मिन् ।

नायकचिचितमथवा
क्षये क्षयं याति नचिरेण ॥ ७८ ॥
लूतापटाङ्कशबलं
न सन्ध्ययोः पूजितं कलहयुक्तम् ।
नित्योच्छिष्टस्त्रीकं च
यद्गृहं तत्क्षयं याति ॥ ७९ ॥
दृष्टेषु यातुधानेषु
निर्दिशेन्मरकमाशु सम्प्राप्तम् ।
प्रतिघातायैतेषां
गर्गः शान्तिं चकारेमाम् ॥ ८० ॥
महाशान्त्यो ऽथ बलयो भोज्यानि सुमहान्ति च ।
कारयेत महेन्द्रं च माहेन्द्रीभिः समर्चयेत् ॥ ८१ ॥
इति शक्रध्वजेन्द्रकीलादिवैकृतम् ॥

नरपतिदेशविनाशे
केतोरुदये ऽथवा ग्रहे ऽर्केन्द्वोः ।
उत्पातानां प्रभवः
स्वर्तुभवश्चाप्यदोषाय ॥ ८२ ॥
ये च न दोषान् जनय-
न्त्युत्पातास्तान्टतुस्वभावकृतान् ।
ऋषिपुत्रकृतैः श्लोकै-
र्विद्यादेतैः समासोक्तैः ॥ ८३ ॥

वज्राशनिमहीकम्पसन्ध्यानिर्घातनिःस्वनाः ।
परिवेषरजोधूमरक्तार्कास्तमनोदयाः ॥ ८४ ॥
द्रुमेभ्योऽन्नरसस्नेहबहुपुष्पफलोद्गमाः ।
गोपक्षिमदवृद्धिश्च शिवाय मधुमाधवे ॥ ८५ ॥
तारोल्कापातकलुषं कपिलार्केन्दुमण्डलम् ।
अनग्निज्वलनस्फोटधूमरेण्वनिलाहतम् ॥ ८६ ॥
रक्तपद्मारुणं सान्ध्यं नभः क्षुब्धार्णवोपमम् ।
सरितां चाम्बुसंशोषं दृष्ट्वा ग्रीष्मे शुभं वदेत् ॥ ८७ ॥
शक्रायुधपरीवेषविद्युच्छुष्कविरोहणम् ।
कम्पोद्वर्तनवैकृत्यं रसनं दरणं क्षितेः ॥ ८८ ॥
सरोनद्युदपानानां वृद्ध्यूर्ध्वतरणप्लवाः ।
सरणं चाद्रिगेहानां वर्षासु न भयावहम् ॥ ८९ ॥
दिव्यस्त्रीभूतगन्धर्वविमानाद्भुतदर्शनम् ।
ग्रहनक्षत्रताराणां दर्शनं च दिवाम्बरे ॥ ९० ॥
गीतवादित्रनिर्घोषा वनपर्वतसानुषु ।
सस्यवृद्धिरपां हानिरपापाः शरदि स्मृताः ॥ ९१ ॥
शीतानिलतुषारत्वं नर्दनं मृगपक्षिणाम् ।
रक्षोयक्षादिसत्त्वानां दर्शनं वागमानुषी ॥ ९२ ॥
दिशो धूमान्धकाराश्च सनभोवनपर्वताः ।
उच्चैः सूर्योदयास्तौ च हेमन्ते शोभनाः स्मृताः ॥ ९३ ॥
हिमपातानिलोत्पाता विरूपाद्भुतदर्शनम् ।
कृष्णाञ्जनाभमाकाशं तारोल्कापातपिञ्जरम् ॥ ९४ ॥

चित्रगर्भोद्भवाः स्त्रीषु गोऽजाश्वमृगपक्षिषु।
पत्राङ्कुरलतानां च विकाराः शिशिरे शुभाः॥ ९५॥
ऋतुस्वभावजा ह्येते दृष्टाः स्वर्तौ शुभप्रदाः।
ऋतोरन्यत्र चोत्पाता दृष्टास्ते भृशदारुणाः॥ ९६॥
उन्मत्तानां च या गाथाः शिशूनां भाषितं च यत्।
स्त्रियो यच्च प्रभाषन्ते तस्य नास्ति व्यतिक्रमः॥ ९७॥
पूर्वं चरति देवेषु पश्चाद्गच्छति मानुषान्।
नाचोदिता वाग्वदति सत्या ह्येषा सरस्वती॥ ९८॥

उत्पातान् गणितविवर्जितोऽपि बुद्ध्वा
विख्यातो भवति नरेन्द्रवल्लभश्च।
एतत्तन्मुनिवचनं रहस्यमुक्तं
यज्ज्ञात्वा भवति नरस्त्रिकालदर्शी॥ ९९॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामुत्पातलक्षणं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ * ॥

दिव्यान्तरिक्षाश्रयमुक्तमादौ
मया फलं शस्तमशोभनं च।
प्रायेण चारेषु समागमेषु
युद्धेषु मार्गादिषु विस्तरेण॥ १॥
भूयो वराहमिहिरस्य न युक्तमेतत्
कर्तुं समासकृदसाविति तस्य दोषः।

तज्ज्ञैर्न वाच्यमिदं फलानुगीति
यद्वर्हिचित्रकमिति प्रथितं वराङ्गम् ॥ २ ॥
स्वरूपमेव तस्य तत् प्रकीर्तितानुकीर्तनम्।
ब्रवीम्यहं न चेदिदं तथापि मेऽत्र वाच्यता ॥ ३ ॥

उत्तरवीथिगता द्युतिमन्तः
क्षेमसुभिक्षशिवाय समस्ताः।
दक्षिणमार्गगता द्युतिहीनाः
क्षुद्भयतस्करमृत्युकरास्ते ॥ ४ ॥

कोष्ठागारगते भृगुपुत्रे
पुष्यस्थे च गिराम्प्रभविष्णौ।
निर्वैराः क्षितिपाः सुखभाजः
संहृष्टाश्च जना गतरोगाः ॥ ५ ॥

पीडयन्ति यदि कृत्तिकां मघां
रोहिणीं श्रवणमैन्द्रमेव वा।
प्रोज्झ्य सूर्यमपरे ग्रहास्तदा
पश्चिमा दिगनयेन पीड्यते ॥ ६ ॥

प्राच्यां चेद्ध्वजवदवस्थिता दिनान्ते
प्राच्यानां भवति हि विग्रहो नृपाणाम्।
मध्ये चेद्भवति हि मध्यदेशपीडा
रूक्षैस्तैर्न तु रुचिरैर्मयूखवद्भिः ॥ ७ ॥

दक्षिणां ककुभमाश्रितैस्तु तै-
र्दक्षिणापथपयोमुचां क्षयः।

हीनरूक्षतनुभिश्च विग्रहः
स्थूलदेहकिरणान्वितैः शुभम् ॥ ८ ॥
उत्तरमार्गे स्पष्टमयूखाः
शान्तिकरास्ते तन्नृपतीनाम्।
ह्रस्वशरीरा भस्मसवर्णा
दोषकराः स्युर्दैशन्टपाणाम् ॥ ९ ॥
नक्षत्राणां तारकाः सग्रहाणां
धूमज्वालाविस्फुलिङ्गान्विताश्चेत्।
आलोकं वा निर्निमित्तं न यान्ति
याति ध्वंसं सर्वलोकः सभूपः ॥ १० ॥
दिवि भाति यदा तुहिनांशुयुगं
द्विजवृद्धिरतीव तदाशु शुभा।
तदनन्तरवर्णरणो ऽर्कयुगे
जगतः प्रलयस्त्रिचतुःप्रभृति ॥ ११ ॥
मुनीनभिजितं ध्रुवं मघवतश्च भं संस्पृशन्
शिखी घनविनाशकृत् कुशलकर्महा शोकदः।
भुजङ्गभमथ स्पृशेद्भवति वृष्टिनाशो ध्रुवं
क्षयं व्रजति विद्रुतो जनपदश्च बालाकुलः ॥ १२ ॥
प्राग्द्वारेषु चरन् रविपुत्रो
नक्षत्रेषु करोति च वक्रम्।
दुर्भिक्षं कुरुते भयमुग्रं
मित्राणां च विरोधमवृष्टिम् ॥ १३ ॥

रोहिणीशकटमर्कनन्दनो
यदि भिनत्ति रुधिरोऽथवा शिखी।
किं वदामि यदनिष्टसागरे
जगदशेषमुपयाति सङ्क्षयम्॥ १४॥
उदयति सततं यदा शिखी
चरति भचक्रमशेषमेव वा।
अनुभवति पुराकृतं तदा फलम्
अशुभं सचराचरं जगत्॥ १५॥
धनुःस्थायी रूक्षो रुधिरसदृशः क्षुद्भयकरो
बलोद्योगं चेन्दुः कथयति जयं ज्यास्य च यतः।
अवाक्शृङ्गो गोघ्नो निधनमपि सस्यस्य कुरुते
ज्वलन्धूमायन् वा नृपतिमरणायैव भवति॥ १६॥
स्निग्धः स्थूलः समशृङ्गो विशाल-
स्तुङ्गश्चोदग्विचरन्नागवीथ्याम्।
दृष्टः सौम्यैरशुभैर्विप्रयुक्तो
लोकानन्दं कुरुतेऽतीव चन्द्रः॥ १७॥
पित्र्यमैत्रपुरुहूतविशाखा-
त्वाष्ट्रमेत्य च युनक्ति शशाङ्कः।
दक्षिणेन न शुभो हितकृत्स्याद्
यद्युदक् चरति मध्यगतो वा॥ १८॥
परिघ इति मेघरेखा
या तिर्यग्भास्करोदयेऽस्ते वा।

परिधिस्तु प्रतिसूर्यो
दण्डस्त्वृजुरिन्द्रचापनिभः ॥ १९ ॥
उदये ऽस्ते वा भानो-
र्ये दीर्घा रश्मयस्त्वमोघास्ते ।
सुरचापखण्डमृजु यद्
रोहितमैरावतं दीर्घम् ॥ २० ॥
अर्धास्तमयात्सन्ध्या
व्यक्तीभूता न तारका यावत् ।
तेजःपरिहानिमुखाद्
भानोरर्धोदयं यावत् ॥ २१ ॥
तस्मिन् सन्ध्याकाले
चिह्नैरेतैः शुभाशुभं वाच्यम् ।
सर्वैरेतैः स्निग्धैः
सद्योवर्षं भयं रूक्षैः ॥ २२ ॥

अच्छिन्नः परिघो वियच्च विमलं श्यामा मयूखा रवेः
स्निग्धदीधितयः सितं सुरधनुर्विद्युच्च पूर्वोत्तरा ।
स्निग्धो मेघतरुर्दिवाकरकरैरालिङ्गितो वा यदा
वृष्टिः स्याद्यदि वार्कमस्तसमये मेघो महांश्छादयेत्॥२३॥
खण्डो वक्रः कृष्णो ह्रस्वः काकाद्यैर्वा चिह्नैर्विद्धः ।
यस्मिन्देशे रूक्षश्चार्कस्तत्राभावः प्रायो राज्ञः ॥ २४ ॥

वाहिनीं समुपयाति पृष्ठतो
मांसभुक्खगगणो युयुत्सतः ।

यस्य तस्य बलविद्रवो महान्
अग्रगैस्तु विजयो विहङ्गमैः ॥ २५ ॥
भानोरुदये यदि वास्तमये
गन्धर्वपुरप्रतिमा ध्वजिनो।
बिम्बं निरुणद्धि तदा नृपतेः
प्राप्तं समरं सभयं प्रवदेत् ॥ २६ ॥
शस्ता शान्तद्विजमृगघुष्टा
सन्ध्या स्निग्धा मृदुपवना च।
पांशुध्वस्ता जनपदनाशं
धत्ते रूक्षा रुधिरनिभा वा ॥ २७ ॥
यद्विस्तरेण कथितं मुनिभिस्तदस्मिन्
सर्वं मया निगदितं पुनरुक्तवर्जम्।
श्रुत्वापि कोकिलरुतं बलिभुग्विरौति
यत्तत्स्वभावकृतमस्य पिकं न जेतुम् ॥ २८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां मयूरचित्रकं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ० ॥

मूलं मनुजाधिपतिः
प्रजातरोस्तदुपघातसंस्कारात्।
अशुभं शुभं च लोके
भवति यतोऽतो नृपतिचिन्ता ॥ १ ॥

या व्याख्याता शान्तिः
स्वयम्भुवा सुरगुरोर्महेन्द्रार्थे।
तां प्राप्य वृद्धगर्गः
प्राह यथा भागुरेः शृणुत ॥ २ ॥
पुष्यस्नानं नृपतेः
कर्तव्यं दैववित्पुरोधाभ्याम्।
नातः परं पवित्रं
सर्वोत्पातान्तकरमस्ति ॥ ३ ॥
श्लेष्मातकाक्षकण्टकि-
कटुतिक्तविगन्धिपादपविहीने।
कौशिकगृध्रप्रभृतिभि-
रनिष्टविहगैः परित्यक्ते ॥ ४ ॥
तरुणतरुगुल्मवल्ली-
लताप्रतानावृते वनोद्देशे।
निरुपहतपत्रपल्लव-
मनोज्ञमधुरद्रुमप्राये ॥ ५ ॥
कृकवाकुजीवजीवक-
शुकशिखिशतपत्रचाषहारीतैः।
क्रकरचकोरकपिञ्जल-
वञ्जुलपारावतश्रीकैः ॥ ६ ॥
कुसुमरसपानमत्त-
द्विरेफपुंस्कोकिलादिभिश्चान्यैः।

विहृते वनोपकण्ठे
प्रेचागारे भुचावथवा ॥ ७ ॥
ह्रदिनीविलासिनीनां
जलखगनखविक्षतेषु रम्येषु।
पुलिनजघनेषु कुर्याद्
दृङ्मनसोः प्रीतिजननेषु ॥ ८ ॥
प्रोत्प्लुतहंसच्छन्ने
कारण्डवकुररसारसोद्गीते।
फुल्लेन्दीवरनयने
सरसि सहस्राक्षकान्तिधरे ॥ ९ ॥
प्रोत्फुल्लकमलवदनाः
कलहंसकलस्वनप्रभाषिण्यः।
प्रोत्तुङ्गकुड्मलकुचा
यस्मिन्नलिनीविलासिन्यः ॥ १० ॥
कुर्याद्गोरोमन्थज-
फेनलवशकृत्खुरक्षतोपचिते।
अचिरप्रसूतहुङ्कृत-
वल्गितवत्सोत्सवे गोष्ठे ॥ ११ ॥
अथवा समुद्रतीरे
कुशलागतपोतरत्नसम्बाधे।
घननिचुललीनजलचर-
सितखगशबलीकृतोपान्ते ॥ १२ ॥

क्षमया क्रोध इव जितः
सिंहो मृग्याभिभूयते यत्र।
दत्ताभयखगमृग-
श्वापदेषु तेष्वाश्रमेष्वथवा॥ १३॥
काञ्चीकलापनूपुर-
गुरुजघनोद्वहनविघ्नितपदाभिः।
श्रीमति मृगेक्षणाभि-
र्गृहे ऽन्यभृतवल्गुवचनाभिः॥ १४॥
पुण्येष्वायतनेषु च
तीर्थेषूद्यानरम्यदेशेषु।
पूर्वोदक्प्लवभूमौ
प्रदक्षिणाम्भोवहायां च॥ १५॥
भस्माङ्गारास्थ्यूषर-
तुषकेशश्वभ्रकर्कटावासैः।
श्वाविन्मूषकविवरै-
र्वल्मीकैर्या च सन्त्यक्ता॥ १६॥
धात्री घना सुगन्धा
स्निग्धा मधुरा समा च विजयाय।
सेनावासे ऽप्येवं
योजयितव्या यथायोगम्॥ १७॥
निःक्रम्य पुरान्नक्तं
दैवज्ञामात्ययाजकाः प्राच्याम्।

कौबेर्यां वा कृत्वा
बलिं दिशोशाधिपायां वा ॥ १८ ॥
लाजाक्षतदधिकुसुमैः
प्रयतः प्रणतः पुरोहितः कुर्यात्।
आवाहनमथ मन्त्र-
स्तस्मिन्मुनिभिः समुद्दिष्टः ॥ १९ ॥
आगच्छन्तु सुराः सर्वे ये ऽत्र पूजाभिलाषिणः।
दिशो नागा द्विजाश्चैव ये चान्ये ऽप्यंशभागिनः ॥ २० ॥
आवाह्यैवं ततः सर्वानेवं ब्रूयात् पुरोहितः।
श्वः पूजां प्राप्य यास्यन्ति दत्त्वा शान्तिं महीपतेः ॥ २१ ॥
आवाहितेषु कृत्वा पूजां
तां शर्वरीं वसेयुस्ते।
सदसत्स्वप्ननिमित्तं
यात्रायां स्वप्नविधिरुक्तः ॥ २२ ॥
अपरे ऽहनि प्रभाते
सम्भारानुपहरेद्यथोक्तगुणान्।
गत्वावनिप्रदेशे
श्लोकांश्चाप्यत्र मुनिगीताः ॥ २३ ॥
तस्मिन् मण्डलमालिख्य कल्पयेत्तत्र मेदिनीम्।
नानारत्नाकरवतीं स्थानानि विविधानि च ॥ २४ ॥
पुरोहितो यथास्थानं नागान्यक्षान्सुरान्पितॄन्।
गन्धर्वाप्सरसश्चैव मुनीन् सिद्धांश्च विन्यसेत् ॥ २५ ॥

ग्रहांश्च सह नक्षत्रै रुद्रांश्च सह मातृभिः।
स्कन्दं विष्णुं विशाखं च लोकपालान्सुरस्त्रियः॥ २६॥
वर्णकैर्विविधैः कृत्वा हृद्यैर्गन्धगुणान्वितैः।
यथास्वं पूजयेद्विद्वान् गन्धमाल्यानुलेपनैः॥ २७॥
भक्ष्यैरन्यैश्च विविधैः फलमूलामिषैस्तथा।
पानकैर्विविधैर्हृद्यैः सुराक्षीरासवादिभिः॥ २८॥

कथयाम्यतः परमहं
पूजामस्मिन्यथाभिलिखितानाम्।
ग्रहयज्ञे यः प्रोक्तो
विधिर्ग्रहाणां स कर्तव्यः॥ २९॥
मांसौदनमद्याद्यैः
पिशाचदितितनयदानवाः पूज्याः।
अभ्यञ्जनाञ्जनतिलैः
पितरो मांसौदनैश्चापि॥ ३०॥
सामयजुर्भिर्मुनय-
स्त्वृग्भिर्गन्धैश्च धूपमाल्ययुतैः।
अश्लेषकवर्णै-
स्त्रिमधुरेण चाभ्यर्चयेन्नागान्॥ ३१॥
धूपाज्याहुतिमाल्यै-
र्विबुधान् रत्नैः स्तुतिप्रणामैश्च।
गन्धर्वानप्सरसो
गन्धैर्माल्यैश्च सुसुगन्धैः॥ ३२॥

शेषांस्तु सार्ववर्णिक-
बलिभिः पूजां न्यसेच्च सर्वेषाम्।
प्रतिसरवस्त्रपताका-
भूषणयज्ञोपवीतानि॥ ३३॥
मण्डलपश्चिमभागे
कृत्वाग्निं दक्षिणे ऽथवा वेद्याम्।
आदद्यात्सम्भारान्
दर्भान्दीर्घानगर्भांश्च॥ ३४॥
लाजाज्याक्षतदधिमधु-
सिद्धार्थकगन्धसुमनसो धूपान्।
गोरोचनाञ्जनतिलान्
स्वर्तुजमधुराणि च फलानि॥ ३५॥
सघृतस्य पायसस्य च
तत्र शरावाणि तैश्च सम्भारैः।
पश्चिमवेद्यां पूजां
कुर्यात्स्नानस्य सा वेदी॥ ३६॥
तस्याः कोणेषु दृढान्
कलशान् सितसूत्रवेष्टितग्रीवान्।
सक्षीरवृक्षपल्लव-
फलापिधानान्व्यवस्थाप्य॥ ३७॥
पुष्यस्नानविमिश्रेण-
पूर्णानम्भसा सरत्नांश्च।

पुष्यस्नानद्रव्या-
ण्याद्याङ्गर्गगीतानि ॥ ३८ ॥
ज्योतिष्मतीं चायमाणामभयामपराजिताम् ।
जीवां विश्वेश्वरीं पाठां समङ्गां विजयां तथा ॥ ३९॥
सहां च सहदेवीं च पूर्णकोशां शतावरीम् ।
अरिष्टिकां शिवां भद्रां तेषु कुम्भेषु विन्यसेत् ॥ ४० ॥
ब्राह्मीं क्षेमामजां चैव सर्वबीजानि काञ्चनम् ।
मङ्गल्यानि यथालाभं सर्वौषध्यो रसांस्तथा ॥ ४१ ॥
रत्नानि सर्वगन्धांश्च बिल्वं च सविकङ्कतम् ।
प्रशस्तनाम्यश्चौषध्यो हिरण्यं मङ्गलानि च ॥ ४२ ॥
आदावनडुहश्चर्म जरया संहृतायुषः ।
प्रशस्तलक्षणभृतः प्राचीनग्रीवमास्तरेत् ॥ ४३ ॥
ततो वृषस्य योधस्य चर्म रोहितमक्षतम् ।
सिंहस्याथ तृतीयं स्याद्व्याघ्रस्य च ततः परम् ॥ ४४ ॥
चत्वार्येतानि चर्माणि तस्यां वेद्यामुपास्तरेत् ।
शुभे मुहूर्ते सम्प्राप्ते पुष्ययुक्ते निशाकरे ॥ ४५ ॥
भद्रासनमेकतमेन
कारितं कनकरजतताम्राणाम् ।
क्षीरतरुनिर्मितं वा
विन्यस्यं चर्मणामुपरि ॥ ४६ ॥
त्रिविधस्तस्योच्छ्रायो
हस्तः पादाधिको ऽर्धयुक्तश्च ।

माण्डलिकानन्तरजित्-
समस्तराज्यार्थिनां शुभदः ॥ ४७ ॥
अन्तर्धाय हिरण्यं
तत्रोपविशेन्नरेश्वरः सुमनाः
सचिवाप्तपुरोहितदैव-
पौरकल्याणनामवृतः ॥ ४८ ॥
वन्दिजनपौरविप्र-
प्रघुष्टपुण्याहनिर्घोषैः ।
समृदङ्गशङ्खतूर्यै-
र्मङ्गलशब्दैर्हतानिष्टः ॥ ४९ ॥
अहतक्षौमनिवसनं
पुरोहितः कम्बलेन सञ्छाद्य ।
कृतबलिपूजं कलशै-
रभिषिञ्चेत्सर्पिषा पूर्णैः ॥ ५० ॥
अष्टावष्टाविंशति-
रष्टशतं वापि कलशपरिमाणम् ।
अधिके ऽधिके गुणोत्तर-
मयं च मन्त्रो ऽत्र मुनिगीतः ॥ ५१ ॥
आज्यं तेजो समुद्दिष्टमाज्यं पापहरं परम् ।
आज्यं सुराणामाहार आज्ये लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ ५२ ॥
भौमान्तरिक्षं दिव्यं च यत्ते किल्बिषमागतम् ।
सर्वं तदाज्यसंस्पर्शात् प्रणाशमुपगच्छतु ॥ ५३ ॥

काम्बलमपनीय ततः
पुष्यस्नानाम्बुभिः सफलपुष्पैः ।
अभिषिञ्चेन्मनुजेन्द्रं
पुरोहितो ऽनेन मन्त्रेण ॥ ५४ ॥

सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ये च सिद्धाः पुरातनाः ।
ब्रह्मा विष्णुश्च शम्भुश्च साध्याश्च समरुद्गणाः ॥ ५५ ॥
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च भिषग्वरौ ।
अदितिर्देवमाता च स्वाहा सिद्धिः सरस्वती ॥ ५६ ॥
कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिः श्रीश्च सिनीवाली कुहूस्तथा ।
दनुश्च सुरसा चैव विनता कद्रुरेव च ॥ ५७ ॥
देवपत्न्यश्च या नोक्ता देवमातर एव च ।
सर्वास्त्वामभिषिञ्चन्तु दिव्याश्चाप्सरसां गणाः ॥ ५८ ॥
नक्षत्राणि मुहूर्ताश्च पक्षाहोरात्रसन्धयः ।
संवत्सरा दिनेशाश्च कलाः काष्ठाः क्षणा लवाः ॥ ५९ ॥
सर्वे त्वामभिषिञ्चन्तु कालस्यावयवाः शुभाः ।
वैमानिकाः सुरगणा मनवः सागरैः सह ॥ ६० ॥
सप्तर्षयः सदाराश्च ध्रुवस्थानानि यानि च ।
मरीचिरत्रिः पुलहः पुलस्त्यः क्रतुरङ्गिराः ॥ ६१ ॥
भृगुः सनत्कुमारश्च सनको ऽथ सनन्दनः ।
सनातनश्च दक्षश्च जैगीषव्यो भगन्दरः ॥ ६२ ॥
एकतश्च द्वितश्चैव त्रितो जावालिकश्यपौ ।
दुर्वासा दुर्विनीतश्च कण्वः कात्यायनस्तथा ॥ ६३ ॥

मार्कण्डेयो दीर्घतपाः शुनःशेफो विदूरथः।
ऊर्वः संवर्तकश्चैव च्यवनो ऽत्रिः पराशरः॥ ६४॥
द्वैपायनो यवक्रीतो देवराजः सहानुजः।
एते चान्ये च मुनयो वेदव्रतपरायणाः॥ ६५॥
सशिष्यास्ते ऽभिषिञ्चन्तु सदाराश्च तपोधनाः।
पर्वतास्तरवो वल्ल्यः पुण्यान्यायतनानि च॥ ६६॥
सरितश्च महाभागा नागाः किम्पुरुषास्तथा।
वैखानसा महाभागा द्विजा वैहायसाश्च ये॥ ६७॥
प्रजापतिर्दितिश्चैव गावो विश्वस्य मातरः।
वाहनानि च दिव्यानि सर्वलोकाश्चराचराः॥ ६८॥
अग्नयः पितरस्तारा जीमूताः खं दिशो जलम्।
एते चान्ये च बहवः पुण्यसङ्कीर्तनाः शुभाः॥ ६९॥
तोयैस्त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वोत्पातनिबर्हणैः।
कल्याणं ते प्रकुर्वन्तु आयुरारोग्यमेव च॥ ७०॥

इत्येतैश्चान्यैश्चा-
प्यथर्वकल्पविहितैः सरुद्रगणैः।
कौष्माण्डमहारौहिण-
कुबेरहृद्यैः समृद्ध्या च॥ ७१॥
आपो हि ष्ठा तिसृभि-
र्हिरण्यवर्णेति चतसृभिर्जप्तम्।
कार्पासिकवस्त्रयुगं
बिभृयात्स्नातो नराधिपतिः॥ ७२॥

पुण्याहशङ्खशब्दै-
राचान्तो ऽभ्यर्च्य देवगुरुविप्रान्।
छत्रध्वजायुधानि च
ततः स्वपूजां प्रयुञ्जीत ॥ ७३ ॥
आयुष्यं वर्चस्यं
रायस्पोषाभिर्ऋग्भिरेताभिः।
परिजप्तं वैजयिकं
नवं विदध्यादलङ्कारम् ॥ ७४ ॥
गत्वा द्वितीयवेदीं
समुपविशेच्चर्मणामुपरि राजा।
देयानि चैव चर्मा-
ण्युपर्युपर्येवमेतानि ॥ ७५ ॥
वृषस्य वृषदंशस्य रुरोश्च पृषतस्य च।
तेषामुपरि सिंहस्य व्याघ्रस्य च ततः परम् ॥ ७६ ॥
मुख्यस्थाने जुहुयात्
पुरोहितो ऽग्निं समित्तिलघृताद्यैः।
त्रिनयनशक्रबृहस्पति-
नारायणनित्यगतिऋग्भिः ॥ ७७ ॥
इन्द्रध्वजनिर्दिष्टा-
न्यग्निनिमित्तानि दैवविद्ब्रूयात्।
कृत्वाशेषसमाप्तिं
पुरोहितः प्राञ्जलिर्ब्रूयात् ॥ ७८ ॥

यान्तु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवात् ।
सिद्धिं दत्त्वा सुविपुलां पुनरागमनाय वै ॥ ७९ ॥

नृपतिरतो दैवज्ञं
पुरोहितं चार्चयेद्धनैर्बहुभिः ।
अन्यांश्च दक्षिणीयान्
यथार्हतः श्रोत्रियप्रभृतीन् ॥ ८० ॥

दत्त्वाभयं प्रजाना-
माघातस्थानगान्विसृज्य पशून् ।
बन्धनमोक्षं कुर्या-
दभ्यन्तरदोषकृद्वर्जम् ॥ ८१ ॥

एतत् प्रयुज्यमानं
प्रतिपुष्यं सुखयशोऽर्थवृद्धिकरम् ।
पुष्यं विनार्धफलदा
पौषी शान्तिः पुरा प्रोक्ता ॥ ८२ ॥

राष्ट्रोत्पातोपसर्गेषु राहोः केतोश्च दर्शने ।
ग्रहावमर्दने चैव पुष्यस्नानं समाचरेत् ॥ ८३ ॥

नास्ति लोके स उत्पातो यो ह्यनेन न शाम्यति ।
मङ्गलं चापरं नास्ति यदस्मादतिरिच्यते ॥ ८४ ॥

अधिराज्यार्थिनो राज्ञः पुत्रजन्म च काङ्क्षतः ।
तत्पूर्वमभिषेके च विधिरेष प्रशस्यते ॥ ८५ ॥

महेन्द्रार्थमुवाचेदं बृहत्कीर्तिर्बृहस्पतिः ।
स्नानमायुःप्रजावृद्धिसौभाग्यकरणं परम् ॥ ८६ ॥

अनेनैव विधानेन हस्त्यश्वं स्नापयीत यः।
तस्यामयविनिर्मुक्तं परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ८७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पुष्यस्नानं नामाष्टाचत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ * ॥

विस्तरशो निर्दिष्टं
पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः।
तत्सङ्क्षेपः क्रियते
मयात्र सकलार्थसम्पन्नः ॥ १ ॥
पट्टः शुभदो राज्ञां
मध्ये ऽष्टावङ्गुलानि विस्तीर्णः।
सप्त नरेन्द्रमहिष्याः
षड् युवराजस्य निर्दिष्टः ॥ २ ॥
चतुरङ्गुलविस्तारः
पट्टः सेनापतेर्भवति मध्ये।
द्वे च प्रसादपट्टः
पञ्चैते कीर्तिताः पट्टाः ॥ ३ ॥
सर्वे द्विगुणायामा
मध्यादर्धेन पार्श्वविस्तीर्णाः।
सर्वे च शुद्धकाञ्चन-
विनिर्मिताः श्रेयसो वृद्ध्यै ॥ ४ ॥

पञ्चशिखो भूमिपते-
स्त्रिशिखो युवराजपार्थिवमहिष्योः ।
एकशिखः सैन्यपतेः
प्रसादपट्टो विना शिखया ॥ ५ ॥
क्रियमाणं यदि पत्रं
सुखेन विस्तारमेति पट्टस्य ।
वृद्धिजयौ भूमिपते-
स्तथा प्रजानां च सुखसम्पत् ॥ ६ ॥
जीवितराज्यविनाशं
करोति मध्ये व्रणः समुत्पन्नः ।
मध्ये स्फुटितस्त्याज्यो
विघ्नकरः पार्श्वयोः स्फुटितः ॥ ७ ॥
अशुभनिमित्तोत्पत्तौ
शास्त्रज्ञः शान्तिमादिशेद्राज्ञः ।
शस्तनिमित्तः पट्टो
नृपराष्ट्रविवृद्धये भवति ॥ ८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पट्टलक्षणं नाम एकोनपञ्चाशो ऽध्यायः ॥ * ॥

अङ्गुलशतार्धमुत्तम
ऊनः स्यात्पञ्चविंशतिं खड्गः।
अङ्गुलमानाज्ज्ञेयो
व्रणो ऽशुभो विषमपर्वस्थः ॥ १ ॥
श्रीवृक्षवर्धमानातपत्र-
शिवलिङ्गकुण्डलाब्जानाम्।
सदृशा व्रणाः प्रशस्ता
ध्वजायुधस्वस्तिकानां च ॥ २ ॥
कृकलासकाककङ्क-
क्रव्यादकबन्धवृश्चिकाकृतयः।
खड्गे व्रणा न शुभदा
वंशानुगाः प्रभूताश्च ॥ ३ ॥
स्फुटितो ह्रस्वः कुण्ठो
वंशच्छिन्नो न दृङ्मनोऽनुगतः।
अस्वन इति चानिष्टः
प्रोक्तविपर्यस्त इष्टफलः ॥ ४ ॥
क्वणितं मरणायोक्तं
पराजयाय प्रवर्तनं कोशात्।
स्वयमुद्गीर्णे युद्धं
ज्वलिते विजयो भवति खड्गे ॥ ५ ॥
नाकारणं विवृणुयान्न विघट्टयेच्च
पश्येन्न तत्र वदनं न वदेच्च मूल्यम्।

देशं न चास्य कथयेत् प्रतिमानयेच्च
नैव स्पृशेन्नृपतिरप्रयतो ऽसियष्टिम् ॥ ६ ॥
गोजिह्वासंस्थानो
नीलोत्पलवंशपत्रसदृशश्च ।
करवीरपत्रशूलाग्र-
मण्डलाग्राः प्रशस्ताः स्युः ॥ ७ ॥
निष्पन्नो न च्छेद्यो
निकषैः कार्यः प्रमाणयुक्तः सः ।
मूले म्रियते स्वामी
जननी तस्याग्रतश्छिन्ने ॥ ८ ॥
यस्मिन् त्सरुप्रदेशे
व्रणो भवेत्तद्वदेव खड्गस्य ।
वनितानामिव तिलको
गुह्ये वाच्यो मुखे दृष्ट्वा ॥ ९ ॥
अथवा स्पृशति यदङ्गं
प्रष्टा निस्त्रिंशभृत्तदवधार्य ।
कोशस्थस्यादेश्यो
व्रणो ऽस्ति शास्त्रं विदित्वेदम् ॥ १० ॥
शिरसि स्पृष्टे प्रथमे
ऽङ्गुले द्वितीये ललाटसंस्पर्शे ।
भ्रूमध्ये च तृतीये
नेत्रे स्पृष्टे चतुर्थे च ॥ ११ ॥

नासोष्ठकपोलहनु-
श्रवणग्रीवांसकेषु पञ्चाद्याः।
उरसि द्वादशसंस्थ-
स्त्रयोदशे कक्षयोर्न्नयः॥ १२॥
स्तनहृदयोदरकुक्षी-
नाभीषु चतुर्दशादयो ज्ञेयाः।
नाभीमूले कथ्यां
गुह्ये चैकोनविंशतितः॥ १३॥
ऊर्व्वोर्द्वाविंशे स्याद्
ऊर्व्वोर्मध्ये व्रणस्त्रयोविंशे।
जानुनि च चतुर्विंशे
जङ्घायां पञ्चविंशे च॥ १४॥
जङ्घामध्ये गुल्फे
पार्ष्ण्यां पादे तदङ्गुलीष्वपि च।
षड्विंशतिकाद्याव-
त्त्रिंशदिति मतेन गर्गस्य॥ १५॥
पुत्रमरणं धनाप्ति-
र्धनहानिः सम्पदश्च बन्धश्च।
एकाद्यङ्गुलसंस्थै-
र्व्रणैः फलं निर्दिशेत्क्रमशः॥ १६॥
सुतलाभः कलहो
हस्तिलब्धयः पुत्रमरणधनलाभौ।

क्रमशो विनाशवनितात्ति-
चित्तदुःखानि षट्प्रभृति ॥ १७ ॥
लब्धिर्हानिस्त्रीलब्धयो
वधो वृद्धिमरणपरितोषाः।
ज्ञेयाश्चतुर्दशादिषु
धनहानिश्चैकविंशे स्यात् ॥ १८ ॥
वित्ताप्तिरनिर्वाणं
धनागमो मृत्युसम्पदो ऽस्वत्वम्।
ऐश्वर्यमृत्युराज्यानि
च क्रमात्त्रिंशदिति यावत् ॥ १९ ॥
परतो न विशेषफलं
विषमसमस्थास्तु पापशुभफलदाः।
कैश्चिदफलाः प्रदिष्टा-
स्त्रिंशत्परतो ऽग्रमिति यावत् ॥ २० ॥
करवीरोत्पलगजमद-
घृतकुङ्कुमकुन्दचम्पकसगन्धः।
शुभदोऽनिष्टो गोमूत्र-
पङ्कमेदःसदृशगन्धः ॥ २१ ॥
कूर्मवसासृक्क्षारोपमश्च
भयदुःखदो भवति गन्धः।
वैडूर्यकनकविद्युत्प्रभो
जयारोग्यवृद्धिकरः ॥ २२ ॥

इदमौशनसं च शस्त्रपानं
रुधिरेण श्रियमिच्छतः प्रदीप्ताम्।
हविषा गुणवत्सुताभिलिप्सोः
सलिलेनाक्षयमिच्छतश्च वित्तम्॥ २३॥
वडवोष्ट्रकरेणुदुग्धपानं
यदि पापेन समीहते ऽर्थसिद्धिम्।
झषपित्तमृगाश्ववस्तदुग्धैः
करिहस्तच्छिदये सतालगर्भैः॥ २४॥
आर्कं पयो हुडुविषाणमषीसमेतं
पारावताखुशकृता च युतं प्रलेपः।
शस्त्रस्य तैलमथितस्य ततो ऽस्य पानं
पश्चाच्छितस्य न शिलासु भवेद्विघातः॥ २५॥
क्षारे कदल्या मथितेन युक्ते
दिनोषिते पायितमायसं यत्।
सम्यक् छितं चाश्मनि नैति भङ्गं
न चान्यलोहेष्वपि तस्य कौण्ठ्यम्॥ २६॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां खड्गलक्षणं नाम पञ्चाशो ऽध्यायः॥ *॥

दैवज्ञेन शुभाशुभं दिगुदितस्थानाहृतानीक्षता
वाच्यं प्रष्टृनिजापराङ्गघटनां चालोक्य कालं धिया।
सर्वज्ञो हि चराचरात्मकतयासौ सर्वदर्शी विभु-
श्चेष्टाव्याहृतिभिः शुभाशुभफलं सन्दर्शयत्यर्थिनाम्॥१॥
स्थानं पुष्पसुहासिभूरिफलभृत्सुस्निग्धवृक्षच्छदा-
सत्पक्षिच्युतशस्तसञ्ज्ञिततरुच्छायोपगूढं समम्।
देवर्षिद्विजसाधुसिद्धनिलयं सत्पुष्पसस्योक्षितं
सत्स्वादूदकनिर्मलत्वजनिताह्लादं च सच्छाद्वलम्॥२॥

छिन्नभिन्नकृमिखातकण्टकि-
शुष्टरूक्षकुटिलैर्न सत् कुजैः।
क्रूरपक्षियुतनिन्द्यनामभिः
शुष्कशीर्णबहुपर्णवर्मभिः॥३॥
श्मशानशून्यायतनं चतुष्पथं
तथामनोज्ञं विषमं सदोषरम्।
अवस्कराङ्गारकपालभस्मभि-
श्चितं तुषैः शुष्कतृणैर्न शोभनम्॥४॥
प्रव्रजितनग्ननापित-
रिपुबन्धनसूनिकैस्तथा श्वपचैः।
कितवयतिपीडितैर्युत-
मायुधमाध्वीकविक्रयैर्न शुभम्॥५॥
प्रागुत्तरैशाश्च दिशः प्रशस्ताः
प्रष्टुर्न वाय्वम्बुयमाग्निरक्षः।

पूर्वाह्णकाले ऽस्ति शुभं न रात्रौ
सन्ध्योदये प्रश्नकृतो ऽपराह्णे ॥ ६ ॥
यात्राविधाने हि शुभाशुभं यत्
प्रोक्तं निमित्तं तदिहापि वाच्यम्।
दृष्ट्वा पुरो वा जनताहृतं वा
प्रष्टुः स्थितं पाणितले ऽथ वस्त्रे॥ ७ ॥
अथाङ्गान्यूर्वोष्ठस्तनवृषणपादं च दशना
भुजौ हस्तौ गण्डौ कचगलनखाङ्गुष्ठमपि यत्।
सशङ्खं कक्षांसश्रवणगुदसन्धीति पुरुषे
स्त्रियां भ्रूनासास्फिग्वलिकटिसुलेखाङ्गुलिचयम् ॥ ८ ॥
जिह्वा ग्रीवा पिण्डिके पार्ष्णियुग्मं
जङ्घे नाभिः कर्णपाली कृकाटी।
वक्त्रं पृष्ठं जत्रुजान्वस्थिपार्श्वं
हृत्तात्वक्षी मेहनोरस्त्रिकं च ॥ ९ ॥
नपुंसकाख्यं च शिरो ललाटम्
आस्वाद्यसञ्ज्ञैरपरैस्त्रिरेण।
सिद्धिर्भवेज्जातु नपुंसकैर्नो
रूक्षक्षतैर्भग्नकृशैश्च पूर्वैः ॥ १० ॥
स्पृष्टे वा चालिते वापि पादाङ्गुष्ठे ऽक्षिरुग्भवेत्।
अङ्गुल्यां दुहितुः शोकं शिरोघाते नृपाद्भयम् ॥ ११ ॥
विप्रयोगमुरसि स्वगात्रतः
कर्पटाहृतिरनर्थदा भवेत्।

स्यात्प्रियाभिरभिगृह्य कर्पटं
पृच्छतश्चरणपादयोजितुः ॥ १२ ॥
पादाङ्गुष्ठेन विलिखेद्भूमिं क्षेत्रोत्थचिन्तया ।
हस्तेन पादौ कण्डूयेत्तस्य दासीमया च सा ॥ १३ ॥
तालभूर्जपटदर्शने ऽंशुकं
चिन्तयेत्कचतुषास्थिभस्मगम् ।
व्याधिराश्रयति रज्जुजालकं
वल्कलं च समवेक्ष्य बन्धनम् ॥ १४ ॥
पिप्पलीमरिचशुण्ठिवारिदै
रोध्रकुष्ठवसनाम्बुजीरकैः ।
गन्धमांसिशतपुष्पया वदेत्
पृच्छतस्तगरकेण चिन्तनम् ॥ १५ ॥
स्त्रीपुरुषदोषपीडित-
सर्वाध्वसुतार्थधान्यतनयानाम् ।
द्विचतुष्पदक्षितीनां
विनाशतः कीर्तितैर्दृष्टैः ॥ १६ ॥
न्यग्रोधमधुकतिन्दुक-
जम्बूप्लक्षाम्रबदरिजातिफलैः ।
धनकनकपुरुषलोहांशुक-
रूप्योदुम्बराभिरपि करगैः ॥ १७ ॥
धान्यपरिपूर्णपात्रं
कुम्भः पूर्णः कुटुम्बवृद्धिकरौ ।

गजगोशुनां पुरीषं
धनयुवतिसुहृद्विनाशकरम् ॥ १८ ॥
पशुहस्तिमहिषपङ्कज-
रजतव्याघ्रैर्लभेत सन्दृष्टैः।
अविधननिवसनमलयज-
कौशेयाभरणसङ्घातम् ॥ १९ ॥
पृच्छा वृद्धश्रावक-
सुपरिव्राड्दर्शने नृभिर्विहिता।
मित्रद्यूतार्थभवा
गणिकान्यपहृतिकार्थकृता ॥ २० ॥
शाक्योपाध्यायार्हत-
निर्ग्रन्थनिमित्तनिगमकैवर्तैः।
चौरचमूपतिवणिजां
दासीयोधापणस्थवध्यानाम् ॥ २१ ॥
तापसे शौण्डिके दृष्टे प्रोषितः पशुपालनम्।
हृद्गतं पृच्छकस्य स्यादुञ्छवृत्तौ विपन्नता ॥ २२ ॥
इच्छामि प्रष्टुं भण
पश्यत्वार्यः समादिशेत्युक्ते।
संयोगकुटुम्बोत्था
लाभैश्वर्योद्भता चिन्ता ॥ २३ ॥
निर्दिशेति गदिते जयाध्वगा
प्रत्यवेक्ष्य मम चिन्तितं वद।

आशु सर्वजनमध्यगं त्वया
दृश्यतामिति च बन्धुचौरजा ॥ २४ ॥
अन्तःस्थेऽङ्गे स्वजन उदितो बाह्यजे बाह्य एवं
पादाङ्गुष्ठाङ्गुलिकलनया दासदासीजनः स्यात्।
जङ्घे प्रेष्यो भवति भगिनी नाभितो हृत्स्वभार्या
पाण्यङ्गुष्ठाङ्गुलिचयहतस्पर्शने पुत्रकन्ये ॥ २५ ॥
मातरं जठरे मूर्ध्नि गुरुं दक्षिणवामकौ।
बाहू भ्राताथ तत्पत्नी स्पृष्ट्वैवं चौरमादिशेत् ॥ २६ ॥
अन्तरङ्गमवमुच्य बाह्यग-
स्पर्शनं यदि करोति पृच्छकः।
श्लेष्ममूत्रशकृतस्त्यजन्नधः
पातयेत्करतलस्थवस्तु चेत् ॥ २७ ॥
भृशमवनामिताङ्गपरिमोटनतोऽप्यथवा
जनधृतरिक्तभाण्डमवलोक्य च चौरजनम्।
हृतपतितक्षतास्मृतविनष्टविभग्नगतो-
न्मुषितमृताद्यनिष्टरवतो लभते न हृतम् ॥ २८ ॥
निगदितमिदं यत्तत्सर्वं तुषास्थिविषादिकैः
सह मृतिकरं पीडार्तानां समं रुदितक्षुतैः।
अवयवमपि स्पृष्ट्वान्तःस्थं दृढं मरुदाहरेद्
अतिबहु तदा भुक्तान्नं संस्थितः सुहितो वदेत् ॥ २९ ॥
ललाटस्पर्शनाच्छूकदर्शनाच्छालिजौदनम्।
उरःस्पर्शात् षष्टिकान्नं ग्रीवास्पर्शे च यावकम् ॥ ३० ॥

कुक्षिकुचजठरजानु-
स्पर्शे माषाः पयस्तिलयवाग्वः।
आस्वादयतश्चौष्ठौ
लिहतो मधुरं रसं ज्ञेयम् ॥ ३१ ॥
विस्फूर्क्के स्फोटयेज्जिह्वामाम्ले वक्त्रं विकूणयेत्।
कटुतिक्तकषायोष्णैर्हिक्केत्ष्ठीवेच्च सैन्धवे ॥ ३२ ॥
श्लेष्मत्यागे शुष्कतिक्तं तदल्पं
श्रुत्वा क्रव्यादं प्रेक्ष्य वा मांसमिश्रम्।
भ्रूगण्डौष्ठस्पर्शने शाकुनं तद्
भुक्तं तेनेत्युक्तमेतन्निमित्तम् ॥ ३३ ॥
मूर्धगलकेशहनुशङ्ख-
कर्णजङ्घं बस्तिं च स्पृष्ट्वा।
गजमहिषमेषशूकर-
गोशशमृगमांसयुग्भुक्तम् ॥ ३४ ॥
दृष्टे श्रुते ऽप्यशकुने
गोधामत्स्यामिषं वदेद्भुक्तम्।
गर्भिण्या गर्भस्य च
निपतनमेवं प्रकल्पयेत्प्रश्ने ॥ ३५ ॥
पुंस्त्रीनपुंसकाख्ये
दृष्टे ऽनुमिते पुरःस्थिते स्पृष्टे।
तज्जन्म भवति पानान्न-
पुष्पफलदर्शने च शुभम् ॥ ३६ ॥

अङ्गुष्ठेन भ्रूदरं वाङ्गुलिं वा
स्पृष्ट्वा पृच्छेद्गर्भचिन्ता तदा स्यात्।
मध्वाज्याद्यैर्हेमरत्नप्रवालै-
रग्रस्थैर्वा मातृधात्र्यात्मजैश्च ॥ ३७ ॥
गर्भयुताजठरे करगे स्याद्
दुष्टनिमित्तवशात्तदुदासः।
कर्षति तज्जठरं यदि पीठो-
त्पीडनतः करगे च करेऽपि ॥ ३८ ॥
घ्राणाया दक्षिणे द्वारे स्पृष्टे मासोत्तरं वदेत्।
वामे द्वौ कर्ण एवं मा द्विचतुर्घ्नः श्रुतिस्तने ॥ ३९ ॥
वेणीमूले चीन् सुतान् कन्यके द्वे
कर्णे पुत्रान् पञ्च हस्ते त्रयं च।
अङ्गुष्ठान्ते पञ्चकं चानुपूर्व्या
पादाङ्गुष्ठे पार्ष्णियुग्मेऽपि कन्याम् ॥ ४० ॥
सव्यासव्योरुसंस्पर्शे ब्रूते कन्यासुतद्वयम्।
स्पृष्टे ललाटमध्यान्ते चतुस्त्रितनया भवेत् ॥ ४१ ॥
शिरोललाटभ्रूकर्णगण्डहनुरदा गलम्।
सव्यापसव्यस्कन्धश्च हस्तौ चिबुकनालकम् ॥ ४२ ॥
उरः कुचं दक्षिणमप्यसव्यं
हृत्पार्श्वमेवं जठरं कटिश्च।
स्फिक् पायुसन्ध्यूरुयुगं च जानू
जङ्घेऽथ पादाविति कृत्तिकादौ ॥ ४३ ॥

इति निगदितमेतद्गात्रसंस्पर्शलक्ष्म
प्रकटमभिमतार्थ्यै वीक्ष्य शास्त्राणि सम्यक्।
विपुलमतिरुदारो वेत्ति यः सर्वमेत-
न्नरपतिजनताभिः पूज्यते ऽसौ सदैव ॥ ४४ ॥

इत्यङ्गविद्या नामैकपञ्चाशत्तमो ऽध्यायः ॥ ● ॥

सितरक्तपीतकृष्णा
विप्रादीनां क्रमेण पिटका ये।
ते क्रमशः प्रोक्तफला
वर्णानामग्रजादीनाम् ॥ १ ॥

सुस्निग्धव्यक्तशोभाः शिरसि धनचयं मूर्ध्नि सौभाग्यमाराद्
दौर्भाग्यं भ्रूयुगोत्थाः प्रियजनघटनामाशु दुःशीलतां च।
तन्मध्योत्थाश्च शोकं नयनपुटगता नेत्रयोरिष्टदृष्टिं
प्रव्रज्यां शङ्खदेशे ऽश्रुजलनिपतनस्थानगाश्चातिचिन्ताम्
घ्राणागण्डे वसनसुतदाश्चोष्ठयोरन्नलाभं [॥ २ ॥
कुर्युस्तद्वच्चिबुकतलगा भूरि वित्तं ललाटे।
हन्वोरेवं गलकृतपदा भूषणान्यन्नपाने
श्रोत्रे तद्भूषणगणमपि ज्ञानमात्मस्वरूपम् ॥ ३ ॥
शिरःसन्धिग्रीवाहृदयकुचपार्श्वोरसि गता
अयोघातं घातं सुततनयलाभं शुचमपि।
प्रियप्राप्तिं स्कन्धे ऽप्यटनमथ भिक्षार्थमसकृद्
विनाशं कक्षोत्था विदधति धनानां बहुसुखम् ॥ ४ ॥

दुःखशत्रुनिचयस्य विघातं
पृष्ठबाहुयुगजा रचयन्ति।
संयमं च मणिबन्धनजाता
भूषणाद्यमुपबाहुयुगोत्थाः॥ ५॥
धनाप्तिं सौभाग्यं शुचमपि कराङ्गुल्युदरगाः
सुपानान्नं नाभौ तदध इह चौरैर्धनहृतिम्।
धनं धान्यं बस्तौ युवतिमथ मेढ्रे सुतनयान्
धनं सौभाग्यं वा गुदवृषणजाता विदधति॥ ६॥
ऊर्वोर्यानाङ्गनालाभं जान्वोः शत्रुजनात्क्षतिम्।
शस्त्रेण जङ्घयोर्गुल्फे ऽध्वबन्धक्लेशदायिनः॥ ७॥
स्फिक्पार्ष्णिपादजाता धननाशागम्यगमनमध्वानम्।
बन्धनमङ्गुलिनिचयेऽङ्गुष्ठे च ज्ञातिलोकतः पूजाम्॥ ८॥
उत्पातगण्डपिटका दक्षिणतो वामतस्त्वभीघाताः।
धन्या भवन्ति पुंसां तद्विपरीतास्तु नारीणाम्॥ ९॥
इति पिटकविभागः प्रोक्त आ मूर्धतोऽयं
व्रणतिलकविभागोऽप्येवमेव प्रकल्प्यः।
भवति मशकलक्ष्मावर्तजन्मापि तद्व-
न्निगदितफलकारि प्राणिनां देहसंस्थम्॥ १०॥

इति पिटकलक्षणं नाम द्वापञ्चाशोऽध्यायः॥ * ॥

वास्तुज्ञानमथातः
कमलभवान्मुनिपरम्परायातम्।
क्रियते ऽधुना मयेदं
विदग्धसांवत्सरप्रीत्यै ॥ १ ॥
किमपि किल भूतमभवद्
रुन्धानं रोदसी शरीरेण।
तदमरगणेन सहसा
विनिगृह्याधोमुखं न्यस्तम् ॥ २ ॥
यत्र च येन गृहीतं
विबुधेनाधिष्ठितः स तत्रैव।
तदमरमयं विधाता
वास्तुनरं कल्पयामास ॥ ३ ॥
उत्तममष्टाभ्यधिकं
हस्तशतं नृपगृहं पृथुत्वेन।
अष्टाष्टोनान्येवं
पञ्च सपादानि दैर्घ्येण ॥ ४ ॥
षड्भिः षड्भिर्हीना
सेनापतिसद्मनां चतुःषष्टिः।
पञ्चैवं विस्तारात्
षड्भागसमन्विता दैर्घ्यम् ॥ ५ ॥
षष्टिश्चतुर्विहीना
वेश्मानि भवन्ति पञ्च सचिवस्य।

स्वाष्टांशयुता दैर्घ्यं
तदर्धतो राजमहिषीणाम् ॥ ६ ॥
षड्भिः षड्भिश्चैवं
युवराजस्यापवर्जिताशीतिः।
त्र्यंशान्विता च दैर्घ्यं
पञ्च तदर्धैस्तदनुजानाम् ॥ ७ ॥
नृपसचिवान्तरतुल्यं
सामन्तप्रवरराजपुरुषाणाम्।
नृपयुवराजविशेषः
कञ्चुकिवेश्याकलाज्ञानाम् ॥ ८ ॥
अध्यक्षाधिकृतानां
सर्वेषामेव कोशरतितुल्यम्।
युवराजमन्त्रिविवरं
कर्मान्ताध्यक्षदूतानाम् ॥ ९ ॥
चत्वारिंशद्धीना
चतुश्चतुर्भिस्तु पञ्च यावदिति।
षड्भागयुता दैर्घ्यं
दैवज्ञपुरोधसोर्भिषजः ॥ १० ॥
वास्तुनि यो विस्तारः
स एव चोच्छ्रायनिश्चयः शुभदः।
शालैकेषु गृहेष्वपि
विस्ताराद्द्विगुणितं दैर्घ्यम् ॥ ११ ॥

चातुर्वर्ण्यव्यासो
द्वात्रिंशत् स्याच्चतुश्चतुर्हीनाः।
आ षोडशादिति परं
न्यूनतरमतीवहीनानाम्॥ १२॥
सदृशांशं विप्राणां
क्षत्रस्याष्टांशसंयुतं दैर्घ्यम्।
षड्भागयुतं वैश्यस्य
भवति शूद्रस्य पादयुतम्॥ १३॥
नृपसेनापतिगृहयो-
रन्तरमानेन कोशरतिभवने।
सेनापतिचातुर्वर्ण्य-
विवरतो राजपुरुषाणाम्॥ १४॥
अथ पारसवादीनां
स्वमानसंयोगदलसमं भवनम्।
हीनाधिकं स्वमाना-
दशुभकरं वास्तु सर्वेषाम्॥ १५॥
पश्वाश्रमिणाममितं
धान्यायुधवह्निरतिगृहाणां च।
नेच्छन्ति शास्त्रकारा
हस्तशतादुच्छ्रितं परतः॥ १६॥
सेनापतिनृपतीनां
सप्ततिसहिते द्विधाकृते व्यासे।

शाला चतुर्दशहृते
पञ्चत्रिंशद्धृते ऽलिन्दः ॥ १७ ॥
हस्तद्वात्रिंशादिषु
चतुश्चतुस्त्रित्रिकत्रिकाः शालाः।
सप्तदशत्रितयतिथि-
त्रयोदशकृताङ्गुलाभ्यधिकाः ॥ १८ ॥
त्रित्रिद्विद्विद्विसमाः
क्षयक्रमादङ्गुलानि चैतेषाम्।
त्र्येका विंशतिरष्टौ
विंशतिरष्टादश त्रितयम् ॥ १९ ॥
शालात्रिभागतुल्या
कर्तव्या वीथिका बहिर्भवनात्।
यद्यग्रतो भवति सा
सोष्णीषं नाम तद्वास्तु ॥ २० ॥
सायाश्रयमिति पश्चात्
सावष्टम्भं तु पार्श्वसंस्थितया।
सुस्थितमिति च समन्तात्
शास्त्रज्ञैः पूजिताः सर्वाः ॥ २१ ॥
विस्तारषोडशांशः
सचतुर्हस्तो भवेद्गृहोच्छ्रायः।
द्वादशभागेनोनो
भूमौ भूमौ समस्तानाम् ॥ २२ ॥

व्यासात् षोडशभागः
सर्वेषां सद्मनां भवति भित्तिः।
पक्वेष्टकाकृतानां
दारुकृतानां तु सविकल्पः॥ २३॥
एकादशभागयुतः
ससप्ततिर्नृपवल्लेशयोर्व्यासः।
उच्छ्रायो ऽङ्गुलतुल्यो
द्वारस्यार्धेन विष्कम्भः॥ २४॥
विप्रादीनां व्यासात्
पञ्चांशो ऽष्टादशाङ्गुलसमेतः।
साष्टांशो विष्कम्भो
द्वारस्य द्विगुण उच्छ्रायः॥ २५॥
उच्छ्रायहस्तसङ्ख्या-
परिमाणान्यङ्गुलानि बाहुल्यम्।
शाखाद्वये ऽपि कार्यं
सार्धं तत्स्यादुदुम्बरयोः॥ २६॥
उच्छ्रायात् सप्तगुणा-
दशीतिभागः पृथुत्वमेतेषाम्।
नवगुणिते ऽशीत्यंशः
स्तम्भस्य दशांशहीनो ऽग्रे॥ २७॥
समचतुरस्रो रुचको
वज्रो ऽष्टाश्रिर्द्विवज्रको द्विगुणः।

द्वाविंशता तु मध्ये
प्रलीनको वृत्त इति वृत्तः ॥ २८ ॥
स्तम्भं विभज्य नवधा
वहनं भागो घटो ऽस्य भागो ऽन्यः।
पद्मं तथोत्तरोष्ठं
कुर्याद्भागेन भागेन ॥ २९ ॥
स्तम्भसमं बाहुल्यं
भारतुलानामुपर्युपर्यासाम्।
भवति तुलोपतुलाना-
मूनं पादेन पादेन ॥ ३० ॥
अप्रतिषिद्धालिन्दं
समन्ततो वास्तु सर्वतोभद्रम्।
नृपविबुधसमूहानां
कार्यं द्वारैश्चतुर्भिरपि ॥ ३१ ॥
नन्द्यावर्तमलिन्दैः
शालाकुड्यात् प्रदक्षिणान्तगतैः।
द्वारं पश्चिममस्मिन्
विहाय शेषाणि कार्याणि ॥ ३२ ॥
द्वारालिन्दो ऽन्तगतः
प्रदक्षिणो ऽन्यः शुभस्ततश्चान्यः।
तद्वच्च वर्धमाने
द्वारं तु न दक्षिणं कार्यम् ॥ ३३ ॥

अपरो ऽन्तगतो ऽलिन्दः
प्रागन्तगतौ तदुत्थितौ चान्यौ ।
तदवधिविधृतश्चान्यः
प्राग्द्वारं स्वस्तिके ऽशुभदम् ॥ ३४ ॥
प्राक्पश्चिमावलिन्दा-
वन्तगतौ तदवधिस्थितौ शेषौ ।
रुचके द्वारं न शुभद-
मुत्तरतो ऽन्यानि शस्तानि ॥ ३५ ॥
श्रेष्ठं नन्द्यावर्तं
सर्वेषां वर्धमानसञ्ज्ञं च ।
स्वस्तिकरुचके मध्ये
शेषं शुभदं नृपादीनाम् ॥ ३६ ॥
उत्तरशालाहीनं
हिरण्यनाभं त्रिशालकं धन्यम् ।
प्राक्शालया वियुक्तं
सुक्षेत्रं वृद्धिदं वास्तु ॥ ३७ ॥
याम्याहीनं चुल्ली-
त्रिशालकं वित्तनाशकरमेतत् ।
पक्षघ्नमपरया वर्जितं
सुतध्वंसवैरकरम् ॥ ३८ ॥
सिद्धार्थमपरयाम्ये
यमसूर्यं पश्चिमोत्तरे शाले ।

दण्डाख्यमुदक्पूर्वं
वाताख्यं प्राग्युता याम्या ॥ ३९ ॥
पूर्वापरे तु शाले
गृहचुल्ली दक्षिणोत्तरे काचम् ।
सिद्धार्थे ऽर्थावाप्ति-
र्यमसूर्ये गृहपतेर्मृत्युः ॥ ४० ॥
दण्डवधो दण्डाख्ये
कलहोद्वेगः सदैव वाताख्ये ।
वित्तविनाशश्चुल्ल्यां
ज्ञातिविरोधः स्मृतः काचे ॥ ४१ ॥
एकाशीतिविभागे
दश दश पूर्वोत्तरायता रेखाः ।
अन्तस्त्रयोदश सुरा
द्वात्रिंशद्बाह्यकोष्ठस्थाः ॥ ४२ ॥
शिखिपर्जन्यजयन्तेन्द्र-
सूर्यसत्या भृशो ऽन्तरिक्षश्च ।
ऐशान्याद्याः क्रमशो
दक्षिणपूर्वे ऽनिलः कोणे ॥ ४३ ॥
पूषा वितथबृहत्क्षत-
यमगन्धर्वाख्यभृङ्गराजमृगाः ।
पितृदौवारिकसुग्रीव-
कुसुमदन्ताम्बुपत्यसुराः ॥ ४४ ॥

शोषो ऽथ पापयक्ष्मा
रोगः कोणे ततो ऽहिमुख्यौ च।
भल्लाटसोमभुजगा-
स्ततो ऽदितिर्दितिरिति क्रमशः ॥ ४५ ॥
मध्ये ब्रह्मा नवकोष्ठका-
धिपो ऽस्यार्यमा स्थितः प्राच्याम्।
एकान्तरात्प्रदक्षिण-
मस्मात्सविता विवस्वांश्च ॥ ४६ ॥
विबुधाधिपतिस्तस्मा-
न्मित्रो ऽन्यो राजयक्ष्मनामा च।
पृथ्वीधरापवत्सा-
वित्येते ब्रह्मणः परिधौ ॥ ४७ ॥
आपो नामैशाने
कोणे हौताशने च सावित्रः।
जय इति च नैर्ऋते
रुद्र आनिले ऽभ्यन्तरपदेषु ॥ ४८ ॥
आपस्तथापवत्सः
पर्जन्यो ऽग्निर्दितिश्च वर्गो ऽयम्।
एवं कोणे कोणे
पदिकाः स्युः पञ्च पञ्च सुराः ॥ ४९ ॥
बाह्या द्विपदाः शेषा-
स्ते विबुधा विंशतिः समाख्याताः।

शेषाश्चत्वारो ऽन्ये
त्रिपदा दिक्ष्वर्यमाद्यास्ते ॥ ५० ॥
पूर्वोत्तरदिङ्मूर्धा
पुरुषो ऽयमवाङ्मुखो ऽस्य शिरसि शिखी।
आपो मुखे स्तने ऽस्या-
र्यमा ह्युरस्यापवत्सश्च ॥ ५१ ॥
पर्जन्याद्या बाह्या
दृक्श्रवणोरःस्थलांसगा देवाः।
सत्याद्याः पञ्च भुजे
हस्ते सविता ससावित्रः ॥ ५२ ॥
वितथो बृहत्क्षतयुतः
पार्श्वे जठरे स्थितो विवस्वांश्च।
ऊरू जानू जङ्घे
स्फिगिति यमाद्यैः परिगृहीताः ॥ ५३ ॥
एते दक्षिणपार्श्वे
स्थानेष्वेवं च वामपार्श्वस्थाः।
मेढ्रे शक्रजयन्तौ
हृदये ब्रह्मा पितांघ्रिगतः ॥ ५४ ॥
अष्टाष्टकपदमथवा
कृत्वा रेखाश्च कोणगास्तिर्यक्।
ब्रह्मा चतुःपदो ऽस्मि-
न्नर्धपदा ब्रह्मकोणस्थाः ॥ ५५ ॥

अष्टौ च बहिःकोणे-
ष्वर्धपदास्तदुभयस्थिताः सार्धाः ।
उक्तेभ्यो ये शेषा-
स्ते द्विपदा विंशतिस्ते च ॥ ५६ ॥
सम्पाता वंशानां
मध्यानि समानि यानि च पदानाम् ।
मर्माणि तानि विन्द्या-
न्नपरिपीडयेत्प्राज्ञः ॥ ५७ ॥
तान्यशुचिभाण्डकील-
स्तम्भाद्यैः पीडितानि शल्यैश्च ।
गृहभर्तुस्तत्तुल्ये
पीडामङ्गे प्रयच्छन्ति ॥ ५८ ॥
कण्डूयते यदङ्गं
गृहपतिना यत्र वामराहुत्याम् ।
अशुभं भवेन्निमित्तं
विकृतिर्वाग्नेः सशल्यं तत् ॥ ५९ ॥
धनहानिर्दारुमये
पशुपीडारुग्भयानि चास्थिकृते ।
[लोहमये शस्त्रभयं
कपालकेशेषु मृत्युः स्यात् ॥ ६० ॥
अङ्गारे स्तेनभयं
भस्मनि च विनिर्दिशेत्सदाग्निभयम् ।

शल्यं हि मर्मसंस्थं
सुवर्णरजताद्दृते ऽत्यशुभम्॥ ६१॥
मर्मण्यमर्मगो वा
रुणद्ध्यर्थागमं तुषसमूहः।]
अपि नागदन्तको
मर्मसंस्थितो दोषकृद्भवति॥ ६२॥
रोगाद्वायुं पितृतो
हुताशनं शोषरुचमपि वितथात्।
मुख्याद्भृशं जयन्ताच
भृङ्गमदितेश्च सुग्रीवम्॥ ६३॥
तत्सम्पाता नव ये
तान्यतिमर्माणि सम्प्रदिष्टानि।
यश्च पदस्याष्टांश-
स्तत्प्रोक्तं मर्मपरिमाणम्॥ ६४॥
पदहस्तसङ्ख्यया
सम्मितानि वंशो ऽङ्गुलानि विस्तीर्णः।
वंशव्यासो ऽध्यर्धः
शिराप्रमाणं विनिर्दिष्टम्॥ ६५॥
सुखमिच्छन् ब्रह्माणं
यत्नाद्रक्षेद्गृही गृहान्तस्थम्।
उच्छिष्टाद्युपघाताद्
गृहपतिरुपतप्यते तस्मिन्॥ ६६॥

दक्षिणभुजेन हीने
वास्तुनरे ऽर्थक्षयो ऽङ्गनादोषाः।
वामे ऽर्थधान्यहानिः
शिरसि गुणैर्हीयते सर्वैः॥ ६७॥
स्त्रीदोषाः सुतमरणं
प्रेष्यत्वं चापि करणवैकल्ये।
अविकलपुरुषे वसतां
मानार्थयुतानि सौख्यानि॥ ६८॥
गृहनगरग्रामेषु च
सर्वत्रैवं प्रतिष्ठिता देवाः।
तेषु च यथानुरूपं
वर्णा विप्रादयो वास्याः॥ ६९॥
वासगृहाणि च विन्द्याद्
विप्रादीनामुदग्दिगाद्यानि।
विशतां च यथाभवनं
भवन्ति तान्येव दक्षिणतः॥ ७०॥
नवगुणसूत्रविभक्ता-
न्यष्टगुणेनाथवा चतुःषष्टेः।
द्वाराणि यानि तेषा-
मनलादीनां फलोपनयः॥ ७१॥
अनलभयं स्त्रीजन्म
प्रभूतधनता नरेन्द्रवाल्लभ्यम्।

क्रोधपरतान्तत्वं
क्रौर्यं चौर्यं च पूर्वेण ॥ ७२ ॥
अल्पसुतत्वं प्रैष्यं
नीचत्वं भक्ष्यपानसुतवृद्धिः ।
रौद्रं कृतघ्नमधनं
सुतवीर्यघ्नं च याम्येन ॥ ७३ ॥
सुतपीडा रिपुवृद्धि-
र्न धनसुताप्तिः सुतार्थबलसम्पत् ।
धनसम्पन्नृपतिभयं
धनक्षयो रोग इत्यपरे ॥ ७४ ॥
वधबन्धौ रिपुवृद्धि-
र्धनसुतलाभः समस्तगुणसम्पत् ।
पुत्रधनाप्तिर्वैरं
सुतेन दोषाः स्त्रिया नैःस्वम् ॥ ७५ ॥
मार्गतरुकोणकूप-
स्तम्भभ्रमविद्धमशुभदं द्वारम् ।
उच्छ्रायाद्द्विगुणमितां
त्यक्त्वा भूमिं न दोषाय ॥ ७६ ॥
रथ्याविद्धं द्वारं
नाशाय कुमारदोषदं तरुणा ।
पङ्कद्वारे शोको
व्ययो ऽम्बुनि स्राविणि प्रोक्तः ॥ ७७ ॥

कूपेनापस्मारो
भवति विनाशश्च देवताविद्धे ।
स्तम्भेन स्त्रीदोषाः
कुलनाशो ब्रह्मणोऽभिमुखे ॥ ७८ ॥
उन्मादः स्वयमुद्घाटिते
ऽथ पिहिते स्वयं कुलविनाशः ।
मानाधिके नृपभयं
दस्युभयं व्यसनदं नीचम् ॥ ७९ ॥
द्वारं द्वारस्योपरि
यत्तन्न शिवाय सङ्कटं यच्च ।
आव्यात्तं क्षुद्भयदं
कुब्जं कुलनाशनं भवति ॥ ८० ॥
पीडाकरमतिपीडित-
मन्तर्विनतं भवेदभावाय ।
बाह्यविनते प्रवासो
दिग्भ्रान्ते दस्युभिः पीडा ॥ ८१ ॥
मूलद्वारं नान्यै-
र्द्वारैरतिसन्दधीत रूपर्द्ध्या ।
घटफलपत्रप्रमथादिभिश्च
तन्मङ्गलैश्चिनुयात् ॥ ८२ ॥
ऐशान्यादिषु कोणेषु
संस्थिता बाह्यतो गृहस्यैताः ।

चरकी विदारिनामाथ
पूतना राक्षसी चेति ॥ ८३ ॥
पुरभवनग्रामाणां
ये कोणास्तेषु निवसतां दोषाः।
श्वपचाद्यो ऽन्त्यजात्या-
स्तेष्वेव विवृद्धिमायान्ति ॥ ८४ ॥
याम्यादिष्वशुभफला
जातास्तरवः प्रदक्षिणेनैते।
उदगादिषु प्रशस्ताः
प्लक्षवटोदुम्बराश्वत्थाः ॥ ८५ ॥
आसन्नाः कण्टकिनो
रिपुभयदाः क्षीरिणो ऽर्थनाशाय।
फलिनः प्रजाक्षयकरा
दारूण्यपि वर्जयेदेषाम् ॥ ८६ ॥
छिन्द्याद्यदि न तरूंस्तान्
तदन्तरे पूजितान्वपेदन्यान्।
पुन्नागाशोकारिष्ट-
बकुलपनसान् शमीशालौ ॥ ८७ ॥

शस्तौषधिद्रुमलतामधुरा सुगन्धा
स्निग्धा समा न सुषिरा च मही नराणाम्।
अप्यध्वनि श्रमविनोदमुपागतानां
धत्ते श्रियं किमुत शाश्वतमन्दिरेषु ॥ ८८ ॥

सचिवालये ऽर्थनाशो
धूर्तगृहे सुतवधः समीपस्थे।
उद्वेगो देवकुले
चतुष्पथे भवति चाकीर्तिः॥ ८९॥
चैत्ये भयं ग्रहकृतं
वल्मीकश्वभ्रसङ्कुले विपदः।
गर्तायां तु पिपासा
कूर्माकारे धनविनाशः॥ ९०॥
उदगादिप्लवमिष्टं
विप्रादीनां प्रदक्षिणेनैव।
विप्रः सर्वत्र वसे-
दनुवर्णमथेष्टमन्येषाम्॥ ९१॥
गृहमध्ये हस्तमितं
खात्वा परिपूरितं पुनः श्वभ्रम्।
यद्यूनमनिष्टं तत्
समे समं धन्यमधिकं यत्॥ ९२॥
श्वभ्रमथवाम्बुपूर्णं
पदशतमित्वागतस्य यदि नोनम्।
तद्धन्यं यच्च भवेत्
पलान्यपामाढकं चतुःषष्टिः॥ ९३॥
आमे वा मृत्पात्रे
श्वभ्रस्थे दीपवर्तिरभ्यधिकम्।

ज्वलति दिशि यस्य शस्ता
सा भूमिस्तस्य वर्णस्य ॥ ९४ ॥
श्वप्रोषितं न कुसुमं
यस्मिन् प्रम्लायते ऽनुवर्णसमम् ।
तत्तस्य भवति शुभदं
यस्य च यस्मिन्मनो रमते ॥ ९५ ॥
सितरक्तपीतकृष्णा
विप्रादीनां प्रशस्यते भूमिः ।
गन्धश्च भवति यस्या
घृतरुधिरान्नाद्यमद्यसमः ॥ ९६ ॥
कुशयुक्ता शरबहुला
दूर्वाकाशावृता क्रमेण मही ।
अनुवर्णं वृद्धिकरी
मधुरकषायाम्लकटुका च ॥ ९७ ॥
कृष्टां प्ररूढबीजां
गोऽध्युषितां ब्राह्मणैः प्रशस्तां च ।
गत्वा महीं गृहपतिः
काले सांवत्सरोद्दिष्टे ॥ ९८ ॥
भक्ष्यैर्नानाकारै-
र्दध्यक्षतसुरभिकुसुमधूपैश्च ।
दैवतपूजां कृत्वा
स्थपतीनभ्यर्च्य विप्रांश्च ॥ ९९ ॥

विप्रः स्पृष्ट्वा शीर्षं
वक्षश्च क्षत्रियो विशश्चोरू।
शूद्रः पादौ स्पृष्ट्वा
कुर्याद्रेखां गृहारम्भे ॥ १०० ॥
अङ्गुष्ठकेन कुर्या-
न्मध्याङ्गुल्याथवा प्रदेशिन्या।
कनकमणिरजतमुक्ता-
दधिफलकुसुमाक्षतैश्च शुभम् ॥ १०१ ॥
शस्त्रेण शस्त्रमृत्यु-
र्बन्धो लोहेन भस्मनाग्निभयम्।
तस्करभयं तृणेन च
काष्ठोल्लिखिता च राजभयम् ॥ १०२ ॥
वक्रा पादोल्लिखिता
शस्त्रभयक्लेशदा विरूपा च।
चर्माङ्गारास्थिकृता
दन्तेन च कर्तुरशिवाय ॥ १०३ ॥
वैरमपसव्यलिखिता
प्रदक्षिणं सम्पदो विनिर्देश्याः।
वाचः परुषा निष्ठीवितं
क्षुतं चाशुभं कथितम् ॥ १०४ ॥
अर्धनिचितं कृतं वा
प्रविशन् स्थपतिर्गृहे निमित्तानि।

अवलोकयेद्गृहपतिः
क्व संस्थितः स्पृशति किं चाङ्गम् ॥ १०५ ॥
रविदीप्तो यदि शकुनि-
स्तस्मिन् काले विरौति परुषरवः।
संस्पृष्टाङ्गसमानं
तस्मिन्देशे ऽस्थि निर्देश्यम् ॥ १०६ ॥
शकुनसमये ऽथवान्ये
हस्त्यश्वश्वादयो ऽनुवाशन्ते ।
तत्प्रभवमस्थि तस्मिं-
स्तदङ्गसम्भूतमेवेति ॥ १०७ ॥
सूत्रे प्रसार्यमाणे
गर्दभरावो ऽस्थिशल्यमाचष्टे ।
श्वसृगाललङ्घिते वा
सूत्रे शल्यं विनिर्देश्यम् ॥ १०८ ॥
दिशि शान्तायां शकुनो
मधुरविरावी यदा तदा वाच्यः ।
अर्थस्तस्मिन् स्थाने
गृहेश्वराधिष्ठिते ऽङ्गे वा ॥ १०९ ॥
सूत्रच्छेदे मृत्युः
कीले चावाङ्मुखे महान् रोगः।
गृहनाथस्थपतीनां
स्मृतिलोपे मृत्युरादेश्यः ॥ ११० ॥

स्कन्धाच्च्युते शिरोरुक्
कुलोपसर्गो ऽपवर्जिते कुम्भे।
भग्ने ऽपि च कर्मिवध-
श्च्युते कराद्गृहपतेर्मृत्युः॥ १११॥
दक्षिणपूर्वे कोणे
कृत्वा पूजां शिलां न्यसेत्प्रथमाम्।
शेषाः प्रदक्षिणेन
स्तम्भाश्चैवं समुत्थाप्याः॥ ११२॥
छत्रस्रगम्बरयुतः
कृतधूपविलेपनः समुत्थाप्यः।
स्तम्भस्तथैव कार्यो
द्वारोच्छ्रायः प्रयत्नेन॥ ११३॥
विहगादिभिरवलीनै-
राकम्पितपतितदुःस्थितैश्च फलम्।
शक्रध्वजफलसदृशं
तस्मिंश्च शुभं विनिर्दिष्टम्॥ ११४॥
प्रागुत्तरोन्नते धनसुतक्षयः
सुतवधश्च दुर्गन्धे।
वक्रे बन्धुविनाशो
न सन्ति गर्भाश्च दिग्मूढे॥ ११५॥
इच्छेद्यदि गृहवृद्धिं
ततः समन्ताद्विवर्धयेत्तुल्यम्।

एकोद्देशे दोषः
प्रागथवाप्युत्तरे कुर्यात् ॥ ११६ ॥
प्राग्भवति मित्रवैरं
मृत्युभयं दक्षिणेन यदि वृद्धिः।
अर्थविनाशः पश्चा-
दुदग्विवृद्धौ मनस्तापः ॥ ११७ ॥
ऐशान्यां देवगृहं
महानसं चापि कार्यमाग्नेय्याम्।
नैर्ऋत्यां भाण्डोपस्करो
ऽर्थधान्यानि मारुत्याम् ॥ ११८ ॥
प्राच्यादिस्थे सलिले
सुतहानिः शिखिभयं रिपुभयं च।
स्त्रीकलहः स्त्रीदौष्ट्यं
नैःस्व्यं वित्तात्मजविवृद्धिः ॥ ११९ ॥
खगनिलयभग्नसंशुष्क-
दग्धदेवालयश्मशानस्थान्।
क्षीरतरुधवविभीतक-
निम्बारणिवर्जितांश्छिन्द्यात् ॥ १२० ॥
रात्रौ कृतबलिपूजं
प्रदक्षिणं छेदयेद्दिवा वृक्षम्।
धन्यमुदक्प्राक्पतनं
न ग्राह्यो ऽतो ऽन्यथा पतितः ॥ १२१ ॥

छेदो यद्यविकारी
ततः शुभं दारु तच्चौपयिकम्।
पीते तु मण्डले निर्दिशेत्
तरोर्मध्यगां गोधाम्॥ १२२॥
मञ्जिष्ठाभे भेको
नीले सर्पस्तथारुणे सरटः।
मुद्गाभे ऽश्मा कपिले तु
मूषको ऽम्भश्च खड्गाभे॥ १२३॥
धान्यगोगुरुहुताशसुराणां
न स्वपेदुपरि नाप्यनुवंशम्।
नोत्तरापरशिरा न च नग्नो
नैव चार्द्रचरणः श्रियमिच्छन्॥ १२४॥
भूरिपुष्पनिकरं सतोरणं
तोयपूर्णकलशोपशोभितम्।
धूपगन्धबलिपूजितामरं
ब्राह्मणध्वनियुतं विशेद्गृहम्॥ १२५॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां वास्तुविद्या नाम त्रिपञ्चाशो ऽध्यायः॥ *॥

धर्म्यं यशस्यं च वदाम्यतो ऽहं
दगार्गलं येन जलोपलब्धिः।
पुंसां यथाङ्गेषु शिरास्तथैव
क्षितावपि प्रोन्नतनिम्नसंस्थाः॥ १॥
एकेन वर्णेन रसेन चाम्भ-
श्च्युतं नभस्तो वसुधाविशेषात्।
नानारसत्वं बहुवर्णतां च
गतं परीक्ष्यं क्षितितुल्यमेव॥ २॥
पुरुहूतानलयमनिर्ऋति-
वरुणपवनेन्दुशङ्करा देवाः।
विज्ञातव्याः क्रमशः
प्राच्याद्यानां दिशां पतयः॥ ३॥
दिक्पतिसञ्ज्ञाश्च शिरा
नवमी मध्ये महाशिरानाम्नी।
एताभ्यो ऽन्याः शतशो
विनिःसृता नामभिः प्रथिताः॥ ४॥
पातालादूर्ध्वशिराः
शुभाश्चतुर्दिक्षु संस्थिता याश्च।
कोणदिगुत्था न शुभाः
शिरानिमित्तान्यतो वक्ष्ये॥ ५॥
यदि वेतसो ऽम्बुरहिते
देशे हस्तैस्त्रिभिस्ततः पश्चात्।

सार्धे पुरुषे तोयं
वहति शिरा पश्चिमा तत्र ॥ ६ ॥
चिह्नमपि चार्धपुरुषे
मण्डूकः पाण्डुरोऽथ मृत्पीता।
पुटभेदकश्च तस्मिन्
पाषाणो भवति तोयमधः ॥ ७ ॥
जम्ब्वाश्चोदग्घस्तै-
स्त्रिभिः शिराधो नरद्वये पूर्वा।
मृल्लोहगन्धिका पाण्डुराथ
पुरुषेऽत्र मण्डूकः ॥ ८ ॥
जम्बूवृक्षस्य प्राग्
वल्मीको यदि भवेत्समीपस्थः।
तस्माद्दक्षिणपार्श्वे
सलिलं पुरुषद्वये स्वादु ॥ ९ ॥
अर्धपुरुषे च मत्स्यः
पारावतसन्निभश्च पाषाणः।
मृद्भवति चात्र नीला
दीर्घं कालं बहु च तोयम् ॥ १० ॥
पश्चादुदुम्बरस्य
त्रिभिरेव करैर्नरद्वये सार्धे।
पुरुषे सितोऽहिरश्मा-
ञ्जनोपमोऽधः शिरा सुजला ॥ ११ ॥

उदगर्जुनस्य दृश्यो
वल्मीको यदि ततोऽर्जुनाद्धस्तैः।
त्रिभिरम्बु भवति पुरुषै-
स्त्रिभिरर्धसमन्वितैः पश्चात् ॥ १२ ॥
श्वेता गोधार्धनरे
पुरुषे मृद्धूसरा ततः कृष्णा।
पीता सिता ससिकता
ततो जलं निर्दिशेदमितम् ॥ १३ ॥
वल्मीकोपचितायां
निर्गुण्ड्यां दक्षिणेन कथितकरैः।
पुरुषद्वये सपादे
स्वादु जलं भवति चाशोष्यम् ॥ १४ ॥
रोहितमत्स्योऽर्धनरे
मृत्कपिला पाण्डुरा ततः परतः।
सिकता सशर्करा च
क्रमेण परतो भवत्यम्भः ॥ १५ ॥
पूर्वेण यदि बदर्या
वल्मीको दृश्यते जलं पश्चात्।
पुरुषैस्त्रिभिरादेश्यं
श्वेता गृहगोधिकार्धनरे ॥ १६ ॥
सपलाशा बदरी चेद्
दिश्यपरस्यां ततो जलं भवति।

पुरुषत्रये सपादे
पुरुषे ऽत्र च दुण्डुभिश्चिह्नम् ॥ १७ ॥
बिल्वोदुम्बरयोगे
विहाय हस्तत्रयं तु याम्येन।
पुरुषैस्त्रिभिरम्बु भवेत्
कृष्णो ऽर्धनरे च मण्डूकः ॥ १८ ॥
काकोदुम्बरिकायां
वल्मीको दृश्यते शिरा तस्मिन्।
पुरुषत्रये सपादे
पश्चिमदिक्स्था वहति सा च ॥ १९ ॥
आपाण्डुपीतिका मृद्
गोरसवर्णश्च भवति पाषाणः।
पुरुषार्धे कुमुदनिभो
दृष्टिपथं मूषको याति ॥ २० ॥
जलपरिहीने देशे
वृक्षः कम्पिल्लको यदा दृश्यः।
प्राच्यां हस्तत्रितये
वहति शिरा दक्षिणा प्रथमम् ॥ २१ ॥
मृन्नीलोत्पलवर्णा
कापोता चैव दृश्यते तस्मिन्।
हस्ते ऽजगन्धिमत्स्यो
भवति पयो ऽल्पं च सक्षारम् ॥ २२ ॥

श्रोणाकतरोरपरोत्तरे
शिरा द्वौ करावतिक्रम्य ।
कुमुदा नाम शिरा सा
पुरुषत्रयवाहिनी भवति ॥ २३ ॥
आसन्नो वल्मीको
दक्षिणपार्श्वे विभीतकस्य यदि ।
अध्यर्धे तस्य शिरा
पुरुषे ज्ञेया दिशि प्राच्याम् ॥ २४ ॥
तस्यैव पश्चिमायां
दिशि वल्मीको यदा भवेद्धस्ते ।
तत्रोदग्भवति शिरा
चतुर्भिरर्धाधिकैः पुरुषैः ॥ २५ ॥
श्वेतो विश्वम्भरकः
प्रथमे पुरुषे तु कुङ्कुमाभो ऽश्मा ।
अपरस्यां दिशि च शिरा
नश्यति वर्षत्रये ऽतीते ॥ २६ ॥
सकुशासित ऐशान्यां
वल्मीको यत्र कोविदारस्य ।
मध्ये तयोर्नरैरर्ध-
पञ्चमैस्तोयमक्षोभ्यम् ॥ २७ ॥
प्रथमे पुरुषे भुजगः
कमलोदरसन्निभो मही रक्ता ।

कुरुविन्दः पाषाण-
श्चिह्नान्येतानि वाच्यानि ॥ २८ ॥
यदि भवति सप्तपर्णो
वल्मीकवृतस्तदुत्तरे तोयम्।
वाच्यं पुरुषैः पञ्चभि-
रचापि भवन्ति चिह्नानि ॥ २९ ॥
पुरुषार्धे मण्डूको
हरितो हरितालसन्निभा भूश्च।
पाषाणोऽभ्रनिकाशः
सौम्या च शिरा शुभाम्बुवहा ॥ ३० ॥
सर्वेषां वृक्षाणा-
मधःस्थितो दर्दुरो यदा दृश्यः।
तस्माद्धस्ते तोयं
चतुर्भिरर्धाधिकैः पुरुषैः ॥ ३१ ॥
पुरुषे तु भवति नकुलो
नीला मृत्पीतिका ततः श्वेता।
दर्दुरसमानरूपः
पाषाणो दृश्यते चात्र ॥ ३२ ॥
यद्यहिनिलयो दृश्यो
दक्षिणतः संस्थितः करञ्जस्य।
हस्तद्वये तु याम्ये
पुरुषत्रितये शिरा सार्धे ॥ ३३ ॥

कच्छपकः पुरुषार्धे
प्रथमं चोद्भिद्यते शिरा पूर्वा ।
उदगन्या स्वादुजला
हरितो ऽश्माधस्ततस्तोयम् ॥ ३४ ॥
उत्तरतश्च मधूका-
दहिनिलयः पश्चिमे तरोस्तोयम् ।
परिहृत्य पञ्च हस्तान्
अर्धाष्टमपौरुषे प्रथमम् ॥ ३५ ॥
अहिराजः पुरुषे ऽस्मिन्
धूम्रा धात्री कुलत्थवर्णो ऽश्मा ।
माहेन्द्री भवति शिरा
वहति सफेनं सदा तोयम् ॥ ३६ ॥
वल्मीकः स्निग्धो दक्षिणेन
तिलकस्य सकुशदूर्वश्चेत् ।
पुरुषैः पञ्चभिरम्भो
दिशि वारुण्यां शिरा पूर्वा ॥ ३७ ॥
सर्पावासः पश्चाद्
यदा कदम्बस्य दक्षिणेन जलम् ।
परतो हस्तत्रितयात्
षड्भिः पुरुषैस्तुरीयोनैः ॥ ३८ ॥
कौबेरी चात्र शिरा
वहति जलं लोहगन्धि चाक्षोभ्यम् ।

कनकनिभो मण्डूको
नरमात्रे मृत्तिका पीता ॥ ३९ ॥
वल्मीकसंवृतो यदि
तालो वा भवति नालिकेरो वा।
पश्चात् षड्भिर्हस्तै-
र्नरैश्चतुर्भिः शिरा याम्या ॥ ४० ॥
याम्येन कपित्थस्या-
हिसंश्रयश्चेदुदग्जलं वाच्यम्।
सप्त परित्यज्य करान्
खात्वा पुरुषान् जलं पञ्च ॥ ४१ ॥
कर्बुरकोऽहिः पुरुषे
कृष्णा मृत्पुटभिदपि च पाषाणः।
श्वेता मृत्पश्चिमतः
शिरा ततश्चोत्तरा भवति ॥ ४२ ॥
अश्मन्तकस्य वामे
बदरी वा दृश्यतेऽहिनिलयो वा।
षड्भिरुदक् तस्य करैः
सार्धे पुरुषत्रये तोयम् ॥ ४३ ॥
कूर्मः प्रथमे पुरुषे
पाषाणो धूसरः ससिकता मृत्।
आदौ शिरा च याम्या
पूर्वोत्तरतो द्वितीया च ॥ ४४ ॥

वामेन हरिद्रतरो-
र्वल्मीकश्चेत्ततो जलं पूर्वे।
हस्तत्रितये पुरुषैः
सत्र्यंशैः पञ्चभिर्भवति ॥ ४५ ॥
नीलो भुजगः पुरुषे
मृत्पीता मरकतोपमश्चाश्मा।
कृष्णा भूः प्रथमं
वारुणी शिरा दक्षिणेनान्या ॥ ४६ ॥
जलपरिहीने देशे
दृश्यन्ते ऽनूपजानि चिह्नानि।
वीरणदूर्वा मृदवश्च
यत्र तस्मिन् जलं पुरुषे ॥ ४७ ॥
भार्ङ्गी त्रिवृता दन्ती
सूकरपादी च लक्ष्मणा चैव।
नवमालिका च हस्त-
द्वये ऽम्बु याम्ये त्रिभिः पुरुषैः ॥ ४८ ॥
स्निग्धाः प्रलम्बशाखा
वामनविटपद्रुमाः समीपजलाः।
सुषिरा जर्जरपत्रा
रूक्षाश्च जलेन सन्त्यक्ताः ॥ ४९ ॥
तिलकाम्रातकवरुणक-
भल्लातकबिल्वतिन्दुकाङ्कोलाः।

पिण्डारशिरीषाञ्जन-
परूषका वञ्जुलातिबलाः ॥ ५० ॥
एते यदि सुस्निग्धा
वल्मीकैः परिवृतास्ततस्तोयम्।
हस्तैस्त्रिभिरुत्तरत-
श्चतुर्भिरर्धेन च नरस्य ॥ ५१ ॥
अतृणे सतृणा यस्मिन्
सतृणे तृणवर्जिता मही यत्र।
तस्मिन् शिरा प्रदिष्टा
वक्तव्यं वा धनं तस्मिन् ॥ ५२ ॥
कण्टक्यकण्टकानां
व्यत्यासेऽम्भस्त्रिभिः करैः पश्चात्।
खात्वा पुरुषत्रितयं
त्रिभागयुक्तं धनं वा स्यात् ॥ ५३ ॥
नदति मही गम्भीरं
यस्मिंश्चरणाहता जलं तस्मिन्।
सार्धैस्त्रिभिर्मनुष्यैः
कौबेरी तत्र च शिरा स्यात् ॥ ५४ ॥
वृक्षस्यैका शाखा
यदि विनता भवति पाण्डुरा वा स्यात्।
विज्ञातव्यं शाखा-
तले जलं त्रिपुरुषं खात्वा ॥ ५५ ॥

फलकुसुमविकारो यस्य
तस्य पूर्वे शिरा त्रिभिर्हस्तैः।
भवति पुरुषैश्चतुर्भिः
पाषाणोऽधः क्षितिः पीता ॥ ५६ ॥
यदि कण्टकारिका
कण्टकैर्विना दृश्यते सितैः कुसुमैः।
तस्यास्तलेऽम्बु वाच्यं
त्रिभिर्नरैरर्धपुरुषे च ॥ ५७ ॥
खर्जूरी द्विशिरस्का
यत्र भवेज्जलविवर्जिते देशे।
तस्याः पश्चिमभागे
निर्देश्यं त्रिपुरुषे वारि ॥ ५८ ॥
यदि भवति कर्णिकारः
सितकुसुमः स्यात्पलाशवृक्षो वा।
सव्येन तत्र हस्त-
द्वयेऽम्बु पुरुषत्रये भवति ॥ ५९ ॥
ऊष्मा यस्यां धात्र्यां
धूमो वा तत्र वारि नरयुग्मे।
निर्देष्टव्या च शिरा
महता तोयप्रवाहेण ॥ ६० ॥
यस्मिन् क्षेत्रोद्देशे
जातं सस्यं विनाशमुपयाति।

स्निग्धमतिपाण्डुरं वा
महाशिरा नरयुगे तत्र ॥ ६१ ॥
मरुदेशे भवति शिरा
यथा तथातः परं प्रवक्ष्यामि ।
ग्रीवा करभाणामिव
भूतलसंस्थाः शीरा यान्ति ॥ ६२ ॥
पूर्वोत्तरेण पीलो-
र्यदि वल्मीको जलं भवति पश्चात् ।
उत्तरगमना च शिरा
विज्ञेया पञ्चभिः पुरुषैः ॥ ६३ ॥
चिह्नं दर्दुर आदौ
मृत्कपिलातः परं भवेद्धरिता ।
भवति च पुरुषे ऽधो ऽश्मा
तस्य तले वारि निर्देश्यम् ॥ ६४ ॥
पीलोरेव प्राच्यां
वल्मीको ऽतो ऽर्धपञ्चमैर्हस्तैः ।
दिशि याम्यायां तोयं
वक्तव्यं सप्तभिः पुरुषैः ॥ ६५ ॥
प्रथमे पुरुषे भुजगः
सितासितः हस्तमात्रमूर्तिश्च ।
दक्षिणतो वहति शिरा
सक्षारं भूरि पानीयम् ॥ ६६ ॥

उत्तरतश्च करीरा-
द्दहिनिलये दक्षिणे जलं स्वादु।
दशभिः पुरुषैर्ज्ञेयं
पुरुषे पीतो ऽत्र मण्डूकः॥ ६७॥
रोहीतकस्य पश्चा-
दहिवासश्चेत्त्रिभिः करैर्याम्ये।
द्वादश पुरुषान् खात्वा
सक्षारा पश्चिमेन शिरा॥ ६८॥
इन्द्रतरोर्वल्मीकः
प्राग्दृश्यः पश्चिमे शिरा हस्ते।
खात्वा चतुर्दश नरान्
कपिला गोधा नरे प्रथमे॥ ६९॥
यदि वा सुवर्णनाम्न-
स्तरोर्भवेद्वामतो भुजङ्गगृहम्।
हस्तद्वये तु याम्ये
पञ्चदशनरावसाने ऽम्बु॥ ७०॥
क्षारं पयो ऽत्र नकुलो
ऽर्धमानवे ताम्रसन्निभश्चाश्मा।
रक्ता च भवति वसुधा
वहति शिरा दक्षिणा तत्र॥ ७१॥
बदरीरोहितवृक्षौ
सम्पृक्तौ चेद्विनापि वल्मीकम्।

हस्तत्रये ऽम्बु पश्चात्
षोडशभिर्मानवैर्भवति ॥ ७२ ॥
सुरसं जलमादौ दक्षिणा
शिरा वहति चोत्तरेणान्या।
पिष्टनिभः पाषाणो
मृच्छ्वेता वृश्चिको ऽर्धनरे ॥ ७३ ॥
सकरीरा चेद्बदरी
त्रिभिः करैः पश्चिमेन तत्राम्भः।
अष्टादशभिः पुरुषै-
रैशानी बहुजला च शिरा ॥ ७४ ॥
पीलुसमेता बदरी
हस्तत्रयसम्मिते दिशि प्राच्याम्।
विंशत्या पुरुषाणा-
मशोष्यमम्भो ऽत्र सक्षारम् ॥ ७५ ॥
ककुभकरीरावेकत्र
संयुतौ यत्र ककुभबिल्वौ वा।
हस्तद्वये ऽम्बु पश्चा-
न्नरैर्भवेत्पञ्चविंशत्या ॥ ७६ ॥
वल्मीकमूर्धनि यदा
दूर्वा च कुशाश्च पाण्डुराः सन्ति।
कूपो मध्ये देयो
जलमत्र नरैकविंशत्या ॥ ७७॥

भूमौ कदम्बकयुता
वल्मीके यत्र दृश्यते दूर्वा ।
हस्तत्रयेण याम्ये
नरैर्जलं पञ्चविंशत्या ॥ ७८ ॥
वल्मीकत्रयमध्ये
रोहीतकपादपो यदा भवति ।
नानावृक्षैः सहित-
स्त्रिभिर्जलं तत्र वक्तव्यम् ॥ ७९ ॥
हस्तचतुष्के मध्यात्
षोडशभिश्चाङ्गुलैरुदग्वारि ।
चत्वारिंशत्पुरुषान्
खात्वाश्मातः शिरा भवति ॥ ८० ॥
ग्रन्थिप्रचुरा यस्मि-
ञ्छमी भवेदुत्तरेण वल्मीकः ।
पश्चात्पञ्चकरान्ते
शतार्धसङ्ख्यैर्नरैः सलिलम् ॥ ८१ ॥
एकस्थाः पञ्च यदा
वल्मीका मध्यमो भवेच्छ्वेतः ।
तस्मिन् शिरा प्रदिष्टा
नरषष्ट्या पञ्चवर्जितया ॥ ८२ ॥
सपलाशा यत्र शमी
पश्चिमभागेऽम्बु मानवैः षष्ट्या ।

अर्धनरेऽहिः प्रथमं
सवालुका पीतमृत्परतः ॥ ८३ ॥
वल्मीकेन परिवृतः
श्वेतो रोहीतको भवेद्यस्मिन्।
पूर्वेण हस्तमात्रे
सप्तत्या मानवैरम्बु ॥ ८४ ॥
श्वेता कण्टकबहुला
यत्र शमी दक्षिणेन तत्र पयः।
नरपञ्चकसंयुतया
सप्तत्याहिर्नरार्धे च ॥ ८५ ॥
मरुदेशे यच्चिह्नं
न जाङ्गले तैर्जलं विनिर्देश्यम्।
जम्बूवेतसपूर्वे
ये पुरुषास्ते मरौ द्विगुणाः ॥ ८६ ॥
जम्बूस्त्रिवृता मूर्वा
शिशुमारी सारिवा शिवा श्यामा।
वीरुधयो वाराही
ज्योतिष्मती च गरुडवेगा ॥ ८७ ॥
सूकरिकमाषपर्णी
व्याघ्रपदाश्चेति यद्यहेर्निलये।
वल्मीकादुत्तरत-
स्त्रिभिः करैस्त्रिपुरुषे तोयम् ॥ ८८ ॥

एतदनूपे वाच्यं
जाङ्गलभूमौ तु पञ्चभिः पुरुषैः।
एतैरेव निमित्तै-
र्मरुदेशे सप्तभिः कथयेत्॥ ८९॥
एकनिभा यत्र मही
तृणतरुवल्मीकगुल्मपरिहीना।
तस्यां यत्र विकारो
भवति धरित्र्यां जलं तत्र॥ ९०॥
यत्र स्निग्धा निम्ना
सवालुका सानुनादिनी वा स्यात्।
तत्रार्धपञ्चमैर्वारि
मानवैः पञ्चभिर्यदि वा॥ ९१॥
स्निग्धतरूणां याम्ये
नरैश्चतुर्भिर्जलं प्रभूतं च।
तरुगहने ऽपि हि विकृतो
यस्तस्मात्तद्वदेव वदेत्॥ ९२॥
नमते यत्र धरित्री
सार्धे पुरुषे ऽम्बु जाङ्गलानूपे।
कीटा वा यत्र विनालयेन
बहवो ऽम्बु तत्रापि॥ ९३॥
उष्णा शीता च मही
शीतोष्णाम्भस्त्रिभिर्नरैः सार्धैः।

इन्द्रधनुमत्स्यो वा
वल्मीको वा चतुर्हस्तात् ॥ ९४ ॥
वल्मीकानां पङ्क्त्यां
यद्येको ऽभ्युच्छ्रितः शिरा तदधः।
शुष्यति न रोहते वा
सस्यं यस्यां च तथाम्भः ॥ ९५ ॥
न्यग्रोधपलाशोदुम्बरैः
समेतैस्त्रिभिर्जलं तदधः।
वटपिप्पलसमवाये
तद्वद्वाच्यं शिरा चोदक् ॥ ९६ ॥
आग्नेये यदि कोणे
ग्रामस्य पुरस्य वा भवति कूपः।
नित्यं स करोति भयं
दाहं च समानुषं प्रायः ॥ ९७ ॥
नैर्ऋतकोणे बाल-
क्षयं वनिताभयं च वायव्ये।
दिक्त्रयमेतत्त्यक्त्वा
शेषासु शुभावहाः कूपाः ॥ ९८ ॥
सारस्वतेन मुनिना
दगार्गलं यत्कृतं तदवलोक्य।
आर्याभिः कृतमेतद्
वृत्तैरपि मानवं वक्ष्ये ॥ ९९ ॥

स्निग्धा यतः पादपगुल्मवल्ल्यो
निश्छिद्रपत्राश्च ततः शिरास्ति।
पद्मक्षुरोशीरकुलाः सगुण्ड्राः
काशाः कुशा वा नलिका नलो वा॥ १००॥
खर्जूरजम्ब्वर्जुनवेतसाः स्युः
क्षीरान्विता वा द्रुमगुल्मवल्ल्यः।
छत्रेभनागाः शतपत्रनीपाः
स्युर्नक्तमालाश्च ससिन्दुवाराः॥ १०१॥
विभीतको वा मदयन्तिका वा
यत्रास्ति तस्मिन् पुरुषत्रये ऽम्भः।
स्यात्पर्वतस्योपरि पर्वतो ऽन्य-
स्तत्रापि मूले पुरुषत्रये ऽम्भः॥ १०२॥
या मौञ्जकैः काशकुशैश्च युक्ता
नीला च मृद्यत्र सशर्करा च।
तस्यां प्रभूतं सुरसं च तोयं
कृष्णाथवा यत्र च रक्तमृद्वा॥ १०३॥
सशर्करा ताम्रमही कषायं
क्षारं धरित्री कपिला करोति।
आपाण्डुरायां लवणं प्रदिष्टं
मिष्टं पयो नीलवसुन्धरायाम्॥ १०४॥
शाकाश्वकर्णार्जुनबिल्वसर्जाः
श्रीपर्ण्यरिष्टाधवशिंशपाश्च।

छिद्रैश्च पर्णैर्द्रुमगुल्मवल्ल्यो
रूक्षाश्च दूरे ऽम्बु निवेदयन्ति ॥ १०५ ॥
सूर्याग्निभस्मोष्ट्रखरानुवर्णा
या निर्जला सा वसुधा प्रदिष्टा।
रक्ताङ्कुराः क्षीरयुताः करीरा
रक्ता धरा चेज्जलमश्मनो ऽधः ॥ १०६ ॥
वैडूर्यमुद्गाम्बुदमेचकाभा
पाकोन्मुखोदुम्बरसन्निभा वा।
भृङ्गाञ्जनाभा कपिलाथवा या
ज्ञेया शिला भूरिसमीपतोया ॥ १०७ ॥
परावतक्षौद्रघृतोपमा वा
क्षौमस्य वस्त्रस्य च तुल्यवर्णा।
या सोमवल्ल्याश्च समानरूपा
साप्याशु तोयं कुरुते ऽक्षयं च ॥ १०८ ॥
ताम्रैः समेता पृषतैर्विचित्रै-
रापाण्डुभस्मोष्ट्रखरानुरूपा।
भृङ्गोपमाङ्गुष्ठिकपुष्पिका वा
सूर्याग्निवर्णा च शिला वितोया ॥ १०९ ॥
चन्द्रातपस्फटिकमौक्तिकहेमरूपा
याश्चेन्द्रनीलमणिहिङ्गुलुकाञ्जनाभाः।
सूर्योदयांशुहरितालनिभाश्च याः स्यु-
स्ताः शोभना मुनिवचो ऽत्र च वृत्तमेतत् ॥ ११० ॥

एता ह्यभेद्याश्च शिलाः शिवाश्च
यक्षैश्च नागैश्च सदाभिजुष्टाः ।
येषां च राष्ट्रेषु भवन्ति राज्ञां
तेषामवृष्टिर्न भवेत्कदाचित् ॥ १११ ॥
भेदं यदा नैति शिला तदानीं
पालाशकाष्ठैः सह तिन्दुकानाम् ।
प्रज्वालयित्वानलमग्निवर्णा
सुधाम्बुसिक्ता प्रविदारमेति ॥ ११२ ॥
तोयं शृतं मोक्षकभस्मना वा
यत्सप्तकृत्वः परिषेचनं तत् ।
कार्यं शरक्षारयुतं शिलायाः
प्रस्फोटनं वह्निवितापितायाः ॥ ११३ ॥
तक्रकाञ्जिकसुराः सकुलत्था
योजितानि बदराणि च तस्मिन् ।
सप्तरात्रमुषितान्यभितप्तां
दारयन्ति हि शिलां परिषेकैः ॥ ११४ ॥
नैम्बं पत्रं त्वक् च नालं तिलानां
सापामार्गं तिन्दुकं स्याद्गुडूची ।
गोमूत्रेण स्रावितः क्षार एषां
षट्कृत्वोऽतस्तापितो भिद्यतेऽश्मा ॥ ११५ ॥
आर्कं पयो हुडुविषाणमषीसमेतं
पारावताखुशकृता च युतं प्रलेपः ।

टङ्कस्य तैलमथितस्य ततोऽस्य पानं
पश्चाच्छितस्य न शिलासु भवेद्विघातः॥ ११६॥
क्षारे कदल्या मथितेन युक्ते
दिनोषिते पायितमायसं यत्।
सम्यक् छितं चाश्मनि नैति भङ्गं
न चान्यलोहेष्वपि तस्य कौण्ठ्यम् ॥ ११७ ॥

पाली प्रागपरायताम्बु सुचिरं धत्ते न याम्योत्तरा
कल्लोलैरवदारमेति मरुता सा प्रायशः प्रेरितैः।
तां चेदिच्छति सारदारुभिरपां सम्पातमावारयेत्
पाषाणादिभिरेव वा प्रतिचयं क्षुण्णं द्विपाश्वादिभिः॥ [॥११८॥

ककुभवटाम्रप्लक्षकदम्बैः
सनिचुलजम्बूवेतसनीपैः।
कुरवकतालाशोकमधूकै-
र्बकुलविमिश्रैश्चावृततीराम् ॥ ११९ ॥

द्वारं च नैर्वाहिकमेकदेशे
कार्यं शिलासञ्चितवारिमार्गम्।
कोशस्थितं निर्विवरं कपाटं
कृत्वा ततः पांशुभिरावपेत्तम् ॥ १२० ॥

अञ्जनमुस्तोशीरैः
सराजकोशातकामलकचूर्णैः।
कतकफलसमायुक्तै-
र्योगः कूपे प्रदातव्यः ॥ १२१ ॥

अभ्याशजातास्तरवः संस्पृशन्तः परस्परम्।
मिश्रैर्मूलैश्च न फलं सम्यग्यच्छन्ति पीडिताः॥ १३ ॥
शीतवातातपै रोगो जायते पाण्डुपत्रता।
अवृद्धिश्च प्रवालानां शाखाशोषो रसस्रुतिः॥ १४ ॥
चिकित्सितमथैतेषां शस्त्रेणादौ विशोधनम्।
विडङ्गघृतपङ्काक्तान् सेचयेत् क्षीरवारिणा॥ १५ ॥
फलनाशे कुलत्थैश्च माषैर्मुद्गैस्तिलैर्यवैः।
शृतशीतपयःसेकः फलपुष्पाभिवृद्धये॥ १६ ॥
अविकाजशकृच्चूर्णस्याढके द्वे तिलाढकम्।
सक्तुप्रस्थो जलद्रोणो गोमांसतुलया सह॥ १७ ॥
सप्तरात्रोषितैरेतैः सेकः कार्यो वनस्पतेः।
वल्लीगुल्मलतानां च फलपुष्पाय सर्वदा॥ १८ ॥

वासराणि दश दुग्धभावितं
बीजमाज्ययुतहस्तयोजितम्।
गोमयेन बहुशो विरूक्षितं
क्रौडमार्गपिशितैश्च धूपितम्॥ १९ ॥
मत्स्यसूकरवसासमन्वितं
रोपितं च परिकर्मितावनौ।
क्षीरसंयुतजलावसेचितं
जायते कुसुमयुक्तमेव तत्॥ २० ॥
तिन्तिडीत्यपि करोति वल्लरीं
व्रीहिमाषतिलचूर्णसक्तुभिः।

पूतिमांससहितैश्च सेचिता
धूपिता च सततं हरिद्रया ॥ २१ ॥
कपित्थवल्लीकरणाय मूला-
न्यास्फोतधात्रीधववासिकानाम् ।
पलाशिनी वेतससूर्यवल्ली
श्यामातिमुक्तैः सहिताष्टमूली ॥ २२ ॥
क्षीरे शृते चाप्यनया सुशीते
तालाशतं स्थाप्यं कपित्थबीजम् ।
दिने दिने शोषितमर्कपादै-
र्मासं विधिस्त्वेष ततोऽधिरोप्यम् ॥ २३ ॥
हस्तायतं तद्द्विगुणं गभीरं
खात्वावटं प्रोक्तजलावपूर्णम् ।
शुष्कं प्रदग्धं मधुसर्पिषा तत्
प्रलेपयेद्भस्मसमन्वितेन ॥ २४ ॥
चूर्णीकृतैर्माषतिलैर्यवैश्च
प्रपूरयेन्मृत्तिकयान्तरस्थैः ।
मत्स्यामिषाम्भःसहितं च हन्याद्
यावद्घनत्वं समुपागतं तत् ॥ २५ ॥
उप्तं च बीजं चतुरङ्गुलाधो
मत्स्याम्भसा मांसजलैश्च सिक्तम् ।
वल्ली भवत्याशु शुभप्रवाला
विस्मापनी मण्डपमावृणोति ॥ २६ ॥

अभ्याशजातास्तरवः संस्पृशन्तः परस्परम्।
मिश्रैर्मूलैश्च न फलं सम्यग्यच्छन्ति पीडिताः॥ १३॥
शीतवातातपै रोगो जायते पाण्डुपत्त्रता।
अवृद्धिश्च प्रवालानां शाखाशोषो रसस्रुतिः॥ १४॥
चिकित्सितमथैतेषां शस्त्रेणादौ विशोधनम्।
विडङ्गघृतपङ्काक्तान् सेचयेत् क्षीरवारिणा॥ १५॥
फलनाशे कुलत्थैश्च माषैर्मुद्गैस्तिलैर्यवैः।
शृतशीतपयःसेकः फलपुष्पाभिवृद्धये॥ १६॥
अविकाजशकृच्चूर्णस्याढके द्वे तिलाढकम्।
सक्तुप्रस्थो जलद्रोणो गोमांसतुलया सह॥ १७॥
सप्तरात्रोषितैरेतैः सेकः कार्यो वनस्पतेः।
वल्लीगुल्मलतानां च फलपुष्पाय सर्वदा॥ १८॥

वासराणि दश दुग्धभावितं
बीजमाज्ययुतहस्तयोजितम्।
गोमयेन बहुशो विरूक्षितं
क्रौडमार्गपिशितैश्च धूपितम्॥ १९॥
मत्स्यसूकरवसासमन्वितं
रोपितं च परिकर्मितावनौ।
क्षीरसंयुतजलावसेचितं
जायते कुसुमयुक्तमेव तत्॥ २०॥
तिन्तिडीत्यपि करोति वल्लरीं
व्रीहिमाषतिलचूर्णसक्तुभिः।

पूतिमांससहितैश्च सेचिता
धूपिता च सततं हरिद्रया ॥ २१ ॥
कपित्थवल्लीकरणाय मूला-
न्यास्फोतधात्रीधववासिकानाम् ।
पलाशिनी वेतससूर्यवल्ली
श्यामातिमुक्तैः सहिताष्टमूली ॥ २२ ॥
क्षीरे शृते चाप्यनया सुशीते
तालाशतं स्थाप्यं कपित्थबीजम् ।
दिने दिने शोषितमर्कपादै-
र्मासं विधिस्त्वेष ततो ऽधिरोप्यम् ॥ २३ ॥
हस्तायतं तद्द्विगुणं गभीरं
खात्वावटं प्रोक्तजलावपूर्णम् ।
शुष्कं प्रदग्धं मधुसर्पिषा तत्
प्रलेपयेद्भस्मसमन्वितेन ॥ २४ ॥
चूर्णीकृतैर्माषतिलैर्यवैश्च
प्रपूरयेन्मृत्तिकयान्तरस्थैः ।
मत्स्यामिषाम्भःसहितं च हन्याद्
यावद्घनत्वं समुपागतं तत् ॥ २५ ॥
उप्तं च बीजं चतुरङ्गुलाधो
मत्स्याम्भसा मांसजलैश्च सिक्तम् ।
वल्ली भवत्याशु शुभप्रवाला
विस्मापनी मण्डपमावृणोति ॥ २६ ॥

अतश्चो ऽङ्कोल्लसम्भूतफलकल्केन भावितम् ।
एतत्तैलेन वा बीजं श्लेष्मातकफलेन वा ॥ २७ ॥
वापितं करकोन्मिश्रं मृदि तत्क्षणजन्मकम् ।
फलभारान्विता शाखा भवतीति किमद्भुतम् ॥ २८ ॥

श्लेष्मातकस्य बीजानि
निष्कुलीकृत्य भावयेत्प्राज्ञः ।
अङ्कोल्लविज्जलाद्भि-
श्छायायां सप्तकृत्वेवम् ॥ २९ ॥
माहिषगोमयघृष्टान्यस्य
करीषे च तानि निक्षिप्य ।
करकाजलमृद्योगे
न्युप्तान्यह्ना फलकराणि ॥ ३० ॥
ध्रुवमृदुमूलविशाखा
गुरुभं श्रवणस्तथाश्विनीहस्तम् ।
उक्तानि दिव्यदृग्भिः
पादपसंरोपणे भानि ॥ ३१ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां वृक्षायुर्वेदो नाम पञ्चपञ्चाशो ऽध्यायः ॥ ० ॥

कृत्वा प्रभूतं सलिलमारामान्विनिवेश्य च ।
देवतायतनं कुर्याद्यशोधर्माभिवृद्धये ॥ १ ॥

इष्टापूर्तेन लभ्यन्ते ये लोकास्तान् बुभूषता।
देवानामालयः कार्यो द्वयमप्यत्र दृश्यते ॥ २ ॥
सलिलोद्यानयुक्तेषु कृतेष्वकृतकेषु च।
स्थानेष्वेतेषु सान्निध्यमुपगच्छन्ति देवताः ॥ ३ ॥
सरःसु नलिनीछत्रनिरस्तरविरश्मिषु।
हंसांसाक्षिप्तकल्हारवीचीविमलवारिषु ॥ ४ ॥
हंसकारण्डवक्रौञ्चचक्रवाकविराविषु।
पर्यन्तनिचुलच्छायाविश्रान्तजलचारिषु ॥ ५ ॥
क्रौञ्चकाञ्चीकलापाश्च कलहंसकलस्वनाः।
नद्यस्तोयांशुका यत्र शफरीकृतमेखलाः ॥ ६ ॥
फुल्लतीरद्रुमोत्तंसाः सङ्गमश्रोणिमण्डलाः।
पुलिनाभ्युन्नतोरस्या हंसहासाश्च निम्नगाः ॥ ७ ॥
वनोपान्तनदीशैलनिर्झरोपान्तभूमिषु।
रमन्ते देवता नित्यं पुरेषूद्यानवत्सु च ॥ ८ ॥
भूमयो ब्राह्मणादीनां याः प्रोक्ता वास्तुकर्मणि।
ता एव तेषां शस्यन्ते देवतायतनेष्वपि ॥ ९ ॥
चतुःषष्टिपदं कार्यं देवतायतनं सदा।
द्वारं च मध्यमं तत्र समदिक्स्थं प्रशस्यते ॥ १० ॥
यो विस्तारो भवेद्यस्य द्विगुणा तत्समुन्नतिः।
उच्छ्रायाद्यस्तृतीयोऽंशस्तेन तुल्या कटिर्भवेत् ॥ ११ ॥
विस्तारार्धं भवेद्गर्भो भित्तयोऽन्याः समन्ततः।
गर्भपादेन विस्तीर्णं द्वारं द्विगुणमुच्छ्रितम् ॥ १२ ॥

उच्छ्रायात्पादविस्तीर्णा शाखा तद्वदुदुम्बरः।
विस्तारपादप्रतिमं बाहुल्यं शाखयोः स्मृतम् ॥ १३ ॥
त्रिपञ्चसप्तनवभिः शाखाभिस्तत्प्रशस्यते।
अधः शाखाचतुर्भागे प्रतीहारौ निवेशयेत् ॥ १४ ॥
शेषं मङ्गल्यविहगैः श्रीवृक्षस्वस्तिकैर्घटैः।
मिथुनैः पत्रवल्लीभिः प्रमथैश्चोपशोभयेत् ॥ १५ ॥
द्वारमानाष्टभागोना प्रतिमा स्यात्सपिण्डिका।
द्वौ भागौ प्रतिमा तत्र तृतीयांशश्च पिण्डिका ॥ १६ ॥
मेरुमन्दरकैलासविमानच्छन्दनन्दनाः।
समुद्गपद्मगरुडनन्दिवर्धनकुञ्जराः ॥ १७ ॥
गुहराजो वृषो हंसः सर्वतोभद्रको घटः।
सिंहो वृत्तश्चतुष्कोणः षोडशाष्टाश्रयस्तथा ॥ १८ ॥
इत्येते विंशतिः प्रोक्ताः प्रासादाः सञ्ज्ञया मया।
यथोक्तानुक्रमेणैव लक्षणानि वदाम्यतः ॥ १९ ॥

तत्र षडश्रिर्मेरु-
र्द्वादशभौमो विचित्रकुहरश्च।
द्वारैर्युतश्चतुर्भि-
र्द्वात्रिंशद्धस्तविस्तीर्णः ॥ २० ॥
त्रिंशद्धस्तायामो
दशभौमो मन्दरः शिखरयुक्तः।
कैलासोऽपि शिखरवान्
अष्टाविंशोऽष्टभौमश्च ॥ २१ ॥

जालगवाक्षकयुक्तो
विमानसञ्ज्ञस्त्रिसप्तकायामः ।
नन्दन इति षड्भौमो
द्वात्रिंशः षोडशाण्डयुतः ॥ २२ ॥
वृत्तः समुद्गनामा
पद्मः पद्माकृतिः शयानष्टौ ।
शृङ्गेणैकेन भवे-
देकैव च भूमिका तस्य ॥ २३ ॥
गरुडाकृतिश्च गरुडो
नन्दीति च षट्चतुष्कविस्तीर्णः ।
कार्यश्च सप्तभौमो
विभूषितो ऽण्डैश्च विंशत्या ॥ २४ ॥
कुञ्जर इति गजपृष्ठः
षोडशहस्तः समन्ततो मूलात् ।
गुहराजः षोडशक-
स्त्रिचन्द्रशाला भवेद्वलभी ॥ २५ ॥
वृष एकभूमिशृङ्गो
द्वादशहस्तः समन्ततो वृत्तः ।
हंसो हंसाकारो
घटो ऽष्टहस्तः कलशरूपः ॥ २६ ॥
द्वारैर्युतश्चतुर्भि-
र्बहुशिखरो भवति सर्वतोभद्रः ।

बहुरुचिरचन्द्रशालः
षड्विंशः पञ्चभौमश्च ॥ २७ ॥
सिंहः सिंहाक्रान्तो
द्वादशकोणो ऽष्टहस्तविस्तीर्णः ।
चत्वारो ऽञ्जनरूपाः
पञ्चाण्डयुतस्तु चतुरस्रः ॥ २८ ॥
भूमिकाङ्गुलमानेन मयस्याष्टोत्तरं शतम् ।
सार्धं हस्तत्रयं चैव कथितं विश्वकर्मणा ॥ २९ ॥
प्राहुः स्थपतयश्चात्र मतमेकं विपश्चितः ।
कपोतपालिसंयुक्ता न्यूना गच्छन्ति तुल्यताम् ॥ ३० ॥
प्रासादलक्षणमिदं कथितं समासाद्
गर्गेण यद्विरचितं तदिहास्ति सर्वम् ।
मन्वादिभिर्विरचितानि पृथूनि यानि
तत्संस्मृतिं प्रति मयात्र कृतो ऽधिकारः ॥३१॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां प्रासादलक्षणं नाम षट्पञ्चाशो ऽध्यायः ॥ * ॥

आमं तिन्दुकमामं
कपित्थकं पुष्पमपि च शाल्मल्याः ।
बीजानि शल्लकीनां
धन्वनवल्को वचा चेति ॥ १ ॥

एतैः सलिलद्रोणः
क्वाथयितव्यो ऽष्टभागशेषश्च।
अवतार्यो ऽस्य च कल्को
द्रव्यैरेतैः समनुयोज्यः॥ २॥
श्रीवासकरसगुग्गुलु
भल्लातककुन्दुरूकसर्जरसैः।
अतसीबिल्वैश्च युतः
कल्को ऽयं वज्रलेपाख्यः॥ ३॥
प्रासादहर्म्यवलभी-
लिङ्गप्रतिमासु कुड्यकूपेषु।
सन्तप्तो दातव्यो
वर्षसहस्रायुतस्थायी॥ ४॥
लाक्षाकुन्दुरुगुग्गुलु-
गृहधूमकपित्थबिल्वमध्यानि।
नागबलाफलतिन्दुक-
मदनफलमधूकमञ्जिष्ठाः॥ ५॥
सर्जरसरसामलकानि चेति
कल्कः कृतो द्वितीयो ऽयम्।
वज्राख्यः प्रथमगुणै-
रयमपि तेष्वेव कार्येषु॥ ६॥
गोमहिषाजविषाणैः
खररोम्णा महिषचर्मगव्यैश्च।

निम्बकपित्थरसैः सह
वज्रतरो नाम कल्को ऽन्यः ॥ ७ ॥
अष्टौ सीसकभागाः
कांसस्य द्वौ तु रीतिकाभागः।
मयकथितो योगो ऽयं
विज्ञेयो वज्रसङ्घातः ॥ ८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां वज्रलेपो नाम सप्तपञ्चाशो ऽध्यायः ॥ * ॥

जालान्तरगे भानौ
यदणुतरं दर्शनं रजो याति।
तद्विन्द्यात्परमाणुं
प्रथमं तद्धि प्रमाणानाम् ॥ १ ॥
परमाणुरजो वालाग्र-
लिक्षयूका यवो ऽङ्गुलं चेति।
अष्टगुणानि यथोत्तर-
मङ्गुलमेकं भवति मात्रा ॥ २ ॥
देवागारद्वार-
स्याष्टांशोनस्य यस्तृतीयो ऽंशः।
तत्पिण्डिकाप्रमाणं
प्रतिमा तद्द्विगुणपरिमाणा ॥ ३ ॥

स्वैरङ्गुलप्रमाणै-
र्द्वादश विस्तीर्णमायतं च मुखम्।
नग्नजिता तु चतुर्दश
दैर्घ्येण द्राविडं कथितम्॥ ४॥
नासाललाटचिबुक-
ग्रीवाश्चतुरङ्गुलास्तथा कर्णौ।
द्वे अङ्गुले च हनुके
चिबुकं तु द्व्यङ्गुलं विस्तृतम्॥ ५॥
अष्टाङ्गुलं ललाटं,
विस्ताराद् द्व्यङ्गुलात्परे शङ्खौ।
चतुरङ्गुलौ तु शङ्खौ
कर्णौ तु द्व्यङ्गुलं पृथुलौ॥ ६॥
कर्णोपान्तः कार्यो
ऽर्धपञ्चमे भ्रूसमेन सूत्रेण।
कर्णस्रोतः सुकुमारकं च
नयनप्रबन्धसमम्॥ ७॥
चतुरङ्गुलं वसिष्ठः
कथयति नेत्रान्तकर्णयोर्विवरम्।
अधरो ऽङ्गुलप्रमाण-
स्तस्यार्धेनोत्तरोष्ठश्च॥ ८॥
अर्धाङ्गुला तु गोच्छा
वक्त्रं चतुरङ्गुलायतं कार्यम्।

विपुलं तु सार्धमङ्गुलं
मध्यात्तत्त्र्यङ्गुलं व्यासम् ॥ ९ ॥
द्व्यङ्गुलतुल्यौ नासापुटौ च
नासा पुटाग्रतो ज्ञेया।
स्याद् द्व्यङ्गुलमुच्छ्राय-
श्चतुरङ्गुलमन्तरं चाक्ष्णोः ॥ १० ॥
द्व्यङ्गुलमितोऽक्षिकोशो
द्वे नेत्रे तत्त्रिभागिका तारा।
दृक् तारापञ्चांशो
नेत्रविकाशोऽङ्गुलं भवति ॥ ११ ॥
पर्यन्तात्पर्यन्तं
दश भ्रुवोऽर्धाङ्गुलं भ्रुवोर्लेखा।
भ्रूमध्यं द्व्यङ्गुलकं
भ्रूर्दैर्घ्येणाङ्गुलचतुष्कम् ॥ १२ ॥
कार्या तु केशरेखा
भ्रूबन्धसमाङ्गुलार्धविस्तीर्णा।
नेत्रान्ते करवीरक-
मुपन्यसेदङ्गुलप्रमितम् ॥ १३ ॥
द्वात्रिंशत्परिणाहा-
च्चतुर्दशायामतोऽङ्गुलानि शिरः।
द्वादश तु चित्रकर्मणि
दृश्यन्ते विंशतिरदृश्याः ॥ १४ ॥

आस्यं सकेशनिचयं
षोडश दैर्घ्येण नग्नजित्प्रोक्तम् ।
ग्रीवा दश विस्तीर्णा
परिणाहाद्विंशतिः सैका ॥ १५ ॥
कण्ठाद्द्वादश हृदयं
हृदयान्नाभिश्च तत्प्रमाणेन ।
नाभीमध्यान्मेढ्रान्तरं च
तत्तुल्यमेवोक्तम् ॥ १६ ॥
ऊरू चाङ्गुलमानै-
श्चतुर्युता विंशतिस्तथा जङ्घे ।
जानुकपिच्छे चतुरङ्गुले च
पादौ च तत्तुल्यौ ॥ १७ ॥
द्वादश दीर्घौ षट् पृथुतया च
पादौ त्रिकायताङ्गुष्ठौ ।
पञ्चाङ्गुलपरिणाहौ
प्रदेशिनी त्र्यङ्गुलं दीर्घा ॥ १८ ॥
अष्टांशाष्टांशोनाः
शेषाङ्गुलयः क्रमेण कर्तव्याः ।
सचतुर्थभागमङ्गुल-
मुत्सेधोऽङ्गुष्ठकस्योक्तः ॥ १९ ॥
अङ्गुष्ठनखः कथित-
श्चतुर्थभागोनमङ्गुलं तज्ज्ञैः ।

शेषनखानामर्धाङ्गुलं
क्रमात् किञ्चिदूनं वा ॥ २० ॥
जङ्घाग्रे परिणाह-
श्चतुर्दशोक्तस्तु विस्तरः पञ्च ।
मध्ये तु सप्त विपुला
परिणाहात्त्रिगुणिताः सप्त ॥ २१ ॥
अष्टौ तु जानुमध्ये
वैपुल्यं त्र्यष्टकं तु परिणाहः ।
विपुलौ चतुर्दशोरू
मध्ये द्विगुणश्च तत्परिधिः ॥ २२ ॥
कटिरष्टादश विपुला
चत्वारिंशच्चतुर्युता परिधौ ।
अङ्गुलमेकं नाभि-
र्वेधेन तथा प्रमाणेन ॥ २३ ॥
चत्वारिंशद् द्वियुता
नाभीमध्येन मध्यपरिणाहः ।
स्तनयोः षोडश चान्तर-
मूर्ध्वं कक्षे षडङ्गुलिके ॥ २४ ॥
कार्यावष्टावंसौ
द्वादश बाहू तथा प्रबाहू च ।
बाहू षड्विस्तीर्णौ
प्रतिबाहू त्वङ्गुलचतुष्कम् ॥ २५ ॥

षोडश बाहू मूले
परिणाहाद्द्वादशाग्रहस्तौ च ।
विस्तारेण करतलं
षडङ्गुलं सप्त दैर्घ्येण ॥ २६ ॥
पञ्चाङ्गुलानि मध्या
प्रदेशिनी मध्यपर्वदलहीना ।
अनया तुल्या चानामिका
कनिष्ठा तु पर्वोना ॥ २७ ॥
पर्वद्वयमङ्गुष्ठः
शेषाङ्गुल्यस्त्रिभिस्त्रिभिः कार्य्याः ।
नखपरिमाणं कार्य्यं
सर्वासां पर्वणो ऽर्धेन ॥ २८ ॥
देशानुरूपभूषण-
वेषालङ्कारमूर्तिभिः कार्य्या ।
प्रतिमा लक्षणयुक्ता
सन्निहिता वृद्धिदा भवति ॥ २९ ॥
दशरथतनयो रामो
बलिश्च वैरोचनिः शतं विंशम् ।
द्वादशहान्या शेषाः
प्रवरसमन्यूनपरिमाणाः ॥ ३० ॥
कार्य्यो ऽष्टभुजो भगवां-
श्चतुर्भुजो द्विभुज एव वा विष्णुः ।

श्रीवत्साङ्कितवक्षाः
कौस्तुभमणिभूषितोरस्कः ॥ ३१ ॥
अतसीकुसुमश्यामः
पीताम्बरनिवसनः प्रसन्नमुखः ।
कुण्डलकिरीटधारी
पीनगलोरःस्थलांसभुजः ॥ ३२ ॥
खड्गगदाशरपाणि-
र्दक्षिणतः शान्तिदः चतुर्थकरः ।
वामकरेषु च कार्मुक-
खेटकचक्राणि शङ्खश्च ॥ ३३ ॥
अथ च चतुर्भुजमिच्छति
शान्तिद एको गदाधरश्चान्यः ।
दक्षिणपार्श्वे ह्येवं
वामे शङ्खश्च चक्रञ्च ॥ ३४ ॥
द्विभुजस्य तु शान्तिकरो
दक्षिणहस्तोऽपरश्च शङ्खधरः ।
एवं विष्णोः प्रतिमा
कर्तव्या भूतिमिच्छद्भिः ॥ ३५ ॥
बलदेवो हलपाणि-
र्मदविभ्रमलोचनश्च कर्तव्यः ।
बिभ्रत् कुण्डलमेकं
शङ्खेन्दुमृणालगौरवपुः ॥ ३६ ॥

एकानंशा कार्या
देवी बलदेवकृष्णयोर्मध्ये ।
कटिसंस्थितवामकरा
सरोजमितरेण चोद्वहती ॥ ३७ ॥
कार्या चतुर्भुजा या
वामकराभ्यां सपुस्तकं कमलम् ।
द्वाभ्यां दक्षिणपार्श्वे
वरमर्थिष्वक्षसूत्रं च ॥ ३८ ॥
वामेष्वष्टभुजायाः
कमण्डलुश्चापमम्बुजं शास्त्रम् ।
वरशरदर्पणयुक्ताः
सव्यभुजाः साक्षसूत्राश्च ॥ ३९ ॥
शाम्बश्च गदाहस्तः
प्रद्युम्नश्चापभृत् सुरूपश्च ।
अनयोः स्त्रियौ च कार्ये
खेटकनिस्त्रिंशधारिण्यौ ॥ ४० ॥
ब्रह्मा कमण्डलुकर-
श्चतुर्मुखः पङ्कजासनस्थश्च ।
स्कन्दः कुमाररूपः
शक्तिधरो वर्हिकेतुश्च ॥ ४१ ॥
शुक्लश्चतुर्विषाणो
द्विपो महेन्द्रस्य वज्रपाणित्वम् ।

तिर्यग्ललाटसंस्थं
तृतीयमपि लोचनं चिह्नम् ॥ ४२ ॥
शम्भोः शिरसीन्दुकला
वृषध्वजोऽक्षि च तृतीयमप्यूर्ध्वम्।
शूलं धनुः पिनाकं
वामार्धं वा गिरिसुतार्धम् ॥ ४३ ॥
पद्माङ्कितकरचरणः
प्रसन्नमूर्तिः सुनीचकेशश्च।
पद्मासनोपविष्टः
पितेव जगतो भवेद्बुद्धः ॥ ४४ ॥
आजानुलम्बबाहुः
श्रीवत्साङ्कः प्रशान्तमूर्तिश्च।
दिग्वासास्तरुणो
रूपवांश्च कार्योऽर्हतां देवः ॥ ४५ ॥
नासाललाटजङ्घोरु-
गण्डवक्षांसि चोन्नतानि रवेः।
कुर्यादुदीच्यवेषं
गूढं पादादुरो यावत् ॥ ४६ ॥
बिभ्राणः स्वकररुहे
पाणिभ्यां पङ्कजे मुकुटधारी।
कुण्डलभूषितवदनः
प्रलम्बहारो वियद्गवृतः ॥ ४७ ॥

कमलोदरद्युतिमुखः
कञ्चुकगुप्तः स्मितप्रसन्नमुखः।
रत्नोज्ज्वलप्रभामण्डलश्च
कर्तुः शुभकरोऽर्कः॥ ४८॥
सौम्या तु हस्तमात्रा
वसुदा हस्तद्वयोच्छ्रिता प्रतिमा।
क्षेमसुभिक्षाय भवेत्
त्रिचतुर्हस्तप्रमाणा या॥ ४९॥
नृपभयमत्यङ्गायां
हीनाङ्गायामकल्यता कर्तुः।
शातोदर्यां क्षुद्भयम्
अर्थविनाशः कृशायां च॥ ५०॥
मरणं तु सक्षतायां
शस्त्रनिपातेन निर्दिशेत्कर्तुः।
वामावनता पत्नीं
दक्षिणविनता हिनस्त्यायुः॥ ५१॥
अन्धत्वमूर्ध्वदृष्ट्या
करोति चिन्तामधोमुखी दृष्टिः।
सर्वप्रतिमास्वेवं
शुभाशुभं भास्करोक्तसमम्॥ ५२॥
लिङ्गस्य वृत्तपरिधिं
दैर्घ्येणासूत्र्य तत् त्रिधा विभजेत्।

मूले तच्चतुरस्रं
मध्ये त्वष्टास्रि वृत्तमतः ॥ ५३ ॥
चतुरस्रमवनिखाते
मध्यं कार्यं तु पिण्डिकाश्वभ्रे।
दृश्योच्छ्रायेण समा
समन्ततः पिण्डका श्वभ्रात् ॥ ५४ ॥
कृशदीर्घं देशघ्नं
पार्श्वविहीनं पुरस्य नाशाय।
यस्य क्षतं भवेन्मस्तके
विनाशाय तल्लिङ्गम् ॥ ५५ ॥
मातृगणः कर्तव्यः
स्वनामदेवानुरूपकृतचिह्नः।
रेवन्तोऽश्वारूढो
मृगयाक्रीडादिपरिवारः ॥ ५६ ॥
दण्डी यमो महिषगो
हंसारूढश्च पाशभृद्वरुणः।
नरवाहनः कुबेरो
वामकिरीटी बृहत्कुक्षिः ॥ ५७ ॥
[प्रमथाधिपो गजमुखः
प्रलम्बजठरः कुठारधारी स्यात्।
एकविषाणो बिभ्र-
न्मूलककन्दं सुनीलदलकन्दम् ॥ ५८ ॥]

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां प्रतिमालक्षणं नामाष्टापञ्चाशोऽध्यायः ॥ * ॥

कर्तुरनुकूलदिवसे
दैवज्ञविशोधिते शुभनिमित्ते।
मङ्गलशकुनैः प्रास्थानिकैश्च
वनसम्प्रवेशः स्यात्॥ १॥
पितृवनमार्गसुरालय-
वल्मीकोद्यानतापसाश्रमजाः।
चैत्यसरित्सङ्गमसम्भवाश्च
घटतोयसिक्ताश्च॥ २॥
कुब्जानुजातवल्ली-
निपीडिता वज्रमारुतोपहताः।
स्वपतितहस्तिनिपीडित-
शुष्काग्निप्लुष्टमधुनिलयाः॥ ३॥
तरवो वर्जयितव्याः
शुभदाः स्युः स्निग्धपत्रकुसुमफलाः।
अभिमतवृक्षं गत्वा
कुर्यात्पूजां सबलिपुष्पाम्॥ ४॥
सुरदारुचन्दनशमी-
मधूकतरवः शुभा द्विजातीनाम्।
क्षत्रस्यारिष्टाश्वत्थ-
खदिरबिल्वा विवृद्धिकराः॥ ५॥
वैश्यानां जीवकखदिर-
सिन्धुकस्यन्दनाश्च शुभफलदाः।

तिन्दुककेसरसर्जा-
र्जुनाम्रशालाश्च शूद्राणाम् ॥ ६ ॥
लिङ्गं वा प्रतिमा वा
द्रुमवत्स्थाप्या यथादिशं यस्मात् ।
तस्माच्चिह्नयितव्या
दिशो द्रुमस्योर्ध्वमथवाधः ॥ ७ ॥
परमान्नमोदकौदन-
दधिपललोल्लोपिकादिभिर्भक्ष्यैः ।
मद्यैः कुसुमैर्धूपै-
र्गन्धैश्च तरुं समभ्यर्च्य ॥ ८ ॥
सुरपितृपिशाचराक्षस-
भुजगासुरगणविनायकाद्यानाम् ।
कृत्वा रात्रौ पूजां
वृक्षं संस्पृश्य च ब्रूयात् ॥ ९ ॥
अर्चार्थममुकस्य त्वं देवस्य परिकल्पितः ।
नमस्ते वृक्ष पूजेयं विधिवत्सम्प्रगृह्यताम् ॥ १० ॥
यानीह भूतानि वसन्ति तानि
बलिं गृहीत्वा विधिवत्प्रयुक्तम् ।
अन्यत्र वासं परिकल्पयन्तु
क्षमन्तु तान्यद्य नमो ऽस्तु तेभ्यः ॥ ११ ॥
वृक्षं प्रभाते सलिलेन सिक्त्वा
पूर्वोत्तरस्यां दिशि सन्निकृत्य ।

मध्वाज्यलिप्तेन कुठारकेण
प्रदक्षिणं शेषमतो ऽभिहन्यात् ॥ १२ ॥
पूर्वेण पूर्वोत्तरतो ऽथवोदक्
पतेद्यदा वृद्धिकरस्तदा स्यात्।
आग्नेयकोणात्क्रमशो ऽग्निदाहः
क्षुद्रोगरोगास्तुरगक्षयश्च ॥ १३ ॥
यन्नोक्तमस्मिन्वनसंप्रवेशे
निपातविच्छेदनवृक्षगर्भाः।
इन्द्रध्वजे वास्तुनि च प्रदिष्टाः
पूर्वं मया ते ऽत्र तथैव योज्याः ॥ १४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां वनसम्प्रवेशो नामैकोनषष्टितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

दिशि सौम्यायां कुर्या-
दधिवासनमण्डपं बुधः प्राग्वा।
तोरणचतुष्टययुतं
शस्तद्रुमपल्लवच्छन्नम् ॥ १ ॥
पूर्वे भागे चित्राः
स्रजः पताकाश्च मण्डपस्योक्ताः।
आग्नेय्यां दिशि रक्ताः
कृष्णाः स्युर्याम्यनैर्ऋतयोः ॥ २ ॥

श्वेता दिश्यपरस्यां
वायव्यायां तु पाण्डुरा एव ।
चित्राश्चोत्तरपार्श्वे
पीताः पूर्वोत्तरे कोणे ॥ ३ ॥
आयुःश्रीबलजयदा
दारुमयी मृन्मयी तथा प्रतिमा ।
लोकहिताय मणिमयी
सौवर्णी पुष्टिदा भवति ॥ ४ ॥
रजतमयी कीर्तिकरी
प्रजाविवृद्धिं करोति ताम्रमयी ।
भूलाभं तु महान्तं
शैली प्रतिमाथवा लिङ्गम् ॥ ५ ॥
शङ्कूपहता प्रतिमा
प्रधानपुरुषं कुलं च घातयति ।
श्वभ्रोपहता रोगान्
उपद्रवांश्चाक्षयान् कुरुते ॥ ६ ॥
मण्डपमध्ये स्थण्डिल-
मुपलिप्यास्तीर्य सिकतयाथ कुशैः ।
भद्रासनकृतशीर्षो-
पधानपादां न्यसेत्प्रतिमाम् ॥ ७ ॥
प्लक्षाश्वत्थोदुम्बर-
शिरीषवटसम्भवैः कषायजलैः ।

मङ्गल्यसञ्ज्ञिताभिः
सर्वौषधिभिः कुशाद्याभिः ॥ ८ ॥
द्विपवृषभोद्धृतपर्वत-
वल्मीकसरित्समागमतटेषु ।
पद्मसरःसु च मृद्भिः
सपञ्चगव्यैश्च तीर्थजलैः ॥ ९ ॥
पूर्वशिरस्कां स्नातां
सुवर्णरत्नाम्बुभिश्च ससुगन्धैः ।
नानातूर्यनिनादैः
पुण्याहैर्वेदनिर्घोषैः ॥ १० ॥
ऐन्द्र्यां दिशीन्द्रलिङ्गा
मन्त्राः प्राग्दक्षिणे ऽग्निलिङ्गाश्च ।
जप्तव्या द्विजमुख्यैः
पूज्यास्ते दक्षिणाभिश्च ॥ ११ ॥
यो देवः संस्थाप्य-
स्तन्मन्त्रैश्चानलं द्विजो जुहुयात् ।
अग्निनिमित्तानि मया
प्रोक्तानीन्द्रध्वजोच्छ्राये ॥ १२ ॥
धूमाकुलो ऽपसव्यो
मुहुर्मुहुर्विस्फुलिङ्गकृन्न शुभः ।
होतुः स्मृतिलोपो वा
प्रसर्पणं वाशुभं प्रोक्तम् ॥ १३ ॥

स्नाताम्भुक्तवस्त्रां
स्वलङ्कृतां पूजितां कुसुमगन्धैः।
प्रतिमां स्वास्तीर्णायां
शय्यायां स्थापकः कुर्यात् ॥ १४ ॥

सुप्तां सुनृत्यगीतै-
र्जागरकैः सम्यगेवमधिवास्य।
दैवज्ञसम्प्रदिष्टे
काले संस्थापनं कुर्यात् ॥ १५ ॥

अभ्यर्च्य कुसुमवस्त्रा-
नुलेपनैः शङ्खतूर्यनिर्घोषैः।
प्रादक्षिण्येन नये-
दायतनस्य प्रयत्नेन ॥ १६ ॥

कृत्वा बलिं प्रभूतं
सम्पूज्य ब्राह्मणांश्च सभ्यांश्च।
दत्त्वा हिरण्यशकलं
विनिक्षिपेत्पिण्डिकाश्वभ्रे ॥ १७ ॥

स्थापकदैवज्ञद्विज-
सभ्यस्थपतीन् विशेषतोऽभ्यर्च्य।
कल्याणानां भागी
भवतीह परत्र च स्वर्गी ॥ १८ ॥

विष्णोर्भागवतान् मगांश्च सवितुः शम्भोः सभस्मद्विजान्
मातॄणामपि मातृमण्डलविदो विप्रान्विदुर्ब्रह्मणः।

शाक्यान् सर्वहितस्य शान्तमनसो नग्नान् जिनानां विदु-
र्ये यं देवमुपाश्रिताः स्वविधिना तैस्तस्य कार्या क्रिया ॥

उदगयने सितपक्षे [॥ १९ ॥
शिशिरगभस्तौ च जीववर्गस्थे ।
लग्ने स्थिरे स्थिरांशे
सौम्यैर्धीधर्मकेन्द्रगतैः ॥ २० ॥
पापैरुपचयसंस्थै-
र्ध्रुवमृदुहरितिष्यवायुदेवेषु ।
विकुजे दिने ऽनुकूले
देवानां स्थापनं शस्तम् ॥ २१ ॥
सामान्यमिदं समासतो
लोकानां हितदं मया कृतम् ।
अधिवासनसंनिवेशने
सावित्रे पृथगेव विस्तरात् ॥ २२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां प्रतिष्ठापनं नाम षष्टितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

पराशरः प्राह बृहद्रथाय
गोलक्षणं यत्क्रियते ततो ऽयम् ।
मया समासः शुभलक्षणास्ताः
सर्वास्तथाप्यागमतो ऽभिधास्ये ॥ १ ॥

सास्रविलरूक्षाक्ष्यो
मूषकनयनाश्च न शुभदा गावः ।
प्रचलच्चिपिटविषाणाः
करटाः खरसदृशवर्णाः ॥ २ ॥
दशसप्तचतुर्दन्त्यः
प्रलम्बमुण्डानना विनतपृष्ठाः ।
ह्रस्वस्थूलग्रीवा
यवमध्या दारितखुराश्च ॥ ३ ॥
श्यावातिदीर्घजिह्वा
गुल्फैरतितनुभिरतिबृहद्भिर्वा ।
अतिककुदाः कृशदेहा
नेष्टा हीनाधिकाङ्ग्यश्च ॥ ४ ॥
वृषभो ऽप्येवं स्थूला-
तिलम्बवृषणः शिराततक्रोडः ।
स्थूलशिराचितगण्ड-
स्त्रिस्थानं मेहते यश्च ॥ ५ ॥
मार्जाराक्षः कपिलः
करटो वा न शुभदो द्विजस्येष्टः ।
कृष्णोष्ठतालुजिह्वः
श्वसनो यूथस्य घातकरः ॥ ६ ॥
स्थूलशकृन्मणिशृङ्गः
सितोदरः कृष्णसारवर्णश्च ।

गृहजाते ऽपि त्याज्यो
यूथविनाशावहो वृषभः ॥ ७ ॥
श्यामकपुष्पचिताङ्गो
भस्मारुणसन्निभो बिडालाक्षः।
विप्राणामपि न शुभं
करोति वृषभः परिगृहीतः ॥ ८ ॥
ये चोद्धरन्ति पादान्
पङ्कादिव योजिताः कृशग्रीवाः।
कातरनयना हीनाश्च
पृष्ठतस्ते न भारसहाः ॥ ९ ॥
मृदुसंहतताम्रोष्ठा-
स्तनुस्फिजस्ताम्रतालुजिह्वाश्च।
तनुह्रस्वोच्चश्रवणाः
सुकुक्षयः स्पष्टजङ्घाश्च ॥ १० ॥
आताम्रसंहतखुरा
व्यूढोरस्का बृहत्ककुद्युक्ताः।
स्निग्धश्लक्ष्णतनुत्व-
ग्रोमाणस्ताम्रतनुशृङ्गाः ॥ ११ ॥
तनुभूस्पृग्वालधयो
रक्तान्तविलोचना महोच्छ्वासाः।
सिंहस्कन्धास्तन्वल्प-
कम्बलाः पूजिताः सुगताः ॥ १२ ॥

वामावर्तैर्वामे
दक्षिणपार्श्वे च दक्षिणावर्तैः ।
शुभदा भवन्त्यनडुहो
जङ्घाभिश्चैणकनिभाभिः ॥ १३ ॥
वैडूर्यमल्लिका-
बुद्बुदेक्षणाः स्थूलनेत्रवर्माणः ।
पार्ष्णिभिरस्फुटिताभिः
शस्ताः सर्वेऽपि भारवहाः ॥ १४ ॥
घ्राणोद्देशे सवलि-
र्मार्जारमुखः सितश्च दक्षिणतः ।
कमलोत्पललाक्षाभः
सुवालधिर्वाजितुल्यजवः ॥ १५ ॥
लम्बैर्वृषणैर्मेषोदरश्च
सङ्क्षिप्तवङ्क्षणाक्रोडः ।
ज्ञेयो भाराध्वसहो
जवेऽश्वतुल्यश्च शस्तफलः ॥ १६ ॥
सितवर्णः पिङ्गाक्ष-
स्ताम्रविषाणेक्षणो महावक्त्रः ।
हंसो नाम शुभफलो
यूथस्य विवर्धनः प्रोक्तः ॥ १७ ॥
भूस्पृग्वालधिराताम्र-
वङ्क्षणो रक्तदृक् ककुद्मी च ।

कल्माषश्च स्वामिन-
मचिरात् कुरुते पतिं लक्ष्म्याः ॥ १८ ॥
यो वा सितैकचरणो
यथेष्टवर्णश्च सोऽपि शस्तफलः।
मिश्रफलोऽपि ग्राह्यो
यदि नैकान्तप्रशस्तो ऽस्ति ॥ १९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां गोलक्षणं नामैकषष्टितमो ऽध्यायः ॥ ० ॥

पादाः पञ्चनखास्त्रयो ऽग्रचरणः षड्भिर्नखैर्दक्षिण-
स्ताम्रोष्ठाग्रनसो मृगेश्वरगतिर्जिघ्रन् भुवं याति च।
लाङ्गूलं ससटं दृगृक्षसदृशी कर्णौ च लम्बौ मृदू
यस्य स्यात्स करोति पोष्टुरचिरात्पुष्टां श्रियं श्वा गृहे ॥ [॥ १ ॥
पादे पादे पञ्च पञ्चाग्रपादे
वामे यस्याः षण्नखा मल्लिकाक्ष्याः।
वक्रं पुच्छं पिङ्गलालम्बकर्णा
या सा राष्ट्रं कुक्कुरी पाति पोष्टुः ॥ २ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां श्वलक्षणं नाम द्वाषष्टितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

कुक्कुटस्त्वृजुतनूरुहाङ्गुलि-
स्ताम्रवक्त्रनखचूलिकः सितः।
रौति सुस्वरमुषात्यये च यो
वृद्धिदः स नृपराष्ट्रवाजिनाम्॥ १॥
यवग्रीवो यो वा बदरसदृशो वापि विहगो
बृहन्मूर्धा वर्णैर्भवति बहुभिर्यश्च रुचिरः।
स शस्तः सङ्ग्रामे मधुमधुपवर्णश्च जयकृ-
न्न शस्तो यो ऽतो ऽन्यः कृशतनुरवः खञ्जचरणः॥२॥
कुक्कुटी च मृदुचारुभाषिणी
स्निग्धमूर्तिरुचिराननेक्षणा।
सा ददाति सुचिरं महीक्षितां
श्रीयशोविजयवीर्यसम्पदः॥ ३॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां कुक्कुट-
लक्षणं नाम त्रिषष्टितमो ऽध्यायः॥ * ॥

स्फटिकरजतवर्णो नीलराजीविचित्रः
कलशसदृशमूर्तिश्चारुवंशश्च कूर्मः।
अरुणसमवपुर्वा सर्षपाकारचित्रः
सकलनृपमहत्त्वं मन्दिरस्थः करोति॥ १॥
अञ्जनभृङ्गश्यामतनुर्वा
बिन्दुविचित्रो ऽव्यङ्गशरीरः।

सर्पशिरा वा स्थूलगलो यः
सोऽपि नृपाणां राष्ट्रविवृद्ध्यै ॥ २ ॥
वैडूर्यत्विट् स्थूलकण्ठस्त्रिकोणो
गूढच्छिद्रश्चारुवंशश्च शस्तः ।
क्रीडावाप्यां तोयपूर्णे मणौ वा
कार्यः कूर्मो मङ्गलार्थं नरेन्द्रैः ॥ ३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां कूर्मलक्षणं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ० ॥

छागशुभाशुभलक्षण-
मभिधास्ये नवदशाष्टदन्तास्ते ।
धन्याः स्थाप्या वेश्मनि
सन्त्याज्याः सप्तदन्ता ये ॥ १ ॥
दक्षिणपार्श्वे मण्डल-
मसितं शुक्लस्य शुभफलं भवति ।
ऋष्यनिभकृष्णलोहित-
वर्णानां श्वेतमपि शुभदम् ॥ २ ॥
स्तनवदवलम्बते यः
कण्ठेऽजानां मणिः स विज्ञेयः ।
एकमणिः शुभफलकृ-
द्धन्यतमा द्विमणयो ये ॥ ३ ॥

मुण्डाः सर्वे शुभदाः
सर्वसिताः सर्वकृष्णदेहाश्च।
अर्धासिताः सितार्धा
धन्याः कपिलार्धकृष्णाश्च ॥ ४ ॥
विचरति यूथस्याग्रे
प्रथमं चाम्भोऽवगाहते योऽजः।
स शुभः सितमूर्धा वा
मूर्धनि वा टिक्किका यस्य ॥ ५ ॥
सपृषतकण्ठशिरा वा
तिलपिष्टनिभश्च ताम्रदृक् शस्तः।
कृष्णचरणः सितो वा
कृष्णो वा श्वेतचरणो यः ॥ ६ ॥
यः कृष्णाण्डः श्वेतो
मध्ये कृष्णेन भवति पट्टेन।
यो वा चरति सशब्दं
मन्दं च स शोभनश्छागः ॥ ७ ॥
ऋष्यशिरोरुहपादो
यो वा प्राक् पाण्डुरोऽपरे नीलः।
स भवति शुभकृच्छागः
श्लोकश्चाप्यत्र गर्गोक्तः ॥ ८ ॥

कुट्टकः कुटिलश्चैव जटिलो वामनस्तथा।
ते चत्वारः श्रियः पुत्रा नालक्ष्मीके वसन्ति ते ॥ ९ ॥

अथाप्रशस्ताः खरतुल्यनादाः
प्रदीप्तपुच्छाः कुनखा विवर्णाः ।
निकृत्तकर्णा द्विपमस्तकाश्च
भवन्ति ये चासिततालुजिह्वाः ॥ १० ॥
वर्णैः प्रशस्तैर्मणिभिश्च युक्ता
मुण्डाश्च ये ताम्रविलोचनाश्च ।
ते पूजिता वेश्मसु मानवानां
सौख्यानि कुर्वन्ति यशः श्रियं च ॥ ११ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां छागलक्षणं नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ० ॥

दीर्घग्रीवाक्षिकूटस्त्रिकहृदयपृथुस्ताम्रताल्वोष्ठजिह्वः
सूक्ष्मत्वक्केशवालः सुशफगतिमुखो ह्रस्वकर्णोष्ठपुच्छः ।
जङ्घाजानूरुवृत्तः समसितदशनश्चारुसंस्थानरूपो
वाजी सर्वाङ्गशुद्धो भवति नरपतेः शत्रुनाशाय नित्यम् ॥ १ ॥
अश्रुपातहनुगण्डहृद्गल-
प्रोथशङ्खकटिबस्तिजानुनि ।
मुष्कनाभिककुदे तथा गुदे
सव्यकुक्षिचरणेषु चाशुभाः ॥ २ ॥
ये प्रपाणगलकर्णसंस्थिताः
पृष्ठमध्यनयनोपरि स्थिताः ।

श्रोष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगा-
स्ते ललाटसहिताः सुशोभनाः ॥ ३ ॥
तेषां प्रपाण एको
ललाटकेशेषु च ध्रुवावर्तः।
रन्ध्रोपरन्ध्रमूर्धनि
वक्षसि चेति स्मृतौ द्वौ द्वौ ॥ ४ ॥

षड्भिर्दन्तैः सिताभैर्भवति हयशिशुस्तैः कषायैर्द्विवर्षः
सन्दंशैर्मध्यमान्त्यैःपतितसमुदितैस्त्र्यब्दपञ्चाब्दिकोऽश्वः।
सन्दंशानुक्रमेण त्रिकपरिगणिताः कालिकापीतशुक्लाः
काचा माक्षीकशङ्खावटचलनमतो दन्तपातं च विद्धि ॥
॥ ५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामश्वल-
क्षणं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ * ॥

मध्वाभदन्ताः सुविभक्तदेहा
न चोपदिग्धाश्च कृशाः क्षमाश्च।
गात्रैः समैश्चापसमानवंशा
वराहतुल्यैर्जघनैश्च भद्राः ॥ १ ॥
वक्षोऽथ कक्षावलयः श्लथाश्च
लम्बोदरस्त्वग्बृहती गलश्च।
स्थूला च कुक्षिः सह पेचकेन
सैंही च दृग्मन्दमतङ्गजस्य ॥ २ ॥

मृगास्तु ह्रस्वाधरवालमेढ्रा-
स्तन्वंह्रिकण्ठद्विजहस्तकर्णाः।
स्थूलेक्षणाश्चेति यथोक्तचिह्नैः
सङ्कीर्णनागा व्यतिमिश्रचिह्नाः॥ ३॥
पञ्चोन्नतिः सप्त मृगस्य दैर्घ्य-
मष्टौ च हस्ताः परिणाहमानम्।
एकद्विवृद्धावथ मन्दभद्रौ
सङ्कीर्णनागोऽनियतप्रमाणः॥ ४॥
भद्रस्य वर्णो हरितो मदस्य
मन्दस्य हारिद्रकसन्निकाशः।
कृष्णो मदश्चाभिहितो मृगस्य
सङ्कीर्णनागस्य मदो विमिश्रः॥ ५॥
ताम्रोष्ठतालुवदनाः कलविङ्कनेत्राः
स्निग्धोन्नताग्रदशनाः पृथुलायतास्याः।
चापोन्नतायतनिगूढनिमग्नवंशा-
स्तन्वेकरोमचितकूर्मसमानकुम्भाः॥ ६॥
विस्तीर्णकर्णहनुनाभिललाटगुह्याः
कूर्मोन्नतद्विनवविंशतिभिर्नखैश्च।
रेखात्रयोपचितवृत्तकराः सुवाला
धन्याः सुगन्धिमदपुष्करमारुताश्च॥ ७॥
दीर्घाङ्गुलिरक्तपुष्कराः
सजलाम्भोदनिनादबृंहिणः।

बृहदायतवृत्तकन्धरा
धन्या भूमिपतेर्मतङ्गजाः ॥ ८ ॥
निर्मदाभ्यधिकहीननखाङ्गान्
कुब्जवामनकमेषविषाणान् ।
दृश्यकोशफलपुष्करहीनान्
श्यावनीलशबलासिततालून् ॥ ९ ॥
स्वल्यवक्त्ररुहमत्कुणषण्ढान्
हस्तिनीं च गजलक्षणयुक्ताम् ।
गर्भिणीं च नृपतिः परदेशं
प्रापयेदतिविरूपफलांस्ते ॥ १० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां गजलक्षणं नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ * ॥

उन्मानमानगतिसंहतिसारवर्ण-
स्नेहस्वरप्रकृतिसत्त्वमनूकमादौ ।
क्षेत्रं मृजां च विधिवत्कुशलोऽवलोक्य
सामुद्रविद्वदति यातमनागतं च ॥ १ ॥
अस्वेदनौ मृदुतलौ कमलोदराभौ
श्लिष्टाङ्गुली रुचिरताम्रनखौ सुपार्ष्णी ।
उष्णौ शिराविरहितौ सुनिगूढगुल्फौ
कूर्मोन्नतौ च चरणौ मनुजेश्वरस्य ॥ २ ॥

शूर्पाकारविरूक्षपाण्डुरनखौ वक्रौ शिरासन्ततौ
संशुष्कौ विरलाङ्गुली च चरणौ दारिद्र्यदुःखप्रदौ।
मार्गायोत्कटकौ कषायसदृशौ वंशस्य विच्छित्तिदौ
ब्रह्मघ्नौ परिपक्वमृद्द्युतितलौ पीतावगम्यरतौ ॥ ३ ॥

प्रविरलतनुरोमवृत्तजङ्घा
द्विरदकरप्रतिमैर्वरोरुभिश्च ।
उपचितसमजानवश्च भूपा
धनरहिताः श्वसृगालतुल्यजङ्घाः ॥ ४ ॥

रोमैकैकं कूपके पार्थिवानां
द्वे द्वे ज्ञेये पण्डितश्रोत्रियाणाम् ।
त्र्याद्यैर्निःस्वा मानवा दुःखभाजः
केशाश्चैवं निन्दिताः पूजिताश्च ॥ ५ ॥

निर्मांसजानुर्म्रियते प्रवासे
सौभाग्यमल्पैर्विकटैर्दरिद्राः ।
स्त्रीनिर्जिताश्चापि भवन्ति निम्नै
राज्यं समांसैश्च महद्भिरायुः ॥ ६ ॥

लिङ्गेऽल्पे धनवानपत्यरहितः स्थूले विहीनो धनै-
र्मेढ्रे वामनते सुतार्थरहितो वक्रेऽन्यथा पुत्रवान् ।
दारिद्र्यं विनते त्वधोऽल्पतनयो लिङ्गे शिरासन्तते
स्थूलग्रन्थियुते सुखी मृदु करोत्यन्तं प्रमेहादिभिः ॥

कोशनिगूढैर्भूपा [॥ ७ ॥
दीर्घैर्भग्नैश्च वित्तपरिहीनाः ।

कृशगुरुतरशेफसो
लघुशिराश्छिन्नाश्च धनवन्तः ॥ ८ ॥
अल्पमृत्युरेकवृषणो
विषमैः स्त्रीचञ्चलः समैः क्षितिपः।
ह्रस्वायुश्चोद्बद्धैः
प्रलम्बवृषणस्य शतमायुः ॥ ९ ॥
रक्तैराढ्या मणिभि-
र्निर्द्रव्याः पाण्डुरैश्च मलिनैश्च।
सुखिनः सशब्दमूत्रा
निःस्वा निःशब्दधाराश्च ॥ १० ॥
द्वित्रिचतुर्धाराभिः
प्रदक्षिणावर्तवलितमूत्राभिः।
पृथ्वीपतयो ज्ञेया
विकीर्णमूत्राश्च धनहीनाः ॥ ११ ॥
एकैव मूत्रधारा
वलिता रूपप्रधानसुतदात्री।
स्निग्धोन्नतसममणयो
धनवनितारत्नभोक्तारः ॥ १२ ॥
मणिभिश्च मध्यनिम्नैः
कन्यापितरो भवन्ति निःस्वाश्च।
बहुपशुभाजो मध्योन्नतैश्च
नात्युल्बणैर्धनिनः ॥ १३ ॥

परिशुष्कवस्तिशीर्षै-
र्धनरहिता दुर्भगाश्च विज्ञेयाः।
कुसुमसमगन्धयुक्ता
विज्ञातव्या महीपालाः॥ १४॥
मधुगन्धे बहुवित्ता
मत्स्यसगन्धे बहून्यपत्यानि।
तनुशुक्रः स्त्रीजनको
मांससगन्धो महाभोगी॥ १५॥
मदिरागन्धे यज्वा
क्षारसगन्धे च रेतसि दरिद्रः।
शीघ्रं मैथुनगामी
दीर्घायुरतोऽन्यथाल्पायुः॥ १६॥
निःस्वोऽतिस्थूलस्फिक्
समांसलस्फिक् सुखान्वितो भवति।
व्याघ्रान्तोऽध्यर्धस्फि-
ङ्मण्डूकस्फिक्नराधिपतिः॥ १७॥
सिंहकटिर्मनुजेन्द्रः
कपिकरभकटिर्धनैः परित्यक्तः।
समजठरा भोगयुता
घटपिठरनिभोदरा निःस्वाः॥ १८।
अविकलपार्श्वा धनिनो
निम्नैर्वक्रैश्च भोगसन्त्यक्ताः।

समकुक्षा भोगाढ्या
निम्नाभिर्भोगपरिहीनाः ॥ १९ ॥
उन्नतकुक्षाः क्षितिपाः
कुटिलाः स्युर्मानवा विषमकुक्षाः ।
सर्पोदरा दरिद्रा
भवन्ति बह्वाशिनश्चैव ॥ २० ॥
परिमण्डलोन्नताभि-
र्विस्तीर्णाभिश्च नाभिभिः सुखिनः ।
स्वल्पा त्वदृश्यनिम्ना
नाभिः क्लेशावहा भवति ॥ २१ ॥
वलिमध्यगता विषमा
शूलाबाधं करोति नैःस्वं च ।
शाठ्यं वामावर्ता
करोति मेधां प्रदक्षिणतः ॥ २२ ॥
पार्श्वायता चिरायुष-
मुपरिष्टाच्चेश्वरं गवाढ्यमधः ।
शतपत्रकर्णिकाभा
नाभिर्मनुजेश्वरं कुरुते ॥ २३ ॥
शस्त्रान्तं स्त्रीभोगिन-
माचार्यं बहुसुतं यथासङ्ख्यम् ।
एकद्वित्रिचतुर्भि-
र्वलिभिर्विद्यान्नृपं त्ववलिम् ॥ २४ ॥

विषमवलयो मनुष्या
भवन्त्यगम्याभिगामिनः पापाः।
ऋजुवलयः सुखभाजः
परदारद्वेषिणश्चैव ॥ २५ ॥
मांसलमृदुभिः पार्श्वैः
प्रदक्षिणावर्तरोमभिर्भूपाः।
विपरीतैर्निर्द्रव्याः
सुखपरिहीनाः परप्रेष्याः ॥ २६ ॥
सुभगा भवन्त्यनुद्बद्धचूचुका
निर्धना विषमदीर्घैः।
पीनोपचितनिमग्नैः
क्षितिपतयश्चूचुकैः सुखिनः ॥ २७ ॥
हृदयं समुन्नतं पृथु
न वेपनं मांसलं च नृपतीनाम्।
अधमानां विपरीतं
खररोमचितं शिरालं च ॥ २८ ॥
समवक्षसो ऽर्थवन्तः
पीनैः शूरास्त्वकिञ्चनास्तनुभिः।
विषमं वक्षो येषां
ते निःस्वाः शस्त्रनिधनाश्च ॥ २९ ॥
विषमैर्विषमो जत्रुभि-
रर्थविहीनो ऽस्थिसन्धिपरिणद्धैः।

उन्नतजत्रुर्भोगी
निम्नैर्निःस्वोऽर्थवान् पीनैः॥ ३०॥
चिपिटग्रीवो निःस्वः
शुष्का सशिरा च यस्य वा ग्रीवा।
महिषग्रीवः शूरः
शस्त्रान्तो वृषसमग्रीवः॥ ३१॥
कम्बुग्रीवो राजा
प्रलम्बकण्ठः प्रभक्षणो भवति।
पृष्ठमभग्नमरोमश-
मर्थवतामशुभदमतोऽन्यत्॥ ३२॥
अस्वेदनपीनोन्नत-
सुगन्धिसमरोमसङ्कुलाः कक्षाः।
विज्ञातव्या धनिना-
मतोऽन्यथार्थैर्विहीनानाम्॥ ३३॥
निर्मांसौ रोमचितौ
भग्नावल्पौ च निर्धनस्यांसौ।
विपुलावव्युच्छिन्नौ
सुश्लिष्टौ सौख्यवीर्यवताम्॥ ३४॥
करिकरसदृशौ वृत्ता-
वाजान्ववलम्बिनौ समौ पीनौ।
बाहू पृथिवीशाना-
मधमानां रोमशौ ह्रस्वौ॥ ३५॥

हस्ताङ्गुलयो दीर्घा-
श्चिरायुषामवलिताश्च सुभगानाम्।
मेधाविनां च सूक्ष्मा-
श्चिपिटाः परकर्मनिरतानाम्॥ ३६॥
स्थूलाभिर्धनरहिता
बहिर्नताभिश्च शस्त्रनिर्याणाः।
कपिसदृशकरा धनिनो
व्याघ्रोपमपाणयः पापाः॥ ३७॥
मणिबन्धनैर्निगूढै-
र्दृढैश्च सुश्लिष्टसन्धिभिर्भूपाः।
हीनैर्हस्तच्छेदः
श्लथैः सशब्दैश्च निर्द्रव्याः॥ ३८॥
पितृवित्तेन विहीना
भवन्ति निम्नेन करतलेन नराः।
संवृतनिम्नैर्धनिनः
प्रोत्तानकराश्च दातारः॥ ३९॥
विषमैर्विषमा निःस्वाश्च
करतलैरीश्वरास्तु लाक्षाभैः।
पीतैरगम्यवनिताभिगामिनो
निर्धना रूक्षैः॥ ४०॥
तुषसदृशनखाः क्लीबा-
श्चिपिटैः स्फुटितैश्च वित्तसन्त्यक्ताः।

कुनखविवर्णैः परतर्ककाश्च
ताम्रैश्च भूपतयः ॥ ४१ ॥
अङ्गुष्ठयवैराढ्याः
सुतवन्तोऽङ्गुष्ठमूलगैश्च यवैः।
दीर्घाङ्गुलिपर्वाणः
सुभगा दीर्घायुषश्चैव ॥ ४२ ॥
स्निग्धा निम्ना रेखा
धनिनां तद्व्यत्ययेन निःस्वानाम्।
विरलाङ्गुलयो निःस्वा
धनसञ्चयिनो घनाङ्गुलयः ॥ ४३ ॥
तिस्रो रेखा मणिबन्धनोत्थिताः
करतलोपगा नृपतेः।
मीनयुगाङ्कितपाणि-
र्नित्यं सत्त्रप्रदो भवति ॥ ४४ ॥
वज्राकारा धनिनां
विद्याभाजां तु मीनपुच्छनिभाः।
शङ्खातपत्रशिविका-
गजाश्वपद्मोपमा नृपतेः ॥ ४५ ॥
कलशमृणालपताका-
ङ्कुशोपमाभिर्भवन्ति निधिपालाः।
दामनिभाभिश्चाढ्याः
स्वस्तिकरूपाभिरैश्वर्यम् ॥ ४६ ॥

चक्रासिपरशुतोमर-
शक्तिधनुःकुन्तसन्निभा रेखाः।
कुर्वन्ति चमूनाथं
यज्वानमुलूखलाकाराः॥ ४७॥
मकरध्वजकोष्ठागार-
सन्निभाभिर्महाधनोपेताः।
वेदीनिभेन चैवाग्नि-
होत्रिणो ब्रह्मतीर्थेन॥ ४८॥
वापीदेवकुलाद्यै-
र्धर्मं कुर्वन्ति च त्रिकोणाभिः।
अङ्गुष्ठमूलरेखाः
पुत्राः स्युर्दारिकाः सूक्ष्माः॥ ४९॥
रेखाः प्रदेशिनीगाः
शतायुषां कल्पनीयमूनाभिः।
छिन्नाभिर्द्रुमपतनं
बहुरेखारेखिणो निःस्वाः॥ ५०॥
अतिकृशदीर्घैश्चिबुकै-
र्निर्द्रव्या मांसलैर्धनोपेताः।
बिम्बोपमैरवक्रै-
रधरैर्भूपास्तनुभिरस्वाः॥ ५१॥
ओष्ठैः स्फुटितविखण्डित-
विवर्णरूक्षैश्च धनपरित्यक्ताः।

स्निग्धा घनाश्च दशनाः

सुतीक्ष्णदंष्ट्राः समाश्च शुभाः ॥ ५२ ॥

जिह्वा रक्ता दीर्घा

श्लक्ष्णा सुसमा च भोगिनां ज्ञेया।

श्वेता कृष्णा परुषा

निर्द्रव्याणां तथा तालु ॥ ५३ ॥

वक्त्रं सौम्यं संवृत-

ममलं श्लक्ष्णं समं च भूपानाम्।

विपरीतं क्लेशभुजां

महामुखं दुर्भगाणां च ॥ ५४ ॥

स्त्रीमुखमनपत्यानां

शाठ्यवतां मण्डलं परिज्ञेयम्।

दीर्घं निर्द्रव्याणां

भीरुमुखाः पापकर्माणः ॥ ५५ ॥

चतुरस्रं धूर्तानां

निम्नं वक्त्रं च तनयरहितानाम्।

कृपणानामतिह्रस्वं

सम्पूर्णं भोगिनां कान्तम् ॥ ५६ ॥

अस्फुटिताग्रं स्निग्धं

श्मश्रु शुभं मृदु च सन्नतं चैव।

रक्तैः परुषैश्चौराः

श्मश्रुभिरल्पैश्च विज्ञेयाः ॥ ५७ ॥

निर्मांसैः कर्णैः पापमृत्यव-
श्चिपिटैः सुबहुभोगाः ।
कृपणाश्च ह्रस्वकर्णाः
शङ्कुश्रवणाश्च भूपतयः ॥ ५८ ॥
रोमशकर्णा दीर्घायुषस्तु
धनभागिनो विपुलकर्णाः ।
क्रूराः शिरावनद्धै-
र्व्यालम्बैर्मांसलैः सुखिनः ॥ ५९ ॥
भोगी त्वनिम्नगण्डो
मन्त्री सम्पूर्णमांसगण्डो यः ।
सुखभाक् शुकसमनास-
श्चिरजीवी शुष्कनासश्च ॥ ६० ॥
छिन्नानुरूपयागम्यगामिनो
दीर्घया तु सौभाग्यम् ।
आकुञ्चितया चौरः
स्त्रीमृत्युः स्याच्चिपिटनासः ॥ ६१ ॥
धनिनोऽग्रवक्रनासा
दक्षिणविनताः प्रभक्षणाः क्रूराः ।
ऋज्वी स्वल्पच्छिद्रा
सुपुटा नासा सभाग्यानाम् ॥ ६२ ॥
धनिनां क्षुतं सकृद्
द्वित्रिपिण्डितं ह्लादि सानुनादं च ।

दीर्घायुषां प्रमुक्तं
विज्ञेयं संहतं चैव ॥ ६३ ॥
पद्मदलाभैर्धनिनो
रक्तान्तविलोचनाः श्रियोभाजः ।
मधुपिङ्गलैर्महार्था
मार्जारविलोचनाः पापाः ॥ ६४ ॥
हरिणाक्षा मण्डललोचनाश्च
जिह्मैश्च लोचनैश्चौराः ।
क्रूराः केकरनेत्रा
गजसदृशदृशश्च भूपतयः ॥ ६५ ॥
ऐश्वर्यं गम्भीरै-
र्नीलोत्पलकान्तिभिश्च विद्वांसः
अतिकृष्णतारकाणा-
मक्ष्णामुत्पाटनं भवति ॥ ६६ ॥
मन्त्रित्वं स्थूलदृशां
श्यावाक्षाणां च भवति सौभाग्यम् ।
दीना दृग्निःस्वानां
स्निग्धा विपुलार्थभोगवताम् ॥ ६७ ॥
अभ्युन्नताभिरल्पायुषो
विशालोन्नताभिरतिसुखिनः ।
विषमभ्रुवो दरिद्रा
बालेन्दुनतभ्रुवः सधनाः ॥ ६८ ॥

दीर्घासंसक्ताभि-
र्धनिनः खण्डाभिरर्थपरिहीनाः।
मध्यविनतभ्रुवो ये
ते सक्ताः स्त्रीष्वगम्यासु ॥ ६९ ॥
उन्नतविपुलैः शङ्खै-
र्धन्या निम्नैः सुतार्थसन्त्यक्ताः।
विषमललाटा विधना
धनवन्तोऽर्धेन्दुसदृशेन ॥ ७० ॥
शुक्तिविशालैराचार्यता
शिरासन्ततैरधर्मरताः।
उन्नतशिराभिराढ्याः
स्वस्तिकवत्संस्थिताभिश्च ॥ ७१ ॥
निम्नललाटा वधबन्ध-
भागिनः क्रूरकर्मनिरताश्च।
अभ्युन्नतैश्च भूपाः
कृपणाः स्युः सङ्कटललाटाः ॥ ७२ ॥
रुदितमदीनमनश्रु
स्निग्धं च शुभावहं मनुष्याणाम्।
रूक्षं दीनं प्रचुराश्रु चैव
न शुभप्रदं पुंसाम् ॥ ७३ ॥
हसितं शुभदमकम्पं
सनिमीलितलोचनं तु पापस्य।

हृष्टस्य हसितमसकृत्
सोन्मादस्यासकृत्प्रान्ते ॥ ७४ ॥
तिस्रो रेखाः शतजीविनां
ललाटायताः स्थिता यदि ताः।
चतसृभिरवनीशत्वं
नवतिश्चायुः सपञ्चाब्दा ॥ ७५ ॥
विच्छिन्नाभिश्चागम्य-
गामिनो नवतिरप्यरेखेण।
केशान्तोपगताभी
रेखाभिरशीतिवर्षायुः ॥ ७६ ॥
पञ्चभिरायुः सप्तति-
रेकाग्रावस्थिताभिरपि षष्टिः।
बहुरेखेण शतार्धं
चत्वारिंशच्च वक्राभिः ॥ ७७ ॥
भ्रूलग्नाभि-
र्विंशतिकश्चैव वामवक्राभिः।
क्षुद्राभिः स्वल्पायु-
र्न्यूनाभिश्चान्तरे कल्प्यम् ॥ ७८ ॥
परिमण्डलैर्गवाद्या-
श्छत्राकारैः शिरोभिरवनीशाः।
चिपिटैः पितृमातृघ्नाः
करोटिशिरसां चिरान्मृत्युः ॥ ७९ ॥

घटमूर्धा ध्वानरुचि-
र्द्विमस्तकः पापकृद्धनैस्त्यक्तः ।
निम्नं तु शिरो महतां
बहुनिम्नमनर्थदं भवति ॥ ८० ॥
एकैकभवैः स्निग्धैः
कृष्णैराकुञ्चितैरभिन्नाग्रैः ।
मृदुभिर्न चातिबहुभिः
केशैः सुखभाग् नरेन्द्रो वा ॥ ८१ ॥
बहुमूलविषमकपिलाः
स्थूलस्फुटिताग्रपरुषह्रस्वाश्च ।
अतिकुटिलाश्चातिघनाश्च
मूर्धजा वित्तहीनानाम् ॥ ८२ ॥
यद्यद्गात्रं रूक्षं
मांसविहीनं शिरावनद्धं च ।
तत्तदनिष्टं प्रोक्तं
विपरीतमतः शुभं सर्वम् ॥ ८३ ॥
त्रिषु विपुलो गम्भीर-
स्त्रिष्वेव षडुन्नतश्चतुर्ह्रस्वः ।
सप्तसु रक्तो राजा
पञ्चसु दीर्घश्च सूक्ष्मश्च ॥ ८४ ॥
नाभिः स्वरः सत्त्वमिति प्रदिष्टं
गम्भीरमेतत्त्रितयं नराणाम् ।

उरो ललाटं वदनं च पुंसां
विस्तीर्णमेतत्त्रितयं प्रशस्तम् ॥ ८५ ॥
वक्षो ऽथ कक्षा नखनासिकास्यं
कृकाटिका चेति षडुन्नतानि ।
ह्रस्वानि चत्वारि च लिङ्गपृष्ठं
ग्रीवा च जङ्घे च हितप्रदानि ॥ ८६ ॥
नेत्रान्तपादकरताल्वधरोष्ठजिह्वा
रक्ता नखाश्च खलु सप्त सुखावहानि ।
सूक्ष्माणि पञ्च दशनाङ्गुलिपर्वकेशाः
सार्कं त्वचा कररुहाश्च न दुःखितानाम् ॥ ८७ ॥
हनुलोचनबाहुनासिकाः
स्तनयोरन्तरमत्र पञ्चमम् ।
इति दीर्घमिदं तु पञ्चकं
न भवत्येव नृणामभूभृताम् ॥ ८८ ॥

इति क्षेत्रम् ॥

छाया शुभाशुभफलानि निवेदयन्ती
लक्ष्या मनुष्यपशुपक्षिषु लक्षणज्ञैः ।
तेजोगुणान् बहिरपि प्रविकाशयन्ती
दीपप्रभा स्फटिकरत्नघटस्थितेव ॥ ८९ ॥
स्निग्धद्विजत्वङ्नखरोमकेश-
छाया सुगन्धा च महीसमुत्था ।

तुष्ट्यर्थलाभाभ्युदयान् करोति
धर्मस्य चाहन्यहनि प्रवृत्तिम् ॥ ९० ॥
स्निग्धा सिताच्छहरिता नयनाभिरामा
सौभाग्यमार्दवसुखाभ्युदयान् करोति।
सर्वार्थसिद्धिजननी जननीव चाप्या
छाया फलं तनुभृतां शुभमादधाति ॥ ९१ ॥
चण्डाधृष्या पद्महेमाग्निवर्णा
युक्ता तेजोविक्रमैः सप्रतापैः।
आग्नेयीति प्राणिनां स्याज्जयाय
क्षिप्रं सिद्धिं वाञ्छितार्थस्य धत्ते ॥ ९२ ॥
मलिनपरुषकृष्णा पापगन्धानिलोत्था
जनयति वधबन्धव्याध्यनर्थार्थनाशान्।
स्फटिकसदृशरूपा भाग्ययुक्तात्युदारा
निधिरिव गगनोत्था श्रेयसां स्वच्छवर्णा ॥ ९३ ॥
छायाः क्रमेण कुजलाग्न्यनिलाम्बरोत्थाः
केचिद्वदन्ति दश ताश्च यथानुपूर्व्या।
सूर्याब्जनाभपुरुहूतयमोडुपानां
तुल्यास्तु लक्षणफलैरिति तत्समासः ॥ ९४ ॥

इति मृजा ॥

करिवृषरथौघभेरी-
मृदङ्गसिंहाब्दनिःस्वना भूपाः।

गर्दभजर्जररूक्ष-
स्वराश्च धनसौख्यसन्त्यक्ताः ॥ ९५ ॥
इति स्वरः ॥

सप्त भवन्ति च सारा
मेदोमज्जात्वगस्थिशुक्राणि ।
रुधिरं मांसं चेति
प्राणभृतां तत्समासफलम् ॥ ९६ ॥
ताल्वोष्ठदन्तपाली-
जिह्वानेत्रान्तपायुकरचरणैः ।
रक्तैस्तु रक्तसारा
बहुसुखवनितार्थपुत्रयुताः ॥ ९७ ॥
स्निग्धत्वक्का धनिनो
मृदुभिः सुभगा विचक्षणास्तनुभिः ।
मज्जामेदःसाराः
सुशरीराः पुत्रवित्तयुक्ताः ॥ ९८ ॥
स्थूलास्थिरस्थिसारो
बलवान् विद्यान्तगः सुरूपश्च ।
बहुगुरुशुक्राः सुभगा
विद्वांसो रूपवन्तश्च ॥ ९९ ॥
उपचितदेहो विद्वान्
धनी सुरूपश्च मांससारो यः ।

इति सारः ॥

सङ्घात इति च सुश्लिष्ट-
सन्धिता सुखभुजो ज्ञेया ॥ १०० ॥

इति संहतिः ॥

स्नेहः पञ्चसु लक्ष्यो
वाग्जिह्वादन्तनेत्रनखसंस्थः ।
सुतधनसौभाग्ययुताः
स्निग्धैस्तैर्निर्धना रूक्षैः ॥ १०१ ॥

इति स्नेहः ॥

द्युतिमान्वर्णः स्निग्धः
क्षितिपानां मध्यमः सुतार्थवताम् ।
रूक्षो धनहीनानां
शुद्धः शुभदो न सङ्कीर्णः ॥ १०२ ॥

इति वर्णः ॥

साध्यमनूकं वक्त्राद्
गोवृषशार्दूलसिंहगरुडमुखाः ।
अप्रतिहतप्रतापा
जितरिपवो मानवेन्द्राश्च ॥ १०३ ॥
वानरमहिषवराहाज-
तुल्यवदनाः सुतार्थसुखभाजः ।

गर्दभकरभप्रतिमै-
र्मुखैः शरीरैश्च निःस्वसुखाः ॥ १०४ ॥
इत्यनूकम् ॥

अष्टशतं षण्णवतिः
परिमाणं चतुरशीतिरिति पुंसाम्।
उत्तमसमहीनाना-
मङ्गुलसङ्ख्यास्वमानेन ॥ १०५ ॥
इत्युन्मानम् ॥

भारार्धतनुः सुखभाक्
तुलितोऽतो दुःखभाग्भवत्यूनः।
भारोऽतीवाढ्याना-
मध्यर्धः सर्वधरणीशः ॥ १०६ ॥
विंशतिवर्षा नारी
पुरुषः खलु पञ्चविंशतिभिरब्दैः।
अर्हति मानोन्मानं
जीवितभागे चतुर्थे वा ॥ १०७ ॥
इति मानम् ॥

भूजलशिख्यनिलाम्बर-
सुरनररक्षःपिशाचकतिरश्चाम्।

सत्त्वेन भवति पुरुषो
लक्षणमेतद्भवत्येषाम् ॥ १०८ ॥
महीस्वभावः शुभपुष्पगन्धः
सम्भोगवान् सुश्वसनः स्थिरश्च।
तोयस्वभावो बहुतोयपायी
प्रियाभिलाषी रसभोजनश्च ॥ १०९ ॥
अग्निप्रकृत्या चपलोऽतितीक्ष्ण-
श्चण्डः क्षुधालुर्बहुभोजनश्च।
वायोः स्वभावेन चलः कृशश्च
क्षिप्रं च कोपस्य वशं प्रयाति ॥ ११० ॥
खप्रकृतिर्निपुणो विवृतास्यः
शब्दगतेः कुशलः सुषिराङ्गः।
त्यागयुतो पुरुषो मृदुकोपः
स्नेहरतश्च भवेत्सुरसत्त्वः ॥ १११ ॥
मर्त्यसत्त्वसंयुतो गीतभूषणप्रियः।
संविभागशीलवान्नित्यमेव मानवः ॥ ११२ ॥
तीक्ष्णप्रकोपः खलचेष्टितश्च
पापश्च सत्त्वेन निशाचराणाम्।
पिशाचसत्त्वश्चपलो मलाक्तो
बहुप्रलापी च समुल्बणाङ्गः ॥ ११३ ॥
भीरुः क्षुधालुर्बहुभुक् च यः स्या-
ज्ज्ञेयः स सत्त्वेन नरस्तिरश्चाम्।

एवं नराणां प्रकृतिः प्रदिष्टा
यल्लक्षणज्ञाः प्रवदन्ति सत्त्वम् ॥ ११४ ॥
इति प्रकृतिः ॥

शार्दूलहंससमदद्विपगोपतीनां
तुल्या भवन्ति गतिभिः शिखिनां च भूपाः।
येषां च शब्दरहितं स्तिमितं च यातं
तेऽपीश्वरा द्रुतपरिप्लुतगा दरिद्राः ॥ ११५ ॥
इति गतिः ॥

श्रान्तस्य यानमशनं च बुभुक्षितस्य
पानं तृषापरिगतस्य भयेषु रक्षा।
एतानि यस्य पुरुषस्य भवन्ति काले
धन्यं वदन्ति खलु तं नरलक्षणज्ञाः ॥ ११६ ॥
पुरुषलक्षणमुक्तमिदं मया
मुनिमतान्यवलोक्य समासतः।
इदमधीत्य नरो नृपसम्मतो
भवति सर्वजनस्य च वल्लभः ॥ ११७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पुरुषलक्षणं नामाष्टाषष्टितमोऽध्यायः ॥ ० ॥

ताराग्रहैर्बलयुतैः
स्वक्षेत्रस्वोच्चगैश्चतुष्टयगैः ।
पञ्च पुरुषाः प्रशस्ता
जायन्ते तानहं वक्ष्ये ॥ १ ॥
जीवेन भवति हंसः
सौरेण शशः कुजेन रुचकश्च ।
भद्रो बुधेन बलिना
मालव्यो दैत्यपूज्येन ॥ २ ॥
सत्त्वमहीनं सूर्या-
च्छारीरं मानसं च चन्द्रबलात् ।
यद्राशिभेदयुक्ता-
वेतौ तल्लक्षणः स पुमान् ॥ ३ ॥
तद्धातुमहाभूत-
प्रकृतिद्युतिवर्णसत्त्वरूपाद्यैः ।
अबलरवीन्दुयुतैस्तैः
सङ्कीर्णा लक्षणैः पुरुषाः ॥ ४ ॥
भौमात्सत्त्वं गुरुता
बुधात्सुरेज्यात्स्वरः सितात्स्नेहः ।
वर्णः सौरादेषां
गुणदोषैः साध्वसाधुत्वम् ॥ ५ ॥
सङ्कीर्णाः स्युर्न नृपा
दशासु तेषां भवन्ति सुखभाजः ।

रिपुगृहनीचोच्चच्युत-
सत्पापनिरीक्षणैर्भेदः ॥ ६ ॥
षण्णवतिरङ्गुलानां
व्यायामो दीर्घता च हंसस्य ।
शशरुचकभद्रमालव्य-
सञ्ज्ञितास्त्र्यङ्गुलविवृद्ध्या ॥ ७ ॥
यः सात्त्विकस्तस्य दया स्थिरत्वं
सत्त्वार्जवं ब्राह्मणदेवभक्तिः ।
रजोऽधिकः काव्यकलाक्रतुस्त्री-
संसक्तचित्तः पुरुषोऽतिशूरः ॥ ८ ॥
तमोऽधिको वञ्चयिता परेषां
मूर्खोऽलसः क्रोधपरोऽतिनिद्रः ।
मिश्रैर्गुणैः सत्त्वरजस्तमोभि-
र्मिश्रास्तु ते सप्त सह प्रभेदैः ॥ ९ ॥

मालव्यो नागनासासमभुजयुगलो जानुसम्प्राप्तहस्तो
मांसैः पूर्णाङ्गसन्धिः समरुचिरतनुर्मध्यभागे कृशश्च ।
पञ्चाष्टौ चोर्ध्वमास्यं श्रुतिविवरमपि त्र्यङ्गुलोनं च तिर्यग्
दीप्ताक्षं सत्कपोलं समसितदशनं नातिमांसाधरोष्ठम् ॥

मालवान् सभरुकच्छसुराष्ट्रान् ॥ १० ॥
लाटसिन्धुविषयप्रभृतींश्च ।
विक्रमार्जितधनोऽवति राजा
पारियात्रनिलयः कृतबुद्धिः ॥ ११ ॥

सप्ततिवर्षो मालव्यो ऽयं
त्यक्ष्यति सम्यक् प्राणांस्तीर्थे।
लक्षणमेतत्सम्यक् प्रोक्तं
शेषनराणां चातो वक्ष्ये ॥ १२ ॥
उपचितसमवृत्तलम्बबाहु-
र्भुजयुगलप्रमितः समुच्छ्रयो ऽस्य।
मृदुतनुघनरोमनद्धगण्डो
भवति नरः खलु लक्षणेन भद्रः ॥ १३ ॥
त्वक्शुक्रसारः पृथुपीनवक्षाः
सत्त्वाधिको व्याघ्रमुखः स्थिरश्च।
क्षमान्वितो धर्मपरः कृतज्ञो
गजेन्द्रगामी बहुशास्त्रवेत्ता ॥ १४ ॥
प्राज्ञो वपुष्मान् सुललाटशङ्खः
कलास्वभिज्ञो धृतिमान् सुकुक्षिः।
सरोजगर्भद्युतिपाणिपादो
योगी सुनासः समसंहतभ्रूः ॥ १५ ॥
नवाम्बुसिक्तावनिपत्रकुङ्कुम-
द्विपेन्द्रदानागुरुतुल्यगन्धता।
शिरोरुहाश्चैकजकृष्णकुञ्चिता-
स्तुरङ्गनागोपमगूढगुह्यता ॥ १६ ॥
हलमुशलगदासिशङ्खचक्र-
द्विपमकराब्जरथाङ्कितांह्रिहस्तः।

विभवमपि जनोऽस्य बोभुजीति
भ्रमति हि न स्वजनं स्वतन्त्रबुद्धिः ॥ १७ ॥
अङ्गुलानि नवतिश्च षडूना-
न्युच्छ्रयेण तुलयापि हि भारः।
मध्यदेशनृपतिर्यदि पुष्टा-
स्त्यादयोऽस्य सकलावनिनाथः ॥ १८ ॥
भुक्त्वा सम्यग्वसुधां
शौर्येणोपार्जितामशीत्यब्दः।
तीर्थे प्राणांस्त्यक्त्वा
भद्रो देवालयं याति ॥ १९ ॥
ईषद्दन्तुरकस्तनुद्विजनखः कोशेक्षणः शीघ्रगो
विद्याधातुवणिक्क्रियासु निरतः सम्पूर्णगण्डः शठः।
सेनानीः प्रियमैथुनः परजनस्त्रीसक्तचित्तश्चलः
शूरो मातृहितो वनाचलनदीदुर्गेषु सक्तः शशः ॥ २० ॥
दीर्घोऽङ्गुलानां शतमष्टहीनं
साशङ्कचेष्टः पररन्ध्रविच्च।
सारोऽस्य मज्जा निभृतप्रचारः
शशो ह्ययं नातिगुरुः प्रदिष्टः ॥ २१ ॥
मध्ये कृशः खेटकवज्रवीणा-
पर्यङ्कमालामुरजानुरूपाः।
शूलोपमाश्चोर्ध्वगताश्च रेखाः
शशस्य पादोपगताः करे वा ॥ २२ ॥

प्रात्यन्तिको माण्डलिको ऽथवायं
स्फिक्स्रावशूलाभिभवार्तमूर्तिः।
एवं शशः सप्ततिहायनो ऽयं
वैवस्वतस्यालयमभ्युपैति ॥ २३ ॥

रक्तं पीनकपोलमुन्नतनसं वक्त्रं सुवर्णोपमं
वृत्तं चास्य शिरो ऽक्षिणी मधुनिभे सर्वे च रक्ता नखाः।
स्रग्दामाङ्कुशशङ्खमत्स्ययुगलक्रत्वङ्गकुम्भाम्बुजै-
श्चिह्नैर्हंसकलस्वनः सुचरणो हंसः प्रसन्नेन्द्रियः ॥ २४ ॥

रतिरम्भसि शुक्रसारता
द्विगुणा चाष्टशतैः पलैर्मितिः।
परिमाणमथास्य षड्युता
नवतिः सम्परिकीर्तिता बुधैः ॥ २५ ॥

भुनक्ति हंसः खसशूरसेनान्
गान्धारगङ्गायमुनान्तरालम्।
शतं दशोनं शरदां नृपत्वं
कृत्वा वनान्ते समुपैति मृत्युम् ॥ २६ ॥

सुभ्रूकेशो रक्तश्यामः कम्बुग्रीवो व्यादीर्घास्यः।
शूरः क्रूरः श्रेष्ठो मन्त्री चौरस्वामी व्यायामी च ॥ २७ ॥

यन्मात्रमास्यं रुचकस्य दीर्घं
मध्यप्रदेशे चतुरस्रता सा।
तनुच्छविः शोणितमांससारो
हन्ता द्विषां साहससिद्धकार्यः ॥ २८ ॥

खट्वाङ्गवीणावृषचापवज्र-
शक्तीन्दुशूलाङ्कितपाणिपादः।
भक्तो गुरुब्राह्मणदेवतानां
शताङ्गुलः स्यात्तुलया सहस्रम्॥ २९॥
मन्त्राभिचारकुशलः कृशजानुजङ्घो
विन्ध्यं ससह्यगिरिमुज्जयनीं च भुक्त्वा।
सम्प्राप्य सप्ततिसमा रुचको नरेन्द्रः
शस्त्रेण मृत्युमुपयात्यथवानलेन॥ ३० ॥
पञ्चापरे वामनको जघन्यः
कुब्जोऽपरो मण्डलकोऽथ सामी।
पूर्वोक्तभूपानुचरा भवन्ति
सङ्कीर्णसञ्ज्ञाः शृणु लक्षणैस्तान्॥ ३१॥
सम्पूर्णाङ्गो वामनो भग्नपृष्ठः
किञ्चिच्चोरुर्मध्यकक्षान्तरेषु।
ख्यातो राज्ञो ह्येष भद्रानुजीवी
स्फीतो दाता वासुदेवस्य भक्तः॥ ३२॥
मालव्यसेवी तु जघन्यनामा
खण्डेन्दुतुल्यश्रवणः सुसन्धिः।
शुक्रेण सारः पिशुनः कविश्च
रूक्षच्छविः स्थूलकराङ्गुलीकः॥ ३३॥
क्रूरो धनी स्थूलमतिः प्रतीत-
स्ताम्रच्छविः स्यात्परिहासशीलः।

उरोऽङ्घ्रिहस्तेष्वसिशक्तिपाश-
परश्वधाङ्कश्च जघन्यनामा ॥ ३४ ॥
कुब्जो नाम्ना यः स शुद्धो ह्यधस्तात्
क्षीणः किंचित्पूर्वकाये नतश्च ।
हंसासेवी नास्तिको ऽर्थैरुपेतो
विद्वान् शूरः सूचकः स्यात् कृतज्ञः ॥ ३५ ॥
कलास्वभिज्ञः कलहप्रियश्च
प्रभूतभृत्यः प्रमदाजितश्च ।
सम्पूज्य लोकं प्रजहात्यकस्मात्
कुब्जो ऽयमुक्तः सततोद्यतश्च ॥ ३६ ॥
मण्डलकनामधेयो
रुचकानुचरो ऽभिचारवित्कुशलः ।
कृत्यावैतालादिषु
कर्मसु विद्यासु चानुरतः ॥ ३७ ॥
वृद्धाकारः खररूक्ष-
मूर्धजः शत्रुनाशने कुशलः ।
द्विजदेवयज्ञयोग-
प्रसक्तधीः स्त्रीजितो मतिमान् ॥ ३८ ॥
सामीति यः सो ऽतिविरूपदेहः
शशानुगामी खलु दुर्भगश्च ।
दाता महारम्भसमाप्तकार्यो
गुणैः शशस्यैव भवेत्समानः ॥ ३९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पञ्चमहापुरुषलक्षणं नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ * ॥

स्निग्धोन्नताग्रतनुताम्रनखौ कुमार्याः
पादौ समोपचितचारुनिगूढगुल्फौ ।
श्लिष्टाङ्गुली कमलकान्तितलौ च यस्या-
स्तामुद्वहेद्यदि भुवो ऽधिपतित्वमिच्छेत् ॥ १ ॥

मत्स्याङ्कुशाब्जयववज्रहलासिचिह्ना-
वस्वेदनौ मृदुतलौ चरणौ प्रशस्तौ ।
जङ्घे च रोमरहिते विशिरे सुवृत्ते
जानुद्वयं सममनुल्बणसन्धिदेशम् ॥ २ ॥

ऊरू घनौ करिकरप्रतिमावरोमा-
वश्वत्थपत्रसदृशं विपुलं च गुह्यम् ।
श्रोणीललाटमुरु कूर्मसमुन्नतं च
गूढो मणिश्च विपुलां श्रियमादधाति ॥ ३ ॥

विस्तीर्णमांसोपचितो नितम्बो
गुरुश्च धत्ते रसनाकलापम् ।
नाभिर्गभीरा विपुलाङ्गनानां
प्रदक्षिणावर्तगता प्रशस्ता ॥ ४ ॥

मध्यं स्त्रियास्त्रिवलिनाथमरोमशं च
वृत्तौ घनावविषमौ कठिनावुरस्यौ ।
रोमापवर्जितमुरो मृदु चाङ्गनानां
ग्रीवा च कम्बुनिचितार्थसुखानि धत्ते ॥ ५ ॥

बन्धुजीवकुसुमोपमो ऽधरो
मांसलो रुचिरबिम्बरूपभृत् ।

कुन्दकुड्मलनिभाः समा द्विजा
योषितां पतिसुखामितार्थदाः ॥ ६ ॥
दाक्षिण्ययुक्तमशठं परपुष्टहंस-
वल्गु प्रभाषितमदीनमनल्पसौख्यम्।
नासा समा समपुटा रुचिरा प्रशस्ता
दृग्नीलनीरजदलद्युतिहारिणी च ॥ ७ ॥
नो सङ्गते नातिपृथू न लम्बे
शस्ते भ्रुवौ बालशशाङ्कवक्रे।
अर्धेन्दुसंस्थानमरोमशं च
शस्तं ललाटं न नतं न तुङ्गम् ॥ ८ ॥
कर्णयुग्ममपि युक्तमांसलं
शस्यते मृदु समं समाहितम्।
स्निग्धनीलमृदुकुञ्चितैकजा
मूर्धजाः सुखकराः समं शिरः ॥ ९ ॥
भृङ्गारासनवाजिकुञ्जररथश्रीवृक्षयूपेषुभि-
र्मालाकुण्डलचामराङ्कुशयवैः शैलैर्ध्वजैस्तोरणैः।
मत्स्यस्वस्तिकवेदिकाव्यजनकैः शङ्खातपत्राम्बुजैः
पादे पाणितलेऽथवा युवतयो गच्छन्ति राज्ञीपदम् ॥
निगूढमणिबन्धनौ तरुणपद्मगर्भोपमौ [१०] ॥
करौ नृपतियोषितां तनुविकृष्टपर्वाङ्गुली।
न निम्नमति नोन्नतं करतलं सुरेखान्वितं
करोत्यविधवां चिरं सुतसुखार्थसम्भोगिनीम् ॥ ११ ॥

मध्याङ्गुलिं या मणिबन्धनोत्था
रेखा गता पाणितले ऽङ्गनायाः ।
ऊर्ध्वस्थिता पादतले ऽथवा या
पुंसो ऽथवा राज्यसुखाय सा स्यात् ॥ १२ ॥
कनिष्ठिकामूलभवा गता या
प्रदेशिनीमध्यमिकान्तरालम् ।
करोति रेखा परमायुषः सा
प्रमाणमूना तु तदूनमायुः ॥ १३ ॥
अङ्गुष्ठमूले प्रसवस्य रेखाः
पुत्रा बृहत्यः प्रमदास्तु तन्व्यः ।
अच्छिन्नदीर्घा बृहदायुषां ताः
स्वल्पायुषां छिन्नलघुप्रमाणाः ॥ १४ ॥
इतीदमुक्तं शुभमङ्गनाना-
मतो विपर्यस्तमनिष्टमुक्तम् ।
विशेषतो ऽनिष्टफलानि यानि
समासतस्तान्यनुकीर्तयामि ॥ १५ ॥
कनिष्ठिका वा तदनन्तरा वा
महीं न यस्याः स्पृशती स्त्रियाः स्यात् ।
गताथवाङ्गुष्ठमतीत्य यस्याः
प्रदेशिनी सा कुलटातिपापा ॥ १६ ॥
उद्बद्धाभ्यां पिण्डिकाभ्यां शिराले
शुष्के जङ्घे रोमशे चातिमांसे ।

वामावर्तं निम्नमल्पं च गुह्यं
कुम्भाकारं चोदरं दुःखितानाम् ॥ १७ ॥
ह्रस्वयातिनिःस्वता दीर्घया कुलक्षयः ।
ग्रीवया पृथूत्थया योषितः प्रचण्डता ॥ १८ ॥
नेत्रे यस्याः केकरे पिङ्गले वा
सा दुःशीला श्यावलोलेक्षणा च ।
कूपौ यस्या गण्डयोश्च स्मितेषु
निःसन्दिग्धं बन्धकीं तां वदन्ति ॥ १९ ॥
प्रविलम्बिनि देवरं ललाटे
श्वशुरं हन्त्युदरे स्फिजोः पतिं च ।
अतिरोमचयान्वितोत्तरोष्ठी
न शुभा भर्तुरतीव या च दीर्घा ॥ २० ॥
स्तनौ सरोमौ मलिनोल्बणौ च
क्लेशं दधाते विषमौ च कर्णौ ।
स्थूलाः करालाः विषमाश्च दन्ताः
क्लेशाय चौर्याय च कृष्णमांसाः ॥ २१ ॥
क्रव्यादरूपैर्वृककाककङ्क-
सरीसृपोलूकसमानचिह्नैः ।
शुष्कैः शिरालैर्विषमैश्च हस्तै-
र्भवन्ति नार्यः सुखवित्तहीनाः ॥ २२ ॥
या तूलरोमेण समुन्नतेन
रूक्षावकेशी च विवर्जनीया सा ।

प्रायो विरूपासु भवन्ति दोषा
यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति ॥ २३ ॥
पादौ सगुल्फौ प्रथमं प्रदिष्टौ
जङ्घे द्वितीयं च सजानुचक्रे ।
मेढ्रोरुमुष्कं च ततस्तृतीयं
नाभिः कटिश्चेति चतुर्थमाहुः ॥ २४ ॥
उदरं कथयन्ति पञ्चमं
हृदयं षष्ठमतः स्तनान्वितम् ।
अथ सप्तममंसजत्रुणी
कथयन्त्यष्टममोष्ठकन्धरे ॥ २५ ॥
नवमं नयने च सभ्रुणी
सललाटं दशमं शिरस्तथा ।
अशुभेष्वशुभं दशाफलं
चरणाद्येषु शुभेषु शोभनम् ॥ २६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां स्त्रीलक्षणं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ० ॥

वस्त्रस्य कोणेषु वसन्ति देवा
नराश्च पाशान्तदशान्तमध्ये ।

शेषास्त्रयश्चात्र निशाचरांशा-
स्तथैव शय्यासनपादुकासु ॥ १ ॥
लिप्ते मषीगोमयकर्दमाद्यै-
श्छिन्ने प्रदग्धे स्फुटिते च विन्द्यात्।
पुष्टं नवे ऽल्पाल्पतरं च भुक्ते
पापं शुभं वाधिकमुत्तरीये ॥ २ ॥
रुग्राक्षसांशेष्वथवापि मृत्युः
पुञ्जन्मतेजश्च मनुष्यभागे।
भागे ऽमराणामथ भोगवृद्धिः
प्रान्तेषु सर्वत्र वदन्त्यनिष्टम् ॥ ३ ॥
कङ्कप्लवोलूककपोतकाक-
क्रव्यादगोमायुखरोष्ट्रसर्पैः।
छेदाकृतिर्दैवतभागगापि
पुंसां भयं मृत्युसमं करोति ॥ ४ ॥
छत्रध्वजस्वस्तिकवर्धमान-
श्रीवृक्षकुम्भाम्बुजतोरणाद्यैः।
छेदाकृतिर्नैरृतभागगापि
पुंसां विधत्ते नचिरेण लक्ष्मीम् ॥ ५ ॥
प्रभूतवस्त्राश्विनी भरण्यथापहारिणी।
प्रदह्यते ऽग्निदैवते प्रजेश्वरे ऽर्थसिद्धयः ॥ ६ ॥
मृगे तु मूषकाद्भयं व्यसुत्वमेव शाङ्करे।
पुनर्वसौ शुभागमस्तदग्रभे धनैर्युतिः ॥ ७ ॥

भुजङ्गभे विलुप्यते मघासु मृत्युमादिशेत्।
भगाह्वये नृपाद्भयं धनागमाय चोत्तरा॥ ८॥
करेण कर्मसिद्धयः शुभागमस्तु चित्रया।
शुभं च भोज्यमानिले द्विदैवते जनप्रियः॥ ९॥
सुहृद्युतिश्च मित्रभे पुरन्दरेऽम्बरक्षयः।
जलप्लुतिश्च नैर्ऋते रुजो जलाधिदैवते॥ १०॥
मिष्टमन्नमथ विश्वदैवते
वैष्णवे भवति नेत्ररोगता।
धान्यलब्धिमपि वासवे विदु-
र्वारुणे विषकृतं महद्भयम्॥ ११॥
भद्रपदासु भयं सलिलोत्थं
तत्परतश्च भवेत्सुतलब्धिः।
रत्नयुतिं कथयन्ति च पौष्णे
योऽभिनवाम्बरमिच्छति भोक्तुम्॥ १२॥
विप्रमतादथ भूपतिदत्तं
यच्च विवाहविधावभिलब्धम्।
तेषु गुणै रहितेष्वपि भोक्तुं
नूतनमम्बरमिष्टफलं स्यात्॥ १३॥
[भोक्तुं नवाम्बरं शस्तमृक्षेऽपि गुणवर्जिते।
विवाहे राजसम्माने ब्राह्मणानां च सम्मते॥ १४॥]
इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां वस्त्रच्छेदलक्षणं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः॥ * ॥

देवैश्चमर्यः किल वालहेतोः
सृष्टा हिमक्ष्माधरकन्दरेषु।
आपीतवर्णाश्च भवन्ति तासां
कृष्णाश्च लाङ्गूलभवाः सिताश्च ॥ १ ॥
स्नेहो मृदुत्वं बहुवालता च
वैशद्यमल्पास्थिनिबन्धनत्वम्।
शौक्ल्यं च तेषां गुणसम्पदुक्ता
विद्धाल्पलुप्तानि न शोभनानि ॥ २ ॥
अध्यर्धहस्तप्रमितोऽस्य दण्डो
हस्तोऽथवारत्निसमोऽथवान्यः।
काष्ठाच्छुभात् काञ्चनरूप्यगुप्ताद्
रत्नैर्विचित्रैश्च हिताय राज्ञाम् ॥ ३ ॥
यष्ट्यातपत्राङ्कुशवेत्रचाप-
वितानकुन्तध्वजचामराणाम्।
व्यापीततन्त्रीमधुकृष्णवर्णा
वर्णक्रमेणैव हिताय दण्डाः ॥ ४ ॥
मातृभूधनकुलक्षयावहा
रोगमृत्युजननाश्च पर्वभिः।
द्व्यादिभिर्द्विकविवर्धितैः क्रमाद्
द्वादशान्तविरतैः समैः फलम् ॥ ५ ॥
यात्राप्रसिद्धिर्द्विषतां विनाशो
लाभः प्रभूतो वसुधागमश्च।

वृद्धिः पशूनामभिवाञ्छितास्ति-
स्त्र्याद्येष्वयुग्मेषु तदीश्वराणाम्॥ ६॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां चामरलक्षणं नाम द्वासप्ततितमोऽध्यायः॥ *॥

निचितं तु हंसपक्षैः
कृकवाकुमयूरसारसानां च।
दौकूलेन नवेन तु
समन्ततश्छादितं शुक्लम्॥ १॥
मुक्ताफलैरुपचितं
प्रलम्बमालाविलं स्फटिकमूलम्।
षड्ढस्तशुद्धहैमं
नवपर्वनगैकदण्डं च॥ २॥
दण्डार्धविस्तृतं तत्
समावृतं रत्नविभूषितमुदग्रम्।
नृपतेस्तदातपत्रं
कल्याणपरं विजयदं च॥ ३॥
युवराजनृपतिपत्न्याः
सेनापतिदण्डनायकानां च।
दण्डोऽर्धपञ्चहस्तः
समपञ्चकलार्धविस्तारः॥ ४॥

अन्येषामुष्णघ्नं
प्रसादपट्टैर्विभूषितशिरस्कम्।
व्यालम्बिरत्नमालं
छत्रं कार्यं च मायूरम् ॥ ५ ॥
अन्येषां च नराणां
शीतातपवारणं तु चतुरस्रम्।
समवृत्तदण्डयुक्तं
छत्रं कार्यं तु विप्राणाम् ॥ ६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां छत्रलक्षणं नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ * ॥

जये धरित्र्याः पुरमेव सारं
पुरे गृहं सद्मनि चैकदेशः।
तत्रापि शय्याशयने वरा स्त्री
रत्नोज्ज्वला राज्यसुखस्य सारः ॥ १ ॥
रत्नानि विभूषयन्ति योषा
भूष्यन्ते वनिता न रत्नकान्त्या।
चेतो वनिता हरन्त्यरत्ना
नो रत्नानि विनाङ्गनाङ्गसङ्गात् ॥ २ ॥
आकारं विनिगूहतां रिपुबलं जेतुं समुत्तिष्ठतां
तन्त्रं चिन्तयतां कृताकृतशतव्यापारशाखाकुलम्।

मन्त्रिप्रोक्तनिषेविनां क्षितिभुजामाशङ्किनां सर्वतो
दुःखाम्भोनिधिवर्तिनां सुखलवः कान्तासमालिङ्गनम्॥
श्रुतं दृष्टं स्पृष्टं स्मृतमपि नृणां ह्लादजननं ॥ ३ ॥]
न रत्नं स्त्रीभ्यो ऽन्यत्क्वचिदपि कृतं लोकपतिना।
तदर्थं धर्मार्थौ सुतविषयसौख्यानि च ततो
गृहे लक्ष्म्यो मान्याः सततमबला मानविभवैः ॥ ४ ॥
ये ऽप्यङ्गनानां प्रवदन्ति दोषान्
वैराग्यमार्गेण गुणान्विहाय।
ते दुर्जना मे मनसो वितर्कः
सद्भाववाक्यानि न तानि तेषाम् ॥ ५ ॥
प्रब्रूत सत्यं कतरो ऽङ्गनानां
दोषो ऽस्ति यो नाचरितो मनुष्यैः।
धार्ष्ट्येन पुम्भिः प्रमदा निरस्ता
गुणाधिकास्ता मनुनाच चोक्तम् ॥ ६ ॥
सोमस्तासामदाच्छौचं गन्धर्वाः शिक्षितां गिरम्।
अग्निश्च सर्वभक्षित्वं तस्मान्निष्कसमाः स्त्रियः ॥ ७ ॥
ब्राह्मणाः पादतो मेध्या गावो मेध्यास्तु पृष्ठतः।
अजाश्वा मुखतो मेध्याः स्त्रियो मेध्यास्तु सर्वतः ॥ ८ ॥
स्त्रियः पवित्रमतुलं नैता दुष्यन्ति कर्हिचित्।
मासि मासि रजो ह्यासां दुःकृतान्यपकर्षति ॥ ९ ॥
जामयो यानि गेहानि शपन्त्यप्रतिपूजिताः।
तानि कृत्याहतानीव विनश्यन्ति समन्ततः ॥ १० ॥

जाया वा स्याज्जनित्री वा सम्भवः स्त्रीकृतो नृणाम्।
हे कृतघ्नास्तयोर्निन्दां कुर्वतां वः कुतः सुखम्॥ ११॥
दम्पत्योर्व्युत्क्रमे दोषः समः शास्त्रे प्रतिष्ठितः।
नरा न तमवेक्षन्ते तेनात्र वरमङ्गनाः॥ १२॥
बहिर्लोम्ना तु षण्मासान् वेष्टितः खरचर्मणा।
दारातिक्रमणे भिक्षां देहीत्युक्त्वा विशुध्यति॥ १३॥
न शतेनापि वर्षाणामपैति मदनाशयः।
तत्राशक्त्या निवर्तन्ते नरा धैर्येण योषितः॥ १४॥
अहो धार्ष्ट्यमसाधूनां निन्दतामनघाः स्त्रियः।
मुष्णतामिव चौराणां तिष्ठ चौरेति जल्पताम्॥ १५॥

पुरुषश्चाटुलानि कामिनीनां
कुरुते यानि रहो न तानि पश्चात्।
सुकृतज्ञतयाङ्गना गतासून्
अवगुह्य प्रविशन्ति सप्तजिह्वम्॥ १६॥
स्त्रीरत्नभोगोऽस्ति नरस्य यस्य
निःस्वोऽपि स्वं प्रत्यवनीश्वरोऽसौ।
राज्यस्य सारोऽशनमङ्गनाश्च
तृष्णानलोद्दीपनदारु शेषम्॥ १७॥
कामिनीं प्रथमयौवनान्वितां
मन्दवल्गुमृदुपीडितस्वनाम्।
उत्सुकां समवलम्ब्य या रतिः
सा न धातृभवनेऽस्ति मे मतिः॥ १८॥

तत्र देवमुनिसिद्धचारणै-
र्मान्यमानपितृसेव्यसेवनात्।
सूत यातुभवने ऽस्ति किं सुखं
यद्रहः समवलम्ब्य न स्त्रियम् ॥ १९ ॥
आब्रह्मकीटान्तमिदं निबद्धं
पुंस्त्रीप्रयोगेण जगत्समस्तम्।
व्रीडात्र का यत्र चतुर्मुखत्व-
मीशो ऽपि लोभाद्गमितो युवत्याः ॥ २० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामन्तःपुरचिन्तायां स्त्रीप्रशंसा नाम चतुःसप्ततितमो ऽध्यायः ॥ ० ॥

जात्यं मनोभवसुखं सुभगस्य सर्वम्
आभासमात्रमितरस्य मनोवियोगात्।
चित्तेन भावयति दूरगतापि यं स्त्री
गर्भं बिभर्ति सदृशं पुरुषस्य तस्य ॥ १ ॥
भङ्क्त्वा काण्डं पादपस्योप्तमुर्व्यां
बीजं वास्यां नान्यतामेति यद्वत्।
एवं ह्यात्मा जायते स्त्रीषु भूयः
कश्चित्तस्मिन् क्षेत्रयोगाद्विशेषः ॥ २ ॥
आत्मा सहैति मनसा मन इन्द्रियेण
स्वार्थेन चेन्द्रियमिति क्रम एष शीघ्रः।

योगोऽयमेव मनसः किमगम्यमस्ति
यस्मिन्मनो व्रजति तत्र गतोऽयमात्मा ॥ ३ ॥
आत्मायमात्मनि गतो हृदयेऽतिसूक्ष्मो
ग्राह्योऽचलेन मनसा सततामियोगात् ।
यो यं विचिन्तयति याति स तन्मयत्वं
यस्मादतः सुभगमेव गता युवत्यः ॥ ४ ॥
दाक्षिण्यमेकं सुभगत्वहेतु-
र्विद्वेषणं तद्विपरीतचेष्टा ।
मन्त्रौषधाद्यैः कुहकप्रयोगै-
र्भवन्ति दोषा बहवो न शर्म ॥ ५ ॥
वाल्लभ्यमायाति विहाय मानं
दौर्भाग्यमापादयतेऽभिमानः ।
कृच्छ्रेण संसाधयतेऽभिमानी
कार्याण्ययत्नेन वदन्प्रियाणि ॥ ६ ॥
तेजो न तद्यत्प्रियसाहसत्वं
वाक्यं न चानिष्टमसत्प्रणीतम् ।
कार्यस्य गत्वान्तमनुद्धता ये
तेजस्विनस्ते न विकत्थना ये ॥ ७ ॥
यः सार्वजन्यं सुभगत्वमिच्छेद्
गुणान् स सर्वस्य वदेत्परोक्षे ।
प्राप्नोति दोषानसतोऽप्यनेकान्
परस्य यो दोषकथां करोति ॥ ८ ॥

सर्वोपकारानुगतस्य लोकः
सर्वोपकारानुगतो नरस्य।
कृत्वोपकारं द्विषतां विपत्सु
या कीर्तिरल्पेन न सा शुभेन॥ ९॥
तृणैरिवाग्निः सुतरां विवृद्धि-
माच्छाद्यमानो ऽपि गुणो ऽभ्युपैति।
स केवलं दुर्जनभावमेति
हन्तुं गुणान् वाञ्छति यः परस्य॥ १०॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामन्तः-पुरचिन्तायां सौभाग्यकरणं नाम पञ्चसप्ततितमो ऽध्यायः॥ *॥

रक्ते ऽधिके स्त्री पुरुषस्तु शुक्रे
नपुंसकं शोणितशुक्रसाम्ये।
यस्मादतः शुक्रविवृद्धिदानि
निषेवितव्यानि रसायनानि॥ १॥
हर्म्यपृष्ठमुडुनाथरश्मयः
सोत्पलं मधु मदालसा प्रिया।
वल्लकी स्मरकथा रहः स्रजो
वर्ग एष मदनस्य वागुरा॥ २॥
माक्षीकधातुमधुपारदलोहचूर्ण-
पथ्याशिलाजतुविडङ्गघृतानि यो ऽद्यात्।

सैकानि विंशतिरहानि जरान्वितोऽपि
सो ऽशीतिकोऽपि रमयत्यबलां युवेव ॥ ३ ॥
क्षीरं शृतं यः कपिकच्छुमूलैः
पिबेत्क्षयं स्त्रीषु न सो ऽभ्युपैति ।
माषान् पयःसर्पिषि वा विपक्वान्
षड्ग्रासमाचांश्च पयोऽनुपानान् ॥ ४ ॥
विदारिकायाः स्वरसेन चूर्णं
मुहुर्मुहुर्भावितशोषितं च ।
शृतेन दुग्धेन सशर्करेण
पिबेत्स यस्य प्रमदाः प्रभूताः ॥ ५ ॥
धात्रीफलानां स्वरसेन चूर्णं
सुभावितं क्षौद्रसिताज्ययुक्तम् ।
लीढ्वानु पीत्वा च पयो ऽग्निशक्त्या
कामं निकामं पुरुषो निषेवेत् ॥ ६ ॥
क्षीरेण बस्ताण्डयुजा शृतेन
सम्भाव्य कामी बहुशस्तिलान् यः ।
सुशोषितानत्ति पिबेत्पयश्च
तस्याग्रतो किं चटकः करोति ॥ ७ ॥
माषसूपसहितेन सर्पिषा
षष्टिकौदनमदन्ति ये नराः ।
क्षीरमप्यनु पिबन्ति तासु ते
शर्वरीषु मदने न शेरते ॥ ८ ॥

तिलाश्वगन्धाकपिकच्छुमूल-
विदारिकाषष्टिकपिष्टभागः।
आजेन पिष्टः पयसा घृतेन
पक्वा भवेच्छष्कुलिकातिवृष्या ॥ ९ ॥

क्षीरेण वा गोक्षुरकोपयोगं
विदारिकाकन्दकभक्षणं वा।
कुर्वन्न सीदेद्यदि जीर्यतेऽस्य
मन्दाग्निता वेदितमत्र चूर्णम् ॥ १० ॥

साजमोदलवणा हरीतकी
शृङ्गवेरसहिता च पिप्पली।
मद्यतक्रतरलोष्णवारिभि-
श्चूर्णपानमुदराग्निदीपनम् ॥ ११ ॥

अत्यम्लतिक्तलवणानि कटूनि चाति
क्षारशाकबहुलानि च भोजनानि।
दृक्शुक्रवीर्यरहितः स करोत्यनेकान्
व्याजान् भवन्निव युवाप्यबलामवाप्य ॥ १२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामन्तःपुरचिन्तायां कान्दर्पिकं नाम षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥*॥

स्रग्गन्धधूपाम्बरभूषणाद्यं
न शोभते शुक्लशिरोरुहस्य।

यस्माददतो मूर्धजरागसेवां
कुर्याद्यथैवाञ्जनभूषणानाम् ॥ १ ॥
लौहे पात्रे तण्डुलान् कोद्रवाणां
शुक्ते पक्वाँल्लोहचूर्णेन साकम् ।
पिष्टान् सूक्ष्मं मूर्ध्नि शुक्ताम्लकेन
दत्त्वा तिष्ठेद्वेष्टयित्वार्द्रपत्रैः ॥ २ ॥
याते द्वितीये प्रहरे विहाय
दद्याच्छिरस्यामलकप्रलेपम् ।
संछाद्य पत्रैः प्रहरद्वयेन
प्रक्षालितं कार्ष्ण्यमुपैति शीर्षम् ॥ ३ ॥
पश्चाच्छिरःस्नानसुगन्धतैलै-
र्लोहाम्लगन्धं शिरसोऽपनीय ।
हृद्यैश्च गन्धैर्विविधैश्च धूपै-
रन्तःपुरे राज्यसुखं निषेवेत् ॥ ४ ॥
त्वक्कुष्ठरेणुनलिका-
स्पृक्कारसतगरबालकैस्तुल्यैः ।
केसरपत्रविमिश्रै-
र्नरपतियोग्यं शिरःस्नानम् ॥ ५ ॥
मञ्जिष्ठया व्याघ्रनखेन शुक्त्या
त्वचा सकुष्ठेन रसेन चूर्णः ।
तैलेन युक्तोऽर्कमयूखतप्तः
करोति तच्चम्पकगन्धि तैलम् ॥ ६ ॥

तुल्यैः पत्रतुरुष्कवालतगरैर्गन्धः स्मरोद्दीपनः
सव्यामो बकुलो ऽयमेव कटुकाहिङ्गुप्रधूपान्वितः ।
कुष्ठेनोत्पलगन्धिकः समलयः पूर्वो भवेच्चम्पको
जातीत्वक्सहितो ऽतिमुक्तक इति ज्ञेयः सकुस्तुम्बुरुः ॥७॥

शतपुष्पाकुन्दुरुकौ
पादेनार्धेन नखतुरुष्कौ च ।
मलयप्रियङ्गुभागौ
गन्धो धूप्यो गुडनखेन ॥ ८ ॥

गुग्गुलुवालकलाक्षा-
मुस्तानखशर्कराः क्रमाद्धूपः ।
अन्यो मांसीवालक-
तुरुष्कनखचन्दनैः पिण्डः ॥ ९ ॥

हरीतकीशङ्खघनद्रवाम्बुभि-
र्गुडोत्पलैः शैलकमुस्तकान्वितैः ।
नवान्तपादादिविवर्धितैः क्रमाद्
भवन्ति धूपा बहवो मनोहराः ॥ १० ॥

भागैश्चतुर्भिः सितशैलमुस्ताः
श्रीसर्जभागौ नखगुग्गुलू च ।
कर्पूरबोधो मधुपिण्डितो ऽयं
कोपच्छदो नाम नरेन्द्रधूपः ॥ ११ ॥

त्वगुशीरपत्रभागैः
सूक्ष्मैलार्धेन संयुतैश्चूर्णः ।

पटवासः प्रवरोऽयं
मृगकर्पूरप्रबोधेन ॥ १२ ॥
घनवालककग्रैवेयक-
कर्पूरोशीरनागपुष्पाणि।
व्याघ्रनखस्पृक्कागुरु-
दमनकनखतगरधान्यानि ॥ १३ ॥
कर्पूरचोरमलयैः
स्वेच्छापरिवर्त्तितैश्चतुर्भिरतः।
एकद्वित्रिचतुर्भि-
र्भागैर्गन्धार्णवो भवति ॥ १४ ॥
अत्युल्बणगन्धत्वाद्
एकांशो नित्यमेव धान्यानाम्।
कर्पूरस्य तदूनो
नैतौ द्व्यादिभिर्देयौ ॥ १५ ॥
श्रीसर्जगुडनखैस्ते
धूपयितव्याः क्रमाच्च पिण्डाख्यैः।
बोधः कस्तूरिकया
देयः कर्पूरसंयुक्तया ॥ १६ ॥
अत्र सहस्रचतुष्टय-
मन्यानि च सप्ततिसहस्राणि।
लक्षं शतानि सप्त
विंशतियुक्तानि गन्धानाम् ॥ १७ ॥

एकैकमेकभागं
द्वित्रिचतुर्भागिकैर्युतं द्रव्यैः।
षड्गन्धकरं तद्वद्
द्वित्रिचतुर्भागिकं कुरुते ॥ १८ ॥
द्रव्यचतुष्टययोगाद्
गन्धचतुर्विंशतिर्यथैकस्य।
एवं शेषाणामपि
षण्णवतिः सर्वपिण्डोऽत्र ॥ १९ ॥
षोडशके द्रव्यगणे
चतुर्विकल्पेन भिद्यमानानाम्।
अष्टादश जायन्ते
शतानि सहितानि विंशत्या ॥ २० ॥
षण्णवतिभेदभिन्न-
श्चतुर्विकल्पो गणो यतस्तस्मात्।
षण्णवतिगुणः कार्यः
सा सङ्ख्या भवति गन्धानाम् ॥ २१ ॥
पूर्वेण पूर्वेण गतेन युक्तं
स्थानं विनान्त्यं प्रवदन्ति सङ्ख्याम्।
इच्छाविकल्पैः क्रमशोऽभिनीय
नीते निवृत्तिः पुनरन्यनीतिः ॥ २२ ॥
द्वित्रीन्द्रियाष्टभागै-
रगुरुः पत्रं तुरुष्कशैलेयौ।

विषयाष्टपक्षदहनाः
प्रियङ्गुमुस्तारसाः केशः ॥ २३ ॥
स्पृक्कात्वक्तगराणां
मांस्याश्च कृतैकसप्तषड्भागाः ।
सप्तर्तुवेदचन्द्रै-
र्मलयनखश्रीककुन्दुरुकाः ॥ २४ ॥
षोडशके कच्छपुटे
यथा तथा मिश्रितैश्चतुर्द्रव्यैः ।
ये ऽत्राष्टादश भागा-
स्ते ऽस्मिन् गन्धादयो योगाः ॥ २५ ॥
नखतगरतुरुष्कयुता
जातीकर्पूरमृगकृतोद्बोधाः ।
गुडनखधूप्या गन्धाः
कर्तव्याः सर्वतोभद्राः ॥ २६ ॥
जातीफलमृगकर्पूर-
बोधितैः ससहकारमधुसिक्तैः ।
बहवो ऽत्र परिजाता-
श्चतुर्भिरिच्छापरिगृहीतैः ॥ २७ ॥
सर्जरसश्रीवासक-
समन्विता ये ऽत्र धूपयोगास्तैः ।
श्रीसर्जरसवियुक्तैः
स्नानानि सवालकत्वग्भिः ॥ २८ ॥

रोध्रोशीरनतागुरु-
मुस्ताप्रियङ्गुवनपथ्याः ।
नवकोष्ठात्कच्छपुटाद्
द्रव्यत्रितयं समुद्धृत्य ॥ २९ ॥
चन्दनतुरुष्कभागौ
शुक्त्यर्धं पादिका तु शतपुष्पा ।
कटुहिङ्गुलगुडधूप्याः
केसरगन्धाश्चतुरशीतिः ॥ ३० ॥
सप्ताहं गोमूत्रे
हरीतकीचूर्णसंयुते क्षिप्त्वा ।
गन्धोदके च भूयो
विनिक्षिपेद्दन्तकाष्ठानि ॥ ३१ ॥
एलात्वक्पत्राञ्जन-
मधुमरिचैर्नागपुष्पकुष्ठैश्च ।
गन्धाम्भः कर्तव्यं
कञ्चित्कालं स्थितान्यस्मिन् ॥ ३२ ॥
जातीफलपत्रैला-
कर्पूरैः कृतयमैकशिखिभागैः ।
अवचूर्णितानि भानो-
र्मरीचिभिः शोषितानि ॥ ३३ ॥
वर्णप्रसादं वदनस्य कान्तिं
वैशद्यमास्यस्य सुगन्धितां च ।

संसेवितुः श्रमसुखं च यथा वयं
कुर्वन्ति कान्तास्वसलक्ष्मणानाम्॥ ३४॥
कामं प्रदीपयति रूपमभिव्यनक्ति
सौभाग्यमावहति वक्त्रसुगन्धितां च।
ऊर्जं करोति कफजांश्च निहन्ति रोगां-
स्ताम्बूलमेवमपरांश्च गुणान् करोति॥ ३५॥
युक्तेन चूर्णेन करोति रागं
रागक्षयं पूगफलातिरिक्तम्।
चूर्णाधिकं वक्त्रविगन्धकारि
पत्राधिकं साधु करोति गन्धम्॥ ३६॥
पत्राधिकं निशि हितं सफलं दिवा च
प्रोक्तान्यथाकरणमस्य विडम्बनैव।
कक्कोलपूगलवलीफलपारिजातै-
रामोदितं मदमुदा मुदितं करोति॥ ३७॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामन्तःपुरचिन्तायां गन्धयुक्तिर्नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७७॥

शस्त्रेण वेणीविनिगूहितेन
विदूरथं स्वा महिषी जघान।
विषप्रदिग्धेन च नूपुरेण
देवी विरक्ता किल काशिराजम्॥ १॥

एवं विरक्ता जनयन्ति दोषान्
प्रायश्चिरेणाप्यनुवर्तितापि ।
रक्ता विरक्ताः पुरुषैरतो ऽतः
परीक्षितव्याः प्रमदाः प्रयत्नात् ॥ २ ॥

स्नेहं मनोभवकृतं कथयन्ति भावा
नाभीभुजस्तनविभूषणदर्शनानि ।
वस्त्राभिसंयमनकेशविमोक्षणानि
भ्रूक्षेपकम्पितकटाक्षनिरीक्षणानि ॥ ३ ॥

उच्चैःष्ठीवनमुत्कटप्रहसितं शय्यासनोत्सर्पणं
गात्रास्फोटनजृम्भणानि सुलभद्रव्याल्पसम्प्रार्थना ।
बालालिङ्गनचुम्बनान्यभिमुखे सख्याः समालोकनं
दृक्पातश्च पराङ्मुखे गुणकथा कर्णस्य कण्डूयनम् ॥ ४ ॥

इमां च विन्द्यादनुरक्तचेष्टां
प्रियाणि वक्ति स्वधनं ददाति ।
विलोक्य संहृष्यति वीतरोषा
प्रमार्ष्टि दोषान् गुणकीर्तनेन ॥ ५ ॥

तन्मित्रपूजा तदरिद्विषत्वं
कृतस्मृतिः प्रोषितदौर्मनस्यम् ।
स्तनौष्ठदानान्युपगूहनं च
स्वेदो ऽथ चुम्बाप्रथमाभियोगः ॥ ६ ॥

विरक्तचेष्टा भृकुटीमुखत्वं
पराङ्मुखत्वं कृतविस्मृतिश्च ।

असभ्यभी दुश्चरितोपला च

तद्दिष्टमैवो पयाति च वाक्यम् ॥ ७ ॥

स्पृष्टायथाविव चुम्बति नाथं

करोति गर्वं न ददाति वाक्यम् ।

चुम्बाविरामे वदनं प्रमाष्टि

पश्चात्समुत्तिष्ठति पूर्वसुप्ता ॥ ८ ॥

भिक्षुणिका प्रव्रजिता

दासी धात्री कुमारिका रजिका ।

मालाकारी दुष्टाङ्गना

सखी नापिती दूत्यः ॥ ९ ॥

कुलजनविनाशहेतुर्दूत्यो यस्मादतः प्रयत्नेन ।

ताभ्यः स्त्रियोऽभिरक्ष्या वंशयशोमानवृद्ध्यर्थम् ॥ १० ॥

रात्रीविहारजागर-

रोगव्यपदेशपरगृहेक्षणिकाः ।

व्यसनोत्सवाश्च सङ्केत-

हेतवस्तेषु रक्ष्याश्च ॥ ११ ॥

आदौ नेच्छति नोज्झति स्मरकथां व्रीडाविमिश्रालसा

मध्ये ह्रीपरिवर्जिताभ्युपरमे लज्जाविनम्रानना ।

भावैर्नैकविधैः करोत्यभिनयं भूयश्च या सादरा

बुद्ध्वा पुम्प्रकृतिं च यानुचरति म्लानेतरैश्चेष्टितैः ॥ १२ ॥

स्त्रीणां गुणा यौवनरूपवेष-

दाक्षिण्यविज्ञानविलासपूर्वाः ।

स्त्रीरत्नसञ्ज्ञा च गुणान्वितासु
स्त्रीष्वाधमासु त्वधमस्य पुंसः ॥ १३ ॥
न ग्राम्यवर्णैर्मदविह्वलाया
निन्द्याङ्गसम्बन्धिकथां च कुर्यात् ।
न चान्यकार्यस्मरणं रतस्था
मनो हि मूलं रतकर्ममूर्तेः ॥ १४ ॥
श्वासं मनुष्येण समं त्यजन्ती
बाहूपधानस्तनदानदक्षा ।
सुगन्धकेशा सुसमीपरागा
सुप्ते ऽनुसुप्ता प्रथमं विबुद्धा ॥ १५ ॥
दुष्टस्वभावाः परिवर्जनीया
विमर्दकालेषु च न क्षमा याः ।
यासामसृग्वासितनीलपीत-
माताम्रवर्णं च न ताः प्रशस्ताः ॥ १६ ॥
या स्वप्नशीला बहुरक्तपित्ता
प्रवाहिनी वातकफातिरिक्ता ।
महाशना स्वेदयुता प्रदुष्टा
या ह्रस्वकेशी पलितान्विता च ॥ १७ ॥
मांसानि यस्याश्च चलन्ति गात्रे
महोदरा [illegible] च या स्यात् ।
स्त्रीलक्षणे याः कथिताश्च वामा-
स्ताभिर्न कुर्यात्सह कामधर्मम् ॥ १८ ॥

शुक्रशोणितसं[illegible]

[illegible] वस्त्र ।

प्रक्षालितं वि[illegible]

यथा[illegible] ॥ १९ ॥

यच्छुक्रं [illegible]वर्जितं

व्य[illegible] ।

तत् पुरुषसम्प्रयोगा-

द्विचारं गर्भतां याति ॥ २० ॥

न दिनत्रयं निषेवेत

स्नानं माल्यानुलेपनं च स्त्री ।

स्नायाच्चतुर्थदिवसे

शास्त्रोक्तेनोपदेशेन ॥ २१ ॥

पुष्यस्नानौषधयो

याः कथितास्ताभिरम्बुमिश्राभिः ।

स्नायात्तथाच मन्त्रः

स एव यस्तत्र निर्दिष्टः ॥ २२ ॥

युग्मासु किल मनुष्या

निशासु नार्यो भवन्ति विषमासु ।

दीर्घायुषः सुरूपाः

सुखिनश्च विकृष्टयुग्मासु ॥ २३ ॥

दक्षिणपार्श्वे पुरुषो

वामे नारी यमावुभयसंस्थौ ।

यदुदरमध्योपगतं
नपुंसकं तन्निबोद्धव्यम् ॥ २४ ॥

केन्द्रत्रिकोणेषु शुभस्थितेषु
लग्ने शशाङ्के च शुभैः समेते ।
पापैस्त्रिलाभारिगतैश्च यायात्
पुञ्जन्मयोगेषु च सम्प्रयोगम् ॥ २५ ॥

न नखदशनविक्षतानि कुर्याद्
ऋतुसमये पुरुषः स्त्रियाः कथञ्चित् ।
ऋतुरपि दश षट् च वासराणि
प्रथमनिशात्रितयं न तत्र गम्यम् ॥ २६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामन्तःपुरचिन्तायां पुंस्त्रीसमायोगो नामाष्टासप्ततितमोऽध्यायः ॥ ० ॥

सर्वस्य सर्वकालं
यस्मादुपयोगमेति शास्त्रमिदम् ।
राज्ञां विशेषतोऽतः
प्रथमासनलक्ष्म वक्ष्ये ॥ १ ॥

असनस्यन्दनचन्दन-
हरिद्रसुरदारुतिन्दुकीशालाः ।
काश्मर्यञ्जनपद्मक-
शाका वा [illegible] ॥ २ ॥

अशनिजलानिलहस्ति-
प्रपातिता मधुविहङ्गकृतनिलयाः।
चैत्यश्मशानपथिजो-
र्ध्वशुष्कवल्लीनिबद्धाश्च ॥ ३ ॥
कण्टकिनो वा ये स्यु-
र्महानदीसङ्गमोद्भवा ये च।
सुरभवनजाश्च न शुभा
ये चापरयाम्यदिक्पतिताः ॥ ४ ॥
प्रतिषिद्धवृक्षनिर्मित-
शयनासनसेवनात् कुलविनाशः।
व्याधिभयव्ययकलहा
भवन्त्यनर्थाश्च नैकविधाः ॥ ५ ॥
पूर्वच्छिन्नं यदि वा
दारु भवेत्तत्परीक्ष्यमारम्भे।
यद्यारोहेत्तस्मिन्
कुमारकः पुत्रपशुदं तत् ॥ ६ ॥
सितकुसुममत्तवारण-
दध्यक्षतपूर्णकुम्भरत्नानि।
मङ्गल्यान्यन्यानि च
दृष्ट्वारम्भे शुभं ज्ञेयम् ॥ ७ ॥
कर्माङ्गुलं यवाष्टक-
मुदरासक्तं तुषैः परित्यक्तम्।

अङ्गुलशतं नृपाणां
महती शय्या जयाय हिता ॥ ८ ॥
नवतिः सैव षडूना
द्वादशहीना त्रिषट्कहीना च ।
नृपपुत्रमन्त्रिबलपति-
पुरोधसां स्युर्यथासङ्ख्यम् ॥ ९ ॥
अर्धमतोऽष्टांशोनं
विष्कम्भो विश्वकर्मणा प्रोक्तः ।
आयामत्र्यंशसमः
पादोच्छ्रायः सकुक्षिशिराः ॥ १० ॥
यः सर्वः श्रीपर्ण्या
पर्यङ्को निर्मितः स धनदाता ।
असनकृतो रोगहर-
स्तिन्दुकसारेण वित्तकरः ॥ ११ ॥
यः केवलशिंशपया
विनिर्मितो बहुविधं स करोति वृद्धिं
चन्दनमयो रिपुघ्नो
धर्मयशोदीर्घजीवितकृत् ॥ १२ ॥
यः पद्मकपर्यङ्कः
स दीर्घमायुः श्रियं श्रुतं वित्तम् ।
कुरुते शालेन कृतः
कल्याणं शाकरचितश्च ॥ १३ ॥

केवलचन्दनरचितं
काञ्चनगुप्तं विचित्ररत्नयुतम् ।
अध्यासन् पर्यङ्कं
विबुधैरपि पूज्यते नृपतिः ॥ १४ ॥
अन्येन समायुक्ता
न तिन्दुकी शिंशपा च शुभफलदा ।
न श्रीपर्णी न च
देवदारुवृक्षो न चाप्यसनः ॥ १५ ॥
शुभदौ तु शाकशालौ
परस्परं संयुतौ पृथक् चैव ।
तद्वत्पृथक् प्रशस्तौ
सहितौ च हरिद्रककदम्बौ ॥ १६ ॥
सर्वः स्यन्दनरचितो
न शुभः प्राणान् हिनस्ति चाम्बकृतः ।
असनो ऽन्यदारुसहितः
क्षिप्रं दोषान् करोति बहून् ॥ १७ ॥
आम्रस्पन्दनचन्दन-
वृक्षाणां स्तम्भजाः शुभाः पादाः ।
फलतरुणा शयनासन-
मिष्टफलं भवति सर्वेषां ॥ १८ ॥
गजदन्तः सर्वेषां
प्रोक्ततरूणां प्रशस्यते योगे ।

कार्यो ऽलङ्कारविधि-
र्गजदन्तेन प्रशस्तेन ॥ १९ ॥
दन्तस्य मूलपरिधिं
द्विरायतं प्रोज्झ्य कल्पयेच्छेषम्।
अधिकमनूपचराणां
न्यूनं गिरिचारिणां किञ्चित् ॥ २० ॥
श्रीवत्सवर्धमान-
च्छत्रध्वजचामरानुरूपेषु।
छेदे दृष्टेष्वारोग्य-
विजयधनवृद्धिसौख्यानि ॥ २१ ॥
प्रहरणसदृशेषु जयो
नन्द्यावर्ते प्रनष्टदेशाप्तिः।
लोष्टे तु लब्धपूर्वस्य
भवति देशस्य सम्प्राप्तिः ॥ २२ ॥
स्त्रीरूपे स्वविनाशो
भृङ्गारे ऽभ्युत्थिते सुतोत्पत्तिः।
कुम्भेन निधिप्राप्ति-
र्यात्राविघ्नं च दण्डेन ॥ २३ ॥
कृकलासकपिभुजङ्गे-
ष्वसुभिक्षव्याधयो रिपुवशित्वम्।
गृध्रोलूकध्वाङ्क्ष-
श्येनाकारेषु जनमरकः ॥ २४ ॥

पांशे ऽथवा कबन्धे
नृपस्तुर्जनविपत् सुते रक्ते।
कृष्णे श्यावे रूक्षे
दुर्गन्धे चाशुभं भवति॥ २५॥
शुक्लः समः सुगन्धिः
स्निग्धश्च शुभावहो भवेच्छेदः।
अशुभशुभच्छेदा ये
शयनेष्वपि ते तथा फलदाः॥ २६॥
ईषायोगे दारु
प्रदक्षिणाग्रं प्रशस्तमाचार्यैः।
अपसव्यैकदिगग्रे
भवति भयं भूतसञ्जनितम्॥ २७॥
एकेनावाक्छिरसा
भवति हि पादेन पादवैकल्यम्।
द्वाभ्यां न जीर्यते ऽन्नं
त्रिचतुर्भिः क्लेशवधबन्धाः॥ २८॥
सुषिरे ऽथवा विवर्णे
ग्रन्थौ पादस्य शीर्षके व्याधिः।
पादे कुम्भो यश्च
ग्रन्थौ तस्मिन्नुदररोगः॥ २९॥
कुम्भाधस्ताज्जङ्घा
तत्र कृतो जङ्घयोः करोति भयम्।

तस्याश्चाधारोऽधः
क्षयकृद्द्रव्यस्य तत्र कृतः ॥ ३० ॥
खुरदेशे यो ग्रन्थिः
खुरिणां पीडाकरः स निर्दिष्टः।
ईषाशीर्षण्योश्च
त्रिभागसंस्थो भवेन्न शुभः ॥ ३१ ॥
निष्कुटमथ कोलाक्षं
सूकरनयनं च वत्सनाभं च।
कालकमन्यद्धुन्धुक-
मिति कथितश्छिद्रसंक्षेपः ॥ ३२ ॥
घटवत्सुषिरं मध्ये
सङ्कटमास्ये च निष्कुटं छिद्रम्।
निष्पावमाषमात्रं
नीलं छिद्रं च कोलाक्षम् ॥ ३३ ॥
सूकरनयनं विषमं
विवर्णमध्यर्धपर्वदीर्घं च।
वामावर्तं भिन्नं
पर्वमितं वत्सनाभाख्यम् ॥ ३४ ॥
कालकसंज्ञं कृष्णं
धुन्धुकमिति यद्भवेद्विनिर्भिन्नम्।
दारुसवर्णं छिद्रं
न तथा पापं समुद्दिष्टम् ॥ ३५ ॥

निष्कुटसंज्ञे द्रव्यक्षयस्तु
कोलेक्षणे कुलध्वंसः।
शस्त्रभयं सूकरके
रोगभयं वत्सनाभाख्ये ॥ ३६ ॥

कालकधुन्धुकसंज्ञं
कीटैर्विद्धं च न शुभदं छिद्रम्।
सर्वं ग्रन्थिप्रचुरं
सर्वत्र न शोभनं दारु ॥ ३७ ॥

एकद्रुमेण धन्यं
वृक्षद्वयनिर्मितं च धन्यतरम्।
त्रिभिरात्मजवृद्धिकरं
चतुर्भिरर्थो यशश्चाग्र्यम् ॥ ३८ ॥

पञ्चवनस्पतिरचिते
पञ्चत्वं याति तत्र यः शेते।
षट्सप्ताष्टतरूणां
काष्ठैर्घटिते कुलविनाशः ॥ ३९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां शय्यासनलक्षणं नामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ० ॥

रत्नेन शुभेन शुभं
भवति नृपाणामनिष्टमशुभेन।
यस्मादतः परीक्ष्यं
दैवं रत्नाश्रितं तज्ज्ञैः॥ १॥

द्विपहयवनितादीनां
स्वगुणविशेषेण रत्नशब्दोऽस्ति।
इह तूपलरत्नाना-
मधिकारो वज्रपूर्वाणाम्॥ २॥

रत्नानि बलाद्दैत्याद्
दधीचितोऽन्ये वदन्ति जातानि।
केचिद्भुवः स्वभावाद्
वैचित्र्यं प्राहुरुपलानाम्॥ ३॥

वज्रेन्द्रनीलमरकत-
कर्केतनपद्मरागरुधिराख्याः।
वैडूर्यपुलकविमलक-
राजमणिस्फटिकशशिकान्ताः॥ ४॥

सौगन्धिकगोमेदक-
शङ्खमहानीलपुष्परागाख्याः।
ब्रह्ममणिज्योतीरस-
सस्यकमुक्ताप्रवालानि॥ ५॥

वेणातटे विशुद्धं
शिरीषकुसुमोपमं च कौशलकम्।

सौराष्ट्रकमाताम्रं
कृष्णं सौर्पारकं वज्रम्॥ ६ ॥
ईषत्ताम्रं हिमवति
मतङ्गजं वल्लपुष्पसंकाशम्।
आपीतं च कलिङ्गे
श्यामं पौण्ड्रेषु सम्भूतम्॥ ७ ॥
ऐन्द्रं षडस्रि शुक्लं
याम्यं सर्पास्यरूपमसितं च।
कदलीकाण्डनिकाशं
वैष्णवमिति सर्वसंस्थानम्॥ ८ ॥
वारुणमबलागुह्योपमं
भवेत् कर्णिकारपुष्पनिभम्।
शृङ्गाटकसंस्थानं
व्याघ्राक्षिनिभं च हौतभुजम्॥ ९ ॥
वायव्यं च यवोपम-
मशोककुसुमप्रभं समुद्दिष्टम्।
स्रोतः खनिः प्रकीर्णक-
मित्याकरसम्भवस्त्रिविधः॥ १० ॥
रक्तं पीतं च शुभं
राजन्यानां सितं द्विजातीनाम्।
शैरीषं वैश्यानां
शूद्राणां शस्यते असिनिभम्॥ ११ ॥

सितसर्षपाष्टकं
तण्डुलो भवेत्तण्डुलैस्तु विंशत्या ।
तुलितस्य द्वे लक्षे
मूल्यं द्विगुणिते चैतत् ॥ १२ ॥
पादत्र्यंशार्धोनं
त्रिभागपञ्चांशषोडशांशाश्च ।
भागश्च पञ्चविंशः
शतिकः साहस्रिकश्चेति ॥ १३ ॥
सर्वद्रव्याभेद्यं
लघ्वम्भसि तरति रश्मिवत् स्निग्धम् ।
तडिदनलशक्रचापोपमं च
वज्रं हितायोक्तम् ॥ १४ ॥
काकपदमक्षिकाकेश-
धातुयुक्तानि शर्करैर्विद्धम् ।
द्विगुणाश्रि दग्धकलुष-
त्रस्तविशीर्णानि न शुभानि ॥ १५ ॥
यानि च बुद्बुददलिताग्र-
चिपिटवासीफलप्रदीर्घाणि ।
सर्वेषां चैतेषां
मूल्याद्भागोऽष्टमो हानिः ॥ १६ ॥
वज्रं न किञ्चिदपि धारयितव्यमेके
पुत्रार्थिनीभिरबलाभिरुशन्ति तज्ज्ञाः ।

शृङ्गाटकत्रिपुटधान्यकवत्स्थितं य-
च्छ्रोणीनिभं च शुभदं तनयार्थिनीनाम्॥ १७॥
स्वजनविभवजीवितक्षयं
जनयति वज्रमनिष्टलक्षणम्।
अशनिविषभयारिनाशनं
शुभमुरुभोगकरं च भूभृताम्॥ १८॥
इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां वज्रपरीक्षा नामाशीतितमोऽध्यायः॥ ॥
द्विपभुजगशुक्तिशङ्खाभ्र-
वेणुतिमिसूकरप्रसूतानि।
मुक्ताफलानि तेषां
बहुसाधु च शुक्तिजं भवति॥ १॥
सिंहलकपारलौकिक-
सौराष्ट्रकताम्रपर्णिपारशवाः।
कौबेरपाण्ड्यवाटक-
हैमा इत्याकरा ह्यष्टौ॥ २॥
बहुसंस्थानाः स्निग्धा
हंसाभाः सिंहलाकराः स्थूलाः।
ईषत्ताम्राः श्वेता-
स्तमोवियुक्ताश्च ताम्राख्याः॥ ३॥
कृष्णाः श्वेताः पीताः
सशर्कराः पारलौकिका विषमाः।

न स्थूला नात्यल्पा
नवनीतनिभाश्च सौराष्ट्राः ॥ ४ ॥
ज्योतिष्मन्तः शुभ्रा
गुरवोऽतिमहागुणाश्च पारशवाः।
लघु जर्जरं दधिनिभं
बृहद्विसंस्थानमपि हैमम् ॥ ५ ॥
विषमं कृष्णं श्वेतं
लघु कौबेरं प्रमाणतेजोवत्।
निम्बफलत्रिपुटधान्यक-
चूर्णाः स्युः पाण्डवाटभवाः ॥ ६ ॥
अतसीकुसुमश्यामं
वैष्णवमैन्द्रं शशाङ्कसङ्काशम्।
हरितालनिभं वारुण-
मसितं यमदैवतं भवति ॥ ७ ॥
परिणतदाडिमगुलिका-
गुञ्जाताम्रं च वायुदैवत्यम्।
निर्धूमानलकमल-
प्रभं च विज्ञेयमाग्नेयम् ॥ ८ ॥
माषकचतुष्टयधृत-
स्यैकस्य शताहता त्रिपञ्चाशत्।
कार्षापणा निगदिता
मूल्यं तेजोगुणयुतस्य ॥ ९ ॥

माषकदलहान्याता
द्वात्रिंशद्विंशतिस्त्रयोदश च।
अष्टौ शतानि च शतत्रयं
त्रिपञ्चाशता सहितम्॥ १०॥
पञ्चत्रिंशं शतमिति
चत्वारः कृष्णला नवतिमूल्याः।
सार्धास्तिस्त्रो गुञ्जाः
सप्ततिमूल्यं धृतं रूपम्॥ ११॥
गुञ्जात्रयस्य मूल्यं
पञ्चाशद्रूपका गुणयुतस्य।
रूपकपञ्चत्रिंशत्
त्रयस्य गुञ्जार्धहीनस्य॥ १२॥
पलदशभागो धरणं
तद्यदि मुक्तास्त्रयोदश सुरूपाः।
त्रिशती सपञ्चविंशा
रूपकसङ्ख्या कृतं मूल्यम्॥ १३॥
षोडशकस्य द्विशती
विंशतिरूपस्य सप्ततिः सशता।
यत्पञ्चविंशतिधृतं
तस्य शतं त्रिंशता सहितम्॥ १४॥
त्रिंशत् सप्ततिमूल्या
चत्वारिंशच्छतार्धमूल्या च।

षष्टिः पञ्चोना वा
धरणं पञ्चाष्टकं मूल्यम् ॥ १५ ॥
मुक्ताशीत्यास्त्रिंशत्
शतस्य सा पञ्चरूपकविहीना।
द्वित्रिचतुःपञ्चशता
द्वादशषट्पञ्चकत्रितयम् ॥ १६ ॥
पिक्कापिच्चार्घार्धा
रवकाः सिक्थं त्रयोदशाद्यानाम्।
सञ्ज्ञाः परतो निगरा-
श्चूर्णाश्चाशीतिपूर्वाणाम् ॥ १७ ॥
एतद्गुणयुक्तानां
धरणधृतानां प्रकीर्तितं मूल्यम्।
परिकल्प्यमन्तराले
हीनगुणानां क्षयः कार्यः ॥ १८ ॥
कृष्णश्वेतकपीतक-
ताम्राणामीषदपि च विषमाणाम्।
त्र्यंशोनं विषमकपीतयोश्च
षड्भागदलहीनम् ॥ १९ ॥
ऐरावतकुलजानां
पुष्यश्रवणेन्दुसूर्यदिवसेषु।
ये चोत्तरायणभवा
ग्रहणेऽर्केन्द्वोश्च भद्रेभाः ॥ २० ॥

तेषां किल जायन्ते
मुक्ताः कुम्भेषु सरदकोशेषु।
बहवो बृहत्प्रमाणा
बहुसंस्थानाः प्रभायुक्ताः॥ २१ ॥
नैषामर्घः कार्यो
न च वेधोऽतीव ते प्रभायुक्ताः।
सुतविजयारोग्यकरा
महापवित्रा धृता राज्ञाम्॥ २२ ॥
दंष्ट्रामूले शशिकान्ति-
सप्रभं बहुगुणं च वाराहम्।
तिमिजं मत्स्याक्षिनिभं
बृहत्पवित्रं बहुगुणं च॥ २३ ॥
वर्षोपलवज्जातं
वायुस्कन्धाच्च सप्तमाद्भ्रष्टम्।
ह्रियते किल खाद्दिव्यै-
स्तडित्प्रभं मेघसम्भूतम्॥ २४ ॥
तक्षकवासुकिकुलजाः
कामगमा ये च पन्नगास्तेषाम्।
स्निग्धा नीलद्युतयो
भवन्ति मुक्ताः फणस्यान्ते॥ २५ ॥
शस्ते ऽवनिप्रदेशे
रजतमये भाजने स्थिते च यदि।

वर्षति देवो ऽकस्मात्
तज्ज्ञेयं नागसम्भूतम्॥ २६॥
अपहरति विषमलक्ष्मीं
क्षपयति शत्रून्यशो विकाशयति।
भौजङ्गं नृपतीनां
धृतमकृतार्घं विजयदं च॥ २७॥
कर्पूरस्फटिकनिभं
चिपिटं विषमं च वेणुजं ज्ञेयम्।
शङ्खोद्भवं शशिनिभं
वृत्तं भ्राजिष्णु रुचिरं च॥ २८॥
शङ्खतिमिवेणुवारण-
वराहभुजगाभ्रजान्यवेध्यानि।
अमितगुणत्वाच्चैषा-
मर्घः शास्त्रे न निर्दिष्टः॥ २९॥
एतानि सर्वाणि महागुणानि
सुतार्थसौभाग्ययशस्कराणि।
रुक्छोकहन्तॄणि च पार्थिवानां
मुक्ताफलानीप्सितकामदानि॥ ३०॥
सुरभूषणं लतानां
सहस्रमष्टोत्तरं चतुर्हस्तम्।
इन्द्रच्छन्दो नाम्ना
विजयच्छन्दस्तदर्धेन॥ ३१॥

शतमष्टयुतं हारो
देवच्छन्दो ह्यशीतिरेकयुता।
अष्टाष्टको ऽर्धहारो
रश्मिकलापश्च नवषट्कः ॥ ३२ ॥
द्वात्रिंशता तु गुच्छो
विंशत्या कीर्तितो ऽर्धगुच्छाख्यः।
षोडशभिर्माणवको
द्वादशभिश्चार्धमाणवकः ॥ ३३ ॥
मन्दरसञ्ज्ञो ऽष्टाभिः
पञ्च लता हारफलकमित्युक्तम्।
सप्तविंशतिमुक्ता
हस्तो नक्षत्रमालेति ॥ ३४ ॥
अन्तरमणिसंयुक्ता
मणिसोपानं सुवर्णगुलिकैर्वा।
तरलकमणिमध्यं तद्
विज्ञेयं चाटुकारमिति ॥ ३५ ॥
एकावली नाम यथेष्टसङ्ख्या
हस्तप्रमाणा मणिविप्रयुक्ता।
संयोजिता या मणिना तु मध्ये
यष्टीति सा भूषणविद्भिरुक्ता ॥ ३६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां मुक्ताफलपरीक्षा नामैकाशीतितमो ऽध्यायः ॥ ० ॥

सौगन्धिककुरुविन्द-
स्फटिकेभ्यः पद्मरागसम्भूतिः।
सौगन्धिकजा भ्रमरा-
ञ्जनाब्जजम्बूरसद्युतयः ॥ १ ॥
कुरुविन्दभवाः शबला
मन्दद्युतयश्च धातुभिर्विद्धाः।
स्फटिकभवा द्युतिमन्तो
नानावर्णा विशुद्धाश्च ॥ २ ॥
स्निग्धः प्रभानुलेपो
स्वच्छोऽर्चिष्मान् गुरुः सुसंस्थानः।
अन्तःप्रभोऽतिरागो
मणिरत्नगुणाः समस्तानाम् ॥ ३ ॥
कलुषा मन्दद्युतयो
लेखाकीर्णाः सधातवः खण्डाः।
दुर्विद्धा न मनोज्ञाः
सशर्कराश्चेति मणिदोषाः ॥ ४ ॥
भ्रमरशिखिकण्ठवर्णो
दीपशिखासप्रभो भुजङ्गानाम्।
भवति मणिः किल मूर्धनि
योऽनर्घेयः स विज्ञेयः ॥ ५ ॥
यस्तं बिभर्ति मनुजाधिपतिर्न तस्य
दोषा भवन्ति विषरोगकृताः कदाचित्।

राष्ट्रे च नित्यमभिवर्षति तस्य देवः
शत्रूंश्च नाशयति तस्य मणेः प्रभावात् ॥ ६ ॥

षड्विंशतिः सहस्रा-
ण्येकस्य मणेः पलप्रमाणस्य ।
कर्षत्रयस्य विंशति-
रुपदिष्टा पद्मरागस्य ॥ ७ ॥

अर्धपलस्य द्वादश
कर्षस्यैकस्य षट् सहस्राणि ।
यच्चाष्टमाषकधृतं
तस्य सहस्रत्रयं मूल्यम् ॥ ८ ॥

माषकचतुष्टयं दशशतक्रयं
द्वौ तु पञ्चशतमूल्यौ ।
परिकल्प्यमन्तराले
मूल्यं हीनाधिकगुणानाम् ॥ ९ ॥

वर्णन्यूनस्यार्धं
तेजोहीनस्य मूल्यमष्टांशः ।
अल्पगुणो बहुदोषो
मूल्यात्प्राप्नोति विंशांशम् ॥ १० ॥

आधूम्रं व्रणबहुलं
स्वल्पगुणं चाप्नुयाद्द्विशतभागम् ।
इति पद्मरागमूल्यं
पूर्वाचार्यैः समुद्दिष्टम् ॥ ११ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पद्मरागपरीक्षा नाम द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

शुकवंशपत्रकदलीशिरीषकुसुमप्रभं गुणोपेतम् ।
सुरपितृकार्ये रक्तमतीव शुभदं नृणां विधृतम् ॥ १ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां मरकतपरीक्षा नाम त्र्यशीतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

वामावर्तो मलिनकिरणः सस्फुलिङ्गो ऽल्पमूर्तिः
क्षिप्रं नाशं व्रजति विमलस्नेहवर्त्यन्वितो ऽपि ।
दीपः पापं कथयति फलं शब्दवान् वेपनश्च
व्याकीर्णार्चिर्विशलभमरुद्यश्च नाशं प्रयाति ॥ १ ॥
दीपः संहतमूर्तिरायततनुर्निर्वेपनो दीप्तिमान्
निःशब्दो रुचिरः प्रदक्षिणगतिर्वैडूर्यहेमद्युतिः ।
लक्ष्मीं क्षिप्रमभिव्यनक्ति रुचिरं यश्चोद्यतं दीप्यते
शेषं लक्षणमग्निलक्षणसमं योज्यं यथायुक्तितः ॥ २ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां दीपलक्षणं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

वल्लीलतागुल्मतरुप्रभेदैः
स्युर्दन्तकाष्ठानि सहस्रशो यैः ।
फलानि वाच्यान्यति तत्प्रसङ्गो
मा भूदतो वच्म्यथ कामिकानि ॥ १ ॥
अज्ञातपूर्वाणि न दन्तकाष्ठा-
न्यद्यान्न पत्रैश्च समन्वितानि ।

न युग्मपर्वाणि न पाटितानि
न चोर्ध्वशुष्काणि विना त्वचा वा ॥ २ ॥
वैकङ्कतश्रीफलकाश्मरीषु
ब्राह्मी द्युतिः क्षेमतरौ सुदाराः ।
वृद्धिर्वटे ऽर्के प्रचुरं च तेजः
पुत्रा मधूके ककुभे प्रियत्वम् ॥ ३ ॥
लक्ष्मीः शिरीषे च तथा करञ्जे
प्लक्षे ऽर्थसिद्धिः समभीप्सिता स्यात् ।
मान्यत्वमायाति जनस्य जात्यां
प्राधान्यमश्वत्थतरौ वदन्ति ॥ ४ ॥
आरोग्यमायुर्बदरीबृहत्यो-
रैश्वर्यवृद्धिः खदिरे सबिल्वे ।
द्रव्याणि चेष्टान्यतिमुक्तके स्युः
प्राप्नोति तान्येव पुनः कदम्बे ॥ ५ ॥
निम्बे ऽर्थाप्तिः करवीरे ऽन्नलब्धि
र्भाण्डीरे स्यादिदमेव प्रभूतम् ।
शम्यां शत्रूनपहन्त्यर्जुने च
श्यामायां च द्विषतामेव नाशः ॥ ६ ॥
शाले ऽश्वकर्णे च वदन्ति गौरवं
सभद्रदारावपि चाटरूषके ।
वाल्लभ्यमायाति जनस्य सर्वतः
प्रियङ्ग्वपामार्गसजम्बुदाडिमैः ॥ ७ ॥

उदङ्मुखः प्राङ्मुख एव वाब्दं
कामं यथेष्टं हृदये निवेश्य।
अद्यादनिन्द्यं चसुखोपविष्टः
प्रक्षाल्य जह्याच्च शुचिप्रदेशे ॥ ८ ॥
अभिमुखपतितं प्रशान्तदिक्स्थं
शुभमतिशोभनमूर्ध्वसंस्थितं यत्।
अशुभकरमतो ऽन्यथा प्रदिष्टं
स्थितपतितं च करोति मृष्टमन्नम् ॥ ९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां दन्तकाष्ठलक्षणं नाम पञ्चाशीतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

यच्छुक्रशक्रवागीशकपिष्ठलगरुत्मताम्।
मतेभ्यः प्राह ऋषभो भागुरेर्देवलस्य च ॥ १ ॥
भारद्वाजमतं दृष्ट्वा यच्च श्रीद्रव्यवर्धनः।
आवन्तिकः प्राह नृपो महाराजाधिराजकः ॥ २ ॥
सप्तर्षीणां मतं यच्च संस्कृतं प्राकृतं च यत्।
यानि चोक्तानि गर्गाद्यैर्यात्राकारैश्च भूरिभिः ॥ ३ ॥
तानि दृष्ट्वा चकारेमं सर्वशाकुनसङ्ग्रहम्।
वराहमिहिरः प्रीत्या शिष्याणां ज्ञानमुत्तमम् ॥ ४ ॥
अन्यजन्मान्तरकृतं कर्म पुंसां शुभाशुभम्।
यत्तस्य शकुनः पाकं निवेदयति गच्छताम् ॥ ५ ॥

ग्रामारण्याम्बुभूव्योमद्युनिशोभयचारिणः।
रुतयातेक्षितोक्तेषु ग्राह्याः स्त्रीपुन्नपुंसकाः॥ ६॥
पृथग्जात्यनवस्थानादेषां व्यक्तिर्न लक्ष्यते।
सामान्यलक्षणोद्देशे श्लोकावृषिकृताविमौ॥ ७॥
पीनोन्नतविकृष्टांसाः पृथुग्रीवाः सुवक्षसः।
स्वल्पगम्भीरविरुताः पुमांसः स्थिरविक्रमाः॥ ८॥
तनूरस्कशिरोग्रीवाः सूक्ष्मास्यपदविक्रमाः।
प्रसक्तमृदुभाषिण्यः स्त्रियो ऽतो ऽन्यन्नपुंसकम्॥ ९॥
ग्रामारण्यप्रचाराद्यं लोकादेवोपलक्षयेत्।
सञ्चिक्षिप्सुरहं वच्मि यात्रामात्रप्रयोजनम्॥ १०॥
पश्यात्मानं नृपं सैन्ये पुरे चोद्दिश्य देवताम्।
सार्थे प्रधानं साम्यं स्याज्जातिविद्यावयोऽधिकम्॥ ११॥
मुक्तप्राप्तैष्यदर्कासु फलं दिक्षु तथाविधम्।
अङ्गारिदीप्तधूमिन्यस्ताश्च शान्तास्ततो ऽपरा॥ १२॥
तत्पञ्चमदिशां तुल्यं शुभं त्रैकाल्यमादिशेत्।
परिशेषयोर्दिशोर्वाच्यं यथासन्नं शुभाशुभम्॥ १३॥
शीघ्रमासन्ननिम्नस्थैश्चिरादुन्नतदूरगैः।
स्थानवृद्ध्युपघाताच्च तद्वद्ब्रूयात्फलं पुनः॥ १४॥
क्षणतिथ्युडुवातार्कैर्दैवदीप्तो यथोत्तरम्।
क्रियादीप्तो गतिस्थानभावस्वरविचेष्टितैः॥ १५॥
दशधैवं प्रशान्तो ऽपि सौम्यस्तृणफलाशनः।
मांसामेध्याशनो रौद्रो विमिश्रो ऽन्नाशनः स्मृतः॥ १६॥

हर्म्यप्रासादमङ्गल्यमनोज्ञस्थानसंस्थिताः।
श्रेष्ठा मधुरसक्षीरफलपुष्पद्रुमेषु च ॥ १७ ॥
स्वकाले गिरितोयस्था बलिनो द्युनिशाचराः।
क्लीबस्त्रीपुरुषाश्चैषां बलिनः स्युर्यथोत्तरम् ॥ १८ ॥
जवजातिबलस्थानहर्षसत्त्वस्वरान्विताः।
स्वभूमावनुलोमाश्च तदूनाः स्युर्विवर्जिताः ॥ १९ ॥
कुक्कुटेभपिरिल्यश्च शिखिवञ्जुलछिक्कराः।
बलिनः सिंहनादश्च कूटपूरी च पूर्वतः ॥ २० ॥
क्रोष्टुकोलूकहारीतकाककोकर्क्षपिङ्गलाः।
कपोतरुदिताक्रन्दक्रूरशब्दाश्च याम्यतः ॥ २१ ॥
गोशशक्रौञ्चलोमाशहंसोत्क्रोशकपिञ्जलाः।
बिडालोत्सववादित्रगीतहासाश्च वारुणाः ॥ २२ ॥
शतपत्रकुरङ्गाखुमृगैकशफकोकिलाः।
चाषशल्यकपुण्याहघण्टाशङ्खरवा उदक् ॥ २३ ॥
न ग्राम्यो ऽरण्यगो ग्राह्यो नारण्यो ग्रामसंस्थितः।
दिवाचरो न शर्वर्यां न च नक्तञ्चरो दिवा ॥ २४ ॥
द्वन्द्वरोगार्दितत्रस्ताः कलहामिषकाङ्क्षिणः।
आपगान्तरिता मत्ता न ग्राह्याः शकुनाः क्वचित् ॥ २५ ॥
रोहिताश्वाजवालेयकुरङ्गोष्ट्रमृगाः शशः।
निष्फलाः शिशिरे ज्ञेया वसन्ते काककोकिलौ ॥ २६ ॥
न तु भाद्रपदे ग्राह्याः सूकरश्ववृकादयः।
शरद्यब्जादगोक्रौञ्चाः श्रावणे हस्तिचातकौ ॥ २७ ॥

व्याघ्रर्क्षवानरद्वीपिमहिषाः सबिलेशयाः।
हेमन्ते निष्फला ज्ञेया बालाः सर्वे विमानुषाः॥ २८ ॥
ऐन्द्रानलदिशोर्मध्ये त्रिभागेषु व्यवस्थिताः।
कोशाध्यक्षानलाजीवितपोयुक्ताः प्रदक्षिणम् ॥ २९ ॥
शिल्पी भिक्षुर्विवस्त्रा स्त्री याम्यानलदिगन्तरे।
परतश्चापि मातङ्गगोपधर्मसमाश्रयाः ॥ ३० ॥
नैर्ऋतीवारुणीमध्ये प्रमदासूतितस्कराः।
शौण्डिकः शाकुनी हिंस्रो वायव्यपश्चिमान्तरे ॥ ३१ ॥
विषघातकगोस्वामिकुहकज्ञास्ततः परम्।
धनवानीक्षणीकश्च मालाकारः परं ततः ॥ ३२ ॥
वैष्णवश्चरकश्चैव वाजिनां रक्षणे रतः।
एवं द्वात्रिंशतो भेदाः पूर्वदिग्भिः सहोदिताः ॥ ३३ ॥
राजा कुमारो नेता च दूतः श्रेष्ठी चरो द्विजः।
गजाध्यक्षश्च पूर्वाद्याः क्षत्रियाद्याश्चतुर्दिशम् ॥ ३४ ॥
गच्छतस्तिष्ठतो वापि दिशि यस्यां व्यवस्थितः।
विरौति शकुनो वाच्यस्तद्दिग्जेन समागमः ॥ ३५ ॥
भिन्नभैरवदीनार्तपरुषक्षामजर्जराः।
स्वरा नेष्टाः शुभाः शान्ता हृष्टप्रकृतिपूरिताः ॥ ३६ ॥
शिवा श्यामा रला छुच्छुः पिङ्गला गृहगोधिका।
सूकरी परपुष्टा च पुन्नामानश्च वामतः ॥ ३७ ॥
स्त्रीसञ्ज्ञा भासभषककपिश्रीकर्णछिक्कराः।
शिखिश्रीकण्ठपिप्पीकरुरुश्येनाश्च दक्षिणाः ॥ ३८ ॥

क्ष्वेडास्फोटितपुण्याहगीतशङ्खाम्बुनिःस्वनाः।
सतूर्याध्ययनाः पुंवत् स्त्रीवदन्या गिरः शुभाः॥ ३९॥
ग्रामौ मध्यमषड्जौ तु गान्धारश्चेति शोभनाः।
षड्जमध्यमगान्धारा ऋषभश्च स्वरा हिताः॥ ४०॥
रुतकीर्तनदृष्टेषु भारद्वाजाजबर्हिणः।
धन्या नकुलचाषौ च सरटः पापदोऽग्रतः॥ ४१॥
जाहकाहिशशक्रोडगोधानां कीर्तनं शुभम्।
रुतसन्दर्शनं नेष्टं प्रतीपं वानरर्क्षयोः॥ ४२॥
क्रोशाः प्रदक्षिणं शस्ता मृगाः सनकुलाण्डजाः।
चाषः सनकुलो वामो भृगुराहापराह्णतः॥ ४३॥
छिक्करः कूटपूरी च पिरिली चाह्नि दक्षिणाः।
अपसव्याः सदा शस्ता दंष्ट्रिणः सबिलेशयाः॥ ४४॥
श्रेष्ठे हयसिते प्राच्यां शवमांसे च दक्षिणे।
कन्यकादधिनी पश्चादुदग्गोविप्रसाधवः॥ ४५॥
जालश्वचरणौ नेष्टौ प्राग्याम्यौ शस्त्रघातकौ।
पश्चादासवषण्ढौ च खलासनहलान्युदक्॥ ४६॥
कर्मसङ्गमयुद्धेषु प्रवेशे नष्टमार्गणे।
यानव्यस्तगता ग्राह्या विशेषश्चात्र वक्ष्यते॥ ४७॥
दिवा प्रस्थानवद्ग्राह्याः कुरङ्गरुरुवानराः।
अह्नश्च प्रथमे भागे चाषवञ्जुलकुक्कुटाः॥ ४८॥
पश्चिमे शर्वरीभागे नप्तृकोलूकपिङ्गलाः।
सर्व एव विपर्यस्ता ग्राह्याः सार्थेषु योषिताम्॥ ४९॥

नृपसन्दर्शने ग्राह्याः प्रवेशे ऽपि प्रयाणवत् ।
गिर्य्यरण्यप्रवेशे च नदीनां चावगाहने ॥ ५० ॥
वामदक्षिणगौ शस्तौ यौ तु तावग्रपृष्ठगौ ।
क्रियादीप्तौ विनाशाय यातुः परिघसञ्ज्ञितौ ॥ ५१ ॥
तावेव तु यथाभागं प्रशान्तरुतचेष्टितौ ।
शकुनौ शकुनद्वारसञ्ज्ञितावर्थसिद्धये ॥ ५२ ॥
केचित्तु शकुनद्वारमिच्छन्त्युभयतः स्थितैः ।
शकुनैरेकजातीयैः शान्तचेष्टाविराविभिः ॥ ५३ ॥
विसर्जयति यद्येक एकश्च प्रतिषेधति ।
स विरोधो ऽशुभो यातुर्ग्राह्यो वा बलवत्तरः ॥ ५४ ॥
पूर्वं प्रावेशिको भूत्वा पुनः प्रास्थानिको भवेत् ।
सुखेन सिद्धिमाचष्टे प्रवेशे तद्विपर्य्ययः ॥ ५५ ॥
विसर्ज्य शकुनः पूर्वं स एव निरुणद्धि चेत् ।
प्राह यातुररेर्मृत्युं डमरं रोगमेव वा ॥ ५६ ॥
अपसव्यास्तु शकुना दीप्ता भयनिवेदिनः ।
आरम्भे शकुनो दीप्तो वर्षान्तस्तद्भयङ्करः ॥ ५७ ॥
तिथिवाय्वर्कभस्थानचेष्टादीप्ता यथाक्रमम् ।
धनसैन्यबलाङ्गेष्टकर्मणां स्युर्भयङ्कराः ॥ ५८ ॥
जीमूतध्वनिदीप्तेषु भयं भवति मारुतात् ।
उभयोः सन्ध्ययोर्दीप्ताः शस्त्रोद्भवभयङ्कराः ॥ ५९ ॥
चितिकेशकपालेषु मृत्युबन्धवधप्रदाः ।
कण्टकीकाष्ठभस्मस्थाः कलहायासदुःखदाः ॥ ६० ॥

अप्रसिद्धिं भयं वापि निःसाराश्चाव्यवस्थिताः।
कुर्वन्ति शकुना दीप्ताः शान्ता याप्यफलास्तु ते ॥ ६१ ॥
असिद्धिसिद्धिदौ ज्ञेयौ निर्हादाहारकारिणौ।
स्थानाद्रुवन् व्रजेद्यावां शंसते त्वन्यथागमम् ॥ ६२ ॥
कलहः स्वरदीप्तेषु स्थानदीप्तेषु विग्रहः।
उच्चमादौ स्वरं कृत्वा नीचं पश्चाच्च मोषकृत् ॥ ६३ ॥
एकस्थाने रुवन्दीप्तः सप्ताहाद्ग्रामघातकृत्।
पुरदेशनरेन्द्राणामृत्वधीयनवत्सरात् ॥ ६४ ॥
सर्वे दुर्भिक्षकर्तारः स्वजातिपिशिताशनाः।
सर्पमूषकमार्जारपृथुरोमविवर्जिताः ॥ ६५ ॥
परयोनिषु गच्छन्तो मैथुनं देशनाशनाः।
अन्यच्च वेसरोत्पत्तेर्नृणां चाजातिमैथुनात् ॥ ६६ ॥
बन्धघातभयानि स्युः पादोरुमस्तकान्तिगैः।
अपशब्दपिशितान्नाद्यैर्वर्षमोषक्षतग्रहाः ॥ ६७ ॥
क्रूरोग्रदोषदुष्टैश्च प्रधानन्टपहन्तृकैः।
चिरकालैश्च दीप्ताद्यास्वागमो दिक्षु तन्नृणाम् ॥ ६८ ॥
सद्रव्यो बलवांश्च स्यात्सद्रव्यस्यागमो भवेत्।
द्युतिमान्विनतप्रेक्षी सौम्यो दारुणहन्तृकृत् ॥ ६९ ॥
विदिक्स्थः शकुनो दीप्तो वामस्थेनानुवाशितः।
स्त्रियाः सङ्ग्रहणं प्राह तद्दिगाख्यातयोनितः ॥ ७० ॥
शान्तः पञ्चमदीप्तेन विरुतो विजयावहः।
दिग्नरागमकारी वा दोषकृत्तद्विपर्यये ॥ ७१ ॥

वामसव्यरुतो मध्यः प्राह स्वपरयोर्भयम्।
मरणं कथयन्त्येते सर्वे समविराविणः॥ ७२॥
वृक्षाग्रमध्यमूलेषु गजाश्वरथिकागमः।
दीर्घाब्जमुषिताग्रेषु नरनौशिविकागमः॥ ७३॥
शकटेनोन्नतस्थे च च्छायास्थे छत्रसंयुतः।
एकत्रिपञ्चसप्ताहात् पूर्वाद्यास्वन्तरासु च॥ ७४॥

सुरपतिहुतवहयमनिर्ऋति-
वरुणपवनेन्दुशङ्कराः।
प्राच्यादीनां पतयो
दिशः पुमांसो ऽङ्गना विदिशः॥ ७५॥
तरुतालीविदलाम्बरसलिलज-
शरचर्मपट्टलेखाः स्युः।
द्वात्रिंशत्प्रविभक्ते
दिक्चक्रे तेषु कार्याणि॥ ७६॥
व्यायामशिखिनिकूजित-
कलहाम्भोनिगडमन्त्रगोशब्दाः।
वर्णाश्च रक्तपीतक-
कृष्णसिताः कोणगा मिश्राः॥ ७७॥
चिह्नं ध्वजो दग्धमथ श्मशानं
दरी जलं पर्वतयज्ञघोषाः।
एतेषु संयोगभयानि विन्द्याद्
अन्यानि वा स्थानविकल्पितानि॥ ७८॥

स्त्रीणां विकल्पे बृहती कुमारी
व्यङ्गा विगन्धा त्वथ नीलवस्त्रा ।
कुस्त्री प्रदीर्घा विधवा च ताश्च
संयोगचिन्तापरिवेदिकाः स्युः ॥ ७९ ॥

पृच्छासु रूप्यकनकातुरभामिनीनां
मेषाव्ययानमखगोकुलसंश्रयासु ।
न्यग्रोधरक्ततरुरोध्रककीचकाख्या-
श्चूतद्रुमाः खदिरबिल्वनगार्जुनाश्च ॥ ८० ॥

इति सर्वशाकुने मिश्रकाध्यायः प्रथमः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां षड-शीतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

ऐन्द्र्यां दिशि शान्तायां
विरुवन्नृपसंश्रितागमं वक्ति ।
शकुनिः पूजालाभं
मणिरत्नद्रव्यसम्प्राप्तिम् ॥ १ ॥

तदनन्तरदिशि कनका-
गमो भवेद्वाञ्छितार्थसिद्धिश्च ।
आयुधधनपूगफला-
गमस्तृतीये भवेद्भागे ॥ २ ॥

स्निग्धद्विजस्य सन्दर्शनं
चतुर्थे तथा हिताग्नेश्च ।

कोणे ऽनुजीविभिक्षु-
प्रदर्शनं कनकलोहाद्यामिः ॥ ३ ॥
याम्येनाद्ये नृपपुत्र-
दर्शनं सिद्धिरभिमतस्याप्तिः ।
परतः स्त्रीधर्माप्तिः
सर्षपयवलब्धिरप्युक्ता ॥ ४ ॥
कोणाच्चतुर्थखण्डे
लब्धिर्द्रव्यस्य पूर्वनष्टस्य ।
यद्वा तद्वा फलमपि
याचायां प्राप्नुयाद्याता ॥ ५ ॥
याचासिद्धिः समदक्षिणेन
शिखिमहिषकुक्कटाप्तिश्च ।
याम्याद्वितीयभागे
चारणसङ्गः शुभं प्रीतिः ॥ ६ ॥
ऊर्ध्वं सिद्धिः कैवर्त-
सङ्गमो मीनतित्तिराद्याप्तिः ।
प्रव्रजितदर्शनं तत्परे च
पक्वान्नफललब्धिः ॥ ७ ॥
नैर्ऋत्यां स्त्रीलाभ-
स्तुरगालङ्कारदूतलेखाप्तिः ।
परतो ऽस्य चर्मतच्छिल्पि-
दर्शनं चर्ममयलब्धिः ॥ ८ ॥

वानरभिक्षुश्रवणा-
वलोकनं नैर्ऋतात्तृतीयांशे।
फलकुसुमदन्तघटिता-
गमश्च कोणाच्चतुर्थांशे॥ ९॥
वारुण्यामर्णवजात-
रत्नवैडूर्यमणिमयप्राप्तिः।
परतोऽतः शबरव्याध-
चौरसङ्गः पिशितलब्धिः॥ १०॥
परतोऽपि दर्शनं
वातरोगिणां चन्दनागुरुप्राप्तिः।
आयुधपुस्तकलब्धि-
स्तद्वृत्तिसमागमश्चोर्ध्वम्॥ ११॥
वायव्ये फेनक-
चामरौर्णिकाप्तिः समेति कायस्थः।
मृन्मयलाभोऽन्यस्मिन्
वैतालिकडिण्डिभाण्डानाम्॥ १२॥
वायव्याच्च तृतीये
मित्रेण समागमो धनप्राप्तिः।
वस्त्राश्वाप्तिरतः पर-
मिष्टसुहृत्सम्प्रयोगश्च॥ १३॥
दधितण्डुललाजानां
लब्धिरुदग्दर्शनं च विप्रस्य।

अर्थावाप्तिरनन्तर-
मुपगच्छति सार्थवाहश्च ॥ १४ ॥
वेश्यावटुदाससमागमः
परे शुष्कपुष्पफललब्धिः।
अतः परं चित्रकरस्य
दर्शनं वस्त्रसम्प्राप्तिः ॥ १५ ॥
ऐशान्यां देवलकोपसङ्गमो
धान्यरत्नपशुलब्धिः।
प्राक् प्रथमे वस्त्राप्तिः
समागमश्चापि बन्धक्या ॥ १६ ॥
रजकेन समायोगो
जलजद्रव्यागमश्च परतोऽतः।
हस्त्युपजीविसमाज-
श्चास्माद्धनहस्तिलब्धिश्च ॥ १७ ॥
द्वात्रिंशत्प्रविभक्तं
दिक्चक्रं वास्तुबन्धनेऽप्युक्तम्।
अरनाभिस्थैरन्तः
फलानि नवधा विकल्प्यानि ॥ १८ ॥
नाभिस्थे बन्धुसुहृ-
त्समागमस्तुष्टिरुत्तमा भवति।
प्राग्रक्तपट्टवस्त्रा-
गमस्त्वरे नृपतिसंयोगः ॥ १९ ॥

आग्नेये कौलिकतक्ष-
पारिकर्माश्वसूतसंयोगः।
लब्धिश्च तत्कृतानां
द्रव्याणामश्वलब्धिर्वा ॥ २० ॥
नेमीभागं बुद्ध्वा
नाभीभागं च दक्षिणे यो ऽरः।
धार्मिकजनसंयोग-
स्तत्र भवेद्धर्मलाभश्च ॥ २१ ॥
उस्राक्रीडककापालिका-
गमो नैर्ऋते समुद्दिष्टः।
वृषभस्य चात्र लब्धि-
र्माषकुलत्थाद्यमशनं च ॥ २२ ॥
अपरस्यां दिशि यो ऽर-
स्तत्रासक्तिः कृषीवलैर्भवति।
सामुद्रद्रव्यसुसार-
काचफलमद्यलब्धिश्च ॥ २३ ॥
भारवहतक्षभिक्षुक-
सन्दर्शनमपि च वायुदिक्संस्थे।
तिलककुसुमस्य लब्धिः
सनागपुन्नागकुसुमस्य ॥ २४ ॥
कौबेर्यां दिशि शकुनः
शान्तायां वित्तलाभमाख्याति।

भागवतेन समागम-
माचष्टे पीतवस्त्रैश्च ॥ २५ ॥
ऐशाने व्रतयुक्ता
वनिता सन्दर्शनं समुपयाति ।
लब्धिश्च परिज्ञेया
कृष्णायोवस्त्रघण्टानाम् ॥ २६ ॥
याम्ये ऽष्टांशे पञ्चा-
द्विषट्त्रिसप्ताष्टमेषु मध्यफला ।
सौम्येन च द्वितीये
शेषेष्वतिशोभना यात्रा ॥ २७ ॥
अभ्यन्तरे तु नाभ्यां
शुभफलदा भवति षट्सु चारेषु ।
वायव्याग्नैर्ऋतयो-
रुभयोः क्लेशावहा याता ॥ २८ ॥
शान्तासु दिक्षु फलमिद-
मुक्तं दीप्तास्वतो ऽभिधास्यामि ।
ऐन्द्र्यां भयं नरेन्द्रात्
समागमश्चैव बन्धूनाम् ॥ २९ ॥
तदनन्तरांशके वा:
कनकस्य भयं सुवर्णकारतो वा ।
धर्मांशके तृतीये
कलहः प्राणभयं वा ॥ ३० ॥

अग्निभयं च चतुर्थे
भयमाग्नेये च भवति चौरेभ्यः ।
कोणादपि द्वितीये
धनक्षयो नृपसुतविनाशः ॥ ३१ ॥
प्रमदागर्भविनाश-
स्तृतीयभागे भवेच्चतुर्थे च ।
हैरण्यककारुकयोः
प्रध्वंसः शस्त्रकोपश्च ॥ ३२ ॥
अथ पञ्चमे नृपभयं
मारीश्वतदर्शनं च वक्तव्यम् ।
षष्ठे तु भयं ज्ञेयं
गन्धर्वाणां सडोम्बानाम् ॥ ३३ ॥
धीवरशाकुनिकानां
सप्तमभागे भयं भवति दीप्ते ।
भोजनविघात उक्तो
निर्ग्रन्थभयं च तत्परतः ॥ ३४ ॥
कलहो नैर्ऋतभागे
रक्तस्रावो ऽथ शस्त्रकोपश्च ।
अपराद्ये चर्मकरं
विनश्यते चर्मकारभयम् ॥ ३५ ॥
तदनन्तरे परिव्राट्
श्रवणभयं तत्परे [illegible] ।

वृष्टिभयं वारुण्यां
श्वतस्कराणां भयं परतः ॥ ३६ ॥
वायुग्रस्तविनाशः
परे परे शस्त्रपुस्तवार्त्तानाम् ।
कोणे पुस्तकनाशः
परे विषस्तेनवायुभयम् ॥ ३७ ॥
परतो वित्तविनाशो
मित्रैः सह विग्रहश्च विज्ञेयः ।
तस्यासन्ने ऽश्ववधो
भयमपि च पुरोधसः प्रोक्तम् ॥ ३८ ॥
गोहरणशस्त्रघाता-
वुदक् परे सार्थघातधननाशौ ।
आसन्ने च श्वभयं
व्रात्यद्विजदासगणिकानाम् ॥ ३९ ॥
ऐशानस्यासन्ने
चित्राम्बर[illegible] ।
ऐशाने त्वग्निभयं
दूषण[illegible]णाम् ॥ ४० ॥
प्राक्तस्यैवासन्ने
दु[illegible] विनाशम् ।
[illegible]
[illegible] ॥ ४१ ॥

हस्त्यारोहभयं स्याद्
द्विरदविनाशश्च मण्डलसमाप्तौ।
अभ्यन्तरे तु दीप्ते
पत्नीमरणं ध्रुवं पूर्वे ॥ ४२ ॥
शस्त्रानलप्रकोपा-
वाग्नेये वाजिमरणशिल्पिभयम्।
याम्ये धर्मविनाशः
परेऽन्यवस्कन्दचोक्षवधाः ॥ ४३ ॥
अपरे तु कर्मिणां भय-
मथ कोणे चानिले खरोष्ट्रवधः।
अत्रैव मनुष्याणां
विषूचिकाविषभयं भवति ॥ ४४ ॥
उदगर्थविप्रपीडा
दिश्यैशान्यां तु चित्तसन्तापः।
ग्रामीणगोपपीडा
च तत्र नाभ्यां तथात्मवधः ॥ ४५ ॥

इति सर्वशाकुनेऽन्तरचक्रं नामाध्यायो द्वितीयः।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

श्यामाश्येनशशघ्नवञ्जुलशिखिश्रीकर्णचक्राह्वया-
श्चाषाण्डीरकखञ्जरीटकशुकध्वांक्षाः कपोतास्त्रयाः।

भारद्वाजकुलालकुक्कुटखरा हारीतगृध्रौ कपिः
फेण्टः कुक्कुटपूर्णकूटचटका प्रोक्ता दिवासञ्चराः ॥ १ ॥

लोमाशिका पिङ्गलछिप्पिकाख्यौ
वल्गुल्युलूकौ शशकश्च रात्रौ।
सर्वे स्वकालोत्क्रमचारिणः स्यु-
र्देशस्य नाशाय नृपान्तदा वा ॥ २ ॥

हयनरभुजगोष्ट्रद्वीपिसिंहर्क्षगोधा
वृकनकुलकुरङ्गश्वाजगोव्याघ्रहंसाः।
पृषतमृगसृगालश्वाविदाख्यान्यपुष्टा
द्युनिशमपि विडालः सारसः सूकरश्च ॥ ३ ॥

भषकूटपूरिकरवक-
करायिकाः पूर्णकूटसञ्ज्ञाः स्युः।
नामान्युलूकचेट्याः
पिङ्गलिका पेचिका हक्का ॥ ४ ॥

कपोतकी च श्यामा
वञ्जुलकः कीर्त्यते खदिरचञ्चुः।
कुञ्छुन्दरी नृपसुता
वालेयो गर्दभः प्रोक्तः ॥ ५ ॥

स्रोतस्तडागभेदकपुत्रक-
कलहकारिका च रला।
भृङ्गारवच्च वाशति
निशि भूमौ ह्रस्वशरीरा ॥ ६ ॥

दुर्बलिको भाण्डीकः
प्राच्यानां दक्षिणः प्रशस्तो ऽसौ।
छिक्कारो मृगजातिः
कृकवाकुः कुक्कुटः प्रोक्तः ॥ ७ ॥
गर्ताकुक्कुटकस्य
प्रथितं तु कुलालकुक्कुटो नाम।
गृहगोधिकेति सञ्ज्ञा
विज्ञेया कुड्यमत्स्यस्य ॥ ८ ॥
दिव्यो धन्वन उक्तः
क्रोडः स्यात्सूकरो ऽथ गौरुस्रा।
श्वा सारमेय उक्तो
जात्या चटिका च सूकरिका ॥ ९ ॥
एवं देशे देशे
तद्विज्ञैः समुपलभ्य नामानि।
शकुनरुतज्ञानार्थं
शास्त्रे सञ्चिन्त्य योज्यानि ॥ १० ॥
वञ्जुलकरुतं तित्तिडिति
दीप्तमथ किल्किलीति तत्पूर्णम्।
श्येनशुकगृध्रकङ्काः
प्रकृतेरन्यस्वरा दीप्ताः ॥ ११ ॥
यानासनशय्या-
निलयनं कपोतस्य सद्मविशनं वा।

अशुभप्रदं नराणां
जातिविभेदेन कालो ऽन्यः ॥ १२ ॥
आपाण्डुरस्य वर्षा-
च्चित्रकपोतस्य चैव षण्मासात् ।
कुङ्कुमधूम्रस्य फलं
सद्यःपाकं कपोतस्य ॥ १३ ॥
चिचिदिति शब्दः पूर्णः
श्यामायाः शूलिशूलिति च धन्यः ।
चचेति च दीप्तः स्यात्
स्वप्रिययोगाय चिक्चिगिति ॥ १४ ॥
हारीतस्य तु शब्दो
गुग्गुः पूर्णो ऽपरे प्रदीप्ताः स्युः ।
स्वरवैचित्र्यं सर्वं
भारद्वाज्याः शुभं प्रोक्तम् ॥ १५ ॥
किष्किषिशब्दः पूर्णः
करायिकायाः शुभः कहकहेति ।
क्षेमाय केवलं करकरेति
न त्वर्थसिद्धिकरः ॥ १६ ॥
कोटुक्लीति क्षेम्यः
स्वरः कटुक्लीति हृष्टये तस्याः ।
अफलः कोटिकिलीति च
दीप्तः खलु गुं कृतः शब्दः ॥ १७ ॥

शस्तं वामे दर्शनं दिव्यकस्य
सिद्धिर्ज्ञेया हस्तमात्रोच्छ्रितस्य ।
तस्मिन्नेव प्रोन्नतस्थे शरीराद्
धात्री वश्यं सागरान्ताभ्युपैति ॥ १८ ॥
फणिनो ऽभिमुखागमो ऽरिसङ्गं
कथयति बन्धवधात्ययं च यातुः ।
अथवा समुपैति सव्यभागान्
न स सिद्धौ कुशलो गमागमे च ॥ १९ ॥
अङ्गेषु मूर्धसु च वाजिगजोरगाणां
राज्यप्रदः कुशलकृच्छुचिशाद्वलेषु ।
भस्मास्थिकाष्ठतुषकेशतृणेषु दुःखं
दृष्टः करोति खलु खञ्जनको ऽब्दमेकम् ॥ २०
किलिकिलिविरावि तित्तिरिस्वनः
शान्तः शकुनको ऽन्नलाभदः ।
शुभो निशि वामपार्श्वगो
वामश्चलपक्षो निपतते ॥ २१ ॥
किलिकिलिकिलिविरुतं कपेः प्रदीप्तं
न शुभफलमसुखिप्रदानि यातुः ।
शुभमपि कथयन्ति पुत्पुरत्वं
कपिसदृशं च कुलालकुक्कुटस्य ॥ २२
पूर्णाननः शमितनव्रपिपीलिकाण्डै-
श्वा यः प्रदक्षिणमुपैति नरस्य यस्य ।

खे स्वस्तिकं यदि करोत्यथवा यियासो-
स्तस्यार्थलाभमचिरात्सुमहत्करोति ॥ २३ ॥
चाषस्य काकेन विरुध्यतश्चेत्
पराजयो दक्षिणभागगस्य।
वधः प्रयातस्य तदा नरस्य
विपर्यये तस्य जयः प्रदिष्टः ॥ २४ ॥
केकेति पूर्णकुटवद्यदि वामपार्श्वे
चाषः करोति विरुतं जयकृत्तदा स्यात्।
क्रक्रेति तस्य विरुतं न शिवाय दीप्तं
सन्दर्शनं शुभदमस्य सदैव यातुः ॥ २५ ॥
अण्डीरकष्टीति रुतेन पूर्ण-
ष्टिट्टिट्टिशब्देन तु दीप्त उक्तः।
फेण्टः शुभो दक्षिणभागसंस्थो
न वाशिते तस्य कृतो विशेषः ॥ २६ ॥
श्रीकर्णरुतं तु दक्षिणे
कवकेति शुभं प्रकीर्तितम्।
मध्यं खलु चिक्चिकीति य-
च्छेषं सर्वमुशन्ति निष्फलम् ॥ २७ ॥
दुर्बलेरपि चिरिल्विरिल्विति
प्रोक्तमिष्टफलदं हि वामतः।
वामतश्च यदि दक्षिणं व्रजेत्
कार्यसिद्धिमचिरेण यच्छति ॥ २८ ॥

चिक्चिकिवाशितमेव तु कृत्वा
दक्षिणभागमुपैति च वामात्।
क्षेमकृदेव न साधयते ऽर्थान्
व्यत्ययगो वधबन्धभयाय ॥ २९ ॥
कोकेति च सारिका द्रुतं
चेचे वाप्यभया विरौति या।
सा वक्ति यियासतो ऽचिराद्
गात्रेभ्य क्षतजस्य विस्रुतिम् ॥ ३० ॥
फेण्टकस्य वामतश्चिरिल्विरिल्विति स्वनः।
शोभनो निगद्यते प्रदीप्त उच्यते ऽपरः ॥ ३१॥
श्रेष्ठं खरं स्यात्तमुशन्ति वाम-
मोङ्कारशब्देन हितं च यातुः।
अतः परं गर्दभनादितं यत्
सर्वाश्रयं तत्प्रवदन्ति दीप्तम् ॥ ३२ ॥
आकाररावी सदृगः कुरङ्ग
ओकाररावी पृषतश्च पूर्णः।
ये ऽन्ये स्वरास्ते कथिताः प्रदीप्ताः
पूर्णाः शुभाः पापफलाः प्रदीप्ताः ॥ ३३ ॥
भीता रुवन्ति कुकुकुकिति ताम्रचूडा-
स्त्यक्त्वा रुतानि भयदान्यपराणि रात्रौ।
स्वस्थैः स्वभावविरुतानि निशावसाने
ताराणि राष्ट्रपुरपार्थिववृद्धिदानि ॥ ३४ ॥

नानाविधानि विरुतानि हि छिप्पिकाया-
स्तस्याः शुभाः कुलुकुलुर्न शुभास्तु शेषाः।
यातुर्बिडालविरुतं न शुभं सदैव
गोस्तु क्षुतं मरणमेव करोति यातुः॥ ३५ ॥
हुंहुंगुग्लुगिति प्रियामभिलषन् क्रोशत्युलूको मुदा
पूर्णं स्याद्गुरुलु प्रदीप्तमपि च ज्ञेयं सदा किस्किसि।
विज्ञेयः कलहो यदा बलबलं तस्याः सकृद्वाशितं
दोषायैव टटट्टटेति न शुभाः शेषाश्च दीप्ताः स्वराः॥ ३६॥
सारसकूजितमिष्टफलं तद्
यद्युगपद्विरुतं मिथुनस्य।
एकरुतं न शुभं यदि वा स्याद्
एकरुते प्रतिरौति चिरेण॥ ३७॥
चिरिल्विरिल्विति स्वनैः शुभं करोति पिङ्गला।
अतोऽपरे तु ये स्वराः प्रदीप्तसञ्ज्ञितास्तु ते॥ ३८ ॥
द्विशिविरुतं गमनप्रतिषेधि
कुशुकुशु चेत् कलहं प्रकरोति।
अभिमतकार्यगतिं च यथा सा
कथयति तं च विधिं कथयामि॥ ३९ ॥
दिनान्तसन्ध्यासमये निवास-
मागम्य तस्याः प्रयतश्च वृक्षम्।
देवान् समभ्यर्च्य पितामहादीन्
नवाम्बरैस्तं च तरुं सुगन्धैः॥ ४० ॥

एको निशीथे ऽनलदिक्स्थितश्च
दिव्येतरैस्तां शपथैर्नियोज्य ।
पृच्छेद्यथाचिन्तितमर्थमेव-
मनेन मन्त्रेण यथा शृणोति ॥ ४१ ॥
विद्धि भद्रे मया यत्त्वमिमममर्थं प्रचोदिता ।
कल्याणि सर्ववचसां वेदिनी त्वं प्रकीर्त्यसे ॥ ४२ ॥
आपृच्छे ऽद्य गमिष्यामि वेदितश्च पुनस्त्वहम् ।
प्रातरागम्य पृच्छे त्वामाग्नेयीं दिशमाश्रितः ॥ ४३ ॥
प्रचोदयाम्यहं यत्त्वां तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।
स्वचेष्टितेन कल्याणि यथा वेद्मि निराकुलम् ॥ ४४ ॥
इत्येवमुक्ते तरुमूर्धगाया-
श्चिरिल्विरिल्वीति रुते ऽर्थसिद्धिः ।
अत्याकुलत्वं दिशिकारशब्दे
कुचाकुचेत्येवमुदाहृते वा ॥ ४५ ॥
अवाक्प्रदाने विहितार्थसिद्धिः
पूर्वोक्तदिक्चक्रफलैरथान्यत् ।
वाच्यं फलं चोत्तममध्यनीच-
शाखास्थितायां वरमध्यनीचम् ॥ ४६ ॥
दिग्मण्डले ऽभ्यन्तरबाह्यभागे
फलानि विन्द्याद्गृहगोधिकायाः ।
छुच्छुन्दरी चिच्चिडिति प्रदीप्ता
पूर्णा तु सा तित्तिडिति स्वनेन ॥ ४७ ॥
इति सर्वशाकुने शकुनरुताध्यायस्तृतीयः ।
इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामष्टा-
शीतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

न्तुरगकरिकुम्भपर्याणसक्षीरवृक्षेष्टका-
सञ्चयच्छत्रशय्यासनोलूखलानि ध्वजं चामरं
शाड्वलं पुष्पितं वा प्रदेशं यदा श्वावमूत्र्याग्रतो
याति यातुस्तदा कार्यसिद्धिर्भवेदार्द्रके गोमये
मिष्टभोज्यागमः शुष्कसम्मूत्रणे शुष्कमन्नं
गुडो मोदकावाप्तिरेवाथवा।
अथ विषतरुकण्टकीकाष्ठपाषाण-
शुष्कद्रुमास्थिश्मशानानि मूत्र्यावहत्याथवा
यायिनो ऽग्रेसरो ऽनिष्टमाख्याति शय्याकुलालादि-
भाण्डान्यभुक्तान्यभिन्नानि वा मूत्रयन् कन्यकादोषकृद्
भुज्यमानानि चेद्दुष्टतां तद्गृहिण्यास्तथा
स्यादुपानत्फलं गोस्तु सम्मूत्रणे वर्णजः सङ्करः।
गमनमुखमुपानहं सम्प्रगृह्योपतिष्ठेद्यदा
स्यात्तदा सिद्धये मांसपूर्णानने ऽर्थाप्तिरार्द्रेण चास्थ्ना
शुभं साग्न्यलातेन शुष्केण चास्थ्ना गृहीतेन मृत्युः
प्रशान्तोल्मुकेनाभिघातो ऽथ पुंसः शिरोहस्तपादादि-
वक्त्रे भुवो ह्यागमो वस्त्रचीरादिभिर्व्यापदः
केचिदाहुः सवस्त्रे शुभम्।
प्रविशति तु गृहं सशुष्कास्थिवक्त्रे प्रधानस्य
तस्मिन्वधः शृङ्खलाशोर्णवल्लीवरत्रादि वा बन्धनं
चोपगृह्योपतिष्ठेद्यदा स्यात्तदा बन्धनं
लेढि पादौ विधुन्वन् स्वकर्णावुपर्यात्मसंस्थापि

विघ्नाय यातुर्विरोधे विरोधस्तथा स्वाङ्गकण्डूयने
स्यात्स्वपंश्चोर्ध्वपादः सदा दोषकृत् ॥ १ ॥
सूर्योदये ऽर्काभिमुखो विरौति
ग्रामस्य मध्ये यदि सारमेयः।
एको यदा वा बहवः समेताः
शंसन्ति देशाधिपमन्यमाशु ॥ २ ॥
सूर्यान्मुखः श्वानलदिक्स्थितश्च
चौरानलत्रासकरो ऽचिरेण।
मध्याह्नकाले ऽनलमृत्युशंसी
सशोणितः स्यात्कलहो ऽपराह्णे ॥ ३ ॥
रुवन्दिनेशाभिमुखो ऽस्तकाले
कृषीवलानां भयमाशु धत्ते।
प्रदोषकाले ऽनिलदिङ्मुखस्तु
धत्ते भयं मारुततस्करोत्थम् ॥ ४ ॥
उदङ्मुखश्चापि निशार्धकाले
विप्रव्यथां गोहरणं च शास्ति।
निशावसाने शिवदिङ्मुखश्च
कन्याभिदूषानलगर्भपातान् ॥ ५ ॥
उच्चैःस्वराः स्युस्तृणकूटसंस्थाः
प्रासादवेश्मोत्तमसंस्थिता वा।
वर्षासु वृष्टिं कथयन्ति तीव्रा-
मन्यत्र मृत्युं दहनं रुजश्च ॥ ६ ॥

प्रावृट्काले ऽवग्रहे ऽम्भो ऽवगाह्य
प्रत्यावृत्तै रेचकैश्चाप्यभीक्ष्णम्।
आधुन्वन्तो वा पिबन्तश्च तोयं
वृष्टिं कुर्वन्त्यन्तरे द्वादशाहात्॥ ७॥
द्वारे शिरो न्यस्य बहिः शरीरं
रोरूयते श्वा गृहिणीं विलोक्य।
रोगप्रदः स्यादथ मन्दिरान्त-
र्बहिर्मुखः शंसति बन्धकीं ताम्॥ ८॥
कुड्यमुत्किरति वेश्मनो यदा
तत्र खानकभयं भवेत्तदा।
गोष्ठमुत्किरति गोग्रहं वदेद्
धान्यलब्धिमपि धान्यभूमिषु॥ ९॥
एकेनाक्ष्णा साश्रुणा दीनदृष्टि-
र्मन्दाहारो दुःखकृत्तद्गृहस्य।
गोभिः सार्धं क्रीडमानः सुभिक्षं
क्षेमारोग्यं चाभिधत्ते मुदं च॥ १०॥
वामं जिघ्रेज्जानु वित्तागमाय
स्त्रीभिः सार्कं विग्रहो दक्षिणं चेत्।
ऊरुं वामं चेन्द्रियार्थोपभोगाः
सव्यं जिघ्रेदिष्टमित्रैर्विरोधः॥ ११॥
पादौ जिघ्रेद्यायिनश्चेद्यात्रां
प्राहार्थाप्तिं वाञ्छितां निश्चलस्य।

स्थानस्थस्योपनहौ चेद्विजिघ्रेत्
क्षिप्रं यात्रां सारमेयः करोति ॥ १२ ॥
उभयोरपि जिघ्रणे हि बाह्वो-
र्विज्ञेयो रिपुचौरसम्प्रयोगः।
अथ भस्मनि गोपयीत भक्ष्यान्
मांसास्थीनि च शीघ्रमग्निकोपः ॥ १३ ॥
ग्रामे भषित्वा वा च बहिः श्मशाने
भषन्ति चेदुत्तमपुंविनाशः।
यियासतश्चाभिमुखो विरौति
यदा तदा श्वा निरुणद्धि यात्राम् ॥ १४ ॥
उकारवर्णेन रुते ऽर्थसिद्धि-
रोकारवर्णेन च वामपार्श्वे।
व्याक्षेपमौकाररुतेन विद्यान्
निषेधकृत्सर्वरुतैश्च पश्चात् ॥ १५ ॥
पञ्चेति चोच्चैश्च मुहुर्मुहुर्ये
रुवन्ति दण्डैरिव ताड्यमानाः।
श्वानो ऽभिधावन्ति च मण्डलेन
ते शून्यतां मृत्युभयं च कुर्युः ॥ १६ ॥
प्रकाश्य दन्तान्यदि लेढि सृक्किणी
तदाशनं मिष्टमुशन्ति तद्विदः।
यदाननं चावलिहेन्न सृक्किणी
प्रवृत्तभोज्ये ऽपि तदान्नविघ्नकृत् ॥ १७ ॥

ग्रामस्य मध्ये यदि वा पुरस्य
भषन्ति संहत्य मुहुर्मुहुर्ये ।
ते क्लेशमाख्यान्ति तदीश्वरस्य
श्वारण्यसंस्थो मृगवद्विचिन्त्यः ॥ १८ ॥
वृक्षोपगे क्रोशति तोयपातः
स्यादिन्द्रकीले सचिवस्य पीडा ।
वायोर्गृहे सस्यभयं गृहान्तः
पीडा पुरस्यैव च गोपुरस्थे ॥ १९ ॥
भयं च शय्यासु तदीश्वराणां
याने भषन्तो भयदाश्च पश्चात् ।
अथापसव्या जनसन्निवेशे
भयं भषन्तः कथयन्त्यरीणाम् ॥ २० ॥
इति सर्वशाकुने श्वचक्रं नामाध्यायश्चतुर्थः ।
इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायामेकोन-नवतितमोऽध्यायः ॥ [illegible] ॥

ऋषिः [illegible] यत्नेन
विविध रुतं शिशिरे [illegible] ।
[illegible]
पूर्वाः [illegible] ॥ १ ॥
[illegible]
पूर्वाः [illegible] ।

ये ऽन्ये स्वरास्ते प्रकृतेरपेताः
सर्वे च दीप्ता इति सम्प्रदिष्टाः ॥ २ ॥
पूर्वोदीच्योः शिवा शस्ता शान्ता सर्वत्र पूजिता ।
धूमिताभिमुखी हन्ति स्वरदीप्ता दिगीश्वरान् ॥ ३ ॥
सर्वदिक्ष्वशुभा दीप्ता विशेषेणाह्न्यशोभना ।
पुरे सैन्ये ऽपसव्या च कष्टा सूर्योन्मुखी शिवा ॥ ४ ॥
याहीत्यग्निभयं शास्ति टाटेति मृतवेदिका ।
धिग्धिग्दुःकृतमाचष्टे सज्ज्वाला देशनाशिनी ॥ ५ ॥
नैव दारुणतामेके सज्ज्वालायाः प्रचक्षते ।
अर्काद्यनलवत्तस्या वक्त्रं लालास्वभावतः ॥ ६ ॥
अन्यप्रतिरुता याम्या सोद्बन्धमृतशंसिनी ।
वारुण्यनुरुता सैव शंसते सलिले मृतम् ॥ ७ ॥
अक्षोभः श्रवणं चेष्टं धनप्राप्तिः प्रियागमः ।
क्षोभः प्रधानभेदश्च वाहनानां च सम्पदः ॥ ८ ॥
फलमा सप्तमादेतदग्राह्यं परतो रुतम् ।
याम्यायां तद्विपर्यस्तं फलं षट्पञ्चमादृते ॥ ९ ॥
या रोमाञ्चं मनुष्याणां शकृन्मूत्रं च वाजिनाम् ।
रावाच्चासं च जनयेत्सा शिवा न शिवप्रदा ॥ १० ॥
मौनं गता प्रतिरुते नरद्विरदवाजिनाम् ।
या शिवा सा शिवं सैन्ये पुरे वा सम्प्रयच्छति ॥ ११ ॥
भेभेति शिवा भयङ्करी
भोभो व्यापदमादिशेच्च सा ।

हृतिबन्धनिवेदिनी फिफ
हुहू चात्मविता शिवा स्वरे ॥ १२ ॥
शान्ता त्ववर्णात्परमौ रुवन्ती
टाटामुदीर्णामिति वाश्यमाना।
टेटे च पूर्वं परतश्च थेथे
तस्याः स्वतुष्टिप्रभवं रुतं तत् ॥ १३ ॥
उच्चैर्घोरं वर्णमुच्चार्य पूर्वं
पश्चात्क्रोशेत्क्रोष्टुकस्यानुरूपम्।
या सा क्षेमं प्राह वित्तस्य चाप्तिं
संयोगं वा प्रोषितेन प्रियेण ॥ १४ ॥

इति सर्वशाकुने शिवारुतं नाम पञ्चमो ऽध्यायः।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां नवतितमो ऽध्यायः ॥ ० ॥

सीमागता वन्यमृगा रुवन्तः
स्थिता व्रजन्तो ऽथ समापतन्तः।
सम्प्रत्यतीतैष्यभयानि दीप्ताः
कुर्वन्ति शून्यं परितो भ्रमन्तः ॥ १ ॥
ते ग्राम्यसत्त्वैरनुवाश्यमाना
भयाय रोधाय भवन्ति वन्याः।
द्वाभ्यामपि प्रत्यनुवाशितास्ते
वन्दिग्रहायैव मृगा भवन्ति ॥ २ ॥

वन्य सत्त्वे द्वारसंस्थे पुरस्य
रोधो वाच्यः सम्प्रविष्टे विनाशः ।
सूते मृत्युः स्याद्भयं संस्थिते च
गेहं याते बन्धनं सम्प्रदिष्टम् ॥ ३ ॥

इति सर्वशाकुने मृगचेष्टितं नाम षष्ठोऽध्यायः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामेकनवतितमोऽध्यायः ॥ ० ॥

गावो दीनाः पार्थिवस्याशिवाय
पादैर्भूमिं कुट्टयन्त्यश्च रोगान् ।
मृत्युं कुर्वन्त्यश्रुपूर्णायताक्ष्यः
पत्युर्भीतास्तस्करानारुवन्त्यः ॥ १ ॥
अकारणे क्रोशति चेदनर्थो
भयाय रात्रौ वृषभः शिवाय ।
भृशं निरुद्धा यदि मक्षिकाभि-
स्तदाशु वृष्टिं सरमात्मजैर्वा ॥ २ ॥
आगच्छन्त्यो वेश्म बम्भारवेण
संसेवन्त्यो गोष्ठवृद्ध्यै गवां गाः ।
आर्द्राङ्ग्यो वा हृष्टरोम्ण्यः प्रहृष्टा
धन्या गावः स्युर्महिष्योऽपि चैवम् ॥ ३ ॥

इति सर्वशाकुने गवेङ्गितं नाम सप्तमोऽध्यायः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

उत्सर्गाच्च शुभदमासनायरस्थं
वामे च ज्वलनमतोऽपरं प्रशस्तम्।
सर्वाङ्गज्वलनमवृद्धिदं हयानां
द्वे वर्षे दहनकणाश्च धूपनं वा ॥ १ ॥
अन्तःपुरं नाशमुपैति मेढ्रे
कोशः क्षयं यात्युदरे प्रदीप्ते।
पायौ च पुच्छे च पराजयः स्याद्
वक्त्रोत्तमाङ्गज्वलने जयश्च ॥ २ ॥
स्कन्धासनांसज्वलनं जयाय
बन्धाय पादज्वलनं प्रदिष्टम्।
ललाटवक्षोऽक्षिभुजेषु धूमः
पराभवाय ज्वलनं जयाय ॥ ३ ॥
नासापुटप्रोथशिरोऽश्रुपात-
नेत्रेषु रात्रौ ज्वलनं जयाय।
पालाशताम्रासितकर्बुराणां
नित्यं शुकाभस्य सितस्य चेष्टम् ॥ ४ ॥
प्रद्वेषो यवसाम्भसां प्रपतनं स्वेदो निमित्ताद्विना
कम्पो वा वदनाच्च रक्तपतनं धूमस्य वा सम्भवः।
अस्वप्नश्च विरोधिता निशि दिवा निद्रालसध्यानता
सादोऽधोमुखता विचेष्टितमिदं नेष्टं स्मृतं वाजिनाम् ॥
आरोहणमन्यवाजिनां [॥ ५ ॥
पर्याणादियुतस्य वाजिनः।

उपवाह्यतुरङ्गमस्य वा
कल्यस्यैव विपर्यये शोभना ॥ ६ ॥
क्रौञ्चवद्रिपुवधाय हेषितं
ग्रीवया त्वचलया च सोन्मुखम् ।
स्निग्धमुच्चमनुनादि हृष्टवद्
ग्रासरुद्धवदनैश्च वाजिभिः ॥ ७ ॥
पूर्णपात्रदधिविप्रदेवता
गन्धपुष्पफलकाञ्चनादि वा ।
द्रव्यमिष्टमथवापरं भवे-
द्धेषतां यदि समीपतो जयः ॥ ८ ॥
भक्ष्यपानखलिनाभिनन्दिनः
पत्युरौपयिकनन्दिनो ऽथवा ।
सव्यपार्श्वगतदृष्टयो ऽथवा
वाञ्छितार्थफलदास्तुरङ्गमाः ॥ ९ ॥
वामैश्च पादैरभिताडयन्तो
महीं प्रवासाय भवन्ति भर्तुः ।
सन्ध्यासु दीप्तामवलोकयन्तो
हेषन्ति चेद्बन्धपराजयाय ॥ १० ॥
अतीव हेषन्ति किरन्ति वालान्
निद्रारताश्च प्रवदन्ति यात्राम् ।
रोमत्यजो दीनखरस्वनाश्च
पांसून् ग्रसन्तश्च भयाय दृष्टाः ॥ ११ ॥

समुन्नयद्दक्षिणपार्श्वशायिनः
पदं समुत्क्षिप्य च दक्षिणं स्थिताः।
जयाय शेषेष्वपि वाहनेष्विदं
फलं यथासम्भवमादिशेद्बुधः ॥ १२ ॥
आरोहति क्षितिपतौ विनयोपपन्नो
यात्रानुगो ऽन्यतुरगं प्रति हेषते च।
वक्त्रेण वा स्पृशति दक्षिणमात्मपार्श्वं
यो ऽश्वः स भर्तुरचिरात्प्रचिनोति लक्ष्मीम् ॥
मुहुर्मुहुर्मूत्रशकृत् करोति [॥ १३ ॥
न ताड्यमानो ऽप्यनुलोमयायी।
अकार्यभीतो ऽश्रुविलोचनश्च
शुभं न भर्तुस्तुरगो ऽभिधत्ते ॥ १४ ॥
उक्तमिदं हयचेष्टितमत ऊर्ध्वं दन्तिनां प्रवक्ष्यामि।
तेषां तु दन्तकल्पनभङ्गम्लानादिचेष्टाभिः ॥ १५ ॥

इति सर्वशाकुनं अश्वचेष्टितं नामाध्यायो ऽष्टमः।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां त्रयो-नवतितमो ऽध्यायः ॥ ९३ ॥

दन्तस्य मूलपरिधिं द्विरायतं प्रोह्य कल्पयेच्छेषम्।
अधिकमनूपचराणां न्यूनं गिरिचारिणां किञ्चित् ॥ १ ॥
श्रीवत्सवर्धमानच्छत्रध्वजचामरानुरूपेषु।
छेदे दृष्टेष्वारोग्यविजयधनवृद्धिसौख्यानि ॥ २ ॥

प्रहरणसदृशेषु जयो नन्द्यावर्ते प्रनष्टदेशाप्तिः ।
लोष्टे तु लब्धपूर्वस्य भवति देशस्य सम्प्राप्तिः ॥ ३ ॥
स्त्रीरूपे स्वविनाशो भृङ्गारे ऽभ्युत्थिते सुतोत्पत्तिः ।
कुम्भेन निधिप्राप्तिर्यात्राविघ्नं च दण्डेन ॥ ४ ॥
कृकलासकपिभुजङ्गेष्वसुभिक्षव्याधयो रिपुवशत्वम् ।
गृध्रोलूकध्वाङ्क्षश्येनाकारेषु जनमरकः ॥ ५ ॥
पाशे ऽथवा कबन्धे नृपमृत्युर्जनविपत्स्रुते रक्ते ।
कृष्णे श्यावे रूक्षे दुर्गन्धे चाशुभं भवति ॥ ६ ॥
शुक्लः समः सुगन्धिः स्निग्धश्च शुभावहो भवेच्छेदः ।
गलनम्लानफलानि च दन्तस्य समानि भङ्गेन ॥ ७ ॥

मूलमध्यदशनाग्रसंस्थिता
देवदैत्यमनुजाः क्रमात्ततः ।
स्फीतमध्यपरिपेलवं फलं
शीघ्रमध्यचिरकालसम्भवम् ॥ ८ ॥
दन्तभङ्गफलमत्र दक्षिणे
भूपदेशबलविद्रवप्रदम् ।
वामतः सुतपुरोहितेभपान्
हन्ति साटविकदारनायकान् ॥ ९ ॥
आदिशेदुभयभङ्गदर्शनात्
पार्थिवस्य सकलं कुलक्षयम् ।
सौम्यलग्नतिथिभादिभिः शुभं
वर्धते ऽशुभमतो ऽन्यथा भवेत् ॥ १० ॥

क्षीरवृक्षफलपुष्पपादपे-
ष्वापगातटविघट्टितेन वा ।
वाममध्यरदभङ्गखण्डनं
शत्रुनाशकृदतो ऽन्यथापरम् ॥ ११ ॥

[illegible]लितगतिरकस्मात्त्रस्तकर्णो ऽतिदीनः
[illegible]सिति मृदु सुदीर्घं न्यस्तहस्तः पृथिव्याम् ।
[illegible]तमुकुलितदृष्टिः स्वप्नशीलो विलोमो
[illegible]यकृदहितभक्षी नैकशो ऽसृक् छकृच्च ॥ १२ ॥

[illegible]कस्थाणुगुल्मक्षुपतरुमथनः स्वेच्छया हृष्टदृष्टि-
[illegible]यानानुलोमं त्वरितपदगतिर्वक्त्रमुन्नाम्य चोच्चैः ।
[illegible]सन्नाहकाले जनयति च मुहुः शीकरं बृंहितं वा
[illegible]ं वा मदाप्तिर्जयकृदथ रदं वेष्टयन्दक्षिणं वा ॥१३

प्रवेशनं वारिणि वारणस्य
ग्राहेण नाशाय भवेन्नृपस्य ।
ग्राहं गृहीत्वोत्तरणं द्विपस्य
तोयात् स्थलं वृद्धिकरं न्टभर्तुः ॥ १४ ॥

[illegible] सर्वशाकुने हस्तीङ्गितं नामाध्यायो नवमः ।

[illegible] श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां चतु-
[illegible]ो ऽध्यायः ॥ * ॥

प्राच्यानां दक्षिणतः
शुभदः काकः करायिका वामा ।
विपरीतमन्यदेशे-
ष्ववधिर्लोकप्रसिद्धैव ॥ १ ॥
वैशाखे निरुपहते
वृक्षे नीडः सुभिक्षशिवदाता ।
निन्दितकण्टकिशुष्के-
ष्वसुभिक्षभयानि तद्देशे ॥ २ ॥
नीडे प्राक्छाखायां
शरदि भवेत्प्रथमवृष्टिरपरस्याम् ।
याम्योत्तरयोर्मध्या
प्रधानवृष्टिस्तरोरुपरि ॥ ३ ॥
शिखिदिशि मण्डलवृष्टि-
र्नैर्ऋत्यां शारदस्य निष्पत्तिः ।
परिशेषयोः सुभिक्षं
मूषकसम्पत्तु वायव्ये ॥ ४ ॥
शरदर्भगुल्मवल्ली-
धान्यप्रासादगेहनिम्नेषु ।
शून्यो भवति स देश-
श्चौरानावृष्टिरोगार्त्तः ॥ ५ ॥
द्वित्रिचतुःशावत्वं
सुभिक्षदं पञ्चभिर्नृपान्यत्वम् ।

अण्डावकिरण-
मेकाण्डताप्रसूतिश्च न शिवाय ॥ ६ ॥
चौरकवर्णैश्चौरा-
श्वित्रैर्मृत्युः सितैश्च वह्निभयम् ।
विकलैर्दुर्भिक्षभयं
काकानां निर्दिशेच्छिशुभिः ॥ ७ ॥
अनिमित्तसंहतै-
र्ग्राममध्यगैः क्षुद्भयं प्रवाशद्भिः ।
रोधश्चक्राकारै-
रभिघातो वर्गवर्गस्थैः ॥ ८ ॥
अभयाश्च तुण्डपक्षै-
स्वरणविघातैर्जनानभिभवन्तः ।
कुर्वन्ति शत्रुवृद्धिं
निशि विचरन्तो जनविनाशम् ॥ ९ ॥
सव्येन खे भ्रमद्भिः
स्वभयं विपरीतमण्डलैश्च परात् ।
अत्याकुलं भ्रमद्भि-
र्वातोद्भ्रामो भवति काकैः ॥ १० ॥
ऊर्ध्वमुखाश्चलपक्षाः
पथि भयदाः क्षुद्भयाय धान्यमुषः ।
सेनाग्रस्था युद्धं
परिमोषं [illegible] ॥ ११ ॥

भस्मास्थिकेशपत्राणि
विन्यसन् पतिवधाय शय्यायाम्।
मणिकुसुमाद्यवहनेन
सुतस्य जन्माङ्गनायाश्च ॥ १२ ॥
पूर्णानने ऽर्थलाभः
सिकताधान्यार्द्रमृत्कुसुमपूर्णैः।
भयदो जनसंवासाद्
यदि भाण्डान्यपनयेत्काकः ॥ १३ ॥
वाहनशस्त्रोपान-
च्छत्रच्छायाङ्गकुट्टने मरणम्।
तत्पूजायां पूजा
विष्ठाकरणे ऽन्नसम्प्राप्तिः ॥ १४ ॥
यद्द्रव्यमुपनयेत्तस्य
लब्धिरपहरति चेत्प्रणाशः स्यात्।
पीतद्रव्ये कनकं
वस्त्रं कार्पासिके सिते रूप्यम् ॥ १५ ॥
सक्षीरार्जुनवञ्जुल-
कूलद्वयपुलिनगा रुवन्तश्च।
प्रावृषि वृष्टिं दुर्दिन-
मन्तौ स्नाताश्च पांशुजलैः ॥ १६ ॥
दारुणनादस्तरु-
कोटरोपगो वायसो महाभयदः।

सलिलमवलोक्य विरुवन्
वृष्टिकरोऽब्दानुरावी वा ॥ १७ ॥
दीप्तोद्विग्नो विटपे
विकुट्टयन्वह्निकृद्विधुतपक्षः।
रक्तद्रव्यं दग्धं
तृणकाष्ठं वा गृहे विदधत् ॥ १८ ॥
ऐन्द्र्यादिदिगवलोकी
सूर्याभिमुखो रुवन् गृहे गृहिणः।
राजभयचोरबन्धन-
कलहाः स्युः पशुभयं चेति ॥ १९ ॥
शान्तामैन्द्रीमवलोकयन्
रुयाद्राजपुरुषमित्राप्तिः
भवति च सुवर्णलब्धिः
शाल्यन्नगुडाशनाप्तिश्च ॥ २० ॥
आग्नेय्यामनलाजीविक-
युवतिप्रवरधातुलाभश्च।
याम्ये माषकुलत्था
भोज्यं गान्धर्विकैर्योगः ॥ २१ ॥
नैर्ऋत्यां दूताश्वोपकरण-
दधितैलपललभोज्याप्तिः।
वारुण्यां मांससुरा-
सवधान्यसमुद्ररत्नाप्तिः ॥ २२ ॥

मारुत्यां शस्त्रायुध-
सरोजवल्लीफलाशनाप्तिश्च ।
सौम्यायां परमान्नाशनं
तुरङ्गाम्बरप्राप्तिः ॥ २३ ॥
ऐशान्यां सम्प्राप्ति-
र्घृतपूर्णानां भवेदनडुहश्च ।
एवं फलं गृहपते-
र्गृहपृष्ठसमाश्रिते भवति ॥ २४ ॥
गमने कर्णसमश्चेत्
क्षेमाय न कार्यसिद्धये भवति ।
अभिमुखमुपैति यातु-
र्विरुवन्विनिवर्तयेद्यात्राम् ॥ २५ ॥
वामे वाशित्वादौ
दक्षिणपार्श्वे ऽनुयायते यातुः ।
अर्थापहारकारी
तद्विपरीतो ऽर्थसिद्धिकरः ॥ २६ ॥
यदि वाम एव विरुवन्
मुहुर्मुहुर्वायसो ऽनुलोमगतिः ।
अर्थस्य भवति सिद्धौ
प्राच्यानां दक्षिणेनैवम् ॥ २७ ॥
वामः प्रतिलोमगति-
र्वाशन् गमनस्य विघ्नकृद्भवति ।

तत्रस्थस्यैव फलं
कथयति यथाभिलषितं गमने ॥ २८ ॥
दक्षिणविरुतं कृत्वा
वामे विरुयाद्यथेप्सितावाप्तिः।
प्रतिवाश्य पुरो यायाद्
द्रुतमग्रे ऽर्थागमो ऽतिमहान् ॥ २९ ॥
प्रतिवाश्य पृष्ठतो दक्षिणेन
यायाद् द्रुतं क्षतजकर्ता।
एकचरणो ऽर्कमीक्षन्
विरुवंश्च पुरो रुधिरहेतुः ॥ ३० ॥
दृष्ट्वार्कमेकपाद-
स्तुण्डेन लिखेद्यदा स्वपिच्छानि।
परतो जनस्य महतो
वधमभिधत्ते तदा बलिभुक् ॥ ३१ ॥
सस्योपेते क्षेत्रे
विरुवति शान्ते ससस्यभूलब्धिः।
आकुलचेष्टो विरुवन्
सीमान्ते [illegible] ॥ ३२ ॥
सुस्निग्धपत्रपल्लव-
कुसुमफलानम्रसुरभिमधुरेषु।
सक्षीराव्रणसुस्थित-
मनोज्ञवृक्षेषु चार्थकरः ॥ ३३ ॥

निष्पन्नसस्यशाद्वल-
भवनप्रासादहर्म्यहरितेषु ।
धान्योच्छ्रयमङ्गल्येषु चैव
विरुवन्धनागमदः ॥ ३४ ॥
गोपुच्छस्थे वल्मीकगे ऽथवा
दर्शनं भुजङ्गस्य ।
सद्यो ज्वरो महिषगे
विरुवति गुल्मे फलं स्वल्पम् ॥ ३५ ॥
कार्यस्य व्याघात-
स्तृणकूटे वामगे ऽस्थिसंस्थे वा ।
ऊर्ध्वाग्निप्लुष्टे ऽशनिहते च
काके वधो भवति ॥ ३६ ॥
कण्टकिमिश्रे सौम्ये
सिद्धिः कार्यस्य भवति कलहश्च ।
कण्टकिनि भवति कलहो
वल्लीपरिवेष्टिते बन्धः ॥ ३७ ॥
छिन्नाग्रे ऽङ्गच्छेदः
कलहः शुष्कद्रुमस्थिते ध्वाङ्क्षे ।
पुरतश्च पृष्ठतो वा
गोमयसंस्थे धनप्राप्तिः ॥ ३८ ॥
मृतपुरुषाङ्गावयव-
स्थितो ऽभिवाशन् करोति मृत्युभयम् ।

भञ्जन्नस्थि च यथा
यदि वाग्न्यस्थिभङ्गाय ॥ ३९ ॥
रज्ज्वस्थिकाष्ठकण्टक-
निःसारशिरोरुहानने रुवति।
भुजगदर्दंष्ट्रिमस्कर-
शस्त्राग्निभयान्यनुक्रमशः ॥ ४० ॥
सितकुसुमाशुचिमांसा-
नने ऽर्थसिद्धिर्यथेप्सिता यातुः।
धुन्वन् पक्षावूर्ध्वानने च
विघ्नं मुहुः क्वणति ॥ ४१ ॥
यदि शृङ्खलां वरत्रां
वल्लीं वादाय वाश्यते बन्धः।
पाषाणस्थे च भयं
क्लिष्टापूर्वाध्विकयुतिश्च ॥ ४२ ॥
अन्योऽन्यभक्षसङ्क्रामितानने
तुष्टिरुत्तमा भवति।
विज्ञेयः स्त्रीलाभो
दम्पत्योर्वाश्नतोर्युगपत् ॥ ४३ ॥
प्रमदाशिरउपगत-
पूर्णकुम्भसंस्थे ऽङ्गनार्थसम्प्राप्तिः।
घटकुट्टने सुतविपद्
घटोपहदने ऽन्नसम्प्राप्तिः ॥ ४४ ॥

स्कन्धावारादीनां
निवेशसमये ऽवस्थितस्त्वपक्षः।
सूचयते ऽन्यस्थानं
निश्चलपक्षस्तु भयमाप्तम् ॥ ४५ ॥
प्रविशद्भिः सैन्यादीन्
सगृध्रकङ्कैर्विनामिषं ध्वाङ्क्षैः।
अविरुद्धैस्तैः प्रीति-
र्द्विषतां युद्धं विरुद्धैश्च ॥ ४६ ॥
बन्धः सूकरसंस्थे
पङ्काक्ते सूकरे द्विके ऽर्थाप्तिः।
क्षेमं खरोष्ट्रसंस्थे
केचित्प्राहुर्वधं तु खरे ॥ ४७ ॥
वाहनलाभो ऽश्वगते
विरुवत्यनुयायिनि क्षतजपातः।
अन्ये ऽप्यनुव्रजन्तो
यातारं काकवद्विहगाः ॥ ४८ ॥
द्वात्रिंशत्प्रविभक्ते
दिक्चक्रे यद्यथा समुद्दिष्टम्।
तत्तत्तथा विधेयं
गुणदोषफलं वियाद्रुतानाम् ॥ ४९ ॥
का इति काकस्य रुतं
स्वनिलयसंस्थस्य निष्फलं प्रोक्तम्।

कव इति चात्मप्रीत्यै
क इति रुते स्निग्धमित्राप्तिः ॥ ५० ॥
कर् इति कलहं कुरुकुरु च
हर्षमथ कटकटेति दधिभक्तम् ।
केके विरुतं कुकु वा
धनलाभं यायिनः प्राह ॥ ५१ ॥
खरेखरे पथिकागम-
माह कखाखेति यायिनो मृत्युम् ।
गमनप्रतिषेधिक-
माखलखल सद्योऽभिवर्षाय ॥ ५२ ॥
काकेति विघातं
काकटीति चाहारदूषणं प्राह ।
प्रीत्यास्पदं कवकवेति
बन्धमेवं कगाकुरिति ॥ ५३ ॥
करकौ विरुते वर्षं
गुडवत्त्रासाय वडिति वस्त्राप्तिः ।
कलयेति च संयोगः
शूद्रस्य ब्राह्मणैः साकम् ॥ ५४ ॥
फडिति फलाप्तिः
फलवाहिदर्शनं टडिति प्रहाराः स्युः ।
स्त्रीलाभः स्त्रीति रुते
गडिति गवां पुडिति पुष्पाणाम् ॥ ५५ ॥

युद्धाय टाकुटाकिति
गुहु वह्निभयं करेकटे कलहः ।
टाकुलि चिरिटिचि केकिकेति
पुरश्चेति दोषाय ॥ ५६ ॥
काकद्वयस्यापि समानमेतत्
फलं यदुक्तं रुतचेष्टिताद्यैः ।
पतत्रिणोऽन्येऽपि यथैव काको
वन्याः श्ववच्चोपरिदंष्ट्रिणो ये ॥ ५७ ॥
स्थलसलिलचराणां व्यत्ययो मेघकाले
प्रचुरसलिलवृष्ट्यै ग्रीष्मकाले भयाय ।
मधु भवननिलीनं तत्करोत्याशु शून्यं
मरणमपि निलीना मक्षिका मूर्ध्नि नीला ॥ ५८ ॥
विनिक्षिपन्त्यः सलिलेऽण्डकानि
पिपीलिका वृष्टिनिरोधमाहुः ।
तरुस्थलं वापि नयन्ति निम्नाद्
यदा तदा ताः कथयन्ति वृष्टिम् ॥ ५९ ॥
कार्यं तु मूलशकुनेऽन्तरजे तदह्नि
विन्द्यात्फलं नियतमेवमिमे विचिन्त्याः ।
प्रारम्भयानसमयेषु तथा प्रवेशे
ग्राह्यं क्षुतं न शुभदं क्वचिदप्युशन्ति ॥ ६० ॥
शुभं दशापाकमविघ्नसिद्धिं
मूलाभिरक्षामथवा सहायान् ।

इष्टस्य संसिद्धिमनामयत्वं
वदन्ति ते मानयितुर्नृपस्य ॥ ६१ ॥
क्रोशादूर्ध्वं शकुनिविरुतं निष्फलं प्राहुरेके
तत्रानिष्टे प्रथमशकुने मानयेत्पञ्च षट् च।
प्राणायामान्नृपतिरशुभे षोडशैव द्वितीये
प्रत्यागच्छेत्स्वभवनमतो यद्यनिष्टस्तृतीयः ॥ ६२ ॥

इति सर्वशाकुने वायसरुतं नाम दशमोऽध्यायः।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

दिग्देशचेष्टास्वरवासरर्क्ष-
मुहूर्तहोराकरणोदयांशान्।
चिरस्थिरोन्मिश्रबलाबलं च
बुद्ध्वा फलानि प्रवदेद्रुतज्ञः ॥ १ ॥
द्विविधं कथयन्ति संस्थिताना-
मागामि स्थिरसञ्ज्ञितं च कार्यम्।
नृपदूतचरान्यदेशजाता-
न्यभिघातः स्वजनादि चागमाख्यम् ॥ २ ॥
उद्वद्वसङ्ग्रहणभोजनचौरवह्नि-
वर्षोत्सवात्मजवधाः कलहो भयं च।

वर्गः स्थिरो ऽयमुदयेन्दुयुते स्थिरर्क्षे
विन्द्यात्स्थिरं चरगृहे च चरं यदुक्तम् ॥ ३ ॥
स्थिरप्रदेशोपलमन्दिरेषु
सुरालये भूजलसन्निधौ च ।
स्थिराणि कार्याणि चराणि यानि
चलप्रदेशादिषु चागमाय ॥ ४ ॥
आप्योदयर्क्षक्षणदिग्जलेषु
पक्षावसानेषु च ये प्रदीप्ताः ।
सर्वे ऽपि ते वृष्टिकरा रुवन्तः
शान्तो ऽपि वृष्टिं कुरुते ऽम्बुचारी ॥ ५ ॥
आग्नेयदिग्लग्नमुहूर्तदेशे-
ष्वर्कप्रदीप्तो ऽग्निभयाय रौति ।
विष्ट्यां यमर्क्षोदयकण्टकेषु
निष्पत्रवल्लीषु च मोषकृत्स्यात् ॥ ६ ॥
ग्राम्यः प्रदीप्तः स्वरचेष्टिताभ्या-
मुग्रो रुवन् कण्टकिनि स्थितश्च ।
भौमर्क्षलग्ने यदि नैर्ऋतीं च
स्थितो ऽभितश्चेत्कलहाय दृष्टः ॥ ७ ॥
लग्ने ऽथवेन्दोर्भृगुभांशसंस्थे
विदिक्स्थितो ऽधोवदनश्च रौति ।
दीप्तः स चेत्सङ्ग्रहणं करोति
योन्या तया या विदिशि प्रदिष्टा ॥ ८ ॥

पुंराशिलग्ने विषमे तिथौ च
दिक्स्थः प्रदीप्तः शकुनो नराख्यः।
वाच्यं तदा सङ्ग्रहणं नराणां
मिश्रे भवेत्पण्डकसम्प्रयोगः॥ ९॥
एवं रवेः क्षेत्रनवांशलग्ने
लग्ने स्थिते वा स्वयमेव सूर्ये।
दीप्तो ऽभिधत्ते शकुनो विवासं
पुंसः प्रधानस्य हि कारणं तत्॥ १०॥
प्रारभ्यमाणेषु च सर्वकार्य-
ष्वर्कान्विताद्भाद्गणयेद्विलग्नम्।
सम्पद्विपच्चेति यथाक्रमेण
सम्पद्विपद्वापि तथैव वाच्या॥ ११॥
काणेनाक्ष्णा दक्षिणेनैति सूर्ये
चन्द्रे लग्नाद्द्वादशे चेतरेण।
लग्नस्थे ऽर्के पापदृष्टे ऽन्ध एव
कुब्जः स्वर्क्षे श्रोत्रहीनो जडो वा॥ १२॥
क्रूरः षष्ठे क्रूरदृष्टो विलग्नाद्
यस्मिन्राशौ तद्गृहाङ्के व्रणः स्यात्।
एवं प्रोक्तं यन्मया जन्मकाले
चिह्नं रूपं तत्तदस्मिन्विचिन्त्यम्॥ १३॥
द्व्यक्षरं चरगृहांशकोदये
नाम चास्य चतुरक्षरं स्थिरे।

नामयुग्ममपि च द्विमूर्तिषु
त्र्यक्षरं भवति चास्य पञ्चभिः ॥ १४ ॥
काद्यास्तु वर्गाः कुजशुक्रसौम्य-
जीवार्कजानां क्रमशः प्रदिष्टाः।
वर्णाष्टकं यादि च शीतरश्मे
रवेरकारात्क्रमशः स्वराः स्युः ॥ १५ ॥
नामानि चाग्न्यम्बुकुमारविष्णु-
शक्रेन्द्रपत्नीचतुराननानाम्।
तुल्यानि सूर्यात्क्रमशो विचिन्त्य
द्वित्यादिवर्णैर्घटयेत्स्वबुद्ध्या ॥ १६ ॥
वयांसि तेषां स्तनपानबाल्य-
व्रतस्थिता यौवनमध्यवृद्धाः।
अतीववृद्धा इति चन्द्रभौम-
ज्ञशुक्रजीवार्कशनैश्चराणाम् ॥ १७ ॥

इति शाकुनोत्तराध्यायः।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां सप्त-
वतितमो ऽध्यायः ॥ ० ॥

पक्षाद्भानोः सोमस्य
मासिको ऽङ्गारकस्य वक्रोक्तः।
आ दर्शनाच्च पाको
बुधस्य जीवस्य वर्षेण ॥ १ ॥

षड्भिः सितस्य मासै-
रब्देन शनेः सुरद्विषो ऽब्दार्धात्।
वर्षात्सूर्यग्रहयो
सद्यः स्यात्त्वाष्ट्रकीलकयोः॥ २॥
त्रिभिरेव धूमकेतो-
र्मासैः श्वेतस्य सप्तरात्रान्ते।
सप्ताहात्परिवेषेन्द्रचाप-
सन्ध्याभ्रसूचीनाम्॥ ३॥
शीतोष्णविपर्यासः
फलपुष्पमकालजं दिशां दाहः।
स्थिरचरयोरन्यत्वं
प्रसूतिविकृतिश्च षण्मासात्॥ ४॥
अक्रियमाणककरणं
भूकम्पो ऽनुत्सवो दुरिष्टं च।
शोषश्चाशोष्याणां
स्रोतोऽन्यत्वं च वर्षार्धात्॥ ५॥
स्तम्भकुसूलार्चानां
जल्पितरुदितप्रकम्पितस्वेदाः।
मासत्रयेण कलहेन्द्रचाप-
निर्घातपाकाश्च॥ ६॥
कीटाखुमक्षिकोरग-
बाहुल्यं मृगविहङ्गमरुतं च।

लोष्टस्य चाप्सु तरणं
त्रिभिरेव विपच्यते मासैः ॥ ७ ॥
प्रसवः शुनामरण्ये
वन्यानां ग्रामसम्प्रवेशश्च।
मधुनिलयतोरणेन्द्रध्वजाश्च
वर्षात्समधिकाद्वा ॥ ८ ॥
गोमायुगृध्रसङ्घा
दशाहिकाः सद्य एव तूर्यरवः।
आक्रुष्टं पक्षफलं
वल्मीको विदरणं च भुवः ॥ ९ ॥
अहुताशप्रज्वलनं
घृततैलवसादिवर्षणं चापि।
सद्यः परिपच्यन्ते
मासेऽध्यर्धे च जनवादः ॥ १० ॥
छत्रचितियूपहुतवह-
बीजानां सप्तभिर्भवति पक्षैः।
छत्रस्य तोरणस्य च
केचिन्मासात्फलं प्राहुः ॥ ११ ॥
अत्यन्तविरुद्धानां
स्नेहः शब्दश्च वियति भूतानाम्।
मार्जारनकुलयो-
र्मूषकेण सङ्गश्च मासेन ॥ १२ ॥

गन्धर्वपुरं मासाद्
रसवैकृत्यं हिरण्यविकृतिश्च।
ध्वजवेश्मपांशुधूमाकुला
दिशश्चापि मासफलाः ॥ १३ ॥
नवकैकाष्टदशकैक-
षट्त्रिकत्रिकसङ्ख्यमासपाकानि।
नक्षत्राण्यश्विनिपूर्वकाणि
सद्यःफलाश्लेषा ॥ १४ ॥
पित्र्यान्मासः षट् षट्
त्रयोऽर्धमष्टौ च त्रिषडेकैकाः।
मासचतुष्के ऽषाढे
सद्यःपाकाभिजित्तारा ॥ १५ ॥
सप्ताष्टावध्यर्धं
त्रयस्त्रयः पञ्च चैव मासाः स्युः।
श्रवणादीनां पाको
नक्षत्राणां यथासङ्ख्यम् ॥ १६ ॥
निगदितसमये न दृश्यते चेद्
अधिकतरं द्विगुणे प्रपच्यते तत्।
यदि न कनकरत्नगोप्रदानै-
रुपशमितं विधिवद्द्विजैश्च शान्त्या ॥ १७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां पाकाध्यायो नाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

शिखिगुणरसेन्द्रियानल-
शशिविषयगुणर्तुपञ्चवसुपक्षाः ।
विषयैकचन्द्रभूता-
र्णवाग्निरुद्राश्विवसुदहनाः ॥ १ ॥
भूतशतपक्षवसवो
द्वात्रिंशच्चेति तारकामानम् ।
क्रमशो ऽश्विन्यादीनां
कालस्ताराप्रमाणेन ॥ २ ॥
नक्षत्रजमुद्वाहे
फलमब्दैस्तारकामितैः सदसत् ।
दिवसैर्ज्वरस्य नाशो
व्याधेरन्यस्य वा वाच्यः ॥ ३ ॥
अश्वियमदहनकमलज-
शशिशूलभृददितिजीवफणिपितरः ।
योन्यर्यमदिनकृत्त्वष्टृ-
पवनशक्राग्निमित्राश्च ॥ ४ ॥
शक्रो निर्ऋतिस्तोयं
विश्वे ब्रह्मा हरिर्वसुर्वरुणः ।
अजपादो ऽहिर्बुध्न्यः
पूषा चेतीश्वरा भानाम् ॥ ५ ॥
त्रीण्युत्तराणि तेभ्यो
रोहिण्यश्च ध्रुवाणि तैः कुर्यात् ।

अभिषेकशान्तितरुनगर-
धर्मबीजध्रुवारम्भान् ॥ ६ ॥
मूलशिवशक्रभुजगाधिपानि
तीक्ष्णानि तेषु सिध्यन्ति।
अभिघातमन्त्रवेताल-
बन्धवधभेदसम्बन्धाः ॥ ७ ॥
उग्राणि पूर्वभरणी-
पित्र्याण्युत्सादनाशशाठ्येषु।
योज्यानि बन्धविषदहन-
शस्त्रघातादिषु च सिद्धौ ॥ ८ ॥
लघु हस्ताश्विनपुष्याः
पण्यरतिज्ञानभूषणकलासु।
शिल्पौषधयानादिषु
सिद्धिकराणि प्रदिष्टानि ॥ ९ ॥
मृदुवर्गस्त्वनुराधा-
चित्रापौष्णैन्दवानि मित्रार्थे।
सुरतविधिवस्त्रभूषण-
मङ्गलगीतेषु च हितानि ॥ १० ॥
हौतभुजं सविशाखं
मृदुतीक्ष्णं तद्विमिश्रफलकारि।
श्रवणत्रयमादित्यानिले च
चरकर्मणि हितानि ॥ ११ ॥

हस्तात्त्रयं मृगशिरः श्रवणात्त्रयं च
पूषाश्विशक्रगुरुभानि पुनर्वसुश्च।
क्षौरे तु कर्मणि हितान्युदये क्षणे वा
युक्तानि चोडुपतिना शुभतारया च॥ १२॥
न स्नातमात्रगमनोत्सुकभूषितानां
मभ्यक्तभुक्तरणकालनिरासनानाम्।
सन्ध्यानिशोः कुजयमार्कदिने च रिक्ते
क्षौरं हितं न नवमेऽह्नि न चापि विष्ट्याम्॥ १३॥
नृपाज्ञया ब्राह्मणसम्मते च
विवाहकाले मृतसूतके च।
बद्धस्य मोक्षे क्रतुदीक्षणासु
सर्वेषु शस्तं क्षुरकर्म भेषु॥ १४॥
[हस्तो मूलं श्रवणा
पुनर्वसुर्मृगशिरस्तथा पुष्यः।
पुंसञ्ज्ञितेषु कार्य-
ष्वेतानि शुभानि धिष्ण्यानि॥ १५॥]
सावित्रपौष्णानिलमैत्रतिष्ये
त्वाष्ट्रे तथा चोडुगणाधिपर्क्षे।
संस्कारदीक्षाव्रतमेखलादि
कुर्याद्गुरौ शुक्रबुधेन्दुयुक्ते॥ १६॥
लाभे तृतीये च शुभैः समेते
पापैर्विहीने शुभराशिलग्ने।

वेध्यौ तु कर्णौ त्रिदशेज्यलग्ने
तिष्येन्दुचित्राहरिरेवतीषु ॥ १७ ॥
शुद्धैर्द्वादशकेन्द्रनैधनगृहैः पापैस्त्रिषष्ठायगै-
र्लग्ने केन्द्रगतेऽथवा सुरगुरौ दैत्येन्द्रपूज्येऽपिवा।
सर्वारम्भफलप्रसिद्धिरुदये राशौ च कर्तुः शुभे
सग्राम्यस्थिरभोदये च भवनं कार्यं प्रवेशोऽपिवा
[॥ १८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां नक्षत्र-गुणा नामाष्टानवतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

कमलजविधातृहरियम-
शशाङ्कषड्वक्त्रशक्रवसुभुजगाः।
धर्मेशसवितृमन्मथ-
कलयो विश्वे च तिथिपतयः ॥ १ ॥
पितरोऽमावास्यायां
सञ्ज्ञासदृशाश्च तैः क्रियाः कार्याः।
नन्दा भद्रा विजया
रिक्ता पूर्णा च तास्त्रिविधाः ॥ २ ॥
यत् कार्यं नक्षत्रे
तद्दैवत्यासु तिथिषु तत् कार्यम्।
करणमुहूर्तेष्वपि तत्
सिद्धिकरं देवतासदृशम् ॥ ३ ॥

बवबालवकौलव-
तैतिलाख्यगरवणिजविष्टिसञ्ज्ञानाम् ।
पतयः स्युरिन्द्रकमलज-
मित्रार्यमभूश्रियः सयमाः ॥ ४ ॥
कृष्णचतुर्दश्यर्धाद्
ध्रुवाणि शकुनिश्चतुष्पदं नागम् ।
किंस्तुघ्नमिति च तेषां
कलिवृषफणिमारुताः पतयः ॥ ५ ॥
कुर्याद्बवे शुभचरस्थिरपौष्टिकानि
धर्मक्रिया द्विजहितानि च बालवाख्ये ।
सम्प्रीतिमित्रवरणानि च कौलवे स्युः
सौभाग्यसंश्रयगृहाणि च तैतिलाख्ये ॥ ६ ॥
कृषिबीजगृहाश्रयजानि गरे
वणिजि ध्रुवकार्यवणिग्युतयः ।
नहि विष्टिकृतं विदधाति शुभं
परघातविषादिषु सिद्धिकरम् ॥ ७ ॥
कार्यं पौष्टिकमौषधादि शकुनौ मूलानि मन्त्रास्तथा
गोकार्याणि चतुष्पदे द्विजपितॄनुद्दिश्य राज्यानि च ।
नागे स्थावरदारुणानि हरणं दौर्भाग्यकर्माण्यतः
किंस्तुघ्ने शुभमिष्टपुष्टिकरणं मङ्गल्यसिद्धिक्रियाः ॥ ८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां तिथि-करणगुणा नामैकोनशततमोऽध्यायः ॥ ० ॥

रोहिण्युत्तररेवतीमृगशिरोमूलानुराधामघा-
हस्तस्वातिषु षष्ठतौलिमिथुनेषूद्यत्सु पाणिग्रहः।
सप्ताष्टान्त्यबहिः शुभैरुडुपतावेकादशद्वित्रिगे
क्रूरैस्त्र्यायषडष्टगैर्न तु भृगौ षष्ठे कुजे चाष्टमे ॥ १ ॥
दम्पत्योर्द्विनवाष्टराशिरहिते चारानुकूले रवौ
चन्द्रे चार्ककुजार्किशुक्रवियुते मध्ये ऽथवा पापयोः।
त्यक्त्वा च व्यतिपातवैधृतदिनं विष्टिं च रिक्तां तिथिं
क्रूराह्वायनचैत्रपौषविरहे लग्नांशके मानुषे ॥ २ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां विवाह-
नक्षत्रलग्ननिर्णयो नाम शततमो ऽध्यायः ॥ * ॥

प्रियभूषणः सुरूपः
सुभगो दक्षो ऽश्विनीषु मतिमांश्च।
कृतनिश्चयसत्यारुग्
दक्षः सुखितश्च भरणीषु ॥ १ ॥
बहुभुक् परदाररत-
स्तेजस्वी कृत्तिकासु विख्यातः।
रोहिण्यां सत्यशुचिः
प्रियंवदः स्थिरसुरूपश्च ॥ २ ॥
चपलश्चतुरो भीरुः
पटुरुत्साही धनी मृगे भोगी।

शठगर्वितचण्डकृतघ्न-
हिंस्रपापश्च रौद्रर्क्षे ॥ ३ ॥
दान्तः सुखी सुशीलो
दुर्मेधा रोगभाक् पिपासुश्च।
अल्पेन च सन्तुष्टः
पुनर्वसौ जायते मनुजः ॥ ४ ॥
शान्तात्मा सुभगः पण्डितो
धनी धर्मसंश्रितः पुष्ये।
शठसर्वभक्ष्यपापः
कृतघ्नधूर्तश्च भौजङ्गे ॥ ५ ॥
बहुभृत्यधनो भोगी
सुरपितृभक्तो महोद्यमः पित्र्ये।
प्रियवाग्दाता द्युतिमान्
अटनो नृपसेवको भाग्ये ॥ ६ ॥
सुभगो विद्याप्तधनो
भोगी सुखभाग् द्वितीयफल्गुन्याम्।
उत्साही धृष्टः पानपो
ऽघृणी तस्करो हस्ते ॥ ७ ॥
चित्राम्बरमाल्यधरः
सुलोचनाङ्गश्च भवति चित्रायाम्।
दान्तो वणिक् कृपालुः
प्रियवाग्धर्माश्रितः स्वातौ ॥ ८ ॥

ईर्ष्युर्लुब्धो द्युतिमान्
वचनपटुः कलहकृद्विशाखासु।
आढ्यो विदेशवासी
क्षुधालुरटनोऽनुराधासु॥ ९॥
ज्येष्ठासु न बहुमित्रः
सन्तुष्टो धर्मकृत् प्रचुरकोपः।
मूले मानी धनवान्
सुखी न हिंस्रः स्थिरो भोगी॥ १०॥
इष्टानन्दकलत्रो
वीरो दृढसौहृदश्च जलदेवे।
वैश्वे विनीतधार्मिक-
बहुमित्रकृतज्ञसुभगश्च॥ ११॥
श्रीमाञ्छ्रवणे श्रुतवान्
उदारदारो धनान्वितः ख्यातः।
दाताढ्यशूरगीतप्रियो
धनिष्ठासु धनलुब्धः॥ १२॥
स्फुटवाग्व्यसनी रिपुहा
साहसिकः शतभिषक्षु दुर्ग्राह्यः।
भद्रपदासूद्विग्नः
स्त्रीजितधनपटुरदाता च॥ १३॥
वक्ता सुखी प्रजावान्
जितशत्रुर्धार्मिको द्वितीयासु।

सम्पूर्णाङ्गः सुभगः
शूरः शुचिरर्थवान् पौष्णे ॥ १४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां नक्षत्र-जातकं नामैकोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ * ॥

अश्विन्यो ऽथ भरण्यो
बहुलपादश्च कीर्त्यते मेषः।
वृषभो बहुलाशेषं
रोहिण्यर्धं च मृगशिरसः ॥ १ ॥
मृगशिरसो ऽर्धं रौद्रं
पुनर्वसोश्चांशकत्रयं मिथुनम्।
पादश्च पुनर्वसोः संतिष्यो
ऽश्लेषा च कर्कटकः ॥ २ ॥
सिंहो ऽथ मघा पूर्वा
च फल्गुनी पाद उत्तरायाश्च।
तत्परिशेषं हस्त-
श्चित्राद्यर्धं च कन्याख्यः ॥ ३ ॥
तौलिनि चित्रान्त्यार्धं
स्वातिः पादत्रयं विशाखायाः।
अलिनि विशाखापाद-
स्तथानुराधान्विता ज्येष्ठा ॥ ४ ॥

मूलमषाढा पूर्वा
प्रथमश्चाप्युत्तरांशको धन्वी।
मकरस्तत्परिशेषं
श्रवणः पूर्वं धनिष्ठार्धम् ॥ ५ ॥
कुम्भोऽन्त्यधनिष्ठार्धं
शतभिषगंशत्रयं च पूर्वायाः।
भद्रपदायाः शेषं
तथोत्तरा रेवती च झषः ॥ ६ ॥
अश्विनीपित्र्यमूलाद्या मेषसिंहहयादयः।
विषमर्क्षान्निवर्तन्ते पादवृद्ध्या यथोत्तरम् ॥ ७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां राशिप्रविभागो नाम द्व्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ * ॥

मूर्तौ करोति दिनकृद्विधवां कुजश्च
राहुर्विपन्नतनयां रविजो दरिद्राम्।
शुक्रः शशाङ्कतनयश्च गुरुश्च साध्वीम्
आयुःक्षयं प्रकुरुते ऽथ विभावरीशः ॥ १ ॥
कुर्वन्ति भास्करशनैश्चरराहुभौमा
दारिद्र्यदुःखमतुलं नियतं द्वितीये।

विक्तेश्वरीमविधवां गुरुशुक्रसौम्या
नारीं प्रभूततनयां कुरुते शशाङ्कः ॥ २ ॥
सूर्येन्दुभौमगुरुशुक्रबुधास्तृतीये
कुर्युः सदा बहुसुतां धनभागिनीं च ।
व्यक्तं दिवाकरसुतः सुभगां करोति
मृत्युं ददाति नियमात् खलु सैंहिकेयः ॥ ३ ॥
स्वल्पं पयः स्रवति सूर्यसुते चतुर्थे
दौर्भाग्यमुष्णकिरणः कुरुते शशी च ।
राहुः सपत्न्यमपि च क्षितिजो ऽल्पवित्तां
दद्याद्भृगुः सुरगुरुश्च बुधश्च सौख्यम् ॥ ४ ॥
नष्टात्मजां रविकुजौ खलु पञ्चमस्थौ
चन्द्रात्मजो बहुसुतां गुरुभार्गवौ च ।
राहुर्ददाति मरणं शनिरुग्ररोगं
कन्याप्रसूतिमचिरात् कुरुते शशाङ्कः ॥ ५ ॥
षष्ठाश्रिताः शनिदिवाकरराहुजीवाः
कुर्युः कुजश्च सुभगां श्वशुरेषु भक्ताम् ।
चन्द्रः करोति विधवामुशना दरिद्राम्
ऋद्धां शशाङ्कतनयः कलहप्रियां च ॥ ६ ॥
सौरारजीवबुधराहुरवीन्दुशुक्राः
कुर्युः प्रसह्य खलु सप्तमराशिसंस्थाः ।
वैधव्यबन्धनवधक्षयमर्थनाशं
व्याधिप्रवासमरणानि यथाक्रमेण ॥ ७ ॥

स्थाने ऽष्टमे गुरुबुधौ नियतं वियोगं
मृत्युं शशी भृगुसुतश्च तथैव राहुः।
सूर्यः करोत्यविधवां सरुजं महीजः
सूर्यात्मजो धनवतीं पतिवल्लभां च ॥ ८॥
धर्मे स्थिता भृगुदिवाकरभूमिपुत्रा
जीवश्च धर्मनिरतां शशिजस्त्वरोगाम्।
राहुश्च सूर्यतनयश्च करोति वन्ध्यां
कन्याप्रसूतिमटनं कुरुते शशाङ्कः ॥ ९ ॥
राहुर्नभस्तलगतो विधवां करोति
पापे रतां दिनकरश्च शनैश्चरश्च।
मृत्युं कुजो ऽर्थरहितां कुलटां च चन्द्रः
शेषा ग्रहा धनवतीं सुभगां च कुर्युः ॥ १० ॥
आये रविर्बहुसुतां धनिनीं शशाङ्कः
पुत्रान्वितां क्षितिसुतो रविजो धनाढ्याम्।
आयुष्मतीं सुरगुरुः शशिजः समृद्धां
राहुः करोत्यविधवां भृगुरर्थयुक्ताम् ॥ ११ ॥
अन्ते गुरुर्धनवतीं दिनकृद्दरिद्रां
चन्द्रो धनव्ययकरीं कुलटां च राहुः।
साध्वीं भृगुः शशिसुतो बहुपुत्रपौत्रां
पानप्रसक्तहृदयां रविजः कुजश्च ॥ १२ ॥

गोपैर्यष्ट्या हतानां खुरपुटदलिता या तु धूलिर्दिनान्ते
सोद्वाहे सुन्दरीणां विपुलधनसुतारोग्यसौभाग्यकर्त्री।

तस्मिन् काले न चर्क्षं न च तिथिकरणं नैव लग्नं न योगः
ख्यातः पुंसां सुखार्थं शमयति दुरितान्युत्थितं गोरजस्तु
[॥ १३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां विवाहपटलं नाम त्र्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ० ॥

प्रायेण सूत्रेण विनाकृतानि
प्रकाशरन्ध्राणि चिरन्तनानि।
रत्नानि शास्त्राणि च योजितानि
नवैर्गुणैर्भूषयितुं क्षमाणि ॥ १ ॥

प्रायेण गोचरो व्यवहार्यो
ऽतस्तत्फलानि वक्ष्यामि।
नानावृत्तैस्तन्नो
मुखचपलत्वं क्षमन्त्वार्याः ॥ २ ॥

माण्डव्यगिरं श्रुत्वा
न मदीया रोचतेऽथवा नैवम्।
साध्वी तथा न पुंसां
प्रिया यथा स्याज्जघनचपला ॥ ३ ॥

सूर्यः षट्त्रिदशस्थितस्त्रिदशषट्सप्ताद्यगश्चन्द्रमा
जीवः सप्तनवद्विपञ्चमगतो वक्रार्कजौ षट्त्रिगौ।
सौम्यः षड्द्विचतुर्दशाष्टमगतः सर्वेऽप्युपान्ते शुभाः
शुक्रः सप्तमषड्दशर्क्षसहितः शार्दूलवत्त्रासकृत् ॥ ४ ॥

जन्मन्यायासदोऽर्कः क्षपयति विभवान् कोष्ठरोगाध्वदाता
वित्तभ्रंशं द्वितीये दिशति च न सुखं वञ्चनां दृग्रुजं च।
स्थानप्राप्तिं तृतीये धननिचयमुदाकल्यकृच्चारिहन्ता
रोगान्धत्ते चतुर्थे जनयति च मुहुः स्रग्धराभोगविघ्नम्॥५॥
पीडाः स्युः पञ्चमस्थे सवितरि बहुशो रोगारिजनिताः
षष्ठेऽर्को हन्ति रोगान् क्षपयति च रिपूञ्छोकांश्च नुदति।
अध्वानं सप्तमस्थो जठरगदभयं दैन्यं च कुरुते
रुक्त्रासौ चाष्टमस्थे भवति सुवदना न स्वापि वनिता॥
रुग्दैन्यं रुगिति नवमे चित्तचेष्टाविरोधो [॥ ६ ॥
जयं प्राप्नोत्युग्रं दशमगृहगे कर्मसिद्धिं क्रमेण।
जयं स्थानं मानं विभवमपि चैकादशे रोगनाशं
सुवृत्तानां चेष्टा भवति सफला द्वादशे नेतरेषाम्॥ ७ ॥
शशी जन्मन्यन्नप्रवरशयनाच्छादनकरो
द्वितीये मानार्थौ ग्लपयति सविघ्नश्च भवति।
तृतीये वस्त्रस्त्रीधननिचयसौख्यानि लभते
चतुर्थे ऽविश्वासः शिखरिणि भुजङ्गेन सदृशः॥ ८ ॥
दैन्यं व्याधिं शुचमपि शशी पञ्चमे मार्गविघ्नं
षष्ठे वित्तं जनयति सुखं शत्रुरोगक्षयं च।
यानं मानं शयनमशनं सप्तमे वित्तलाभं
मन्दाक्रान्ते फणिनि हिमगौ चाष्टमे भीर्न कस्य॥ ९ ॥
नवमगृहगो बन्धोद्वेगश्रमोदररोगकृद्
दशमभवने चाज्ञाकर्मप्रसिद्धिकरः।

उपचयसुहृत्संयोगार्थप्रमोदमुपान्त्यगो
वृषभचरितान्दोषानन्ते करोति हि सव्ययान् ॥ १०

कुजे ऽभिघातः प्रथमे द्वितीये
नरेन्द्रपीडा कलहारिदोषैः ।
भृशं च पित्तानलरोगचौरै-
रुपेन्द्रवज्रप्रतिमो ऽपि यः स्यात् ॥ ११ ॥

तृतीयगश्चारकुमारकेभ्यो
भौमः सकाशात् फलमादधाति ।
प्रदीप्तिमाज्ञां धनमौर्णिकानि
धात्वाकराख्यानि किलापराणि ॥ १२ ॥

भवति धरणिजे चतुर्थगे
ज्वरजठरगदासृगुद्भवः ।
कुपुरुषजनिताच्च सङ्गमात्
प्रसभमपि करोति चाशुभम् ॥ १३ ॥

रिपुगदकोपभयानि पञ्चमे
तनयकृताश्च शुचो महीसुते ।
द्युतिरपि नास्य चिरं भवेत् स्थिरा
शिरसि कपेरिव मालती कृता ॥ १४ ॥

रिपुभयकलहैर्विवर्जितः
सकनकविद्रुमताम्रकागमः ।
रिपुभवनगते महीसुते
किमपरवक्त्रविकारमीक्षते ॥ १५ ॥

कलचकलहाक्षिरुग्जठररोगकृत् सप्तमे
क्षरत्क्षतजरूक्षितः क्षयितवित्तमानोऽष्टमे।
कुजे नवमसंस्थिते परिभवार्थनाशादिभि-
र्विलम्बितगतिर्भवत्यबलदेहधातुक्रमैः॥ १६॥
दशमगृहगते समं महीजे
विविधधनाप्तिरुपान्त्यगे जयश्च।
जनपदमुपरिस्थितश्च भुङ्क्ते
वनमिव षट्चरणः सुपुष्पिताग्रम्॥ १७॥
नानाव्ययैर्द्वादशगे महीसुते
सन्ताप्यतेऽनर्थशतैश्च मानवः।
स्त्रीकोपपित्तैश्च सनेत्रवेदनै-
र्योऽपीन्द्रवंशाभिजनेन गर्वितः॥ १८॥
दुष्टवाक्यपिशुनाहितभेदै-
र्बन्धनैः सकलहैश्च हृतस्वः।
जन्मगे शशिसुते पथि गच्छन्
स्वागतेऽपि कुशलं न शृणोति॥ १९॥
परिभवो धनगते धनलब्धिः
सहजगे शशिसुते सुहृदाप्तिः।
नृपतिशत्रुभयशङ्कितचित्तो
द्रुतपदं व्रजति दुश्चरितैः स्वैः॥ २०॥
चतुर्थगे स्वजनकुटुम्बवृद्धयो
धनागमो भवति च शीतरश्मिजे।

सुतस्थिते तनयकलत्रविग्रहो
निषेवते न च रुचिरामपि स्त्रियम् ॥ २१ ॥
सौभाग्यं विजयमथोन्नतिं च षष्ठे
वैवर्ण्यं कलहमतीव सप्तमे ज्ञः।
मृत्युस्थे सुतजयवस्त्रवित्तलाभा
नैपुण्यं भवति मतिप्रहर्षणीयम् ॥ २२ ॥
विघ्नकरो नवमः शशिपुत्रः
कर्मगतो रिपुहा धनदश्च।
सप्रमदं शयनं च विधत्ते
तद्गृहदोऽथ कुथास्तरणं च ॥ २३ ॥
धनसुखसुतयोषिन्मित्रवाह्याप्तितुष्टि-
स्तुहिनकिरणपुत्रे लाभगे मृष्टवाक्यः।
रिपुपरिभवरोगैः पीडितो द्वादशस्थे
न सहति परिभोक्तुं मालिनीयोगसौख्यम् ॥ २४ ॥
जीवे जन्मन्यपगतधनधीः
स्थानभ्रष्टो बहुकलहयुतः।
प्राप्यार्थेऽर्थान् व्यरिरपि कुरुते
कान्तास्याब्जे भ्रमरविलसितम् ॥ २५ ॥
स्थानभ्रंशात्कार्यविघाताच्च तृतीये
नैकैः क्लेशैर्बन्धुजनोत्थैश्च चतुर्थे।
जीवे शान्तिं पीडितचित्तश्च स विन्देन्
नैव ग्रामे नापि वने मत्तमयूरे ॥ २६ ॥

जनयति च तनयभवनमुपगतः
परिजनशुभसुतकरितुरगवृषान्।
सकनकपुरगृहयुवतिवसनकन्
मणिगुणनिकरकृदपि विबुधगुरुः॥ २७॥
न सखीवदनं तिलकोज्ज्वलं
न भवनं शिखिकोकिलनादितम्।
हरिणशुतशावविचित्रितं
रिपुगते मनसः सुखदं गुरौ॥ २८॥
त्रिदशगुरुः शयनं रतिभोगं
धनमशनं कुसुमान्युपवाह्यम्।
जनयति सप्तमराशिमुपेतो
ललितपदां च गिरं धिषणां च॥ २९॥
बन्धं व्याधिं चाष्टमे शोकमुग्रं
मार्गक्लेशं मृत्युतुल्यांश्च रोगान्।
नैपुण्याज्ञापुत्रकर्मार्थसिद्धिं
धर्मे जीवः शालिनीनां च लाभम्॥ ३०॥
स्थानकल्यधनहा दशर्क्षग-
स्तत्प्रदो भवति लाभगो गुरुः।
द्वादशेऽध्वनि विलोमदुःखभाग्
याति यद्यपि नरो रथोद्धतः॥ ३१॥
प्रथमगृहोपगो भृगुसुतः स्मरोपकरणैः
सुरभिमनोज्ञगन्धकुसुमाम्बरैरुपचयम्।

शयनगृहासनाशनयुतस्य चानु कुरुते
समदविलासिनीमुखसरोजषट्चरणताम् ॥ ३२॥
शुक्रे द्वितीयगृहगे प्रसवार्थधान्य-
भूपालसन्नतिकुटुम्बहितान्यवाप्य ।
संसेवते कुसुमरत्नविभूषितश्च
कामं वसन्ततिलकद्युतिमूर्धजोऽपि ॥ ३३ ॥
आज्ञार्थमानास्पदभूतिवस्त्र-
शत्रुक्षयान् दैत्यगुरुस्तृतीये ।
धत्ते चतुर्थश्च सुहृत्समाजं
रुद्रेन्द्रवज्रप्रतिमां च शक्तिम् ॥ ३४ ॥
जनयति शुक्रः पञ्चमसंस्थो
गुरुपरितोषं बन्धुजनाप्तिम् ।
सुतधनलब्धिं मित्रसहायान्
अनवसितत्वं चारिबलेषु ॥ ३५ ॥
षष्ठो भृगुः परिभवरोगतापदः
स्त्रीहेतुकं जनयति सप्तमोऽशुभम् ।
यातोऽष्टमं भवनपरिच्छदप्रदो
लक्ष्मीवतीमुपनयति स्त्रियं च सः ॥ ३६ ॥
नवमे तु धर्मवनितासुखभाग्
भृगुजेऽर्थवस्त्रनिचयश्च भवेत् ।
दशमेऽवमानकलहान्नियमात्
प्रमिताक्षराण्यपि वदन् लभते ॥ ३७ ॥

उपान्त्यगो भृगोः सुतः सुहृद्धनान्नगन्धदः।
धनाम्बरागमो ऽन्त्यगे स्थिरस्तु नाम्बरागमः ॥ ३८ ॥

प्रथमे रविजे विषवह्निहतः
स्वजनैर्वियुतः कृतबन्धवधः।
परदेशमुपैत्यसुहृद्भवनो
विमुखार्थसुतो ऽटकदीनमुखः ॥ ३९ ॥

चारवशाद्द्वितीयगृहगे दिनकरतनये
रूपसुखापवर्जिततनुर्विगतमदबलः।
अन्यगुणैः कृतं वसुचयं तदपि खलु भव-
त्यम्बिव वंशपत्रपतितं न बहु न च चिरम् ॥ ४० ॥

सूर्यसुते तृतीयगृहगे धनानि लभते
दासपरिच्छदोष्ट्रमहिषाश्वकुञ्जरखरान्।
सद्मविभूतिसौख्यममितं गदव्युपरमं
भीरुरपि प्रशास्त्यधि रिपूंश्च वीरललितैः ॥ ४१ ॥

चतुर्थं गृहं सूर्यपुत्रे ऽभ्युपेते
सुहृद्वित्तभार्यादिभिर्विप्रयुक्तः।
भवत्यस्य सर्वत्र चासाधुदुष्टं
भुजङ्गप्रयातानुकारं च चित्तम् ॥ ४२ ॥

सुतधनपरिहीणः पञ्चमस्थे
प्रचुरकलहयुक्तश्चार्कपुत्रे।
विनिहतरिपुरोगः षष्ठयाते
पिबति च वनितास्यं श्रीपुटोष्ठम् ॥ ४३ ॥

गच्छत्यध्वानं सप्तमे चाष्टमे च
हीनः स्त्रीपुत्रैः सूर्यजे दीनचेष्टः।
तद्वद्धर्मस्थे वैरहृद्रोगबन्धै-
र्धर्मा ऽप्युच्छिद्येतैस्तथा देवीक्रियाद्यः॥ ४४॥
कर्मप्राप्तिर्दशमे ऽर्थक्षयश्च
विद्याकीर्त्योः परिहाणिश्च सौरे।
तैक्ष्ण्यं लाभे परयोषार्थलाभा
ग्रन्ते प्राप्नोत्यपि शोकोर्मिमालाम्॥ ४५॥
ग्रपि कालमपेक्ष्य च पात्रं
शुभकृद्विदधात्यनुरूपम्।
न मधौ बहु कं कुडवे च
विसृजत्यपि मेघवितानः॥ ४६॥
रक्तैः पुष्पैर्गन्धैस्ताम्रैः कनकवृषबकुलकुसुमै-
र्दिवाकरभूसुतौ
भक्त्या पूज्याविन्दुर्धेन्वा सितकुसुमरजतमधुरैः
सितश्च मदप्रदैः।
कृष्णद्रव्यैः सौरिः सौम्यो मणिरजततिलककुसुमै-
र्गुरुः परिपीतकैः
प्रीतैः पीडा न स्यादुच्चाद्यदि पतति विशति यदिवा
भुजङ्गविजृम्भितम्॥ ४७॥
शमयोज्झतामशुभदृष्टि-
मपि विबुधविप्रपूजया।

शान्तिजपनियमदानदमैः
सुजनाभिभाषणसमागमैस्तथा ॥ ४८ ॥
रविभौमौ पूर्वार्धे
शशिसौरौ कथयतो ऽन्त्यगौ राशेः।
सदसल्लक्षणमार्या-
गीत्युपगीत्योर्यथासङ्ख्यम् ॥ ४९ ॥
आदौ यादृक् सौम्यः
पश्चादपि तादृशो भवति।
उपगीतेर्माचाणां
गणवत्सत्सम्प्रयोगो वा ॥ ५० ॥
आर्याणामपि कुरुते
विनाशमन्तर्गुरुर्विषमसंस्थः।
गण इव षष्ठे दृष्टश्च
सर्वलघुतां गतो नयति ॥ ५१ ॥
अशुभनिरीक्षितः शुभफलो बलिना बलवान्
अशुभफलप्रदश्च शुभदृग्विषयोपगतः।
अशुभशुभावपि स्वफलयोर्व्रजतः समताम्
इदमपि गीतकं च खलु नर्कुटकं च यथा ॥ ५२ ॥
नीचे ऽरिभे ऽस्ते चारिदृष्टस्य
सर्वं वृथा यत्परिकीर्तितम्।
पुरतो ऽन्धस्येव भामिन्याः
सविलासकटाक्षनिरीक्षणम् ॥ ५३ ॥

नाटकं शास्त्रविज्ञानकाव्यानि सर्वाः कला युक्तयो
मन्त्रधातुक्रियावादनैपुण्यपण्य-
व्रतायोगदूतास्तथायुष्यमायान्ततस्नान-
ह्रस्वानि दीर्घाणि मध्यानि च च्छन्दन-
श्वण्डवृष्टिप्रयातानुकारीणि कार्याणि सिध्यन्ति
सौम्यस्य लग्ने ऽह्नि वा ॥ ६१ ॥
सुरगुरुदिवसे कनकं रजतं तुरगाः
करिणो वृषभा भिषगोषधयः।
द्विजपितृसुरकार्यपुरःस्थितघर्मनिवारण-
चामरभूषणभूपतयः।
विबुधभवनधर्मसमाश्रयमङ्गलशास्त्र-
मनोज्ञबलप्रदसत्यगिरः।
व्रतहवनधनानि च सिद्धिकराणि
तथा रुचिराणि च वर्णकदण्डकवत् ॥ ६२ ॥
भृगुसुतदिवसे च चित्रवस्त्रवृष्यवेश्य-
कामिनीविलासहासयौवनोपभोगरम्यभूमयः।
स्फटिकरजतमन्मथोपचारवाहनेक्षु-
शारदप्रकारगोवणिक्कृषीवलौषधाम्बुजानि च।
सवितृसुतदिने च कारयेन्महिष्यजोष्ट्र-
कृष्णलोहदासवृद्धनीचकर्मपक्षिचौरपाशिकान्।
च्युतविनयविशीर्णभाण्डहस्त्यपेक्षविघ्न- ॥ ६३ ॥
कारणानि चान्यथा न साधयेत्समुद्रगो ऽप्यपां कणम् ॥

विपुलामपि बुद्धा
छन्दोविचितिं भवति कार्यमेतावत्।
श्रुतिसुखवृत्तसङ्ग्रह
मिममाह वराहमिहिरोऽतः॥ ६४॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां ग्रहगोचराध्यायो नाम चतुरुत्तरशततमोऽध्यायः॥ ०॥

पादौ मूलं जङ्घे
च रोहिणी तथाश्विन्यः।
ऊरू चाषाढाद्वयम्
अथ गुह्यं फल्गुनीयुग्मम्॥ १॥
कटिरपि च कृत्तिका
पार्श्वयोश्च यमला भवन्ति भद्रपदाः।
कुक्षिस्था रेवत्यो
विज्ञेयमुरोऽनुराधा च॥ २॥
पृष्ठं विद्धि धनिष्ठा
भुजौ विशाखां स्मृतौ करौ हस्तः।
अङ्गुल्यश्च पुनर्वसु-
राश्लेषासञ्ज्ञिताश्च नखाः॥ ३॥
ग्रीवा ज्येष्ठा श्रवणौ
श्रवणः पुष्यो मुखं द्विजाः स्वातिः।

हसितं शतभिषगथ नासिका
मघा मृगशिरो नेत्रे ॥ ४ ॥
चित्रा ललाटसंस्था
शिरो भरण्यः शिरोरुहाश्चार्द्रा ।
नक्षत्रपुरुषको ऽयं
कर्तव्यो रूपमिच्छद्भिः ॥ ५ ॥
चैत्रस्य बहुलपक्षे
ह्यष्टम्यां मूलसंयुते चन्द्रे ।
उपवासः कर्तव्यो
विष्णुं सम्पूज्य धिष्ण्यं च ॥ ६ ॥
दद्याद्व्रते समाप्ते
घृतपूर्णं भाजनं सुवर्णयुतम् ।
विप्राय कालविदुषे
सरत्नवस्त्रं स्वशक्त्या वा ॥ ७ ॥

अन्नैः क्षीरघृतोत्कटैः सहगुडैर्विप्रान् समभ्यर्चयेद्
दद्यात्तेषु तथैव वस्त्ररजतं लावण्यमिच्छन्नरः ।
पादर्क्षात्प्रभृति क्रमादुपवसन्नङ्गर्क्षनामस्वपि
कुर्यात्केशवपूजनं स्वविधिना धिष्ण्यस्य पूजां तथा ॥ ८ ॥

प्रलम्बबाहुः पृथुपीनवक्षाः
क्षपाकरास्यः सितचारुदन्तः ।
गजेन्द्रगामी कमलायताक्षः
स्त्रीचित्तहारी स्मरतुल्यमूर्तिः ॥ ९ ॥

शरदमलपूर्णचन्द्र-
द्युतिसदृशमुखी सरोजदलनेत्रा।
रुचिरदशना सुकर्णा
भ्रमरोदरसन्निभैः केशैः ॥ १० ॥
पुंस्कोकिलसमवाणी
ताम्रोष्ठी पद्मपत्रकरचरणा।
स्तनभारानतमध्या
प्रदक्षिणावर्तया नाभ्या ॥ ११ ॥
कदलीकाण्डनिभोरूः
सुश्रोणी वरकुकुन्दरा सुभगा।
सुश्लिष्टाङ्गुलिपादा
भवति प्रमदा मनुष्यो वा ॥ १२ ॥
यावन्नक्षत्रमाला विचरति गगने भूषयन्तीह भासा
तावन्नक्षत्रभूतो विचरति सह तैर्ब्रह्मणोऽह्नोऽवशेषम्।
कल्पादौ चक्रवर्ती भवति हि मतिमांस्तत्क्षयाच्चापि भूयः
संसारे जायमानो भवति नरपतिर्ब्राह्मणो वा धनाढ्यः॥ १३ ॥
मृगशीर्षाद्याः केशव-
नारायणमाधवाः सगोविन्दाः।
विष्णुमधुसूदनाख्यौ
त्रिविक्रमो वामनश्चैव ॥ १४ ॥
श्रीधरनामा तस्मात्
सहृषीकेशश्च पद्मनाभश्च।

दामोदर इत्येते
मासाः प्रोक्ता यथासङ्ख्यम् ॥ १५ ॥
मासनाम समुपोषितो नरो
द्वादशीषु विधिवत् प्रकीर्तयन् ।
केशवं समभिपूज्य तत्पदं
याति यत्र नहि जन्मजं भयम् ॥ १६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां नक्षत्रपुरुषव्रतं नाम पञ्चोत्तरशततमो ऽध्यायः ॥ * ॥

ज्योतिःशास्त्रसमुद्रं
प्रमथ्य मतिमन्दराद्रिणाथ मया ।
लोकस्यालोककरः
शास्त्रशशाङ्कः समुत्क्षिप्तः ॥ १ ॥
पूर्वाचार्यग्रन्था
नोत्सृष्टाः कुर्वता मया शास्त्रम् ।
तानवलोक्येदं च
प्रयतध्वं कामतः सुजनाः ॥ २ ॥
अथवा भृशमपि सुजनः
प्रथयति दोषार्णवाद्गुणं दृष्ट्वा ।
नीचस्तद्विपरीतः
प्रकृतिरियं साध्वसाधूनाम् ॥ ३ ॥

दुर्जनहुताशतप्तं
काव्यसुवर्णं विशुद्धिमायाति ।
श्रावयितव्यं तस्माद्
दुष्टजनस्य प्रयत्नेन ॥ ४ ॥

ग्रन्थस्य यत् प्रचरतो ऽस्य विनाशमेति
लेख्याद्बहुश्रुतमुखाधिगमक्रमेण ।
यद्वा मया कुकृतमल्पमिहाकृतं वा
कार्यं तदत्र विदुषा परिहृत्य रागम् ॥ ५ ॥

दिनकरमुनिगुरुचरण-
प्रणिपातकृतप्रसादमतिनेदम् ।
शास्त्रमुपसङ्गृहीतं
नमो ऽस्तु पूर्वप्रणेतृभ्यः ॥ ६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामुपसंहारो नाम षडुत्तरशततमो ऽध्यायः ॥ ० ॥

शास्त्रोपनयः पूर्वं
सांवत्सरसूत्रमर्कचारश्च ।
शशिराहुभौमबुधगुरु-
सितमन्दशिखिग्रहाणां च ॥ १ ॥

चारश्चागस्त्यमुनेः
सप्तर्षीणां च कूर्मयोगश्च ।
नक्षत्राणां व्यूहो
ग्रहभक्तिर्ग्रहविमर्दश्च ॥ २ ॥
ग्रहशशियोगः सम्यग्
ग्रहवर्षफलं ग्रहाणां च ।
शृङ्गाटसंस्थितानां
मेघानां गर्भधारणं चैव ॥ ३ ॥
धारणवर्षणरोहिणि-
वायव्याषाढभाद्रपदयोगाः ।
क्षणवृष्टिः कुसुमलताः
सन्ध्याचिह्नं दिशां दाहः ॥ ४ ॥
भूकम्पोल्कापरिवेष-
लक्षणं शक्रचापखपुरं च ।
प्रतिसूर्यो निर्घातः
सस्यद्रव्यार्घकाण्डं च ॥ ५ ॥
इन्द्रध्वजनीराजन-
खञ्जनकोत्पातबर्हिचिह्नं च ।
पुष्याभिषेकपट्ट-
प्रमाणमसिलक्षणं वास्तु ॥ ६ ॥
उदगार्गलमाराम्रिकम्
अमरालयलक्षणं कुलिशलेपः ।

प्रतिमा वनप्रवेशः
सुरभवनानां प्रतिष्ठा च ॥ ७ ॥
चिह्नं गवामथ शुनां
कुक्कुटकूर्माजपुरुषचिह्नं च।
पञ्चमनुष्यविभागः
स्त्रीचिह्नं वस्त्रविच्छेदः ॥ ८ ॥
चामरदण्डपरीक्षा
स्त्रीस्तोत्रं चापि सुभगकरणं च।
कान्दर्पिकानुलेपन-
पुंस्त्रीकाध्यायशयनविधिः ॥ ९ ॥
वज्रपरीक्षा मौक्तिक-
लक्षणमथ पद्मरागमरकतयोः।
दीपस्य लक्षणं
दन्तधावनं शाकुनं मिश्रम् ॥ १० ॥
अन्तरचक्रं विरुतं
श्वचेष्टितं विरुतमथ शिवायाश्च।
चरितं मृगाश्वकरिणां
वायसविद्योत्तरं च ततः ॥ ११ ॥
पाको नक्षत्रगुणा-
स्तिथिकरणगुणाः सधिष्ण्यजन्मगुणाः।
गोचरस्तथा ग्रहाणां
कथितो नक्षत्रपुरुषश्च ॥ १२ ॥

शतमिदमध्यायानाम्
अनुपरिपाटिक्रमादनुक्रान्तम्।
अथ श्लोकसहस्रा-
ण्यामत्रान्यूनचत्वारि॥ १३॥

इति ग्रन्थानुक्रमणी।

श्रीवराहमिहिरविरचिता बृहत्संहिता समाप्ता॥